

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

DVANAEST VJEKOVA
BOKELJSKE MORNARICE

ZBORNIK RADOVA

FIDES ET HONOR

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

DVANAEST VJEKOVA
BOKELJSKE MORNARICE

ZBORNIK RADOVA

Urednik
Jovan J. MARTINOVIĆ

KOTOR
2010

IZDATO POVODOM PROSLAVE HILJADUDVJESTOGODIŠNJICE PRENOSA RELIKVIJA
SVETOG TRIPUNA I DVANAEST VJEKOVA POSTOJANJA BOKELJSKE MORNARICE
(809–2009)

Izdavač
BOKELJSKA MORNARICA KOTOR

Za izdavača
kap. Ilija RADOVIĆ

Uredio
mr sc. Jovan J. MARTINOVIĆ

Tehnički urednik
mr sc. Zorica ČUBROVIĆ

Recenzent
dr sc. Miloš MILOŠEVIĆ

Redakcioni odbor
dr sc. Miloš MILOŠEVIĆ
kap. Ilija RADOVIĆ
dr sc. Gracijela ČULIĆ
mr sc. Jovan J. MARTINOVIĆ
Jelena ANTOVIĆ
mr sc. Zorica ČUBROVIĆ
Barbara PAJIĆ
dr Miroslav MARIĆ
Saša MILOŠEVIĆ
Ljubinko BISKUPOVIĆ
don Antun BELAN
Marija MIHALIČEK
Slavko DABINOVIĆ
Nikola CIKO

Priprema za štampu
TRICEN Kotor

Štampa
XXXX

Tiraž
1000 kom.

Štampanje ovog Zbornika omogućili su
MINISTARSTVO KULTURE, SPORTA I MEDIJA CRNE GORE
OPŠTINA KOTOR

A U T O R I

Dr sc. Miloš MILOŠEVIĆ, naučni savjetnik u penziji, Kotor, Crna Gora

Jelena ANTOVIĆ, direktor Istorijaskog arhiva, Kotor, Crna Gora

Tulio VALLERY, Guardian Grande della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, Venezia, Italia

Aldo SIGOVINI, Vicario della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Trifone, Venezia, Italia

Dr sc. Lovorka ČORALIĆ, znanstveni savjetnik, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Dr sc. Valentina ŽIVKOVIĆ, naučni saradnik, Balkanološki institut SANU, Beograd, Srbija

Prof. dr Antun K. SBUTEGA, ambasador Crne Gore pri Svetoj Stolici, Vatikan, Italia

Zrinka NOVAK, Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne znanosti HAZU, Zagreb, Hrvatska

Maja KATUŠIĆ, asistent, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Ing. Niko KONDANARI, penzioner, Prčanj, Crna Gora

Mr sc. Ilija PUŠIĆ, kustos Zavičajnog muzeja u penziji, Herceg Novi, Crna Gora

Ivana ANTOVIĆ, istoričar umjetnosti, Beograd, Srbija

Željko TOMOVIĆ, advokat, Podgorica, Crna Gora

Mr sc. Jovan J. MARTINOVIĆ, savjetnik konzervator u penziji, Kotor, Crna Gora

Dr sc. Milka ČANAK-MEDIĆ, prof. emeritus Arhitektonskog fakulteta, Beograd, Srbija

Mr sc. Zorica ČUBROVIĆ, arhitekt konzervator, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Kotor, Crna Gora

Jasminka GRGUREVIĆ, slikar konzervator, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Kotor, Crna Gora

Mr sc. Milica KRIŽANAC, saradnik Muzeja primenjenih umetnosti, Beograd, Srbija

Nadežda Nada RADOVIĆ, prof. u penziji, Kotor, Crna Gora

Anita MAŽIBRADIĆ, arhivist Istorijaskog arhiva u penziji, Kotor, Crna Gora

Marija MIHALIČEK, kustos Muzeja grada Perasta, Perast, Crna Gora

Marija SAULAČIĆ, konzervator, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Kotor, Crna Gora

Dr sc. Momčilo D. PEJOVIĆ, viši naučni saradnik, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, Crna Gora

Prof. dr Branko V. SBUTEGA, Institut za ortopedsko-hirurške bolesti „Banjica“, Beograd, Srbija

Czaba MAGYAR, počasni konzul Republike Mađarske u Crnoj Gori, Zelenika, Crna Gora

SADRŽAJ

PREDGOVOR.....	7
----------------	---

Tradicija

Miloš Milošević

12 SKICA ZA 12 VJEKOVA BOKELJSKE MORNARICE	11
--	----

Miloš Milošević, Jelena Antović

POGOVOR STATUTU BRATOVŠTINE SV. NIKOLE MORNARA U KOTORU IZ 1463. SA ALEGATIMA DO 1807. GODINE.....	21
---	----

Tullio Vallery, Aldo Sigovini

LE BOCCHE DI CATTARO E LA SCUOLA DALMATA DI VENEZIA. I LEGAMI FRA LA CITTA DI S. MARCO ED I BOCCHESI	43
---	----

Tulio Valeri, Aldo Sigovini

(Prevod sa italijanskog: Miloš Milošević)

BOKA KOTORSKA I ŠKOLA DALMATINACA IZ VENECIJE. VEZE IZMEĐU GRADA SV. MARKA I BOKELJA	49
---	----

Lovorka Čoralić

KOTORSKI ISELJENICI U MLETAČKIM BRATOVŠTINAMA KROZ PROŠLOST: O NEIZRAVNIM UTJECAJIMA MLETAČKIH VJERSKIH I STRUKOVNIH UDRUGA NA BOKELJSKU MORNARICU I DRUGE BRATIMSKJE UDRUGE U KOTORU	55
---	----

Valentina Živković

KULT SVETOG NIKOLE U RELIGIJSKOJ PRAKSI KOTORA (XIV–XVI VEK).....	95
---	----

Antun Sbutega

TRADICIJA KAO FAKTOR RAZVOJA	103
------------------------------------	-----

Zrinka Novak

ZNAČAJ I ULOGA BRATOVŠTINE POMORACA SV. NIKOLE OD SDORIJA U SREDNJOVJEKOVNOME SPLITSKOM DRUŠTVU	117
--	-----

Maja Katušić

OD MARINAREZZA BOCCHESI DO SCUOLA DEGLI SCHIAVONI – PRČANJSKI LUKOVIĆI I BRATOVŠTINA SV. JURJA I TRIPUNA U MLECIMA	141
---	-----

Baština

Niko Kondanari

ADMIRALI, VICEADMIRALI I MALI ADMIRALI BOKELJSKE MORNARICE U PERIODU 1991–2009. GODINE	159
---	-----

Ilija Pušić

KOTOR U DOBA TRANSLACIJE MOŠTIJU SV. TRIPUNA.....	165
---	-----

Iva Antović	
SAVREMENA SAGLEDAVANJA KOLA BOKELJSKE MORNARCE, KAO IDENTIFIKOVANOG NEMATERIJALNOG KULTURNOG DOBRA	175
Željko Tomović	
BOKELJSKA MORNARICA U SVOJSTVU STVARAOCA, ČUVARA I PROMOTERA TRADICIONALNIH VRIJEDNOSTI CRNE GORE	185
Jovan J. MARTINOVIĆ	
NAJSTARIJE SAKRALNE GRAĐEVINE U KOTORU	191
Milka Čanak-Medić	
PROSTORNI SKLOP KATEDRALE SVETOG TRIPUNA I NJEGOVO POREKLO	203
Zorica Čubrović	
OLTARSKA PREGRADA ANDREACIJEVE CRKVE	219
Jasminka Grgurević	
NOVOOTKRIVENE ZIDNE SLIKE U KATEDRALI SV. TRIPUNA U KOTORU	245
Milica Križanac	
NOVAC IZ KATEDRALE SVETOG TRIPUNA U KOTORU (ISTRAŽIVANJA 1987–1999)	271

Istorija

Nadežda-Nada Radović	
ONE ŽIVE VEZOM KROZ VJEKOVE.....	305
Anita Mažibradić	
POLITIČKI I DRUŠTVENI ŽIVOT KOTORA U GODINI MILENARNOG JUBILEJA BOKELJSKE MORNARICE.....	309
Marija Mihaliček	
NOŠNJA BOKELJSKE MORNARICE U LIKOVNIM PRIKAZIMA OD XVIII DO XX STOLJEĆA.....	329
Marija Saulačić	
POVEZANOST BOKELJSKE MORNARICE SA SV. TRIPUNOM, ZAŠTITNIKOM GRADA KOTORA	347
Momčilo D. Pejović	
ŠKOLOVANJE UČENIKA IZ BOKE KOTORSKE U POMORSKIM ŠKOLAMA OD DRUGE POLOVINE XIX PA DO KRAJA DRUGE DECENIJE XX VIJEKA	357
Branko V. Sbutega	
IVO VISIN, METAFORA JEDNE ISTORIJE.....	367
Csaba Magyar	
POBUNA MORNARA U BOKI KOTORSKOJ 13. FEBRUARA 1918. GODINE.....	373

PREDGOVOR

Starodrevni, vjekovima patinirani grad Kotor, smješten na samom kraju jedinstvenog mediteranskog fjorda, Bokokotorskog zaliva, proslavljao je čitave prošle godine značajan jubilej – hiljadu i dvjesta godina prenosa moštiju gradskog patrona sv. Tripuna iz Konstantinopolja u Kotor. Značaj ove proslave uvelike je prevazišao okvire grada i regije pa i same države i poprimio evropske razmjere, jer se na prste mogu izbrojati gradovi koji su slavili ovakve jubileje. Potvrdio je to i papa Benedikt XVI kada je početkom 2009. godine proglasio katedralu sv. Tripuna za malu papinsku baziliku, što je vrlo visoki rang u crkvenoj hijerarhiji.

Prema kasnije zabilježenoj legendi o translaciji, na dan 13. januara 809. godine jedna grupa kotorskih mornara organizovano je otišla u malu lučicu Rose na ulazu u Bokokotorski zaliv i tu od mletačkih trgovaca otkupila i donijela u Kotor mermerni sarkofag sa moćima sv. Tripuna. Na mjestu gdje je sarkofag po treći put zaustavio odred mornara koji su ga nosili, kotorski građanin Andreaci (ili Andrea Saracenis) sa ženom Marijom sagradio je malu crkvu za smještaj moštiju Mučenika. Temelji te crkve, do nedavno pogrešno nazivane rotunda, otkriveni su prilikom prethodnih arheoloških istraživanja podzemlja unutar i oko sadašnje Katedrale. To nije bila okrugla crkva, odnosno rotunda, već tipični martirij centralne osnove u obliku grčkog krsta jednakih krakova upisanog u kvadrat u čijoj je sredini, pod kupolom koju su podržavali stubovi, stajao sarkofag Mučenika. Kako je tokom kasnijih vjekova kult sv. Tripuna stalno jačao i postepeno nadrastao kult dotadašnjeg patrona grada Kotora, sv. Juraja, građani su početkom XII vijeka odlučili da sagrade novu stolnu crkvu i u nju prenesu episkopsku katedru iz starohrišćanske trobrodne bazilike, otkrivenu ispod sadašnje crkve Sv. Marije „od rijeke“, koja je bila prvobitna stolna, katedralna crkva Kotora, što se moglo zaključiti na osnovu postojanja baptisterija sa krsnim bazenom krstolike osnove. Novu, zapravo sadašnju Katedralu, smještenu neposredno do starog martirija, posvetio je dana 19. juna 1166. godine kotorski biskup Majo u prisustvu vizantijskog namjesnika Dioklije i Dalmacije, više crkvenih prelata te plemića i pučana ovoga grada – komune mediteranskog tipa.

Podatak o odredu mornara koji su na samom osvitu IX vijeka otišli u Rose i donijeli sarkofag sa moćima sv. Tripuna prihvaćen je kao tradicionalni datum nastanka drevne staleške organizacije pomoraca, iz koje je nastala kasnija „Pia sodalitas navicularum Catharensium“ (Pobožno društvo pomoraca Kotora) prvi put pomenuta 1353. godine, odnosno „Fraternitas divi Nicolai marinariorum de Catharo“ (Bratovština Sv. Nikole mornarâ u Kotoru), kasnije Kotorska i napokon Bokeljska mornarica, koja je svoj najstariji sačuvani Statut donijela 26. juna 1463. godine.

Bokeljska mornarica je kao strukovna organizacija pomoraca ovoga kraja vrlo aktivno učestvovala u svim vidovima i manifestacijama života, razvijajući prije svega pomorstvo kao osnovnu granu ekonomije, ali i doprinoseći razvoju svih ostalih oblasti kao što su kultura, prosvjeta, zdravstvo i druge. Međutim, u slučajevima ratnih nemira a oni su na ovim prostorima bili vrlo česti, Mornarica je postajala udarna ratna sila sa kojom su napadači morali računati, pomorci su bili navikli da plove sa kormilom u jednoj a sabljom u drugoj ruci. Upravo radi tih slobodarskih tradicija su pojedini okupatori privremeno prekidali rad drevne Bratovštine, da bi ona u drugoj polovini XIX vijeka izgubila svoje staleške i strukovne prerogative i bila pretvorena u memorijalnu organizaciju, u čuvara slavnih uspomena na staru pomorsku slavu. Stoga je 1964. godine, prilikom obnove rada Bratovštine Bokeljske mornarice na novim osnovama, kao prioritetni zadatak istaknuto da se tradicija mora vezati sa novim tendencijama razvoja cjelokupnog društva.

Učestvujući aktivno u proslavi hiljadudvjestagodišnjice prenosa relikvija sv. Tripuna iz Carigrada u Kotor, pored kapitalnog poduhvata kakav je izdavanje fototipskog izdanja Statuta Bratovštine sv. Nikole mornarâ iz 1463. godine, sa alegatima do 1807. godine (sa prepisima, prevodima i regestima), Bokeljska mornarica je organizovala Međunarodni naučni skup „XII vijekova Bokeljske mornarice“ na kome su uzeli učešća stručni i naučni radnici iz Crne Gore, Srbije, Hrvatske i Italije. Skup se održavao u dane 27, 28. i 29. novembra 2009. godine, a otvorio ga je admiral Bokeljske mornarice dr Miloš Milošević i pozdravila gradonačelnica Kotora Marija-Maja Čatović i ministar kulture, sporta i medija Crne Gore prof. Branislav Mićunović. Saopštenja su bila podijeljena u tri grupe pod nazivima: Tradicija, Baština i Istorija, pa su po istom principu svrstana i u ovom Zborniku.

Redakcioni odbor

Tradiciija

12 SKICA ZA 12 VJEKOVA BOKELJSKE MORNARICE

MILOŠ MILOŠEVIĆ

I. Vrijeme tradicija

Sasvim su jasne opšte linije srednjovjekovnog razvoja raznih profesionalnih udruženja zanatlija, pa i pomoraca grada Kotora. Sve se ove, naime, razvijaju na zajedničkim temeljima velikog mediteranskog modela municipalne samouprave. Na tragu klasičnih, grčko-rimskih uzora (*collegia opificum*), nastaju organizacije koje se nazivaju na razne načine (*sodalitates*, *fraternitates*, *scholae*), ali je kod njih zajedničko da zanatlije, štiteći svoje interese, statutarnim, samoupravnim načelima svojih organizacija, predstavljaju bitni, sastavni dio komunalnog sistema mediteranskih, pa i jadranskih gradova.

Što se tiče Kotora, još je iz 1363. godine sačuvano srednjovjekovno ime organizacije Pobožnog društva kotorskih pomoraca („*Pia sodalitas naviculatum Catharensium*“), a stoljeće kasnije, 1463. godine, već je sačuvan i originalni statut Bratovštine sv. Nikole iz Kotora („*Liber fraternitatis divi Nicolai marinarii da Catharo*“).

U Kotoru, međutim, postoji i drevna, uporna tradicija o nastanku Mornarice u IX vijeku, pa prema tome i 12 vjekova postojanja Mornarice, dakle još iz vremena kada je grad bio vizantijska luka. Tradiciju, naravno, ne treba prećutati, ali ni prihvaćati je bez strogog naučnog kritizma.

Tradicija, pozivajući se na kasnije prepise dokumenata, nije samo ovlažno spominjala IX v. kada je izveden otkup i prenos tijela gradskog zaštitnika sv. Tripuna, nego je navodila i ime bogatog gradskog trgovca, koji je sagradio prvu crkvu, vezujući sve to još i za četu mornara i igru Kola... Tradicija je tvrdila da se sve to dogodilo baš 13. januara 809. godine, da se spomenuti donator koji je zvao Andreacije Saracenis, a da su kotorski mornari bijelim maramicama i igrom pozdravili dolazak jedrenjaka sa svečevim tijelom. Arheologija je potvrdila navedeni datum sa pronalaskom jedne ploče, na kojoj je, međutim, pored datuma, sačuvano samo ime kotorskog biskupa IX vijeka i ništa drugo... Slično tome, preko pronađenog sarkofaga, potvrđeno je i ime bogatog trgovca, donatora prvobitne crkve Andreacija Saracenis. Priča o mornarima i tadašnjoj igri Kola se, naravno, nije mogla arheološki potvrditi, iako je tačno da u igri Kola ima jasnog srednjovjekovnog simbolizma.

Ipak, treba imati u vidu jednu bitnu činjenicu. Svako postojanje organizacije pomoraca u Kotoru ne znači i tadašnje postojanje organizacije tipa Kotor-

ske mornarice. Jer gdje je god bilo pomorskog života i trgovine, morala je postojati i neka organizacija. Ali srednjovjekovna Kotorska, ili kasnije Bokeljska mornarica, je od svog početka imala i neke svoje specifične karakteristike, a to su socijalno-humana i vjerska komponenta. I to je vidno istaknuto u navedenim spomenutim nazivima te organizacije XIV i XV vijeka. Gdje toga nema, uvijek može pa i mora, postojati neka čisto vojna, ili čisto stručna, ili trgovačka organizacija, ali ne mora biti i ova, čija Kotorska mornarica može biti nasljednik. I vizantijski Kotor je imao, bez sumnje, svoju mornaricu, ali ova je, po svoj prilici, bila vojna i odbrambena organizacija. Isto tako, kada je Kotor imao svoje gradske galije još u XII v morala je postojati neka mornarička organizacija, ali nemamo nikakvih tragova da su u njoj bili vidno prisutni spomenuti socijalno-humani i vjerski elementi.

II. Vrijeme arhivskih izvora

Ako je uprava srednjovjekovnih komuna mediteranskog tipa, preko klasična tri vijeća, bila isključivo u rukama plemstva, pučani, zanatlije i trgovci okupljali su se i štitili svoje interese u posebnim organizacijama. Naročito je Kotor imao veoma razvijene zanate prerađujući kožu (kožari, obućari, krznari, opančari) i metale (zlatari, kovači, mačari, oklopari i štitari). Njihovi su se produkti i izvozili. Drugi zanati su služili potrebama sredine, kao brodograditelji, klesari, bačvari i drugo. Broj članova raznih bratovština je varirao, a neke su brojile i preko 200 članova.

I pomorski je zanat imao svoju bratovštinu i mi smo već spomenuli najraniji arhivski spomen Pobožnog društva kotorskih pomoraca iz 1363. godine i Statut bratovštine sv. Nikole mornara iz Kotora iz 1463. godine. To je jedno vrijeme, u doba centralističke korporativne ekonomije, bila najbrojnija, ekonomski najjača i najuglednija bratovština, iz koje su bili isključeni plemići. To je istovremeno, i jedina bratovština koja je bila u stanju da izdržava svoju vlastitu crkvu, posvećenu zaštitniku mornara sv. Nikoli. Za 1745. godinu zabilježeno je da je brojala i 400 članova. O svemu tome postoje brojni izvori, naročito u notarskim svescima, koji su se u Kotoru sačuvali od 1326. g. Kako je bratovština pomoraca nastala u Kotoru, kao najrazvijenijem centru Bokokotorskog zaliva, ona se nazivala Kotorska mornarica. Uostalom, u ranom srednjem vijeku su priobalna zemljišta pripadala feudalcima (plemstvu i crkvi), tako da nisu ni postojala brojnija primorska naselja. Kasnije, međutim, naročito od XVI do XVIII vijeka kada je otpočeo razvoj brojnih primorskih naselja i osjećao se dah centrifugalnog kapitalizma i borbe za profit, dolazi do izdvajanja mjesnih Mornarica, posebno Perasta, i neplaćanja dažbina u središnju kotorsku kasu.

III. Statut Kotorske mornarice iz 1463. godine

Manuskript ima 72 pergamentska lista, a samo je naslov na latinskom jeziku („*Liber craternitatis Divi Nicolai marinariorum de Catharo*“), pa slijedi prevod na italijanski jezik mletačkog dijalekta („*Qua comenza la matricola de la congregation di misser san Nicolo di marinari de Catharo*“) i sve ostalo je na italijanskom jeziku.

Pored naučnog, veliki je umjetnički značaj tog rukopisa jer se na prvom listu Statuta nalazi manji obojeni lik sv. Nikole u inicijalu. Ta slikarski izvanredno izrađena minijatura predstavlja djelo velikog kotorskog gotičara Lovre Marinova Dobričevića.

Opšte je mišljenje naučnih radnika da ovo nije prvi statut organizacije kotorskih pomoraca, nego je i ranije od 1463. godine postojao Statut, ali nije sačuvan.

Bratovština je u ovom Statutu birala puteve pune profesionalizacije upravnih struktura, uklanjajući iz njih kalafate – brodograditelje i ostale članove nepomorice, koji su bili voljni učestvovati u pomorstvu samo svojim kapitalima. S druge strane, formirao se monopol na tu profesiju, proglašavajući uporno da niko ne može ploviti i trgovati ako nije član kotorske bratovštine, otpore Prčanaj i drugih pomorskih naselja.

IV. Spajanje funkcija gastalda Bratovštine i lučkog admirala

Sve bratovštine su imale svoje statute i čvrstu unutrašnju organizaciju. Isto tako i Kotorska mornarica. Na čelu je bio gastald, pa dva sindika, tri prokuratora, gvardijani i kapelan. Ali nama nije ovdje od značaja izlaganje funkcija onih struktura koje su, manje više, tipske i zajedničke sličnim organizacijama mediteranskog i jadranskog prostora. Bitno je da istaknemo one crte koje su Kotorskoj mornarici dali posebni značaj, a to je baš spajanje funkcije gastalda, neke vrste stručnog predvodnika Mornarice sa funkcijom lučkog admirala, koji je, pored ostalog u Kotoru komandovao četom mornara. Tako do 1493. godine srećemo precizan dokument da je Elegretus Nigro „*admiratus et gastaldus fraternitatis Caneti Nicolai marinariorum*“. Tako je ušlo u praksu da isto lice, koje je od vlasti postavljeno za „*admirala luke*“ (lučkog kapetana) bude u Bratovštini mornara izabrano za gastalde. A to znači da je sa četom oružanih mornara komandovala osoba koja je bila na čelu profesionalne organizacije.

Praktično to je osim brojnih humano-vjerskih elemenata iznijetih u Statutu, povlačilo. 1) vođenje i stalno ažuriranje popisa mornara, spremnih za vojne i trgovačke djelatnosti, 2) ulogu neke vrste pomorske policije u bokokotor-

skom zalivu, 3) učestvovanje, po potrebi, u pomorskim ratnim akcijama Mletačke republike, 4) preuzimanje vlasti u gradu tokom tri dana proslave zaštitnika grada i učesvovanje u organizaciji i zaštiti te proslave, 5) učestvovanje u sanitetskoj službi, uz kontrolu brodova koji dolaze iz zaraženih krajeva i 6) organizacija pomorske poštanske službe.

Iz svih tih razloga, admiral je uživao veliki ugled u gradu, pa se izjednačavao sa gradskim funkcionerima, a ponekad išao kao predstavnik grada, i pred Senat u Veneciji.

V. Trodnevno preuzimanje vlasti u gradu

Ali, vjerovatno, najveći je ugled sticao admiral zbog privilegije preuzimanja vlasti u gradu. Kolikogod se može smatrati da je ta vlast, tokom svečanosti zaštitnika grada, bila samo neka vrsta dogovorene simbolične igre sa mletačkim nosiocem suvereniteta (1420–1797), ipak je ona stalno ukazivala na određene povijesne činjenice i otkrivala mjesto i ugled Mornarice u društvu. Providur je naime, predavao predstavniku Mornarice grb Republike, koji s enalazio iznad vrata njegove palače, državnu zastavu i ključeve grada. A to je značilo punu javnu vlast u gradu i okolini. A samom admiralu je predavao sablju i štap. Gradske vlasti bi obustavile rad, a na vratima su bile straže u mornaričkoj nošnji. Vlast je, dakle, bila u rukama Bratovštine i admirala.

Ima više tumačenja zašto je Republika na tako spektakularan način, predavala, čak i izvršnu vlast jednoj mornaričkoj organizaciji. Smatramo da je suština te privilegije u stalnom obnavljanju istorijske činjenice o dobrovoljnoj opciji predaje suvereniteta Mlecima 1420. godine. Na to je Kotor bio veoma ponosan. A treba se prisjetiti da je XV v. bilo doba izuzetno snažnih osmanlijskih pritisaka i ratnih neprilika, pa je samo neki jaki kršćanski protektor mogao obezbijediti relativno stabilan život i trgovinu. I zaista, Kotor je dugo i uporno pozivao tada moćnu kršćansku silu, Mletačku republiku i to u doba kada je bio samostalan i slobodan grad (1391–1420). Znao je, inače, da se sam neće moći oprijeti osmanlijskoj sili, kao što se to 1482. godine desilo sa Herceg Novim i Risnom, a 1571. sa Barom i Ulcinjom. Pa je 1420. god. Mletačka republika prihvatila slobodno ponuđeni suverenitet i poštovanje postojećih privilegija.

Predajom ključeva i izvršne vlasti obnavljalo se istorijsko pamćenje da je Kotor slobodnom voljom, a ne prinudom i osvajanjem, prihvatio Mletačku republiku. A predstavnik tog, nekada slobodnog grada, koji prima vlast, mogao je biti samo neko ko je imao, ne samo društveni ugled, nego i neku stvarnu, domaću mornaričku vojnu formaciju.

VI. Vojna funkcija Kotorske mornarice

Za mletačke vladavine jačaju pomorska naselja oko grada Kotora, a dominantan je jedan veoma značajan proces. Tada, naime, piraterija na veoma tragičan način prati pomorstvo Boke, koje je zadugo uklješteno između dva jaka piratska oslonca, Ulcinja i Herceg Novoga, s tim što je ovaj drugi bio daleko manjen intenziteta. Tokom XVI–XVIII vijeka pomorska naselja Boke su imala više stotina sukoba sa piratima i tu je bilo i pravih herojskih borbi, najčešće neravnopravnih. Ali, istovremeno, ta je tragična piraterija bila široka osnova za sticanje raznih ekonomsko-političkih privilegija od strane Mletačke republike. Jer kada je Venecija otkrila da može imati velike koristi od pomorskih trgovaca Boke i da se oni, u susretima sa piratima, brzo pretvaraju od pomorskih trgovaca u hrabre ratnike, ona im je počela dodjeljivati razne carinske olakšice i privilegije, stimulišući tako svaku antipiratsku djelatnost.

Tako je borbena aktivnost odreda Mornarice prelazila na svaki pojedinačni brod, koji je redovito bio opskrbljen brodskim topovima i drugim oružjem, pretvarajući se lako u snažnu borbenu jedinicu. Zahvaljujući tome, bokeljski pomorac se, umjesto pasivnog vojnika u rukama Mletaka, pretvarao u aktivnog borca na vlastitom brodu, imajući mogućnost i da trguje i za vlastitu korist.

Ali pored toga je galija „Sv. Tripun Kotorški“ morala povremeno da se naoružava sredstvima grada. Prvi put je to bilo 1432. god., a zatim se arhivski sreće 1451. i 1463. godine. Zahvaljujući opisu Mavra Orbina u poznatom dijelu „Il Regno de gli Slvai“, najbolje je poznata tragična sudbina broda u, inače pobjedničkoj, Lepantskoj bitci 1571. godine.

VII. Ekonomska organizacija pomorske trgovine

Svaka dobro organizovana pomorska trgovina donosi koristi, ali samo privilegije, ili kontaband, mogu obezbijediti akumulaciju znatnijih kapitala. Bratovština mornara bila je ta koja je velikim dijelom organizirala pomorsku trgovinu i sticala privilegije. Inače u određenim periodima nije se ni moglo ploviti i trgovati, ako se nije pripadalo toj organizaciji i ako se njoj nisu plaćale određene dažbine. A privilegije su se sticale naročito zahvaljujući ratničkoj djelatnosti bokeljski pomoraca.

Mnoštvo brodova iz raznih naselja Boke neprestano je oticalo prema Peloponezu, Južnoj Italiji, Albaniji, Ankoni, Dalmaciji, Veneciji i slično. Iako je bilo i drugih, daljih destinacija, spomenute luke se najčešće sreću u arhivskim izvorima. Trgovalo se, najčešće, sirom, kožom, sušenim mesom, ribom, rujevinom, solju, duhanom i dr. Mornarica je bila povlašćena i pravom na rezervisanje

stalnog pristanišnog mjesta i tržišnog prostora u Veneciji, i to na „Riva degli Schiavoni“, kao i drugim prometnim lukama.

Što se tiče kontrabanda, on je svakako formalno-pravno bio prisutan, ali se teško može nazvati tim imenom. Radilo se, u stvari, o kršenju zakonskog propisa koji je krajnje nelogično i nepravedno trgovački favorizirao grad Veneciju, na račun svih gradova italijanske jadranske obale i mletačke Dalmacije. Mleci su prvi put 1422. godine proglasili načelo da se trgovačka roba iz cijele Dalmacije prvenstveno upućuje u grad Veneciju i njenu okolinu, podvlačeći kao „argument“ da oni jednostavno za to imaju potrebu. Pa ako se tamo ne otkupi, onda se može voziti na druga mjesta. Koliko je to bilo geografski apsurdno za toliko udaljeni Kotor na jugu, jasno je samo po sebi, pa su se zato takve odredbe stalno donosile i stalno kršile.

Zahvaljujući sticaju spomenutih historijskih okolnosti i postojanju Mornarice stanovnici kamenitog i posnog bokokotorskog zaliva su se bogatili, a impresivne barokne palače i crkve dopunjavali su ljepotu prirodnog pejzaža i dokaz su stalnog ekonomskog rasta.

VIII. Humanitarna uloga mornarice

U srednjem vijeku, kada država ili komuna još nisu bile u cjelini preuzele brigu socijalnog staranja za siromašne i bolesne, to su, pored crkve, još obavljale zanatlijske bratovštine. Te profesionalne organizacije su se, naravno, starele za svoje članstvo, a u statutima je bilo tačno predviđeno u kojim to slučajevima.

Tako je bilo i sa Bratovštinom mornara, pa su u Statutu iz 1463. godine predviđeni posebni slučajevi pomoći kod neimaštine („Per li poveri fradelli“), za davanje miraza ženskom djetetu, nedostatka sredstava za sahranu pomorca, ili prevoz tijela, ako je smrt nastupila negdje u stranoj luci, a posebno u slučajevima bolesti i gladi. Predviđen je i slučaj smrti stranog pomorca u kotorskoj luci.

Inače je tokom proslave patrona grada, Mornarica od pamtivijeka („a immemorabili“) plaćala određenu sumu za ručak siromašnih.

IX. Mornarica i pomorsko školstvo

U Bokokotorskom zalivu, u kome je tokom vjekova bilo više brodogradilišta, nekoliko stotina raznih brodova i više hiljada pomoraca, moralo je biti riješeno i pitanje njihovog određenog školovanja. Naravno, do XVIII v. to je moglo biti, isto kao i svuda po svijetu, isključivo u praksi navigacije, na samim brodo-

vima, a bez institucionalnih škola. Jedino ima arhivskih tragova o osnovnom komunalnom i konfesionalnom školstvu, naročito u Kotoru, na Prčanju i u Perastu, u kome je, doduše, bilo sigurnih i značajnih elemenata nastave iz pomorstva.

U istoriji pomorskog obrazovanja često se, sa pravom, spominje značajno školovanje ruskih boljara u tzv. školi Marka Martinovića u Perastu, koncem XVII stoljeća. Međutim ni u Perast, kao ni u drugim pomorskim središtima toga vremena, nije još bilo institucionaliziranog pomorskog školstva. Pravi istorijski značaj tzv. „Martinovićeve škole“ bio je u tome što je on, zbog svog ličnog ugleda, bio pozvan u Veneciju da, uz druge pedagoge, predaje grupi ruskih boljara, koje je car Petar bio uputio mletačkom duždu da izuče pomorska znanja. Mletačka vlast je, pored drugih profesora, odabrala i kap. Martinovića, istaknutog teoretičara i iskusnog praktičara, da im predaje nautiku. To, dakle 1698. god. nije bila niti je mogla biti, neka stalna škola, nego jedan ad hoc stvoreni teorijsko-praktični tečaj, organizovan posebno za te ruske pitomce. Jer ni sama Venecija još nije imala takvu školu za pomorce, iako je pravila napore da je formira. Martinović je sa pitomcima izveo tri praktična putovanja. Prvo je bilo kružno: Venecija–Dubrovnik–Bari–Venecija. Drugo putovanje je izvedeno 1698. godine, kada se brod zaustavio u Perastu i tu su, u Martinovićevoj kući, obavili neku dopunsku teorijsku nastavu.

O tome je u Perastu sačuvan jedan izvanredan dokument, veliki skupni portret, uljana slika sa imenima pitomaca. Ali ni taj portret, naravno, ne može biti dokaz o postojanju stalne škole u Perastu. Za treće putovanje se smatra nastavak ovog puta od Perasta, po Jadranu i Sredozemlju, kada su se iskrkali u Civita Vecchia i kopnom stigli do Venecije.

X. Nošnja, oružje i kolo Bokeljske mornarice

Ono što se danas još na svečanostima može sresti i što je karakteristično za Bokeljsku mornaricu, zaista su nošnja, oružje i Kolo sv. Tripuna. Pored muzeja, nošnja se još rjeđe nađe i po privatnim kućama, a Vuk Karadžić, svjedoči da se, prije nešto više od sto godina, ovo „pravo bokeljsko odijelo“ najčešće sretalo u Bokokotorskom zalivu. U elementima nošnje i usmenoj tradiciji o tome, jasni su prekomorski uticaji Italije i Španije. Nosili su je svi Bokelji, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost.

Iznad bijele košulje (često ukrašene naprijed sa čipkama), sa srebrnim, pozlaćenim „pucima“, najprije dolazi „ječerma“ bez rukava, ali napred bogato ukrašena gajtanima i srebrnim „pucima“. Preko toga je „koret“, jako otvoren napred, da se dobro istakne ukrašena ječerma i malo oružje o pasu. Crne

„gaće“ su veoma široke (6–8 metara svile), zato su u gornjem dijelu vidno „nabušene“, dok se prema koljenu jako sužavaju uz samo nogu. Koret i gaće su čvrsto povezani širokim i obojenim dugim pojasom. Ispod koljena se danas vide crne čarape, dok su ranije bile još i ukrašene velurne „gete“. Na nogama su niske „crevlje“, zvane još i „mulice“ i „gondolete“. Admiral nosi čizme. Plitka kapica „čeverica“, ukrašena je zlatnom žicom u obliku srca. Tu je i cvijet sa spiralnim tučkom i listićima od srebrne žice. Dvanaest činova, od mlađeg vodnika do admirala, imaju razne manje izmjene nošnje, uz posebno oznake činova.

Uz nošnju ide i, često veoma bogato, oružje. O pasu su, obično, dvije male puške (kubure, ledenice) i nož, dok je preko ramena duga puška (džeferdar ili šaralija). Oko pasa su još dvije pozlaćene „čese“ za puščani prah, i „tobolci“ za duhan, kresivo i usjeku.

U Kolu sv. Tripuna su isprepletene dva glavna sloja. Prvi i osnovni je veoma star, srednjovjekovni i obredni, a drugi laički, iz pomorskog života mornara. Za prvi sloj je moguće naći neke analogije sa sličnim katedralnim igrama evropskih naroda („balli sacri“).

Elementi koji govore o velikoj starini Kola su: 1) igraju ga samo muškarci, 2) njegovo ranije izvođenje bilo je vezano samo za jedan određen godišnji datum, 3) simbolika figura Kola, sa čestim podvlačenjem ispod lukova podignutih ruku i krajnja figura stegnuto Kola oko oficira i uglednih gostiju. Ovo posljednje, prema nekim komparativnim analizama, označava silaženje u tamu grijeha i izlaženje na svjetlost, kao i ideju vječnog obnavljanja života, uz igru oko moćiju patrona grada sv. Tripuna.

A onaj drugi sloj sa figurama „veriga“, „sidra“ i sl. govori o mornarskom životu.

U cjelini, riječ je o značajnoj stoljetnoj sintezi srednjovjekovnog Kola spiritualne tematike i elemenata svakodnevnog mornarskog života.

XI. Put kroz istoriju

Za rane istorijske slojeve, već smo se upoznali sa procesom spajanja profesionalne i vojne funkcije u životu Mornarice, što ostaje karakteristično sve do pada Mletačke republike 1797. godine.

Poslije pada Republike, a prije nego što će Austrija ući u Boku, mnogi istaknuti članovi Mornarice zagovaraju pripajanje Boke novouspostavljenoj demokratskoj Mletačkoj republici i na taj način se trajno zamjeraju Austriji. Oni su poticali buntovne elemente, naročito grbaljske seljake, podržavajući grbaljsku bunu (1802–1804). Posebno se kao neprijatelj Austrije istaknuo tadašnji admiral Mornarice Antun Rossi, pa je Mornarici bio rad zabranjen (1797–1806).

Za vrijeme ruske uprave (mart 1806 – avgust 1807), Mornarica je obnovljena i znatno doprinijela borbi Rusa protiv Francuza.

Kada su Francuzi, pod odredbama Tilzitskog mira (8.VII.1807) zauzeli Boku, Bokeljskoj mornarici je odmah bila zabranjena svaka djelatnost, a zatim je uslijedila i formalna odluka o njenom ukidanju i konfiskovanju njenih dobara. Tada je na bokeljskim brodovima van Zaliva, tadašnja, protufrancuska, ruska zastava, zamijenjena engleskom.

Tokom kratkotrajne crnogorsko-bokeljske uprave i ujedinjenja (1813–1814), može se konstatovati izvjesna trgovačka djelatnost i na moru, kao i obnova Mornarice.

Kod II austrijske vladavine Bokom (1815–1918), Mornarica je u početku zabranjena, da bi se uspostavila 1833. godine, ali samo kao profesionalna organizacija pomoraca, bez ikakve vojne ingerencije. Međutim, poslije prčanjске deklaracije 1848. g. „da se sve države slaveno-srpske, to jest jugoslovenske, ujedno sajedine“. Mornarica je ponovo ukinuta. Ali radi očuvanja tradicije velike pomorske prošlosti Boke Kotorske, opet je uspostavljena 1859. kao društvo memorijalnog karaktera „Plemenito tijelo Bokeljske mornarice“.

Kao memorijalna ustanova nastavila je da živi i u kraljevini Jugoslaviji, održavajući tradicionalne godišnje nastupe.

Za vrijeme drugog svjetskog rata odmah je zabranjena, a mnogi su njeni članovi učestvovali u borbi protiv okupatora.

I u savezničkim konvojima sreće se dosta članova Bokeljske mornarice.

XII. Savremeni putokazi

I u novoj Jugoslaviji, Mornarica nije željela da bude isključivo memorijalna organizacija, nego raznovrsnom djelatnošću, vezana za savremeni život. Održavanjem pozitivnih tradicija, naročito je aktivno učestvovala u svim programima oko unapređenja pomorstva. Svakako da su i tradicije Bokeljske mornarice doprinijele da je u Bokokotorskom zalivu stvoreno veliko brodersko preduzeće za oceansku plovidbu, brodogradilište u Bijeloj i remontni zavod u Tivtu. O svim tim pitanjima raspravljalo se i pisalo naročito na stranicama stručnog časopisa „Godišnjak“ Pomorskog muzeja u Kotoru, u kome su učestvovali brojni članovi Bokeljske mornarice.

Pogotovo poslije proglašenja Mornarice za nepolitičku i nekonfesionalnu nevladinu organizaciju, ona se naročito bavi kulturom i naučnom sferom, istražujući pomorsku i kulturno-umjetničku prošlost Boke Kotorske. U tom smislu su održani i neki naučni skupovi, a dva su „Godišnjaka“ posvećena isključivo radovima pročitanim na njima. U broju XXXIX–XL (1991–1992) su radovi

sa skupa „Doprinos pomorstva baroku Boke Kotorske“, au broju XLI_XLII (1993–1994) sa skupa „Prvi statut Bokeljske mornarice iz 1463. godine, statuti ostalih bratovština i razvoj zanata u Kotoru i Boki Kotorskoj“. Povod je bio 530 godina Statuta Bokeljske mornarice i 300 godina petojezičnog rječnika kap. Julija Balovića (1693–1993).

POGOVOR STATUTU BRATOVŠTINE SV. NIKOLE MORNARA U KOTORU IZ 1463. SA ALEGATIMA DO 1807. GODINE*

MILOŠ MILOŠEVIĆ, JELENA ANTOVIĆ

Među tako brojnim i uspješnim zanatima srednjovjekovnog Kotora, organizovanim u tzv. bratovštinama, zanat pomoraca bio je, sigurno, najteži, ali i najprivlačniji. Za ekonomski prosperitet Boke, sigurno i najznačajniji.¹

Stalnu i opasnu igru sa smrću nametala je surova priroda, pored nemale opasnosti za stranca u tuđim lukama i perfidnosti piraterije. Pa ipak, more je zvučalo nekim nezadrživim sirenskim zovom, kao, uostalom, jedino mogući izlaz iz domaće kamene bijede, a ususret bogatstvu i nekim čudesnim novim svjetovima.

Organizacija mornara se, pod raznim imenima, stoga u Kotoru javlja veoma rano, po tradiciji čak od IX vijeka, a po prvom sačuvanom pisanom spomenu od 1353. godine. Ta starina davala joj je posebni ugled.

Mislimo da je na prvi pogled jasno zašto je ovaj istorijat današnje Bokeljske mornarice, sa svim promjenama u svom nazivu, od posebnog značaja. Tu se, naime, nalaze osnove za razumijevanje trgovačkog rasta Boke Kotorske, a to znači i svega onoga što je na taj način utkano u kulturu i umjetnost Boke, priznatog dijela kulturne baštine svijeta.

Jer pomorci su putovali u svijet i željeli da dio toga svijeta presade u svoj zavičaj.

Kao što je poznato, „bratovštine“ (*confraternitates*) su srednjovjekovni oblici organizovanja pojedinih kategorija zanatlija u okviru komuna, za zaštitu svojih interesa.

Bratovštine srećemo na mediteranskom i evropskom prostoru, ali i van njega. Korijene nalazimo još u antici, kada takve asocijacije nastaju pod raznim imenima (najčešće: *collegio*, *corpora*, *sodalitas*), okupljajući zanatlije iste vrste, sa profesionalnim i vjerskim programima. U zreloj fazi sticale su, kao javna udruženja, status pravnih lica i imale svoje statute.

* Fototipsko izdanje Statuta sa prepisima, prevodima, regestima i CD ROM-om objavljeno je u Kotoru 2009. godine. Priređivači su Miloš Milošević i Jelena Antović, a izdavač Bokeljska mornarica Kotor.

¹ Miloš Milošević, *Prilozi za istoriju zanata u Kotoru*, Istorijski zapisi, XII/1–2, Titograd, 1956; R. Kovijanić i I. Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora I i II*, Cetinje, 1957; Ljiljana Zenović-Krapović, *Bratovštine u Budvi*, Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor, XLI–XLII, Kotor, 1993–1994.

Postoji svjetska i domaća naučna literatura o pitanjima veza antičkih kolegija i korporacija sa srednjovjekovnim bratovštinama, kao i o kontinuitetu tih procesa u ranosrednjovjekovnim gradovima. Ta pitanja, na našim prostorima, imaju i posebno zanimljiv arheološki vid jer su pojedine ranokršćanske crkve mogle pripadati baš takvim korporacijama. Svakako, važno je uočiti da bratovštine nastaju u gradovima u kojima su jasna prihvatanja antičkih uzora, posebno municipijalnog organizovanja života.

Kako je Kotor bio dugo pod vizantijskom vlašću, treba spomenuti i tradicije tog kulturnog područja, koje su mogle uticati na razvoj bratovština i u Kotoru. U jednom dokumentu iz VII vijeka sa područja Vizantije, spominju se kolegiji brodovlasnika, gostioničara, bankara i prosjaka u službi crkve. A u VI vijeku u Rimu je, na dnu Palatina, postojala vojna bratovština prožeta kršćanskim duhom.²

Za Kotor su obje tradicije od značaja, a naročito ona sa područja rimskih pomorskih korporacija, sa izvornim nazivima „*sodalitas*“ ili „*navicularii*“, jer je u prvom sačuvanom dokumentu kotorske asocijacije iz 1353. godine prisutan naziv koji je preuzeo dva termina iz epohe staroga Rima: „*Pia sodalitas navicularum Catharensium*“ (Pobožno društvo kotorskih pomoraca).³ A oznaka „*pia*“ kazuje da je u društvu bio prisutan i vjerski momenat. Sve to, naravno, nije nimalo neobično kad se zna da istoriografija nalazi u tadašnjem Kotoru snažno prisutan romanski sloj građana, koji je obnovio gradski život poslije rušenja Acruviuma.

Jasna rimska tradicija održala se i u srednjem vijeku, kao što je to bio slučaj i u svim većim, bliskim gradovima na istočnoj i zapadnoj obali jadranskog bazena (*Confraternitate, Frataglia, Scole*). Nešto slično se dešavalo i na germanском (*Hanse*) i na anglosaksonskom prostoru (*Ghilde*).

Na prostoru gradova istočnog jadranskog bazena, gdje su se u komunama mediteranskog tipa, dešavali procesi slični onom u Kotoru, statute sličnih pomorskih bratovština kao što je kotorska, sačuvali su Zadar i Split, o čemu će kasnije biti posebno riječi.

Bratovštine su se veoma žilavo održavale sve do Francuske revolucije, koja ih ukida 1791. godine zakonom Šapelijea (*Le Chapelier*).

U srednjovjekovnim statutima jasna je briga o tačno određenim dužnostima naročito crkvenog karaktera, posebno za Kotor koji je posjedovao vlastitu crkvu sv. Nikole, pa je tu trebalo odrediti sve obaveze finansijskog karaktera i

² Branka Migotti, *Antički kolegiji i srednjovjekovne bratovštine*, Starohrvatska prosvjeta, 16, Split, 1986, str. 177.

³ D. Farlati, *Illyricum sacrum*, Tomus VI, Venetiis, MDCCC.

obaveze održavanja raznih godišnjih rituala. I to je najčešća tema Statuta⁴ Bratovštine sv. Nikole mornara. Pored toga sačuvano je i mnogo bitnih podataka o karakteru pomorske privrede sa obavezom plaćanja određenog procenta organizaciji, o važnim trgovačkim pijacama i slično.

Bitno je odmah podvući da ovaj sačuvani svezak originala manuskripta Statuta iz 1463. godine ne sadrži samo relativno malen tekst samog Statuta iz XV vijeka, nego su se u njemu dopisivale razne kasnije brojne odluke Skupštine Bratovštine i prilagani su razni kasniji dokumenti – alegati. Sve to je najčešće dato bez hronološkog reda, ali od velikog značaja, jer se hronološki ide sve do XIX vijeka. Ta izvorna građa je od vanrednog značaja i to baš za tu noviju drugu fazu razvoja Kotorske mornarice, kada ona stiče brojne mletačke privilegije i preuzima neke vojne funkcije.

Tako da ovaj sačuvani svezak Statuta nije važan samo kao izvorna građa Statuta iz XV vijeka nego i, djelimično, prati dalji razvoj organizacije u raznim pravcima, da bi se na kraju došlo i do čisto memorijalne organizacije, od sredine XIX vijeka sve do dana današnjeg, kada je moderna država preuzela sve funkcije koje su ranije mogle imati društvene organizacije. Ali javna i vojna komponenta u razvoju Bratovštine nije prisutna ni u jednoj drugoj bratovštini na istočnoj obali Jadrana.

I

Bratovština je u svom Statutu iz 1463. godine birala put pune profesionalizacije svojih upravnih struktura sa vlasnicima brodova (*patruni*) i mornarima koji stvarno plove, uklanjajući iz njih i suvlasnike brodova (*parcenevoli*) koji istovremeno nisu i praktični pomorci koji plove, nego samo ulažu svoje kapitale, kao i kalafate – brodograditelje, koji izrađuju brodove, ali isto praktično ne plove. S druge strane Bratovština je forsirala monopol svoje profesionalne organizacije, proglašavajući da niko sa područja kotorske komune ne može ploviti i trgovati ako nije član Bratovštine pomoraca. A to je značilo da svi moraju novčano doprinositi u određenim procentima od svoje trgovačke zarade.

U tome je podržavana od mletačkih vlasti i to je, u jednom kraćem periodu XV vijeka, u okviru zatvorenog srednjovjekovnog ekonomskog korporativnog sistema, imalo uspjeha i donosilo izuzetne prihode, da bi već početkom XVI vijeka (1528) liberalne snage novog kapitalističkog poslovanja dovele do odvajanja Perasta od kotorske bratovštine i kasnijih manjih otpora Prčanja, Kličića (Mula) i drugih pomorskih naselja Boke.

⁴ U naslovu originala napisano je: „*Liber...*“ – „*Knjiga...*“, ali je jasno da je riječ o Statutu, kako i piše na samom početku teksta: „*Qua comença la matricola...*“

Od svih bratovština Kotora najviše se pisalo o Bratovštini mornara. Zato bi se moglo postaviti pitanje: zašto sada opet uzimati za temu Statut Bratovštine sv. Nikole mornara iz 1463. godine kad ga je najprije Gelčić (*Djelčić*), još 1889. objavio i komentarisao,⁵ a 1994. je objavljena i disertacija Slavka Mijuškovića na tu temu?⁶

Međutim treba imati u vidu činjenicu da je Gelčić integralno objavio samo prepis manuskripta Statuta i to na italijanskom jeziku, dok je brojne druge dokumente, koji su kasnije upisivani na praznim listovima iza teksta manuskripta Statuta, iz vremena poslije 1463. godine, dao samo u više ili manje sažetim registima. A to nije uvijek dovoljno ni za razumijevanje samog Statuta, a pogotovo ne za praćenje daljeg razvoja Bratovštine. Treba napomenuti i to da u Gelčićevom prepisu ima izvjesnih manjih skraćivanja i sažimanja originala manuskripta Statuta.

Slavko Mijušković pisao je svoju disertaciju, što se Statuta tiče, na osnovu Gelčićevog teksta, jer nije imao uvid u originalni manuskript. Zanimljivo je i to da ni sam Gelčić nigdje u knjizi nije naveo gdje se zapravo nalazi original manuskripta Statuta o kome piše. I pored te neobične pojedinosti, niko, s obzirom na naučni autoritet pisca, nije postavio pitanje autentičnosti njegovog teksta. Prije više decenija, a poslije potresa 1979. godine, u Biskupskom arhivu u Kotoru pronađen je, zahvaljujući don Graciji Brajkoviću, originalan manuskript Statuta⁷, i zato se sada prišlo pripremi kritičkog izdanja. Tom prilikom se, naravno, moraju objaviti i spomenuti naknadno upisivani dokumenti – alegati u rukopisu Statuta i to u integralnom prepisu.⁸

I pored svega toga, tu neće biti osnova za neke bitne promjene u dosadašnjim pogledima na istorijski razvoj Kotorske, kasnije Bokeljske mornarice starijeg perioda, ali će se, bez sumnje, mnogo potpunije i tačnije sagledavati mnogi bitni problemi organizacije. Zato je bilo neophodno da se Statut iz 1463. godine i tamo dopisani dokumenti, prevedu i integralno objave i uzimaju u obzir prilikom donošenja zaključaka o raznim fazama razvoja Mornarice.

Posebna vrijednost ovog našeg novog izdanja je u tome da ono, pored cjelokupnog prepisa i prevoda Statuta, kao i prepisa sa registima kasnijih dokumenata – alegata, objavljuje fototip cjelokupnog originala manuskripta Statuta.

⁵ G. Gelcich, *Storia documentata della Marinerezza bocchese*, Ragusa, 1889.

⁶ Slavko Mijušković, *Kotorska mornarica*, Podgorica, 1994.

⁷ U Biskupskom arhivu Kotor manuskript Statuta nosi signaturu: Biskupski arhiv Kotor (BAK), STATUTI.

⁸ U okviru planiranih poslova Istorijskog arhiva Kotor za 1993. godinu, prepis ovih alegata sa registima uradili su Jelena Antović, Anita Mažibradić i Mirko Vukasović, uz redakciju Miloša Miloševića.

Pritom još jedanput treba podvući da svi oni koji su se dosada bavili Statutom iz 1463. godine nisu smatrali da je to prvi statut organizacije kotorskih pomoraca, nego samo da je najstariji koji je sačuvan. Sa tim se treba potpuno složiti, jer za to ima više dobrih argumenata. I to naročito stoga što je i Mornarica iz XIV vijeka (Pia sodalitas...) isto imala svoju crkvu, pa svakako i neophodnu potrebu da ima i statut.

Inače tačno ubiciranje crkve sv. Nikole nije jednostavno, jer je, van grada Kotora i u njemu, postojalo pet crkava takvog istog imena. Ali za istoriju Mornarice posebno su važne dvije crkve ovakvog imena. Prije svega ona iz XV vijeka u gradu, u kojoj je i donijet ovaj Statut iz 1463. godine, ali isto tako i jedna ranija iz XIII vijeka, van grada („Zlatne njive“, lokalitet „Mišulić“, prema Dobroti). Jer u toj ranijoj crkvi je, naime, sačuvan prvi spomen Bratovštine mornara. Tu crkvu, o kojoj je najstariji arhivski spomen iz 1289. godine je izgradila i dotirala kotorska plemićka kuća Tripa Drago, pa je predata franjevačkom redu sv. Bernarda. I baš na kamenoj ploči te crkve bilo je zabilježeno da je 1353. godine tu crkvu posjedovala tadašnja Mornarica, pod imenom „Pia sodalitas naviculatorum Catharensium“, pa je crkvu poklonila franjevcima. Nameće se misao da je veliki značaj posjedovanja crkve, i to baš u čast sveca, zaštitnika pomoraca, naveo bratime da se odluče za novo ime same Bratovštine i to baš u čast sveca, zaštitnika pomoraca.

A iste te 1353. godine podigao je Tripo Buća crkvu sv. Nikole u gradu i ova je 1453. godine predata Bratovštini mornara. U toj crkvi, između palata Bizanti i Pima, donijet je 1463. Statut Bratovštine o kome govorimo.⁹ Taj Statut se sačuvao, ali brižljivost sa kojom se u njemu normiraju odnosi i obaveze, kao i činjenica da je sredinom XIV vijeka održavanje crkve isto moralo imati svoju pravno-ekonomsku regulativu, čine, kako smo već spomenuli, realnom pretpostavku da su i raniji franjevci, u vezi crkve van grada iz 1353. isto imali potrebu da sastave dokumenat statuta, ali se taj nije sačuvao. Uz troškove oko održavanja crkve, išle su, prirodno, i brojne pravne i finansijske obaveze oko crkvenih ličnosti, koje će se starati o održavanju raznih rituala. Uostalom, duhovna motivacija posebne vezanosti za zaštitnika pomoraca, proizlazi iz „Prologa“, invokacije Statuta sa molitvenim sadržajem, u kome se, pored Isusa, odmah ističe značaj posredovanja nebeskog zaštitnika sv. Nikole.¹⁰

⁹ Smičiklas, *Codex diplomaticus*, Volumen VI, Zagreb, 1908, str. 675; D. Farlati, *Illiricum sacrum*, Tomus VI, Venetiis, MDCCC, str. 449; Biskupski arhiv Kotor; Ivo Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*, bilješke br. 30, 259 i 359, Split, 1938, str. 60, 92, 99; Petar Šerović, *Bokeljska mornarica*, Pomorski zbornik II, Zagreb, 1962, str. 1848.

¹⁰ „...Christo gratioso che se degna de conservare infra de noi quella sua sancta parola, la quale disse a li suo discepoli: dove sono dui over tre congregati in nome mio, io son in

Treba imati u vidu da je, od svih drugih brojnih bratovština Kotora, jedino Bratovština pomoraca imala svoju crkvu, dok su druge bratovštine, za svoje pobožne običaje, bile vezane za pojedine oltare u drugim kotorskim crkvama. To govori o tadašnjim dobrim ekonomskim prilikama među pomorcima. Ali, daleko kasnije, kada dekadencijom pomorske privrede u XIX vijeku, Bratovština više nije mogla izdržavati crkvu, austrougarske vlasti su je koristile u druge različite svrhe, do njenog rušenja. I danas na tom mjestu ima izvjesnih sigurnih tragova postojanja ranije crkve. Zanimljivo je da se njen glavni oltar danas nalazi u crkvi Gospe od zdravlja (Madonna della Salute, Madonna del Riposo, Gospa od počivala) u brdu iznad grada, dok su njena oltarska pala (lik sv. Nikole) i veliki srebrni križ u Katedrali. A njeno zvono, prenijeto na gradsku sat – kulu, i danas odbrojava satove.

II

Manuskript Statuta Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru iz 1463. godine ima 72 pergamentska uvezana lista, sa označenom folijacijom. U originalu je folijacija manuskripta izvršena tako što je i na poleđini folije ponovljen broj folije. Da bi se izbjegla zabuna prilikom citiranja stranica dokumenata u prepisima i prevodima, priređivači su odlučili da broju na poleđini folije dodaju oznaku *t* (tergo).

Izuzetan naučni, ali i umjetnički značaj manuskripta Statuta Bratovštine sv. Nikole mornara, uvećan je manjim, obojenim likom sv. Nikole u inicijalu, na prvom listu Statuta. Ta slikarski izvanredno izrađena minijatura, predstavlja djelo vrhunskog kotorskog gotičkog slikara Lovra Marinova Dobričevića.¹¹

Prema tragovima na plišanjoj prvoj i posljednjoj strani Statuta, tu su pokradeni likovi krsta i sv. Tripuna, svakako srebrni. Samo naslov Statuta je na latinskom jeziku: „*Liber fraternitatis divi Nicolai marinariorum de Catharo*“, a odmah poslije toga, na početku samog teksta, daje se prevod naslova na italijanski jezik, mletačkog dijalekta: „*Qua comença la matricola de la congregation de miser san Nicolo di marinari de Catharo*.“ Cjelokupni dalji tekst Statuta iz 1463. godine i dokumenti dopisani do 1807. godine pisani su na italijanskom. Izuzetak je kratki zaziv Duha Svetoga u „Prologu“ koji glasi: „*Adsit nobis gratia Spiritus Sancti...*“ – (Neka nas ispuni milost Duha Svetoga).

meço di loro...mediante le preghiere de miser san Nicolo nostro protectore.“ Početak Statuta.

¹¹ Rajko Vujičić, *Jedna minijatura Lovra Dobričevića u Kotoru*, Uvijek na istom putu. Zbornik biskupa Iva Gugića, Perast, 1996, 183.

Činjenica da je naslov Statuta dat na latinskom jeziku nameće pretpostavku da je on i u cjelini trebalo da bude isto na latinskom. Tim prije što je i taj italijanski tekst pisan biranim gotičkim slovima. Ali istovremeno upada u oči da pored brojnih naslova teksta pisanog tim gotičkim slovima, obično na margini, stoji i taj isti tekst ispisan običnim italijanskim slovima. To navodi na misao da je ipak ogromna većina pomoraca slavenskog porijekla, uticala da se Statut ne piše na latinskom, koji im je bio nepoznat ili malo poznat, nego na italijanskom. Pa je zato, čak i zbog gotičkih slova italijanskog teksta, trebalo davati objašnjenja na marginama.

Cjelokupan rukopis Statuta možemo podijeliti na dva dijela. Prvi sadrži sam tekst Statuta (strana originala manuskripta Statuta br. 1–13t) donijet na Skupštini od 26. juna 1463. godine. Statut sadrži 26 glava, koje su tačno numerisane oznakama „capitolo primo, II, III“, itd. do trinaestog folijuma (ukupno 26 strana). Zatim slijedi niz od 16 odluka Skupštine Bratovštine (strana originala manuskripta, br. 13t–15) kod kojih se po svom karakteru radi o izmjenama i dopunama, ali bez oznake datuma kada su te odluke donijete i bez uobičajenih rimskih oznaka novih glava Statuta. Na margini je arapskim upisivan broj glave koja slijedi bez oznake „capitolo 27...“, za one od br. 27 do broja 39, s tim što broj 39 nema naziv glave a sljedeće tri glave nemaju ni naziv ni arapski broj. Ipak kako je sve to tematski najuže vezano za sam tekst Statuta, a i pisano je istim rukopisom, Gelčić je s pravom zaključio da su i te dalje odluke donijete te iste 1463. godine. U ovoj ediciji priređivači su dali prepis i prevod cjelokupnog pomenutog teksta manuskripta Statuta.

Druga obimnija grupa kasnijih dokumenata – alegata (strana originala manuskripta br. 15t–72t), datira iz razdoblja od 1463. do 1807. godine. Tu je ukupno 89 dokumenata, ne računajući formalna ovjeravanja ili javna objavljivanja istih dokumenata. U ovoj ediciji priređivači su dali prepis sa regestima pomenutih alegata.

Svi ovi naknadni dokumenti iz različitih godina većinom su upisivani i bez hronološkog reda. Priređivači su smatrali korisnim da, kod njihovog prepisa sa regestima, uspostave hronološki red ali sa pažljivo upisanim naznakama stranica originala manuskripta.

U stvari iz XV vijeka su još tri dokumenta, a jedan je čak i raniji od samog Statuta, naime još od 17. III 1453. godine. Među dodatim aneksima na kraju je i jedan neautentični prepis, navodno iz doba Stefana Balše, 1304. godine. Ovdje treba ubrojiti i niz zapisa o ranoj imovini Bratovštine, doduše nedatiranih, ali se po rukopisu može pretpostaviti da su i oni iz XV vijeka. O svemu tome će biti kasnije više riječi.

Iz XVI vijeka je 15 dokumenata, iz XVII 42 dokumenta, a iz XVIII, do pada Mletačke republike 1797. godine, su 22 dokumenta. Osim toga postoji i sedam dokumenata iz 1807. godine, donijetih u periodu kratkotrajne ruske vladavine.

Sadržajno, najviše je od tih sačuvanih dokumenata vezano za drevnu privilegiju Bratovštine da se, prilikom svečanosti zaštitnika Kotora Sv. Tripuna (3. februara), može od vlasti postići amnestija lica koja to preko Bratovštine mole. Time se ta lica oslobađaju bilo gonjenja, bilo izvršenja kazne za bilo koje prestupe, osim ubistva. Takvih dokumenata ima pedesetak. Tu treba primijetiti da se nije izlazilo ususret molbama samo užeg kruga bliskog Kotoru, nego baš veoma širokom krugu lica koja su to molili.

Tako ima dosta slučajeva Peraštana, koji su se i odvojili od kotorske bratovštine, zatim sreću se lica iz Paštrovića, Grblja, Krtola, Risna, Baošića, Đurića, Luštice itd. Zatim ima tridesetak dokumenata koji govore o karakteru Bratovštine, desetak o imovini i po nekoliko dokumenata o crkvi sv. Nikole, o otkupima značajnih i skupih relikvija, crkvenih liturgijskih predmeta, proslavama i slično.

U pomenutoj drugoj obimnijoj grupi kasnijih dokumenata – alegata, pored većine povezanih i opšivenih dokumenata, na kraju sveska Statuta je priloženo 14 nepovezanih dokumenata – alegata (strana originala manuskripta br. 73–85/1). U ovoj ediciji priređivači su dali prepis sa regestima i ovih 14 nepovezanih dokumenata – alegata.

Pomenute nepovezane dokumente – alegate, priređivači su poredali hronološki i na njima naknadno olovkom upisali tekuće brojeve manuskripta koji slijede (73–85/1). O tim alegatima treba nešto detaljnije reći. I među njima je najviše, tačnije 6 dokumenata, o odobravanju amnestije prilikom svečanosti Sv. Tripuna (strana originala alegata manuskripta br. 77–80 i br. 82–83). Zatim tri su dokumenta o privilegijama datih Bratovštini za trgovanje u južnoj Italiji (strana originala alegata manuskripta br. 75, 76 i br. 81).

Dva su dokumenta posvećena opremi kotorske galije (oštećeni original manuskripta iz XV vijeka, (strana originala alegata manuskripta br. 74 i 74t i kasniji prepis istoga alegata manuskripta br. 74a i 74at). Jedan dokument iz 1782. godine je posvećen izboru dva kapetana za proslavu Sv. Tripuna (strana originala alegata manuskripta br. 84).

Prvi dokument alegata (strana originala alegata manuskripta br. 73) je prepis falsifikovanog dokumenta iz vremena Stefana Balše (1304). A posljednji i oštećeni dokument (strana originala alegata manuskripta br. 85) opisuje izmjene ceremonijala za vrijeme I austrijske vladavine 1804. godine.

U cjelini, o velikom značaju Bratovštine mornara govori i brižljivo prisustvo mletačkih vlasti u radu Skupštine i odlukama organizacije. A bilo je slu-

čajeve kada su delegacije išle i pred Senat u Veneciju. U ovom našem novom izdanju, nakon posljednje stranice fototipa (85/1), prepisi i prevodi nose stranice tekućih brojeva koji slijede iza fototipa (86 i dalje...).

Sve intervencije priređivača su u kosim zagradama, italikom. Najčešće je riječ o ispuštenim slovima, ili rekonstrukcijama pojedinih riječi od kojih je ostalo vidno samo poneko slovo. Ako su priređivači uvjereni da je ta rekonstrukcija tačna, ona je u kosoj zagradi, italikom, bez ikakve oznake, a ako u to nisu sasvim sigurni, onda je dodat još i upitnik ili uskliknik koji označava njihovo čuđenje.

Da bi čitalac tačno znao zbog čega je neka praznina u objavljenom dokumentu, u kosim zagradama, italikom, u samom tekstu koriste se skraćenice prema tome da li je:

/n. t./ – nečitak tekst;

/o. t./ – oštećen tekst;

/u. t./ – uništen tekst.

To je uvijek uz oznaku količine onog što nedostaje:

/sl./ – broj slova;

/r./ – broj riječi;

/re./ – broj redova;

/reč./ – broj rečenica;

/str./ – broj stranica;

/oko/ – stoji ako se ne može znati tačan broj.

Praktični primjeri su sljedeći:

/7 sl. n. t./ – sedam slova nečitak tekst;

/5 r. o. t./ – pet riječi oštećen tekst;

/oko 2 re. u. t./ – oko dva reda uništen tekst;

/4 reč. n. t./ – četiri rečenice nečitak tekst;

/3 str. u. t./ – tri stranice uništen tekst.

III

Skupština koja je donijela Statut Bratovštine sv. Nikole mornara (*Matricola*), održana je 26. juna 1463. godine u prostorijama crkve sv. Nikole, sa ciljem da bi se: „očuvala ova sadašnja naša Bratovština“ (...a *conservation de la presente nostra congregation*...). I ova formulacija „sadašnja Bratovština“ kao da podrazumijeva postojanje i ranije Bratovštine.

Skupštini su prisustvovali Ratković (ime nije jasno „*Primo*“), starješina Bratovštine zvan starim langobarskim terminom „gastald“, 48 brodovlasnika i mornara (...*patroni et marinari*...) i četiri franjevca, kapelana crkve. Po prezimenu gastalda i prezimenima većine kapelana,¹² Bratovština je bila u rukama pučana, slavenskog porijekla, a Statut je izglasan jednoglasno.

U prve dvije glave određuje se način sazivanja Skupštine, neophodan kvorum i sistem glasanja. Bitno je da inicijativu imaju samo ključne ličnosti Bratovštine, a to su starješina (*gastaldo*), dvojica kontrolora rada (*sindici*) i trojica finansijskih predstavnika – blagajnika (*procuratori*). Jedino su oni ovlašteni da sazivaju bratime na Skupštinu, i to sa tri udara o veliko crkveno zvono. A kvorum za otpočinjanje rada određen je na 25 članova, pred kojima sazivači iznose svoje predloge. Odluke se donose tajnim glasanjem, „*per bussoli et balote*“, tj. ubacivanjem kuglica u kutiju, i to prostom većinom glasova.

A kakve osobine moraju imati šest ključnih ličnosti Bratovštine kazuje nam XIV glava Statuta (*De li officiali*)? Tu se vidi da oni moraju biti isključivo patruni nava i barkozija (*patroni di navilii et barcosii*), a nikako samo članovi suvlasnici brodova (*parçonevoli*) ili kakva druga vrsta članova. Iako se terminom „patrun“ u dokumentima ponekad označuje i vlasnik broda i njegov kapetanski čin, ili obje stvari, ovdje je riječ upotrebljena u tom na kraju navedenom smislu. Cilj je, naime, bio da se sa upravnih funkcija Bratovštine isključe osobe koje imaju samo kapital i investiraju ga kao suvlasnici na jednom od 24 dijela broda. To su oni koji nisu profesionalni pomorci, niti se time praktično bave, nego samo parcijalno ulažu novac u pomorsku privredu – „*parçonevoli*“. Zastupan je, dakle, princip pune pomorske profesionalizacije upravnih struktura Bratovštine.

Ključna upravna ličnost Bratovštine je, kako smo već rekli njen starješina, gastald, i on je u posjedu svih predmeta od bitnog značaja za Bratovštinu kao što su Statut, križ i sve srebrne dragocjenosti, kao i kasa sa novcem. Gastaldova je bila obaveza da sve to daje na uvid, ako zatraži Skupština ili neka druga spomenuta ličnost iz upravne strukture. Ako to ne bi uradio morao je platiti kaznu od 30 libara voska. Gastald je imao jednogodišnji mandat, a birao se, većinom glasova, na svečanost Isusovog Uznesenja (*Ascensione*).

Dalje upravne ličnosti su, uz gastalda, trojica blagajnika (*procuratori*), isto sa jednogodišnjim mandatom. Oni moraju strogo voditi računa o ubiranju prihoda Bratovštine i deponiranju novca u kasu, uz prisustvo dvojice svjedoka. Sama kasa se nalazila kod gastalda, ali su njena dva ključa podijeljena i dvojici

¹² Ivan Božidarev, Luka Radoičin i Luka Mečerić, jedino je četvrti franjevac, padre Ricardo.

prokuratora. Kako ubiranje prihoda može biti vezano i za prinudnu sudsku naplatu, blagajnici posjeduju za to pismeno ovlašćenje. Ali ako tu naplatu ne ostvare u roku od dva mjeseca, moraju sami dati novac od vlastitog novca. Kontrolu prihoda u kasi može tražiti Skupština, ili njeni članovi. Blagajnici su za svoj trud plaćeni time što imaju pravo na tri procenta od prihoda. Kazna za nehat u ubiranju prihoda sastoji se u uplati duga od ličnog blagajnikovog novca.

A ako bi to odbio, još bi bio kažnjen sa 10 libara voska za crkvu (glava IV). Za uplatu troškova Bratovštine bili su ovlašćeni samo blagajnici (glava XXIV).

Finansijsku kontrolu obavljala su dvojica nadzornika (sindici), s tim što je gastald bio obavezni treći član u njihovom radu. Birani su tajnim glasanjem sa dvogodišnjim mandatom. Bili su ovlašćeni da pregledaju račune jednom do triput godišnje, ali i kada sami ocijene neophodnim. Svoj izvještaj o obavljenoj kontroli iznosili su pred Skupštinu. A ako neki član ne bi prihvatio izbor za sindika, bio bi kažnjen sa 30 libara voska za crkvu.

Radi ispravnosti u radu i u svrhu finansijskog nadzora organa Bratovštine, precizno je predviđeno vođenje knjigovodstva. U tzv. „Velikoj svesci“ (*quaterno grande*) blagajnici su bili obavezni upisivati sve prihode i rashode, a sama knjiga se čuvala u kasi s dragocjenostima (glava XXII).

A „Mala sveska“ (*Del quaterno piccolo*, glava XXIII) služila je, opet, kao neka vrsta kontrole onih članova Bratovštine koji nisu mogli dostići upravne položaje. Nju je vodio neki prikladni „suvlasnik“ (*parçonevole*) koji je isto bilježio sve ono što su blagajnici ubirali od takvih članova Bratovštine. S vremena na vrijeme su se upoređivale te dvije knjige i tako se utvrđivalo da niko nije prevaren.

U završnoj XXVI glavi određena je i izrada inventara svih nekretnina, što će godišnje jedanput kontrolirati gastald sa sindicima i prokuratorima. U roku od 15 dana po preuzimanju dužnosti novog gastalda, sindici i prokurator i će gastaldu predati na čuvanje kasu s novcem, križ, Statut, kadionicu i druge srebrne predmete, kao i svileni ornat i druge vrijedne stvari. Ako se to ne obavi o roku, kazna je od 10 libara voska za crkvu.

A ako bi spomenute upravne ličnosti same izvršile neku utaju ili krađu, biće isključene iz Bratovštine, neće imati nikakvu pomoć, niti će biti ispraćeni na groblje sa križem i voštanicama Bratovštine (glava XXV).

Humanitarna uloga Bratovštine prisutna je u Statutu sa šest posebnih članova. O pomoći siromašnom članu rješavala je isključivo Skupština, ali uz neke proceduralne olakšice. Tada se, naime, smatralo dovoljnim prisustvo gastalda, po jednog sindika i prokuratora, a kvorum je bio određen na svega šest braćima (glava XII).

Predviđeno je i pomaganje kćerki siromašnog člana, kada on ne može prikupiti sredstva za miraz. Skupština će odrediti visinu sume za nabavku suknje (glava XIII).

Jedna suknja je zaista veoma skromna pomoć, ali nije isključeno da se mislilo na svečanu ukrašenu nevjestinsku suknju.

Ako pomorac umre na putovanju i privremeno se zakopa van Kotora, ovlastiće se drugi pomorac da mu prenese kosti i položi u zajedničku grobnicu u Kotoru. Za tu će uslugu pomorac dobiti tri, dva ili jedan i po dukat, zavisno od veće ili manje udaljenosti od Hvara, odnosno Drača (glava XV).

Za siromašne članove iz čijih se sredstava ne mogu platiti troškovi pogreba, predviđeno je da će biti pokopani o trošku Bratovštine, i to prema ugledu člana i ocjeni upravnih organa (glava XVIII). To isto vrijedi i za članove koji ne mogu platiti misu zadušnicu trećeg dana poslije pokopa (glava XIX). Bratovština će platiti pokop i u slučaju smrti nekog stranog pomorca u Kotoru (glava XX).

Problem izdržavanja crkve i franjevac koji su u njoj djelovali, brižljivo je normiran u Statutu. To je bilo značajno jer je Statut pravni akt u kom su precizno određena prava i obaveze, naročito one finansijskog karaktera. Uzgred napomenimo da je i to jedan od argumenata za već spominjanu tezu da Statut iz 1463. nije prvi statut organizacije pomoraca. Jer teško bi bilo pretpostaviti da bi porodica Buća poklanjala 1353. godine crkvu jednom udruženju pomoraca (koje se tada nazivalo „*Pia sodalitas naviculatorum Catharensium*“), a da i do tada nije bilo statuta sa precizno određenim pravima i obavezama. Ali taj statut iz XIV vijeka je, kako smo već istakli, izgubljen.

Svakako, prema ovom Statutu iz 1463. godine vidimo da je u crkvi radilo četiri kapelana, koji su se svake sedmice smjenjivali za održavanje službe Božje. U slučaju spriječenosti morali su naći zamjenu, ili im se oduzimalo četiri groša. Godišnje im se plaćalo po 40 perpera, isplativih u dvije rate (januar i juni). A za svaku svečanu procesiju, u kojoj će se pratiti križ i pjevati pohvale, dobijati će po jedan groš. Za neizvršenje određena je kazna od četiri groša (glava IV).

Pored kapelana tu je i gvardijan, u stvari laik – crkvenjak koji je biran među pomorcima. Njemu će Skupština povjeriti oltarnike (*tovaie*), palij, jedno crkveno ruho, misal i kalež. Pored brige o svemu tome, crkvenjak mora da zvoniti kad god to treba za crkvu kao i onda kada se saziva Skupština. Za svoj rad nagrađuje se sa 10 perpera (glava VIII).

Svečanost Bratovštine je dan Sv. Nikole, kada se održavaju dvije pjevane večernje i misa sa đakonom i podđakonom. Tom prilikom će prokuratori pozvati, pored kapelana, još četiri časna sveštenika, da se tako počasti svečanost. Toga dana će svi oni dobiti po dva perpera (glava VII).

Pogreb sa pratnjom križa, četiri debele voštanice (*dupieri*) i četiri tanje voštanice, predviđen je za sve članove bratovštine, njihove žene i djecu. Dalja porodica će se pratiti sa dvije debele voštanice i manje drugih. Ako se iz sredstava pokojnika ne mogu platiti troškovi, naknaditi će ih Bratovština sama. Svi članovi koji se žele pokopati u zajedničku grobnicu u crkvi, imaju na to pravo (glava XVI).

Dan sjećanja na sve pokojne članove Bratovštine je uoči Cvjetnice (*Pascha rosata*, šesta nedjelja u korizmi), kada se obavlja veoma svečana Večernja u crkvi sv. Nikole, opet sa četiri gosta (glava XVII).

Ta raskoš u funkcijama isto su jasan dokaz dobrog finansijskog stanja Bratovštine, a o tome imamo i jedan zanimljivi, neposredni dokument o stavljanju van snage spomenute odluke Statuta. Tako je 1579. godine glava XVII stavljena van snage, odlukom dalmatinskog apostolskog vizitatora, veronskog biskupa Augustina Kaurija, sa motivacijom pretjerane raskoši.

IV

Treba odgovoriti na opravdano pitanje zašto je baš 1463. godine došlo do reorganizacije Bratovštine pomoraca u Kotoru i do redakcije novog statuta, a ne odmah po prihvatanju mletačke vlasti, 1420. godine?

Treba imati u vidu da su se po prihvatanju mletačkog suvereniteta na Kotor bile sručile dramatične neprilike. Već 1421. godine je otvoreno trajno ratno žarište zbog odbijanja Republike da prizna srpskog despota Stefana za nasljednika Balšića. Borbe su pogađale grad u najosjetljivijim, privrednim interesima, a to su bili vinogradi i solane njegove teritorije.

Iz tih, upravo katastrofalnih neprilika Kotor je izbavio, sa mnogo surovosti i ratne sreće, Stefan Crnojević, kada je 1451. godine prešao na stranu Republike i pružio joj vojnu pomoć. Za to je dobio solane, carinu i jednu kuću u Kotoru.¹³

Tako je tek na početku druge polovine XV vijeka, u relativnom miru, počeo snažno da izbija u prvi plan onaj do tada potiskivan problem obnavljanja kotorskih tradicionalnih trgovačkih veza. Predstavnik Kotora Nikola Tripov Bolica 1452. godine, dakle desetak godina prije proglašenja novog Statuta Bratovštine mornara, podsjećao je mletačku Sinjoriju na ranije kotorske trgovačke veze. Tom prilikom on ističe kako se na principima razmjene ranije trgovalo – masnoćama i ostalom robom, sa Puljom, Markama, Grčkom (Peloponez) i Albanijom. Mleci ublažavaju svoj režim dirigovane trgovine sa gradom Veneci-

¹³ Opširnije i sa literaturom vidi u članku: Miloš Milošević, *Stavovi grbaljskih pobunjenika XV stoljeća – od revolta protiv kotorskih zemljoposjednika do predaje Turcima*, Glasnik Društva za nauku i umjetnost Crne Gore II, Titograd, 1975.

jom, ali za tražene pravce nameću strogo određene okvire. Zaključcima Vijeća umoljenih se dozvoljava da se za Pulju i Marke izvoze sir, koža, med, grubo sukno (raša), sol i slana riba, a uvoz iz tih krajeva u Dalmaciju i Kotor ograničava se na ulje, vino, slano meso i neke sitnije prehrambene artikle. Tek tada je, dakle, tokom tog kraćeg perioda mira, bilo moguće trgovanje u izvjesnom obimu, ali je, poslije ratnih nevolja, bio neophodan kapital za pokretanje brodova i trgovine. Kotorsko plemstvo je imalo, iz ranijih vremena konjunktura, novca u zlatnicima i srebrnjacima koji nije devalvirao, ali ga je ulagalo oprezno i u malim količinama, pa su se pomorci okretali kapitalu iz Dubrovnika. Ti, tako omeđeni pravci kretanja uvozne i izvozne trgovine Bokelja u XV vijeku, koji se ne mogu pratiti u kotorskim notarskim svescima, jako su obogaćeni na osnovu dubrovačkih i mletačkih arhivskih izvora. Tu je zabilježena intenzivna tranzitna trgovina, naročito kotorskih i peraških trgovaca tokom XV vijeka, kada su bokeljski pomorci svojim brodovima prevozili razne artikle, zarađujući na vozarini i stvarajući postepeno vlastite kapitale za samostalni rad.¹⁴

Svakako, sudbina investicija u pomorstvu bila je isključivo u rukama pučana, a asocijacija koja se o tome brinula, bila je neko vrijeme Bratovština pomoraca. U njenom prvom sačuvanom Statutu iz 1463. godine posebno nam je zanimljiva glava XI koji precizno označava tradicionalni obim trgovine bokeljskih pomoraca i pravce njihovih putovanja. Na prvi pogled možemo utvrditi da se destinacije iz Statuta 1463. godine poklapaju s navedenim Boličinim opisom ranijih kotorskih trgovačkih veza, jer se opet spominju: Pulja, Marke, Romanija (Peloponez), Venecija, Dalmacija i Albanija.

Što se tiče nastajanja Statuta baš 1463. godine, svakako da se ne radi o slučajnoj podudarnosti s početkom prvog mletačko-turskog rata (1463–1479), kako je to u nauci već uočeno.¹⁵ Tada je, u lokalnim kotorskim okvirima – doduše nešto malo ranije (1462) – otpočela četvrta grbaljska buna, vrlo zabrinjavajuća po Kotorane jer je Ivan Crnojević počeo da mijenja promletačku politiku oca mu Stefanice. Svakako u Kotoru su se sve postojeće snage morale mobilisati, a Venecija je poslala gradu dvije trireme, nešto pješadije i municiju.

U Statutu Bratovštine ni po čemu se ne odražava ta vojna atmosfera oko Kotora.

Do toga će doći nešto kasnije kad se i organizaciono, u istoj ličnosti, budu spojile uloga starješine Bratovštine (*gastaldo*) i uloga zvaničnog državnog lučkog kapetana Kotora (*ammiraglio*).

¹⁴ Bogumil Hrabak, *Poslovanje pomoraca i trgovaca iz Boke Kotorske u Albaniji do 1600. godine*, Spomenik SANU CXXVII, Beograd, 1986, 9–47.

¹⁵ A. St. Dabinović, *Kotor pod Mletačkom Republikom*, Zagreb, 1934, 122.

Ali i prije ustaljenja neke nove prakse, svakako se koristio visok stručni potencijal pomoraca i brodograditelja koji je postojao u Bratovštini. To tim prije što su stalne ratne opasnosti silile Kotor da postane ratno pomorsko središte, pripremno za otpor i akcije. Veoma je vjerovatno da se posebno živa aktivnost te vrste dešavala i 1474. godine, iako se arhivalije Bratovštine mornara tih godina nisu sačuvale. Mletački Skadar je tada bio opkoljen od jake turske vojske, a Mletačka republika trudila se da ga sačuva po svaku cijenu. U to vrijeme je Ivan Crnojević opet politički prišao Veneciji, pa su, uz njegovo učestvovanje, prenešeni drvena građa i manji brodovi u Skadarsko jezero. Zabilježeno je da je tada tamo bilo oko 30 plovniha jedinica. Đurđe Crnojević će kasnije u svom testamentu pisati kako su brodovi otimali hranu i razjarivali turskog cara. Cjelokupna ta krupna akcija Venecije, uz angažovanje Ivana Crnojevića, zahtijevala je, bez sumnje, ne samo logističku nego i stvarnu znatnu pomoć Kotora i njegove Bratovštine, koja je među svojim članovima upravo imala vješte pomorce i brodograditelje. Iako, kako smo rekli, nisu sačuvani neposredni dokumenti, na to ukazuje posebno tekst dukale dužda Pietra Moćeniga iz 1475. godine, u kojoj on hvali tadašnje zasluge Kotora oko opsade Skadra, pa ga naziva najdražim gradom među drugim dragim gradovima.¹⁶

Ne ulazeći u šire analize, ovdje bih ukazao na četiri pitanja, koja, na osnovu novih, dodatnih dokumenata upisanih u rukopis Statuta iz 1463. godine, mijenjaju ili dopunjuju naša dosadašnja znanja o Bratovštini mornara. Prvo su razlike između tri statuta, sačuvana kod pomorskih Bratovština na istočnoj jadranskoj obali, drugo je o karakteru Bratovštine i članstvu kalafata – brodograditelja drvodjelaca, treće je pitanje spajanja admirala i gastalda u istoj ličnosti i, četvrto, organizacija poštanske službe u rukama Bratovštine.

V

Kao što je već istaknuto, nije samo Kotor nego su skoro svi veći gradovi jadranskog primorja, u okviru izgradnje komunalnog sistema mediteranskog tipa, okupljali razne zanate u posebnim Bratovštinama, sa statutima organizacije. Naravno, nisu se svi srednjovjekovni statuti sačuvali, ali od pomorskih Bratovština, osim Kotora postoje još statuti Zadra i Splita pa je prirodno da se izvrši izvjesno upoređivanje tih tekstova. Kako je taj posao već obavio Slavko Mijušković, u već pomenutoj knjizi „*Kotorska mornarica*“, mi ćemo, njegovim tragom spomenuti neke glavne razlike i sličnosti. Tako Statut Splita ne predviđa samo jednog, nego dva gastalda, kao i dvojicu župana i dvojicu sudija,

¹⁶ „Inter charas – charissimam habemus...“, M. Milošević, *Testament Đurđa Crnojevića*, Podgorica – Cetinje, 1994, 42–44.

tako da u slučaju nečijeg odsustva, postoji zamjena. Splitskom statutu, međutim, nedostaju odredbe o neophodnom minimalnom broju članova za donošenje skupštinskih odluka. Zadarski statut opet nema odredaba o načinu izbora službenika Bratovštine, iako određuje koji to moraju biti. Inače, umjesto sistematskog određivanja starješinskih funkcija u kotorskom statutu, u splitskom i zadarskom su te funkcije razbacane u više članova. Treba uočiti da splitski statut dvojicu gastalda naziva Županima, koji nazivi imaju i neki vojni prizvuk. Pa kako splitska bratovština postoji i prije mletačke vladavine, nije isključeno da su takve neke ingerencije i bile u rukama tih župana.

Ni zadarski, ni splitski statut nema bitnih ograničenja iz kotorskog statuta, da na starješinskim položajima mogu biti samo aktivni pomorci i zapovjednici brodova, a isključeni su bilo kakvi suvlasnici, ili brodograditelji, koji aktivno ne plovo.

Što se tiče karitativnih djelatnosti prema siromašnim članovima i prema umrlim bratimima, to se u svim statutima predviđa, samo u različitim varijantama. U vezi sa uveličavanjem crkvenih svečanosti u gradu, to predviđa kotorski statut, ali ništa slično ne predviđa ni zadarski ni splitski statut. Slično tome, ni zadarski, ni splitski statut nemaju odredaba o vođenju administrativnih poslova (Velike sveske za glavne članove i Male sveske za suvlasnike), kao ni odredbe o inventarskoj knjizi. Međutim, odluke disciplinskog karaktera su bolje razrađene u zadarskom statutu.

Zanimljivo je da je jedna glava kotorskog statuta (XVII) stavljena van snage odlukom visokih crkvenih prelata, sa motivacijom pretjerane raskoši. Riječ je bila o Cvijetnoj nedjelji i crkvenim funkcijama za pokoj duše umrlih članova. Za tu funkciju se predviđalo ništa manje nego ukupno osam sveštenika, dakle još četiri gosta, pored već postojeća četiri kapelana Bratovštine. Tako veliki broj crkvenih učesnika se nije mogao prihvatiti, pa je ta glava 1579. stavljena van snage odlukom dalmatinskog apostolskog vizitatora, veronskog biskupa Augustina Kaurija. S druge strane čini nam se da je ta sklonost prema trošenju u Kotoru, svakako siguran znak dobrog finansijskog stanja Kotske bratovštine, o čemu ima jasnih podataka u popisu imovine.

Svakako, na osnovu svih sumarnih upoređenja tri statuta, Mijušković je došao do slijedećih zaključaka. „Kad uporedimo, s jedne strane, preciznost fiksanja osnovnih, zapravo bitnih, dužnosti časnika kotorske Bratovštine sa evazivnom i veoma šturom formulacijom dužnosti funkcionera zadarske i splitske bratovštine, sadržanom u odgovarajućim statutima, moramo konstatovati u korist kotorske Bratovštine jednu naročitu prednost u odnosu na njen organizacioni smisao, koji se svakako morao zasnivati i na njenom trajnijem i bogatijem iskustvu, kao i na njenom širem i razgranatijem polju djelatnosti.

Preciznost zaduženja i naglašavanje odgovornosti u odnosu na imovinu kotorske Bratovštine ukazuje i na jaču materijalnu bazu ove u odnosu na ostale dvije bratovštine pomoraca. Ovu pretpostavku potkrepljuje i činjenica da je Kotorska bratovština birala četiri kapelana, dok je splitska samo jednog. U zardarskom statutu nema uopšte pomena o kapelanu bratovštine.

Na osnovu dosad izvršenih poređenja, možemo bez ikakvih ustručavanja izvesti zaključak da je Bratovština kotorskih pomoraca u svakom slučaju starija od ostalih dviju, čiji se datumi osnivanja takođe ne mogu odrediti.“

Ako Statut Bratovštine iz 1463. godine posmatramo u cjelini, možemo sa sigurnošću utvrditi da je koncipiran kao asocijacija aktivnih pomoraca. Jer samo su oni mogli biti u upravnim strukturama i bitno uticati na odluke Skupštine. Sloj građana koji se interesovao za pomorstvo samo ulaganjem kapitala i suvlasništvom nad brodovima (parčonevoli), mogao je steći članstvo, ali ne i upravu nad organizacijom. Tu treba imati na umu da su članovi najčešće bili istovremeno i „patruni“ i „parcenevoli“ (suvlasnici).

Jer se rijetko cjelokupni kapital ulagao na jedan jedini brod. To je smanjivalo rizik da se potapanjem tog jednog jedinog broda, izgubi cjelokupni kapital. Zato je bilo češće i normalno da se novac ulaže parcijalno u više brodova. Iz tog se razloga suvlasništvo broda dijelilo na 24 karata, pa je konkretno suvlasništvo moglo biti i samo 5, 12, 15 i sl. karata. Tako se eventualno gubio samo dio novca, ali bi se, naravno, proporcionalno dijelila i korist. Ali je glavni važeci princip da član mora stvarno da plovi kao pomorac, bez obzira koliko je puta eventualno bio i suvlasnik. On je nosio titulu patruna, sa svim preimućtvima tog statusa. A kao što smo već rekli, starješinske položaje u Bratovštini mogao je imati samo „patrun“. Pa ipak, jedan spomen s kraja XV vijeka (1499), kao i dokumenti iz XVI vijeka, govore ne samo o jakoj struji koja se borila da i kalafati brodograditelji, odnosno majstori drvodjelci, postanu ravnopravni članovi Bratovštine, nego i da je ta struja za neko vrijeme bila nadvladala, pa su kalafati postajali ne samo ravnopravni članovi Bratovštine, nego i sticali krupne upravne uloge prokuratora.

O tom odnosu pomoraca i kalafata bilo je raznih mišljenja u literaturi, ali se tek sa integralnom dokumentacijom Statuta iz 1463. godine stižu potpunija i sigurnija saznanja. Prvi dokument te vrste nalazi se na kraju statutarних odredbi, bez broja i datuma, ali je iz jedne marginalne anotacije jasno da tu odluku treba datirati s 1514. godinom.

Tu je još na snazi kruti stav protivnika kalafata, ali su oni bili ušli u članstvo, pa se ovom odlukom njihovo članstvo poništavalo, a za one koji su ga zagovarali čak predviđala kazna od dva perpera. A jedna dalja odluka, opet, isto vjerovatno iz 1514. godine, govori koliko su pomorci imali potreba za kalafa-

tima. Tako saznajemo da je Radelja, sa titulom majstora, bio označen kao „vjerni član Bratovštine“, uz obavezu da izvlači brodove na kopno, a članovi Bratovštine treba samo njega da koriste. Ipak na Skupštini od 23.IV.1514. majstor Radelja je izbačen iz Bratovštine, a na njegovo mjesto je izabran ser Nikolo Marđelato. Međutim, svega pet godina kasnije dolazi do iznenađujućih promjena. U odluci Skupštine od 20. IV 1523. jasno se navodi da su bili prisutni 42 mornara, uz čak 23 „naša brata brodograditelja“.¹⁷

Veoma je važno da se u ovom istom dokumentu poziva na raniju odluku iz 1499. godine o određivanju dnevnica majstorima „brodograditeljima ili drvodjelcima“ (*mistro calafado over marangon...*). Ovdje nam, naravno, nije važna sporna visina dnevnica, bitna nam je činjenica da su krajem XV i početkom XVI vijeka članovi Bratovštine mogli biti i brodograditelji drvodjelci. Ipak, tu se odmah otkrivaju diskriminacije. Dok majstori zanatlije učlanjeni u Bratovštini moraju raditi isključivo za patrune učlanjene u Bratovštini, dotle ovi mogu koristiti i zanatlije koji nisu članovi Bratovštine.

Pored toga, na osnovu ovog dokumenta potvrđuje se i činjenica da je pored patruna članova Bratovštine, bilo i onih izvan organizacije,¹⁸ iako se išlo za tim da ploviti mogu samo oni koji su učlanjeni u Bratovštini. Tu je samo jedna otežavajuća okolnost. Oni majstori koji nisu članovi Bratovštine, a otpočeli su već rad kao da su patruni – članovi, morati će da taj rad dovrše, uz naplatu kazne u vosku.¹⁹

Još sigurniju potvrdu, ne samo o članstvu, nego i o sticanju nekih viših funkcija u Bratovštini od strane zanatlija drvodjelaca, nalazimo u dokumentu od 16. III 1525. godine. Tada naime kotorski rektor Mojsije Venier ocijenjuje Statut Bratovštine kao dobro izrađen i koristan, a to znači da je bilo došlo do nekih inovacija. Poticaj za tu zvaničnu ocjenu dali su zajedno admiral Ivan Belli i majstor Frano, proto drvodjelaca, koji je tada bio u funkciji prokuratora Bratovštine.²⁰

Spor iz 1523. godine nastavio se četiri godine kasnije i tada su (31. X 1527) na Skupštini nastupili svi brodograditelji koji su radili u Kotoru (*...laborantes in hac civitate...*) pa nije isključeno da je baš taj sukob doveo ne samo do novog udaljavanja, nego i do razlaza brodograditelja sa Bratovštinom mornara. Svakako i rektor i predstavnik komune i admiral Bratovštine, ostali su nepokoleb-

¹⁷ „...i nostri fratelli calafati nella fratiglia...” u odluci Skupštine iz 1523. godine.

¹⁸ „...li maestri non possino andar con altri patroni et non della nostra fratiglia...”

¹⁹ Iz obračuna dnevnica vidi se koliko se išlo u pojedinosti kod ispitivanja ekonomske računice oko poslova.

²⁰ „...et magistri Francisci, carpentarii, protii et procuratoris dictae Scolae et fraternitatis...”

ljivo pri stavu o plaćanju nadnica „prema starim običajima“, pozivajući se na odluku iz 1523. godine u čijem su donošenju, na Skupštini Bratovštine mornara, učestvovali i sami brodograditelji. A to je značilo za zimsko doba šest groša i ishrana, a za ljetnje doba osam groša i ishrana.²¹

Kalafati – drvodjelci su htjeli biti članovi Bratovštine mornara, osjećajući se, naravno, veoma bliski sa onima koji plove na produktima njihovih ruku, ili, još češće, koji imaju stalnu potrebu saradnje sa njima. Jer i veći jedrenjak, ako je bio izgrađen i na nekom drugom, većem brodogradilištu imao je stalno potrebe za popravkama, kalafatavanjem, čišćenjem, bojenjem i sl. Direktan odgovor na pitanje zašto nisu bili prihvatani, ne nalazimo u spisima, ali se on implicitno nalazi u naporima oko monopolizacije plovidbe i prihoda koje je takva plovidba donosila isključivo onima koji profesionalno plove. Početna uzlazna putanja i bogaćenje bili su dovoljan mamac za prilaženje Bratovštini, sa kojom se i inače imalo tako mnogo dodirnih tačaka. Ipak, ta se monopolizacija nije tako lako ostvarivala, pa se odluka o tome morala više puta ponavljati. Ali doba srednjovjekovnog korporativizma nije ni na našim prostorima moglo dugo trajati i vjetar kapitalističke liberalizacije nosio je velike otpore i izdvajanja. Najraniji i najkarakterističniji je primjer Perasta.

Kakvi su bili prihodi Bratovštine od monopola da ploviti i trgovati smiju samo njeni članovi? Na osnovu glave IX Statuta vidimo da je svaki pomorac trgovac morao plaćati po groš na teret od mjerne jedinice zvane „kar“. Ali bilo je teškoća kada se radilo o dugim i tzv. vezanim putovanjima, u stvari o tranzitnoj trgovini tj. kada se nije svaki put svraćalo u matičnu luku. S tim u vezi je u glavi XI predviđeno da i tada sav prevoženi teret patrun mora prijaviti i platiti taksu u roku od mjesec dana po dolasku u Kotor. Ali ako bi se desilo da trgovac patrun ne nađe blagajnike Bratovštine, jer se nalaze van grada, obavezan je da ode kod gastalda i, u prisustvu njegove žene i dvojice svjedoka, isplati novac, koji bi se odložio u kasu. Pritom bi se napisao dokument sa podacima: koliko je dato novca i na koja se sve putovanja uplata odnosi. Prisutni svjedoci su obavezni da o tome izdaju pismenu potvrdu, a neizvršenje se kažnjava uplatom jednog perpera.

Dakle, kako je već rečeno, svi su mornari, pa i suvlasnici, mogli biti članovi Bratovštine, ali su ključne položaje mogli imati samo brodovlasnici koji plove i praktično se bave pomorskom trgovinom. A kada su ti brodovlasnici – kapetani ulazili u članstvo Bratovštine, oni su, pored svoga imena, upisivali i tip svojih većih ili manjih nava i barkozija (*nave, navette, navilii, barcosii et barcoseti...*), jer se tako određivala nosivost broda, prema čemu se uplaćivalo za

²¹ „...grossorum sex, tempore hiemali, et expensas oris, et tempore estivo grossorum octo, et expensas oris...“ (strana originala Statuta br. 16t)

svaki „kar“ tereta po jedan kotorski groš (glava IX). Zanimljivo je da se, u vezi prihoda Bratovštine, o jednom od najvećih prihoda tzv. „*arburazi*“, ili „*arboragi*“, govori tek u krajnjem dodatnom dijelu Statuta iz 1463. godine. Radi se o taksi na veličinu broda, odnosno o taksi na veću ili manju mogućnost nosivosti tereta. Na to upućuje i etimologija riječi, od „*arbore*“ tj. jarbol, što znači karkara odnosno broj jedara. Tu se napominje da je za „*karakje*“ iznos već „*ranije*“ bio utvrđen, ali se ne kaže o kolikom se iznosu radi. Posebno je zanimljivo da to „*ranije*“ može značiti samo prije 1463, dakle u nekoj ranijoj organizaciji, ili Statutu. Manje „*nave*“ (*navilii*?) od 400–500 „*kara*“ (ili „*miljara*“, to nije označeno) plaćaju pet dukata, a one između 200 i 300 „*kara*“ ili „*miljara*“, plaćaju četiri dukata. A još pritom plaćaju i na svaki „kar“ po dva solda.

Veoma je važno da je gore spomenuti popis patruna i brodovlasnika, zajedno s navodima o tipu i veličini njihovih brodova, u stvari bio smatran sastavnim dijelom Statuta iz 1463. godine. Na veliku štetu nauke taj popis nije sačuvan. Svakako, posebnom se glavom normirala važna obaveza šestorice predstavnika upravnih organa Bratovštine, da svake treće godine vrše kontrolu spomenutog popisa i dopunu novih članova i njihovih brodova. Ako to ne bi obavljali plaćali bi kaznu od pet libara voska.

Dalji podatak ove vrste je iz 1503. godine. Tada su mletačke vlasti prihvatile predlog Skupštine mornara da se dotadašnji iznos od 40 solada, koji su plaćali svi „*vašeli*“ i „*fregate*“ za svako putovanje, povisi na 60 solada. Od ranije određenih 40 solada, 20 solada išli su za potrebe crkve sv. Nikole, a novih 20 solada za otkup robova. Ovaj posljednji dodati iznos od 20 solada, išao je na isplatu bubnjara velikih i malih bubnjeva, trubača, stražara i za ostale troškove oko proslave Sv. Tripuna. U odluci se dodaje da ranija naplata troškova muzičara i stražara, putem prikupljanja dobrovoljnih priloga, nije bila uspješna. Zanimljivo da ni ovdje nema pomena o igri „*Kola sv. Tripuna*“ tako vezanog i karakterističnog za Bratovštinu. O Kolu nema pomena ni u Statutu grada Kotoru, koji inače iscrpno opisuje vanjsku svečanost, posebno procesiju. Bili bi skloni da predložimo slijedeće objašnjenje. Imajući u vidu tadašnje ogromne socijalne razlike između plemstva, višeg klera i „*puka*“, sasvim je razumljivo da se glavna pažnja nije obraćala na ono što radi taj puk, jer je sve bilo okrenuto višim socijalnim slojevima. To znači ako se u katedrali dešavala neka igra puka oko svetačkih moćiju, to se jednostavno nije smatralo vrijednim pažnje. Ne bi se ni u Dubrovniku arhivski spomenulo igranje u crkvi, da ga zbog buke i nereda nije biskup zabranio u katedrali. Inače se analogija sa Dubrovnikom sama nameće kada znamo da su tako brojne sličnosti u životu ta dva grada. A sam je Jireček kada je u Kotoru vidio Kolo, podsjetio na arhivski spomen toga u Dubrovniku.

Da se kotorska Bratovština i u XVII vijeku žilavo borila za monopol nad pomorskom trgovinom, govori jedna odluka iz 1631. godine. Tu se ponavlja da pomorci iz grada i okoline ne mogu ploviti i trgovati, ako nisu članovi Bratovštine mornara. Zato su svi bili obavezni da uplaćuju po četiri solda na miljar robe, za izvoz bilo kog artikla iz Boke. Od toga su bili oslobođeni samo Peraštani, koji su se izdvojili iz kotorske bratovštine još 1580. godine.

Takva se obaveza ponavlja i 1649. godine, uz veoma visoku kaznu za nepridržavanje od 50 perpera.²²

Na kraju još treba sažeto iznijeti dva pitanja.

Kada se tačno desilo ono bitno povezivanje državne funkcije kotorskog lučkog kapetana – admirala i funkcije starješine profesionalne asocijacije pomoraca – gastalda Bratovštine sv. Nikole mornara u istoj ličnosti? Slavko Mijušković u svojoj disertaciji sa pravom prihvaća Stjepčevićovo mišljenje da je to bilo 1493. godine, kada se za Alegreta Nigra u jednom dokumentu kaže da je „...armirato, gastaldo annuario et procuratori in vita...scole et fraternitatis sancti Nicolai“.²³ Taj trenutak u istoriji Bratovštine ima izuzetan značaj, jer država tada priznaje i prihvata manje vojne pomorske jedinice Bratovštine, a istovremeno povjerava Mornarici i trodnevno preuzimanje vlasti u Kotoru prilikom proslave patrona grada.

Pored toga, ta vrsta izvjesne „personalne unije“ profesionalne bratovštine i državne funkcije, mogla je samo da bitno olakša i ubrza neke od osnovnih pomoći države. O tome se u Statutu ne govori, ali o tome postoji niz drugih dokumenata. Riječ je o tome da se trgovcima omogućuju tradicionalni kontakti s tzv. „Sottovento“, tj. jugom Italije, posebno sa provincijom Puljom. Tu je, zatim, dragocjeni prostor, stol br. 6 na Riva degli Schiavoni sa mogućnošću prodaje sira, dimljenog mesa i mnogih drugih produkata, kao i niz carinskih olakšica i, uopšte, organizacija povlašćene trgovine preko zvanično izdatih „privilegija“. Upravo na tim povlasticama, koje je skoro u kontinuitetu sticala Bratovština pomoraca za vrijeme mletačke vladavine, najvećim dijelom počiva veliki ekonomski i umjetnički razvoj Boke.

Pa ipak, ova bitna kopča gastald – admiral ponekad dolazi u pitanje. Tako, npr., u dodacima našeg Statuta iz 1463. godine, ali donijetim skoro dva vijeka kasnije, na Skupštini Bratovštine iz 1631. godine, konstatujemo da opet postoje dvije različite osobe za dvije spomenute dužnosti: gastald Vicko Zifra i admiral Ivan Lazari.

²² „...a tutti quelli che esercitano l'arte della marinarezza, nella citta come nel territorio, eccetto Perasto, debbano farsi descrivere nella suddetta scola...“

²³ IAK, SN XIX, str. 1.

Mislimo da ovu nedoumicu, kao i mnoge druge vezane za vrijeme mletačke vladavine, treba shvatiti u kontekstu onog veoma naglašenog karaktera pragmatičnosti u vladanju. Venecija je, naime, rješavala konkretna pitanja, ispitujući stvarne tokove života i tražeći najkorisnija i najpraktičnija rješenja. A da se takva rješenja ponekad razlikuju od principijelnih stavova i prakse, smatralo se manje važnim. Bitno je bilo da je neki pragmatični cilj u datom trenutku, iz nekog tekućeg razloga, bio postignut.

Najzad, na osnovu dodatne građe u Statutu postaje jasniji i problem prevoza pošte Jadranom, o čemu se, u vezi sa Bratovštinom, rijetko govori.²⁴ To se, naime, obično vezivalo za direktan aranžman pomoraca Prčanja sa vlastima, a poznato je da je baš na osnovu tih zasluga to primorsko naselje još 1625. godine steklo pomorski status.

Sada, međutim, na osnovu odluka Skupštine Bratovštine od 25. marta 1666. godine možemo konstatovati da su se Prčanjani i ranije time bavili kao članovi kotorske bratovštine. Jer na osnovu inicijative admirala, generalni pro-vidur je izdao potvrdu Prčanjanima da oni brojno više nisu dovoljni za zadovoljavanje te službe, pa će Bratovština izvršiti popis Prčanjana i pomoraca Kli-čića, Mula i Stoliva. Otada će svi oni, prema potrebama, biti korišćeni za pre-voz pošte.

²⁴ O tome je pisano još 1960. godine u radu: Miloš Milošević, *Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka*, GPMK IX, Kotor 1960, str. 130--131.

LE BOCCHE DI CATTARO E LA SCUOLA DALMATA DI VENEZIA. I LEGAMI FRA LA CITTA DI S. MARCO ED I BOCCHESI

TULLIO VALLERY, ALDO SIGOVINI

La Scuola Dalmata dei S. S. Giorgio e Trifone venne fondata a Venezia, su iniziativa di un gruppo di Dalmati residenti da tempo in città, per porre rimedio a tante situazioni difficili in cui potevano trovarsi i membri di questa comunità ed i loro conterranei, lontani dai paesi e città di origine, come si legge nell'esposto presentato alle magistrature veneziane in occasione della fondazione della Scuola.

Erano circa 200 i Dalmati che il 24/3/1451 si riunirono in assemblea in una sala "dell'Hospital de Madona Santa Catharina" contigua alla chiesa di "misier San Zuane del Tempio", desiderando riunirsi in una confraternita, ed ottennero il 19/5/1451 da parte del Consiglio dei X, magistratura preposta all'ordine interno dello stato ed alle confraternite, la necessaria autorizzazione. In seguito la confraternita, chiamata Scuola Dalmata, fu sempre protetta e tutelata dallo stato veneziano.

La costituzione avvenne in un particolare momento storico, dopo che da alcuni decenni erano avvenute le dedizioni, cioè il solenne impegno di fedeltà e ingresso nello stato, da parte delle principali città dalmate, dopo secoli di alterne vicende politiche, di pace e di guerra, avendo il re d'Ungheria Ladislao rinunciato ai suoi diritti sulla Dalmazia. La città di Cattaro, governata dai suoi reggitori, nella confusa situazione della Dalmazia del periodo, tra il XIV e il XV secolo, dopo aver offerto alla potente repubblica veneziana alleanza e dedizione per 7 volte, entrò finalmente con il suo territorio nello stato veneziano nel 1420.

Nel 1451 già parecchi Cattarini e Bocchesi erano presenti a Venezia, residenti o per motivi di commercio, o perché imbarcati nelle navi proprie o veneziane. Esaminiamo quindi il contributo degli uomini provenienti dal comprensorio delle Bocche di Cattaro alla fondazione della Scuola e la loro partecipazione alla vita della stessa.

Non è facile quantificare, dare informazioni complete su tale partecipazione, per la mancanza di dati sufficienti sui pochi documenti d'archivio giunti fino a noi. L'archivio antico esiste, ben conservato, ma è molto scarno: nel XV e nel XVI secolo le scritture erano essenziali, e riportavano per lo più notizie sulla vita religiosa della Scuola e sulla sua semplice amministrazione. In questi

documenti riguardanti il primo secolo di attività della Scuola Dalmata i confratelli, anche quelli preposti alla guida dell'Istituzione, vengono individuati con il solo nome di battesimo, spesso seguito da quello paterno; a volte con l'indicazione del mestiere esercitato. Così, dei componenti della prima direzione sappiamo che il "governador" era tale "Simon de Zuane delle stagnade", il vicario Paolo barbier e poi, fra i decani o consiglieri troviamo un Zorzi de Marco "casseler" (fabbricante di casse), Zuane de Zorzi "scudellero" (vasaio) in piazza, Paolo de Zorzi "callegaro" (calzolaio), e via dicendo. L'unica indicazione certa della provenienza l'abbiamo per lo "scrivan": Nicolò da Cataro.

Anche dall'elenco dei Guardiani Grandi, cioè dei capi della confraternita, poco aiuto ci viene per poter individuare il luogo d'origine e le famiglie; questo elenco, pur attentamente ricostruito dagli antichi documenti dei primi secoli, appare largamente incompleto per il primo secolo di vita della Scuola, poiché solo 30 nomi su un centinaio di persone che sono state alla guida della Scuola stessa ci sono stati tramandati; poche le indicazioni sull'origine dei confratelli: appena nel 1496 troviamo un Giorgio "de Cataro", nel 1508 un Stefano Cartaro da Cattaro, nel 1515 un Damiano de Andrea da Budua, nel 1531 un Nicolaus Pauli de Antivari calegher; poi nel 1591 un Andrea de Damiano da Budua, e nel 1594 un Luca de Radi da Pastrovicchio.

Ma è dalla scelta dei Santi Patroni che si può ragionevolmente dedurre che fin dalla sua costituzione la componente bocchese degli iscritti alla Scuola doveva essere numericamente consistente. Infatti è noto che S. Trifone è patrono della città di Cattaro da 1200 anni, mentre il suo culto non è diffuso nel resto della Dalmazia, al di fuori delle Bocche. Per S. Giorgio, invece, sappiamo che sia sulla costa sia nelle isole dalmate gli sono dedicate moltissime chiese, segno visibile questo della prolungata dipendenza di questa costa adriatica dall'Impero Romano d'Oriente, nel quale era largamente diffuso il culto dei santi guerrieri e di S. Giorgio in particolare, in quanto patrono degli eserciti bizantini. Va ricordato comunque che Giorgio, il "Megalomartire" è patrono della cittadina di Pago, nell'omonima isola nella Dalmazia settentrionale, ma soprattutto era anche il santo protettore della importante città di Antivari, oggi in Crna Gora, occupata dai Turchi nel 1571 e da allora decaduta e risorta discosta dal centro antico, e titolare della cattedrale della città, purtroppo completamente distrutta da secoli.

Un'ulteriore indicazione riguardo l'atteggiamento d'interesse nei riguardi della Dalmazia, e della Scuola stessa, da parte della Repubblica di Venezia e della Chiesa, ci viene dal particolare momento storico di quella seconda metà del XV secolo, con la minaccia turca imminente sulla Dalmazia, sull'intero

Adriatico e sulle regioni vicine. Un antico documento in pergamena ci parla della seconda importante indulgenza concessa alla Scuola Dalmata da Papa Sisto IV nel 1481, in premio degli aiuti inviati dalla comunità dalmata di Venezia per la difesa di Rodi, isola dei Cavalieri Gerosolimitani, “contra perfidos Turcos cristiani nominis hostes”. Ricordiamo che la fondazione della Scuola avviene quando la minaccia ottomana sull’Europa cristiana si fa pericolosa: nel 1443 era stato conquistato il regno di Serbia (già duramente sconfitto nel 1389 nella celebre battaglia di “Kosovo Polje”), nel 1453 era caduta dopo un lungo assedio ed un’eroica difesa Costantinopoli, ponendo così fine all’Impero Romano d’Oriente, ed in rapida successione, nel 1463 l’occupazione della Bosnia, nel 1479 la conquista completa dell’Albania e nel 1482 l’invasione dell’Erzegovina. Già nel 1468 erano arrivate le prime micidiali incursioni della cavalleria turca, con i reparti dei famigerati “Aquinzì”, in Dalmazia, fin nei dintorni di Zara; queste scorrerie, condotte con migliaia di cavalieri veloci e spietati, si concludevano spesso con la distruzione di paesi, la rapina dei beni, le uccisioni e il rapimento di migliaia di persone portate schiave in Turchia, in una parola la devastazione dei territori attaccati. Questa situazione durò alcuni decenni, a periodi, e gli attacchi spesso arrivarono fino alle terre del Veneto e del Friuli, scorrendo e devastando anche territori croati e sloveni. I Dalmati del meridione, particolarmente i Bocchesi, i più vicini alla minaccia turca, dovevano essere particolarmente sensibili al grave problema. Da questo, riteniamo, deriva in parte l’entusiasmo per il pronto e consistente aiuto ai cavalieri di Rodi, l’ampia partecipazione alla vita della Scuola Dalmata e la presenza numerosa di Dalmati di tutta la costa e delle Bocche nell’armata navale veneziana, quali marinai e soldati.

Con il passare degli anni, nel XVI secolo, troviamo maggiori notizie personali sui confratelli, specialmente dai libri dei “capitolari”, che contengono i verbali delle assemblee annuali con gli eletti alle varie cariche, perché cominciano ad apparire accanto ai nomi personali anche i cognomi, e spesso anche la città o il luogo di provenienza.

Ma se nel corso del XVII secolo su un centinaio di Guardiani Grandi solo 13 risultano sicuramente bocchesi, pur non potendosi escludere che ce ne siano stati anche altri di cui non ci sono dati sufficienti per individuarli, è nel XVIII secolo che la presenza dei Bocchesi si fa predominante: sul centinaio di Guardiani Grandi eletti in quel secolo oltre la metà sono originari dalle Bocche, e tale proporzione si riscontra anche nelle altre cariche della Confraternita, cioè vicario, tesoriere, “guardian de matin” ecc.

Che la comunità dalmata abbia ormai messo salde radici in città integrandosi nel tessuto sociale cittadino, lo si deduce non solo dalle qualifiche dei singoli confratelli, ma anche dalle professioni e mestieri esercitati, molto vari, e non più limitati al servizio nelle armate, nella flotta e nell'arsenale, e dalla presenza in varie altre confraternite di mestiere di Venezia. Ricordiamo tra i molti Zuanne (Giovanni) Barich, a lungo scrivano della Scuola, e membro influente della Scuola dei tessitori, nonché inventore di nuove tecniche in quell'arte.

Nella Scuola, i componenti di alcune famiglie appaiono costantemente negli organi direttivi con il succedersi delle generazioni per cui, limitandoci alle cariche direttive, troviamo tra il XVIII e il XIX secolo, come Guardiani Grandi o direttori (carica esistente all'inizio del XIX secolo), alcuni eletti anche più di una volta: 9 Ivanovich, 5 Lucovich, 5 Caminarovich, 3 De Galli, 4 Verona, 3 Florio, 3 Lazzari, 2 Tripovich e via dicendo.

Naturalmente la composizione della comunità ha risentito delle vicende storiche in cui la Dalmazia è stata coinvolta per oltre due secoli, quando buona parte del territorio dalmata di terraferma era sotto l'occupazione turca. Solo dopo le due guerre conclusesi con i trattati di Carlowitz del 1699 e di Pasarowitz del 1718 Venezia riesce ad estendere il suo confine fino al crinale delle Alpi Dinariche, per cui, essendo la regione pacificata anche verso i confini con l'impero turco, che sembra aver perso la sua aggressività grazie alla resistenza di Venezia e dell'impero Asburgico, l'arrivo di profughi e immigrati dalmati registra una diminuzione; di contro, rimane costante l'afflusso degli abitanti della zona delle Bocche e di quelle vicine, essendo queste popolazioni dedite in gran parte alla navigazione commerciale, con proprie navi, e continuamente in contatto con Venezia. Questa situazione ed il rapporto di lavoro e di commercio con Venezia per i Bocchesi continuerà per tutto il XVIII secolo e si estenderà fino alla fine del XIX e oltre.

Nel corso del secolo XIX e del XX l'affluenza dei Dalmati a Venezia, non più stato indipendente, ma importante città dell'impero e poi dello stato italiano, avrà diverse cause e motivazioni, e in parte sarà una conseguenza dei nazionalismi del XIX secolo originati dalle nuove idee diffuse in Europa successivamente alla rivoluzione francese: i nazionalismi infatti contrapposero una nazione all'altra, anche in una terra come la Dalmazia, ove convivevano da secoli abitanti di varie stirpi e lingue, quali l'Italiana, la Croata, la Serba, la Morlacca, l'Albanese. Ai contrasti nazionali si aggiunsero, dopo le guerre, anche le dure contrapposizioni politiche, e si ebbero così fughe, esili, abbandoni, ed anche a Venezia, e nella nostra Scuola Dalmata, si registrarono così altri inserimenti di immigrati.

Riguardo la tendenza dei Dalmati ad aggregarsi alla confraternita, è necessaria questa considerazione: il gran numero di iscritti, che si registra nella Scuola Dalmata in tutte le epoche, provenienti dalle varie parti della Dalmazia, dal Quarnero a nord alle Bocche a sud, si spiega anche con il legittimo interesse ed i vantaggi che l'iscrizione ad una scuola veneziana comportava, indicati già nei primi documenti di fondazione della Scuola, del 1451, e anni successivi: gli iscritti erano tutelati nel loro mestiere, partecipavano alla vita cittadina, usufruivano di benefici spirituali, per la partecipazione alla vita religiosa in una chiesa propria, dedicata ai santi protettori, per le indulgenze di concessione papale e vescovile, per i suffragi in morte; non da meno erano i benefici materiali e sociali: elargizioni in caso di necessità, contributi per le doti delle ragazze, tutela delle vedove, e vari altri.

Nel XIX secolo va ricordata la presenza di varie personalità di origine bocchese a Venezia. Da Giuseppe Marovich, per un periodo Guardian Grande della Scuola, che si adoperò per la concessione del porto franco alla città, quale rimedio per tentare di risollevare Venezia dalla crisi economica in cui era caduta, alla figlia Anna Maria, devotissima religiosa e pittrice di soggetti sacri, che fondò con l'abate veneziano Canal un istituto di beneficenza per le ragazze in difficoltà, ancora esistente, e beatificata poi dalla chiesa, e poi il professor Minich, valente medico che operò nell'ospedale dei Santi Giovanni e Paolo; tante altre famiglie, discendenti almeno dal ramo paterno da antenati bocchesi, riconoscibili dai loro cognomi, fanno parte da lungo tempo della popolazione veneziana; tra i tanti citiamo: i Mandich, i Lazzari, i Giurovich.

Questa presenza secolare di confratelli bocchesi ha naturalmente lasciato numerose tracce nei locali della Scuola Dalmata, con un insieme notevole di opere d'arte e di suppellettili. Così, sul pianerottolo della scala che porta al piano superiore si trova un grande quadro a olio in cui viene descritto uno scontro navale del 1751 fra un vascello bocchese, comandato da Marco Ivanovich, ed una nave corsara barbaresca potentemente armata; la battaglia fu vinta dall'Ivanovich: infatti nel suo ritratto, posto al centro della tela, si vede la croce di S. Marco, onorificenza che la Repubblica di Venezia concedeva per lo più per altissimi meriti militari. Lungo le pareti della scala ci sono altri dipinti del XVIII secolo, rappresentanti scene della Bibbia, su cui appaiono anche i ritratti dei donatori; tra di essi, il Guardian Grande Luca Ivanovich, nel 1741; nel 1743 il Guardian Grande Paolo Caminarovich, poi il Guardian Grande De Galli, e il cancelliere Barich. Nella sala superiore, sopra i dossali in legno, nella copiosa serie di dipinti secenteschi di carattere votivo, troviamo i ritratti dei donatori, confratelli provenienti da località di tutta la Dalmazia; tra queste tele, una Madonna col bambino in trono, con sullo sfondo la baia delle Bocche e

Perasto, donata dal “navarca” Giorgio Pallavicini; poi una SS. Trinità circondata da cherubini e santi, donata nel 1645 da Pasqual di Gerolamo In fondo alla sala, presso l’altare, si conserva una grande cassapanca tradizionale dalmata, dono dell’ultima discendente della famiglia Ivanovich. Nella sala dell’oratorio, al piano terra, i banchi settecenteschi portano intagliati i nomi dei donatori, e leggiamo tra gli altri Tripovich e Barich. Ancora sul pianerottolo un inginocchiatoio secentesco donato da Antonio Tomich, nato a Venezia nel 1860 da famiglia originaria da Castelnuovo di Cattaro, che fu agli inizi del ’900 per lunghi anni cancelliere della Scuola. Su una parete della cancelleria, dono del conte Giovanni Ivanovich, un dipinto su tavola raffigurante una Madonna con Bambino, opera antica della tradizione veneto-dalmata, con applicati piccoli gioielli tradizionali dalmati.

Anche nei testamenti, di cui alcuni si sono conservati in originale, vi sono testimonianze evidenti dello stretto contatto che lungo i secoli i Bocchesi, come del resto tutti i Dalmati, ebbero con Venezia, ed in particolare con la Scuola Dalmata. Paolo del fu Rado di Michele, originario delle Bocche, nel suo testamento del 29/9/1507, lascia alla Scuola un podere ad Arzergrande, in provincia di Padova. Assai numerosi poi sono i lasciti testamentari riguardanti beni mobili e immobili di più modesta entità.

Riguardo i lasciti è giusto ricordare, per concludere, un significativo episodio avvenuto una quarantina di anni or sono. Quando l’ultima discendente di una illustre famiglia bocchese, la contessina Margherita Ivanovich, si rivolse disperata alla Scuola perché la salvasse dalla rovinosa situazione in cui si trovava, dopo essere stata raggirata da persone disoneste, derubata dei suoi averi, e in pericolo di perdere anche la casa, la Scuola Dalmata non fu sorda all’appello, e non esitò a sacrificare una sua secolare proprietà perché l’anziana contessina potesse continuare a vivere e finire la vita nella sua casa avita in Venezia. A seguito di ciò questa stessa casa fu poi da lei lasciata in eredità alla Scuola Dalmata. Questa vicenda documenta quindi la permanenza, nelle varie epoche, dello spirito caritatevole e assistenziale della Scuola Dalmata, principale motivo ispiratore fin dalla fondazione, e l’umana solidarietà fra i Dalmati, esercitata nei secoli lontani e in tempi vicini, nell’ambito della Scuola Dalmata e al di fuori di esso.

BOKA KOTORSKA I ŠKOLA DALMATINACA IZ VENECIJE. VEZE IZMEĐU GRADA SV. MARKA I BOKELJA

TULIO VALERI, ALDO SIGOVINI

(Prevod sa italijanskog: MILOŠ MILOŠEVIĆ)

Škola Dalmatinaca sv. Đorđa i Tripuna osnovana je u Veneciji na inicijativu jedne grupe Dalmatinaca, koji su već duže vremena živjeli u gradu, sa ciljem da se odupru brojnim teškim neprilikama u kojima su se mogli nalaziti članovi ove opštine sa svojim zemljacima, dalekim od krajeva i gradova porijekla, kao što se čita u dopisu upućenom mletačkim magistraturama prilikom uspostavljanja Škole.

Bilo je oko 200 Dalmatinaca koji su se 24.III.1451. g. okupili u jednoj dvorani „Bolnice Madone Svete Katarine“, u blizini crkve „Gospodina sv. Ivana del Tempio“, u želji da stvore jednu bratovštinu, i to su postigli 19.V.1451. g. odlukom Vijeća Desetorice, magistrature stvorene za unutrašnji red države i dodjelu odobrenja bratovština. I kasnije je bratovština, zvana Škola Dalmatinaca, uvijek bila zaštićena i pomagana od mletačke države.

Do nastanka je došlo u jednom posebnom istorijskom trenutku, poslije nego što je tokom decenija dolazilo do predaja, odnosno do svečanih obaveza vjernosti i ulaska u državu od strane glavnih gradova dalmatskih, poslije vjekova raznih političkih događaja rata i mira, pošto se Ladislav, kralj Ugarski, odrekao svojih prava na Dalmaciju. Grad Kotor, upravljao od svojih upravljača u konfuznim prilikama Dalmacije između XIV i XV vijeka, poslije nego što je moćnoj mletačkoj republici sedam puta ponudio savez i predaju, ušao je konačno sa svojim teritorijem u mletačku državu 1420. godine.

Već su 1451. neki Kotorani i Bokelji bili prisutni u Veneciji, tamo nastanjeni bilo zbog trgovine, bilo zato što su se nalazili na vlastitim ili mletačkim brodovima. Ispitajmo, dakle, doprinos onih koji su dolazili sa područja Boke Kotorske na fondaciju Škole i njihovo sudjelovanje u njenom životu...

Nije lako odrediti broj, niti pružiti pune informacije o tom sudjelovanju, jer nedostaju neophodni podaci u malobrojnim arhivskim dokumentima koji su doprli do nas. Stari arhiv postoji i dobro je sačuvan, ali je mnogo nedovoljan za XV i XVI v. kada su se dokumenti bavili bitnim, naročito religioznim problemima Škole i njenom jednostavnom administracijom. U ovim dokumentima, koji se odnose na prvi vijek aktivnosti Škole Dalmatinaca, njeni članovi, čak i oni koji su na čelu institucije, bilježe se samo krsnim imenom, često praćenim i

očevim, još često praćenim zanimanjem kojim su se bavili. Tako o članovima glavne uprave znamo daje „guvernador“ bio neki Šimun Ivanov „delle stagne“, vikar „Paolo barbier“, a zatim među dekanima i savjetnicima nalazimo nekog Đura Markovog, koji je pravio kase (cassellaro), Ivana Đurovog, lončara („vasaio“), Pavla Đurđevog, cipalara („calzelaio“) i sl. Jedini siguran podatak porijekla imamo za pisara Nikolu iz Kotora (scrivan).

Čak i iz popisa Velikih Gvardijana, tj. lica sa čela bratovštine, malo je podataka o mjestu i porijeklu porodica; ovaj popis, i pored toga što je obavljena brižljiva rekonstrukcija starih dokumenata prvih vjekova, ostaje veoma nepotpun za prve vjekove života Škole, jer postoji samo 30 imena za jedno stotinak lica, koji su se nalazili na upravi Škole. Podaci o porijeklu članova tek od 1496. godine, sreću se kod Đorđa iz Kotora 1508. godine, Stjepana Kartara iz Kotora iz 1515. godine, Damjana Andrijinog iz Budve, 1531. Nikola Pavle iz Bara, 1538. Tripuna iz Kotora, da bi se 1560. stiglo do cipelara iz Bara, zatim 1591. Andrija Damijanov iz Budve, a 1594. Luka Radova iz Paštrovića.

Ali poslije izbor Svetih Patruna može se svjesno zaključiti da je od tog trenutka količina bokeljskih članova u Školi postala brojno čvrsta. Poznato je da je sv. Tripun zaštitnik grada Kotora već 1200 godina, ali njegov kult nije proširen u ostalom dijelu Dalmacije, van Boke. Za sv. Đorđa, međutim, poznato je da su mu, bilo na obali, bilo na dalmatinskim otocima posvećene mnoge crkve, što je vidni znak produžene zavisnosti te obale od istočnog rimskog carstva, gdje je bio široko razvijen kult svetih ratnika, a posebno sv. Đorđa koji je bio zaštitnik vizantijske vojske. Treba spomenuti da je sv. Đorđe „Megalomartir“ gradića na Pagu na istoimenom otoku sjeverne Dalmacije, ali je iznad svega još bio zaštitnik važnog crnogorskog grada Bara, danas u Crnoj Gori, osvojenog od Turaka 1571. koji je otada bio izdvojen pa povezan sa starim centrom i nosiocem katedrale, potpuno uništene vjekovima.

Dalji razvoj interesa Mletačke republike i Crkve u odnosu na Dalmaciju i na samu Školu počinje od važnog historijskog trenutka druge polovine XV vijeka, sa opasnošću od Turaka koja se nadnijela nad Dalmacijom, cijelim Jadranom i obližnjim krajevima. O tome govori jedan stari dokument na pergameni koji govori o drugoj važnoj indulgenciji dodijeljenoj 1481. godine Školi Dalmatinaca od strane pape Siksta IV, kao nagradu za pomoć zajednici Dalmatinaca Venecije, za odbranu Rodi, otoka jerusalimskih Kavalira, a protiv perfidnih Turaka, protivnika kršćana. Podsjetimo da je do uspostave Škole došlo prilikom pojave turske opasnosti nad Evropom počevši od 1443. kada je Kraljevina Srbija (već teško pobijeđena 1389. u čuvenoj bici Kosova Polja), godine 1453. pala, poslije duge opsade Konstantinopolisa, označavajući kraj Istočnog rimskog carstva i brzo poslije toga 1463. godine dolazi do okupacije Bosne, 1479. puno osvajanje Albanije, a 1482. napad na Hercegovinu. Već je 1468.

došlo do prvih teških napada turske konjice, kao dijelova čuvenih „Aquinzi“ u Dalmaciji, sve do okoline Zadra. Ti napadi koji su bilo vođeni hiljadama brzih i nemilosrdnih konjanika, završavali su uništenjem čitavih područja, pljačkama dobara, ubijanjem i pljačkom hiljade osoba odvedenih u ropstvo u Tursku. Jednom riječju to je bilo uništenje napadnutih krajeva. Takve su prilike trajale decenijama, a napadu su često pristizali do područja Venecije i Frijulija, pljačkajući i uništavajući i teritorije Hrvatske i Slovenije. Južni Dalmatinci, naročito Bokelji, koji su bili bliži turskim opasnostima, bili su posebno osjetljivi teškom problemu. Zato je došlo do oduševljenja za značajnu pomoć kavalira iz Rodija, na obimno učešće u životu Škole Dalmatinaca i na značajan broj Dalmatinaca sa cijele obale i Boke u vojnim mletačkim jedinicama, među mornarima i vojnicima.

Oticanjem bodina u XVI vijeku nalazimo više ličnih podataka o članovima, naročito u knjigama „Capitolari“, gdje se nalaze podaci o godišnjim sastancima, sa izabranim na raznim dužnostima, tako da se pored ličnog imena nalaze i prezimena, a često i gradovi i mjesta porijekla.

Ali ako su tokom XVII v. na jedno stotinak „Guardian Grandi“ samo 13 sigurno Bokelji, a da pri tom ne isključimo da ih je bilo još, ali bez dovoljno podataka odakle su, u XVII v. prisutstvo Bokelja je pretežno, tako da na stotinu tada izabranih „Guardian Grandi“, više od polovine su iz Boke, a takvi se odnosi sreću i na drugim dužnostima Bratovštine kao „vicario“, „tesorlere“, „gvardian de matin“ i slično.

Da su zajednice Dalmatinaca postavile čvrste korijene u gradovima, povezujući se sa slojem građana, može se zaključiti ne samo po davanju kvalifikacija pojedinom članu, nego i po profesijama i zanatima koje su oni obavljali i ne samo vezane za vojsku, flotu ili arsenal, pa i za djelovanja u raznim bratovštinama Venecije. Među Mnogima podsjećamo na Ivana (Zuanne) Barića, koji je bio dugo pisar u Školi i uticajni član Bratovštine svilara i izumitelja nove tehnike u tom poslu.

U Školi članovi pojedinih porodica javljaju se stalno u rukovodećim organima i to tokom generacija, tako da su između XVIII i XIX v. kao „Guardiani grandi“ i direktori (dužnost formirana početkom XIX v.) javljaju određena prezimena više nego jedan put: Ivanović (9), Luković (5), Kamenarović (5), De Galli (3), Verona (4), Florio (3), Lazari (3), Tripkovići (2) itd.

Prirodno da je zajednica osjećala istorijske promjene, u kojima je Dalmacija bila uključena tokom dva vijeka, kada je njen dobar dio bio pod turskom opsadom. Samo poslije dva rata koji su se završili sa mirom u Karlovcu 1699. god i u Pasaroviću 1718. god. Venecija je uspjela da proširi svoje granice do dinarskih Alpa, tako da se taj kraj smirio i prema turskoj imperiji, koja je izgleda, izgubila onu agresivnost zahvaljujući otporu Venecije i Habsburga a priliv iz-

bjeglica i dalmatinskih emigranata pokazuje na smanjenje. Obrnuto, ostaje stalni priliv stanovništva Boke Kotorske i obližnjih, jer je taj narod bio okrenut pomorskoj trgovini na vlastitim brodovima, a stalno u kontaktu sa Venecijom. Takve prilike i trgovački odnosi Venecije i Bokelja trajaće tokom XVIII v. pa i do kraja XIX i dalje.

Tokom XIX i XX v. priliv Dalmatinaca u Veneciju, ne više samostalnu državu nego važan grad carstva, pad Italijanske države, imaće različite uzroke i motive, a djelimično će biti posljedica nacionalizama XIX v., pod uticajem novih ideja poslije francuske revolucije. Nacionalizmi su se suprotstavljali, i u zemlji kao Dalmacija, gdje su zajedno živjeli vjekovima razni korijeni i jezici, kao Italijani, Hrvati, Srbi, Albanci. Poslije nacionalnih sukoba, poslije ratova su slijedili oštri različiti politički stavovi. Nacionalnim sukobima, poslije ratova su se dodavale političke kontrapozicije, tako da je dolazilo do bjekstva, napuštanja i u samoj Veneciji i u Školi Dalmatinaca se konstatuju uklapanja doseljenika.

U vezi tendencije Dalmatinaca da se uklope u bratovštinu, neophodno je slijedeće zapažanje. Veliki broj upisanih koji se upisuju u Školu Dalmatinaca u svim vremenima, dolaze iz raznih krajeva Dalmacije, Kvarnera, prema Boki na jugu objašnjava se sa legitimnim interesom i koristima koji je upis u ovu mletačku školu donosio, što se vidi već u prvim dokumentima uspostave Škole iz 1451. godine, a slijedećih godina su upisani bili zaštićeni u svom poslu, učestvovali su u gradskom životu, koristili duhovne privilegije za korišćenje vjerskog života u vlastitoj crkvi, posvećenoj svetim zaštitnicima, stečenim papskim i biskupskim indulgencijama pomoći kod smrti ; ništa manje važna nisu bila materijalna i društvena davanja, u slučaju potrebe, doprinosi u slučaju djevojačkih miraza, pomoć udovicama i slično.

U XIX v. treba podsjetiti na razne ličnosti u Veneciji, a porijeklom iz Boke. Od Josipa Marovića u doba kada je bio „Guardian Grande“ Škole, koji se zalagao za dobijanje statusa „porto franco“ za grad, čime je mislio da će podići Veneciju iz ekonomske krize u koju je upala, pa onda na njegovu kćerku, slikarku koja se bavila svetim temama, koja je zajedno sa mletačkim opatom Canal, osnovala jedan institut za pomoć djevojkama, koji još postoji, a ona je proglašena blaženom, zatim profesor Minić, valjani ljekar koji je djelovao bolnici sv. Ivana i Pavla ; i mnoge druge porodice sa bokeljskim porijeklom makar po očevoj liniji, koji se prepoznaju po njihovim prezimenima; među mnogima navešćemo Mandića, Lazarija i Đurovića.

Ovo vjekovno prisustvo bokeljske braće ostavilo je, prirodno, brojne tragove u Školi Dalmatinaca, uz značajna djela umjetničkih djela i korisnih predmeta. Tako u prizemlju stepeništa koje vodi na gornji sprat, nalazi se velika uljana slika na kojoj je prikazan pomorski sukob iz 1751. između bokeljskog broda pod komandom Marka Ivanovića i jednog snažno oružanog piratskog

broda. Bitku je izvojevao Ivanović, a na portretu koji je postavljen na središtu platna, vidi se krst sv. Marka, čast koju ju Republika Venecija dodjeljivala za najviše vojne zasluge. Uzduž stepeništa nalazi se još slika iz XVIII v. koji prikazuju biblijske scene, gdje se još nalaze i portreti darodavaca., a među njima su „Gvardian Grande“ Luka Ivanović iz 1741., „Guardian Grande“ Pavle Kamenarović iz 1743. i „Gvardian Grande“ De Gatti i kancelarija Barić. U gornjoj dvorani, iznad drvenih nosača, u brojnim votivnim slikama XVII v., nalazimo portrete donatora iz cijele Dalmacije. Među njima je jedna Madona sa Isusom na tronu, a u dnu je Bokokotorski zaliv i Perast, poklonjen od „navarke“ Đorda Palavičinija, pa jedno „Sveto Trojstvo“ okruženo kerubinima i svetima, a poklonjeno 1645. od Paskvala Jeronimova. U dnu dvorane kod oltara čuva se jedna velika dalmatinska tradicionalna „cassapanca“, poklon posljednjeg potomka porodice Ivanović. U prostoru oratorija na prvom spratu, klupi iz XVII v. nose urezana imena donatora, a među njima su Tripković i Barić. Još je u dnu jedno klekalo iz XVII v. koje je poklonio Antun Tomić, rođen u Veneciji 1860. od porodice porijeklom iz Herceg Novog, koji je bio na početku 1900 god. dugo godina kancelar Škole. Na jednom zidu kancelarije, kao poklon konta Ivana Ivanovića, nalazi se slika na drvetu, koja prikazuje Madonu sa Djetetom, staro djelo veneto-dalmatinske tradicije, sa apliciranim malenim ukrasima dalmatinske tradicije.

I u testamentima od koji su neki sačuvani i u originalu, nalaze se očiti dokazi o uskoj vezi koju su Bokelji tokom vjekova, kao uostalom i drugi Dalmatinci, imali sa Venecijom, a naročito sa Školom Dalmatinaca. Pavle pok. Rada Mihailovog, porijekom iz Boke, u svom testamentu od 29.IX.1507. ostavlja Školi jedno imanje u provinciji Padova „Arzogrande“. Mnogo su brojne testamentarne ostavštine, pokretnih i nepokretnih stvari skromnije veličine. U vezi ostavština treba na kraju podsjetiti na jedan karakterističan slučaj od prije četrdesetak godina. Kada se posljednja nasljednica jedne slavne bokeljske porodice, očajna kontesina Margarita Ivanović, obratila Školi, sa željom da je sačuva od teške situacije u kojoj se nalazila, prevarena od nepoštenih ljudi, pokradena od svojih dobara i u opasnosti da izgubi kuću, Škola Dalmatinaca nije bila gluha na pozive i nije se kolebala da žrtvuje jedno svoje vjekovno imanje da bi stara kontesina mogla nastaviti da živi do smrti u svojoj kući u Veneciji. Na osnovu svega toga ta njena kuća je ostavljena u nasljedstvo Školi Dalmatinaca. Taj događaj govori o duhu saradnje i pomoći koji je tokom vjekova, od samog nastanka Škole Dalmatinaca, bio njen glavni poticaj i humana solidarnost između Dalmatinaca, korišćena u dalekim vjekovima i u sadašnjem vremenu od kruga škole Dalmatinaca i van nje.

KOTORSKI ISELJENICI U MLETAČKIM BRATOVŠTINAMA KROZ PROŠLOST: O NEIZRAVNIM UTJECAJIMA MLETAČKIH VJERSKIH I STRUKOVNIH UDRUGA NA BOKELJSKU MORNARICU I DRUGE BRATIMSKJE UDRUGE U KOTORU

LOVORKA ČORALIĆ

A b s t r a k t

U ovom se radu, tragom gradiva iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi) i Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (katastik, knjige prihoda i rashoda bratovštine, knjige godišnjih skupština), posebno razmatra udio Kotorana u brojnim mletačkim Malim i Velikim bratovštinama (Scuole piccole i Scuole grandi), kao i u nacionalnoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, udruzi koja je okupljala iseljenike zavičajem od Slavonije i Istre do Boke i Bara. Podatci o tome su brojni i zorno posvjedočuju snažnu integriranost Kotorana u novu sredinu obitavanja, ali i njihove prinose mletačkoj društvenoj i vjerskog povijesti. Na kraju se zaključuje da je ovako snažan udio Kotorana u mletačkim bratovštinama, posebice u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, zasigurno imao i zapažen odraz na ustroj, djelovanje i razvoj Bokeljske mornarice, ali i drugih bratimskih udruga u Kotoru kroz prošlost.

Ključne riječi: Kotor, Mleci, Mletačka republika, bratovštine, bratovština Sv. Jurja i Tripuna, migracije, kasni srednji vijek, rani novi vijek, crkvena povijest

Uvod: o kotorskoj iseljeničkoj zajednici u Mlecima

Tijekom prošlih stoljeća, osobito u vrijeme mletačkoga vrhovništva nad istočnojadranskim uzmorjem, bokeljska, a posebice kotorska iseljenička zajednica, činila je brojčano pretežit dio prekojadranskog iseljeničtva u Mlecima.¹ Na

¹ O bokeljskim prekojadranskim iseljavanjima i djelovanju Bokelja u Mlecima pisala sam u nekim prethodnim radovima. Usporedi, primjerice: „Iseljenici iz grada Kotora u Mlecima (XV.–XVIII. st.)“, *Povijesni prilozi*, god. 17., Zagreb, 1998., str. 133.–155. (dalje: ČORALIĆ 1998.); „Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 31., Zagreb, 1998., str. 131.–140. (dalje: ČORALIĆ 1998A); „Iz prošlosti Boke: Dobrotski rodovi i Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (od XVII. do početka XIX. st.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42., Zagreb–Zadar, 2000., str. 221.–260.; „Peraštani u Mlecima (15.–18.

osnovi detaljne raščlambe sveukupnog broja (više tisuća) oporuka iseljenika zavičajem sa šireg područja istočne jadranske obale u Mlecima u razdoblju od početka XV. do kraja XVIII. stoljeća, razvidno je da su Kotorani, kada je riječ o užoj zavičajnoj pripadnosti iseljenika, činili najbrojniju regionalnu iseljeničku zajednicu.² Raščlambom velikog broja uzoraka (oko 300 oporuka iseljenih Kotorana) zapaža se da učestalija kotorska iseljavanja u Mletke započinju dvadesetih godina XV. stoljeća; postupno rastu od četrdesetih godina toga stoljeća, a iznimno velik uspon (trostruki) postižu u posljednjoj četvrtini XV. stoljeća. U idućim razdobljima postupno opada broj kotorskih iseljenika. Ipak, tijekom čitavog XVI. stoljeća učestalost kotorskih iseljavanja u Mletke vrlo je visoka i prednjači među istovrsnim pokazateljima za druge istočnojadranske krajeve i gradove. U XVII. i XVIII. stoljeću nastavlja se pad useljavanja te se uglavnom zadržava na razini s početka XV. stoljeća. Razlozi tako učestalih iseljavanja Kotorana bili su, s jedne strane, uključenost Kotora u mletačku državnu zajednicu unutar koje Mleci kao glavni grad postaju dostupnijim odredištem svih poduzetnika (ponajprije trgovaca i pomoraca) i osoba koje trajnim zapošljavanjem žele riješiti temeljna egzistencijalna pitanja. S druge strane, osmanlijski prodori i osvajanja, koji se tijekom toga razdoblja opasno približavaju kotorskim grad-

stoljeće)", u: *Stjepanu Antoljaku u čast* (zbornik), urednik Josip Kolanović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, 2003., str. 199.–210.; „Iz prošlosti Boke: dobrotska obitelj Kamenarović i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima“, *Povijesni prilozi*, god. 22., sv. 25., Zagreb, 2003., str. 175.–185.; „Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb–Zadar, 2004., str. 235.–251.; „Iz prošlosti Boke: Peraštani i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima“, *Analitički Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. XLII., Zagreb–Dubrovnik, 2004., str. 273.–292.; „Iz prošlosti Boke – tragom iseljenika s poluotoka Luštica u Mlecima (XVI.–XVIII. stoljeće)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 22., Zagreb, 2004., str. 189.–211.; „Kotorski iseljenici i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (XV.–XVIII. st.)“, *Croatia christiana periodica*, god. XXXII., br. 61., Zagreb, 2008., str. 18.–34. (dalje: ČORALIĆ 2008.). O bokeljsko-mletačkim pomorsko-trgovačkim vezama i prisutnosti Kotorana u Mlecima uspoređi i prinese bokeljskih povjesničara: Miloš MILOŠEVIĆ, „Prilozi trgovačkim vezama bokeljskih pomoraca sa mletačkim tržištem“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru* (dalje GPMK), sv. IV., Kotor, 1955., str. 57.–80.; Niko LUKOVIĆ, „Bratovština bokeljskih pomoraca sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima“, GPMK, sv. VI., 1957., str. 33.–43.; M. MILOŠEVIĆ, „Nosioci pomorske privrede Kotora prve polovine XVIII vijeka“, GPMK, sv. 9., 1960., str. 103.–150.; ISTI, „Bokeljski galijuni i fregaduni XVI i XVII vijeku“, GPMK, sv. 11., 1963., str. 33.–50.; ISTI, „Bokeljske tartane XVIII stoljeća“, GPMK, sv. 13., 1965., str. 5.–24.; ISTI, „Neki aspekti pomorske privrede Boke kotorske u doba mletačke vladavine (1420–1797)“, *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962*, sv. II., Zagreb, 1962., str. 1785.–1817.

² Od ukupnoga broja iseljenika zavičajem sa istočne obale Jadrana u Mlecima je zabilježeno 16 posto Kotorana, 14 posto Zadrana te po osam posto barskih, splitskih i šibenskih iseljenika. Ostale zavičajne iseljeničke skupine (dubrovačka, hvarska, trogirski i dr.) zastupljene su sa znatno manjim postotnim udjelom. Uspoređi: L. ČORALIĆ, *U gradu Svetoga Marka: povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001. (dalje: ČORALIĆ 2001.), str. 446.

skim bedemima te u svezi s tim otežena gospodarska komunikacija sa zaleđem i drugim priobalnim gradovima, nagnat će brojno pučanstvo da iseljavanjem u prekojadranske krajeve (od Furlanije do Apulije) pronađu sigurnost životnoga svakodnevlja. Mnogi od njih, stekavši stalno zaposlenje i zasnovaši obitelj, trajno ostaju u Mlecima. Svojim životom i djelovanjem tvorit će – za duga stoljeća unaprijed – važnu sastavnicu prekojadranske iseljeničke skupine u gradu na lagunama.³

Najveći broj Kotorana je u Mlecima bio zaposlen u zanimanjima pomorskog i obrtničkog obilježja. Brojni Kotorani djelovali su u gradu na lagunama kao trgovci i poduzetnici (posebice u pomorskom poslovanju), kao obnašatelji državnih i vojničkih službi, a mnogi se spominju i kao svećenici i redovnici u tamošnjim crkvenim i samostanskim ustanovama. Većina pripadnika kotorske iseljeničke skupine ubrajala se u srednji i niži društveni sloj (pučane), uklapajući se na taj način u prosječnu strukturu većine useljenika zavičajem s prostora od Istre i Slavonije do Dalmacije, Boke kotorske i budvansko-barskog priobalja.⁴

Jedan od temeljnih pokazatelja jedinstvenosti i zajedništva kotorske zajednice je utvrđivanje njihova mjesta stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti. Vrela nedvojbeno potvrđuju da je preko 50 posto iseljenika iz Kotora obitavalo u istočnom gradskom predjelu Castello (poglavito u tamošnjoj središnjoj župi S. Pietro di Castello) – mjestu najučestalijeg višestoljetnog okupljanja brojnih stranih useljeničkih skupina. U Castellu su se nalazila najčešća mjesta njihova zapošljavanja (arsenal i brodograđevni škverovi), a u srcu predjela osnovana je, upravo njihovom zaslugom i inicijativom, središnja ustanova okupljanja i očuvanja domovinske svijesti te skupine iseljenika – bratovština Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni, Scuola dei SS. Giorgio e Triffone, Scuola Dalmata).⁵

U ovom ću prilogu, tragom postojećih saznanja iz historiografije, kao i raščlambom izvorne arhivske građe iz Državnog arhiva u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia, dalje: ASV; bilježničke oporuke – Notarile testamenti, dalje:

³ ČORALIĆ 1998., str. 134.–135.; ČORALIĆ 1998A, str. 131.–132.

⁴ ČORALIĆ 1998., str. 136.–138.; ČORALIĆ 1998A, str. 132.

⁵ O bratovštini Sv. Jurja i Tripuna postoji opsežna literatura. Usporedi, primjerice: Michelangelo MURARO, *Victor Carpaccio alla Scuola di San Giorgio degli Schiavoni in Venezia*, Milano, 1956.; Guido PEROCCO, *Carpaccio nella Scuola di S. Giorgio degli Schiavoni*, Venezia, 1964. (dalje: PEROCCO 1964.); ISTI, *Guida alla Scuola Dalmata dei Santi Giorogio e Trifone (detta San Giorgio degli Schiavoni)*, Venezia, 1984. (dalje: PEROCCO 1984.); L. ČORALIĆ, „Scuola della nazione di Schiavoni“ – hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima“, *Povijesni prilozi*, god. 18., Zagreb, 1999. (dalje: ČORALIĆ 1999.), str. 53.–88.; ČORALIĆ 2001., str. 215.–262.; L. ČORALIĆ, *Hrvatski prinosi mletačkoj kulturi (odabrane teme)*, Zagreb, 2003. (dalje: ČORALIĆ 2003.), str. 159.–210.

NT) i Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Triffone, dalje: ASD, fondovi: Cattastico della Scuola di SS. Giorgio e Triffone della Nation Dalmata, dalje: Cattastico; Libri conti e spese della Scuola di San Zorzi et San Triffone della Nation Dalmata, dalje: LCS; Capitolar della Veneranda Scuola di SS. Giorgio e Triffone della Nation Dalmata, dalje: Capitolar) ukazati na udio Kotorana u mletačkim bratovštinama (vjerskim i strukovnim), kao i na njihove prinose osnivanju, radu i djelovanju bratovštine prekojadranskih iseljenika Sv. Jurja i Tripuna. Ovi su podatci, osim što nam zorno otkrivaju jednu prevažnu sastavnicu iz života kotorske iseljeničke zajednice u Mlecima, ujedno i važno posredno saznanja o utjecajima raznih bratovština u gradu na lagunama na ustroj i djelovanje kotorskih bratovština kroz više stoljeća prožimanja i povezanosti dvije susjedne jadranske obale.

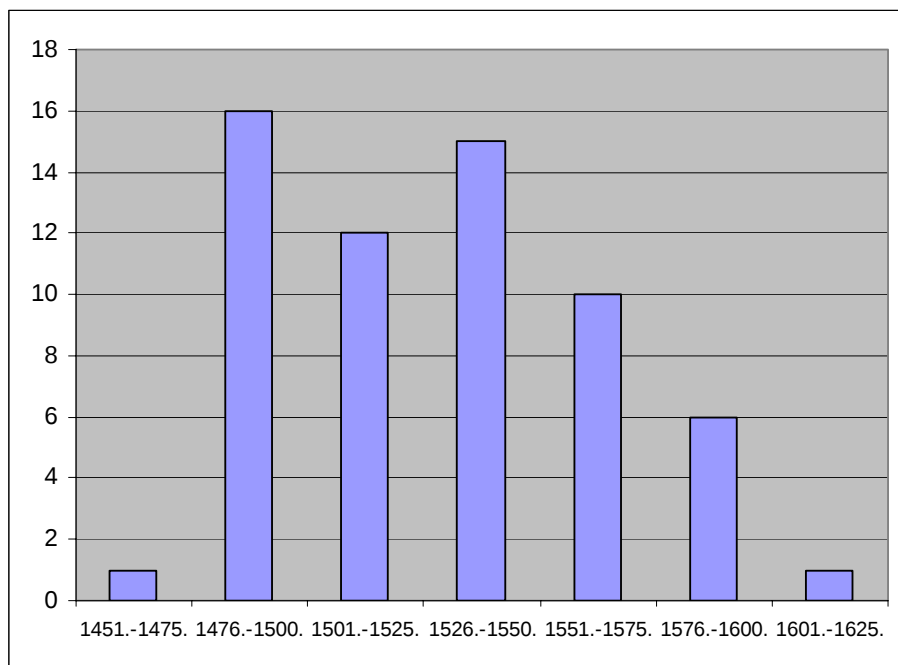
U prvom dijelu rada ukazati ću na neke opće sastavnice koje se odnose na Kotorane koji u svojim oporukama bilježe (na bilo koji način) mletačke bratovštine, posebice bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna. Ovdje će biti više riječi o vremenskom okviru unutar kojega je provedeno ovo istraživanje (raspon oporuka prema vremenskim odsječcima), o zanimanjima i gospodarskim mogućnostima te skupine kotorskih iseljenika, o mjestima njihova obitavanja u Mlecima, kao i o odnosu Kotorana sa sunarodnjacima i o njihovoj općoj prilagodbi u mletačko društveno i vjersko svakodnevlje. U drugom dijelu rada težište istraživanja biti će upravljeno na odnos Kotorana prema mletačkim vjerskim i profesionalnim bratovštinama, dočim je završni dio rada usmjeren na prikaz oblika uključenosti kotorskih iseljenika u bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna.

Opći podatci o Kotoranima zabilježenim u mletačkim bratovštinama

Istraživanje općih podataka koji se odnose na skupinu kotorskih iseljenika koji su održavali veze s mletačkim bratovštinama provedeno je na osnovu proučavanja njihovih oporučnih spisa,⁶ a riječ je o ukupno šezdesetak dokumenata te vrste. Na osnovi raščlambe podatka o vremenu nastanka oporuke (vidi: prilog 1) razvidno je da se najučestalije veze iseljenih Kotorana s mletačkim bra-

⁶ Građivo iz Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna sačuvano je uglavnom za kasnija razdoblja (od XVII. stoljeća) i donosi nam drugačiji tip podataka te će u završnom dijelu rada biti predmet zasebne obrade. Ovdje treba napomenuti da se i u brojnim oporukama iseljenih Kotorana bilježe – uz podatke o njihovim odnosima s raznim mletačkim vjerskim i strukovnim bratimskim udrugama – i podatci o njihovoj uključenosti u rad *Scuola degli Schiavoni*.

tovštinama odvijaju u razdoblju od druge polovice XV. stoljeća (od oko 1475. godine) do posljednje četvrtine XVI. stoljeća. U tome je stogodišnjem razdoblju najjači intenzitet spomena mletačkih bratovština u kotorskim oporukama zabilježen od 1475. do 1550. godine. Takvi podatci u cijelosti su sukladni općim trendovima učestalosti useljavanja i djelovanja Kotorana u Mlecima, kao i općim pokazateljima koji se odnose na prisutnost i djelovanje iseljenika zavičajem sa šireg prostora istočne obale Jadrana u prijestolnici Serenissime, ali i u drugim gradovima diljem Veneta.⁷

PRILOG 1: Učestalost sastavljanja oporuka Kotorana koji održavaju veze s mletačkim bratovštinama

U mletačkim su dokumentima Kotorani najčešće označeni imenom (rjeđe i prezimenom), imenom oca (u primjeru ženskoga dijela iseljeništva i imenom supruge) i oznakom mjesta podrijetla (de Cattaro).⁸ Prezimena su, kako je rečeno, rijetko zabilježena te u ovoj raščlambi možemo izdvojiti – uz spomen

⁷ ČORALIĆ 1998., str. 134.–135.; ČORALIĆ 2001., str. 81.–83., 441.–442., 446.

⁸ U nekoliko je oporuka zabilježeno da iseljenici potječu s područja kotorskog distrika. Redovito je riječ o mjestu Lješevići na području Grblja. Primjerice: Stephano detto Tartaro de Catharo fio del condam Balci de Liesevich teritorio de Catharo (ASV, NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.); Stephanus de Michael Milovich de Lesovich de Cattaro (NT, b. 127., br. 1., 22. V. 1534.).

dvojice odvjeta kotorskih plemićkih obitelji Bisanti i Buća⁹ – samo još nekoliko pojedinačnih primjera.¹⁰

Iseljenici zavičajem sa istočne obale Jadrana, te tako i Kotorani, najčešće su u gradu na lagunama obitavali u istočnom gradskom predjelu Castello, višestoljetnoj najfrekventnijoj zoni useljavanja stranih etničkih skupina. U predjelu se nalazi mletački arsenal – nekoć najveći vojno-pomorski kompleks na Sredozemlju i mjesto zapošljavanja tisuća naših iseljenika. Ondje je, u srcu predjela, smještena bratovština Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni), središnja ustanova za okupljanje i očuvanje nacionalne i domovinske svijesti ove skupine iseljenika. U Castelli su, također, brojni toponomastički biljezi (nazivi obale, ulica, prolaza) i danas trajno podvjeđenočje višestoljetne intenzivne prisutnosti iseljenika sa mletačkih prekojadranskih stečevina (Riva degli Schiavoni, Corte Piero di Lesina, Corte Solta, Corte Sabioncella, Calle Schiavona).¹¹ Castello je, kao središnje mjesto useljavanja, najčešće zastupljen i u statističkoj raščlambi mjesta obitavanja i djelovanja (vidi: prilog 2) kotorskih iseljenika koji u svojim oporukama bilježe mletačke bratovštine (44 posto), a brojem primjera prednjače župe S. Severo i S. Antonin, smještene najbliže sjedištu bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Druge župe unutar Castella bilježe se manje učestalo, najčešće u pojedinačnim primjerima (župe S. Giovanni in Bragora, S. Giovanni Novo, S. Giustina, S. Marina, S. Martino, S. Pietro di Castello, S. Provolo i S. Trinità). Značajan postotak ove skupine kotorskih iseljenika obitava u središnjem gradskom predjelu S. Marco (24 posto), a brojem primjera izrazitije se ne izdvaja niti jedna tamošnja župa (izrijekom se spominju župe S. Angelo, S. Fantin, S. Geminiano, S. Giuliano, S. Maria del Zobenigho, S. Moisé, S. Samuele, S. Silvestro i S. Stefano). U nešto većem postotku bilježimo i Kotorane nastanjene u predjelu Cannaregio (u župama SS. Apostoli, S. Canciano, S. Fosca, S. Leonardo i S. Marziliano; ukupno 16 posto) i u predjelu S. Polo (u župama S. Apollinare, S. Polo i S. Tomà; ukupno 12 posto), dočim je njihov spomen u drugim mletačkim sestierima i njihovim contradama mnogo rjeđi te time također odražava uobičajenu strukturu obitavanja prekojadranskih (i kotorskih) useljenika.¹² Na ovome je mjestu zanimljivo opaziti da su Kotorani koji u svo-

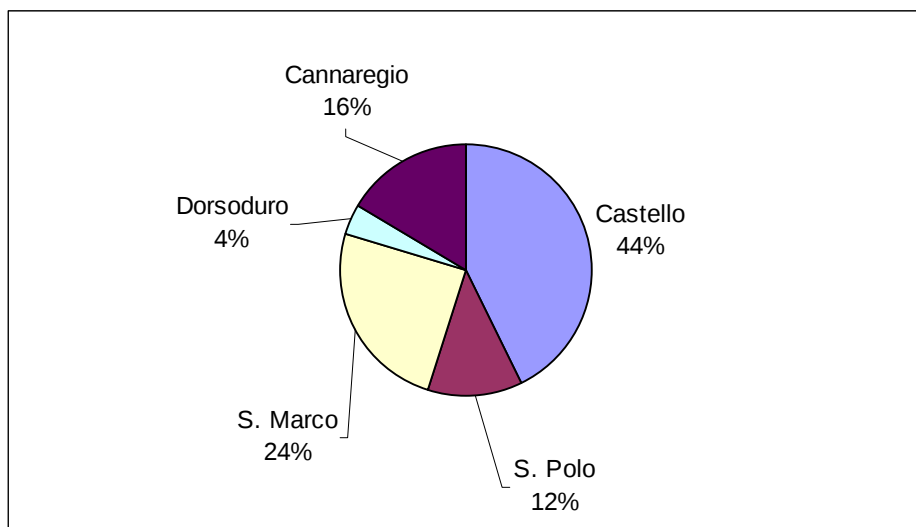
⁹ Andreas de Buchia (ASV, NT, b. 68., br. 20., 22. III. 1485.); Nadal Bisanti de Cattaro (NT, b. 280., br. 590., 30. VI. 1564.).

¹⁰ Petrus Trasti condam ser Radi (ASD, Cattastico, str. 71'–72., 21. VII. 1487.); Stephanus de Michael Milovich de Lesovich de Cattaro (ASV, NT, b. 127., br. 1., 22. V. 1534.); Damianus de Nicolò Lovo (NT, b. 209., br. 153., 1. V. 1556.); Vincenzo condam Damian Barboni (NT, b. 655., br. 680., 25. V. 1567.).

¹¹ ČORALIĆ 2001., str. 107.–111., 453.–454.; ČORALIĆ 2003., str. 211.–226.

¹² U predjelu Dorsoduro obitavalo je, iz ove skupine iseljenika, četiri posto Kotorana (u župama S. Barnaba i S. Nicolò dei Mendicoli), dočim se u predjelu S. Croce, kao i na otocima

jim oporučnim spisima bilježe nacionalnu bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna uglavnom i obitavali u predjelu Castello, osobito u župama S. Antonin, S. Severo i S. Martino, a koje su smještene u blizini sjedišta bratovštine (crkva S. Antonin udaljena je od sjedišta bratovštine Sv. Jurja i Tripuna oko sto metara). S druge pak strane, opaža se da nemali broj Kotorana koji je bio povezan s drugim mletačkim bratovštinama ne obitava u Castellu, već u raznim drugim, prethodno spomenutim dijelovima grada. Ti nam podatci govore da Kotorani, iako su prvenstveno vezani za svoje sunarodnjake, mjesta njihova stanovanja i okupljanja te zajedničku bratovštinu, nisu bili statična useljenička skupina, već su se uklapali (s vremenom i asimilirali) u novo okružje svog životnog i radnog svakodnevlja.

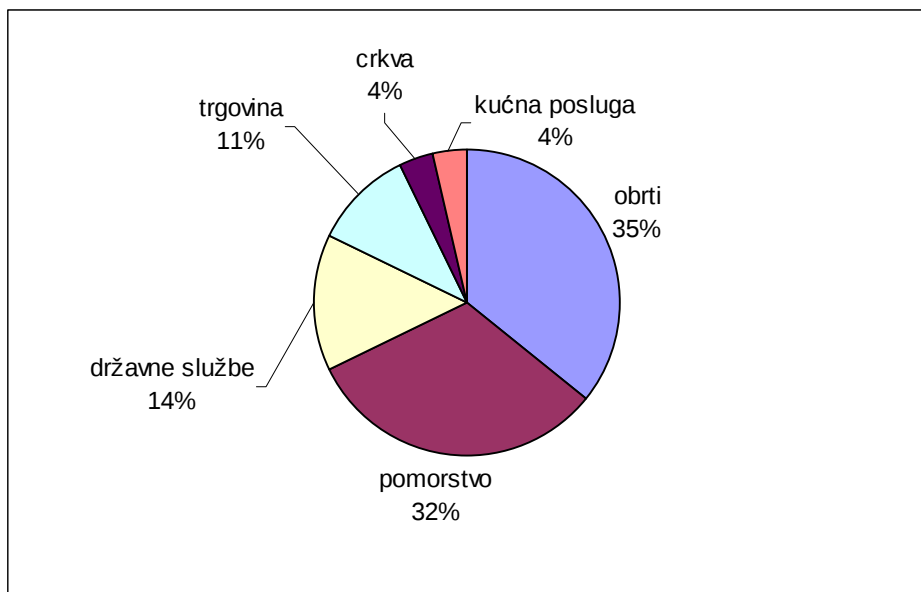

PRILOG 2: Mjesta stanovanja Kotorana u čijim se oporukama spominju mletačke bratovštine

Zanimanja kotorskih iseljenika u čijim oporukama bilježimo legatne upravljene mletačkim bratovštinama nisu redovito iskazana, a razlog tome je činjenica da nemali dio ove skupine iseljenika čine žene koje – osim u poslovima kućne posluge – rijetko participiraju u nekoj od uobičajenih profesija. Međutim, i podatci kojima raspolazemo pokazuju nam da je ova skupina iseljenika, kada je riječ o profesionalnom djelovanju, pretežito podudarajuća s zajednicom prekojadranskih iseljenika (vidi: prilog 3). Najčešće iz bilježimo u raznim obrtničkim zanimanjima (35 posto) – nešto češće kao drvodjelce / marangone (naj-

mletačke lagune (Giudecca, Murano, Burano, Chioggia) ne bilježi niti jedan useljenik čija se oporuka razmatra u ovom radu.

češće zaposlene u mletačkom arsenalu), a u pojedinačnim primjerima i kao izrađivače oružja (spatarius), tiskare (stampador), obučare (caligarius), sitare (garbelator), tkalce (staiater) i dr.¹³ Nešto manjim postotnim udjelom (32 posto) Kotorani su zastupljeni u pomorskim zanimanjima (najčešće kao mornari, rjeđe se bilježe kao vlasnici / paruni brodova ili barkarioli), tradicionalnim i dobro razvijenim u njihovom zavičaju.¹⁴

PRILOG 3: Zanimanja Kotorana u čijim se oporukama spominju mletačke bratovštine

Zapažen je, nadalje, i udio Kotorana u mletačkim državnim službama (14 posto) odnosno u tamošnjim magistraturama.¹⁵ Oko 11 posto Kotorana spominje se u trgovačkim djelatnostima (kao trgovci sitničari, prodavači voća i

¹³ Primjerice: Stephanus condam Stephani de Cattaro marangonus (ASV, NT, b. 786., br. 167., 23. V. 1528.); Luca de Cattaro spatarius (NT, b. 1137., br. 117., 31. III. 1539.); Zuanna condam Andrea da Cattaro stampador (NT, b. 276., br. 191., 21. II. 1587.); Petrus de Cattaro caligarius (NT, b. 958., br. 13., 21. VIII. 1510.); Nicolaus de Cattaro garbelator (NT, b. 132., br. 476., 13. V. 1507.); Trifon condam Petri de Cattaro staiater (NT, b. 478., br. 482., 11. XI. 1572.).

¹⁴ Primjerice: Andrea de Cattaro marinarius (ASV, NT, b. 1228., br. 257., 14. IX. 1476.); Damianus fio Natalis de Cattaro marinarius (NT, b. 131., br. 179., 14. XI. 1494.); Zuanne fu Zorzi de Cattaro barcarior al tragetto della Magdalena (NT, b. 1208., br. 448., 6. V. 1541.); Stefano de Nicolò de Cattaro patron de nave (NT, b. 11., br. 390., 24. III. 1579.).

¹⁵ Primjerice, Petar Andrijin je procijenitelj u mletačkom uredu za vino (*de officio testimarie vinorum*) (ASV, NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.), Damjan Ivanov poslužitelj je (*famulo ad officium di consuli mercatorum*) (NT, b. 577., br. 95., 11. VI. 1530.), a Vicko Barboni čuvar je (*guardian*) u carinskom uredu (NT, b. 655., br. 680., 25. V. 1567.).

slično),¹⁶ dočim je njihov udio u crkvenim službama i kućnoj posluži u domovima mletačkih plemića ili građana zabilježen samo u nekoliko pojedinačnih primjera (po 4 posto).¹⁷

Primjetno je, međutim, naglasiti da se među ovom skupinom kotorskih iseljenika opaža i solidan broj uspješnih poduzetnika (ponajprije trgovaca, pomorskih poduzetnika i sl.), koji su u vrijeme svoga djelovanja bili elitniji dio iseljenništva. Njihove su oporuke prava riznica podataka o prekojadranskoj dijaspori u Mlecima, o njihovoj međusobnoj povezanosti i upućenosti, o uključenosti u bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna, ali i njihovom društvenom ugledu u mletačkoj sredini. Takav je primjer Stjepan Tartaro, kotorski iseljenik iz prve polovice XVI. stoljeća, žitelj istočnog gradskog predjela Castello, tijekom života i djelovanja u Mlecima usko povezan (o čemu posvjedočuju brojni podatci iz njegovih oporuka, pisanih u rasponu od 1505. do 1519. godine) s brojnim tamošnjim mletačkim crkvenim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali). Zanimanjem trgovac (bazarioto), Tartaro je stekao iznimno veliki novčani kapital koji je nemalim dijelom ulagao u stabilan zemljišni posjed u Venetu. Tijekom svoje bogate i plodne poslovne karijere Tartaro je ostvarivao brojne i intenzivne veze sa mletačkim trgovcima i novčarima, ali i sa useljencima zavičajem sa širokog područja istočne jadranske obale, a svojim je oporučnim legatima pridonio ugledu i moći bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, koje je i sam bio član i predstojnik (1508. godine).¹⁸ Imućni su poduzetnici i Kotoranin Damjan Mihovilov, trgovac voćem u zapadnom gradskom predjelu Dorso-duro,¹⁹ kao i Pavao (Polo) Blažev di Speranza, vlasnik više kuća u Mlecima i mecena bratovštine Sv. Jurja i Tripuna.²⁰ Nadalje, kada je riječ o imućnijim kotorskim iseljenicima koji su, zasigurno, uživali i društveni ugled u onodobnim Mlecima, možemo poimenično izdvojiti još i trgovca Damjana Lovo, vlasnika zemljišnih posjeda na mletačkoj terrafermi i darovatelja bratovštine Sv.

¹⁶ Primjerice, općim nazivom *mercante* zabilježen je Damjan Lovo (ASV, NT, b. 209., 153., 1. V. 1556.), dočim se imućni kotorski iseljenik Stjepan Tartaro označava nazivom *bazarioto* (NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.). Kao *frutariol* (trgovac voćem i povrćem) označen je kotorski iseljenik Damjan Mihovilov (NT, b. 1224., br. 48., 27. IX. 1551.).

¹⁷ Ivana iz Kotora zabilježena je kao sakristanka (*sacristana*) crkve S. Lorenzo u predjelu Castello (ASV, NT, b. 676., br. 515., 3. IV. 1521.), a njezina bivša sugrađanka Marija služavka je (*massara*) u kući mletačkog građanina Jacova Dulcija (NT, b. 536., br. 90., 5. V. 1500.).

¹⁸ L. ČORALIĆ, „Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb–Zadar, 2004., str. 235.–251.

¹⁹ ASV, NT, b. 1224, br. 48., 27. IX. 1551.

²⁰ ASV, NT, b. 143., br. 63., 2. IX. 1554.

Jurja i Tripuna;²¹ državnog službenika Petra Andrijinog čija je oporuka prava riznica podataka o povezanosti jednog onovremenog iseljenika s brojnim crkvenim ustanovama u Mlecima;²² novčarskog poduzetnika i zemljoposjednika Stjepana Milovića,²³ kao i Božu Bisantija koji brojne novčarske poslove realizira s useljenicima zavičajem sa istočne obale Jadrana.²⁴

Kotorski iseljenici nastanjeni u Mlecima dobro su se, brzo i uspješno, prilagođavali novoj sredini. Na osnovi podataka iz oporučnih spisa, ali i drugih izvora, saznajemo o njihovim brojnim i raznovrsnim odnosima s mletačkim građanima, ponajprije pripadnicima istog ili sličnog društvenog sloja, a sa kojima su bili učestalo povezani i na osnovu susjedskih veza (obitavanje u istim predjelima i župama), kao i na osnovu obavljanja istih ili srodnih profesionalnih djelatnosti. Međutim, u sklopu ovoga dijela razmatranja, a s ciljem prezentacije što potpunijeg konteksta života i djelovanja kotorskih iseljenika koji su bili povezani s mletačkim bratovštinama, zanimljivo nam se ukratko osvrnuti i na odnose ove skupine iseljenika s njihovim sunarodnjacima. U brojnim slučajevima iseljenici zavičajem sa istočne jadranske obale, posebice iz bokeljskog i barskog područja, zabilježeni su kao osobe njihova najvećeg povjerenja i odanosti pri izvršenju oporučnih legata (kao commissarii), kao svjedoci pri sastavljanju oporučnog spisa, ali i kao obdarenici dijelom njihove imovine. Tako su, navedimo samo neke primjere, Mihovil Medov iz Kotora i mornar Stjepan iz Budve zabilježeni kao fedel essecutori oporuke kotorskog mornara Damjana Božinog;²⁵ u oporuci Novela (Novellus) Mihovilovog na toj se funkciji bilježe Ivan Tartaro (nećak prethodno spomenutog trgovca Stjepana), Gašpar Ivanov iz Kotora te paštrovski iseljenik Aleksije Radov;²⁶ drvodjelac Pavao iz Trogira jedan je od izvršitelja posljednje volje Kotoranina Stjepana Stjepanovog (također po zanimanju drvodjelskog majstora),²⁷ a Ivica (Zanetto) iz Visa zabilježen je kao osoba velikog povjerenja Kotoranke Lukine Jeronimove.²⁸ U drugoj oporuci imućnog Kotoranina Pavla Blaževog de Speranza kao jedan od izvršitelja spominje se Ilija Dubrovčanin;²⁹ magister Pavao brijač iz Splita u toj je ulozi zabilježen u iskazu posljednje volje drvodjelca Tome Ivanovog iz

²¹ ASV, NT, b. 209., br. 153., 1. V. 1556.

²² ASV, NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.

²³ ASV, NT, b. 127., br. 1., 22. V. 1534.

²⁴ ASV, NT, b. 280., br. 590., 30. VI. 1564.

²⁵ ASV, NT, b. 131., br. 179., 14. XI. 1494.

²⁶ ASV, NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.

²⁷ ASV, NT, b. 786., br. 167., 23. V. 1528.

²⁸ ASV, NT, b. 280., br. 465., 19. X. 1546.

²⁹ ASV, NT, b. 143., br. 63., 20. I. 1564.

Kotora,³⁰ dočim su Marija iz Dubrovnika i mornar Ivan de Narenta na sličan način zapisani u oporuci obrtnika Alegreta Nikolinog iz Kotora.³¹

Iseljenici zavičajem iz Dalmacije, Dubrovnika, Boke i Bara često su zabilježeni i kao svjedoci pri ovjeri oporuka svojih sunarodnjaka i prijatelja iz Kotora. To su, primjerice, u oporuci Petra Radovog de Trasti mornari Petar Ivanov i Juraj Aleksijev (obojica iz Bara) te Nikola Demetrijev iz Kotora, dočim je svećenik Geremus iz Dubrovnika jedan od potpisnika pri sastavljanju i ovjeri oporučnog spisa Margarete, supruge mornara Andrije iz Kotora.³² U više su primjera sunarodnjaci kotorskih iseljenika obdareni dijelom njihove imovine, a najčešće je riječ o darivanju manjih novčanih iznosa ili ponekog predmeta iz pokretne imovine oporučitelja. Tako Rade Mihovilov iz Kotora ostavlja prijatelju Novelu iz Zete četiri male libre, a Lucija – supruga kotorskog iseljenika Filipa Aleksijevog dariva Baraninu (vjerojatno svećeniku) Jurju jedan kalež s pliticom (unum calicem cum sua patena) u vrijednosti deset dukata.³³ Marija Kotoranka, udovica kotorskog mornara Marka bilježi i dariva (poklanja joj jednu svoju košulju) Anđeliju (Angelia), udovicu Nikole iz Kotora, a Ana – udovica Kotoranina Novela – u svojoj drugoj oporuci obdaruje Vicku iz Pelješca s tri dukata.³⁴ Naposljetku, u ovome dijelu razmatranja, u sklopu kojega su navedeni tek neki najzanimljiviji primjeri uključenosti i povezanosti iseljenih Kotorana s pripadnicima iseljeničke zajednice sa istočnoga Jadrana, možemo spomenuti i primjer kotorskoga plemića i poduzetnika Bože Bisantija koji u svojim oporučnim navodima bilježi poslovanje s nizom sunarodnjaka. Među sudionicima u njegovom novčarskom poslovanju bilježe se Dubrovčani (iz obitelji Gučetić te nasljednici pokojnog dubrovačkog trgovca Luke Demetrijevog), "skjavunski" trgovci čije pobliže podrijetlo nije moguće utvrditi samo na osnovu njihova prezimena (Scianovich, Scisovich i dr.), a zanimljivo je da je popis Bisantijevih dužnika sastavio Kotoranin – Ivan Franov Grubonja.³⁵

Prethodno navedeni podatci (neophodni za opće razumijevanje društvenog konteksta prisutnosti i djelovanja Kotorana u Mlecima) kazuju nam – tragom izvornih arhivskih vrela – detaljno o uključenosti Kotorana u zajednicu useljenika zavičajem sa istočnojadranske obale u Mlecima. Intenzitet useljavanja u Mletke (koji kulminira od oko 1475. do oko 1575. godine), mjesta

³⁰ ASV, NT, b. 825., br. 242., 24. I. 1486.

³¹ ASV, NT, b. 734., br. 41., 16. V. 1495.

³² ASD, Cattastico, str. 72. (21. VII. 1487.); ASV, NT, b. 1228., br. 257., 14. IX. 1476.

³³ ASV, NT, b. 143., br. 2., 2. V. 1516.; NT, b. 968., br. 293., 6. V. 1522.

³⁴ ASV, NT, b. 786., br. 149., 23. X. 1523.; NT, b. 968., br. 505., 21. VI. 1529.

³⁵ ASV, NT, b. 280., br. 590., 30. VI. 1564. Kao svjedok u oporuci Bože Bisantija zabilježen je zadarski svećenik Dionizije.

stanovanja kotorskih useljenika (predjel Castello i tamošnje župe), uključenost u zanimanja pomorskog i obrtničkog obilježja, kao i brojni oblici povezanosti i suradnje s drugim pripadnicima prekojadranske zajednice u gradu na lagunama temeljne su sastavnice iz života i djelovanja Kotorana u novoj sredini. Sve su one u velikoj mjeri podudarajuće sa istovjetnim pokazateljima koji se odnose na zavičajne skupine useljenika od Zagreba i Istre, preko Bosne i Dalmacije do Boke i budvansko-barskoga područja te nam zorno i nepobitno posvjedočuju kako je sastavni dio te, brojčano snažne skupine useljenika, činila i zajednica Kotorana.

„Scuole grandi“ i „Scuole piccole“ – Kotorani i mletačke bratovštine

Kotorski iseljenici u Mlecima bili su, o tome podatci iz njihovih oporuka jasno svjedoče, intenzivno povezani s brojnim mletačkim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. Činovi krštenja, vjenčanja i pokopa kao ključni trenuci životnoga puta svakog pojedinca, nazočenje svakodnevnog bogoslužju, blagdani i štovanje svetaca zaštitnika, određivali su duhovni obzor i religioznost ondašnjih, pretežito katoličkih žitelja Mletaka. Duhovni život kotorskih useljenika nije se pritom bitnije razlikovao od ostalih sugrađana, te je, kao što vrela zorno svjedoče, predstavljao nezaobilaznu sastavnicu njihovog svakodnevlja. U oporukama su podaci o vjerskom životu i religioznosti oporučitelja sadržani u navodima kojima se određuju pojedinosti u svezi pogreba te prilikom podjele legata crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. U tom su kontekstu, kao jedna od izrazito važnih sastavnica u društvenom i vjerskom svakodnevlju Kotorana, kao uostalom i drugih građana onodobnih Mletaka, bile bratovštine (*scuole, confraternite, fratalie, compagne, università*).³⁶

Mletačke su bratovštine osnivane prema različitim principima te su stoga imale i različita obilježja. Najveći broj bratovština ubrajao se u tzv. „Male bratovštine“ (*Scuole piccole*) – njih su činile bratovštine uspostavljene po teritorijalnoj odnosno župnoj odrednici (štovanje određenih svetaca ili kultova u crk-

³⁶ O povijesti mletačkih bratovština postoji opsežna literatura. Usporedi neka važnija djela: *Arte e mestieri nella Repubblica di Venezia*, Venezia, 1980.; Silvia GRAMIGNA – Annalisa PERISSA, *Scuole di arti mestieri e devozione a Venezia*, Venezia, 1981.; Ruggiero MASCHIO, „Le Scuole Grandi a Venezia“, u: *Storia della cultura Veneta*, sv. 3/III, Vicenza, 1981., str. 193.–206.; Terisio PIGNATTI (a cura di), *Le Scuole di Venezia*, Milano, 1981.; Christopher F. BLACK, *Le confraternite italiane del Cinquecento*, Milano, 1992.; Francesca ORTALLI, „Per salute delle anime e delli corpi“: *Scuole piccole a Venezia nel tardo Medioevo*, Venezia, 2001.; Barbara VANIN – Paolo ELEUTERI, *Le mariegole della Biblioteca del Museo Correr* (in collaborazione con Gabriele MAZZUCCO), Venezia, 2007.

vama), bratovštine osnivane prema pripadnosti pojedinaca određenim zanimanjima (bratovštine mornara, drvodjelaca, krojača, trgovaca, obučara i dr.), kao i tzv. „nacionalne“ bratovštine (udruge nastale s obzirom na zavičajno podrijetlo njezinih članova; primjerice, bratovštine Albanaca, Nijemaca, Firentinaca, Milaneza i dr.). Najpoznatije bratovštine u Mlecima oduvijek su bile tzv. Scuole grandi ili „Velike bratovštine, a njih su činile sljedeće bratimske udruge: S. Teodoro, S. Giovanni Evangelista, Madonna della Carità, S. Marco, S. Rocco, S. Maria della Misericordia, Beata Vergine del Rosario i Madonna dei Carmini. Članovi „Velikih bratovština“ bili su poglavito imućni i društvenim statusom cijenjeni mletački građani koji su svojim darovnicama pridonosili da te udruge steknu iznimnu gospodarsku moć. Umjetnička baština (slikarska i kiparska djela vrhunskih mletačkih i italijanskih majstora) u bratovštinama Madonna dei Carmini i S. Rocco, koje su se održale i do najnovijeg vremena, zorno je posvjedočenje uloge ove skupine bratovština u mletačkom društvenom, vjerskom i kulturnom životu.

Kotorske iseljenike, pokazati ćemo u sljedećim redcima, bilježimo u svim skupinama mletačkih bratovština. Podatci koji se ovdje iznose pohranjeni su u njihovim oporučnim spisima te će se na toj vrsti građe, kao i na vrelima iz Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, temeljiti istraživanja o oblicima uključenosti Kotorana u rad bratovština u gradu na lagunama.³⁷ Također, s obzirom na činjenicu da veze iseljenih Kotorana sa zavičajem nikada nisu bile prekidane, ovi su nam podatci važni i za utvrđivanje utjecaja mletačkih bratovština na osnutak i djelovanje istovjetnih i sličnih udruga nabožnog i profesionalnog obilježja u Kotori i Boki.

U cjelini koja slijedi središnji je istraživački interes upravljen na utvrđivanje oblika povezanosti Kotorana s mletačkim bratovštinama (o kojima će se, prilikom prvoga spominjanja, donijeti neki opći podatci), dočim će osvrt na njihove veze sa bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna – radi posebnosti te udruge i bogatstva građe kojom raspolažemo – biti tema zasebnog razmatranja u završnom poglavlju.

Raspolažemo sa oko četrdeset oporuka kotorskih iseljenika, nastalih u rasponu od 1466. do 1620. godine. S obzirom na spolnu strukturu opažamo podjednaku zastupljenost oba spola što upućuje da su i žene, često supruge kotorskih iseljenika, aktivno participirale u mletačkim bratovštinama (dakako, u onima koje su bile otvorene za članove obaju spolova). Nadalje, kada je riječ

³⁷ Arhivi pojedinih mletačkih bratovština, posebice onih koje su ukinute u doba francuske uprave početkom XIX. stoljeća, uglavnom su sačuvani samo za završno stoljeće njihova opstojanja. Stoga su nam mnogo ranije nastali podatci iz oporuka vrijedan posredni izvor o njihovom djelovanju, članstvu i ugledu u mletačkom društvenom i vjerskom životu.

o omjeru zastupljenosti i spominjanja Velikih i Malih bratovština, primjećujemo kako po broju navoda u oporukama prednjače Scuole piccole, ali je jednako tako zapaženo i da su neke od Velikih mletačkih bratovština zastupljene u više oporuka iseljenika iz Kotora. Učestalošću bilježenja prednjače Scuola grande S. Marco³⁸ i Scuola grande S. Rocco,³⁹ dočim se – od Velikih bratovština – u opo-

³⁸ Scuola grande San Marco (nazivana još i Scuola dei battuti) ubraja se, kao što i ime govori, u jednu od šest mletačkih Velikih bratovština. Smještena je u predjelu Castello (župa S. Maria Formosa). U neposrednom je susjedstvu predjela Cannaregio, a sa dvije strane zdanje bratovštine obrubljuju duge i uske nasute obale – *Fondamente Nuove* i *Fondamenta dei Mendicanti*. Bratovština posvećena glavnom zaštitniku Mletaka i Mletačke Republike utemeljena je 1260. godine i tijekom svoje višestoljetne povijesti (ukinuta je u doba francuske uprave početkom XIX. stoljeća, a njezino je sjedište prenamijenjeno u državnu bolnicu – *Ospedale Civile*) bila je jedna od najznačajnijih i gospodarskim mogućnostima najjačih bratovština u gradu na lagunama. Nakon požara 1485. godine, kada je gotovo do temelja uništena, bratovština je pokraj XV. i početkom XVI. stoljeća obnovljena u renesansnom stilu, a pri obnovi i izgradnji uporabljen je u Mlecima često korišten istarski kamen (*pietra istriana*). Graditelji kojima se pripisuje najveći dio rješenja fasade i unutrašnjosti zgrade bili su glasoviti predstavnici renesansne umjetnosti u Mlecima: Pietro Lombardo i sinovi (Tullio i Antonio), Marco Codussi i Giovanni Antonio Buora. Osim doprinosa vodećih talijanskih graditelja na izradbi fasade i unutrašnjosti, sjedište bratovštine bilo je (tijekom XVI. stoljeća) urešeno slikarskim djelima istaknutih majstora iz Mletaka i drugih talijanskih gradova (Vettor Scienza da Feltre, Lorenzo di Vicenzo da Trento, Jacopo i Domenico Tintoretto, Gentile i Giovanni Bellini i drugi). Unutrašnjost je preuređena u XIX. stoljeću i tada je velik dio slikarskih remek-djela nestao. Vrijedno je napomenuti da je na uređenju unutrašnjosti sjedišta bratovštine neko vrijeme radio i čuveni dalmatinski kipar Ivan Duknović (koncem XV. i početkom XVI. stoljeća). O bratovštini S. Marco postoji opsežna literatura. Vidi, primjerice: Pietro PAOLETTI, *La Scuola Grande di San Marco*, Venezia, 1929.; Ugo STEFANUTTI, *La Scuola Grande di S. Marco*, Venezia, 1960.; p. Angelo M. CACCIN, *Die Basilika St. Johannes und Paul in Venedig*, Venezia, 1964. (6. izdanje), str. 22.–27.; Giulio LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste, 1974., str. 336.–338.; Giuseppe TASSINI, *Curiosità veneziane, ovvero origini delle denominazioni stradali*, Venezia, 1990. (pretisak izdanja iz 1863.), str. 380.; C. F. BLACK, nav. dj., str. 75., 116.–117., 307., 327.; L. ČORALIĆ – Marino MANIN, „Jedan nedovršeni rad Ivana Duknovića u Veneciji: ugovor s bratovštinom Sv. Marka 1498. god.“, u: *Ivan Duknović i njegovo doba. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Trogiru o 550. obljetnici rođenja Ivana Duknovića*, Muzej grada Trogira, Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Trogir, 1996., str. 61.–68.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 19.

³⁹ Scuola grande S. Rocco osnovana je 1478. godine, a status Velike bratovštine stječe, zahvaljujući brojnosti svojih članova, već 1480. godine. Isprva je imala sjedište u crkvi S. Giuliano u predjelu S. Marco (gdje se prvi primjeri obdržavanja kulta Sv. Roka bilježe još 1415. godine) te potom kraj franjevačke bazilike S. Maria Gloriosa dei Frari. Ondje je, upravo zahvaljujući bliskim odnosima između uprave Scuola grande S. Rocco s mletačkim franjevcima, podignuta (između 1489. i 1508. godine) crkva posvećena njihovom svetcu zaštitniku. Godine 1485. bratovština dolazi u posjed moći Sv. Roka, do tada čuvanih u crkvi S. Geminiانو na Piazza S. Marco. Uskoro se pokazala potreba za podizanjem vlastitog sjedišta te je 1517. godine bratovština sklopila ugovor s mletačkim redovnicima iz bazilike Frari o kupnji manjeg terena smještenog nedaleko od starog sjedišta (*Scoletta*) bratovštine. Iste je godine započela gradnja bratimskog zdanja pod vodstvom bergamskoga protomajstora Bartolomea Bona (djelovao na gradnji od 1515. do 1524. godine). U idućim desetljećima gradnju sjedišta bratovštine S. Rocco vodili su i drugi talijanski graditelji (Sante Lombardo od 1524. do 1527., Antonio Abbondi zvan Scarpagnino od 1527. do 1549. i Giangiacomo dei Grigi do 1560. godine) te je konačno dovršena 1560. godine. U umjetničkom smislu, najvrijedniji ukras bra-

ručnim spisima Kotorana bilježe još i marijanske bratimske udruge: Scuola grande Madonna della Carità,⁴⁰ Scuola grande Madonna dei Carmini⁴¹ te Scuola grande Madonna del Rosario.⁴²

Marijanske bratovštine vrlo su često zastupljene i kada je riječ o udjelu Kotorana u Scuole piccole. Učestalošću ubilježbe prednjači bratovština posvećena Gospi od Bezgrešnog Začeca u crkvi S. Maria Formosa u predjelu Castello, utemeljena davne 1125. godine, a čiji oltar ukrašava triptih glasovitog

tovštine, i danas zoran posjetiteljima i istraživačima, monumentalan je Tintoretov slikarski opus (nastao od 1564. do 1588. godine) u središnjim dvoranama bratimskog zdanja (u *Sala Terrena*, *Sala Superiore* i u *Sala dell'Albergo*) s prizorima iz Staroga zavjeta, iz Kristova života, kao i sa prizorima iz života Sv. Roka. Bratovština je kroz povijest bila jedna od najuglednijih i imovinom (zahvaljujući legatima njezinih članova) najbogatijih mletačkih bratovština. Posjedovala je nepokretnu imovinu (kuće) u raznim dijelovima Mletaka, a raspolagala se s godišnjim prihodima i do 60 000 dukata. Bratovština je bila „Venecija u malom“. U njoj su udjela imali i odvjetci uglednih plemićkih obitelji (Dandolo, Priuli, Erizzo, Bondulmier, Diedo, Pisani, Pasqualigo, Bragadin, Contarini, Corner, Da Mosto i dr.), ali najveći dio njezina članstva činili su građani i pučani – obrtnici najrazličitijih profesija, trgovci, pomorski poduzetnici, mornari, vojnici, ali i liječnici, javni bilježnici, učitelji, umjetnici i intelektualci. Jedna je od rijetkih udruga sličnoga obilježja koje su preživjele po crkvene i karitativne ustanove pogubnu francusku upravu početkom XIX. stoljeća. Nastavila je svoje djelovanje (sa statusom *Arciconfraternita*, podijeljenim bulom pape Pia VI. 1789. godine) te je i danas djelatna i posebno štovana mletačka nabožna udruga. Zbog nadaleko poznatih slikarskih djela Jacopa Tintoretta koje pohranjuje, katkada se i naziva „mletačkom Sikstinom“. O povijesti bratovštine S. Rocco postoji opsežna literatura. Usporedi neka djela: G. TASSINI, nav. dj., str. 554.–555.; G. LORENZETTI, nav. dj., str. 593.–600.; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 74.–79.; Ermenegildo FUSARO, *S. Rocco nella storia, nella tradizione, nel culto, nell'arte, nel folklore a Venezia*, Venezia, 1982.; S. A., *La Scuola grande e la chiesa di S. Rocco*, Venezia, 1983.; Mario CREVATO SELVAGGI – Claudio MIGNOZZI (a cura di), *La Scuola Grande e la Chiesa di San Rocco a Venezia*, Venezia, 1983.; Franco TONON, „La Scuola grande di San Rocco nel Cinquecento attraverso i documenti delle sue Mariegole“, *Quaderni della Scuola grande arciconfraternita di San Rocco*, N. 6., Venezia, 1999.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 179/1–4.

⁴⁰ Velika bratovština Gospe od Milosrđa (*Madonna della Carità*), prva mletačka bratovština koja je stekla taj status, osnovana je 1260. godine u crkvi S. Leonardo (Cannaregio). Kraće je vrijeme bila premještena na otok Giudeccu (u crkvu S. Giacomo Apostolo), a 1344. konačno se preseljava u crkvu augustinaca Santa Maria dellla Carità u predjelu Dorsoduro. Ubrajala se među najbogatije mletačke bratimske udruge. Danas je na njezinom mjestu sjedište Galleria dell'Accademia e Accademia di Belle Arti. Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 58.–61.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj. br. 120.

⁴¹ Bratovština Gospe od Karmela (*Madonna dei Carmini*) osnovana je 1594. godine, a zdanje vlastitog sjedišta podigla je u drugoj polovici XVII. stoljeća u neposrednoj blizini istoimene crkve u predjelu Dorsoduro. Godine 1767. stekla je status *Scuola grande*. Ubrajala se među vrlo popularne i izrazito štovane mletačke bratovštine. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 557.–560.; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 68.–70.; Umberto FRANZOI – Franca LUGATO, *Scuola grande dei Carmini*, Ponzano, 2003.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 86.

⁴² Bratovština Gospe od Krunice / Ružarija (*Madonna del Rosario*) utemeljena je 1575. godine, a 1765. stekla je status Velike bratovštine. Njezini su osnivači bili mletački dominikanci te se sjedište nalazilo u najvećoj mletačkoj dominikanskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo (S. Zanipolo) u Castelli. Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 100.

mletačkog majstora kista Bartolomeja Vivarinija.⁴³ Od drugih bratovština posvećenih Blaženoj Djevici Mariji, Kotorani bilježe one sa sjedištem u crkvama S. Giuseppe (predjel Castello), S. Lio (predjel Castello),⁴⁴ S. Nicolò dei Mendicoli (predjel Dorsoduro)⁴⁵, S. Polo (istoimeni predjel)⁴⁶ i S. Maria degli Angeli na otoku Muranu.⁴⁷ U dva primjera nemamo dovoljno dodatnih saznanja o marijanskim bratovštinama s kojima su kotorski iseljenici bili povezani. U jednom primjeru riječ je o bratovštini Gospe od Krunice (Madonna del Rosario), smještenoj u nekdašnjoj mletačkoj crkvi S. Domenico u predjelu Castello, dočim je u drugom slučaju riječ o Scuola Madonna del'Assunzione, smještenoj – prema oporučnom navodu – in contrada S. Marco.⁴⁸

Učestaloću spominjanja izdvajaju se, uz marijanske, i bratovštine posvećene štovanju Tijela Kristova (Scuola Corporis Christi ili Scuola del Santissimo Sacramento), osnivane u većini mletačkih crkava. Za neke od njih, radi nedovoljne obrađenosti u historiografiji, nemamo detaljnijih saznanja te su nam ove arhivske zabilježbe često jedini izvor o njihovoj postojanju. U primjeru kotorskih iseljenika među ovom se skupinom nabožnih udruga bilježe bratovštine Tijela Kristova u crkvama S. Apollinare (S. Aponal, predjel S. Polo),⁴⁹ S. Fosca (Cannaregio), SS. Apostoli (Cannaregio), S. Barnaba (Dorsoduro), S. Severo

⁴³ G. LORENZETTI, nav. dj., str. 381.; *Chiesa di Santa Maria Formosa*, Venezia, 1994., str. 12.–13.

⁴⁴ Vjerojatno je riječ je o bratovštini Gospe od Poniznosti (*Madonna della Umiltà*), osnovanoj 1350. godine. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 329.; F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 19., 126., 134.

⁴⁵ Moguće je da se u ovom slučaju radi o bratovštini prodavača voća (*frutarioli*), zaštitnica kojih je bila i Blažena Djevica Marija. Središnja bratovština *frutariola* pod patronatom Sv. Jozafata (S. Giosafat) nalazila se u predjelu Castello (u crkvi S. Maria Formosa), a jedna od njezinih „podružnica“ sjedište je imala i u predjelu Dorsoduro, u crkvi S. Nicolò dei Mendicoli. Usporedi: B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 106. Zanimljivo je također napomenuti da se kao vikar (*avicario*), to jest drugi dužnosnik u bratovštini 1508. godine bilježi (na ploči – *tavoli* bratovštine) *Signor Damian de Michel sta a S. Nicholo (Arte e mestieri nella Repubblica di Venezia*, str. 23.). S obzirom da je između te godine, i godine nastanka oporuke Kotoranina Damjana Mihovilovog (1551.), prodavača voća u istoj mletačkoj župi i člana navedene bratovštine, velik protok godina, nismo u mogućnosti sa sigurnošću utvrditi kako je riječ o istoj osobi, uglednom dužnosniku u toj bratimskoj udruzi.

⁴⁶ Bratovština Blažene Djevice Marije u crkvi S. Polo utemeljena je 1399. godine. Usporedi: F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 19., 124., 132., 149.–150.

⁴⁷ G. LORENZETTI, nav. dj., str. 808.

⁴⁸ Moguće je da se radi o bratovštini svjetovnih svećenika (*Confraternita dei sacerdoti secolari dell'Assunta*), osnovanoj 1534. godine u crkvi S. Basso, a čije se sjedište u XVII. stoljeću premjestilo u crkvu S. Angelo u predjelu S. Marco. Usporedi: B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 111.

⁴⁹ Bratovština je utemeljena 1306. godine. Usporedi: P. CECCHETTI, *Notizie storiche intorno all'antica e moderna chiesa di Santo Apollinare*, Venezia, 1851., str. 7.; F. ORTALLI, nav. dj., str. 15., 27.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 32.

(Castello), S. Giovanni in Bragora (Castello),⁵⁰ S. Domenico (Castello), S. Giuseppe (Castello), S. Martino (Castello) i S. Silvestro (predjel S. Marco).

Malo imamo saznanja o o bratovštinama posvećenima Presvetom Trojstvu (Scuola SS. Trinità), kultu koji se učestalo štovao tijekom svih stoljeća i čije su bratovštine osnivane u većini mletačkih crkava. U kotorskim oporukama ta se bratovština bilježi u više navrata, a kao njihova sjedišta bilježe se crkve S. Maria del Zobenigho / S. Maria del Giglio (predjel S. Marco) i S. Trinità (Dorsoduro)⁵¹, dočim je u jednom primjeru sjedište bratovštine (naziv crkve) neizrečen.

Naposljetku, u popisu Malih bratovština u kojima su Kotorani imali određenog udjela, bilježimo još i bratovštine Sv. Andrije (sjedište u crkvi S. Andrea della Zirada u predjelu S. Croce),⁵² Sv. Bartolomeja,⁵³ Sv. Benedikta (sjedište u crkvi S. Martino u Castellu), Sv. Katarine (sjedište u crkvi S. Geminiano u predjelu S. Marco),⁵⁴ Sv. Uršule (u benediktinskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo u Castellu),⁵⁵ Sv. Franje (crkva S. Francesco della Vigna u Castellu),⁵⁶ Sv. Lovre⁵⁷ i bratovštinu servita (Scuola servorum) u crkvi S. Maria Cruciferorum (Cannaregio).

U oporukama kotorskih iseljenika prevladava spomen bratovština koje su osnivane isključivo radi štovanja određenog svetca-zaštitnika ili vjerskog kulta.

⁵⁰ Sažeto o bratovštini Presvetog Sakramenta (SS. Sacramento) u crkvi S. Giovanni in Bragora vidi u: Eugenio VITTORIA, *Chiesa di S. Giovanni in Bragora (S. Giovanni Battista)*, Venezia, 1981., str. 14., 33.

⁵¹ Bratovština Presvetog Trojstva utemeljena je već u prvoj polovici XIV. stoljeća, a sjedište je imala u neposrednoj blizini istoimene crkve u predjelu Dorsoduro (na mjestu današnje bazilike Madonna della Salute). Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 61.–63.; C. F. BLACK, nav. dj., str. 16.–17., 129., 301., 307., 311.–315.; F. ORTALLI, nav. dj., str. 15., 18.–19., 23., 30., 60., 125., 127., 173., 175., 177.

⁵² Bratovština je utemeljena 1347. godine. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 482.–483.; F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 25.–26., 30., 120., 123., 149., 163.–165.

⁵³ Iako u izvoru to nije izrijekom kazano, vjerojatno je riječ o bratovštini S. Bartolomeo, smještenoj u istoimenoj crkvi u predjelu S. Marco. U crkvi se nalazilo sjedište bratovštine njemačke nacionalne skupine u Mlecima. Usporedi: G. LORENZETTI, nav. dj., str. 393.

⁵⁴ Bratovština je utemeljena 1436. godine. Usporedi: F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 19., 30., 77., 165.

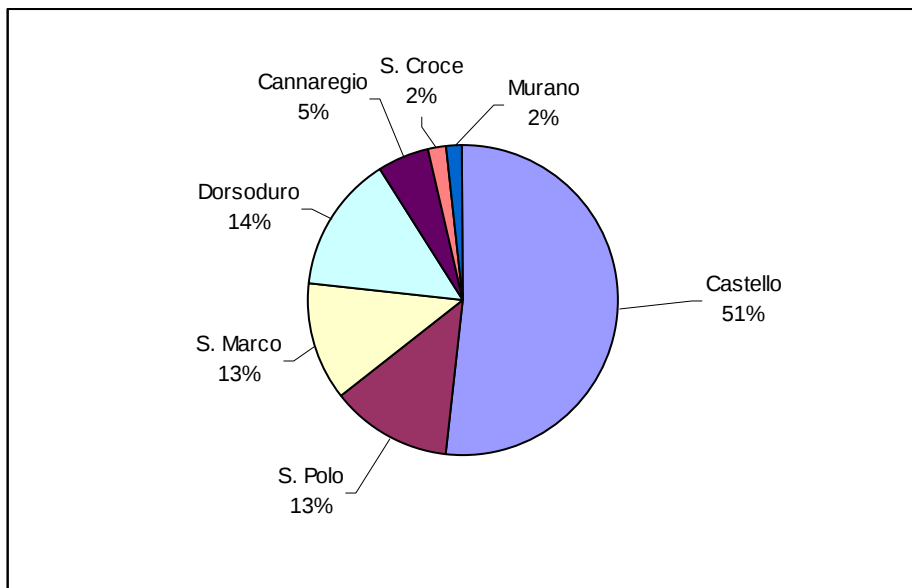
⁵⁵ Bratovština je osnovana 1300. godine. Za navedenu je bratovštinu mletački slikar Vittore Carpaccio načinio glasovit ciklus slika s prizorima iz života Sv. Uršule (danas u Galeriji Akademije). Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 98.–99.; C. F. BLACK, nav. dj., str. 52., 244., 310.; F. ORTALLI, nav. dj., str. 15., 39., 44., 65., 92., 158.–160., 165.

⁵⁶ Bratovština S. Francesco alla Vigna utemeljena je sredinom XIV. stoljeća. Usporedi: F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 137.; Silvano ONDA, *La chiesa di San Francesco della Vigna: guida artistica*, Venezia, 2003.

⁵⁷ Moguće je da je u ovom primjeru riječ o bratovštini S. Lorenzo, osnovanoj 1431. godine sa sjedištem u crkvi S. Barnaba u predjelu Dorsoduro. Usporedi: F. ORTALLI, nav. dj., str. 14., 78.

U samo dva primjera zabilježene su i strukovne odnosno profesionalne bratovštine. Riječ je o bratovštini topnika (bombardiera) sa sjedištem u crkvi S. Maria Formosa u predjelu Castello⁵⁸ i o bratovštini drvodjelskih radnika (marangoni) sa sjedištem u crkvi S. Samuele u središnjem gradskom predjelu S. Marco.⁵⁹

Bratovštine zabilježene u kotorskim oporukama bile su – sukladno mjestu njihova stanovanja i obavljanja profesionalne djelatnosti – poglavito smještene u istočnom gradskom predjelu Castello (51 posto; vidi: prilog 4.). Slijedeće po učestalosti bilježenja su bratovštine sa sjedištem u nekoj od crkava zapadnog gradskog predjela Dorsoduro (14 posto), dok su jednakim udjelom zastupljene bratimske udruge u predjelu S. Marco i S. Polo (po 13 posto). U malom postotnom udjelu bilježe se bratovštine u Cannaregiu (pet posto), dočim su drugi dijelovi Mletaka (predjel S. Croce) i otok Murano zabilježeni kao sjedišta samo dva posto bratovština iz kotorskih oporučnih spisa.

PRILOG 4: Smještaj mletačkih bratovština zabilježenih u oporukama kotorskih iseljenika

⁵⁸ Bratovština topnika (*Scuola dei bombardieri*) utemeljena je 1500. godine. Isprva je imala sjedište u crkvama S. Andrea i S. Marcuola, a od 1505. godine nadalje sjedište joj se nalazilo u crkvi S. Maria Formosa. Godine 1509. bratovština je u crkvi podigla vlastiti oltar posvećen Sv. Barbari, čiju je oltarnu palu načinio mletački slikar Palma il Vecchio. Na trgu na kojem je istoimena crkva nalazila se i zgrada u kojoj su se bratimi okupljali na redovitim skupštinama. Usporedi: *Chiesa di Santa Maria Formosa*, Venezia, 1994., str. 14.; S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 42.–43.

⁵⁹ Bratovština drvodjelaca *da case* osnovana je 1335. godine. Usporedi: S. GRAMIGNA – A. PERISSA, nav. dj., str. 58.; B. VANIN – P. ELEUTERI, nav. dj., br. 152.

Prethodno navedeni podatci otkrivaju nam u kojim su sve bratovštinama bili zastupljeni kotorski iseljenici. Na osnovu raščlambe razvidno je da se njihova komunikacija ostvarivala s najširim spektrom mletačkih bratimskih udruga te da su – uz Scuole piccole – često bile zastupljene i ugledne Velike bratovštine. Udio u njima značio je društveni prestiž i – s time u neposrednoj vezi – gospodarsku snagu. U sljedećim paragrafima obraditi ću kroz konkretne primjere način udjela i povezanosti Kotorana s prethodno spomenutim mletačkim bratovštinama.

Na osnovu oporučnih navoda nije uvijek sasvim razvidno da li je oporučitelj bio član bratovštine koju spominje. Sa sigurnošću to možemo tvrditi na osnovu izvornog podatka kojime iseljenik-oporučitelj jasno navodi svoje članstvo u nekoj od bratimskih udruga.⁶⁰

Česti su, međutim, i primjeri spominjanja bratovštine bez izričitog navoda o članstvu u njima te se – s obzirom na kontekst navođenja – može s većom ili manjom sigurnošću pretpostaviti da je dotični oporučitelj bio član udruge koju navodi. Tako, primjerice, u primjerima kada oporučitelj odabire bratimsku grobnicu za mjesto svoga posljednjeg počivališta možemo vjerovati da je ujedno bio i njezin član. Međutim, ukoliko se u oporučnim legatima nabraja više bratovština, oporučitelj ne mora nužno biti član sviju njih, već jednostavno njihov podržavatelj, štovatelj i mecena.

Odabir bratimskih grobnica za ukupno mjesto oporučitelja ujedno je i jedan od najčešćih oblika bilježenja mletačkih bratovština u oporukama kotorskih iseljenika. Izrijeком se u tom kontekstu bilježi niz Malih bratovština, razasutih u svim gradskim predjelima i župama,⁶¹ a posebno su vrijedni navodi kojima kotorski iseljenik za mjesto svoga ukopa odabire grobnice privilegira-

⁶⁰ Primjerice, drvodjelac Toma izrijekom spominje *scuola mea marangonum* (ASV, NT, b. 825., br. 242., 24. I. 1486.); mornar Luka Kotoranin dariva *Scuola batutorum S. Marci in qua ego sum* (NT, b. 875., br. 49., lipanj 1497.); služavka Marija navodi *Scuola Beata Vergine in S. Maria Formosa cui scuole sum soror* (NT, b. 536., br. 90., 5. V. 1500.), a na sličan način svoju pripadnost bratovštini Blažene Djevice Marije u crkvi S. Nicolò dei Mendicoli izriče Damjan Mihožilov, vočar u predjelu Dorsoduro (*Scuola della Madonna de S. Nicolò della qual son fratello*) (NT, b. 1224., br. 48., 27. IX. 1551.).

⁶¹ Primjerice: Anna de Cataro consorte Iohanis de Castel Nuovo: Sepelire in ecclesia S. Maria Formosa in sepolturas Scuole Beate Verginis (ASV, NT, b. 734., br. 44., 30. VII. 1493.); Allegretus de Cattaro: Sepelire in S. Andree in sepultura Scuole S. Andree ubi sunt ossa donne Blanche consortis mee (NT, b. 734., br. 41., 16. V. 1495.); Lucia relicta magistri Nicolai da Cattaro: ...sepelire apud S. Trinitatem in archa dicte Scuole (NT, b. 874., br. 284., 10. IX. 1522.); Luca condam Teodoris de Cattaro: ...corpo mio sia sepolto in arche della Scuola della Trinità (NT, b. 271., br. 450., 11. XI. 1526.); Damianus condam Michael de Cattaro: ...sepolto in arche della Scuola della Madonna de S. Nicolò (NT, b. 1224., br. 48., 27. IX. 1551.); Triffon di Lazari de Cattaro: ...sepelire in le arche Scuola della Asunzione in contrada S. Marco (NT, b. 770., br. 181., 19. I. 1598.).

nih Scuole grandi. Tako, primjerice, Božo Stjepanov određuje kao mjesto pokopa grobnicu bratovštine Sv. Uršule u bazilici SS. Giovanni e Paolo. Ukoliko, međutim, iz bilo kojeg razloga ne bude moguće obaviti pokop u navedenoj grobnici, Božo za mjesto svoga ukopa određuje sepulture Scole S. Marci in detto cimiterio.⁶² Imućni Kotoranin Petar Andrijin, zaposlenik u državnoj magistraturi za mjerenje vina, grobnicu odabire u sjedištu Scuola grande S. Rocco, tada jedne od najprestižnijih mletačkih bratimskih udruga,⁶³ a Rado Marinov navodi kako želi biti pokopan alla Carità in le arche de la Scuola di Carmeni.⁶⁴ U oporukama su rijetki navodi u kojima oporučitelji određuju novčane svote namijenjene za troškove pokopa odnosno za ukupno mjesto. Iznimku predstavljaju oporuke Andrija Buće koji dariva jedan dukat pro sepultura in archis Scuole servorum⁶⁵ te drvodjelca Tome koji per archa u grobnici Scuole mee marangonum namijenjuje dva dukata.⁶⁶

Odabir mjesta pokopa iseljenih kotorskih oporučitelja često je, ali ne u pravilu, bio sukladan mjestima njihova stanovanja.⁶⁷ To nam kazuje da je vezanost uz pojedine mletačke bratovštine, posebice one poznatije i priznatije, prelazile uske teritorijalne odnosno župske granice te da su u ovom primjeru oporučnih legata prevagnule osobne želje. Nadalje, ta nam činjenica potvrđuje kako Kotorani nisu bili društveno statična skupina, zatvorena u uske prostore obitavanja i djelovanja, već su se brzo prilagođavali i uklapali u mletačko vjersko svakodnevlje, pridonoseći multikulturalnosti i otvorenosti prijestolnice Privrede Republike.

Sjedišta bratovština, kao i njihovi članovi, bili su uključeni i u druge sastavnice pogreba i pogrebnih običaja. Primjerice, u oporuci Marije, supruge Jurja Ivanovog iz Kotora, bratovštini Sv. Ivana i Pavla ostavlja se dva dukata za

⁶² ASV, NT, b. 63., br. 95., 11. III. 1509.

⁶³ ASV, NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.

⁶⁴ ASV, NT, b. 655., br. 630., 10. XI. 1550.

⁶⁵ ASV, NT, b. 68., br. 20., 22. III. 1485.

⁶⁶ ASV, NT, b. 825., br. 242., 24. I. 1486.

⁶⁷ Primjerice, Kotoranka Ana, stanovnica predjela S. Polo, za mjesto svojega pokopa određuje grobnicu bratovštine Blažene Djevice Marije u crkvi S. Maria Formosa u predjelu Castello (ASV, NT, b. 734., br. 44., 30. VII. 1493.); Alegret Nikolin (stanovnik predjela S. Polo) za mjesto sahrane odabire grobnicu bratovštine Sv. Andrije na rubnom dijelu predjela S. Croce (NT, b. 734., br. 41., 16. V. 1495.); Nikola Kotoranin (žitelj župe S. Tomà u predjelu S. Polo) želi pokop u grobnici *Scuola grande S. Marco* u Castellu (NT, b. 132., br. 476., 13. V. 1507.); Luka Teodorov iz predjela S. Marco (župa S. Maria del Zobenigho) biti će njegovom oporučnom željom pokopan u grobnici *Scuola della Santissima Trinità* u predjelu Dorsoduro (NT, b. 271., br. 450., 11. XI. 1526.), a Petar Andrijin (stanovnik Cannaregia u župi SS. Apostoli) svoje će posljednje počivalište pronaći u grobnici bratovštine S. Rocco u predjelu S. Polo (NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.).

služenje gregorijanskih misa,⁶⁸ dok Polo Blažev di Speranza daruje tri mjerice ulja koje će godišnje gorjeti davanti al altar del Sacramento u crkvi S. Giuseppe.⁶⁹ Učestalije su, nadalje, odredbe kojima oporučitelj izrijekom nabraja bratovštine čiji će članovi – kako je to uobičajeno – sudjelovati kao pratnja u posljednjem ispraćaju pokojnika. Najveći broj bratovština bilježimo u oporučnom spisu Jelene (Helene), supruge kotorskoga iseljenika Rade. Određujući za mjesto svog posljednjeg počivališta grobnicu u crkvi S. Lorenzo (Castello), Jelena dariva 24 solida svakoj bratovštini koja sudjeluje u njezinu posljednjem ispraćaju te ih potom i poimenično nabraja (bratovštine Presvetog Trojstva, Tijela Kristova, Sv. Benedikta, Sv. Uršule, Sv. Franje i Sv. Lovre), iako ne navodi točno mjesto njihova sjedišta.⁷⁰ Oporuka kotorskog iseljenika Rade Mihovilovog prepuna je navoda o darivanju mletačkih crkvenih ustanova i duhovnih osoba. Određujući da njegovo tijelo počiva u dominikanskoj bazilici SS. Giovanni e Paolo, u grobnici koju će sam dati podići, Rade napominje da u posljednjem ispraćaju njegovih zemnih ostataka trebaju sudjelovati članovi bratovštine S. Rocco te im za tu svrhu dariva pet dukata i 13 svijećnjaka težine od po dvije libre.⁷¹ Pratnju članova iste bratovštine odabire i Todor Damjanov, ali joj pritom ne ostavlja novčane iznose.⁷² Velika bratovština S. Marco zabilježena je u oporuci kotorskoga iseljenika Novela Mihovilovog. Određujući da njegovo tijelo počiva u grobnici nacionalne bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u crkvi S. Zuanne dei Furlani (S. Zuanne del Tempio), Novelo iskazuje želju da u pogrebnim običajima sudjeluju članovi scuola mea batutorum S. Marci te im za tu svrhu dariva 52 dukata i 12 svijećnjaka težine od po četiri libre.⁷³ Brojne veze s „skjavunskom“ bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna imao je i Damjan Lovo. O tome će detaljnije biti riječi u završnom poglavlju, a ovdje treba napomenuti da je taj imućni kotorski iseljenik bio i član Scuola grande Madonna della Carità te da su članovi te ugledne mletačke udruge dužni nazočiti njegovom pokopu u franjevačkoj bazilici S. Francesco della Vigna.⁷⁴ Grobnica trećoretkinja (picokare) u augustinskoj crkvi S. Stefano mjesto je u koje će se, prema iskazanom oporučnom legatu, pokopati Gašparina pokojnoga Eustahija iz Kotora, udovica mornara Andrije iz Pesara i stanovnice središnjeg mletačkog predjela S. Marco (u župi S. Giuliano). Tijekom svog života i djelovanja u

⁶⁸ ASV, NT, b. 46., br. 28., 18. VIII. 1466.

⁶⁹ ASV, NT, b. 143., br. 63., 20. I. 1564.

⁷⁰ ASV, NT, b. 967., br. 154., 13. III. 1512.

⁷¹ ASV, NT, b. 143., br. 2., 2. V. 1516.

⁷² ASV, NT, b. 655., br. 653., 7. III. 1566.

⁷³ ASV, NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.

⁷⁴ ASV, NT, b. 209., br. 153., 1. V. 1556.

Mlecima Gašparina je održavala učestale veze s bratovštinom Blažene Djevice Marije sa sjedištem u muranskoj crkvi S. Maria degli Angeli. Moleći da rečena bratovština *accompagna il mio corpo* Gašparina joj dodjeljuje dva dukata.⁷⁵ Naposljetku, u oporuci Lukine pokojnoga Jerolima, stanovnica župe S. Giovanni in Bragora u Castellu, iskazuje se želja da u njezinu posljednjem ispraćaju sudjeluju članovi lokalne (župne) bratovštine Presvetoga Sakramenta.⁷⁶

U završnom dijelu ovoga poglavlja biti će više riječi o darovnicama koje kotorski iseljenici upućuju mletačkim bratovštinama. Dio takvih oporučnih legata iskazan je uz uvjet da se poklonjena novčana svota ili uporabni predmeti usmjere u neke konkretne, najčešće humanitarno-karitativne svrhe (za siromašne članove bratovštine, za potporu mirazu djevojkama iz neimućnih obitelji). Takav primjer bilježimo u oporuci Margarete, supruge Kotoranina Andrije, koja Velikoj bratovštini S. Marco dariva *pro pauperibus* nekoliko svojih odjevnih predmeta i dio posteljine (4 veste de sarza nova, 1 par lintaminum, 1 cusi-num novum, 2 pelizas verdes).⁷⁷ Mornar Luka Kotoranin može se, s obzirom na količinu iskazanih legata, držati bogatijim iseljenikom. U svojoj oporuci izrijeком napominje kako je član Velike bratovštine S. Marco te joj – za siromašne djevojke – dariva znatnih sto dukata pomoći.⁷⁸ Slične navode sadrži i oporuka imućnog Kotoranina Petra Andrijinog. Određujući za svoje grobno mjesto sjedište bratovštine S. Rocca (kojoj je i sam pripadao), Petar joj dariva sto dukata *pro maritandum* 4 donzele *pauperes bone conditionis et fame*.⁷⁹ U jednom primjeru novčani se iznos namijenjuje za ukrašavanje oltara neke mletačke bratovštine. U primjeru kotorskih iseljenika takav navod sadržan je u oporuci barkariola Ivana Jurjeva koji svojoj župskoj bratovštini Tijela Kristova u crkvi S. Fosca (u predjelu Cannaregio) poklanja šest dukata *per ornamento del altar*.⁸⁰

Najveći broj darovnica kotorskih iseljenika mletačkim bratovštinama iskazan je bez posebnog uvjetovanja o raspolaganju darovanim novčanim svotama ili predmetima. Najčešće je riječ o darivanju novčanih svota u iznosu od nekoliko dukata (od jedan do tri),⁸¹ a tek u manjem broju primjera iznos poklonjen

⁷⁵ ASV, NT, b. 43., br. 156., 5. IV. 1541.

⁷⁶ ASV, NT, b. 280., br. 465., 19. X. 1546.

⁷⁷ ASV, NT, b. 1228., br. 257., 14. IX. 1476.

⁷⁸ ASV, NT, b. 875., br. 49., lipanj 1497.

⁷⁹ ASV, NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.

⁸⁰ ASV, NT, b. 1208., br. 448., 6. V. 1541.

⁸¹ Primjerice: Richa uxor ser Iohannis de Cattaro: Item dimitto Scuole S. Rochi in ecclesia S. Juliani ducatos 3 (ASV, NT, b. 876., br. 617., 8. XII. 1478.); Magdalena uxor ser Michaelis de Cattaro: Dimitto Scuole S. Trinità ducatos 2 (NT, b. 875., br. 41., 13. VII. 1490.); Maria de Cattaro: Dimitto a Scuola Beate Verginis in S. Maria Formosa ducatum unum (NT,

nekoj mletačkoj bratovštini je oko deset dukata.⁸² U nekoliko primjera oporučitelji bilježe i darivaju više mletačkih bratovština. Takav primjer nalazimo u oporuci Lukrecije pokojnog Prima iz Kotora koja po deset dukata ostavlja bratovštinama Gospe od Krunice (sa sjedištem u crkvi S. Domenico) i Presvetoga Sakramenta u crkvi S. Martino.⁸³

Najviše darivanih bratovština zabilježeno je u više oporučnih spisa Stjepana Tartara, jednog od najimućnijih kotorskih iseljenika u XVI. stoljeću. Velikoj bratovštini S. Marco ostavlja novčane legate (u više oporuka iznosi variraju od deset do četrdeset dukata) i velike voštanice (dopiere) koji će gorjeti u spomen na oporučitelja.⁸⁴ Voštanice i manje novčane svote (između jednog i pet dukata) Tartaro namijenjuje i bratovštini Blažene Djevice Marije u crkvi S. Maria Formosa u Castellu, dočim drugoj tamošnjoj bratovštini – udruzi topnika pod zaštitništvom Sv. Barbare, dariva jedan dukat i dvije voštanice.⁸⁵ Marijanska je i bratovština u nevelikoj crkvi S. Lio u Castellu, obdarena u Tartarovoju oporuci voštanicama i manjim svotama (od jedan do pet dukata).⁸⁶ Naposljetku, bratovštini S. Marina u istoimenoj crkvi taj imućni oporučitelj dariva skroman iznos od jednog dukata.⁸⁷

Prethodno navedeni podatci ukazuju nam na različite aspekte povezanosti Kotorana s mletačkim bratovštinama. Iz njihovih oporučnih navoda saznajemo za aktivnu uključenost Kotorana u brojne mletačke župske odnosno lokalne bratovštine, ali i za njihov zapažen udio u Velikim bratovštinama, članstvo u kojima je značilo gospodarsku snagu i društveni ugled. Raščlanjeni navodi govore nam, nadalje, i o profesionalnoj usmjerenosti kotorskih iseljenika, mjes-

b. 536., br. 90., 5. V. 1500.); Anna uxor Petri de Cattaro: Dimitto Scuole S. Caterine in S. Geminiano ducatos 3 (NT, b. 958., br. 13., 21. VIII. 1510.); Petrus Andree de Cattaro: Dimitto Scuole Corporis Christi ecclesie SS. Apostolorum ducatos 5 (NT, b. 410., br. 238., 3. IV. 1528.).

⁸² Ratus condam Stefani de Cattaro: Dimitto Scuole S. Rochi ducatos 10 (ASV, NT, b. 377., br. 201., 4. VI. 1479.); Lucrezia fu Alessandro de Cattaro: Lasso ducati 10 a SS. Sacramento in S. Aponal (NT, b. 1224., br. 104., 8. X. 1578.).

⁸³ ASV, NT, b. 605., br. 24., 2. III. 1551.

⁸⁴ Lasso Scuola S. Marci in qual sum 10 ducati e 30 dopiera lire 2,5 l'uno per sepoltura (ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.). Item lasso a la Scuola de missier S. Marco per accompagnar mi ducati 40 et dopieri 30 de lire 2,5 l'uno (NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.). Lasso Scole S. Marco pro asociando corpus meum ad sepulturam ducati 10 (NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519.).

⁸⁵ ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.; NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519.

⁸⁶ ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.

⁸⁷ ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519. Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb–Zadar, 2004., str. 244.

tima njihova obitavanja, ali i o snažnoj uključenosti u brojne sastavnice mletačkog društvenog i vjerskog svakodnevlja. Sljedeće poglavlje, ujedno i završno u ovom radu, ukazati će na odnos kotorskih iseljenika sa sunarodnjacima, promatran kroz uključenost i ulogu u nacionalnoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, udrugu koja je stoljećima okupljala i objedinjavala iseljenike zavičajem poglavito s mletačkih stečevina na istočnojadranskoj obali, ali i s područja sjeverne Hrvatske, Slavonije, Bosne, Dubrovnika i unutrašnjosti Crne Gore.

Kotorani i bratovština Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni)

Bratovština prekojadranskih iseljenika Sv. Jurja i Tripuna osnovana je 1451. godine u Mlecima, dakle u doba kada ta iseljavanja, ponajprije ona s hrvatskog etničkog prostora, počinju postizati svoj puni zamah. Na osnivačkoj skupštini, održanoj 24. svibnja iste godine (samo pet dana nakon što je u mletačkome Vijeću deseterice pročitana zamolba kojom se od najviše državne vlasti tražilo odobrenje rada bratimske udruge namijenjene okupljanju i pružanju pomoći pripadnicima „skjavunske“ iseljeničke skupine) nazočilo je oko 200 iseljenika. Skupština je održana u prostorijama gostinca S. Catarina, zgrade smještene neposredno uz samostan ivanovaca S. Giovanni del Tempio u predjelu Castello. Dozvolu za okupljanje i održavanje prve izborne skupštine ovim je iseljenicima odobrio mletački predstojnik ivanovaca Lorenzo Marcello. Na skupštini je izabrana prva uprava bratovštine. Popis ondje zabilježenih desetak iseljenika ne pruža nam, osim za Nikolu Kotoranina, prvoga pisara u povijesti bratimske udruge, podatke o pobližem zavičajnom podrijetlu utemeljitelja bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Međutim, činjenica da je za jednog od svetaca zaštitnika bratovštine (uz Sv. Jeronima i Sv. Jurja) izabran kotorski patron Sv. Tripun,⁸⁸ posvjedočuje da su iseljenici iz Kotora, moguće i sa šireg područja Kotorske biskupije, tada premoćni u ukupnoj brojčanoj strukturi useljenika zavičajem sa istočne obale Jadrana, imali prevažnu ulogu u samom činu utemeljenja udruge, kao i u prvim godinama njezina djelovanja. Možemo, nadalje, pretpostaviti da je i nemali broj članova prve izabrane bratimske uprave podrijetlom bio upravo iz grada Kotora.⁸⁹

⁸⁸ O svecima zaštitnicima bratovštine Sv. Jurja i Tripuna usporedi: Tulio VALLERY, „La Fraternitade overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. I Santi Patroni,,, Scuola Dalmata dei Santi Giorgio e Triffone (dalje: SD), sv. 3., Venezia, 1968., str. 3.–8.

⁸⁹ U prvoj upravi bratovštine izrijekom se spominju: predstojnik Šimun Ivanov *dalle Stagnade*, vikar Pavao brijač, pisar Nikola Kotoranin te deseterica dekana (škrinjar Juraj Markov, trgovac voćem Augustin Alegretov, Ivan Jurjev, zlatar Ivan Petrov, Juraj Jakovljević,

Kotorskom i bratimskom zaštitniku Sv. Tripunu posvećena je i jedna od umjetnički najvrijednijih slika u bratimskoj dvorani, uradak glasovita mletačkog majstora Vittorea Carpaccia (rođen između 1455. i 1465. – umro 1525. ili 1526. godine). Riječ je o prizoru „Čudo Sv. Tripuna“, nastalom po narudžbi bratovštine 1507. godine. Prema legendi uprizorenoj na slici, svetac je pozvan od rimskoga cara Gordijana kako bi njegovu kćer oslobodio od napasti demona. Slika prikazuje sveca kao maloga dječaka u trenutku kada pobjeđuje demona (prikazanog kao zmaja), koji opsjeda carevu kćer. Svetac se, zajedno s pobješnjelim demonom-zmajem, nalazi na trijemu ograđenom s četiri stupa. S desne strane nalaze se opsjednuta djevojčica, car i njegova pratnja, a s lijeva je brojno mnoštvo koje nazoči svečevoj borbi s nečastivim. Pozadina slike odaje niz pojednosti karakterističnih za onodobni mletački krajobraz (kanali, mostovi, zvonici, kuće, lođe), uklopljen u ozračje koje podsjeća na tadašnje graditeljske pothvate mletačkih arhitekata Maura Codussia, Antonija Rizza i obitelji Lombardo.⁹⁰ Lik kotorskog zaštitnika uprizoren je i na nekoliko drugih mjesta u bratimskom zdanju. U gornjoj prostoriji bratovštine (albergo – mjesto za okupljanje i sastajanje bratima, katkada namijenjeno i za smještaj naših useljenika) nalazi se drvena oltarna pala (iz 1604. godine) s prizorom „Sv. Juraj u borbi protiv zmaja“ te likovima Sv. Tripuna i Sv. Jeronima u dnu pale. Desno i lijevo od oltarne pale slike su sa uprizorenim likovima Sv. Jeronima i Sv. Tripuna (pripisuju se školi Antonia Vivarinia), vjerojatno pobočni dijelovi prvotnog oltara bratovštine iz 1451. godine.⁹¹ Ostala slikarska djela u albergu, također s težištem na motivima iz života svetaca zaštitnika udruge, manje su umjetničke vrijednosti. Strop ukrašavaju dekoracije Zuanna de Bastiana (iz 1604. god.) i slikarska djela škole Andree Vicentina s prikazom Sv. Jurja (u središtu), Gospe s Djetetom te četiri evanđelista i svetaca u ovalnim medaljonima (likovi Sv. Tripuna i Sv. Jeronima).⁹²

Tijekom svih proteklih stoljeća Bokelji su imali pretežit udio u članstvu bratovštine, obnašajući vodeće dužnosti u njezinim upravnim i izvršnim tijelima. Podaci o zastupljenosti Kotorana u vrhovnim tijelima bratovštine

krojač Petar, obuçar Pavao Jurjev, zidar Martin Zancheta, Matija *dai Albori*, krojač Matija *de fior*, tkalac Nikola i Mihovil Surian).

⁹⁰ PEROCCO 1964., str. 167.–178.; PEROCCO 1984., str. 27.–28.; Francesco VALCANOVER, *Carpaccio*, Firenze, 1989., str. 46.; ČORALIĆ 1999, str. 81.–82.; ČORALIĆ 2001., str. 258.; Salvatore TOMAI, *Iconografia di S. Triffone*, SD, sv. 40/1., Venezia, 2001., str. 20.–24.; ČORALIĆ 2008., str. 22.

⁹¹ N. LUKOVIĆ, nav. dj., str. 42b; PEROCCO 1964., str. 202.–203.; PEROCCO 1984., str. 45.–46.; ČORALIĆ 2003., str. 197.–198.

⁹² N. LUKOVIĆ 1957., str. 42b; PEROCCO 1964., str. 203.–204.; PEROCCO 1984., str. 47.–48.; ČORALIĆ 2003., str. 198.

sadržani su u temeljnim arhivskim spisima: u knjizi zvanoj Katastik (Cattastico) koja sadrži prijepise najvažnijih dokumenata iz povijesti bratovštine, u knjigama izvješća s godišnjih skupština (Capitolare grande) i u knjigama godišnjih prihoda i rashoda (Libri conti e spese) udruge. Premoć Kotorana u vodstvu udruge zorno potvrđuje popis njezinih vodećih dužnosnika – gastalda (guardian grande). Vrelima pouzdano potvrđeni gastaldi (neki i u više mandatnih razdoblja) bratovštine iz Kotora bili su: Juraj (1496.), Stjepan Tartaro (1508.), Ivan pok. Šimuna (1621., 1627., 1634.–1635.), Dominik Vickov Tosetto (1626.), Tripun Bolica (1631.), Petar pok. Tripuna (1636.), Vicko Tosetto pok. Dominika (1642.), Vicko Galli/Gallo pok. Tripuna (1695., 1699.), Antun Galli/Gallo (1710., 1719., 1724., 1728., 1737., 1742.), Paskvalin Galli/Gallo (1713.), Krsto Galli/Gallo (1717.) i Pavao Galli/Gallo (1755.).⁹³

Izniman je udio kotorskih iseljenika i u drugim upravnim tijelima navedene bratimske udruge. Prema istraženim podacima, posebice onima sačuvanim za razdoblje od sredine XVII. stoljeća (za prethodna razdoblja ne raspolažemo podacima o strukturi upravnih tijela bratovštine), Kotorani su učestalo prisutni u svim tijelima bratovštine. Mnogi od njih bilježe se kao članovi udruge, ali i kao dužnosnici njezinih najrazličitijih tijela (od onih manjeg značaja do vrhovne uprave), tijekom razdoblja od više desetljeća. Zapaženo je, nadalje, da su brojni Kotorani nastavljali određenu obiteljsku tradiciju učešća i djelovanja u bratovštini, spominjući se kao njezini aktivni sudionici tijekom više pokoljenja. U sljedećim ću navodima (izostavljajući prethodno navedene gastalde ili predstojnike bratovštine), slijedom važnosti pojedinih tijela u upravnoj strukturi bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, navesti (abecednim slijedom njihovih imena) Kotorane (u vrelima izrijeком definirane de Cataro) zabilježene u arhivskim spisima udruge u razdoblju XVII. i XVIII. stoljeća.⁹⁴ Na ovome je mjestu potrebno napomenuti da se najveći dio Kotorana bilježi u upravnim strukturama bratovštine u XVII. stoljeću. U razdoblju XVIII. stoljeća njihov broj značajno pada, a što se može dovesti u izravnu vezu s upravnim osamostaljenjem bokeljskih naselja Perast, Prčanj i Dobrota koja su – upravo u to vrijeme – gospodarskom snagom utemeljenom na pomorstvu i trgovini prestigla Kotor. Privremeni ili trajni iseljenici iz tih naselja u XVIII. stoljeću će – u odnosu na Kotorane – u cijelosti preuzeti primat u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna.

⁹³ PEROCCO 1964., str. 233.–235.; ČORALIĆ 2008., str. 23.

⁹⁴ U svim je primjerima uporabljeni izvor Katastik (Cattastico) bratovštine Sv. Jurja i Tripuna. Podaci se odnose na navedene godine. Prezimena kotorskih iseljenika, dužnosnika u bratovštini, najčešće nisu navedena.

VIKARI:⁹⁵ Alvise Ivanov (1640.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1664., 1686., 1689.), Ivan Mihovilov (1656.), Matija Ivanov Rade (1666.), Mihovil Nikolin (1682.), Paskvalin Franin (1674.), Paskvalin Ivanov (1668.).

GUARDIAN DE MATIN:⁹⁶ Andrija Markantonijev (1635.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1663., 1685., 1688., 1691.), Ivan Marija Brunetti (1640., 1650.), Mihovil Nikolin (1681.), Paskvalin Buchiari (1667.), Paskvalin Ivanov (1673.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1694.).

PISARI (scrivani):⁹⁷ Alvise Ivanov (1633.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1673.), Ivan Ilijin (1681.), Juraj Ilijin (1685.), Mihovil Nikolin (1669., 1670.), Nikola Lovrin (1639.), Toma Matijin (1670.).

DEKANI (desetorica dekana, cjelogodišnji dekani; X degani di tutto anno)⁹⁸: Alvise Bochina (1667.), Alvise Ivanov (1636., 1637., 1642.), Andrija Markantonijev (1634.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1675., 1681., 1683.), Ivan Ilijin (1683.), Ivan Krstitelj Agustin (1694.), Ivan Marija Brunetti (1638., 1649., 1653., 1655.), Ivan Župa/Zuppa (1680.), Juraj Ilijin (1681., 1682.), Marin Jakovljević (1695., 1698., 1699.), Marin Matijin (1635., 1639.), Matija Matijin (1655.), Mihovil Nikolin (1675.), Nikola Scura (1661.), Paskvalin Galli/Gallo (1699.), Paskvalin Vickov (1698.), Pavao Antunov Galli/Gallo (1740.), Petar Baruzzi (1689.), Petar Tripunov (1633.), Toma Matijin (1669., 1682., 1691.), Vicko Marinov (1694., 1698.), Vicko Petrov (1670.), Vicko Radov (1690.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1682., 1685., 1698.).

POLUGODIŠNJI DEKANI (Degani di mezzo anno):⁹⁹ Alvise Ivanov (1638.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1671.), Bernard Šimunov (1682.), Marin Jakovljević (1699.), Marin Matijin (1636., 1643., 1648.), Marko Pavlov (1663.), Mi-

⁹⁵ Vikar (*vicario*) druga je po važnosti funkcija u upravnoj strukturi bratovštine (zamjenik predstojnika). Usporedi: T. VALLERY, „La Fraternitade overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. Il primo Statuto (1455)“, SD, sv. 6., Venezia, 1973. (dalje: VALLERY 1973.), str. 8.; ČORALIĆ 2003., str. 177.–178.; ČORALIĆ 2008., str. 23.

⁹⁶ Guardian de matin bio je u hijerarhijskom smislu treći član u središnjem upravnom tijelu bratovštine (*bancalia*). Usporedi: Michele GIADROSSI, „La Fraternitade overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon“, SD, sv. 16., Venezia, 1983. (dalje: GIADROSSI 1983.), str. 8.; ČORALIĆ 2003., str. 178.; ČORALIĆ 2008., str. 23.–24.

⁹⁷ Dužnost pisara (*scrivan*) izrečena je samim imenom funkcije koju obnašaju. Podrobnije vidi: VALLERY 1973., str. 6.; ČORALIĆ 2003., str. 178.; ČORALIĆ 2008., str. 24.

⁹⁸ Služba odbora desetorice dekana nije, osim vremena njihova izbora (druga nedjelja u prosincu), pobliže objašnjena. Usporedbom sa istovrsnom službom objašnjenom u statutima drugih mletačkih (ali i dalmatinskih) gradova, može se s velikom sigurnošću pretpostaviti da je glavna zadaća dekana izvršenje odluka bratimske skupštine. Usporedi: ČORALIĆ 2003., str. 178.–179.

⁹⁹ Podaci o toj službi nisu zabilježeni u Statutu, ali ni u pravilnicima drugih mletačkih ili dalmatinskih udruga. Može se samo pretpostaviti da je ta služba, kako joj kazuje ime i broj članova, predstavljala svojevrstu zamjenu za nekoga od redovnih, jednom godinom službe izabranih dekana. Usporedi: ČORALIĆ 2008., str. 24.

hovil Nikolin (1671.), Nikola Lovrin (1637.), Paskvalin Franin (1670.), Toma Matijin (1682., 1696.), Vicko Marinov (1699.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1679., 1687., 1690.).

SINDICI (sindaci, III sindaci):¹⁰⁰ Andrija Markantonijev (1640.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1651.), Frano Radov (1695.), Ivan Mihovilov (1659.), Luka Tripunov (1655.), Mihovil Nikolin (1676., 1677., 1678., 1679., 1680.), Nikola Scura (1663., 1667.), Paskvalin Franin (1671., 1676.), Paskvalin Ivanov (1665.), Šimun Lukin (1671.), Toma Antunov (1671.), Toma Bastijanov (1671.), Tripun Bolica (1635.), Vicko Blažov (1683.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1676., 1699.).

ČLANOVI ODBORA DVANAESTORICE (XII di nazion):¹⁰¹ Ivan Ilijin (1682.), Ivan Jakovljević (1695.), Ivan Marija Brunetti (1652.), Ivan Mihovilov (1655.), Juraj Ilijin (1682.), Toma Matijin (1698.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1682., 1698.).

ČLANOVI ODBORA XII nuovi: Antun (Ivana Marije) Brunetti (1669., 1682.), Frano Radov (1682.), Ivan Marija Brunetti (1636.), Ivan Radov (1669.), Ivan Šimunov (1641.), Jakov Petrov (1670.), Mihovil Nikolin (1667.), Nikola Ivanov (1693.), Nikola Lovrin (1637.), Toma Matijin (1682., 1687., 1693.), Vicko Radov (1693.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1669.).

ČLANOVI ODBORA XII vecchi: Ivan Mihovilov (1658.), Ivan Šimunov (1633.), Nikola Lovrin (1638.), Paskvalin Franin (1672.), Tripun Bolica (1633.), Vicko Radov (1694.).

MIROVNI SUCI (II sopra lite): Alvis Ivanov (1644.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1672.), Ivan Marija Brunetti (1651.), Mihovil Nikolin (1672., 1674., 1682., 1683.), Nikola Scura (1660., 1663., 1665.), Vicko Radov (1685.).

POVERENICI ZA GRADNJU I ODRŽAVANJE BRATIMSKOG SJEDIŠTA (II sopra fabbriche): Jakov Marinov (1669.), Mihovil Nikolin (1680.).

ČLANOVI VELIKOG VIJEĆA (Capitolo grande, Consiglio generale): Alvis Bochina (1667.), Alvis Ivanov (1633.–1644.), Andrija Markantonijev (1634.–1640.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1651.–1691.), Bernard Šimunov

¹⁰⁰ Dužnost sindika sadržavala je obvezu obavješćivanja članova o svim važnim događajima i odlukama vezanih uz djelovanje udruge. Usporedi: ČORALIĆ 2003., str. 179.; ČORALIĆ 2008., str. 24.–25.

¹⁰¹ Riječ je, vjerojatno, o odboru koji je predstavljao zajednicu s obzirom na njezino nacionalno obilježje. Katkad se u knjigama bratovštine taj odbor naziva *VIII di XII di nazion* te kao „Odbor osmorice“ djeluje kao privremena zamjena za dužnosnike izabrane u puni sastav toga bratimskoga tijela. Osim „Odbora dvanaestorice“ i „Odbora osmorice“, godišnjaci bilježe i odbore pod imenom *XII vecchi* i *XII nuovi*, služba kojih je – nepoznata u statutarnim odredbama – vjerojatno nalikovala radu spomenutih upravnih tijela bratovštine. Usporedi: ČORALIĆ 2003., str. 179.; ČORALIĆ 2008., str. 25.

(1682.), Frano Radov (1682.–1695.), Ivan Ilijin (1679.–1682.), Ivan Jakovljević (1695.), Ivan Krstitelj Agustin (1694.), Ivan Marija Brunetti (1635.–1661.), Ivan Mihovilov (1655.–1659.), Ivan Radov (1669.), Ivan Šimunov (1633.–1641.), Ivan Zuppa (1680.), Jakov Marinov (1663.–1669.), Jakov Petrov (1670.), Juraj Ilijin (1681.–1685.), Luka Tripunov (1655.), Marin Jakovljević (1679.–1699.), Marin Matijin (1634.–1650.), Marko Pavlov (1663.), Matija Ivanov Rade (1666.), Matija Matijin (1655.–1664.), Mihovil Nikolin (1663.–1683.), Nikola Ivanov (1693.), Nikola Lovrin (1636.–1644.), Nikola Scura (1657.–1667.), Paskvalin Buchiari (1666.–1667.), Paskvalin Franin (1670.–1676.), Paskvalin Galli/Gallo (1699.), Paskvalin Ivanov (1665.–1673.), Paskvalin Vickov (1693.–1703.), Pavao Antunov Galli/Gallo (1740.), Petar Baruzzi (1689.), Petar Foraspada (1682.), Petar Franin (1679.–1681.), Petar Ivanov (1634.), Petar Jakova Rade (1691.–1699.), Petar Paskvalina (1634.), Petar Tripunov (1633.), Šimun Lukin (1667.–1671.), Toma Antunov (1671.), Toma Bastijanov (1671.), Toma Matijin (1677.–1698.), Tripun Bolica (1633.–1635.), Tripun Nikolin (1664.), Vicko Blažov (1683.), Vicko Marinov (1692.–1699.), Vicko Petrov (1670.), Vicko Radov (1685.–1694.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1669.–1703.), Vicko Ugov (1634.).

REDOVITI ČLANOVI BRATOVŠTINE: Alvis Bochina (1667.), Alvis Ivanov (1633.–1644.), Antonija, kći Antuna Tominog (1668.), Antun (Ivana Marije) Brunetti (1651.–1691.), Antun (Šimuna) Galli/Gallo (1701.–1756.), Antun (Tome) Brunetti (1670.–1671.), Anzola, kći Tome Buća (1672.–1685.), Anzolo (Ivana) Buća (1663.–1670.), Bernard Šimunov (1681.–1682.), Frano Radov (1681.–1699.), Grgur Franin (1699.), Grgur Rafaelov (1682.), Ivan Dominikov (1668.), Ivan Ilijin (1678.–1682.), Ivan Jakovljević (1695.), Ivan Krstitelj Agustin (1694.), Ivan Marija Brunetti (1635.–1661.), Ivan Mihovilov (1655.–1659.), Ivan Petrov (1634.), Ivan Petrov Medai (1683.), Ivan Radov (1669.–1695.), Ivan Šimunov (1633.–1641.), Ivan Zuppa (1680.), Jakov Marinov (1663.–1669.), Jakov Petrov (1670.), Josip Petrov (1678.), Juraj Ilijin (1678.–1685.), Libera, kći Ivana Dominikova (1668.), Luka Tripunov (1655.), Marin Jakovljević (1675.–1702.), Marin Matijin (1634.–1650.), Marko Jakovljević (1673.–1691.), Marko Matijin (1701.–1702.), Marko Pavlov (1663.), Marko Vickov Tripuna Galli/Gallo (1699.), Marta Vickova Tripuna Galli/Gallo (1685.–1700.), Matija Ivanov Rade (1666.), Matija Markov Galli/Gallo (1699.), Matija Matijin (1655.–1664.), Matija Tomin (1699.–1702.), Matija Vickov Tripuna (1671.), Mihovil Nikolin (1663.–1683.), Nadalina Frane Mauricijeva (1672.), Nikola Božov (1703.), Nikola Ivanov (1693.), Nikola Lovrin (1636.–1644.), Nikola Petrov (1681.), Nikola Scura (1657.–1667.), Paskvalin Buchiari (1666.–1667.), Paskvalin Franin (1670.–1678.), Paskvalin Galli/Gallo (1699.), Paskvalin Ivanov (1665.–1679.), Paskvalin Vickov (1693.–1703.), Pavao Antunov Galli/Gallo (1734.–1744.), Petar Baruzzi (1689.),

Petar Foraspada (1682.), Petar Franin (1678.–1681.), Petar Ivanov (1634.), Petar Jakova Rade (1691.–1699.), Petar Marinov (1723.–1724.), Petar Markov (1681.), Petar Paskvalina (1634.), Petar Tripunov (1633.), Sebastijan Markov Tome (1677.–1681.), Stjepan Ivanov (1678.), Šimun Lukin (1667.–1671.), Toma Antunov (1671.), Toma Bastijanov (1671.), Toma Marinov (1699.), Toma Matijin (1668.–1703.), Tripun Bolica (1633.–1635.), Tripun Calzata (1681.), Tripun Nikolin (1664.), Tripun Petrov (1696.–1700.), Tripun Pozzi (1797.), Vicko Blažov (1677.–1683.), Vicko Marinov (1692.–1699.), Vicko Petrov (1670.), Vicko Radov (1682.–1703.), Vicko Tripunov Galli/Gallo (1669.–1703.), Vicko Ugov (1634.).

* * *

Jedna od temeljnih zadaća bratovštine Sv. Jurja i Tripuna odnosila se, kao što je to slučaj i sa bilo kojom drugom bratimskom udrugom u onodobnom katoličkom svijetu, na skrb i pružanje pomoći socijalno najugroženijim članovima. Ponajprije se to odnosilo na podmirivanje troškova pokopa preminulih članova, novčanu potporu najsiromašnijim bratimima i sestrama te pripomoć djevojkama iz neimućnih obitelji pri njihovoj udaji (miraz) ili pri stupanju u samostan. Podaci o tim navodima sadržani su u bratimskoj knjizi *Libri conti e spese* i također su, kao i pretdno korišteni spisi sa godišnjih skupština bratovštine, iznimno vrijedan pokazatelj o brojčanom udjelu Kotorana u nacionalnoj udruzi. Najviše podataka bilježimo u petoj cjelini (stavci) spomenute bratimske knjige naslovljenoj *Sepelir de Frattelli* (*Seppellire i Confratelli*), a koja se odnosi na pomoć bratimske zajednice pri sahrani siromašnijih članova.¹⁰² Obvezu bratovštine da svojim sredstvima sudjeluje u dostojnom pokopu preminulih bratima naglašava i nekoliko odredbi iz njezina Statuta.¹⁰³ Posebno se naglašava dužnost članova da – po uzoru na kršćanska djela milosrđa – vode brigu i skrbe o sunarodnjacima koji se nalaze u mletačkim tamnicama te im, ako ondje preminu, prirede zajednički posmrtni ispraćaj.¹⁰⁴ Ako neki bratim oboli izvan Mletaka, bratovština je obvezatna poslati jednoga člana da skrbi i njeguje oboljelog. Ako bolesnik ondje premine, a prijenos njegovih posmrtnih ostataka

¹⁰² ČORALIĆ 2003., str. 180.

¹⁰³ Cap. XIII (*De sepelir i morti*): *Anchora volemo che se algun nostro fradelo o sorela morisse in tanta povertade che non avesse de che sepelirse, che el governador con i suo compagni el debia far sepelir de i beni de la nostra scuola sel troverà* (VALLERY 1973., str. 8.; ČORALIĆ 2003., str. 180.).

¹⁰⁴ Cap. XXXVII: *De quelli che muor in prexon de nostra nacion* (T. VALLERY, „La Fraternitade overo Scuola in Honore de Missier San Zorzi et Missier San Trifon. Il primo Statuto“ (III), SD, sv. 9., Venezia, 1976. /dalje: VALLERY 1976./, str. 6.).

nije moguć, sahrana se obavlja u dotičnome mjestu na trošak zajednice.¹⁰⁵ Novčana sredstva utrošena za skroman pogreb pokojnih bratima podmirivala su se dobrovoljnim prilozima, darovnicama i oporučnim ostavštinama članova. Trošak iskazan u godišnjim knjigama najčešće je jednak i iznosi devet lira. Od toga su se dvije lire odnosile na naknadu svećeniku (per i preti) nazočnom u posljednjem ispraćaju, a isto toliko dobivali su i njegovi pomoćnici (per i nonzoli). Najviše (četiri lire) stajalo je plaćanje nosača i prienos pokojnikovih posmrtnih ostataka (ai portatori della bara), a trošak za mrtvački sanduk (chailletto) iznosio je jednu liru. Ako je, na osnovi oporučne želje pokojnika ili njegovih bližnjih, izražena potreba za posebnim habitom pokojnika, tada se ukupnoj svoti pridruživao trošak od jedne lire. U popisima bratima i sestara pokopanih na trošak zajednice naveden je točan datum sahrane i ukupni izdaci udruge. Pokojnik je zabilježen vlastitim i (najčešće) očevim imenom, obično bez pobližeg određivanja podrijetla, zanimanja i mjesta stanovanja. Ženama se, osim njihovih imena, spominje i ime oca ili supruga te (katkada) njegovo zanimanje ili podrijetlo. Kada je riječ o bratimima kotorskoga zavičajnoga podrijetla, istraživanja su provedena za razdoblje od oko četrdesetih godina XVII. stoljeća (od kada i datiraju prvi sustavno sačuvani spisi *Libri conti e spese*) do početka XVIII. stoljeća te time ujedno i obuhvaćaju razdoblje tijekom kojega je premoć Kotorana u bratimskim strukturama bila najizrazitija. Kronološkim slijedom navest ću kotorske iseljenike – članove bratovštine (neki od njih prethodno su već spomenuti kao članovi ili dužnosnici), za čiji se posljednji ispraćaj svojim novčanim prinosom brinula nacionalna bratovština njihovih sunarodnjaka.¹⁰⁶ Juraj (4. II. 1644.), Stjepan Nikolin (24. XI. 1644.), Marko Jurjev (6. IX. 1647.), Vicko Tripunov (30. IX. 1647.), Petar Tripunov (26. XI. 1647.), Ivan Dimitrijević (20. IV. 1648.), Marko Ivanov (12. VIII. 1648.), Nikola Ivanov (15. VIII. 1649.), Ivan (17. VIII. 1649.), Petar Angelini (11. III. 1650.), Marin Matijin (7. IV. 1651.), Luka (24. VII. 1653.), Nikola Rokov (20. XII. 1656.), Antun Jakovljević (24. II. 1661.), Bernardo (28. X. 1661.), Luka Komparović (14. VII. 1662.), Ivan Tramontan (16. VIII. 1663.), Ivan Marija Brunetti (22. IX. 1663.), Nikola Tripunov zvan Mulo (12. VII. 1668.), Ivan (8. I. 1670.), Franjo Markov (1. IX. 1670.), Aneta, kći Ivana Marije (30. IX. 1671.), Tripun (23. III. 1673.), Juraj Rafelov (14. VI. 1673.), Jakov Marinov (15. X. 1673.), Juraj (20. II. 1684.), Grgur Rafaelov (11. X. 1684.), Antun Ivana Brunetti (10. VII. 1692.), Ivan Rado (27. III. 1694.), Frano

¹⁰⁵ Cap. XLVI: De sovegnir over sepelir quelli che in strani paesi morisse (VALLERY 1976., str. 8.).

¹⁰⁶ Svi podaci potječu iz spomenute bratimske knjige *Libri conti e spese* (podaci za navedene godine).

Radov (20. X. 1698.), Vicka pok. Blaža (1. VII. 1699.), Rado (1701.), Matija (12. II. 1712.).¹⁰⁷

* * *

Osma (ponekad deveta) stavka u knjizi *Libri conti e spese*, naslovljena *Dispensa a 24 poveri* (*Dispensa a 24 poveri*), odnosi se na jednu od najvažnijih karitativnih djelatnosti bratovštine – prikupljanje novčane pripomoći za najsiromašnije članove.¹⁰⁸ Način upućivanja novčane pripomoći siromašnim bratimima i sestrama definiran je kasnijom statutarnom odredbom (kapitul broj 65), izglasanoj na sjedinici bratovštine 1497. godine. Utvrđujući kako je jedna od temeljnih zadaća udruge rad na zbrinjavanju najugroženijih članova, određuje se da pravo na novčanu pomoć u iznosu od po deset solida mjesečno stječe ukupno 24 najsiromašnijih bratima i sestara (12 muškaraca i 12 žena).¹⁰⁹ Njihova su imena redovito zabilježena u godišnjim knjigama troškova bratovštine, a za svaki od 12 mjeseci u godini naveden je datum isplate. U posljednjem mjesecu isplate potpore (zbog smrti štćenika) redovito se uz njegovo ime upisuje križić. Siromašni štćenici najčešće su zabilježeni samo vlastitim i očevim imenom. Prezimena, mjesta podrijetla, zanimanja i predjeli stanovanja najčešće nisu navedeni. Uz osobno ime štćenica ponekad se bilježi ime oca ili supruga te njihovo zanimanje (prevladavaju djelatnosti pomorskoga i obrtničkog obilježja). Trajanje primanja skromne mjesečne pripomoći nije bilo ograničeno i u pravilu je trajalo do smrti štćenika ili štćenice. Kada je riječ o Kotoranima, u ovoj vrsti karitativne djelatnosti bratovštine bilježimo samo tri štćenice. U prvom primjeru potporu udruge koristila je, od 1671. do 1678. godine, neimućna kotorska iseljenica Ana, dočim je u drugom slučaju u rubrici osiromašenih bratima zabilježena Božena (Nadalina) Franova (1673.–1681.). U trećem primjeru povera zavičajnog podrijetla iz Kotora je Violeta, korisnica bratimske potpore od 1699. do 1726. godine.¹¹⁰

* * *

Važan dio karitativne djelatnosti bratovštine odnosio se na potporu djevojkama iz neimućnih obitelji. Njima je udruga isplaćivala određenu novčanu svotu kao naknadu (*grazie*) za miraz pri udaji ili kao pristupninu za ulazak u

¹⁰⁷ ČORALIĆ 2008., str. 27.–28.

¹⁰⁸ ČORALIĆ 2003., str. 181.–182.

¹⁰⁹ GIADROSSI 1983., str. 11.–12.; ČORALIĆ 2003., str. 182.

¹¹⁰ ASD, LCS, podaci uz navedene godine.; ČORALIĆ 2008., str. 28.–29.

samostan. Visina pripomoći najčešće je iznosila deset dukata, ali ponekad je (kada su osnovnu svotu svojim darovnicama nadopunjavali pojedini imućniji bratimi) dostizala i znatno veću svotu. Podaci o isplati miraza sadržani su u devetoj (ili desetoj) stavci knjige *Libri conti e spese* pod naslovom *Donzelle pagade* (*Donzelle pagate*).¹¹¹ Uz ime djevojke kojoj se odobrava pripomoć navodi se ime (i prezime) njezina oca, podrijetlo te župa u kojoj stanuje. Budući djevočin suprug zabilježen je vlastitim i očevim imenom (katkad i prezimenom) te (neredovito) podrijetlom, zanimanjem i mjestom obitavanja. Tekst je pisan u obliku djevočine priznanice kojom se potvrđuje da je od tadašnjega predstojnika (uz navođenje njegova imena) primila određenu novčanu svotu. Ako je svota namijenjena za pristupninu u samostan, tada se redovito navodi njegovo ime. Odabir djevojaka obavljala su izvršna tijela (dekani), koji su posebice morali paziti da djevojka potječe iz čestite obitelji te da je njezino ponašanje tijekom proteklih godina bilo na dobrome glasu (*de ben e ben fama*). Ako je molbi za isplatu pripomoći bilo više od broja kojemu je zajednica mogla udovoljiti, pristupalo se glasovanju (*balotazione*) na osnovi kojega se obavljao uži odabir djevojaka s pravom na potporu. U primjeru kotorskih djevojaka, odvjetaka iseljeničkih obitelji uključenih u bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna, primjeri podupiranja njihova miraza zabilježeni su u četiri primjera. Posebno je zanimljiv prvi slučaj u kojemu su glavni protagonisti zapravo aktualni žitelji samoga Kotora. U navodu stoji da je 19. XI. 1656. u kotorskoj katedralnoj crkvi Sv. Tripuna obavljeno vjenčanje između Kotoranke Marijete Rafaeli i njezina sugrađanina Ludovika. Za tu je prigodu, kao nadopunu Marijetina miraza, bratovština izdvojila 12 dukata. Sljedeća tri primjera isključivo se odnose na kotorske iseljenice nastanjene u Mlecima. Godine 1678. (20. III.) bratovština za miraz Pauline Jakovljeve, buduće supruge mletačkog mornara Ludovika, izdvaja deset dukata, dočim je ista svota 1684. godine namjenjena za miraz Kotoranke Perine Jakovljeve, iseljenice koja stupa u brak s Dominikom, mletačkim drvodjecom u arsenalu. Naposljetku, iz 1739. godine potječe podatak (bez iznošenja visine svote), o potpori bratovštine glede miraza Kotoranke Ivane (Zanete) Antunove Galli/Gallo.¹¹²

* * *

Blisku povezanost kotorskih iseljenika u Mlecima s bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna neupitno posvjedočuju podaci iz njihovih oporučnih spisa. Riječ je o nešto više od trideset oporuka, pohranjenih u Državnom arhivu u Mlecima i

¹¹¹ ČORALIĆ 2003., str. 183.

¹¹² ASD, LCS, podaci uz navedene godine; ČORALIĆ 2008., str. 29.

Arhivu bratovštine Sv. Jurja i Tripuna, u kojima se izravno spominje njihova matična nacionalna udruga. Oporuke obuhvaćaju vremenski raspon od 1483. do 1587. godine, odnosno razdoblje najučestalijeg iseljavanja Kotorana u Mletke, a to je doba ujedno i sukladno vremenu najsnažnijeg prosperiteta bratovštine. Kotorski iseljenici koji se u svojim oporukama prisjećaju bratovštine pripadaju srednjem i imućnijem društvenom sloju iseljeničtva, a poglavito su zaposleni u pomorskim (vlasnici i kapetani brodova, mornari), trgovačkim i obrtničkim (drvodjelci, izrađivači oružja i dr.) djelatnostima, ali ih bilježimo i u službama državne uprave (djelatnici i obnašatelji manjih službi u mletačkim magistraturama), kao kućnu poslugu i dr. Mjesta njihova stanovanja gotovo su redovito župe istočnog gradskog predjela Castello (najčešće se bilježe župe S. Severo, S. Antonin i S. Trinità), područja koje je kroz sva prošla stoljeća bilo središtem useljavanja, okupljanja i djelovanja iseljenika od Požege do Bara.

U kotorskim je oporukama spomen bratovštine Sv. Jurja i Tripuna iskazan na različite načine. Katkada je to puni naziv Scuola San Zorzi et Triphone (Scuola San Georgii et Triphone), ali je najčešće u naslovu spomenuto samo ime prvog zaštitnika udruge (Scuola San Zorzi, Scuola San Georgii, Fraternitade San Georgii i dr.). U imenu udruge često se ističe njezin narodnosni atribut te je oznaka degli Schiavoni jedina i za razumijevanje obilježja zajednice katkada sasvim dovoljna odrednica (Scuola degli Schiavoni, Scuola de San Zorzi degli Schiavoni, Scuola de San Zorzi della nation di Schiavoni, Scuola San Giorgio Sclavorum i sl.). Osim oznake degli Schiavoni, ova se bratovština katkada naziva i dalmatinskom (S. Giorgio Dalmatinorum).¹¹³

Prvi važniji podatak u kotorskim oporukama koji se odnosi na bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna je određivanje mjesta posljednjeg počivališta (grobnice). Kako se prvotno sjedište, od osnutka do pregradnje vlastite zgrade (1551. god.), nalazilo u crkvi ivanovaca (S. Zuanne del Tempio, S. Zuanne di Furlani), mnogi članovi odabiru i izrijeком spominju rečenu crkvu kao mjesto svoga pokopa. Podaci o tome izrečeni su na više načina. Oporučitelji katkada kao mjesto sahrane spominju isključivo „furlansku“ crkvu, bez ikakvog navođenja grobnica udruge kojoj pripadaju.¹¹⁴ Izražavajući želju za pokopom u toj crkvi,

¹¹³ ČORALIĆ 2008., str. 29.–30.

¹¹⁴ Primjerice: Maria condam Vulachi de Cataro in primo matrimonio uxor Marci de Cataro marinarii: Sepelire in cimiterio S. Iohannis Templi in terra (ASV, NT, b. 786., br. 149., 23. X. 1523.); Stephanus condam Stephani de Cataro marangonus habitator in calle S. Iohannis de Templo detto di Furlani: Sepelire in cimiterio S. Iohannis a Templo (NT, b. 786., br. 167., 23. V. 1528.); Justina relicta condam Dimitro de Cataro mariner al presente a S. Zuane Polo in Calle de morti: voglio esser sepolta a S. Zuanne di Furlani messo il mio corpo in una cassa sul scagno in giesia (NT, b. 930., br. 312., 20. VII. 1539.); Luca de Cataro spatarius de S. Juliani: ...sepulto a S. Zuanne di Furlani (NT, b. 1137., br. 117., 31. III. 1539.). Usporedi i: ČORALIĆ 2008., str. 30.

neki oporučitelji pobliže određuju mjesto sahrane i izravno imenuju grobnice svoje bratimske udruge.¹¹⁵

Brojni su, nadalje, oporučni navodi kotorskih bratima, u kojima se određenom novčanom svotom, pokretninama, ali i znatno vrijednijom imovinom (zemljišni posjedi, tereni, kuće) obdaruje njihova nacionalna udruga. Najčešće su to manje novčane svote, iznosa od po nekoliko dukata, namjenjene za troškove sahrane u bratimsku grobnicu (pro sepultura), ali i za sudjelovanje bratima u pokojnikovu posljednjem ispraćaju.¹¹⁶ Nekoliko kotorskih darovnica bratovštini sadrže i određene posebnosti vezane uz vrstu legata ili njihovu namjenu. Tako, primjerice, Petar Trasti, ugledni kotorski bratim, čija je oporuka upisana u bratimsku knjigu Cattastico, svojoj nacionalnoj udruzi ostavlja omne illud quod mihi spectat ad cameram armamentorum super galea Spalatensi padrono Domenico de Zinturi et super galea Marini de Leze.¹¹⁷ Polovicu svojega namještaja bratovštini dariva iseljenica Jelena, udovica Marka Matejevog, uz uvjet da se njezinom darovnicom koriste siromašni članovi udruge (pauperes personas Scuole S. Georgii). Bratovština Sv. Jurja i Tripuna ujedno je i sveukupan nasljednik Jelenine preostale imovine za koju oporučiteljica određuje da se uloži u određeni stabilan posjed ili fond kojime će upravljati aktualni predstavnici bratovštine. Prihodi sa tako uspostavljenog posjeda također se imaju utrošiti per povere e poveri della Scuola detta.¹¹⁸ Glede ostavština bra-

¹¹⁵ Primjerice: Petrus de Trasti de Cataro condam ser Radi de S. Severo:...sepelire in archis Scole S. Georgii de Dalmatinis seu in ecclesia S. Iohannis a Templo (ASD, Cattastico, str. 71'–72., 21. VII. 1487.); Damianus fio Natalis de Cataro marinarius de S. Angeli:...sepelire in sepulturis Scuole S. Georgii in ecclesia S. Iohannis Baptiste Dalmatinorum (ASV, NT, b. 131., br. 179., 14. XI. 1494.); Novelus de Cataro condam Michaelis de contrada S. Marciliani:...sepelire apud S. Iohannem Baptistam de Furlanis in archis Scuole S. Georgii nationis Sclavorum (NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.); Stephanus de Michael Milovich de Lesovich de Cataro de S. Marcilian: Voglio esser sepolto nella sepoltura S. Zorzi a S. Zuane di Furlani (NT, b. 127., br. 1., 22. V. 1534.); Polo di Biasio de Zuane di Speranza de S. Pietro di Castello: .. sia sepolto in la archa della Scuola et fraterna mia de S. Zorzi apresso S. Zuane di Furlani (NT, b. 143., br. 63., 2. IX. 1554.); Stefano de Nicolò de Cataro patron di nave: corpo sia sepolto nelle arche della nostra scuola de S. Zorzi di Schiavoni (NT, b. 11., br. 390., 24. III. 1579.).

¹¹⁶ Primjerice: Radus de Cataro de S. Antonin: Dimito fraternitati S. Georgii in ecclesia scilicet Scole S. Iohannis ducatos 4 hac conditione quod corpus meum ponatur in una archa ipsius Scole et confratres associant corpus meum (ASV, NT, b. 651., br. 143., 25. VII. 1483.); Philipus condam Alexii de Lexevich districtu Catari de S. Severo:...sepelire ad Scolam S. Georgii qui Scole dimitto pro sepultura ducatos 3 (NT, b. 577., br. 135., 17. II. 1528.); Novelus de Cataro condam Michaelis de contrada S. Marciliani:...sepelire apud S. Iohannem Baptistam de Furlanis in archis Scole S. Georgii nationis Sclavorum, cui Scole dimitto ducatos 52 et doplerios 12 ponderis librarum 4 per unum doplerium. Residuum dimitto Scuole S. Georgii nationis Sclavorum pro missis et elemosinis (NT, b. 968., br. 391., 19. VIII. 1527.). Usporedi i: ČORALIĆ 2008., str. 30.

¹¹⁷ ASD, Cattastico, str. 71'–72. (21. VII. 1487.).

¹¹⁸ ASV, NT, b. 408., br. 116. (5. II. 1516.); NT, 692., br. 111. (17. VI. 1516.).

tovštini Sv. Jurja i Tripuna podrobni su i navodi zabilježeni u dvije oporuke imućnoga Kotoranina Pola Blaževog di Speranza, žitelja župe S. Pietro di Castello. Navodeći kako mu je želja pokop u bratimskim grobnicama i uz pratnju članova udruge, Polo određuje da njegova kuća, ukoliko ne bude zakonitih nasljednika, pripadne bratovštini Sv. Jurja i Tripuna. Prihode koji će se stjecati njezinim iznajmljivanjem Polo namjenjuje za karitativnu djelatnost bratovštine (za nadopunu miraza djevojkama iz siromašnih bratimskih obitelji), ali uz uvjet da se djevojci iz njegove obitelji izravno u istu svrhu dodjeli dvadeset dukata, bez prethodnog izglasavanja (balotazione) na skupštini bratovštine.¹¹⁹ Koterski iseljenik Paskval Stjepanov u Mlecima je djelovao kao drvodjelac, a obitavao je u župi S. Antonin, u kućama koje su bile u vlasništvu priorata S. Zuanne del Tempio. Ondje je za potrebe bratovštine izvodio neke drvodjelske radove koji mu od strane udruge nisu do kraja isplaćeni. U svojoj oporuci, pisanoj 1558. godine, Paskvalin napominje da bratovštini oprašta sva svoja potraživanja, a povrh toga dariva joj još dva dukata. Nadalje, za potrebe nadoplate miraza djevojkama iz siromašnih bratimskih obitelji, Paskvalin ostavlja pedeset dukata, napominjući da se rečena svota ravnopravno podjeli između četiri djevojke koje će, prema svojoj prosudbi, odabrati predstavnici bratovštine.¹²⁰

Zemljišne posjede u predjelu Roncha (Ronchi) kraj mjesta Piombino Dese (Padovanska pokrajina) imao je imućni kotorski trgovac i poduzetnik Damjan Lovo. Posjed je iznosio znatnih 17,5 kampa, a uključivao je i kuću, gospodarske zgrade, mlin, bunare te druge pridružene agrarne površine. Sve je to, nakon smrti Damjanove supruge, darovano u trajno vlasništvo bratovštini Sv. Jurja i Tripuna koja se za uzvrat obvezala održavati spomen na darovatalja misama zadušnicama u bazilici S. Francesco della Vigna.¹²¹

Koterski iseljenici Stjepan Tartaro i njegova supruga Helena Boico ubrajali su se, kako je već nekoliko puta spomenuti, među gospodarski najimućniji dio kotorskoga iseljništva u Mlecima u prvoj polovici XVI. stoljeća. Uspješan pomorsko-trgovački poduzetnik, Tartaro je raspolagao sa znatnim novčanim kapitalom, nekretninama u Mlecima, u Padovanskoj ravnici (Ponte di Brenta) te u samom gradu Kotoru. Stjepan Tartaro bio je i višestruko povezan s bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna. Početkom XVI. stoljeća obnašatelj je vodećih dužnosti

¹¹⁹ ASV, NT, b. 143., br. 63. (2. IX. 1554. i 20. I. 1564.).

¹²⁰ ASV, NT, b. 277., br. 322. (11. XII. 1558.).

¹²¹ Uprava udruge je potom posjed rasparcelirala na manje čestice te tijekom idućih stoljeća davala u najam tamošnjim obiteljima. Usporedi: ASV, NT, b. 209., br. 153., 1. V. 1556; ČORALIĆ 1998., str. 146.; L. ČORALIĆ, „Hrvati na mletačkoj terrafermi (15.–16. st.)“, *Zbornik Mirjane Gross* (u povodu 75. rođendana), Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1999., str. 72.; ČORALIĆ 2008., str. 31.

u upravnim tijelima bratovštine, a 1508. godine spominje se i kao njezin predstojnik (gastald). Bratovština se izrijeком spominje i u svim njegovim oporukama spisima. Godine 1505., u svojoj prvoj oporuci, u sažetom navodu obdaruje je sa trideset dukata. Godine 1513. navodi kako posjeduje 130 dukata koji pripadaju bratovštini te od izvršitelja svoje posljednje volje traži da se rečena svota isplati udruzi, ujedno je obdarujući s deset dukata i 12 velikih voštanica koje će se, kako je običaj, upaliti u vrijeme njegova posljednjeg ispraćaja. Isti broj voštanica spomenut je i u oporuci iz 1514. godine, kada se ponovo spominje i dug bratovštini, koji ovoga puta iznosi 144 dukata. Naposljetku, u oporuci iz 1519. godine dug više nije naveden, ali su obveze bratovštine (sudjelovanje u posljednjem ispraćaju) ostale nepromijenjene, kao i darivanje udruge svotom od deset dukata.¹²²

Zaključak

Tijekom prošlih stoljeća, a posebice u kasnom srednjem vijeku i početkom ranog novog vijeka, Kotorani su činili brojčano najdominantiniju zavičajnu (sa istočnojadranske obale) useljeničku skupinu u Mlecima. U gradu na lagunama Kotorani su ponajprije obitavali u istočnom gradskom predjelu Castello – središnjoj zoni useljavanja brojnih nacionalnih skupina (te tako i useljenika zavičajem sa širog područja istočnojadranske obale), a njihova profesionalna djelatnost bila je usmjerena na obrt i pomorstvo, djelatnosti koje su bile tradicionalno razvijene u njihovu zavičaju i oduvijek tražene i cijenjene u Mlecima. Kotorani su se, nadalje, odlično uklapali u novu sredinu svog obitavanja participirajući u svim bitnim sastavnicama mletačkog društvenog i vjerskog svakodnevlja. Jedna od prevažnih sastavnica koja o tome posvjedočuje odnosi se na oblike povezanosti i uključenost Kotorana u mletačke bratovštine, kroz prošlost prevažne ustanove za okupljanje i društvenu aktivnost mletačkih neplemićih slojeva. U ovom radu se, tragom izvorne arhivske građe iz Državnog ar-

¹²² Lasso Scuola S. Georgii Venetorum 30 ducati; Lasso Scuola S. Zorzi de nation di Schiavoni dopieri 12 de libre 4 l'una e ducati 10 per anima mia. Dechiaro che haveo ducati 130 fu della della Scuola de S. Zorzi di Schiavoni e voglio che li siano dati; Item lasso alla Scuola mea de S. Zorzi et Triphone altri ducati 10 et dopieri 12 de lire 4 l'uno. Item lasso che siano restudi alla Schola de S. Zorzi e Triphone de Venezia ducati 144 che sono apresso di me in salvo (come apar per il libro del suo scritto); Dimito Scuole S. Georgii e Triphonis ducati 10 pro asociando corpus meum ad sepolturam (ASV, NT, b. 742., br. 58., 18. VII. 1513.; NT, b. 1200., br. 150., 5. XI. 1514.; NT, b. 968., br. 442., 15. VIII. 1519.). Usporedi i: L. ČORALIĆ, „Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima u oporukama hrvatskih iseljenika“, *Croatica christiana periodica*, god. XVIII., br. 34., Zagreb, 1994., str. 94. Podrobnije o S. Tartaru vidi zaseban rad: L. ČORALIĆ, „Iz prošlosti Boke: Stjepan Tartaro – istaknuti hrvatski poduzetnik u Mlecima u XVI. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 46., Zagreb–Zadar 2004., str. 235.–251.

hiva u Mlecima i Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni), podrobno razmatraju oblici uključenosti Kotorana u mletačke bratimske udruge raznovrsne naravi, statusa i usmjerenja. Primjetno je njihovo zapaženo učesće u mletačkim Malim i Velikim bratovštinama (Scuole piccole i Scuole grandi), a na osnovu raščlambe kotorskih oporučnih spisa razvidno je da su svojim brojnim darovnicama u velikoj mjeri pridonosili njihovom gospodarskom i kulturnom razvoju. Završni dio ovoga rada odnosi se na razmatranje uključenosti Kotorana u bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna, udrugu koja je – kao jedna od mletačkih nacionalnih bratovština – okupljala iseljenike zavičajem od Slavonije do Boke i Bara. Kotorani su, znano je, bili među utemeljiteljima navedene bratovštine te je kotorski zaštitnik Sv. Tripun ujedno i jedan od njezinih patrona. Brojni Kotorani obnašali su prestižne funkcije u upravnim tijelima bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (od predstojnika i vikara do članova brojnih odbora i udjela u Velikom vijeću bratovštine), a svojim su oporučnim legatima pridonosili njezinom iznimnom ugledu u mletačkom društvenom i vjerskom životu.

Kotorani u Mlecima, unatoč odvojenosti od zavičaja, nikada nisu u cijelosti prekidali veze s rodnim krajem. Njihovo iskustvo djelovanja u mletačkim bratovštinama, a posebno u nacionalnoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, zasigurno je utjecalo na ustroj, razvoj i oblike djelovanja brojnih bratimskih udruga koje su osnivane u Kotoru. Također, kotorski pomorci i trgovci privremeno ili trajno nastanjeni u gradu na lagunama – najmobilnija i gospodarski najimućnija skupina iseljeničtva – pridonosili su da se jednoj od njihovih središnjih zavičajnih ustanova, Bokeljskoj mornarici, prenesu brojne korisne zasade sličnih profesionalnih i vjerskih udruga iz Mletaka, ali i iz drugih gradova zapadne obale Jadrana. Stoga je razmatranje povijesti kotorske iseljeničke zajednice u Mlecima, kao i njihova udjela u tamošnjim bratovštinama, prinos više poznavanju višestoljetnih prožimanja i uzdarivanja između dvije susjedne jadranske obale.

S a ž e t a k

U prošlosti su Kotorani predstavljali jednu od najdominantnijih zavičajnih useljeničkih skupina u Mlecima. Razdoblje njihova najučestalijeg useljavanja u cijelosti se poklapa s općim trendovima prekojadranskih migracija (od sredine XV. stoljeća do u drugu polovicu XVI. stoljeća). Katorske iseljenike u Mlecima izvori najčešće bilježe u predjelu Castello, stoljećima središnjoj zoni useljavanja brojnih stranih nacionalnih skupina, a svojim su profesionalnim djelovanjem ponajprije bili usmjereni – kao i većina njihovih sunarodnjaka – na obrt i pomorstvo. Važnu sastavnicu iz mletačkog sva-

kodevija Kotorana činio je njihov vjerski život i povezanost s tamošnjim crkvenim ustanovama i duhovnim osobama. U ovom se radu, tragom gradiva iz Državnog arhiva u Mlecima (oporučni spisi) i Arhiva bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (katastik, knjige godišnjih troškova bratovštine, knjige godišnjih skupština bratovštine), podrobno razmatra udio Kotorana u brojnim mletačkim Malim i Velikim bratovštinama (Scuole piccole i Scuole grandi), kao i u nacionalnoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, udruzi koja je okupljala iseljenike zavičajem od Slavonije i Istre do Boke i Bara. Podatci o tome su brojni i zorno posvjedočuju snažnu integriranost Kotorana u novu sredinu obitavanja, ali i njihove prinose mletačkoj društvenoj i vjerskog povijesti. Na kraju se zaključuje da je ovako snažan udio Kotorana u mletačkim bratovštinama, posebice u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna, zasigurno imao i zapažen odraz na ustroj, djelovanje i razvoj Bokeljske mornarice, ali i drugih bratimskih udruga osnivanih u Kotoru kroz prošlost.

KULT SVETOG NIKOLE U RELIGIJSKOJ PRAKSI KOTORA (XIV–XVI VEK)

VALENTINA ŽIVKOVIĆ

A b s t r a k t

Kult svetog Nikole u Kotoru analiziran je na osnovu pisanih i likovnih izvora. Brojne crkve posvećene svetom Nikoli, njegovo proslavljanje kao svetog zaštitnika od strane bratovštine pomoraca, likovno i idejno povezivanje sa patronom grada, svetim Tripunom, kao i testamentarni primeri štovanja, jesu svedočanstva o snazi koju je kult ovog svetitelja imao u religijskoj praksi grada.

U srednjovekovnom Kotoru poštovani su brojni svetiteljski kultovi, od tradicionalnih kultova svetih mučenika i ratnika, preko savremenih franjevačkih i dominikanskih svetitelja. Na razvoj i uspon pojedinih kultova svetitelja direktno su uticale novine u religijskoj praksi i crkvenom učenju, ali isto tako i političke, ekonomske i socijalne promene koje su pogađale društvo kotorske gradske zajednice. U osnovi formiranja kultova svetitelja ležalo je štovanje svetih slika i relikvija, koje su, shodno običajima zapadnoevropske srednjovekovne kulture, proslavljane kao sveto prisustvo.¹ U gradovima sa razvijenom municipalnom tradicijom, kakav je bio i srednjovekovni Kotor, posebno je bio poštovan sveti zaštitnik grada. Pored gradskog patrona, u srednjovekovnom Kotoru su posebno proslavljani sveti zaštitnici bratovština, odnosno određenih zanimanja, kao i pomagači u najrazličitijim životnim nedaćama. Molitve upućivane svetiteljima za njihovo posredništvo i zaštitu činile su deo svakodnevne religijske prakse. Razvoj svetiteljskih kultova i intenzitet njihovog štovanja može se analizirati na osnovu kotorskih pisanih izvora, likovnih predstava (freske, oltarske pale, votivne slike, kipovi), kao i na osnovu relikvija pohranjenih u gradskim crkvama, posveta crkava, kapela i oltara u gradu. O značaju

¹ Različite tipove svetiteljskih kultova, koji su se razvijali u okviru zapadnoevropske kasnosrednjovekovne duhovnosti i kulture, analizirao je: A. Vauchez, *Sainthood in the Later Middle Ages*, Cambridge 1997. O kultu relikvija i relikvijarima postoji izuzetno brojna literatura, od koje treba posebno izdvojiti: N. Hermann-Mascard, *Les Reliques des Saints: Formation coutumière d'un droit*, Paris 1975; P. Geary, *Furta Sacra: Thefts of Relics in the Central Middle Ages*, Princeton 1978; P. Brown, *The Cult of Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago 1981; *Ornamenta Ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, Schnütgen-Museum, Köln 1985; A. Angenendt, *Heilige und Reliquien: Die Geschichte ihres Kultes vom frühen Christentum bis zur Gegenwart*, Munich 1994.

pojedinih kultova svetitelja jasno svedočanstvo pružaju i statutarne propise o načinima proslavljanja patrona bratovština i pomeni omiljenih hodočasničkih destinacija u pisanim izvorima.

U Kotoru je naročito omiljen i razvijen bio kult svetog Nikole. Kao zaštitnik mornara i putnika, sveti Nikola je očekivano poštovan u gradu koji je od davnina bio orijentisan na pomorstvo. Ovom prilikom, kult svetog Nikole biće razmatran na osnovu tri pokazatelja koji govore o njegovoj prisutnosti u religijskoj praksi grada. To su: istorija građenja crkava posvećenih svetom Nikoli, potom analiza načina povezivanja svetog Nikole sa patronom grada u delima vizuelne umetnosti i, konačno, izdvajanje testamentarnih zaveštanja Kotorana u kojima je prisutno štovanje svetitelja.

U gradu i njegovoj neposrednoj okolini tokom srednjeg veka postojale su brojne crkve i manastiri posvećeni svetom Nikoli. O prvoj poznatoj crkvi Svetog Nikole govori dokument iz 1289. godine. U pitanju je crkva Svetog Nikole vrtova koja se nalazila u Dobroti u blizini severnih vrata grada. Crkvu je sagradila kotorska vlasteoska porodica Drago.² U narednom veku sagrađena je i unutar samih bedema Kotora crkva posvećena svetom Nikoli. To je bila zadužbina Tripuna Buće, podignuta u prvoj polovini XIV veka (svakako do 1353. godine kada je crkvu bogato darovala ktitorova žena) a nalazila se u blizini palate Bizanti, u ulici Svete Agate.³ Bila je *tota depicta picturis grecis*, kako je 1605. godine zapisao kotorski biskup Baronio u svom izveštaju sa vizitacije.⁴

Zadužbina Tripuna Buće bila je sedište bratovštine pomoraca, koja se u XIV veku nazivala *Pia sodalitas naviculatorum Catharensium*. Zbog toga se u izvorima crkva najčešće pominje kao crkva Svetog Nikole mornara. U Biskupskom arhivu u Kotoru čuva se Statut bratovštine iz 1463. godine (*Liber fraternitatis divi Nicolai marinariorum de Catharo*), pisan na pergamentu. Ukrašen je minijaturom u vidu inicijala slova A sa likom svetog Nikole, zaštitnika bratovš-

² I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938, 60.

³ O mestu gde se crkva nalazila saznaje se iz matrikule bratovštine pomoraca iz XV veka, čiji prepis donosi G. Gelcich: *Atti allegati alla Matricola (1453, Aprile 17.) – I Fondatori della Cappella di S. Nicolò in via S. Agata, rinunziano a favore della Marinerezza a tutti i loro diritti sulla medesima. Le rovine ne furono da tempo utilizzate per la nuova Chiesa di S. Nicolò dei Marinari, i quali perciò ne diventano ne diventano gli assoluti proprietari – pare che nella chiesa predetta vi siano stati più altari*, v. G. Gelcich, *Storia documentata della Marinerezza bocchese*, Ragusa 1889, 74. Nakon zemljotresa 1979. godine, pronađeni su ostaci ove crkve i utvrđeno je da je bila jednobrodna sa polukružnom apsidom. Rezultate istraživanja i utvrđeni izgled crkve saopštio je: И. Лалашевић, *Црква св. Николе Морнара у Котору*, ГПМК XXXIII–XXXIV (1985–1986) 91–97. *О животу которског властелина Трипа Буће*, v. М. Д. Накић, *Трпне Бућућ – которски властелин и дипломата средњовековне Србије*, Историјски гласник 4 (1954) 3–31.

⁴ Podatak iz Biskupskog arhiva Kotora doneo je: I. Stjepčević, *Katedrala*, 61, 99.

tine.⁵ Sveti Nikola je prikazan u biskupskom ornatu sa pastoralom u levoj ruci, dok desnom blagosilja. Slikanje patrona bratovštine jeste izraz vere koju su bratimi polagali u njegovo zastupništvo pred Bogom. Štovanje svetog Nikole eksplicitno je istaknuto i u invokaciji Statuta, rečima: *Christo gratioso che se degna da conservare infra de noi quella sua santa parola, la quale disse a li suo discepoli: dove sono dui over tre congregati in nome mio, io son meco de loro... mediante le preghiere de miser son Nicolò nostro protectore*. Takođe, Statutom je propisano i na koji način treba da se proslavlja *nostra festa del gran barone miser San Nicolò*.⁶ Službu u crkvi Svetog Nikole mornara obavljali su franjevci, dok je statutarnim propisom bilo regulisano održavanje crkve. Oko ovog pitanja posebno se raspravljalo u periodu od 1463. do 1514. godine kada je na zborovima bratovštine doneto niz odluka u vezi sa njihovom matičnom crkvom. Među njima je za ovu temu od naročite važnosti odredba prema kojoj su kapelani bili dužni da prilikom svake mise očitaju molitvu svetom Nikoli, kao i molitvu za pomorce (*oracion de san Nicolò et pro navigantibus*).⁷ O postojanju relikvije svetog Nikole, za koju se može pretpostaviti da je čuvana u crkvi i tokom poznog srednjeg veka, saznaje se tek u dokumentima s početka XVIII veka. Kotorski biskup Marin Drago je 1708. godine, prilikom kanonske vizitacije, zabeležio da se u crkvi Svetog Nikole mornara, između ostalih relikvija, čuva *dens s. Nicolai* u srebrnom cilindru.⁸

Prilikom razmatranja prihvaćenosti i snage kulta svetog Nikole u Kotoru, posebno je važno istaći da se crkve posvećene ovom svetitelju vezuju za istoriju franjevacu i dominikanacu u Kotoru. U pitanju su dva reda koja su imala odlučujuću ulogu u formiranju ne samo religioznog, već i mnogih segmenata javnog i privatnog života vernika tokom celog poznog i ranog novog veka. Stara crkva Svetog Nikole vrtova iz XIII veka predata je 1445. godine franjevcima opservantima koji su se odselili od konventualaca. Crkvu im je ustupio sveštenik Marin Drago, koji je polagao hereditarsko pravo budući da je poticao

⁵ R. Vujičić pretpostavlja da je minijatura delo Lovra Dobričevića, cfr. R. Vujičić, *Umjetničke prilike u Kotoru sredinom XV vijeka*, ГИМК XLI–XLII (1993–1994) 42–43; id, *Jedna minijatura Lovra Dobričevića u Kotoru*, in: Zbornik biskupa Iva Gugića. Uvijek na istom putu, Perast, 1996, 183–190.

⁶ O statutu i ustroju bratovštine pomoraca, v. G. Gelcich, *Storia documentata*, 59, 63 (cap. VII); S. Mijušković, *Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca i njen statut iz 1463. godine*, ГИМК XVII (1969) 9–41.

⁷ U crkvi je radilo četiri kapelana koji su se menjali svake nedelje za obavljanje službe. Za praznik svetog Nikole pevale su se dve večernje i misa sa đakonom i podđakonom. Tada bi prokurator zvali, pored četvorice kapelana još i četiri sveštenika, cfr. G. Gelcich, *Storia documentata*, 70 (cap. XXVI)

⁸ I. Stjepčević, *Katedrala*, 38.

iz porodice ktitora crkve. Franjevci stroge stege su uz crkvu Svetog Nikole sagradili manastir i crkvu svetog Bernardina.⁹

Od vremena dolaska dominikanaca u drugoj polovini XIII veka broj redovnika u Kotoru se sve više uvećavao te je u narednom veku stvorena potreba za podizanjem većeg manastira. U tu svrhu kotorski ugledni vlastelin Nikola Buća poklonio je 1344. godine svoj posed na Pacijani (današnja Tabačina) izvan gradskih zidina kako bi se na njemu sagradio dominikanski manastir Svetog Nikole. U darovnici je istakao da to čini „zbog poštovanja i odanosti koju gajimo i osjećamo prema Redu braće propovjednika i za spas naše duše, kao lijek za naše grijehе jer smo grijешni, dugo vremena smo mislili na čast i poštovanje prema svemoćnom Bogu i njegovoj majci Blaženoj Djevici Mariji i svim svetiteljima i svetiteljicama, kao i sv. Nikoli...”¹⁰ Kotorski dominikanski manastir Svetog Nikole je porušen u očekivanju napada Hajrudina Barbarose, a dominikanski redovnici su kupili 1540. godine zemljište od benediktinaca na kojem su sagradili novi manastir, takođe posvećen svetom Nikoli, ali u okviru gradskih zidina, u blizini manastira Svete Klare.¹¹

Posebno važan segment za razumevanje snage i razvijenosti štovanja svetog Nikole u Kotoru jeste običaj povezivanja kulta ovog svetitelja, zaštitnika pomoraca, za kult patrona grada. Naime, od sredine XVI veka bratovština pomoraca je počela da rukovodi proslavom zaštitnika grada, svetog Tripuna, čiji se kult od tog vremena sve više i vezuje za Bokeljsku mornaricu. Pored običaja vezanih za proslavljanje praznika svetog Tripuna, o povezanosti i svojevrsnom preplitanju kultura svetog Nikole i patrona Kotora direktno svedočanstvo predstavljaju dela vizuelne umetnosti, a posredno i jedan pisani izvor. U pitanju je lekcija starog brevijara kotorske crkve, koji je 1227. godine napisao biskup Blaž. U delu o prenošenju glave svetog Tripuna iz Carigrada u Kotor kaže se kako je Matija Bonascije kupio ovu relikviju od jednog grčkog monaha i potom je ostavio zamotanu kao trgovačku robu upravo u manastir Svetog Nikole. Relikvija je u ovom manastiru ostala sve dok Matija nije obezbedio brod za povratak kući. Kada su krenuli put Kotora imali su mirnu plovidbu, vođeni povoljnim vetrovima. Tek kada je došao u Ulcinj, trgovac je bio dva dana zadržan zbog uzburkanog mora. Onda se more „kao nekim čudom“ (*quasi miraculose*) umirilo i Matija je sa glavom svetog Tripuna otplovio prema Kotoru. Boravak

⁹ I. Stjepčević, *Katedrala*, 61, 63; S. Mijušković, *Osnivanje bratovštine kotorskih pomoraca*, 9.

¹⁰ *Monumenta Montenegrina VI. Episkopi Kotora i Episkopija i Mitropolija Risan*, ed. V. D. Nikčević, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica, 2001, 186–187. O crkvi Svetog Nikole na rijeci i istoriji dominikanskog reda u Kotoru, cfr. S. Krasić, *Nekadašnji dominikanski samostan Sv. Nikole u Kotoru*, PPUD 28 (1989) 129–141.

¹¹ I. Stjepčević, *Katedrala*, 62–63.

relikvije u manastiru posvećenom svetom Nikoli i čudo sa mirnim morem govore o svetiteljskom kultu i temama koji su bili bliski i prepoznatljivi kotorskim vernicima.¹²

Dva svetitelja, koja su Kotorani poštovali kao zaštitnike mornara i grada, odnosno njegovog ekonomskog i pomorskog prosperiteta, povezivani su i u delima crkvene umetnosti. Na paliju od damaska, koji se 1523. godine pominje u popisu predmeta koji su se čuvali u Katedrali, predstavljeni su zajedno Bogorodica, sveti Tripun i sveti Nikola.¹³ U crkvi Svete Gospođe (Svetog Bazilija) u Mržepu kraj Stoliva sredinom XV veka naslikani su kao pandani u neposrednoj blizini oltarskog prostora – sveti Tripun na severnom i sveti Nikola na južnom zidu.¹⁴ Zbog važnosti za razumevanje lokalnog razvoja kultura svetog Nikole i svetog Tripuna, posebno se treba zadržati na jednom primeru njihovog likovnog povezivanja. U pitanju je zidno slikarstvo nastalo sredinom XV veka u staroj i uglednoj kotorskoj gradskoj crkvi Svetog Mihaila. Takođe kao pandani, sveti Nikola i sveti Tripun su naslikani na istočnom zidu oltarskog prostora crkve. U konhi apside je Deizis, u vrhu trijumfalnog luka Vaznesenje, u odsečcima luka su Blagovesti. Ispod arhanđela Gavrila, na severnom delu istočnog zida, nalazi se prilično oštećena predstava svetitelja za kojeg se na osnovu ikonografskih osobenosti (obučen je u biskupsku odoru, belu albu i zelenu tuniku ispod crvene kazule, dok u levoj ruci, pokrivenoj kazulom, drži knjigu) i prema ostacima signature, odnosno početnim slovima imena NIC, može pouzdano zaključiti da je u pitanju predstava svetog Nikole.¹⁵ Na južnom delu istočnog zida, ispod predstave Bogorodice iz Blagovesti kao pandan svetom Nikoli naslikan je sveti Tripun koji u ruci drži model grada. Obučen je poput plemića po ondašnjoj modi (u kratku haljinu tamnoplave boje opasanu pojasom, ogrnut crvenim plaštom postavljenim krznom od hermelina, a na nogama ima crvene čizme). Na modelu utvrđenog grada Kotora dominiraju zvonici Katedrale.¹⁶

¹² *Monumenta Montenegrina* VI, 76–81.

¹³ C. Fisković, *O umjetničkim spomenicima*, Споменик САН СIII (1953) 94, (prema: *Knjiga računa stolne crkve I*, 101.)

¹⁴ B. J. Ђурић, *У сенци фирентинске уније: црква Св. Госпође у Мржепу (Бока Которска)*, ЗРВИ XXXV (1996) 9–54.

¹⁵ Identifikaciju predstave iznela sam u radu *Zidno slikarstvo u crkvi Svetog Mihaila u Kotoru* (u štampi) saopštenom na skupu *Na tragovima akademika Vojislava J. Đurića* koji je održan oktobra 2006. godine u Beogradu. R. Vujičić je istu predstavu opisao kao svetitelja u dominikanskom habitu i na osnovu ostatka signature zaključio da je u pitanju sveti Dominik, v. R. Vujičić, *O freskama u crkvi sv. Mihaila*, Бока 17 (Херцег-Нови, 1985) 293. O ikonografiji svetog Nikole u italijanskom slikarstvu, cfr. G. Kaftal, *Iconography of the Saints in Tuscan Painting*, Florence, 1952, 755–770; id, *Iconography of the Saints in Central and South Italian Schools of Painting*, Florence, 1965, 799–814.

¹⁶ Sa modelom grada u rukama sveti Tripun počinje da se predstavlja od sredine XV veka, najverovatnije pod uticajem ikonografije svetog Vlaha sa modelom Dubrovnika. O

Slikanje svetog Tripuna i svetog Nikole treba sagledati u kontekstu eshatološke i funerarne simbolike celine fresko dekoracije oltarskog prostora crkve Svetog Mihaila. Naime, u katoličkoj religijskoj praksi bilo je uobičajeno da se u oltarskom prostoru i na poliptisima slikaju svetitelji od naročitog lokalnog značaja.¹⁷ Tako su svetitelji koji štite grad Kotor i njegovu pomorsku tradiciju dobili istaknuto mesto u ovoj crkvi. Za njihovo zastupništvo na Strašnom sudu molili su oni koji su želeli da crkva Svetog Mihaila bude njihovo grobno mesto.

Kada je reč o sepulkralnoj simbolici, treba podsetiti da se freska sa predstavom svetog Nikole nalazila i u okviru slikane dekoracije katedrale Svetog Tripuna. Verovatno u prvoj polovini ili sredinom XIV veka na potrbušjima lukova Katedrale naslikane su predstave svetiteljki i svetitelja čiji su kultovi bili posebno razvijeni u Kotoru. Među njima je bila i freska svetog Nikole, koja danas nije sačuvana, ali za čije postojanje se saznaje iz jedne sudsko-notarske isprave. Marin Rogo je u svom testamentu 1433. godine zaveštao da bude sahranjen u katedrali Svetog Tripuna sub volto sci Triphonis ubide picta est figura S. Nicolai.¹⁸ Mesto gde se nalazila ova predstava može se pretpostaviti na osnovu arheološkog nalaza grobnica.¹⁹ Treba napomenuti da se u prvim decenijama XIV veka u pisanim izvorima sreće još jedan pomen likovne predstave svetog Nikole (najverovatnije freske). Nikola Marina Glavатов je oporučno zaveštao 1327. godine: Item relinquo, quod pingantur in ecclesia sancti Gregorii ymagines virginis Marie, sanctorum Nycolai et Iohannis Batiste.²⁰

U testamentima Kotorana može se izdvojiti više primera različitih manifestacija štovanja kulta svetog Nikole. Po svom sadržaju, izuzetan primer oporuka iz prve polovine XV veka predstavlja poslednje zaveštanje Marina Druška, imućnog kotorskog trgovaca nevlasteoskog porekla. Marin je 1438. godine, između ostalog, zaveštao da se napravi dvanaest duplijera (kakve su

razvoju ikonografije svetog Tripuna u Kotoru i Srbiji, sa brojnim primerima, cfr. B. J. Ђурић, *У сенци фирентинске уније*, 35–40; S. Gabelić, *O ikonografiji sv. Trifuna*, Kulturno nasledstvo 28–29 (2002–2003) 107–120.

¹⁷ Crkva je donela takvu odluku da bi suzbila proizvoljno slikanje predstava posebno na najistaknutijim mestima u crkvi, v. H. Belting, *Likeness and Presence. A History of the Image before the Era of Art*, Chicago and London 1994, 377.

¹⁸ Istorijski arhiv Kotor, Sudsko-notarski spisi (dalje IAK SN) VII, 533.

¹⁹ Grobnice su pronađene ispod sledećih lukova (a na kojima danas nema fresaka): ispod krajnjeg istočnog dela severnog i južnog luka istočnog traveja uz samu apsidu, kao i ispod istočnog dela severnog luka središnjeg traveja. Na jednom od ta tri luka je najverovatnije bio naslikan lik svetog Nikole. O arheološkom nalazu grobnica, v. M. Крижанец, *Археолошка истраживања у цркви Св. Трипуна у Котору*, Гласник Српског археолошког друштва 10 (1995) 202–213. Na jednom od ta tri luka je najverovatnije bio naslikan lik svetog Nikole.

²⁰ *Kotorski spomenici. Prva knjiga kotorskih notara od god. 1326–1335*, ed. A. Mayer, Zagreb, 1951, br. 338.

plemići nosili u procesiji tokom proslave patrona grada, svetog Tripuna) i da se poklone različitim bratovštinama i crkvama, među kojima su i kotorska crkva Svetog Nikole dominikanaca i Sveti Nikola u Bariju. Kao zavet i obavezu (pro voto et debito) Druško je ostavio trista perpera dominikanskoj crkvi Svetog Nikole. Takođe, Marin Druško je crkvi Svetog Antuna, čiji je bio ktitor, zaveštao posede i zemljišta, ali je propisao i mise koje treba da se u njegovoj crkvi redovno održavaju. Svake sedmice je bilo obavezno da se čitaju tri mise: nedeljom u čast Device Marije, utorkom u čast svetog Nikole i petkom u čast svetog Antuna – ovi svetitelji trebalo je da se pominju (commemoratio) u misama, a sveštenik da moli za dušu oporučitelja.²¹

U kotorskim testamentima sreću se i podaci o hodočašćima, na koja su vernici odlazili kako bi se poklonili relikvijama i čudotvornim ikonama, zarad oprosta grehova i spasa duše.²² Kotorani su odlazili na *peregrinatio religiosa* u istaknute hodočasničke centre, koji su bili centri formiranja kultova svetitelja: Sveti grob, Rim, Asizi, Santjago de Kompostela, Sveti Mihailo na Monte Garganu. Često mesto hodočašća Kotorana bila je i crkva Svetog Nikole u Bariju, središte širenja kulta svetitelja.²³ Kao primeri mogu se izdvojiti dva oporučna zaveštanja iz XV veka. Crkvu Svetog Nikole u Bariju kao odredište hodočasnika koji će se moliti za njegovu dušu navodi 1431. godine Ivan, sin pokojnog Tripa de Buća.²⁴ Godine 1436. između ostalih hodočasničkih mesta, crkvu u Bariju pominje u svom testamentu i Maruša, udovica Raii Betcho.²⁵

Analiza izdvojenih aspekata štovanja svetog Nikole u Kotoru pokazala je kako je kult zaštitnika pomoraca i putnika bio snažno ukorenjen kako u religijskom, tako i u brojnim segmentima profanog gradskog života. Poznosrednjo-

²¹ IAK SN V, 821–823. Prepis i prevod celokupnog testamenta objavio je I. Stjepčević, *Prevlaka, Prevlaka*, in: Arhivska istraživanja Boke Kotorske, Perast, 2003, 142–144, 157–160. Delove oporuke Marina Druška objavili su i: С. Мијушковић, Р. Ковијанић, *Грађа за историју српске медицине. Документи которског архива*, Београд, 1964, 80.

²² O razlozima odlaska na hodočašće tokom srednjeg veka, kao i pojedinim hodočasničkim centrima, cfr. *Wallfahrt kennt keine Grenzen*, ed. L. Kriss – Rettenbeck, G. Möhler, München, Zürich 1984; *Akten des XII. internationalen kongresses für christliche archäologie*, (Bonn, 22–28. september 1991), Münster 1995.

²³ Velika popularnost kulta svetog Nikole na Zapadu je započela upravo kada su njegove mošti donete u Bari u kasnom XI veku i pohranjene u veliku baziliku njemu posvećenu. Kanon o prenosu moštiju svetog Nikole u Bari napisao je najverovatnije *Stefano italo-greco*, cfr. O. Strunk, *A Little Known Sticheron for the Translation of St. Nicholas*, in: *La chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo. Atti del convegno storico interessoclesiale* (Bari 1969), Italia Sacra. Studi e documenti di storia ecclesiastica, Padova, 1973, 1261–1269.

²⁴ IAK SN V, 378–381. O hodočašćima do svetilišta Svetog Nikole u Bariju, cfr. A. M. Tripputi, *Aspetti culturali e culturali dei pellegrinaggi pugliesi*, in: *Wallfahrt kennt keine Grenzen*, ed. L. Kriss-Rettenbeck, G. Möhler, München, Zürich, 1984, 383–395.

²⁵ IAK SN V, 749.

vekovna odlika prožimanja sakralnog i svetovnog dobila je poseban izraz u proslavljanju svetiteljskih kultova, naročito onih koje je poštovala celokupna gradska komuna. U Kotoru je takav bio i kult svetog Nikole. Ovaj svetiteljski kult je svoju najizrazitiju formu dostigao od strane kotorskih pomoraca koji su ga proslavljali kao svog zaštitnika. Zbog značaja koji je mornarica imala za ekonomski razvoj i odbranu grada, kult svetog Nikole je uzdignut u rang svetitelja od posebnog značaja za Kotor, kakvi su bili u prvom redu sveti Tripun, potom pojedini svetitelji iz franjevačkog i dominikanskog reda, a kasnije i lokalna blaženica Ozana. Zajednički koncept koji je stajao u središtu ovih svetiteljskih kultova bilo je duhovno okupljanje svih vernika grada oko osnovne ideje oličene u želji za prosperitetom Kotora.*

R e z i m e

U Kotoru je posebno bio razvijen kult svetog Nikole. Ovaj zaštitnik mornara i putnika očekivano je bio poštovan u gradu koji je od davnina bio orijentisan na pomorstvo. Kult svetog Nikole je u ovom radu razmatran na osnovu hronologije građenja crkava posvećenih ovom svetitelju, potom analize načina povezivanja svetog Nikole sa patronom grada u delima vizuelne umetnosti i, konačno, izdvajanjem testamentarnih zaveštanja Kotorana u kojima je prisutno štovanje svetitelja. Pored velikog i bogatog dominikanskog manastira Svetog Nikole, svakako je najvažnija bila crkva Svetog Nikole mornara, zadužbina Tripuna Buće iz prve polovine XIV veka i sakralno sedište bratovštine kotorskih pomoraca.

Sveti Tripun i sveti Nikola, dva svetitelja koje su Kotorani poštovali kao zaštitnike mornara i grada, odnosno njegovog ekonomskog i pomorskog prosperiteta, povezivani su u delima crkvene umetnosti. Posebno značajno je njihovo slikanje u oltarskom prostoru crkve Svetog Mihaila. Predstave dvojice svetitelja su analizirane u kontekstu eshatološke i funerarne simbolike celine fresko dekoracije.

Pored oporučnih zaveštanja materijalnih sredstava crkvama Svetog Nikole, posebno važna svedočanstva o prisutnosti kulta svetitelja u religijskoj praksi Kotora jesu testamentarne odredbe o preduzimanju hodočasničkog puta u crkvu Svetog Nikole u Bariju, zarad oprosta grehova i spasa duše oporučitelja.

Analiza izdvojenih aspekata štovanja svetog Nikole u Kotoru pokazala je kako je kult zaštitnika pomoraca i putnika bio snažno ukorenjen kako u religijskom, tako i u brojnim segmentima profanog gradskog života.

* Ovaj rad je rezultat istraživanja na projektu 147012 *Srednjovekovno nasleđe Balkana: institucije i kultura*, koje finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.

TRADICIJA KAO FAKTOR RAZVOJA

O značaju tradicije Bokeljske mornarice za društveni i kulturni razvoj

ANTUN SBUTEGA

A b s t r a k t

Rad razmatra značaj tradicije Bokeljske mornarice povodom 1200-godišnjice njenog osnivanja. Pri tome se sažeto razmatra pojam i sadržaj tradicije uopšte, filozofski pojam vremena i njegove različite interpretacije, a posebno koncepcija vremena u filozofiji istorije i pojam progresa. Slijedi osvrt na formiranje tradicije Bokeljske mornarice u toku njene vjekovne istorije, i njene duhovne, kulturne i socijalne vrijednosti i ističe se da su one analogne onima u Evropi u istom periodu. Na kraju se razmatra u čemu je ta tradicija važna kao faktor aktuelnog i budućeg razvoja Kotora, Boke i Crne Gore.

Konstatuje se da Bokeljska mornarica nije samo jedna folklorna i memorijalna institucija, relikv prošlosti, već da je ovaj značajni jubilej, ne samo prilika da se analizira i sumira njena istorija, nego da se da novi impuls njenom razvoju i da se valorizuju njeni potencijali u funkciji razvoja grada i države.

Pojam i sadržaj tradicije

Pojam *tradicija* se upotrebljava u raznim kontekstima i sa raznim značenjima. Riječ ima latinski korijen – *traditio* od *tradere* – i znači predaja, prenošenje, odnosno prenos „iz generacije na generaciju informacija, memorije, zakona, običaja i drugih elemenata narodne kulture.“¹

Često se upotrebljava kao sinonim za običaje (u folklornom smislu) i najčešće se odnosi na usmenu predaju, te kao više-manje usvojeni način ponašanja i djelovanja jedne grupe osoba u društvu. Često označava i neki događaj ili manifestaciju koja se ciklično ponavlja u vremenu, kao što su vjerske svečanosti.

U filozofskom kontekstu označava metaistorijski i transcendentni koncept, princip reda koji djeluje u istoriji preko institucija, zakona i pravila, posebno značajan u kontekstu sistema nekih filozofa kao što su René Guénon, Julius Evola, Titus Burckhardt, Ananda Coomaraswamy i Mario Polia.

¹ Grande enciclopedia universale illustata, Rizzoli Editore, Milano, 1991, 16, str. 5812.

Tradicionalizam znači „pravila, običaje i ponašanje vezano za tradiciju.“²

U kontekstu katoličanstva tradicionalizam je „filozofsko-religiozna doktrina koja smatra nužnim prvobitnu objavu najvažnijih istina moralnog i metafizičkog tipa (postojanje Boga, besmrtnost duše itd.) prenijetih zatim preko tradicije ljudskog društva i takvih da stvore jednu vrstu zajedničkog znanja cijelog čovječanstva.“³ Za katoličku crkvu tradicija je, pored Svetoga pisma, važan izvor spoznaje. Isto tako i pravoslavlje valorizira svoje hiljadugodišnje vjerske i kulturne tradicije, te kao i katolicizam smatra izvorom vjere i znanja djela crkvenih otaca, dok je protestantizam kritičan prema tradiciji, smatrajući jednim izvorom objave Sveto pismo.

Termin tradicija ima poseban značaj u okviru posebnih naučnih disciplina kao što su pravo i filologija, dok je proučavanje fenomena tradicije važan objekt savremene antropologije.

Za papu Ivana XXIII tradicija je „napredak koji je ostvaren juče, kao što će napredak koji mi ostvarimo danas sutra biti tradicija.“⁴

Ekumenski patrijarh Bartolomej kaže da „tradicija nije samo nastavljane običaja, navika, načina života i učenja već je prenošenje življenog života.“⁵

U ovom radu pod tradicijom se podrazumijevaju prije svega vrijednosti stvorene u prošlosti koje su izdržale probu vremena, koje su žive u sadašnjosti i inkorporirane u strukturu jednog društva. Tradicionalne vrijednosti su dakle stvorene u prošlosti, u toku dugog historijskog razvoja. Pitanje kojim se ovaj rad bavi je koliko su one važne kao faktor kulturnog, duhovnog i društvenog razvoja u sadašnjosti i budućnosti. Nužno je zato upustiti se u kratku filozofsko-teološku meditaciju o pojmu vremena, a posebno o konceptu vremena sa staništa filozofije istorije.

Pojam vremena i njegove filozofske interpretacije

Vrijeme je naše svakodnevno iskustvo, ali je interesantno da nema zadovoljavajuće filozofske definicije. „Što je, dakle, vrijeme? Ako me niko ne pita, znam; ako hoću da objasnim onome ko me pita, ne znam više“ – piše sveti Avgustin u 11. knjizi svojih poznatih „Ispovijesti.“⁶

Vrijeme je dimenzija u kojoj se koncipira i mjeri prolaz događaja; svi događaji se mogu opisati u vremenu koje može biti prošlo, sadašnje ili buduće.

² Grande enciclopedia universale illustata, Rizzoli Editore, Milano, 1991, 16, str. 5812.

³ Isto.

⁴ <http://it.wikiquote.org/wiki/Tradizione>.

⁵ Isto.

⁶ Sant'Agostino, *Le Confessioni*, libro XI, capitolo XIV.

Radi se o veoma složenom konceptu koji je bio predmet istraživanja filozofa i naučnika.

Prema Parmenidu, prava priroda bića je vječna tako da su kretanje i vrijeme samo privid, što je dokazivao Zenon svojim paradoksom o Ahilu koji ne može stići kornjaču. Platon kaže da je vrijeme „pokretna slika vječnosti,” a Aristotel tvrdi da je samo Bog vječan i nepokretan, „prvi nepokretni pokretač,” dok je vrijeme mjera kretanja, tako da je kategorija prostora i kretanja nužna da se definiše vrijeme.

Koncepcija sv. Avgustina je bliska platonističkoj i kritična prema Aristotelovoj. U 11 knjizi „Ispovijesti” on raspravlja o vremenu koje je stvoreno od Boga zajedno sa kosmosom, ali nama njegova prava priroda izmiče. Ono se dijeli na prošlost, sadašnjost i budućnost; prošlost ne postoji jer je prošla, a budućnost takođe ne postoji jer još nije nastala. Postoji, dakle, samo sadašnjost kao refleks duše, sasvim subjektivna, i u njoj je sadržana prošlost kao memorija i budućnost kao očekivanje.

Interesantno je da su antički Grci imali dva boga vremena: Kronos je bio bog hronološkog vremena, a Kairos bog dobrog, pogodnog vremena. U zapadnoj civilizaciji u modernom dobu je, međutim, prevladao hronološki, fizičko-matematički koncept vremena. Tako je Newton definisao vrijeme (kao i prostor) kao osjećaj Boga i ono protiče uvijek jednoliko, ono je apsolutno.

Poznato je da je u teoriji relativiteta Einsteina ova koncepcija promijenjena i vrijeme je relativno, a samo je brzina svjetlosti apsolutna.

Prema Kantu, vrijeme je subjektivna kategorija, forma *a priori*, nužna za percepciju spoljašnjeg svijeta.

Francuski filozof Bergson ima koncepciju sličnu Platonovoj i Avgustinovoj, po kojoj postoji unutrašnje subjektivno vrijeme, koje je realno, i spoljašnje matematičko-fizičko vrijeme, koje ne može objasniti pravu prirodu vremena.

Najzad, veliki pjesnik Thomas S. Eliot u poemu „Četiri kvarteta” piše, varirajući temu vremena: „Vrijeme sadašnje i vrijeme buduće, oba su možda sadržana u vremenu prošlom.”

Prošlost, dakle, postoji u sadašnjosti kao naša svijest o njoj, kao sjećanje. To važi za individualno sjećanje kao i za kolektivno, za memoriju jednog društva o vlastitoj prošlosti, istoriji. Naravno, sjećanje, kao naš doživljaj ili rekonstrukcija prošlosti, individualne ili kolektivne, nije fiksno i stabilno, ono se mijenja sa vremenom i podložno je promjenama, zato što se količina informacija stalno povećava, kao i zato što se naša organizacija i interpretacija tih informacija stalno mijenja; to podrazumijeva mogućnost da se pojedinim dijelovima memorije, odnosno istorije, daje manja ili veća vrijednost, da se skoro sasvim zaborave, ili potisnu, da se činjenice koje su se u jednom periodu činile jako

važnim u drugom smatraju skoro nevažnim, te da one koje su vrednovane pozitivno dobiju negativno značenje i obratno. Dakle, bilo na individualnom ili društvenom planu, mi smo stalno u aktivnom odnosu sa našom prošlošću, memorijom, istorijom.

Progres, tradicija i filozofija istorije

Pojam progressa, u savremenom smislu, ne postoji u antičkom društvu. Antički filozofi nijesu, dakle, razvili ni filozofiju istorije koja bi podrazumijevala ideju razvoja, budući da je dominantni koncept bio da postoji društveni regres, odnosno dekadencija u odnosu na neko mitsko prvobitno zlatno doba ili pak, kod pojedinih mislilaca, da se ljudsko društvo kreće ciklično, dakle da ne postoji uzlazna linija, dugoročni istorijski razvoj.

Ideju dugoročnog razvoja društva, odnosno istorijskog progressa, unose monoteističke religije judaizam a zatim kršćanstvo. Za ove religije istorija ima ne samo početak već i kraj, ali i razvoj i smisao, koji je eshatološki. Prvu filozofiju istorije je napisao već spomenuti sveti Avgustin; to je njegovo fundamentalno djelo „O državi Božjoj“, u teološkom ključu.

Sa objektivnim dinamičnim progressom evropske civilizacije od srednjeg vijeka, a posebno od industrijske revolucije, razvojem nauke i tehnike, te sa razdvajanjem filozofije od teologije, u XVIII vijeku filozofi prosvetiteljstva, posebno Condorcet, Turgot i Voltaire, afirmišu ideju progressa koja je kriterijum za interpretaciju istorije društva. Voltaire prvi uvodi pojam filozofije istorije, koji nema više teološku inspiraciju. Progres se bazira na afirmaciji ljudskog razuma. Prema Kantu, prosvetiteljstvo znači „izlazak čovječanstva iz maloljetnosti.“⁷

Koncept progressa se potpuno afirmiše u XIX vijeku, kako u filozofiji, tako u nauci i politici. Veliki filozofi, bilo idealisti poput Hegela, bilo materijalisti kao Marx, razvijaju filozofiju istorije, odnosno u njihovim filozofskim sistemima istorija ima bitan značaj, a u osnovi ima stalni progres, samo što snage koje pokreću taj progres vide različito, kao djelovanje duha ili kao posljedicu materijalnog razvoja. Ideju progressa društva prihvataju pozitivisti, u prirodnim naukama tome je dao značajan impuls Darwin a u sociologiji Spencer. Naravno, postoje mislioci koji dovode u sumnju istorijski progres, kao Nietzsche, Spengler i drugi.

Izuzetno dinamičan razvoj, prije svega zapadne civilizacije, a zatim i cijelog svijeta, u zadnja tri vijeka, uprkos svim krizama i još postojećim proble-

⁷ KANT I., *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?*, 1784.

mima, danas usko povezanog i međuzavisnog, je posljedica religioznog koncepta razvoja judeo kršćanstva koji je zatim prihvatila filozofija. „Judejski mesijanizam i kršćanska eshatologija, iako u sekulariziranim formama, su razvile aktivnosti kreativne energije koje su učinile od kršćanskog zapada jednu univerzalnu civilizaciju. Nije sigurno paganska kultura, već ona kršćanska, proizvela ovu transformaciju. Ideja moderne nauke o dominaciji nad prirodom i ideja progresa nijesu nastale u antičkom svijetu ni na istoku, već samo na zapadu. Što je to što nas je učinilo sposobnim da transformišemo svijet prema slici čovjeka? Vjerovatno ideja da smo stvoreni prema slici Boga stvaraoca, nada u buduće Kraljevstvo božje i kršćanska zapovijed da naviještavamo Evanđelje svim narodima za njihov spas, koji su se pretvorili u sekularnu pretenziju da transformišemo svijet u bolji prema slici čovjeka i da unaprijedimo primitivne narode.“⁸

Čitav moderni društveni sistem, ekonomija, politika i kultura imaju u bazi ideju stalnog razvoja. Zato sistem ulazi u krizu, ne samo kada, makar za kratko, nema razvoja, bar prema kvantitativnim pokazateljima, već kada se stopa rasta uspori. Zaboravlja se da je u cijeloj istoriji dugoj oko 10.000 godina, izuzev zadnja dva-tri vijeka, razvoj bio izuzetno spor i praktično neprimjetan u toku ljudskog života, te da su isto tako postojali kratki ili dugi periodi dekadencije i kriza pojedinih civilizacija i društava. U tom dugom periodu su akumulirane duhovne kulturne, društvene i materijalne vrijednosti koje su omogućile intenzivan razvoj u savremeno doba; one su baza toga razvoja. Te vrijednosti su prenošene vjekovima i kao tradicija. No počev od XVIII vijeka kada se u Evropi profiliraju savremeni koncepti organizacije društva, politike i ekonomije, kao što su demokracija, liberalizam, kapitalizam, industrija, pravna država, suverenitet naroda, nacionalna država, oni se suprotstavljaju tradicionalnim vrijednostima koje su dominirale kroz vjekove. Tako se suprotstavljaju konzervativizam i reformizam, tradicionalisti i progresisti. Moderni revolucionarni pokreti, počev od Francuske revolucije, pokušavali su ne samo da radikalno promijene društvo, već da izbrišu definitivno sve što podsjeća na prošlost, ruseći, uništavajući i ubijajući osobe koje su procijenjene kao predstavnici ili simpatizeri starog režima. Francuska revolucija je prva pokušala da dokine kršćanstvo i zamijeni ga novim racionalnim, državnim i ideološkim kultovima kao što su kult Vrhovnog bića ili kult Razuma. Isto tako, pokušala je da dokine prethodnu istoriju i uvede novi kalendar i novi način brojenja godina koji počinju od revolucije. Slično su se ponašali komunistički revolucionari, kao i fašisti i nacisti. Radilo se, između ostalog, o pokušaju da se unište tradicije na ko-

⁸ LOWITH, K, *Significato e fine della storia*, Milano, 1998, pag. 230-231

jima je vjekovima počivala civilizacija, koje su bile njena osnova. Naravno da su svi ovi pokušaji propali, poslije tragičnih iskustava totalitarnih režima prošlog vijeka i njihovih nasilja.

Očito je, dakle, da je suprotstavljanje tradicije i progresa, konzervativizma i reformizma apsurdno. Naime u svakom društvu, kulturi, civilizaciji postoje vrijednosti koje treba sačuvati, kao što postoji potreba za stalnim reformama i razvojem. Vrijednosti koje su stvorene u prošlosti, su kapital koga treba valorizovati, od čega zavisi budućnost. Nijedna osoba, kao nijedno društvo, ne može stvarati nove materijalne niti duhovne vrijednosti ni iz čega. Po definiciji samo Bog može stvarati ni iz čega, a čovjek uvijek samo stvara novu vrijednost koristeći onu koju već ima na raspolaganju, transformišući je i obogaćujući je; to vazi za materijalnu proizvodnju, kao i za umjetničku i kulturnu. Tako npr. industrijski radnik ima potrebu za mašinom, sirovinom, kapitalom i tehnologijom koju je neko već stvorio u prošlosti, kao što i pjesnik stvara koristeći se na kreativan način jezikom, literarnim i duhovnim vrijednostima koji su stvoreni u vjekovnim procesima u istoriji.

Formiranje tradicije Bokeljske mornarice u kontekstu razvoja evropske civilizacije

U toku svoje istorije teritorija sadašnje Crne Gore je 25 vjekova bila integralni dio mediteranske i evropske civilizacije. Na crnogorskoj obali su bili prisutni grčki emporiji, a od II vijeka pr. K. cijela teritorija Crne Gore je bila inkorporirana u Rimsku imperiju. Podjela ove imperije 395 godine na Istočnu i Zapadnu je podijelila i ovaj prostor na dva dijela, determinišući bitno njegov budućí razvoj. I pored burne i često dramatične istorije Crne Gore, veze sa Evropom su bile intenzivne. U kontekstu Rimske imperije Crna Gora je bila romanizirana i kristijanizirana u isto vrijeme kada i ostali dijelovi antičkog svijeta, tako da o biskupiji Kotor prvi podatak imamo polovinom V vijeka. Poslije propasti Zapadnog rimskog carstva, Crna Gora je ostala dio Istočnog carstva, odnosno Vizantije. Poslije invazije Gota, a zatim Avara i Slovena, gradovi na obali su uspjeli da sačuvaju svoj latinski i kršćanski identitet. U Kotor, rimski *Acrvium*, vizantijsku Dekateru, sjedište biskupije, utvrđen od Justinijana, su 809. godine prenesene relikvije svetoga mučenika Tripuna, kome je odmah sagrađena jedna crkva (koju spominje Konstantin Porfirogenit) a kasnije 1166. posvećena romanička katedrala, a on je postao zaštitnik grada i biskupije. Ističem da je kult svetaca i relikvija bio bitan u procesu kristijanizacije Evrope u srednjem vijeku, te da su relikvije svetoga Tripuna donesene u

Kotor prije nego što su relikvije svetoga Marka stigle u Veneciju, one svetoga Vlaha u Dubrovnik ili svetoga Nikole u Bari. Isto tako, kotorska katedrala je prva romanička katedrala podignuta na obali istočnog Jadrana. Ona je, dakle, podignuta u vrijeme kada je, kako piše Rodolfus Glaber, monah iz Clunyja, Evropa „pokivena bijelim plastom ckrva.“

Prenos relikvija svetoga Tripuna nije imao samo religiozni, već i kulturni i socijalni značaj. Podsjećam da je prvo literarno djelo na teritoriji Crne Gore koje poznajemo bila „Andreacijeva povelja“, da je katedrala bila i ostala do danas najznačajniji centar umjetničkog i muzičkog života grada, da je stimulisala i inspirisala kipare, slikare, umjetničke zanate i pisce, te da je imala i veliki socijalni značaj. Imati sveca zaštitnika je davalo srednjevjekovnim kršćanskim gradovima veliki prestiž i u političkom i u ekonomskom smislu. Kršćanski Kotor je imao veliki značaj za kristijanizaciju paganskih Slovena koji su se u toku VI i VII vijeka naselili u njegovoj okolini i na ostatku teritorije Crne Gore. Kristijanizacija nije bila samo vjerski proces već je, kako naglašava Fletcher,⁹ bila faktor akulturacije barbarskih naroda, odnosno prenosa na njih vrijednosti grčko-rimske civilizacije. Srednji vijek je termin koji su izmislili humanistički i renesansni intelektualci, koji ga smatraju hiljadugodišnjim nazadovanjem u odnosu na antičku civilizaciju, koju su oni pokušali da ožive. Kasnije su filozofi prosvetiteljstva smatrali srednji vijek mračnim periodom istorije, kojim dominira crkva i praznovjerje koji onemogućavaju djelovanje razuma i nauke. No, savremena historiografija demantuje ove teze.¹⁰ Upravo u srednjem vijeku su stvorene osnove Evrope, kristijanizacijom i akulturacijom paganskih naroda, stvaranjem amalgama grčko-rimske kulture sa kršćanskom religijom, te uspostavljanjem kulturnog i duhovnog jedinstva i stvaranjem koncepta jedinstvene Evrope.

Činjenica da tradicija vezuje osnivanje bratovštine Bokeljske mornarice za 809. godinu¹¹ je još jedan dokaz, ne samo značaja ovog događaja, već i činjenice da je Kotor bio uključen u religiozne i društvene procese Evrope. Naime, bratovštine koje imaju svoje porijeklo u rimskoj civilizaciji su dobile novo značenje u kršćanskoj Evropi srednjeg vijeka, koje je istovremeno bilo religiozno, kulturno, socijalno i ekonomsko. Istina, nemamo sigurnih istorijskih dokaza o osnivanju, djelovanju i kontinuitetu jedne bratovštine pomoraca počev do 809,

⁹ FLETCHER R., *La conversione dell'Europa, Dal paganesimo al cristianesimo*, 371–1386 d.C., Milano 2003, p 14.

¹⁰ WERNER, K.F., *Nascità della nobiltà, Lo sviluppo delle élite politiche in Europa I–II*, Il Giornale, Biblioteca storica, 2006.

¹¹ Na ovu tradiciju se poziva predgovor Statuta iz 1874, te neki autori, kao Raffaelli i Gelchich.

ali pored tradicije,¹² koju u historiografiji ne treba zanemariti, postoje indicije i dokazi o postojanju organizacije pomoraca u ranom srednjem vijeku, pogotovo imajući u vidu strateški i ekonomski značaj Kotora, te razvoj njegovog pomorstva i trgovine. Sigurno je da je u kasnom srednjem vijeku jedna ovakva bratovština postojala, a posebno u vrijeme kada je Kotor postao dio Mletačke republike. Prvi statut iz 1463. godine, nedavno objavljen, to svjedoči i ukazuje da je Bratovština svetoga Nikole mornara svakako postojala znatno prije toga vremena. Ona je bila jedna od brojnih bratovština srednjevjekovnog Kotora, ali svakako najvažnija, imajući u vidu značaj pomorstva za ekonomski i ukupni život grada i okoline, te činjenicu da je jedina imala svoju crkvu, dok su ostale imale samo oltare u pojedinim crkvama.

Dok je bratovština do XV vijeka imala, poput ostalih, religiozne, socijalne, ekonomske i edukativne funkcije, u to vrijeme ona dobija i specifičnu vojnu funkciju, odbrane grada i zaliva, opremanja galija i učešća u brojnim akcijama mletačke flote protiv gusara i Turaka. Kotor dobija izuzetni strateški značaj za Mletačku republiku poslije turskog osvajanja Skadra 1479. godine.¹³ On postaje značajna luka, jako utvrđen grad, centar strateški značajne provincije, kao i važan centar za sakupljanje informacija o Otomanskom carstvu.¹⁴ Mijenja se, dakle, i unutrašnja organizacija bratovštine, koja za vrijeme duge vladavine Republike svetoga Marka živi najznačajniji period svoje duge istorije. Ona učestvuje u raznim ratovima i pomorskim bitkama, poput čuvene bitke kod Lepanta, u kontekstu flote Svete lige, u kandijskom ratu i dva morejska rata, učestvuje u oslobođenju Herceg-Novog i Risna, te u više odbrana Kotora od turskih napada i opsada. Tako je ona bila uključena u vjekovnu odbranu najisturenije granice evropske civilizacije, podnoseći velike žrtve i pokazujući primjenu hrabrost i heroizam. Podsjećam na činjenicu da je u bitci kod Lepanta 1571. godine, na primjer, na 12 galija Viteškog reda svetoga Stefana iz Toscanee¹⁵ poginulo 8 vitezova i oko 60 drugih članova posade, dok je na jednoj kotorskoj galiji „Sveti Tripun“ poginula cijela posada, oko 200 osoba, zajedno sa komandantom Jeronimom Bizantijem. Koliko je bila važna odbrana Kotora svjedoči pismo francuskog ambasadora iz Madrida, povodom opsade Kotora

¹² S. MIJUŠKOVIĆ, *Bokeljska Mornarica*, XII vjekova Bokeljske Mornarice, Beograd 1972; S. MIJUŠKOVIĆ, *Kotorska mornarica*, Podgorica, 1994; G. GELCHICH, *Storia documentata della Marinarezza bocchese*, Ragusa, 1889; FARLATI, D., *Illiricum Sacrum*, T.VI, Venezia, 1800.

¹³ M. MILOŠEVIĆ, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, Podgorica, 2003, p. 204.

¹⁴ P. PRETO, *I servizi segreti di Venezia*, Milano, 1994, pp. 295–296.

¹⁵ Viteški red svetoga Stefana je osnovao Cosimo Medici 1561, sa zadatkom da se bori na Mediteranu protiv Otomanskog carstva i muslimanskih gusara.

1573. godine: „Ako je tačno da sultan gradi jednu tvrđavu da zatvori Kotorski zaliv i zatim osvoji Kotor, postati će gospodar Jadrana.“¹⁶

Odbrana Kotora i Boke i borba Bokelja protiv Turaka su imali bitan značaj za ostatak Crne Gore pod turskom vlašću, koji u XVII vijeku počinje vjekovnu borbu za oslobođenje, u kojoj su savezništvo sa Venecijom i vojne i političke akcije Bokelja imali presudan značaj.

No, i pored stalnih i iscrpljujućih napora u borbi sa Turcima i sa gusarima¹⁷ na moru i na kopnu, koji su zahtijevali veliku energiju i žrtve, stanovnici Kotora i Boke su našli energije da u teškim i često dramatičnim uslovima razvijaju svoje pomorstvo, trgovinu i kulturu. I bratovština je, pored vojnih, zadržala svoje socijalne, ekonomske i humanitarne funkcije i tako bila bitan protagonista kako odbrane tako i društvenog, ekonomskog i kulturnog razvoja Kotora i Boke. Osim toga, ona je bila i važan faktor čuvanja autonomije i identiteta od pokušaja Mletačke republike da ih limitira. U tome je veliku ulogu imao kult svetoga Tripuna, koji je odolijevao konkurenciji državnog kulta svetoga Marka, zaštitnika Republike. Tako je u XVI vijeku, kako piše A. Dabinović, citirajući mletačke izvore, admiral bratovštine imao veću vlast od predstavnika Venecije, a mletački brodovi koji su ulazili u Boku morali su da razviju zastavu svetoga Tripuna.¹⁸

Zahvaljujući njihovoj izuzetnoj hrabrosti i pomorskoj vještini, Mletačka republika je Bokeljima i bokeljskim opštinama odobravalala brojne privilegije, od kojih su svakako najvažnije bile ekonomske, koje su omogućile procvat pomorske trgovine Perasta, Prčanja i Dobrote, a zatim i drugih bokeljskih naselja. Oni su, a posebno Prčanj, obavljali značajnu službu prenosa državne pošte između Carigrada i Venecije. Za svoje vojne i pomorske zasluge brojni Bokelji su dobili najviše mletačko priznanje i postali vitezovi svetoga Marka,¹⁹ dok su neki dobili i plemićke titule. O značaju bratovštine svjedoče i simbolične privilegije predaje ključeva grada Mornarici povodom svečanosti svetoga Tripuna od strane mletačkih vlasti, te pravo da traži pomilovanje za osuđenike. Jedinstven

¹⁶ F. BRAUDEL, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949, p. 93.

¹⁷ Posebno poglavlje bogate pomorske istorije Boke je bila vjekovna borba sa gusarima na Mediteranu i Jadrana, u kojoj su bokeljski pomorci bili značajni protagonisti. M. LENCI, *Corsari, guerra, schiavi, rinnegati nel Mediterraneo*, Il Giornale, Carocci, 2007; P. BUTORAC, *Boka Kotorska u 17 i 18 stoljeću*, Perast, 2000; M. MILOŠEVIĆ, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni*, Podgorica, 2003.

¹⁸ A. DABINOVIĆ, *Kotor pod Mletačkom Republikom*, Zagreb, 1934, p. 126.

¹⁹ Najbrojnija grupa podanika Venecije odlikovanih viteškim redom svetoga Marka je ona iz Dalmacije sa 77 vitezova (uključujući i Boku), a među njima su najbrojniji Bokelji sa 19 vitezova. P. PAZZI, *I cavalieri di San Marco, Storia documentata*, Perasto, 2008, p. 42.

je slučaj da je na reljefu koji predstavlja krilatog lava, simbol svetoga Marka, zaštitnika Mletačke republike, prikazan i svetac zaštitnik grada Kotora, sveti Tripun. To pokazuje da je Kotor, više nego ijedan drugi grad u kontekstu Republike, zadržao identitet, autonomiju i uživao privilegije. Pisani tvrdi da „Bokelji, koje su uživali privilegije koje su im omogućavale skoro apsolutnu autonomiju, nikada nijesu htjeli vidjeti u Mlečanima gospodare, već zaštitnike.“²⁰

Francuska revolucija, Napoleonovi ratovi, čija je posljedica bila propast Mletačke republike, te dramatične političke promjene u Evropi, na istočnom Jadranu i Boki 1797–1814, imali su posljedice i za bratovštinu. Za vrijeme prve austrijske vladavine, zatim francuske i na početku druge austrijske vladavine ona je bila ukinuta, jer su je Austrijanci smatrali opasnom, budući da su mnogi njeni članovi gajili demokratske i revolucionarne ideje, dok su je Francuzi ukinuli, kao i druge u Veneciji i Evropi pod njihovom vlašću, smatrajući je suvisnim ostatkom feudalnog društva. No, kult svetoga Tripuna i ostale tradicije su na ovom prostoru su ipak preživjeli. Tako je Mornarica obnovljena prvo 1833, da bi bila ponovo ukinuta 1848. zbog nacionalnih i revolucionarnih ideja, što pokazuje da je, bez obzira na tradicionalno ustrojstvo, bila otvorena događajima i idejama u Evropi toga vremena. Ponovo je obnovljena 1859, ali je izgubila svoje vojnu funkciju i svedena je na memorijalnu organizaciju. Uprkos tome, te svim dramatičnim promjenama u toku XX vijeka, ona je preživjela, mijenjajući svoj statut i organizaciju, ali ostajući vjerna tradiciji i vrijednostima koje su je inspirirale. Komunistička Jugoslavija je valorizovala Mornaricu i omogućila njenu afirmaciju, odvajajući je od njenog religioznog sadržaja.

Naglašavam da je Mornarica dala bitan doprinos formiranju drugih značajnih kulturnih institucija u Kotoru, Pomorskog muzeja i Istorijskog arhiva. Nije slučajno da su admiral prof. Miloš Milošević, te bivši viceadmiral Slavko Mijušković, istaknuti historičari i arhivisti i dugogodišnji direktori Arhiva u Kotoru a da je bivši admiral prof. Vladimir Brajković bio eminentni svjetski stručnjak za pomorsko pravo i imao značajnu ulogu u osnivanju Fakulteta za pomorstvo. Sa propašću komunizma Mornarica se ponovo vraća svojim duhovnim korijenima, i nastavlja sa novom energijom svoju tradiciju. U nezavisnoj Crnoj Gori ona doživljava punu afirmaciju, i ove godine sa punom podrškom i učešćem najviših organa države i opštine proslavljen je nizom manifestacija jubilej 12 vjekova svetoga Tripuna i Bokeljske mornarice. Ovaj jubilej ima višestruki značaj ne samo za Kotor i Boku, već i za Crnu Goru i cijeli region, o čemu svjedoči učešće brojnih hodočasnika, visokih predstavnika su-

²⁰ P. PISANI, *La Dalmatie de 1797 à 1815*, Paris, 1893, p. 40.

sjednih država i vjerskih zajednica. Bokeljska mornarica je, poslije Crkve, najstarija institucija koja još uvijek postoji u Crnoj Gori, a jedna od najstarijih u regiji, te najstarija bratovštna pomoraca koja još postoji u Evropi a vjerovatno i u svijetu. Ona nas, kao i kult svetoga Tripuna, i danas povezuje sa evropskom civilizacijom, a način na koji je proslavljen ovogodišnji jubilej svjedoči koliki je vitalitet i kolika je vrijednost ove tradicije.

Tradicija Bokeljske mornarice kao faktor razvoja Kotora, Boke i Crne Gore

Iako je najmlađa država na svijetu, 192. članica Ujedinjenih nacija, Crna Gora je, kako je nedavno izjavio kardinal Franc Rode, izaslanik pape Benedikta XVI na proslavi svetoga Tripuna, i jedna od najstarijih država u Evropi. Njena izuzetna vitalnost je upravo vezana za jaki osjećaj državnog identiteta i za duboke tradicije, koje su se formirale u toku više od dva milenija njene bogate istorije. Nema, dakle, identiteta bez tradicije i sjećanja. Crna Gora ima vrlo kompleksnu etničku, kulturnu i vjersku strukturu i fundamentalna vrijednost na kojoj počiva njena sadašnjost i budućnost je upravo u tome što njen politički, pravni i društveni sistem omogućavaju da sve zajednice i kulture koje je sačinjavaju valorizuju svoje posebne tradicije i identitete u kontekstu jednog pluralnog, slobodnog i otvorenog društva u kome su one komplementarne, dio zajedničke kulturne baštine države. U tome je ova država evropska i savremena, budući da savremena Evropa počiva na istim vrijednosnim temeljima.

Dakle, tradicija Bokeljske mornarice nije samo lokalna, već važan dio kulturne baštine države, koja je ne samo podržala već i omogućila njenu valorizaciju, proslavu ovog jubileja i ovaj naučni skup.

I u toku teških i dramatičnih godina tokom prošle dvije decenije Mornarica je, na čelu sa admiralom i viceadmiralom i drugim vrijednim članovima svoje uprave, brojnim manifestacijama, kulturnim aktivnostima i naučnim publikacijama napravila sumu svoga postojanja kroz istoriju, čemu ovaj skup, čiji su radovi publicirani u ovom Zborniku, daje dragocjeni doprinos. Pored toga ona je brojnim gostovanjima i manifestacijama u inostranstvu, posebno u zemljama okruženja i u Italiji, veoma doprinijela promociji Kotora i Crne Gore, njihove kulture, istorije i tradicije... Dakle, ova generacija je sumirala vrijednosti tradicije, koje nijesu ostale sterilne, i učvrstila bazu za dalji razvoj institucije za sljedeće vjekove, predajući ih novim generacijama da ih nadgrađuju.

Siguran sam da u tom smislu postoje veoma velike mogućnosti da se ovaj akumulirani kapital iskoristi za davanje novih bogatih rezultata u budućnosti i

da se oplodi, kako na duhovnom i kulturnom, tako i na socijalnom i ekonomskom planu.

Kao što je poznato, više puta u prošlosti su elaborirane ideje i pravljene programi da Mornarica oživi svoje socijalne, humanitarne i edukativne funkcije koje je imala u prošlosti, prilagođene savremenom dobu.²¹ Te inicijative su, zbog raznih razloga i spoljnih ograničenja, dale samo parcijalne rezultate. Uvjeran sam da su sada stvoreni politički i društveni uslovi da se takve ideje ožive i realiziraju.

Kako se radi o bratovštini pomoraca, prvo treba razmotriti mogućnosti da ona doprinese razvoju ove aktivnosti kojoj ne samo Kotor, Boka i crnogorsko primorje već i čitava Crna Gora duguju u velikoj mjeri svoj razvoj u prošlosti. Crna Gora je od početka svoje istorije disala preko Jadranskog mora i preko njega održavala svoje veze sa Evropom i svijetom. U zadnjoj deceniji prošlog vijeka je došlo, iz poznatih razloga, do bitnog smanjenja trgovačke flote, i aktivnost brodarskih preduzeća se svela na simboličnu mjeru. Isto tako, u istom periodu došlo je do zastoja u razvoju i drugih značajnih pomorskih aktivnosti, luka, pomorskih agencija i drugih. Postoje brojne inicijative da se obnovi trgovačka flota, unaprijedi lučka i brodograđevna djelatnost i za njih vezane privredne i druge aktivnosti. No, do sada te inicijative nijesu dale značajne rezultate i tek sada se stvaraju uslovi da se dinamizira razvoj pomorstva. Pomorstvo je vrlo složena djelatnost koja ne obuhvata samo pomorski transport već i niz drugih privrednih i vanprivrednih djelatnosti „koje se odvijaju na moru i koje su vezane za more.“²²

Treba naglasiti da u pomorstvu tradicija ima veliki značaj, a da je ona u Crnoj Gori veoma bogata.²³ Zahvaljujući tome, i pored bitnog smanjenja trgovačke flote, institucije pomorskog školstva na svim nivoima su nastavile da obrazuju pomorce i veliki broj njih nalazi zaposlenje na stranim kompanijama, ne samo kao posada brodova već često kao istaknuti stručnjaci tih kompanija. To, kao i postojanje sklonosti prema pomorskim aktivnostima, je značajan resurs za budući razvoj. U tom kontekstu i Mornarica može dati doprinos, prije svega promovirajući pomorsku istoriju i pomorstvo.

Iako u Crnoj Gori postoje oblici udruživanja pomoraca, Mornarica se može aktivnije uključiti i u tu aktivnost, koordinirajući razne socijalne aktivnosti i favorizirajući oblike međusobnog povezivanja i solidarnosti.

²¹ Te ideje su bile uključene u „Statut Plemenitog tijela Bokeljske mornarice,, iz 1935. godine, na inicijativu tadašnjeg admirala Rudolfa Giugnina.

²² Pomorska enciklopedija, VI, str. 342, Zagreb, 1964.

²³ A. SBUTEGA, *Pomorska tradicija kao faktor razvoja pomorstva*, Zbornik Pomorskog fakulteta, Kotor, 1985.

Ostaje kao polje djelovanja promocija istorije, kulture i tradicije, kako u Crnoj Gori, tako i u inostranstvu.

Bez intencije da se transformiše u folklornu organizaciju koja zabavlja turiste, ona može doprinijeti turističkoj promociji Crne Gore, na način da se prezentacijom specifičnih formi naše kulture formira posebni i prepoznatljivi imidž Crne Gore, Boke i Kotora na međunarodnom tranzitu, koji se razlikuje od turističke ponude drugih zemalja konkurenata.

Kako je nova crnogorska država nastavljač prethodnih stvorenih na ovom prostoru, Duklje, Zete i Crne Gore Vojisavljevića, Balšića, Crnojevića i Petrovića, kao i baštinik vrijednosti drugih država koje su, poput Venecije, ovdje bile dugo prisutne, a kako je od gubitka nezavisnosti 1918. do njene obnove 2006. prošlo 88 godina, važno je uspostaviti istorijsku memoriju o kulturnom kontinuitetu ovoga prostora i valorizovati i prenijeti na nove generaciju saznanja o toj bogatoj prošlosti. U tom smislu 12 vjekova Mornarice ima veliku vrijednost.

Posebno treba naglasiti ekumenske vrijednosti ove institucije koje favoriziraju saradnju i dijalog vjera, kultura i naroda u Crnoj Gori, te saradnju sa zemljama regiona. Činjenica da postoje podružnice Mornarice u Hrvatskoj i Srbiji, te da je Mornarica bila aktivna u gostovanjima i organizovanju raznih manifestacija u Italiji i zemljama okruženja je veoma značajna i to treba dalje razvijati i stimulirati. Isto tako, činjenica da na ovome skupu učestvuju istaknuti naučnici iz raznih zemalja, posebno iz susjedstva, je dokaz ne samo njihovog interesovanja za ovaj segment istorije Crne Gore, već i toga da su istinske kulturne i druge vrijednosti stvorene na jednom teritoriju i od jednog društva univerzalne i da specifična kulturna nasljeđa ne odvajaju već spajaju ljude i kulture. I ovaj segment kulturnog mozaika Crne Gore treba da bude još bolje iskorišten, u saradnji sa institucijama u zemlji i inostranstvu i sa našim diplomatskim predstavništvima za predstavljanje naše zemlje. Na taj način, tradicija i istorija Bokeljske mornarice postaju dio promocije Crne Gore u inostranstvu, a posebno u zemljama Evrope i dokaz da je naš put prema integraciji u Evropsku uniju, zapravo samo put povratka u civilizaciju kojoj smo pripadali od početka naše istorije, civilizaciju koja je duboko utkana u naše društvo, a kojoj smo i mi dali naš doprinos.

ZNAČAJ I ULOGA BRATOVŠTINE POMORACA SV. NIKOLE OD SDORIJA U SREDNJOVJEKOVNOME SPLITSKOM DRUŠTVU

ZRINKA NOVAK

A b s t r a k t

Bratovština pomoraca sv. Nikole od Sdorijske u Splitu bila je jedna od najstarijih obrtničkih bratovština i djelovala je od sredine XIV. do sredine XVIII. stoljeća. U ovom radu analizira se matrikula (statut) bratovštine sv. Nikole, čiji se prijepis iz druge polovice XV. stoljeća čuva u franjevačkom samostanu Male braće u Dubrovniku, a objavio ga je Josip Gelčić 1885. godine. Bratovština je okupljala splitske pomorce, patrone brodova i mornare kao i žene, članice njihovih obitelji. Odredbama matrikule regulirala su se prava i dužnosti bratima, štitili interesi struke, ali i njegovala kršćanska i socijalna načela srednjovjekovnoga društva koja su bila u skladu s komunalnim splitskim statutom. Bratovština je skrbrila za svoje članove na materijalnoj i duhovnoj razini, posebice za bolesne, siromašne i umrle. Na temelju analize njezina pravilnika nastoji se istaknuti privredna i socijalna uloga ove bratovštine u splitskom komunalnom društvu.

Ključne riječi: *pomorska bratovština, matrikula, srednji vijek, Split.*

Zbog svojih povoljnih geografskih osobina (razvedenost obale, mnogobrojni zaljevi, uvale, otoci, rtovi) i važna geostrateška položaja, istočna obala Jadrana još je od antike predstavljala značajan trgovački i pomorski put koji je vodio od Zapada preko Italije prema Levantu, ali i tranzicijski koji je išao iz unutrašnjosti balkansko-panonskoga zaleđa prema zapadnoj jadranskoj obali. Stoga se i gospodarski razvoj dalmatinskih obalnih i otočnih područja temeljio na djelatnostima vezanim uz more (solane, brodogradnja, pomorstvo).¹ Jedno od najvažnijih zanimanja stanovnika Dalmacije svakako je bilo pomorstvo. Plovidba morem bila je neizostavni dio svakodnevice primoraca od antičkoga perioda kroz srednji i novi vijek do danas. More je značilo život, ono je povezovalo ljude i krajeve, ali je i razdvajalo i nosilo sa sobom određenu nesigurnost i strah.

¹ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje – prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997., str. 151.

Srednjovjekovno europsko pomorstvo karakterizirala je sezonska plovidba, što je značilo da se gospodarska plovidba odvijala od travnja do listopada.² Zimi, po teškim vremenskim uvjetima, bilo je gotovo nemoguće ploviti, stoga su ljudi u tom periodu vršili pripreme za sljedeću sezonu: popravljali su brodove, krpali mreže i solili ribu, naručivali robu i sl. Često su neki od njih imali i zemljoposjede u najmu koje su obrađivali, kao dodatak pomorskoj profesiji. Također, aktivno su sudjelovali u društvenome životu, vodeći brigu o pojedincima u potrebi (oboljelima, siromašnima, umrlima) i njihovim obiteljima. Crkva je kroz razne bratovštine razvijala duh milosrđa i solidarnosti među vjernicima, ali i onim članovima društva koje je okupljalo isto zanimanje, primjerice pomorcima, i uopće svima onima koji su kroz svoju gospodarsku aktivnost bili povezani s pomorstvom: brodograditeljima, tesarima, užarima ili konoparima, ribarima itd.³ Međutim, bratovštine nisu nastajale samo na inicijativu Crkve već i iz osjećaja stanovnika komunâ za nužnošću socijalnog i profesionalnog povezivanja. Stoga su bratovštine pomoraca (*confraternitas nautarum*) i ribara (*confraternitas pescatorum*), kao obrtna udruženja, osnivane u srednjem vijeku duž čitave jadranske obale, a najčešće su nosile ime nebeskoga patrona sv. Nikole ili svetaca čije se ime vezalo uz ribarenje kao što su bili sv. Andrija i sv. Petar. Od XIV. stoljeća nadalje nalazimo ih u Kotoru, Stonu, Bolu na Braču, Zadru, Splitu, Trogiru, Šibeniku, Rabu itd.⁴

Matrikule ili statuti bratovština neizmjereno su važan izvor za proučavanje društvene, gospodarske, vjerske i kulturne povijesti srednjovjekovnih komuna. U njima se utvrđuju prava i dužnosti bratima, određuju se pravila ponašanja članova, a kroz njihov je sadržaj vidljivo da su bratovštine protkane kršćanskim (karitativnim), a ujedno i humanitarnim načelima koja su bila u skladu s komunalnim zakonima. Onaj član koji se ne bi pridržavao određene odredbe bio bi kažnjen uglavnom novčanom globom u korist bratovštine, opomenut ili u krajnjem slučaju, kod težih prijestupa, izbačen iz bratovštine.⁵ Kroz statute pomorskih bratovština moguće je iščitati kako se u njima definirao odnos bro-

² Frederic C. Lane, *Venice (A Maritime Republic)*, Baltimore-London: The John Hopkins University Press, 1973., str. 120.; Sabine Florence Fabijanec, „Gli scambi economici sulla costa adriatica orientale nei XV–XVI secoli“, u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, Zagreb: Filozofski fakultet, 2005., str. 681.; Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. I (ur. Albert Goldstein), Zagreb: Antibarbarus, 1997., Pogl. Obustava plovidbe, str. 264–269.; *The Mediterranean in History*, (ur. David Abulafia), London: Thames & Hudson, 2003., str. 196.

³ Pomorska enciklopedija, sv. 1, A-Brod, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1954., str. 562.

⁴ Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, u: *Croatia christiana periodica*, 41 (1998), str. 147.

⁵ Isto, str. 157.

dovlasnika ili zapovjednika broda (patrona) i trgovaca, kapetana i mornara, određivale su se njihove obveze i dužnosti, štitili su se interesi pomoraca, vodila se briga za članove u slučaju bolesti, iznemoglosti, oskudice, oslobađali su se oni članovi koji bi dospjeli u zatvor zbog dugova, skrbilo se za obitelj i djecu pomoraca, u slučaju smrti članovi bratovštine trebali su se pobrinuti za ukop svojih bratima kao i stranih pomoraca koje bi smrt zadesila u njihovoj zemlji. Nadalje, članovi bratovštine brinuli su za odgoj i nauk podmlatka i za vjerski i duhovni život svojih članova. Bratovštine su imale svoju zajedničku imovinu koja se sastojala od brodova i brodske opreme, ali i novca prikupljenog od kazni i članarina koji se ulagao u razne materijalne potrebe članova.⁶ Dakle, bratovštine pomoraca, kao obrtničko-laičke bratovštine imale su značajnu privrednu, ali i socijalnu ulogu u komunalnom društvu. Na primjeru splitske bratovštine sv. Nikole od Sdorija uočiti ćemo važnost bratovštine u vjerskom i gospodarskom životu ove srednjovjekovne komune.

I. Bratovština splitskih pomoraca sv. Nikole od Sdorija

Za razliku od postojećih splitskih srednjovjekovnih bratovština, koje su bile uglavnom vjerskoga karaktera, ona sv. Nikole od Sdorija bila je jedina obrtnička bratovština u splitskoj komuni u tome razdoblju.⁷ Bratovština splitskih pomoraca sv. Nikole osnovana je vjerojatno sredinom XIV. stoljeća, a imala je prvotno sjedište u istoimenoj crkvi na Marjanu sagrađenoj 1219. godine.⁸ Grga Novak, na temelju nekih podataka iz matrikule bratovštine o prijevozu hodočasnika u Rim za vrijeme jubilarne godine (1350.) i notarskih spisa,

⁶ Pomorska enciklopedija, sv. 1, str. 562.

⁷ Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split: Matica hrvatska, 1957., str. 394.

⁸ Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, u: *Kulturna baština – časopis za pitanja prošlosti splitskoga područja*, sv. 33 (2006.), str. 249. Nasuprot Duplančićevu tumačenju, Perislav Petrić smatra da je prvotna bratovština sv. Nikole (*fraternitas S. Nicolai marinariorum*) svoje sjedište imala u samom gradu, točnije da je bila vezana uz crkvu sv. Nikole u splitskoj luci, a nestankom te crkve njezin beneficij priključuje se obližnjem beneficiju sv. Teodora na zapadnim vratima, a bratovština seli u jugoistočnu četvrt Dioklecijanove palače, u crkvu sv. Nikole od Sdorija. Vidi: Perislav Petrić, „Splitski kaštel i novi prilozi topografiji samostana svete Klare u Splitu“, u: *Božić-Bužanić zbornik, Grada i prilozi za povijest Dalmacije* (1996), br. 12, str. 180. Osobno smatram da je prvotno sjedište bratovštine *Sancti Nicolai de Serra* bilo na Marjanu, a prema Grgi Novaku, brdo Marjan se od XIV. stoljeća naziva *Mons Serandae* odnosno *Serra* što je značilo „zatvoren“, jer je prema Splitskome statutu tu bilo zabranjeno sjeći šumu i pasti stoku. Vidi: Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split, 1957., str. 530–534., 596.

Također, u dokumentu iz 1362. spominje se kao svjedok ‘pustinjak’ Vladoje, koji je stanovao u kući bratovštine, stoga je i to jedan od argumenata da je bratovština bila iznad grada, na osamljenijem mjestu kojega su nastanjivali pustinjaci.

zaključuje da bi godina osnutka bratovštine mogla biti 1349.⁹ Također, Novak navodi kako se ova bratovština u izvorima prvi puta spominje pod imenom *Sancti Nicholai de Serra* i to u notarskim dokumentima od 27. I. 1361. i 11. XII. 1362. godine, kada se navode gastaldi i prokurator i te bratovštine.¹⁰ Tako iz isprave od 11. prosinca 1362. koja je sastavljena u crkvi sv. Nikole *de Serra*, saznajemo da su gastaldi bratovštine tada bili Cibrijan Canini i Miša Zanini iz Dubrovnika (*Cibrianus Çanini et Mise Zaninnis de Ragusio, chastaldi fraternitatis Sancti Nicholai de Serra*), prokurator i Ivan Prvošić i Bilša Ciprijani iz Splita (*ser Johanne Peruoschi et ser Bilsa Cipriani de Spaletto*), a sama bratovština imala je, osim dvojice gastalda, još 12 bratima. Kao jedan od svjedoka, prilikom sastavljanja isprave, spominje se i 'pustinjak' Vladoje (*Vladoe heremita*), koji je stanovao u kući iste bratovštine.¹¹ U notarskim spisima notara Ivana iz Ancone, nailazimo na podatak koji govori da su prokurator i ove bratovštine, Bilša i Ivan Prvoslavljjev (*Bilsa et Iohannes Paruoslaui, procuraturi fraternitatis sancti Nicolai de Serra*) dana 24. I. 1361. godine primili od Marina Lovrenića (*accepessi de Marino Lourenich*), kao oporučitelja testamenta pok. Marghekte (*comissarius predictae Marghekte*), 24 male libre (*libras XXIII parvorum*).¹²

Iz crkve sv. Nikole na Marjanu, šezdesetih godina XV. stoljeća bratovština je preselila u novo sjedište, kraj samostana klarisa,¹³ na mjesto Sdorij u Dioklecijanovoj palači. U tom vremenu bratovština je dobila dozvolu tadašnjega

⁹ Grga Novak, „Kada je osnovana bratovština sv. Nikole u Splitu?“, u: *Starohrvatska prosvjeta*, 1927. n. s., sv. 1, br. 1–2, str. 88–90.

¹⁰ Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split, 1957., str. 393.; 2. izd., Split: Škuna, 2005., str. 440–441.

¹¹ Antonio Krekich (ed.), „Documenti per la Storia di Spalato (1341.–1414.)“, u: *Atti e memorie della società Dalmatia di storia patria*, vol. III–IV, Zara: Tipografia E. De Schönfeld, 1934., str. 83–84.

¹² Arhiv HAZU, Zagreb, Zbirka kodeksi, sign. Ia40/a. Zapisi notara Ivana iz Ancone, fol. 91r–91v. O ovome dokumentu govori i Grga Novak u *Povijest Splita*, Split, 1957, str. 393., ali ga je pogrešno datirao 27. januarom.

¹³ Samostan sv. Klare osnovan je 1308. zaslugom splitskog građanina Josipa Petrova (*Joseph Petri civis Spalatensis*) koji u svojoj oporuci ostavlja bogati legat od 3000 mletačkih malih libara za njegovo podizanje unutar splitskih zidina (*infra Spaleti moenia*) i smještanje u njemu 12 redovnica (klarisa). Godine 1311. samostan je izgrađen, a posvetio ga je splitski nadbiskup Petar. Vidi: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (ur. T. Smiči-klas), Zagreb: JAZU, 1910., sv. VIII, str. 182. i 275–277.; Giuseppe Gelchich, *La confraternite laiche in Dalmazia e specialmente quelle dei marinari*, Ragusa: Scuola Nautica di Ragusa, 1884–1885., str. 72. Prvotni samostan sv. Klare nalazio se kod morskih vrata na obali. Dolaskom na vlast u Splitu, Mlečani odlučuju pojačati gradske zidine gradnjom utvrde koja je trebala biti podignuta na mjestu samostana, stoga je samostan srušen 1424. g. i preseljen na mjesto Sdorij gdje su mu pripale neke zgrade i kapela uz koju je od sredine 60-ih god. XV. st. djelovala bratovština sv. Nikole. *Sdorium* je stari naziv za predio u jugoistočnoj četvrti Dioklecijanove palače O tome vidi: Perislav Petrić, „Splitski kaštel i novi prilozi topografiji samostana svete Klare u Splitu“, str. 175. i 179.

provincijala fra Ivana Soffia iz Trsta¹⁴ i redovnica samostana sv. Klare za korištenje crkve sv. Nikole koja se nalazila uz spomenuti samostan. Od tada mijenja se i njezino ime te se ona naziva mornarska bratovština sv. Nikole *de Sdoria* (*scola di marinieri de san Nicolo de Sdoria*), kako je to naznačeno i u samom naslovu njezine matrikule.¹⁵ Nije poznato do kada je točno postojala ova bratovština, ali se pretpostavlja da je mogla funkcionirati do sredine XVIII. stoljeća. Ova bratovština sv. Nikole u gradu (*Sancti Nicolai in Urbe*) spominje se sedamdesetih godina XVII. stoljeća u drugom djelu vizitacije nadbiskupa Stjepana Cosmija iz 1682./1683. i to u poglavlju o bratovštinama, za razliku od one u predgrađu (Velom Varošu) koja se naziva *Sancti Nicolai in Suburio*.¹⁶ O postojanju bratovštine početkom XVIII. stoljeća govori i podatak da se krajem 1708. godine sudac bratovštine, parun Vicko Polovineo, obratio nadbiskupu Stjepanu Cupilliju s molbom da dopusti obnovu grobnice bratovštine u crkvi uz samostan sv. Klare, što je on i odobrio 27. studenoga.¹⁷ Na popisu bratovština koje je ukinula francuska vlast 1811. godine ove bratovštine nema, što bi značilo da je ukinuta prije ostalih.¹⁸ Što se tiče nekadašnjega inventara razmatrane bratovštine, sačuvalo se vrlo malo. Naime, od arhivskoga gradiva sačuvan je jedino pravilnik (statut). Budući da je bratovština djelovala uz samostan klariša, dio njezina inventara nalazi se u posjedu toga samostana. Tako se tamo čuva velika slika sv. Nikole koja se nalazila na njegovome oltaru koji je uzdržavala bratovština. Autor slike je nepoznati mletački autor, a mogla je nastati oko 1600. godine.¹⁹ Svjedočanstvo o tome da se bratovština brinula za oltar sv. Nikole vidljivo je iz vizitacija Agostina Valiera iz 1579. godine, Mihaela Priulija iz 1603, Marka Antuna de Dominisa iz 1604. i Oktavijana Garzadorija iz 1625. godine.²⁰

U posjedu bratovštine nalazio se, i u samostanu sačuvao, srebrni ophodni križ, rad nepoznata mletačkog zlatara s kraja XVII. stoljeća, na čijoj je prednjoj strani ugraviran lik raskrštenog Krista, a na stražnjoj njezina zaštitnika sv. Ni-

¹⁴ Fra Ivan Soffi iz Trsta obnašao je dužnost provincijala franjevačke dalmatinske provincije sv. Jeronima od 1461.–1463. i od 1465.–1469. godine. Vidi: Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, str. 250.; Marin Oreb, *Zaslужni članovi Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca od njezina postanka do naših dana*. Split: Samostan sv. Jeronima, 1973., str. 70.

¹⁵ Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, str. 250–251.

¹⁶ Isto, str. 252.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

²⁰ Perislav Petrić, „Splitski kaštel i novi prilozi topografiji samostana sv. Klare u Splitu“, str. 187–188.

kole. Također, u samostanu redovnica sv. Klare čuva se i bratovštinska glasačka kutija iz XVII. stoljeća na kojoj su prikazani sv. Nikola i Gospa s Djetetom. Blaženu Djevicu Mariju pomorci su često štovali kao svoju zaštitnicu – Zvijezdu mora (*Stella maris*).²¹

U samostanu Male braće u Dubrovniku čuva se matrikula (statut) ove bratovštine splitskih pomoraca, a objavio ju je 1885. godine Josip Gelčić.²² Matrikula nosi naslov *Questa he la mariegola de la scuola di marineri de san Nicolo de Sdoria*. Pisana je na pergameni, goticom, mletačkim dijalektom (*veneto*) i bila je ukrašena slikom sv. Nikole okruženim bratimima.²³ Sveukupno, rukopis sadrži 30 stranica, promjera 18 X 26,5 cm.²⁴ Uvezena je u drvene korice obložene smeđom kožom s utisnutim geometrijsko-pleternim ornamentima, s mesinganim čavlicima na uglovima.²⁵ Pravilnik je 27. V. 1521. odobrio knez i kapetan Splita, Marcantonio de Canal.²⁶ No, čini se da je matrikula splitske bratovštine sv. Nikole ipak nastala ranije, a prema najnovijim arhivskim istraživanjima, koja je proveo Arsen Duplančić, njezin nastanak datira se u drugu polovicu XV. stoljeća.²⁷ U dosadašnjoj historiografiji ovaj se statut (*matricula*) vrlo različito datirao. Josip Gelčić je, na temelju provedene paleografske i lingvističke analize (pismo, kvaliteta pergamene, jezik na kojem je pisana), smatrao da matrikula potječe iz druge polovice XV. stoljeća i time je suvremena kotorskoj ili zadarskoj.²⁸ U nekoliko navrata pisao je o ovoj bratovštini Grga Novak, koji ipak nije bio dovoljno precizan u dataciji same matrikule, jer u dva navrata donosi kontradiktorne podatke. Naime, kada u svojoj *Povijesti Splita* govori o splitskim bratovštinama, navodi da je od sačuvanih matrikula najstarija bila upravo ova u vlasništvu pomorske bratovštine sv. Nikole od Sdorija i piše da je sastavljena 1349. godine.²⁹ Međutim, u istoj knjizi na jednom drugom mjestu G. Novak ističe kako nema niti jedne u originalu sačuvane matrikule prije 1420.

²¹ Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, str. 252–253.

²² Giuseppe Gelchich, *La confraternite laiche in Dalmazia e specilamente quelle dei marinari: memorie e documenti*, Ragusa: Scola Nautica di Ragusa, 1884–1885., str. 81–88.

²³ Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, str. 247.

²⁴ Giuseppe Gelchich, *La confraternite laiche in Dalmazia e specilamente quelle dei marinari*, str. 71.

²⁵ Anđelko Badurina, *Illuminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb: Kršćanska sadašnjosti i Institut za povijest umjetnosti, 1995., str. 79.; Mijo Brlek, *Rukopisi knjižnice Male braće u Dubrovniku*, knj. I, Zagreb: JAZU, 1952., str. 205–206.

²⁶ Isto, str. 87.

²⁷ Arsen Duplančić, „Novo čitanje podataka o splitskoj bratovštini pomoraca“, str. 250.

²⁸ Giuseppe Gelchich, *La confraternite laiche in Dalmazia e specilamente quelle dei marinari*, str. 73.

²⁹ Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split, 1957., str. 394.

godine,³⁰ čime dakle, i ovu matrikulu datira nakon te godine. Proučavajući iluminirane rukopise samostana Male braće u Dubrovniku, gdje se, kako smo već naveli, čuva i ovaj rukopis pravilnika, Anđelko Badurina navodi da on „vjerojatno potječe s kraja 14. ili početka 15. stoljeća.“³¹ Godine 1995. isti je autor čak specificirao godinu nastanka matrikule te ističe da je ona „nastala najvjerojatnije krajem 14. stoljeća, možda upravo 1388. (provincijal Ivan iz Trsta), u Splitu.“³² Povjesničar umjetnosti Cvito Fisković, na temelju datuma kneževa odobrenja matrikule (27. svibnja 1521.) i na osnovu likovne analize iluminacije, iznosi stav da je matrikula oslikana i napisana u Splitu upravo oko 1521. godine.³³ Njegovu vremensku odrednicu preuzima i Ivana Prijatelj Pavičić, koja smatra da je rukopis iz XIV.–XV. stoljeća, a iluminaciju datira oko 1521. godine.³⁴ Perislav Petrić, koji je istraživao topografiju samostana klarisa u Splitu, uz koji se od 60. ih godina XV. stoljeća smjestila ova bratovština, izrazio je mišljenje kako pravilnik nije mogao nastati prije doseljenja klarisa na mjesto Sdorij u sklopu Dioklecijanove palače, što je bilo nakon 1442. godine. Tako i postanak matrikule Petrić stavlja u drugu polovicu XV. stoljeća.³⁵ Osobno smatram da je prema navedenim notarskim dokumentima iz sredine XIV. stoljeća, u kojima se ova bratovština i njezini gastaldi i prokurator spominju, i njezina matrikula mogla nastati u to vrijeme i tada je mogla biti pisana latinskim jezikom. Naime, vidljivo je da je bratovština od početka svoga postojanja imala svoj unutarnji ustroj pa je, prema tome, morala imati i svoje propise uobličene u pravilnik (statut). Međutim, prema paleografskoj i lingvističkoj analizi, koju je iznio Gelčić, ali i prema najnovijim Petrićevim i Duplančičevim topografskim i arhivskim istraživanjima, matrikula je vjerojatno bila još jednom prepisana kasnije, sredinom XV. stoljeća, kada je bratovština preselila svoje sjedište s Marjana u

³⁰ Isto., str. 579., bilj. 1413.: „Mi nemamo ni jedne matrikule, koja bi do nas došla u originalu iz vremena prije 1420. godine, jer i od matrikule sv. Kate iz 1404. godine imamo sačuvan samo početak, a ne cijelu matrikulu u originalu, ali su matrikule starijih bratovština, koje su do nas došle, a napisane su poslije 1420. godine, prijepisi i prijevodi ranijih, originalnih...“.

³¹ Anđelko Badurina, „Iluminirani rukopisi samostana Male braće u Dubrovniku“, u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu (1972), br. 1–2, str. 99.

³² Isti, *Iluminirani rukopisi u Hrvatskoj*, Zagreb, 1995., str. 79.

³³ Cvito Fisković, „Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug“, Split: Čakavska rič, 1972., br. 1, str. 79; Isti, „O Marulićevu slikanju“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split (1986–1987), sv. 26, str. 402.; Isti, „Umjetnički obrt u XV. i XVI. stoljeću u Splitu“, u: *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića, 1450–1950.* (ur. Josip Badalić i Nikola Majnarić), Zagreb: JAZU, 1950., str. 146.

³⁴ Ivana Prijatelj-Pavičić, „Slikarstvo“, u: *Split Marulićeva doba. Katalog izložbe.* Muzej grada Splita, 22. studenoga 2001.–11. siječnja 2002. Split: Muzej Grada, 2001., str. 182–183.

³⁵ Perislav Petrić, „Splitski kaštel i novi prilozi topografiji samostana svete Klare u Splitu“, str. 182.

grad, u okrilje Dioklecijanove palače na mjesto Sdorij, kraj novoga samostana klarisa.

II. Matrikula bratovštine sv. Nikole od Sdoria

Matrikula splitske bratovštine sv. Nikole od Sdorija sadrži 30 članaka kojima su se regulirala prava i dužnosti bratima i štitili interesi struke, ali i njegovala vjerska i socijalna načela srednjovjekovnoga društva koja su bila u skladu s komunalnim splitskim statutom. Stoga je ova matrikula zanimljiva za proučavanje i analizu kroz dva aspekta: strukovnoga (gospodarskog) i kršćansko-socijalnoga. Ako se promotre odredbe koje se odnose na regulaciju odnosa patrona i mornara, njihove dužnosti, prava i obveze vezane uz mornarsku struku, mogu se izdvojiti zanimljivi podatci o tome tko je mogao postati članom bratovštine, na koji način je funkcionirala njezina uprava, kakav je bio poslovni odnos mornara i patrona broda, koje su bile obveze patrona i ostalih članova bratovštine, u kojim slučajevima su mornari mogli napustiti službu i sl. S druge strane, mnogo je odredaba usmjereno na zaštitu članova bratovštine i njihovih obitelji. Važno je uočiti na koji način je bio reguliran odnos među bratimima s kršćansko-moralnoga aspekta, koliko se pažnje pridavalo brizi za one koji su bili u raznim materijalnim i duhovnim potrebama, za bolesne, siromašne, umrle i sl. Stoga će se kroz analizu matrikule splitske pomorske bratovštine nastojati razlučiti svi navedeni elementi značajni za dobivanje potpunijega i jasnijega odgovora na pitanje kakav je bio značaj ove bratovštine za društvo i privredu srednjovjekovnoga Splita.

1. Članovi i uprava bratovštine

Iz nekih odredbi matrikule, koje se odnose na obveze i dužnosti pomoraca za vrijeme plovidbe, jasno je uočljivo da su splitskoj pomorskoj bratovštini pripadali mornari i patroni³⁶ (zapovjednici) brodova.³⁷ Bratovština je, kao uostalom i većina profesionalnih i pobožnih bratovština, bila otvorena jednako muškarcima i ženama,³⁸ kako je vidljivo iz članka 10., gdje se ističe da se pri-

³⁶ Parun (*patronus*) je zapovjednik broda, osoba koja stoji na čelu brodske posade. On ne mora biti jedini vlasnik broda, iako je u najvećem broju slučajeva vlasnik broda ujedno bio i njegov zapovjednik. Stoga se pod nazivom parun obično podrazumijevao i vlasnik broda i njegov zapovjednik. V. Antun Cvitanić (ur.), *Statut grada Splita*, III. iz. Split: Književni krug, 1998., str. 228.

³⁷ Vidi napose čl. 1, 14, 15, 21, 24–30 matrikule, u: Giuseppe Gelchich, *La confraternite laiche in Dalmazia e specilamente quelle dei marinari*, str. 80–87.

³⁸ O tome primjerice: Anna Esposito, „Men and women in Roman confraternities in the fifteenth and sixteenth centuries: roles, functions, expectations“, u: *The Politics of Ritual*

padnici oba spola mogu učlaniti u bratovštinu, samo trebaju platiti učlanjenje jedan zlatni dukat i godišnju članarinu od 24 solida.³⁹ Također se i članak 18. odnosi na žene koje su htjele postati sestime (*femina*) i izričito se naglašava da je u bratovštinu mogla ući svaka žena „na dobrom glasu“, samo je morala platiti učlanjenje u iznosu jednoga dukata i redovnu članarinu od 24 solida.⁴⁰ U istome članku navodi se da su u bratovštinu mogli ući i svi oni koji nisu plovili.⁴¹ Vjerojatno je da su ženske osobe, koje bi se uključile u bratovštinu, bile članice obitelji mornara, njihove sestre, supruge ili kćeri, budući da u onodobnim dokumentima nije zabilježeno da su žene obavljale mornarsku struku. Međutim, žene su mogle ploviti i putovati morem kako bi obavile neki trgovački posao u udaljenijim krajevima, i takvih je slučajeva bilo, iako rijetko.⁴² Za XVI. stoljeće navodim primjer Splićanke Margarite koja se bavila pomorskom trgovinom te je 1503. godine unajmila brod (*deventura*) i samostalno je prevezla u Veneciju 19 barila smokava za Trogiranina Ivana Scorpeta, pa se pretpostavlja da je i sama upravljala brodom.⁴³ Ilustrativan je i primjer Cvitice Marisalić koja je u lipnju 1558. godine prevozila sir iz Splita u Zadar i dalje u Istru, a u svibnju 1559. godine 16 malih konja iz Splita na zapadnu obalu Jadrana.⁴⁴ No, bez obzira na navedene primjere, žene su kao članice (sestime) bratovštine sv. Nikole, zasigurno imale naglašenu pobožnu ulogu u vidu odlazaka na misu i obavljanja molitvi za mornare, a posebice muške članove obitelji, ali i solidarnu ulogu izraženu kroz zbrinjavanje bolesnih i siromašnih članova bratovštine, napose onih koji nisu imali obitelj. Plaćanje upisnine i godišnje članarine bio je neophodan materijalni uvjet ulaska i ostanka u bratovštini. Ako bi, pak, koji bratim bio osuđen i izbačen iz bratovštine, npr. zbog krađe, ili zato jer nije htio u određenome trenutku za neki počinjeni prijestup platiti propisanu kaznu, on je mogao ponovno postati

Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy (ed. Nicholas Terpestra), Cambridge: Cambridge University Press, 2000., str. 82–97.

³⁹ Matricola de' Marinari di Spalato, čl. 10, str. 82: „Item se algun volese intrar in questa scuola pagi ducato uno doro sia homo ouer femina e soldi vintiquattro al ano.“ (dalje: Matrikula)

⁴⁰ Matrikula, čl. 18., str. 84: „Item auemo ordenado che ogni femena de bona fama çoe quei che non nauega posino intrare in nostra scuola pagano ducato uno per intrada e soldi 24 al ano per augumento.“

⁴¹ Isto.

⁴² Sabine Florence Fabijanec, „Gospodarska djelatnost žena na dalmatinskom komunalnom području od XIV. do XVI. stoljeća“, u: *Ženske skozi zgodovino – Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Celje 30. september – 2. oktober 2004., str. 49–64.

⁴³ Isto., str. 62.

⁴⁴ Sabine Florence Fabijanec, „Od tržnice do luke“, u: *Kolo – časopis Matice hrvatske*, god. VI (2006), br. 4, str. 223.

njezinim članom, ali samo onda ako bi podmirio svoj dug bratovštini i još platio dukat za ponovnu upisninu.⁴⁵

Svaka je bratovština, kao pravno autonomna udruga, imala organizirani unutarnji ustroj. On je često bio formiran po uzoru na administrativnu organizaciju komune, iako, naravno, u pojednostavljenome obliku. Svaka je bratovština imala svoju upravu, koja se sastojala od vodećih članova (gastalda /*gastaldus*, *castaldus*/,⁴⁶ prokuratora /*procurator*/,⁴⁷ sudaca /*iudex*/,⁴⁸ župana /*jupanus*/).⁴⁹ Na godišnjim skupštinama, koje su se odvijale obično na dan nebeskoga patrona bratovštine, članovi uprave polagali bi račune zapisane u tzv. računskim knjigama bratovština o rukovođenju bratovštinom i njezinoj pokretnoj i nepokretnoj imovini, a pritom bi se priređivao i ručak za sve bratime.⁵⁰ Skupština članova splitske bratovštine svake je godine, na blagdan svoga zaštitnika sv. Nikole (6. prosinca), birala upravu (čl. 4) koja se sastojala od dva župana (*zupani*), dva suca (*zudexi*) i dva gastalda (*gastaldi*).⁵¹ Također je bilo određeno ako bi koji od navedenih čelnika otišao na put (budući da su mornari često plovili), mogao se izabrati zamjenik dotičnoga, i to većinom bratimskih glasova i uz pristanak župana i sudaca.⁵² Iz navedenoga, ali i iz još nekih odredbi u matrikuli, vidljivo je da su gastaldi ove bratovštine bili niže pozicionirani od župana i sudaca koji su imali ugledniju i važniju funkciju u

⁴⁵ Matrikula, čl. 11, str. 82: „Se algun fradello che fosse condenado e cazado fuor dela schuola per non voler pagar la condenaxon e da poi poer algun tempo volesse intrar non sia acetado in la scuola sel non paga uno ducato e la condanaxon.“

⁴⁶ Lat. gastaldio, gastaldus, gastaldinus (con)fraternitatis, tal. castaldo – poglavar, upravitelj bratovštine. Vidi: *Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae*, vol. 1, (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb: Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1973., str. 502.

⁴⁷ Lat. procurator, m. – upravitelj (bratovštinske) imovine. Vidi: *Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae*, vol. 2, (ur. Marko Kostrenčić), Zagreb: Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, 1978., str. 919.

⁴⁸ Lat. iudex, m. – sudac. U dalmatinskim komunama postojala je i funkcija *iudex maris* – (magistratus cui res maritimae curae sunt – odnosno službenika u čiji djelokrug pripadaju pomorski poslovi). Vidi: *Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae*, vol. 1, str. 617.

⁴⁹ Lat. jupan, juppanus, jupanus, iubanus, m. župan, službenik. Vidi: *Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae*, vol. 1, str. 620. U bratovštinama su župani vršili vrlo zapaženu i uglednu funkciju. Ako je bratovština bila glavna ili jedina u mjestu, župan se smatrao prvim građaninom i bio je odgovoran za red. Dapače, bratimi se nisu smjeli potužiti sudu, ako se spor, zbog nekih manjih prekršaja, nije pokušao riješiti pred županom. Vidi: Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, str. 152.

⁵⁰ Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, str. 151–152.

⁵¹ Matrikula, str. 82, čl. 4. „Item orednemo che ogni san nicolo siano mutadi li offitali zoe de dita scuola zoe do zupani e do zudexi e dui gastaldi...“

⁵² Matrikula, str. 82, čl. 4. „...E se per chaxo alchuno de questi andase al viazo possi instituir in so loco di nostri fradeli cum assentimento tamen deli zupani zudexi et mazor parte de li fradeli...“

bratovštini. Nadalje, na taj isti blagdan, spomenuti službenici bili su dužni pokazati bratimima rad administracije i račune dobara bratovštine, i to pod prijetnjom kazne od 3 male libre u korist bratovštine.⁵³

Bratovštine su pokušavale voditi svoje poslove i pravni život unutar komune na autonomnoj razini, izdvojene iz komunalnoga društva, stoga su se i manji prijestupi rješavali izvan komunalnoga suda, pred županima i gastaldima.⁵⁴ O tome postoji i nekoliko odredbi u matrikuli splitske bratovštine sv. Nikole. Najjasnije je to izraženo u 22. članku gdje se propisuje da ako koji od bratimâ mornarâ ima kakav spor među sobom u iznosu do 5 libri, ne trebaju ići u komunalnu upravu, bez da traže dozvolu od župana i to pod prijetnjom kazne od jedne libre voska koja ide u blagajnu bratovštine.⁵⁵ Dalje se obrazlaže da se to čini zato da se ne bi dosađivalo upravi.⁵⁶ Ako se želi sklopiti mir, neka se o tome obavijesti župan, a ne treba ići komunalnoj upravi bez (njegova) znanja.⁵⁷ Dakle, takvi manji sporovi rješavali su se pred županom. Bratovština je kroz matrikulu propisivala i određene obrasce ponašanja koji su vrijedili za one mornare koji su htjeli biti i ostati njezini članovi. Takav kodeks primjerena vladanja i ponašanja bio je u skladu s kršćanskim, ali i općenito komunalnim, društvenim normama. U slučaju nepoštivanja toga kodeksa, dotičnog se moglo i isključiti iz bratovštine. Tako se u članku 6. odredilo da ako tko od bratima izreče (verbalnu) uvredu nekom drugom,⁵⁸ dužan je platiti 5 solida bratovštini, a u slučaju da dođe do tučnjave, trebalo je platiti 5 malih libri.⁵⁹ Pravila o moralnom, uzornom ponašanju vrijedila su kako za mornare na moru tako i za one koji su se u određenom vremenu nalazili na kopnu i novčanom kaznom od dvije libre voska kažnjavao bi se onaj bratim koji bi se s nekim posvađao bilo na brodu bilo na kopnu ili u stranoj zemlji ili bi načinio kakvu grubost. Nadalje, oni koji bi za takav čin znali, a ne bi prijestupnika tužili županu, bili bi

⁵³ Matrikula, str. 82, čl. 4. „...E siano tegnudi li offitali ogni festa de san nicolo mostrar le raxon e so ministration e conto di beni de la scuola a li fradeli, soto pena de lire tre de pizoli per auguento di beni dela scuola.“

⁵⁴ Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, str. 152.

⁵⁵ Matrikula, čl. 22, str. 85: „Item ordenemo che se alguno fradelo marinaro hauesse qualche differentia tra loro fina lire cinque non debi andar al reçimento sel non domanda licentia al çupan soto pena de lire una de cera che uada in la scuola...“

⁵⁶ Matrikula, čl. 22, str. 85: „...e questo se fa per non dar fastidio al reçimento.“

⁵⁷ Matrikula, čl. 22, str. 85: „E che sel fose de gran quantita daga notiçia al çupan sel pora acordar ma non deba andar al reçimento senza di la sapuda soto la dita pena.“

⁵⁸ U ovom slučaju nije precizirano na koga bi se odnosila uvreda, da li na člana bratovštine ili bilo koga izvan bratovštine.

⁵⁹ Matrikula, čl. 6, str. 82: „Item ordenemo che se algun de la scuola decesse uilania al altro pagi soldi zinqui ala scuola e si se bateseno pagi lire zinqui de pizoli.“

kažnjeni na isti način. Isto tako, patron nije smio primiti na svoj brod one koje bi sudjelovali u takvoj svađi, a u suprotnom bio bi kažnjen sa šest malih libara (čl. 29).⁶⁰ Zanimljivo je da je i u Splitskom statutu određeno da, dok je brod na putu, patron, kao najviši autoritet na brodu, ima disciplinsku i sudsku funkciju u odnosu prema posadi jer može, „ako se mornar potuče ili posvađa na brodu, kazniti ga i šibati, ali bez prolijevanja krvi i bez (uporabe) oružja.“⁶¹ Ako bi neki član bratovštine bio zatečen u kakvoj krađi, takav čin kažnjavao bi se izbacivanjem počinitelja iz bratovštine. Također, kaznom od tri male libre kažnjavalo bi se onoga koji bi znao za nekoga tko drži kod sebe ukradenu robu od nekoga iz bratovštine, a ne bi ga prijavio županu ili sucu. Ako bi župan bio taj koji je prikrivao kradljivca, prijetila mu je dvostruka kazna od šest malih libri.⁶² Isto tako, nije bilo dopušteno učlanjenje u bratovštinu onome koji bi bio u zavadi s nekim bratimom, dok se ne bi pomirio s njime (čl. 12.),⁶³ što je opet bilo sukladno kršćanskom načelu pomirenja i praštanja, ali je još više imalo intenciju stvaranja sklada i solidarnosti među članovima bratovštine.

U gotovo svim odredbama matrikule navodi se da bi, u slučaju neposluha ili propusta izvršenja neke odredbe, slijedila novčana kazna za prijestupnika. Također je u nekoliko navrata u statutu bratovštine spomenuto da su sredstva, koja bi se namaknula od novčane kazne, išla za uvećanje dobara bratovštine (*per augmento di beni dela scuola, pena vada in la scuola*).⁶⁴ Posebno je naglašeno da svaki bratim unaprijed treba platiti jedan solid svake prve nedjelje u mjesecu u korist bratovštine za njezino povećanje i proširenje, a onima koji bi se oglušili na ovu odredbu, prijetila je kazna od jedne libre.⁶⁵ Pri tome treba imati u vidu

⁶⁰ Matrikula, čl. 29, str. 86: „Item se alguno fradelo fese quistion in nauilio o in tera ouer fora dela tera: ouero se dicese qualche vilania pagi lire 2 de sera. Et quelli che sauerano et non uolesino achusare al zupan chaschi in la pena predita. Et che nisun patron non posa leuar con suo nauilio nisun de quelli li qual fesino la dita quistion soto pena de lire sei de pizoli non fazando bona pase. Et non pagando la dita pena in la qual auera chadudo...“

⁶¹ Statut grada Splita, knj. VI, cap. 58, str. 227–228. *De eodem*. „Item statutum et ordinatum est, quod si marinarius fecerit aliquam rixam uel litigium in lembo sine armis e sine percussione sanguinis, quod per patronum seu nauclerium lembi possit castigari et uerberari sine sanguinis effusione et sine armis sine aliqua pena et banno.“

⁶² Matrikula, čl. 6, str. 82: „...E se algun se trouase in qualche laronezo fato ad alguno dela scuola sia caçadi fuera dela scuola. E se alguno fradello saveise che algun de la scuola haveise roba ad algun dela scuola e non hauesse acusado al çupan ouer al çudexe pagi lire tre de pizoli. E li zupani sia tegnudi a scoder soto dopia pena.“

⁶³ Matrikula, čl. 12, str. 83: „Item se algun uolese intrar in questa scuola e se uolese mal cum algun altro de la scuola non possa intrar sel non fa pace cum lui.“

⁶⁴ Matrikula, čl. 4, 23, 24.

⁶⁵ Matrikula, čl. 16, str. 83: „Che cadaun fradelo da mo auanti debia pagar ogni prima domenega del mese a la scuola soldo uno per augmento e amplification de quella e quelli che sera desobedienti a la dita constitution ancona in pena de lire una.“

da je jedna libra bila u vrijednosti blizu 20 solida. Akumulacija novčanih sredstava, prikupljenih od upisnina, članarina i kazni, ali i donacija sigurno nije bila sama sebi svrhom, jer ova je bratovština imala izrazit kršćansko-humanitarn karakter i znatnim novčanim iznosima pomagala je svoje siromašne i potrebite članove. Iz tog razloga bila je i važna kontrola bratovštinske blagajne koja je regulirana u zasebnom članku (17.), gdje je naglašeno da se upravljanje dobrima bratovštine moglo povjeriti samo onim pomorcima koji su bili „pouzdati i na dobru glasu“, dakle onima za koje se pouzdano znalo da su poštteni i da ne će u svoju korist pronevjeriti povjerena im sredstva.⁶⁶ Isto tako, bez kontrole i određenih uvjeta, nije se nikome mogao posuđivati bratovštinski novac, kako je određeno u 9. članku.⁶⁷

2. Obveze i dužnosti patrona i mornara prema odredbama bratovštinske matrikule

Pisana po uzoru na temeljni pravni zakonik – komunalni statut, matrikula bratovštine sv. Nikole od Sdorija propisivala je točno određene obveze i dužnosti patrona i mornara na brodu i na kopnu, ali je regulirala i njihove međusobne odnose.

Statut bratovštine jasno je propisao i točno odredio iznos sredstava koja su prilikom svake plovidbe i za svaki brod bili obvezni isplatiti patroni i mornari u korist bratovštine. Tako su prema čl. 25., svi patroni i splitski brodovi koji plove bili dužni, za svaku plovidbu i put na koji namjeravaju ići, platiti po 4 solida za brod, a mornari 2 solida. Patron se trebao obvezati da će uvijek napraviti obračun za svaki put i povratak i da će platiti 2 solida za mornara. I ako se zadrži na putu, patron je dužan platiti svoj dug u roku od 10 dana nakon što se vrati u Split i to županu ili nekom drugom službeniku rečene bratovštine, a ako ne plati u rečenom terminu, dužan je platiti dvostruki iznos. Ukoliko ne izvrši naređeno, prijetila mu je kazna od tri male libre koju župan nije smio umaniti.⁶⁸ Osim što su patroni i mornari bili dužni isplatiti određeni iznos za

⁶⁶ Matrikula, čl. 17, str. 84, „Item ordenemo che li beni de la frataia de miser San nicolo altri non posano administrar ačeto marinari che sia seguri e de bona fama.“

⁶⁷ Matrikula, čl. 9, str. 82: „Item non se debia imprestar dela dita scuola denari ouer frataia ad alguna persona de che condizion se uoia per algun modo.“

⁶⁸ Matrikula, čl. 25, str. 85: „Item uolemo et ordinemo che tuti patroni et nauili spalatini li quali nauigano siano tegnudi per chadauno nauilio ciaschaduno viazo se intende demea co in su de pagar soldi quatro per nauilio. Et marineri soldi dui per chadauno. El patron sia obligado ogni uolta fazando conto de chadauno viazo de ritegnir soldi dui per mariner. Et non ritegnando il dito patron sia tegnudo a pagar del suo in termine de zorni dieci Zonto a Spalato siando rechesto per nostro zupan over per algun ofizial de la dita schola et non pagando in dito termine el dito patron sia tegnudo a pagar el dopio, et el zupan non schodando chaschi in pena de lire tre de pizoli çoie...L 3.“

svako plovilo (veće i manje) prilikom odlaska na put, jednako tako bili su obvezni isplatiti točno određena sredstva suvlasnicima brodova (*parçonevoli*), koji nisu odlazili na put. Tako je u prvoj odredbi matrikule određeno da se za svaki brod nosivosti 100 stara plaćalo 10 solida prilikom svakoga putovanja, od čega se polovica plaćala za brod ili barku, a drugu polovicu iznosa je patron s mornarima isplaćivao suvlasnicima brodova koji nisu plovili.⁶⁹ Za male barke od 60 stara nosivosti patroni su bili dužni platiti 2 solida za svako putovanje, a jednako toliko i mornari, pod prijetnjom kazne od tri male libre. (čl. 26.)⁷⁰ Ako bi koji bratim prešao na drugi brod ili barku na godinu ili na mjesec dana, trebao je platiti 4 solida u korist bratovštine. (čl. 21.)⁷¹

Posebna dužnost i vrsta posla koju su vršili članovi ove bratovštine bila je prijevoz hodočasnika (*Romieri*) u Rim, naročito tijekom jubilarnih godina.⁷² Naime, hodočasnici bi unajmili brod u Splitu, koji bi ih prevezao na zapadnu jadransku obalu, najčešće do Ankone ili poznatoga marijanskog svetišta Recanati, odakle bi se mogli uputiti u Rim. Prema podacima iz matrikule (čl. 15), brodovi ili barke koje bi hodočasnici iznajmili, bili bi težine nosivosti od sto stara naviše⁷³ a postojao je i poseban red vožnje kako bi se točno znalo vrijeme kada koji brod polazi s odredišta i kako ne bi došlo do skandala za patrone. Naime, očito je da su se patroni znali međusobno zavaditi prilikom utvrđivanja na

⁶⁹ Matrikula, čl. 1, str. 80: „Prima ano ordenado che per ogni nauilio se paghi soldi diexe per ogni cento stera de portada ogni viazo di quali denari se pagi la mitade per el nauilio ouer barcha e laltra mitade paghi el patron cum li marinari piasando ali parçoneveli che non nauega. E sel non ispiasese che i patroni pagi per la so rata del nauilio.“

⁷⁰ Matrikula, čl. 26, str. 86: „Item le barche piçole Çoie de stara 60: in suso che siano obligadi a pagar soldi 2. per chade uno viazo, et li marineri soldi 2. per chada uno vazo se intende de meia. Et non scodando el dito patron paghi come el supra dito:...”

⁷¹ Matrikula, čl. 21., str. 84: „Anchora e ordenado che se alguno nostro fradelo andase in altrui barcha o nauilio al ano al mese ouer a çornada pagi soldi 4 ala dita scuola.“

⁷² Uobičajeno je da se za hodočasnika koji odlazi na hodočašće u Rim upotrebljava latinski izraz *Romarius* odnosno u pluralu *Romarii*, a iz te riječi su se na različitim vernakularnim jezicima izvodile slične izvedenice kao što su primjerice na francuskom Romeius, Romerius, Romipeta ili pak kao što je vidljivo na ovom primjeru mletačkoga dijalekta Romieri, Romeri. Vidi: Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, tomus VI, Graz, 1954., str. 210-212.; Lexicon latinitatis mediae aevi Iugoslaviae, vol. II, Zagreb, 1978., str. 1014. Općenito o terminologiji i značenju srednjovjekovnih hodočašća vidi: Zoran Ladić, „Odjek pada tvrđave Accon 1291. u Hrvatskoj (O križarskoj vojni kao vidu hodočašća)“, u: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, vol. 16 (1998), str. 43-56.; Isti, „Hodočasnički duh srednjovjekovnih Hrvata“, u: *Povijest Hrvata*, knj. 1, Srednji vijek (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Školska knjiga, 2003., str. 439-446.; Isti, „Ponukani pobožnošću i znatiželjom: o kasnosrednjovjekovnim rapskim hodočašćima“, u: *Kolo*-časopis MH, 16 (2006), br. 4, str. 262-271.

⁷³ Matrikula, čl. 15., str. 83: „Item che ogni patron cossi de nauilio come de barcha da stera cento in suxo che havesse noliza romieri sia tegnudo uegnir con titi i Romieri ala nostra giesia de miser san Nicolo de Sdoria...“.

koga je došao red da krene s hodočasnicima na put, stoga je u članku 14. propisano da se prije i poslije svakoga putovanja baca karta o tome tko će biti prvi, drugi i zatim slijedeći koji će prevoziti hodočasnike.⁷⁴

U matrikulu su upisani i propisi koji su štitili mornare od eventualne samovolje patrona broda, posebice u određenim, nepredvidivim okolnostima kao što su bile oluje, skretanja broda s dogovorene rute i sl. Tako se u 27. članku propisuje da u slučaju ako se koji od brodova nasuče, mornar ne smije napustiti svoju službu mjesec dana, a patron ga je dužan za to vrijeme uzdržavati i ne smije ga otpustiti. Ukoliko bi pak, mornar napustio svoga patrona, on ima pravo uzeti drugoga mornara namjesto onoga koji ga je napustio.⁷⁵ Budući da su matrikule bratovština često bile pisane po uzoru na komunalne statute,⁷⁶ vrlo sličnu odredbu nalazimo i u Splitskome statutu po kojoj je mornarima zabranjeno, u slučaju nepredviđenoga skretanja s plovidbene rute (zbog oluje, straha od gusara ili razbojnika), napustiti brod. U takvom slučaju skretanja broda, patron je morao dati mornarima plaću razmjerno onom vremenu koje su mornari proveli na brodu i udaljenosti obzirom na prvobitno ugovoreno putovanje.⁷⁷ Kao što je naznačeno, mornar mora ostati u službi od početka putovanja do kraja, odnosno ne smije napustiti brod ni na jednom drugom mjestu, već samo na onome odakle je krenuo, i to nakon što priveže brod, pod prijetnjom kazne u iznosu 6 malih libara. Jednako tako, patron ne smije ostaviti svoga mornara na nekom drugom mjestu, nego na onome gdje ga je zaposlio, i to pod prijetnjom kazne od 6 malih libara u korist bratovštine.⁷⁸

⁷⁴ Matrikula, čl. 14, str. 83: „Item uegniando el tempo de condur romieri azio non intrauegna scandolo per li patroni primo et ante omnia se buta la tesiera chi die essere primo e chi secundo, et successive a condur li diti romieri azo che ogni homo sapia la sol uolta per el tempo che a uenir e non ossa algun meterse a viaço se prima non e partito quel patron che a comenza cargar li romeri Saluo che da poi partito fara bandir che fin a zorni sie colui a chi tocha la tesera uora partir. E se colui a chi tochase la tesera non se trovase a la so volta chel sequente debi andar a quello de chui era la volta posi andar driedo de lui trouandose in la tera.“

⁷⁵ Matrikula, čl. 27, str.

⁷⁶ Važno je istaknuti da je Splitski statut iz 1312. godine te su, prema tome, neke odluke ove bratovštine preuzete iz komunalnoga statuta.

⁷⁷ Antun Cvitanović (ur.), *Statut grada Splita*, Split: Književni krug, 1998., knj. VI, gl. LV: „De eodem. O istome“, str. 784–785: „Item statutum et ordinatum est, quod si marinarij promiserunt ire in aliquo uiagio usque ad certum locum in aliquo lembo et propter fortunam seu tempestatem maris aut propter timorem cursariorum et maloru hominum dictum lembum derelinquere, sed teneatur patronus satisfacere marinarijs de mercede pro rata parte temporis uel loci, quod in primo uiagio facere debuerant secundum concordiam primo factam inter eos; alias marinarij de eorum mercede nihil petere possint.“

⁷⁸ Matrikula, čl. 24, str. 85: „Item ordenemo et uolemo che nisun patron non possa lassar el suo mariner in logo nisun ezeto la che l’auesse tolto. Ezeto se tute due parte fosse contente senza qualche legitima chausa soto pena de tuti dani et interessi che podesse occurare che li diti patroni sia tegnudi pagar lire sei. Item uolemo che tuti li marinari li quali

Bratovština sv. Nikole imala je i svog službenog učitelja (*magister, maistro*) koji je podučavao pomladak, te se u 23. čl. spominje i njegovo ime (*maistro Radiuoiza*). Prema istome članku, on je bio obvezan (kao i svaki drugi magister koji bi bio izabran nakon njegove smrti) svaki put kada ne bi bilo posla ili dohotka u bratovštini, otići podučiti one koji ne bi bili bratimi ove bratovštine i to po cijeni po kojoj rade i drugi, pod prijetnjom kazne od 20 solida u korist bratovštine, u slučaju da ne posluša župana.⁷⁹ Iz bratovštinskoga statuta saznajemo ponešto i o mornarskome pomlatku odnosno mladićima koje su patroni uzimali na brod kako bi stekli određeno znanje i vještinu u praksi. U posljednjoj odredbi matrikule određuje se da svaki patron treba imati momka („malog od broda“, *fante*). Kada ga bude vodio na plovidbu po prvi puta, mladić mora platiti 3 libre, a ako to ne bi platio, patron bi ga trebao vratiti s prvoga putovanja, no ako ga ne vrati, patron bi trebao platiti za njega, u korist bratovštine.⁸⁰ Ova odredba odudara od uobičajenog načina šegrtovanja u gradovima, gdje je, prema ugovorima između majstora i šegrta, majstor bio taj koji je financirao svoga šegrta, plaćao mu hranu i odjeću, a šegrt je bio dužan marljivo učiti i raditi te biti poslušan majstoru, tijekom školovanja.⁸¹ U ovom slučaju, zanimljivo je uočiti da mladić, koji bi htio otići na brod i na taj način započeti prakticirati pomorski zanat, mora za to platiti iznos od 3 libre.

Prema članku 27. patronu nije bilo dopušteno samovoljno ukrcati na brod mornara ili momka (ven. *fante*), ukoliko obje strane nisu bile zadovoljne, a samovolja bi se kažnjavala sa šest malih libara u korist bratovštine. Također je u istoj odredbi naznačeno da patron ne može ploviti 6 mjeseci na splitskome brodu.⁸² Vrlo je zanimljiva odredba koja govori o zaštiti poslovanja domaćih

uano con nauili che siano tegnudi de non abandonare lo nauilio in logo nisuno salvo la che la desligado sia tegnudo a ligarlo soto pena de tuti dani et interesì del dito patron per chausa del dito mariner et de sopra lire sei de pizoli in augumento de la dita schola.“

⁷⁹ Matrikula, čl. 23., str. 85: „Item hauemo statuido et ordenado che maistro Radiuoiza ouer cadauno che sera electo per la scuola da poi la so morte sia tegnudo ad ogni tempo non habiamo in promesso ouer intrado in lauor a quelì che non sono fradelì de la dita scuola uegnir a lauor ali fradelì del so mestier per lo precio che lauorano ad altri soto pena de soldi uinti ogni uolta che non uoleseno obedir ali zupani la qual pena uada in la scuola.“

⁸⁰ Matrikula, čl. 30, str. 87: „Item uolemo che qualunche patron hauera el fante. E quando lo menara per mariner el primo uiazo uolemo chel dito fante sia tegnudo a pagar lire 3. E non hauendo pagar lo dito patron li ritegna del primo uiazo. Et non ritegnando el dito patron pagi del suo in agumento de la scholadel glorioso miser san nicolo.“

⁸¹ Grga Novak, *Povijest Splita*, sv. I, Split, 1957., str. 434–435.

⁸² Matrikula, čl. 27, str. 86: „Item uolemo che nisun patron non possa desviar el fante ne mariner ne levarlo sun lo nauilio per nisuno modo non siando contente tute doi le parte soto pena de lire sei L 6 de picholi in agumento de la dita schola. Et che non possa navigar per mesi sei con nauilio spalatin...“ Ovo mi je vrlo nerazumljiva odredba jer se često u praksi znalo dogoditi da putovanje traje i duže od šest mjeseci, pa i do godinu dana možda i više, posebice, ako se radilo o plovidbi prema udaljenijim lukama, kao što su primjerice: Kairo,

ljudi (pomoraca) pred strancima. Naime, prema čl. 13. „ni jedan strani brod, prema mišljenju djela naše gospode, ne može preuzeti prijevozničku službu u toj zemlji, ako su naši brodovi u luci i dobro usidreni. I slično se postupa s barkama jer nije dopušteno, kako bi željela naša gospoda, da stranci steknu dobit (zaradu) od naših zemljaka. (prev. a.)“⁸³

3. Odras pobožnosti članova bratovštine

Bratovštine su prvotno bile udruge vjernika laika koje su se osnivale s ciljem njegovanja pobožnosti. Za razliku od pobožnih, obrtne bratovštine usmjerile su svoje djelovanje na zaštitu struke, ali su članovi bili obvezni vršiti i njegovati određene pobožnosti. Taj je pobožni motiv vidljiv i u nekoliko odredbi bratovštine Sv. Nikole. Već u samom uvodu matrikule naglašeno je da su ovu bratovštinu osnovali vlasnici većih i manjih brodova i mornari koji žive od pomorstva i to na slavu Svemogućega Boga, slavne Majke Gospe Svete Marije i svetoga Nikole. Budući da pomorsko zanimanje nosi sa sobom određenu nesigurnost i neizvjesnost (tzv. *pericula maris*), taj je ključni moment istaknut već u uvodu matrikule, gdje je naglašeno da su mornari bili svjesni da je smrt uvijek pred očima svakoga čovjeka i ne može se znati njezin čas, te stoga osnivaju ovu bratovštinu za spas svojih duša.⁸⁴ Budući da su od franjevačkoga provincijala Ivana iz Trsta i redovnica samostana sv. Klare mornari dobili dozvolu da se koriste crkvom sv. Nikole, koja se nalazila uz spomenuti ženski samostan klarisa, kako je to navedeno u uvodu matrikule, nadalje saznajemo

Tir, Caffa, Sevilla, Cadiz, Malaga ili na sjeveru: Southampton, Bristol, Antwerpen i sl. O plovidbenim rutama u kasnom srednjem i ranom novom vijeku vidi: Fernand Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. I, str. 317. Moguće je i pretpostaviti da se ovom odredbom željelo zaštititi patrona od preduge plovidbe.

⁸³ Matrikula, čl. 13, str. 83: „Item che alchuno nauilio forestier secondo la parte de la nostra signoria non puol tuor nolo in questa terra siando nauili nostri in porto e ben achoredadi. Et similiter se intenda de barche perche non e licito chome vol la nostra signoria che li forestieri toia el guadagno di terieri.“

⁸⁴ Uvod u matrikulu, str. 80. „In nomine Patris et Filij et Spiritus Sancti amen. Con ciò sia che in la cita de Spalato se ritroua piosor patroni de nauilij e de barche et maxime da cento stara in suxo e marineri i qual uiueno de marinarezo andando per mar in diuerse parte e fra loro se habiano deliberado de far una scuola ouer frataia a laude del omnipotente Dio e da la glorioxa Madre Madona Sancta Maria, e de missier san Nicolo deuoto de marinari nela giesia de san Nicolo, contigua al monestier de santa Chiara de Spalato, per concession fata ai diti patroni e marinari per el Reverendo padre Missier fra Zuanne da Trieste dignissimo ministro de questa provincia de Dalmatia, e Madonna la badessa e tute le altre munege del dito monestiero, come apar per instrumento publico notando in questa matricola, pero i diti uedando che continuo la morte se apresenta dauanti li ochij de chadaun, non posando sauer lora de essa morte ano ordenado e fato questi ordeni per salute de le sue anime e de quelli che de tempo in tempo entrarano nela dita scuola li quali ordeni al tuto se debi fra loro observar.“

da je crkva očito bila još nedovršena, jer se prema čl. 2. novac bratovštine trebao utrošiti za prekrivanje crkve i za dovršenje gradnje dviju grobnica u crkvi. Jedna od njih bila je namijenjena članovima bratovštine, a druga mornarima strancima koji bi umrli u Splitu. Također, dio novca bio je namijenjen i za izradu oltarne pale sv. Nikole i jedne kase s ladicama koja bi stajala u crkvi i u kojoj bi se pod ključem mogle držati stvari bratovštine.⁸⁵ Nadalje, člankom 5. bilo je određeno da bratovština mora imati svoga kapelana koji bi služio misu u čast Krista, Djevice Marije i biskupa sv. Nikole, zaštitnika mornara, kao i za duše onih koji su pripadali bratovštini, zatim za duše njezinih dobročinitelja i za one koji će doći u nju. Župani su bili obvezni reći gastaldima neka narede bratimima da su dužni doći na misu i to pod prijetnjom kazne od 4 solida, a ako bi bili spriječeni nekim valjanim razlogom, trebali su se ispričati, odnosno opravdati županu ili gastaldu.⁸⁶ Kao što je već naglašeno, članovi bratovštine bili su zaduženi za prijevoz hodočasnika u Rim. No, prije samoga putovanja bila je potrebna i duhovna priprava za hodočašće. Stoga se u čl. 15. određuje da je patron broda, koji je u najmu hodočasnika, uoči putovanja obavezan, zajedno sa svim hodočascima, doći u crkvu sv. Nikole i postaviti jedan duplir (ven. *dopier*)⁸⁷ ispred svečeve oltarne pale te izreći jednu mornarsku molitvu. Kada budu na putu, patron je dužan prikupiti novac za kupljeni duplir postavljen ispred oltara i to pod prijetnjom kazne od pola dukata.⁸⁸ Kako je i u ovoj matrikuli na nekoliko mjesta istaknuto, vidljivo je da su se pomorci, zbog neizvjesnosti svoga zanimanja, često molitvom obraćali Bogu, Majci Božjoj i

⁸⁵ Matrikula, čl. 2., str. 81: „Item che li denari se chauera de dita raxon se debi spender a coprir la chiesa de san Nicolo de sdoria predta e chel se fara in la dita giesia do sepulture, una pe li fradeli dela scuole e laltra per li marinari ferestieri nauiganti. E chel se fara una pala de missie san nicolo dentro de uno pezzo grande e deuoto e chel se façi una caxa a ladi dela dita giesia per poder tegnir le cose de la fradaia soto chiave.“

⁸⁶ Matrikula, čl. 5., str. 81.: „Chel sia acorda un capellan che debia celebrar messe al honor del Nostro signore Iesu Christo e de la so madre verçene Maria e de misier san Nicolo padre di marinari e per anime de quelli che ano principiado quella scuola e per lanima de quelle persone che fano bene a quela scuola de san Nicolo e per lanima de quelli che sera da poi de nui. E che li zupani siano tegnudi a dir ali castaldi che comandi ali fradeli soto pena de lira una de cera che debiano vegnir a la messa e che chadun de la scuola a i qual sera fato comandamento de uegnir e per negligentia per altro restase pagi soldi quatro ogni fiada non se abiando scuxa ali çupani over ali gastaldi cum legitima caxon.“

⁸⁷ Duplir (lat. *doplerius*, *doblerius*, *doplerus*, *duplerius*, *duplirius*, *doplerium*, ital. *doppiere*) je velika svijetla, voštanica s dvostrukim stijenjem. „Cereus magnus a lino duplicato“. Vidi: *Lexicon latinitatis medii evi Iugoslaviae*, vol. 1, str. 393.

⁸⁸ Matrikula, čl. 15, str. 83: „Item che ogni patron cossi de nauilio come de barcha da stera cento in suxo che havesse noliza romieri sia tegnudo uegnir con tuti i Romieri alal nostra giesia de misier san Nicolo de Sdoria et impiar un dopier a nome de misser san Nicolo dauanti la sula pala con una oration marinarescha e poi montar de subito in nauilio et andar al suo viazo siando tempo. E quando serano in viaço se debi asunar dinari per dito dopier impiado davanti laltar soto pena al patron de mezo ducato se no asunera tal denari.“

svome patronu sv. Nikoli.⁸⁹ U znak zahvale svojim nebeskim zaštitnicima za sretno obavljeno putovanje, mirno more ili preživljenu oluju i sretan povratak, pomorci i njihove obitelji su duž čitave jadranske obale i na otocima podizali brojne zavjetne kapele i crkve, u čijim su svetištima ostavljali i *ex-voto* (zavjetne) darove.⁹⁰ Kao jedan od najljepših primjera zavjetnoga svetišta na Jadranu spomenut ćemo crkvu Sv. Marije (iz XVII. st.), sagrađenu na umjetno nasipanom otočiću *Gospe od Škrpjela* ispred Perasta u Bokokotorskoj zaljevu, koji su mornari podigli u drugoj polovici XV. stoljeća i gdje su pred „čudotvornom“ slikom Gospe ostavljali brojne zavjetne darove za uslišane molitve i sretan povratak.⁹¹ U Splitu se najpoznatije pomorsko zavjetno svetište od prve polovice XIII. stoljeća nalazi na Marjanu, u crkvi Gospe od Pojišana.⁹²

4. Socijalno-kršćanski elementi odredaba matrikule

Kada govorimo o djelovanju članova bratovštine s kršćansko-socijalnoga aspekta, treba imati u vidu da, iako je splitska bratovština pomoraca bila prvenstveno usmjerena na zaštitu interesa pomorske struke, u njoj se itekako pridavala pažnja brizi i skrbi za siromašne, potrebite i umiruće članove. Stoga je bratovština, u skladu s važećim kršćanskim i društvenim normama, kroz matrikulu regulirala i određene kršćanske obrasce ophođenja prema članovima u potrebi. Primjerice, kada se radilo o bolesnome članu bratovštine, bilo je određeno da ostali bratimi obvezno trebaju posjetiti i utješiti bolesnika (pa čak i ako je smrtno bolestan), a ako onaj, koji je bio za to službeno zadužen od strane župana, ne bi to učinio, morao je platiti kaznu u iznosu jedne libre voska.⁹³ U

⁸⁹ O sv. Nikoli biskupu, zaštitniku mornara i putnika, vidi u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ur. Anđelko Badurina), Zagreb: Sveučilišna naklada Liber; Kršćanska sadašnjost: Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 1979., str. 426–427.; Ante Škrobonja, *Sveti od zdravlja – ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004., str. 147–149.

⁹⁰ O pomorcima i njihovim zavjetnim svetištima i darovima *ex voto* vidi: Anica Kisić, *Zavjetne slike hrvatskih pomoraca: Ex voto Adriatico*, Zagreb: Matica hrvatska, 2000.; Sabine Florence Fabijanec i Zrinka Novak, „Srednjovjekovno pomorstvo pod zaštitom svetaca na istočnom Jadranu“, u: *Zbornik znanstvenog skupa More – hrvatsko blago održanog u Zagrebu u Matici hrvatskoj od 23.–24. travnja 2008.* (U tisku).

⁹¹ Ivo Stjepčević, *Arhivska istraživanja Boke Kotorske*, Perast: Gospa od Škrpjela; Hrvatska gospodarska komora; Napredak, 2003., str. 383–384.

⁹² Arsen Duplančić, „Gospina Crkva na Pojišanu od početka XX. stoljeća“, u: *Svetište Gospe od Pojišana: u povodu 85. obljetnice dolaska kapucina i završetka restauratorskih radova*, Split: Kapucinski samostan Gospe od Pojišana, 1994., str. 9–18.; Perislav Petrić, „Majka i Kraljica našega Splita“, u: *Ibid.*, str. 31–46.

⁹³ Matrikula, čl. 19, str. 84.: „...E se i se amalase algun fradelo che i altri fradeli siano tegnudi andar a visitarlo e a confortarlo e star la cum esso siando tal amalado a pericolo de morte e se quelli a chi fosse comandado per li zupani non volese obedir pagi lira una de çera ala scuola...“

slučaju, pak, da se neki član razboli, ostari ili osiromaši, bratovština mu je dužna, prema mogućnostima, i financijski pomoći.⁹⁴ Također, treba istaknuti da su bratimi bili dužni pomoći onome bratu koji bi zbog neplaćenih dugova bio u zatvoru te ih u tom trenutku ne bi imao mogućnosti vratiti. Njegove dugove tada bi, prema zajedničkom dogovoru, trebali pokriti bratimi.⁹⁵ Kasnosrednjovjekovno društvo i Crkva poticali su sklapanje braka i formiranje obitelji jer je obitelj smatrana temeljnom sastavnicom društva.⁹⁶ Tako su članovi bratovština sv. Nikole imali zadaću materijalno potpomagati i one mladiće mornare, koji su se htjeli oženiti, međutim zbog siromaštva i loše materijalne podloge nisu bili u mogućnosti. Sredstva potrebna za ženidbu siromašnijih članova namaknula bi se iz bratovštinske blagajne.⁹⁷ S vremenom su se neke bratovštine usmjerile isključivo na brigu o ukopu, napose siromašnih članova društva (primjerice, kotorska bratovština „dobre smrti“ iz XVI. st., zadarska bratovština „milosti i milosrđa /*carità e misericordia*/ ili splitska bratovština „dobre smrti“, koja je pomagala siromahe za života i brinula za dostojan ukop nakon smrti),⁹⁸ što je bilo pod utjecajem promjene u izričaju pobožnosti u vrijeme humanizma, poznate pod pojmom '*devotio moderna*' i načela '*ars bene moriendi*'.⁹⁹ No, u načelu je svaka bratovština brinula o ukopu svojih umrlih članova. Nakon smrti, trebalo je organizirati dostojanstven i pobožan sprovod. Taj vid pobožnosti istaknut je i u nekoliko odredbi ove bratovštine. Tako se u čl. 3 ističe da kada umre koji bratim, ostali su dužni ići ispratiti tijelo pokojnika sa štovanjem

⁹⁴ Matrikula, čl. 7., str. 82.: „E se alguno fradello de la dita scuola uegnise in uechieça ouer in malatia e fose pouero siano tegnudi i fradeli socorerlo quanto i pora secondo el parer di zupani e di çudexi cum la mazor parte de li fradeli come meio li parera...”

⁹⁵ Matrikula, čl. 7., str. 82.: „E se algun fradello fosse messo in prexon per debito e non avesse da pagar siano tegnudi i fradeli aiutarli a pagar el suo debito tanto quanto parera al zupan e ai zudexi cum la mazor parte di diti fradeli.”

⁹⁶ O sklapanju braka i bračnome životu u srednjem vijeku vidi: Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad – dubrovačka obitelj od XIII. do XV. stoljeća*, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1994., 2 pogl. „Bračna veza i njezino značenje u obitelji i društvu“, str. 55–76.

⁹⁷ Matrikula, čl. 8., str. 82.: „Item se algun fradello auesse fie da maridar le qual fose de bona condicion e per pouertade non se podese maridar siano tegnudi i diti fradeli aiutar a maridarlo tanto quanto parera ai zupani e ali zudesi cum la mazor parte di fradeli trouandose danari in cassa o altramente.”

⁹⁸ Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, str. 140.

⁹⁹ O '*devotio moderna*' vidi u: *Handbuch der Kirchengeschichte*, Band III/2, Die mittelalterliche Kirche: vom Hochmittelalter bis zum Vorabend der Reformation, (ed. Hubert Jedin), Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1985., str. 436, 438, 520–538; o '*ars bene moriendi*' vidi u: Anonimus, „The Art of Dying Well“, u: *Medieval Popular Religion, 1000–1500, a Reader*, (ed. John Shinnors), London: Broadview Press, 1997., str. 525–535; Norman Francis Blake „Ars Moriendi“, u: *Dictionary of the Middle Ages*. sv. 1 (ed. Joseph R. Strayer), New York: Scribner, 1982., str. 547–548.

(pobožno) i to svaki bratim noseći u ruci jednu svijeću težine 6 unči. Svi bratimi, koji bi bili u gradu, obvezni su, pod prijetnjom kazne od 20 solida, otići u kuću pokojnika, naprijed noseći svećenički križ, a zatim oni, koje bi odredili župani, bili su dužni odnijeti tijelo do bratovštinske crkve sv. Nikole,¹⁰⁰ gdje su se nalazile dvije grobnice: jedna za bratime, druga za mornare strance koji bi umrli za vrijeme boravka u Splitu. Kada je riječ o strancima, matrikula jasno navodi kako treba postupati u slučaju da koji strani mornar umre u gradu i u njemu ne bi imao rodbine koja bi ga pokopala. Tada su ga bratimi ove bratovštine bili dužni pokopati (čl. 19.) i još je pripomenuto da bi tako trebalo učiniti sa svakim bratimom koji živi bez obitelji.¹⁰¹ Koliko je pripadnicima bratovštine stalo do svakoga svoga člana, pokazuje i članak 20. koji govori kako su u slučaju da koji bratim umre u stranoj zemlji, određeni bratimi dužni otići po njegovo mrtvo tijelo i to ako bi udaljenost do toga mjesta preko mora iznosila do 100 milja i kopnom do 25 milja i ukoliko ne bi bilo određene zapreke. U ovom slučaju prijeti se čak i županima novčanom kaznom, i to ako ne pošalju nekoga po truplo, tada trebaju platiti od svojih dobara 20 libri u korist bratovštine. Onoga bratima, kojemu je naređeno da izvrši ovo putovanje, a ne želi otići, suci ili župani dužni su kazniti s pet libara. Nadalje, navodi se da ukoliko se mrtvac ne može prevesti na svoj trošak, onda ga se treba prevesti do Splita na trošak bratovštine.¹⁰² Čini se vjerojatnim da se bratovština materijalno brinula i o udovicama i djeci preminulih članova, iako to nije izričito navedeno u samoj matrikuli. Dakle, iz svih razmatranih odredbi može se zaključiti da je bratovština, iako je bila utemeljena kao obrtnička, vodila brigu o svojim članovima, naročito onima siromašnijima i potrebnijima, te je cijelo vrijeme svoga postojanja imala funkciju, kako zaštite struke tako i svojih članova pružajući im materijalnu i duhovnu podršku prema principu kršćanskoga milosrđa.

¹⁰⁰ Matrikula, čl. 3., str. 81: „Item statuido e ordenado he che quando morira algun fradelo de la dita scuola che siano tegnudi andar compagnar el corpo del dito deuotamente cadauno fradelo cum una candela in mano impiada de pexo de onçe sei. E tuti li fradeli che serano in la terra siano tegnudi uegnir a caxa del morto auanti che sia porta la croxe del preti soto pena de sldi 20 zinqu i quali sia messi in la scuola e che li fradeli siano tegnudi portar el corpo ala giesia zoe quel i a chi sera comandado per li zupani.“

¹⁰¹ Matrikula, čl. 19, str. 84: „...E se per caxo qualche navegante morisse in questa terra e non auese alguna cossa per farlo sepulir siano tegnudi i diti fradeli sepelirlo e cosii se intenda çiascun de la fameia di diti fradeli sina che uiue algun di fradeli diti. E che li zupani e çudexi siano tegnudi.“

¹⁰² Matrikula, čl. 20, str. 84: „Item ordenemo che se algun fradello morisse fuera dela terra sia tegnudi andar a tuor el so corpo per mar fin a mia cento e per terra mia vinticinque saluo iusto impedimento. E non mandando li zupani a tuorlo debia pagar di suo beni lire 20 che vadano a la scuola. E sel fosse fato comandamento ad alguno fradello e non volesse andar che li çupani e zudesi o debi condenar lire çinque per chadauno allora non faça altra spexa. E non habiando di che siano tegnudi i fradel i a condrllo ale spexe de la scuola.“

III. Zaključak

Bratovština pomoraca Sv. Nikole *de Sdoria* u Splitu ubraja se među najznačajnije i najuglednije splitske bratovštine, a kao obrtnička bratovština imala je značajnu privrednu i socijalnu ulogu u splitskom komunalnom društvu. Iako se ne zna točna godina njezina osnutka, vjerojatno je utemeljena sredinom XIV. stoljeća, kada je, čini se, sastavljena i njezina matrikula. Svoje prvotno sjedište imala je na brdu Marjan uz crkvu Sv. Nikole *de Serra* (*Sancti Nicolai de Serra*) da bi šezdesetih godina XV. stoljeća prenijela svoje sjedište u novu crkvu sv. Nikole na mjesto Sdorij, unutar zidina Dioklecijanove palače, uz samostan redovnica klarisa. Kasniji prijepis matrikule (statut) ove bratovštine ponovno je odobrio splitski knez Marcantonio de Canal 27. svibnja 1521. godine. Prema nekim arhivskim istraživanjima, prijepis rukopisa matrikule na mletačkome dijalektu veže se uz drugu polovicu XV. stoljeća. Inače, matrikula se čuva u samostanu Male braće u Dubrovniku, a objavio ju je 1885. godine Giuseppe Gelchich. Statut bratovštine sadrži 30 članaka i u njima su propisana prava i dužnosti bratima, regulirani su bili odnosi između mornara i patrona broda, štitili su se interesi mornarske struke, ali je iz njih vidljivo da su se njegovala vjerska i solidarna načela prema svim članovima bratovštine koja su bila u skladu s komunalnim splitskim statutom i kršćanskim načelima koja je propisivala Katolička crkva. Bratovštini su pripadali patroni brodova i mornari, ali je bratovština bila otvorena i ženama, članicama obitelji mornara. Svaka je bratovština, pa tako i ova mornarska, birala jednom godišnje svoju upravu. Članovi splitske bratovštine okupili bi se svake godine, na blagdan svoga zaštitnika sv. Nikole, kada su birali svoju upravu koja se sastojala od dva župana, dva suca i dva gastalda, i na taj dan su čelnici bratovštine bili dužni pokazati bratimima rad administracije i račune dobara bratovštine. Svoje prihode bratovština je stjecala uglavnom od prikupljenih upisnina, članarina i kazni, ali i od dobrovoljnih donacija, i oni su se čuvali u blagajni bratovštine. Plaćanje upisnine u iznosu jednoga dukata i godišnje članarine u iznosu od 24 solida bio je neophodan materijalni uvjet ulaska i ostanka u bratovštini. Zajednička sredstva trošila bi se u različite svrhe, primjerice za dovršenje izgradnje crkve sv. Nikole ili dviju novih grobnica u crkvi, a najčešće su bila namijenjena najsiromašnijim članovima jer je ova bratovština imala izrazit kršćansko-humanitaran karakter i znatnim novčanim iznosima pomagala je svoje potrebite članove, primjerice one koji bi dospjeli u zatvor radi dugova ili siromašnije mornare koji nisu imali dovoljno novaca za sklapanje ženidbe. Osim materijalne pomoći članovima, bratovština je skrbila za svoje članove i na duhovnoj razini. Između ostaloga, bratimi su trebali iskazati poštovanje prema starijima i umirućima, brinuti za bolesne članove, prisustvovati pokopima članova i po-

moći njihovim obiteljima. Ukoliko je član bratovštine umro u nekom drugom gradu ili zemlji, braća su ga trebala donijeti kući, ako udaljenost nije prelazila više od 100 milja na moru ili 25 milja na kopnu. Ako je pokojnik bio siromašan, bratovština je snosila sve izdatke prijevoza. Zanimljiva je i odredba koja propisuje da su se bratimi trebali pobrinuti i oko pokopa nekog stranog siromašnog mornara, ukoliko ga je smrt zatekla u njihovu gradu te ga pokopati u grobnici u crkvi sv. Nikole, koja je bila za to namijenjena. Jedno od vrlo važnih zaduženja članova bratovštine bio je prijevoz hodočasnika koji su išli u Rim za vrijeme jubilarnih godina, i to iz Splita do zapadne jadranske obale. Prema odredbama matrikule, trebalo je uspostaviti točan red vožnje brodova koji bi prevozili hodočasnike, a prije putovanja patron je bio obavezan, zajedno s hodočasnici, doći u crkvu, darovati duplir na oltar sv. Nikole, izmoliti mornarske molitve i krenuti na put. Bratovština je imala i svog kapelana koji bi služio misu za bratime. Bratovština se skrbila za svoje članove i pazila na odnos mornara i patrona broda. Tako patron nije smio iskrcati mornara s broda, bez opravdana razloga, i tada je to mogao učiniti samo u onoj luci u kojoj ga je ukrcao. U protivnom je sam patron morao snositi novčane troškove. Međutim, svoje je obveze imao i mornar prema brodu i patronu i nije smio napustiti službu u slučaju nepredvidivoga skretanja broda s plovidbene rute. Bratovština sv. Nikole imala je i svoga službenog učitelja koji je podučavao pomladak. Svoju praktičnu vještinu mladi naučnici najbolje su mogli steći tijekom plovidbe, a matrikula propisuje da je svaki patron (kapetan) morao imati i pomoćnika na brodu. Iz nekih odredbi može se uočiti da je matrikula bila i svojevrsni *bonton*, pravilnik lijepog ponašanja za sve sudionike tijekom plovidbe, ali i za bratime na kopnu. Takav kodeks uzornoga ponašanja i primjerenog vladanja bio je u skladu s kršćanskim, ali i općenito društvenim normama. U slučaju nepoštivanja toga kodeksa, prijestupnika se kažnjavalo novčano, ali ga se moglo i isključiti iz bratovštine. Tako članovi nisu smjeli psovati, potući se ili vrijeđati, dok se krađa kažnjavala izbacivanjem iz bratovštine.

Iz analize matrikule pomorske splitske bratovštine Sv. Nikole od Sdorija, moguće je zaključiti da statut bratovštine, iako je pisan po uzoru na komunalni statut, ipak sadrži određeni specifikum, i služi kao vrstan zakonodavni izvor za proučavanje mikropovijesnih elemenata jednoga segmenta splitskoga društva kojemu je pripadala ova splitska profesionalna bratovština. Kroz odredbe matrikule, vrlo je dobro istaknuta kršćansko-socijalna komponenta i karakteristika bratovštine koja je, iako je bila prvenstveno zamišljena kao obrtnička s namjerom zaštite struke, itekako vodila socijalnu i duhovnu brigu o svojim članovima, naročito onima koji su se nalazili na rubu društva. Stoga je njezina privredna i društvena uloga bila od neizmjerne važnosti za ekonomske i društvene odnose u srednjovjekovnoj splitskoj komuni.

OD MARINAREZZA BOCCHESI DO SCUOLA DEGLI SCHIAVONI – PRČANJSKI LUKOVIĆI I BRATOVŠTINA SV. JURJA I TRIPUNA U MLECIMA

MAJA KATUŠIĆ

A b s t r a k t

Obitelj Luković jedna je od najpoznatijih i u vrelima najbolje dokumentiranih prčanjskih pomorskih obitelji. Tragom literature i arhivskog gradiva iz mletačkih arhiva prikazani su do sada slabije dokumentirani odvjetci obitelji s naglaskom na njihovoj djelatnosti u Mlecima. Pozornost je napose posvećena djelovanju i aktivnostima članova obitelji u tamošnjoj bratovštini Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima, poglavito u njezinim rukovodećim upravnim tijelima.

Ključne riječi: rani novi vijek, obitelj Luković, Prčanj, Mletačka republika, bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima

Od 1420. godine istočnojadranski prostor od Istre preko Dalmacije i područja današnjeg crnogorskog primorja pa sve do albanskoga Lješa činio je (iako ne u cjelini i u kontinuitetu) dio prekomorskih stečevina (Stato da Mar) u sastavu Mletačke republike. Uklopljenost u sastav Serenissime očitovala se, osim geografske i političke objedinjenosti i kroz kulturna, umjetnička, gospodarska i društvena prožimanja. Iseljavanja, putovanja i komunikacija između dvije jadranske obale produbljivala su veze i obogaćivala povijesnu baštinu obaju obala. U Mletke, politički i kulturni centar još od srednjovjekovlja, doseljavalo je stanovništvo iz Istre, Dalmacije, Boke kotorske i ostalih priobalnih dijelova današnje Crne Gore i Albanije, ali i iz prostora Ugarsko-hrvatskoga kraljevstva te Bosne. Intenzivnije migracije koje su započele u drugoj polovici XV. stoljeća bile su dijelom uzrokovane nepovoljnim vojno-političkim, gospodarskim i demografskim okolnostima uslijed osmanlijske ugroze. Prirodna upućenost dviju jadranskih obala te osmanska prisutnost u zaleđu određivala je da najučestaliji migracijski smjer u ranom novom vijeku bude onaj prekojadranski. U srednjoj i južnoj Italiji iseljenici su „novu domovinu“ nalazili u pokrajinama Marche, Abruzzi, Molise, Puglia, Campagna i Basilicati.¹ Iseljavanja u Mletke najveći

¹ Lovorka ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka, povijest hrvatske zajednice u Mlecima*, Zagreb, 2001., str. 52.–67.; Ista, „S one bane mora – hrvatske prekojadranske migracije (XV.–XVIII.

intenzitet dostigla su u prvoj polovici XV. i na početku XVI. stoljeća. Što se tiče podrijetla doseljenika, prednjače doseljenici iz većih dalmatinskih obalnih središta (Zadar, Split, Šibenik, Trogir), sa dalmatinskih otoka (Brač, Hvar, Korčula, Vis) te doseljenici iz Boke i budvansko-barskog područja.² Doseljenici s navedenih prostora bili su čvrsto povezani i u „novoj domovini“. Pretežno su živjeli u mletačkom predjelu Castello, imali slična zanimanja u svezi s pomorstvom i obrtima te sličan društveno-imovinski status. Povezivanju stanovnika s istočnojadranske obale pridonosila je i bratovština Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni). Svrha joj je bila okupljanje, povezivanje i održavanje veza doseljenika s istočne obale Jadrana, a svakako nije bila zanemariva ni socijalno-karitativna djelatnost Bratovštine.

Temeljni izvori za proučavanje povijesti i svekolikih sastavnica iz prošlosti bratovštine Sv. Jurja i Tripuna čuvaju se u Državnom arhivu u Mlecima (Archivio di Stato di Venezia) i tamošnjem arhivu Bratovštine (Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Triffone). Nezaobilazan izvor za proučavanje ustroja i djelovanja Bratovštine predstavlja statut iz 1455. godine, pohranjen također u njezinom sjedištu.³ Nadalje, o poslovanjima (prihodima, rashodima, članarinama), karitativnom radu i brzi za siromašne, bolesne i preminule članove nezaobilazne izvore predstavljaju stalne godišnje knjige o tekućem poslovanju (Libri conti e spese della Scuola di San Zorzi et San Triffone della Nation Dalamata), kao i knjiga popisa članova i dužnosnika u Bratovštini, koji će se koristiti i u ovom prilogu (Capitolar della Veneranda Scuola di San Giorgio e Triffone della Nation Dalmata).⁴ Uz navedene izvore koji se čuvaju u sjedištu Bratovštine važno je spomenuti i arhivske fondove pohranjene u Državnom arhivu u Mlecima, u prvom redu bilježničke spise (Notarile testamenti). U njima, točnije u oporučnim zapisima, mogu se pronaći brojni spomeni bratovštine Sv. Jurja i Tripuna (legati, podatci vezani uz pogrebe i mise zadušnice itd.).

Pregled historiografskih radova koji su se bavili proučavanjem iseljeničke zajednice u Mlecima, migracijama te političkim i kulturnim prožimanjima isto-

stoljeće)“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 21., Zagreb, 2003., str. 189.–192. Usporedi i: Ferdo GESTRIN, *Slovenske migracije v Italijo*, Ljubljana, 1998.

² L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 84.–86.; 443.–451. Usporedi i monografiju Brunhilde IMHAUS, *Le minoranze orientali a Venezia 1300–1510*, Roma, 1997.

³ Detaljan pregled izvora i literature o bratovštini Sv. Jurja i Tripuna vidi u: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 15.–51.; Ista, „Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji. Izvori, historiografija i mogućnosti istraživanja“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 27., Zagreb, 1994., str. 43.–57.

⁴ Ovom prigodom zahvalila bih dr. Lovorki Čoralić na ustupljenom gradivu iz mletačkih arhiva, bez kojeg ovaj rad ne bi bio moguć.

čne i zapadne jadranske obale valja započeti Lukom Jelićem koji je u časopisu „Prosvjeta“ obradio razne teme iz iseljeničke prošlosti, uključujući svekolike teme koje se odnose na bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna.⁵ Od autora koji su djelovali u prvoj polovici XX. stoljeća potrebno je istaknuti slovenskog povjesničara Ferdu Gestrina⁶ te Niku Lukovića.⁷ Posljednjih desetak godina Lovorka Čoralić objavila je velik broj priloga o iseljavanju i djelovanju hrvatske iseljeničke zajednice u Mlecima u kojima su, sustavnom obradom arhivskog gradiva, prikazane brojne sastavnice značajne za proučavanje prekojadranskih iseljavanja te života, djelovanja i gospodarskih mogućnosti iseljenika zavičajem s širokog područja istočnojadranske obale. Ponajprije valja istaknuti monografiju U gradu svetoga Marka u kojoj je obrađen povijesni razvoj iseljavanja Hrvata u Mletke. U brojnim drugim priložima autorica je iseljeničku zajednicu analizirala kroz neke osnovne tematske blokove, prema podrijetlu i zanimanjima. Također u zasebnim su priložima obrađeni istaknuti umjetnici, duhovne osobe i vojnici, te procesi protiv Hrvata pred mletačkom inkvizicijom.⁸ Za ovaj rad najznačajnija su autoričina djela koja se odnose na prekojadranska iseljavanja stanovništva Boke i današnjeg Crnogorskog primorja u prošlosti pod okriljem Serrenisime.⁹ Naposljetku, potrebno je istaknuti dvojezičnu monografiju

⁵ Luka JELIĆ, „Naše uspomene u Mlecima“, *Prosvjeta. List za zabavu, znanost i umjetnost*, god. VIII., Zagreb, 1900. br. 1.–4.; god. IX., Zagreb, 1901., br. 1.–2.

⁶ F. GESTRIN, „Migracije iz Dalmacije u Italiju v 15. in 16. stoletju“, *Zgodovinski časopis*, god. 30., Ljubljana, 1976., sv. 3.–4., str. 269.–290.; ISTI, *Slovanske migracije v Italiju*.

⁷ Niko LUKOVIĆ, „Bratovština bokeljskih pomoraca Sv. Đorđa i Tripuna u Mlecima“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 4., Kotor, 1957., str. 33.–43.

⁸ L. ČORALIĆ, „Duhovne osobe s hrvatskih prostora u Mlecima od XIV. do XVIII. stoljeća“, *Croatia christiana periodica*, g. XVI., Zagreb, 1992., br. 30., str. 36.–71.; Ista, „Zadran i Venecija od XIV. do XVIII. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 35., Zadar, 1993., str. 63.–118.; Ista, „Zadarski iseljenici u Veneciji i bratovština slavenskih doseljenika Sv. Jurja i Tripuna (od 1451. godine do kraja XVIII. stoljeća)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 36., Zadar, 1994., str. 97.–124.; Ista, „Dubrovčani u Veneciji od XIII. do XVIII. stoljeća“, *Analiza Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku*, sv. 32., Dubrovnik, 1994., str. 15.–57.; Ista, „Hrvatski brodograditelji u Mlecima (XV.–XVIII. st.)“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, sv. 15., Split, 1999., str. 5.–33.; Ista, *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb, 2001.; Ista, „Iz pomorske prošlosti istočnoga Jadrana: tragovima hrvatskih kapetana i paruna brodova u Mlecima“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU*, sv. 19., Zagreb, 2001., str. 143.–182.; Ista, „Hvarani u Mlecima (XV.–XVIII. st.)“, *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, sv. 2., Zagreb, 2002., str. 211.–282.; Ista, *Šibenčani u Mlecima*, Šibenik, 2003.

⁹ L. ČORALIĆ, „Iz prošlosti Boke: Dobrotski rodovi i Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (od XVII. do početka XIX. st.)“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 42., Zagreb-Zadar, 2000., str. 221.–260.; Ista, „Peraštani u Mlecima (15.–18. stoljeće)“, u: *Stjepanu Antoljaku u čast* (zbornik), urednik Josip KOLANOVIĆ, Zagreb, 2003., str. 199.–210.; Ista, „Iz prošlosti Boke: dobrotska obitelj Kamenarović i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima“, *Povijesni prilozi*, god. 22., Zagreb, 2003., sv. 25., str. 175.–185. Ista, „Iz prošlosti Boke – tragom iseljenika s poluotoka Luštica u Mlecima (XVI.–XVIII. st.)“, *Zbornik*

Hrvatska-Italija u kojoj su obrađeni povijesni, književni i umjetnički dodiri dviju obala.¹⁰

U sklopu spomenutih veza dviju jadranskih obala i proučavanja tamošnje iseljeničke zajednice, u ovom prilogu pozornost će se posvetiti obitelji Luković. Njihovo pomorsko i trgovačko umijeće svrstava ih u red najimućnijih i gospodarski najuspješnijih bokeljskih obitelji. Cilj rada je, raščlambom arhivskog gradiva, prikazati njihovo djelovanje u Mlecima, osobito u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna. U uvodnim napomenama biti će riječi o utemeljenju i ustroju Bratovštine te osnovnim gospodarskim i političkim smjernicama razvoja Prčanja – mjesta podrijetla obitelji. Središnji dio rada biti će posvećen obitelji Luković – dosadašnjim spoznajama o pojedinim pripadnicima obitelji te glavnim smjernicama njihovog djelovanja u Boki. Potom će se naznačiti djelovanje pojedinih odvjetaka izvan geografskih granica Boke kotorske, s naglaskom na njihov udio u raznim službama i upravi bratovštine Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima.

* * *

U mletačkom društvenom životu posebno su mjesto zauzimale bratovštine. Služile su za okupljanje i druženje stanovništva, ali i kao sredstvo kojima je vlast nadzirala socijalna kretanja te uključivala najšire slojeve gradskoga stanovništva u javni život. Po ugledu i broju članova opstojale su tzv. Velike i Male bratovštine, a organizirale su se zbog štovanja nekog sveca, okupljanja istih profesija ili poradi istovjetne etničke pripadnosti. Bratovština je svojim članovima (bratimima) pružala sigurnost i zaštitu; statutom je bilo određeno pomaganje njenih siromašnih i bolesnih članova, osiguravali se novčani prilozi za pokope i miraze ili odlaske djevojaka u samostan.

Bratovština Sv. Jurja i Tripuna osnovana je i potvrđena odlukom Vijeća desetorice 1451. godine. Prvotno sjedište nalazilo se u mletačkom predjelu Castello (u kojem se živjelo najviše stanovništva s područja istočnojadranske obale) u prostorijama bivšeg gostinca S. Catarina, koji je pripadao samostanu i crkvi Sv. Ivana od Hrama. Bratovština je tamo imala pravo na četiri grobnice i

Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, sv. 22., Zagreb, 2004., str. 189.–211.; Ista, Barani u Mlecima, povijest jedne hrvatske iseljeničke zajednice, Zagreb, 2006.; Ista, „Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.)“, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 48., Zadar, 2006., str. 231.–261.; Ista, „Iseljenici iz grada Kotora – posjednici na mletačkoj terrafermi“, Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, sv. 45., Dubrovnik, 2007., str. 391.–408.; Ista, „Kotorski iseljenici i hrvatska bratovština Sv. Jurja i Tripuna u Mlecima (XV.–XVIII. st.)“, Croatica christiana periodica, sv. 61., Zagreb, 2008., str. 18.–34.

¹⁰ *Hrvatska-Italija, stoljetne veze: povijest, književnost, likovne umjetnosti*, priredila Natka BADURINA, Zagreb, 1997.

jedan oltar, dok je prioru ivanovaca bila dužna davati na blagdan Sv. Jurja četiri dukata, dva kruha i jednu svijecu. Godine 1551., nakon višegodišnjih sporova s priorom crkve Sv. Ivana od Hrama, Bratovština je u neposrednoj blizini prvotnog sjedišta sagradila novu crkvu i svoje sjedište uz kanal Fondamenta di Schiavoni.¹¹

Unutarnje ustrojstvo i strukturu Bratovštine, kao i regole ponašanja i obaveze članova, propisivao je već ranije spomenuti statut. Članom Bratovštine mogla je postati bilo koja osoba, bez obzira na spol, dob, imovinski status, za- vičajem s istočne obale Jadrana. Članom je mogla postati i osoba koja nije bila porijeklom s istočne obale, ali je s nekim takvim bila u rodbinskim vezama, ali u njoj nije mogla obavljati nikakve dužnosti.¹² Uz navedeno, statutom su regulirane i pojašnjene rukovodeće dužnosti i ovlasti pojedinih upravnih tijela. Središnje predstavničko tijelo bilo je Veliko vijeće (Capitolo grande) koje se sastajalo na svečanoj središnjoj skupštini posljednje nedjelje u lipnju. Zadatak Velikog vijeća bilo je izabrati ostale dužnosti za sljedeću godinu. Rukovodeća dužnost u bratovštini bila je ona gastalda ili gvardiana grande. Birao se na godinu dana, nakon kojih pojedinac dvije godine nije mogao ponovno obnašati tu dužnost. On je predvodio bogoslužja, određivao novčanu svotu za isplatu miraza ili pristupnine u samostan siromašnim djevojkama. Brinuo se za financije te je odobravao novčana sredstva za pomoć najsiromašnijim članovima. Brinuo se i posjećivao bolesne članove te sudjelovao u pogrebima. Kažnjavao je nemoral i neposluh drugih članova. Također, predvodio je ostale ugledne članove Bratovštine prilikom raznih svečanosti i procesija. U slučaju odsutnosti zamjenjivao ga je vikar (vicario). Uz te dvije dužnosti, treći dužnosnik koji je činio središnje upravno tijelo je guardian de matin, koji je predhodio dužnosti vikara. Pisar (scrivan) se birao druge nedjelje u prosincu na sjednici skupštine i dužnost je mogao obnašati neodređen broj godina. Njegova je zadaća bila biljež- enje odredbi i drugih bitnih stvari. Također on je prilikom svečane procesije (koja je prethodila danu svečane skupštine) predvodio istu noseći u ruci veliki ophodni križ Bratovštine. Osim navedenih dužnosti u strukturama Bratovštine bili su i dekani (X degani di tutto anno). Njihova je uloga bila briga i nadzor nad crkvom, kapelom, oltarom, prostorija koje su služile za okupljanje članova.

¹¹ Više o osnivanju i prvim stoljećima djelovanja, s naglaskom na brojne darovnice i indulgencije podijeljene Bratovštini vidi u: L. ČORALIĆ, „Bratovština slavenskih doseljenika sv. Jurja i Tripuna u Veneciji“, str. 43.–57.; Ista, „Hrvatska zajednica u Mlecima i Bratovština Sv. Jurja i Tripuna (Scuola degli Schiavoni)“, Marulić, god. XXX., Zagreb, 1997., br. 2., str. 333.–340.; Ista, *U gradu svetoga Marka*, str. 215.–230.; Ista, „Scuola della nation di Schiavoni – hrvatska Bratovština sv. Jurja i Tripuna u Mlecima“, *Povijesni prilozi*, Zagreb, 1999., god. 18., str. 53.–88.

¹² N. LUKOVIĆ, „Bratovština Bokeljskih pomoraca“, str. 35.

Također brinuli su za nabavu potrepština i njihovu razdiobu među bratima. Uz njih postojala su i dva polugodišnja, po svemu sudeći pomoćna, dekana (II degani di mezzo anno), koji su zamjenjivali nekoga od ostalih. Sindici (III sindici) su bili glasnici, koji su obavještavali bratime o događajima i vijestima povezanim uz djelovanje i aktivnosti Bratovštine (o smrti bratima, posjećivanje bolesnih, vremenu održavanja sjednica ili drugih okupljanja). Odbor dvanaestorice (XII di nazon) činili su izabrani članovi koji su predstavljali zajednicu s obzirom na njezino nacionalno obilježje, a uz njih je postojalo i upravno tijelo (VIII di XII di nazon) te odbori XII vecchi i XII nuovi čija služba statutarnim odredbama nije pobliže objašnjena. Mirovni suci (II sopra lite) rješavali su sporove i sukobe među članovima, a uz njih su postojala i dva suca nadležna za nadgledanje radova i gradnji (il sopra fabbriche).¹³

U drugoj polovici XVII. i tijekom XVIII. stoljeća istaknutu ulogu u upravljačkim strukturama bratovštine Sv. Jurja i Tripuna imali su doseljenici iz Boke, mahom pripadnici znamenitih pomorsko-trgovačkih obitelji. Među njima su se istaknuli i pripadnici obitelj Luković iz pomorskog mjesta Prčanj.

Pri proučavanju svekolikih sastavnica iz prošlosti pomorstva i trgovine Boke kotorske, uz Kotor, Perast i Dobrotu nezaobilazno mjesto pripada i Prčanju. U povijesnim izvorima spominje se od početka XIV. stoljeća, kada je veći dio prčanskog zemljišta bio podijeljen između pojedinih kotorskih plemićkih obitelji, benediktinske opatije Sv. Jurja pred Perastom i kotorske crkve Sv. Marije od Rijeke, a prema statutu, pripadao je pod jurisdikciju Kotora. Isprva se stanovništvo uglavnom bavilo zemljoradnjom i živjelo je podalje obale, ali postupno, od XVI. stoljeća, kupovinom zemljišta počinje naseljavati priobalni pojas te se orijentira na pomorstvo i pomorsku trgovinu. Svojim malim i brzim brodovima istakli su se u posredničkoj trgovini trgujući maslinovim ulje, smokvama, sirom, kožom, ribom, vunom, žitom i drugim sadržajima između unutrašnjosti i luka u Jadranskom, Sredozemnom i Crnom moru. Posebnost malih i okretnih prčanskih brodova ubrzo su iskoristili i Mlečani. Naime, od 1625. godine prčanskim je pomorcima bio povjeren prijevoz državne pošte između Krfa, Kotora, Zadra i Mletaka, a po potrebama čak i do Engleske. Na gaetama i filukama koji su služili za prijevoz pošte nisu smjeli prenositi druge teret, ali im je, uz državnu, bilo dopušteno prevoziti i privatnu poštu. U XVII. stoljeću započinje polagani gospodarski uzlet manjih bokeljskih mjesta, ponajprije Prčanja i Perasta, koji ovisno o tijeku razvoja, svoju punu političku, gospodarsku, kulturnu afirmaciju stječu krajem XVII. i početkom XVIII. stoljeća.

¹³ Detaljnije vidi u: L. ČORALIĆ, *U gradu svetoga Marka*, str. 233.–237.; Ista, „Zadarski iseljenici u Veneciji“, str. 106.–115.

Premda najstarije trgovačko-pomorske tradicije u Boki pripadaju Kotoru, posljednja dva stoljeća mletačke uprave Bokom u prvi su plan iznjedrila upravo spomenuta mala naselja. U glavnome gradu mletačkih stečevina južno od Dubrovnika vodeću ulogu imala je vlastela, koja u prvom redu orijentirana na ulaganja i iskorištavanja zemljišnih posjeda, nije bila zainteresirana za veće trgovačko-pomorske inicijative, dok su stalni sukobi vlastele s uzdižućim građanstvom onemogućavali stjecanje nekih krupnijih povlastica, a sukladno s time i većih profita. Također, ratne prilike i položaj Kotora kao glavnog vojnog uporišta u borbama protiv Osmanlija te veliki broj vojnika naglašavali su vojni karakter grada, što je išlo na štetu jačeg ekonomskog razvoja. Stalna prisutnost Osmanlija u Boki, otežanost komunikacije sa zaleđem, opće stanje nesigurnosti, strogi sanitetski propisi, česte zaraze i epidemije uzrokovali su stagnaciju ekonomskog života te Kotor gubi važnost tranzitne luke. S druge strane, mletačke su vlasti zbog geografskog položaja u prvom redu Perasta, a dijelom i Prčanja i Dobrote na samim granicama s osmanlijskim teritorijem poticali razvoj tih malih mjesta. To im je bilo važno i zbog očuvanja vlastitog opstanka, kao i očuvanja svojih stečevina u Boki. Uz poštanski promet brzim i okretnim brodovima i pomorskom vještinom prčanjsci su se pomorci istaknuli i u ratovima s gusarima, kao i u mletačkom-osmanskim ratovima na Jadranskom, Egejskom moru i Levantu. Tako su prčanjski mornari na kotorskoj galiji „Sv. Tripun“ sudjelovali u Lepantskoj bitci. Za Kandijskog i Morejskog rata dali su svoj doprinos u borbama kod Risna 1648., Herceg-Novog 1687. godine, kao i u bitkama u Hercegovini (1691.–1698.). Istaknuli su se i u ratu 1714.–1718. godine, u borbama kod Bara i Ulcinja, te u ratu protiv Tunisa 1784. godine. Upravo sudjelovanjem, aktivnostima i zalaganjima u mletačkim protuosmanlijskim akcijama te protupiratskim djelovanjima, Prčanj 1704. godine odlukom mletačkog senata dobiva status općine (*comunità*). To mu je, kao i razne trgovačke privilegije,¹⁴ povlastice, carinske olakšice te titule i medalje dodjeljivane zaslužnim obiteljima i pojedincima, pomorcima i ratnicima u XVIII. stoljeću, omogućilo punu političku i ekonomsku afirmaciju. O ugledu prčanjskih pomoraca svjedoči i podatak da su polovicom XVII. stoljeća tri Prčanjana obnašala dužnost admirala Bokeljske mornarice – Ivan Lazari (1630.–1631.), Tripun Lukov Luković (1652.–1656.) i Luka Lazari (1663.–1671.). Sukladno s gospodarskim uzletom Prčanja razvija

¹⁴ Osim što su stekli status općine, bilo im je dopušteno naplaćivati namete za brodarstvo i trgovinu. Stanovnici Prčanja bili su oslobođeni plaćanja carina za uvoz svijeca, škoranaca (suha riba), slanah jegulja i kašadrine (sušeno meso) u Mletke, kao i oslobođenje plaćanja carine na robu u Boki. Također bili su oslobođeni obveze plaćanja određene svote bratovštini Bokeljske mornarice. Godišnje su od mletačkog dužda primali 250 stara soli za soljenje ribe, mesa i sira. Naposljetku, birali su dva poslanika koji su u mletačkom senatu iznosili potrebe općine.

se i sama općina – grade se brojne raskošne palače, crkve i kapele. Od svjetovnih zdanja sjaj i bogatstvo prčanjskih pomoraca najjasnije je vidljiv u kompleksu palača Luković te palača obitelji Beskuća, Verona i Florio, nastalih mahom u XVIII. stoljeću. Krajem XVIII. stoljeća započela je gradnja župne crkve, a 1735. završena je gradnja franjevačkog samostana Sv. Nikole u sklopu kojega se nalazila i škola.¹⁵ Kao što je već rečeno, nosioci pomorske i trgovačke privrede Prčanja bile su istaknute obitelji Sbutega, Verona, Đurović, Lazari i Luković i dr.

Prema obiteljskoj predaji prvi su Lukovići u Boku došli iz Foče, a obiteljsko rodoslovno stablo započinje 1330. godinom, iako se u izvorima obitelj put spominje tek u XVI. stoljeću.¹⁶ Za mletačko-osmanlijskih ratova, posebice u XVII. stoljeću, Lukovići su se istaknuli kao hrabri ratnici. Tako se npr. Ilija Lukov Luković (rođen 1573.) svojim fregandunom istaknuo u borbama kod Risna (1649.–1652.) i Herceg-Novog (1687.) U bitkama kod Herceg-Novog sudjelovao je i Vicko Petrov Luković, a svojim fregandunom „Sv. Nikola“ opskrbljivao je hranom mletačku vojsku u Egejskom moru i u borbama kod Ulcinja (1695.). Ivo Luković istaknuo se u borbama kod Bara i u bitkama kod Grahova i Trebinja.¹⁷ Najistaknutiji i u literaturi najzastupljeniji pripadnik obitelji bio je admiral Bokeljske mornarice Tripun Lukov Luković (1585.–1656.). Za zasluge u prenošenju mletačke državne pošte (jednom prilikom zarobili su ga gusari, ali se uspio spasiti) imenovan je 1652. doživotnim admiralom mletačke mornarice. Značajan je i kao utemeljitelj crkve Gospe od Kamena nad kojom su kasnije Lukovići imali patronat i u kojoj se nalazi obiteljska grobnica. Umro je u Veneciji, gdje je i sačuvana njegova oporuka u kojoj brojne legatske ostavlja vjerskim ustanovama u Kotoru i Prčanju.¹⁸ Pokopan je u crkvi Gospe od Karmena u Prčanju, a na

¹⁵ O povijesti prčanske općine uspr. N. LUKOVIĆ, *Prčanj, historijsko-estetski prikaz*, Kotor, 1937.; Isti, „Poštanski saobraćaj na Jadranu (istorijski prikaz)“, *Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru*, sv. 4., Kotor, 1956., str. 39.–46.; Isti, „Prčanjsko brodarstvo XVIII vijeka“, *GPMK*, sv. 5., Kotor, 1956., str. 103.–109.; Isti, *Bogorodičin hram na Prčanju*, Kotor, 1965.; Isti, „Privreda Boke Kotorske krajem XVIII. i početkom XIX. stoljeća u vezi s pomorstvom“, *GPMK*, sv. 3., Kotor, 1955., str. 87.–93.; Mario LUKOVIĆ, „Kratki osvrt na povijest Prčanja“, *Naše more*, god. 5., br. 4.–5., Dubrovnik, 1958., str. 264.–271.; Anton BOTRIĆ, „Pomorska privreda Prčanja u prošlosti (XVI–XIX)“, u: *12 vjekova Bokeljske mornarice*, Beograd, 1972., str. 79.–89.; Miloš MILOŠEVIĆ, *Pomorski trgovci, ratnici i meceni, studije o Boki Kotorskoj XV – XIX stoljeća*, Beograd-Podgorica, 2003.; Isti, *Boka Kotorska, Bar i Ulcinj od kraja XV do kraja XVIII vijeka*, Podgorica, 2008.; L. ČORALIĆ, *Iz prošlosti Boke, odabrane teme*, Samobor, 2007.; Radojka JANIČIJEVIĆ, „Pomorstvo Prčanja od XVII do kraja XIX vijeka“, *GPMK*, sv. 55.–56., Kotor, 2008., str. 33.–66.

¹⁶ N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 133.

¹⁷ N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 21., 22., 24., 27.; A. BOTRIĆ, nav. dj., str. 81., 82.; M. LUKOVIĆ, nav. dj., str. 265.

¹⁸ Kotorskoj bratovštini Tijela Kristova daruje deset dukata, ženskom franjevačkom samostanu Sv. Križa u Kotoru također deset dukata. Istu svotu ostavlja i bratovštini

grobu mu se nalazi natpis „Sepoltura del S. Trifon de Luca Armiraglio di Cattaro.“¹⁹ U izvorima i literaturi dokumentirana su i Tripunova djeca Lucija, supruga Ilije Mrvice te sinovi Luka, Nikola i Ivan, kao i supruga Marijeta Štukanović.²⁰ Tripunovi sinovi Nikola i Luka također su ostvarili zavidne karijere. Luka (rođen 1610.) istaknuo se u vojnoj službi kao admiral mletačke ratne mornarice. Neslavno je završio, tako što su ga ubile i opljačkale ropkinje koje je u Prčanj doveo s jednog od pohoda na Levant. Njegov brat Nikola (1650.–1728.) posvetio se svećeničkom pozivu i službovao je u Risnu, Kotoru, Stolivu, Luštici i Prčanju. Osnovao je bratovštinu Presvetog Rozarija 1707. godine. i posvetio župnu crkvu 1705. Istaknuo se kao pjesnik i prevoditelj. Preveo je 34. pjevanje Ariostovog „Bijesnog Orlanda“ pod naslovom Razgovor kraljice Lidije iz Pakla.²¹

Kao što je već rečeno, stanovnici Prčanja istaknuli su se prevoženjem mletačke državne pošte između Krfa, Kotora, Zadra i Mletaka. Osim već spomenutog Tripuna Lukovog Lukovića koji je državnu poštu prenosio trideset godina, istim zaduženjima bavio se i Mato Mihov Luković. Po podatku iz 1706. godine noseći državne spise na Krf sklonio se za oluje u ušće rijeke u blizini Valone. Tamo su ga napali i ranili Osmanlije. Slično se desilo i dvije godina kasnije.²²

Lukovići su se, kao i mnogi drugi Prčanjani, istaknuli i u borbama protiv gusara. Spomenuti ću samo jedan primjer, a to je ubojstvo Luke Vicka Lukovića, kojega su 1711. godine ubili i opljačkali ulcinjski gusari. Stanovnici Prča-

bokeljskih mornara, redovnicama samostana Sv. Klare, redovnicima samostana Sv. Frane. Daruje i crkvu Sv. Marije i crkvu Gospe od Karmena u Prčanju, kao i crkvu Gospe od Škrpjela. L. ČORALIĆ, „Legati hrvatskih iseljenika u Veneciji vjerskim ustanovama u domovini“, *Croatia christiana periodica*, g. 17., Zagreb, 1993., br. 31., str. 99.–101.; Ista, *Iz prošlosti Boke*, str. 67.–72. O Tripnu Lukoviću detaljnije vidi u: N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 22.–23., 333.–334.; A. BOTRIĆ, nav. dj., str. 79., 81.; Vinko FORETIĆ, „Udio naših ljudi u stranim mornaricama i općim pomorskim zbivanjima kroz stoljeća“, *Pomorski zbornik povodom 20-godišnjice Dana mornarice i pomorstva Jugoslavije 1942–1962*, sv. I., Zagreb, 1962., str. 302.; M. LUKOVIĆ, nav. dj., str. 265., L. ČORALIĆ, „Iz prošlosti Prčanja u XVII. stoljeću (admiral Bokeljske mornarice – Tripun Luković)“, *Spomenica Ljube Bobana 1933.–1994.*, Zagreb, 1996., str. 95.–103.; Ista, *U gradu svetoga Marka*, str. 152.–153.

¹⁹ N. LUKOVIĆ, „Jedna rijetko rukopisna knjiga iz arhiva bivše opštine Prčanj“, *GPMK*, sv. 15., Kotor, 1967., str. 188.

²⁰ L. ČORALIĆ, *Iz prošlosti Boke*, str. 71. U opručnim legatima spominje i braću Pavla i Iliju, rođakinje Vicku i Jerolimu, kćeri Marka Ivanovog te nećaka Ivana, sina Marka Marasa.

²¹ N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 196.–201.; Ivo BANAC – Slobodan PROSPEROV NOVAK – Branko SBUTEGA, *Stara književnost Boke*, Zagreb, 1993., str. 101.–105. Uz Nikolu se u XVIII. stoljeću svojim djelovanjem istaknuo i Anton Luković. Školovao se u Padovi i od 1760. do 1784. bio je prčanski župnik, a od 1784. do 1794. biskup u Novigradu. Na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće ističu se svećenici braća Ambrozije i Filip Luković. N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 202.–204., 71.–74.

²² N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 25.

nja, a među njima i Petar Ivov Luković, organizirali su osvetu. Taj događaj uzrokovao je diplomatski spor koji je na koncu mirno riješen tek 1712. godine.²³

Najveći uspon i bogatstvo obitelj je imala krajem XVII. i tijekom XVIII. stoljeća. U to vrijeme obnašali su i istaknute dužnosti u upravi Prčanja. Kao glavari (luogotenente) Prčanja spominju se Tripo Lukov (1632. i 1642.), brat mu Ilija Lukov (1651. i 1662.), Juraj Petrov (1661. i 1669.), Mato Matov (1676.), Vicko Petrov (1689. i 1697.) i Ivo Tripov (1695.). Kao prčanski kapetani spominju se Ivo (1707., 1727.) Petar (1747.), Petar Tripunov (1755., 1769.), Vicko (1764.), Frano (1773., 1778.), Niko (1780.) i Anton (1789.).²⁴

Njihova politička i gospodarska moć očitovala se i u graditeljstvu. Polovicom XVIII. stoljeća nadaleko je bio poznat, bogato ukrašen, salon Andrije Lukovića, u kojem su bila održana svečana primanja u čast austrijskog generala Bradya i francuskog generala Lauristona.²⁵ O bogatstvu obitelji govori i u većini radova spominjan podatak, da je Marko Luković sedamdesetih godina XVIII. stoljeća posuđivao kotorskom providuru novac za uzdržavanje vojske, mornarice i državnih namještenika u Boki. Isti je Marko i odlukom mletačkog senata 1773. godine dobio naslov conte a njegovi sinovi Petar i Tripo začetnici su kotorske grane obitelji.²⁶ Također, u drugoj polovici XVIII. st. obitelj je počela širiti svoje posjede i u Tivtu, gdje su kupili posjed obitelji Buća.

Uz sve navedeno, obitelj je bogatstvo i društveni položaj ipak temeljila na pomorstvu i trgovini. Kao kapetani i paruni brodova Lukovići djeluju u svim većim lukama Jadranskog i Sredozemnog mora, a svoju su trgovačku filijalu za otkup maslinovog ulja imali na Krfu. Njihova glavna odredišta bile su dalmatinske luke, albanske luke Drač, Skadar i Lješ, grčke luke te italijanske luke Ancona, Senigallia i Bari.

Posebno važnu točku u pomorskim putovima Lukovića predstavljali su Mleci, a upravo je do sada nedovoljno istražena prisutnost pojedinih odvjetaka obitelji u Gradu na lagunama. Lukovići su, kao i ostali Prčanjani, u Mlecima detaljnije zabilježeni tek od XVII. stoljeća, iako nema sumnje da su i ranije tamo

²³ N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 28.–31.

²⁴ N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 407.–408.

²⁵ Krasile su ga umjetničke slike Frana Potenze i Karla Nedrozzija. Detaljan opis salona vidi u: N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 351.–358. U kući Lukovića nalazile su se i slika pape Grgura Velikog nepoznatog autora, kao i ikona Gospe sa sinom i anđelima iz radionice mletačkog slikara Paola Venezaina iz prve polovice XIV. st. Grga GAMULIN, „Preliminarni izvještaj o istraživačkim radovima Seminara za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu u Boki Kotorskoj 1958. i 1959.“, *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, 2., Zagreb, 1960., str. 13.; Cvito FISKOVIĆ, „Slika iz radionice Paola Veneziana u Prčanju“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 18., Split, 1970., str. 53.

²⁶ Petar i Tripo Luković primljeni su u vijeće kotorskih plemića 1803. godine. N. LUKOVIĆ, *Prčanj*, str. 133.

boravili. Razlozi tomu mogu biti razni. Vrlo je vjerojatno da su do stjecanja autonomije stanovnici iz mjesta Prčanj, Dobrota i Perast u izvorima bilježeni s pridjevkom de Cattaro. Isto tako prčanjske se obitelji svojim prezimenima sustavno počinju koristiti tek početkom XVII. stoljeća, stoga i ne čudi njihovo nespolinjanje u ranijim razdobljima. Ono što je neosporno je da su Prčanjani činili gospodarski značajnu doseljeničku skupinu u Mlecima. Što se tiče Lukovića, na temelju korištenih izvora može se zaključiti da većina ipak nije u Mlecima boravila stalno. Boravak i dolasci bili su određeni njihovom pomorskom i trgovačkom djelatnošću. Kao pomorci, kapetani i paruni brodova, Mleci su uz ostale italijanske, dalmatinske, albanske luke samo jedno od njihovih plovidbenih odredišta. Tako je 1793. kapetan Bernard Luković zabilježen u luci Drač, odakle je u Mletke prevezio smolu ukrcaju u Valoni za račun dobrotskog kapetana Andrije Tripkovića, a kao zapovjednik broda La Sacra Famiglia u vlasništvu Marka Beskuće prevezio je 1787. godine iz Mletaka (preko Ancone) na Krf dvopek.²⁷ Parun Juraj Luković, ujedno i vlasnik trabakula Madona del Carmine i pelaga Santissimo Redentor, obavio je 1760. dvije plovidbe iz Venecije u Boku.²⁸ Parun Luka Luković prevezio je pelagom Madonna del Rosario e S. Antonio di Padova e S. Niccolò robu s osmanlijskog područja u Mletke (1778.), kao što je to svojim fregadunom Santissimo Rosario e S. Nicolo 1710. godine činio kapetan Luka Vickov.²⁹ Parun Matija Luković spominje se od 1759. do 1789., a na pelagima Madonna del Carimne i Gesù e Maria e S. Antonio prevezio je drvo na Krf i Zakintos.³⁰ Drvo za Patras, Krf i Kotor na brigantinu S. Niccolò prevozili 1794. i 1797. kapetan Petar Luković i Špiro Silvestrov.³¹ Špiro Silvestrov Luković 1797. na pelagu Madonna di Perzagno e S. Spiridon prevezio je – uz putnike – ulje i sjeme lana sa Krfa za Mletke.³²

Navedene trgovačke i pomorske djelatnosti, mobilnost i gospodarske potrebe definirali su i izrazito važnu ulogu članova obitelji Luković u bratovštini Sv. Jurja i Tripuna. Kao članovi Bratovštine Lukovići se počinju spominjati u drugoj polovici XVIII. stoljeća. Kao izvor za istraživanje udjela prčanjskih Lukovića u Bratovštini korišteni su Libri conti e spese, knjige koje sadrže podatke o godišnjim poslovanjima bratovštine. U njoj se navode godišnji troškovi za

²⁷ Nikola ČOLAK, *Regesti marittimi croati*, sv. 1., Padova, 1985., str. 275., 360. Godine 1795. parun Blaž Luković prevezio je trabakulom putnike iz Boke u talijansku luku Senigalliu. N. ČOLAK, *Regesti*, I., str. 419.

²⁸ N. ČOLAK, *Regesti*, I., str. 326., 328., 329.

²⁹ N. ČOLAK, *Regesti*, I., str. 32., 106.

³⁰ N. ČOLAK, *Regesti*, I., str. 328., 332., 334., 336., 337.

³¹ N. ČOLAK, *Regesti*, I., str. 349., 345.

³² N. ČOLAK, *Regesti*, I., 449.; N. ČOLAK, *Regesti marittimi Croati*, sv. 2., Padova, 1993., str. 250.

svijeće, pokope bratima, članarine i javni nameti, troškovi za potporu siromašnim djevojkama za miraz ili ulazak u samostan, izdaci za svetkovine, različiti računi, isplate, prihodi i troškovi. Tako bilježe da je Katarini Tripuna Lukovića dodijeljeno 1792. godine 124 lire kao potpora za miraz ili pristupninu za samostan, dočim su Anđeliki Tripuna i Katarini Josipa neodređene svote isplaćene 1782. odnosno 1779. godine. U dijelu knjige članarine i dobrovoljni prilozi (*Scossi de luminarie e beneintrade*) s isplatom neutvrđenoga priloga spominju se Frane (1790.), Vicko (1792., 1795., 1806.), Andrija (1792.), Vicko pok. Andrije (1797.), Vicko i Pavle Ivanov (1800.), Vicko Antonijev (1806.). U rubrici općih prihoda (*Entrata general da Scuola*) spominju se 1790. Andrija i Bernard Luković. U rubrici troškovi pokopa preminulih bratima spominju se 1798. Frane i Vicka Luković.³³ Navedeno svjedoči o naglašenoj karitativnoj ulozi Bratovštine, kao i o razvijenoj svijesti za brigu i skrb o imućnijih članova (u ovom primjeru Lukovića) za manje uspješne sunarodnjake.

Izvor koji govori o vezama Lukovića s mletačkom iseljeničkom zajednicom te o svojevrsnoj uključenosti u nju, je prije svega *Capitolar della Veneranda Scuola di San Giorgio e Triffone della Nation Dalmata*. To je godišnji popis obnašatelja pojedinih dužnosti u Bratovštini. U njoj su za svaku pojedinu godinu upisani članovi raznih odbora i nositelji glavnih upravnih tijela Bratovštine. Lukovići se u popisima spominju kroz cijelu drugu polovicu XVIII. stoljeća, ali nisu bili aktivni u upravljačkoj strukturi Bratovštine kontinuirano kroz sve godine. To se može pripisati njihovoj profesionalnoj djelatnosti, jer zbog raznih trgovačkih i pomorskih aktivnosti nisu u Mlecima boravili duže vremenske periode. Usprkos tome, dugogodišnja je vjerna služba *Serrenissimi* te pomorska umijeća i bogatstvo koje su akumulirali kroz minula stoljeća, omogućila obitelji stjecanje velikog ugleda i u Gradu na lagunama. To potkrepljuje činjenica da su, iako nisu stalno boravili u Mlecima, Lukovići u Bratovštini dugi niz godina obnašali vodeće i istaknute dužnosti u Bratovštini. Tako je najvišu dužnost predstojnika bratovštine – *guardiana grande* – 1756. godine obnašao Frane Luković. Isti se u upravljačkoj strukturi isticao i tijekom šezdesetih i sedamdesetih godina XVIII. stoljeća. Član Velikog vijeća Bratovštine bio je 1755., 1757., 1762., 1766., 1771. i 1775., dok je dužnost *guardiana de matin* obavljao 1764. godine. U odboru *XII nuovi* bio je 1757., 1772. i 1776. godine. Kao glasnik (*sindik*), koji je obavještavao druge bratime o svim važnim događajima u Bratovštini, spominje se 1757.–1758., 1760., 1762., 1766.–1767., 1769., a kao dekan 1765. godine. U istom se razdoblju spominje i Frane Matijin Luko-

³³ Archivio della Scuola Dalmata dei SS. Giorgio e Triffone (dalje: ASD), Libri conti e spese, podatci za određene godine.

vić, a u ovoj fazi istraživanja nije sasvim razvidno radi li se o jednoj ili dvije osobe. Frane Matijin bio je član Velikog vijeća 1767., 1769., 1774.–1776. godine. Ostale dužnosti (osim dekana 1766.) obavljao je sedamdesetih godina XVIII. stoljeća – odbor XII nuovi 1770., guardian de matin 1774., vikar 1775. te naposljetku sindik 1778. godine.³⁴ Aktivnošću u Bratovštini istaknuo se i kapetan Nikola Luković. Gotovo trideset godina bio je član raznih odbora i vijeća Bratovštine. Član Velikog vijeća bio je 1755., 1757., 1758., 1762., 1767., 1769., 1770.–1772., 1774.–1776., 1779.–1783. i 1786. godine. Kao dekan u popisima se javlja 1754. i 1763., a u odborima XII nuovi i XII vecchi 1767., 1775. i 1777., odnosno 1758., 1764., 1775. i 1783. godine. U upravnom tijelu VIII di XII nazon bio je 1772., 1776. i 1784., dok je dužnost sindika obnašao 1773., 1780., 1784.–1785., 1789., 1791.–1792. Jednu od tri vodeće dužnosti, onu zamjenika guardian grande tj. dužnost vikara obnašao je 1797. godine.³⁵ Nadalje, u popisima se kao član Velikog vijeća 1784.–1787. te odbora X degani 1785. i VIII di XII nazon 1787. spominje Matija. Godine 1783. u odboru X degani bio je Matija Jurjev, za koje pretpostavljam da se radi o istoj osobi. Istaknutijim Lukovićima pripada i Andrija. Od trolista središnjih upravnih tijela Bratovštine on je obnašao dužnost guardian de matin 1790. i vikara 1791. godine.³⁶ Visoku dužnost vikara, koja je prethodila guardianu grande nekoliko godina ranije (1789.) obavljao je Petar Franov. I prije titule vikara spominje se u strukturama Bratovštine i to kao: član Velikog vijeća 1775.–1776., 1784., 1789., degana di mezzo anno 1775., odbora XII nuovi 1776., 1783. i XII vecchi 1776., VIII di XII nazon 1783. te scrivana 1778. godine.³⁷

Nešto više dodatnih podataka imamo o Bernardu pok. Vicka, zabilježenog u Bratovštini 1779. godine (član Velikog vijeća i odbora XII dekana). Njegova oporuka iz 13. XII. 1797. sačuvana je u Istorijskom arhivu u Kotoru.³⁸ Oporuka je nastala u Bernardovoj kući u predjelu Glavati u prisustvu njegovog brata Mihovila i kapetana Tripuna pok. Petra. Oporuku je zapisao kanonik Filip Luković oporučiteljev nećak (sin Matije Lukovića). Na početku oporuke, nakon uvodnih formula, Bernard kao mjesto svog pokopa određuje obiteljsku grob-

³⁴ U izvorima se spominje još jedan Frane – Frane pok. Tripuna koji je bio član *Velikog vijeća* 1771., 1775., 1784., 1786., 1789. i 1796. godine.

³⁵ Kao sindik 1778. godine navodi se Nikola Petrov Luković.

³⁶ Andrija Luković još se navodi i kao član Velikog vijeća 1786., 1788.–1791., 1795., kao pisar 1788., te kao član odbora 10 dekana 1784., 1792.–1793.

³⁷ Istih se godina u Capitolaru spominje još jedan Petar Luković, ali prema dosadašnjoj istraženosti obiteljske genealogije nije razvidno da li je riječ o istoj osobi. Taj je Petar također bio član Velikog vijeća 1774., 1784.–1785., 1787., odbora VIII de XII nazon 1779., XII vechi 1779.–1780., 1784., te sindik 1797. i 1802.

³⁸ Istorijski arhiv u Kotoru, zbirka Testamaneti, I., br. 46.

nicu u crkvi Sv. Marije od Karmena (Gospa od Karmena) te bratu Matiji nalaže da izvrši običaje potrebne pri posljednjem ispraćaju. Oporučne legate, novčane iznose, zemlju, nekretnine i odjeću podijelio je svojim sestrama, braći i nećakima. Tako se u oporuci spominju sestre Lucieta, udovica kapetana Mihovila Marasa i njezina kćer Ana te sestra Katarina. Iz oporuke je razvidno da je Bernard imao braću Mihovila (i od njega nećake Josipa i Vicka), Antuna, Matiju (i nećaka Filipa), pok. brata Ivana (i nećaka Jurja). Od svih navedenih kao članovi Bratovštine Sv. Jurja i Tripuna sa sigurnošću se može potvrditi izvršitelj oporuke Tripun Petrov. Kao član Velikog vijeća navodi se 1769., 1772., 1774.–1776., 1778.–1779., 1786., vikarom je imenovan 1777., pisarom 1769. i naposljetku dekanom 1774. i 1781. godine. Vicko koji se devedesetih godina ističe svojim djelovanjem u Bratovštini po svoj je prilici Bernardov nećak, ali u ovoj fazi istraživanja to se još ne može sa sigurnošću utvrditi. Vicko se kao član Velikog vijeća spominje 1789.–1790., 1792.–1793., 1795.–1797., 1799. 1803. i 1807. Također Vicko je obnašao gotovo sve vodeće dužnosti u Bratovštini – guardian de matin je bio 1801. a vikar 1802. te sindik 1806. Tome su prethodile službe u VIII di XII nazon 1790., 1792. i 1795., XII nuovi 1790., XII vechi 1793., II degani di mezzo anno 1791.–1792., 1797.³⁹ Preostali se Lukovići u popisima dužnosnika spominju tek u nekoliko navrata; Blaž (Biasio) kao član Velikog vijeća 1771.–1772. i odbora X degani 1771. i 1782., Josip kao član Velikog vijeća 1767, 1769., 1775.–1776., Josip pok. Tripuna kao dekan 1769., Luka Jurjev član Velikog vijeća 1786. i odbora X dekana 1783., Pavle u odboru X dekana 1787., Juraj u VII di XII nazon 1787. i XII novi 1787. i Ivan u X degani 1779.⁴⁰

Zaključak

Prema do sada obrađenim arhivskim vrelima razvidno je da odvjerci obitelji Luković u Gradu na lagunama nisu boravili trajno te stoga ne predstavljaju ogledni primjer iseljavanja s istočnojadranske obale u Mletke. Njihov je boravak u Mlecima bio definiran profesionalnom djelatnošću. Kao trgovcima i pomorcima glavni grad Mletačke republike predstavlja im samo jednu od postaja dobro uhodanih trgovačkih putova duž Jadranske obale. Društveni status koji su imali u domovini omogućio im je ugled i u mletačkoj iseljeničkoj zajednici. To se potvrđuje obnašanjem vodećih službi u strukturama bratovštine Sv.

³⁹ U izvorima se u istom periodu bilježe još dva Vicka – Vicko pok. Ivana i Vicko pok. Antonija.

⁴⁰ Podatci o dužnostima koje su Lukovići obavljali u Bratovštini Sv. Jurja i Tripuna preuzeti su iz: ASD, Capitolare della Veneranda Scuola di San Giorgio e Triffone della Nation Dalmata, podatci za svaku navedenu godinu.

Jurja i Tripuna. Ovaj je rad prilog poznavanju prošlosti obitelji Luković i njihovog djelovanja izvan područja Boke kotorske, ali i doprinos poznavanju rada i djelovanja iseljeničke zajednice s istočnojadranske obale u Gradu na lagunama. Kako bi se dobila jasnija slika, bilo bi potrebno izvršiti sustavnija istraživanja mletačkih, ali i kotorskih arhiva, u prvom redu Istorijskog arhiva u Kotoru, Biskupskog arhiva te arhiva župe u Prčanju. Preduvjet daljnjeg proučavanja djelovanja Lukovića u Mlecima je kako detaljnije istraživanje genealogije obitelji, tako i detaljnije analiziranje njihove profesionalne, trgovačke i pomorske djelatnosti. Na temelju tih istraživanja stekao bi se, naposljetku, i bolji uvid u ulogu Lukovića, kao i drugih prčanjskih pomorsko-trgovačkih obitelji, u Bockeljskoj mornarici, a vjerojatno bi se iznjedrila i nova saznanja o povezanosti te udruge sa bratovštinom Sv. Jurja i Tripuna.

S a ž e t a k

Od XV. stoljeća područje Boke kotorske, iako ne u cjelini i u kontinuitetu, nalazilo se u sastavu Mletačke republike. Osim političke, gospodarske i kulturne objedinjenosti, iseljavanja i drugi oblici komunikacije dodatno su produbljivali veze između dviju jadranskih obala. U Mletke, kao politički i kulturni centar, dolazilo je i trajno ili povremeno se nastanjivalo stanovništvo s područja cijele istočnojadranske obale. Sastavni dio tih prekojadranskih migracija činilo je i stanovništvo iz Boke kotorske. Među njima aktivnu ulogu imala je i prčanjska obitelj Luković. Njihovi dodiri s Gradom na lagunama bili su određeni profesionalnom djelatnošću – trgovinom i pomorstvom. Iako se na temelju dosadašnjih istraživanja može zaključiti da su Lukovići u Mlecima boravili povremeno, društveni i politički ugled koji su imali u iseljeničkoj zajednici, okupljenoj oko bratovštine sv. Jurja i Tripuna, bio je neosporan. To je poglavito razvidno iz arhivskog gradiva koji se odnosi na ustrojstvo i rad Bratovštine (knjige prihoda i godišnjih poslovanja te popisi vodećih dužnosnika). Uvidom u spomenuta vrela može se zaključiti da su odvjerci obitelji, koji su povremeno obitavali u Mlecima, imali razvijenu svijest za brigu i skrb o manje imućnim sunarodnjacima, što je vidljivo po dobrovoljnim priložima i potporama Bratovštini i njenim članovima. Također, obnašanje vodećih dužnosti u strukturama Bratovštine svjedoči o ugledu koji je obitelj imala u Gradu na lagunama i tamošnjoj iseljeničkoj zajednici.

Baština

ADMIRALI, VICEADMIRALI I MALI ADMIRALI BOKELJSKE MORNARICE U PERIODU 1991–2009. GODINE

NIKO KONDANARI

Admirali Bokeljske mornarice

Bokeljska mornarica je noviji naziv srednjovjekovne bratovštine pomoraca od kada je 1859. godine obnovljena samo kao memorijalna organizacija za čuvanje tradicija („Plemenito tijelo Bokeljske mornarice“). Prije toga ona po tradiciji datira čak od IX vijeka.

Svakako, tokom vjekova mijenjala je imena, a prvi poznati dokument datira čak iz XIV vijeka, dok je prvi sačuvani statut iz XV vijeka.

Krupna promjena u organizaciji i radu Bratovštine nastupila je krajem XV vijeka kada u ličnosti *alegreta nigra* 1493. godine dolazi do fuzije državnog službenika lučkog kapetana koji je nosio titulu *admirala luke* i starješine bratovštine Sv. Nikole čija je titula bila *gastald*. Do ove izmjene je došlo sigurno zbog toga što je Venecija htjela da na čelu mornaričkog odreda bude njen državni službenik, koji je s titulom admirala ujedno bio i kotorski lučki kapetan.

Za admirala je tokom vjekova prirodno birana ličnost sa posebnim pomorskim stručnim kompetencijama, a od trenutka pretvaranja u memorijalnu organizaciju, osoba društvenog ugleda koja se pritom i u nekoj drugoj struci bavila ključnim pitanjima prošlosti i sadašnjosti mornarice.

Na godišnjoj skupštini održanoj 5. septembra 1991. godine za admirala Bokeljske mornarice u trajanju od 4 godine izabran je Miloš Milošević, doktor istorijskih nauka.

Dr Miloš Milošević je na funkciji admirala Bokeljske mornarice naslijedio prof. dr Vladislava Brajkovića, koji je punih 25 godina (1964–1989) bio admiral Bokeljske mornarice.

Dr Miloš Milošević rođen je 1920. godine u Splitu. Završio je Pravni fakultet (Subotica, Padova, Beograd) i Filozofski fakultet u Beogradu – romanska grupa. Doktorirao je iz oblasti istorijskih nauka na Filozofskom fakultetu u Zadru.

Svoj radni vijek započeo je u Kotoru kao sudski pripravnik i nastavnik muzike u Muzičkoj školi u Kotoru. Najduže je radio u Istorijskom arhivu Kotor (1955–1985) kao arhivista i direktor. Imao je zvanje naučnog savjetnika.

Objavio je preko 200 radova, publikacija, studija, članaka i priloga iz istorije književnosti, pomorske i političke istorije, arhivistike, istorije umjetnosti i istorije muzike i muzikologije. Dio toga vidi se u izvodu iz bibliografije na kraju ovog rada.

Nesebičnim i velikim radom mnogo je učinio za Bokeljsku mornaricu, pa je iz tih razloga ponovo izabran za Admirała 25. februara 1996. godine na redovnoj skupštini Bokeljske mornarice u trajanju od 4 godine. Iz istih razloga je izabran za Admirała na godišnjoj skupštini Bokeljske mornarice održanoj 24. jula 2000. godine. Na redovnoj skupštini Bokeljske mornarice održane 13. novembra 2004. godine dr Miloš Milošević izabran je za doživotnog admirala Bokeljske mornarice i na toj dužnosti nalazi do današnjih dana, dakle punih 18 godina.

Viceadmirali Bokeljske mornarice (1453–2009)

Pretpostavka je da naziv *viceadmiral* potiče još iz 1689. godine pod nazivom *podadmiral*.

Na skupštini Bokeljske mornarice održanoj 30. avgusta 1964. godine, kada je donesen novi statut i izvršena reorganizacija u Bokeljskoj mornarici, posebno u nazivu oficirskog kadra, zamjenik admirala Bokeljske mornarice dobio je naziv viceadmiral.

Ovom odlukom viceadmiral pomaže admiralu u obavljanju poslova Admirallata i aktivnog sastava. Zamjenjuje admirala u njegovoj odsutnosti i tada uživa sva njegova prava i vrši sve njegove dužnosti. Admiral može na viceadmirala prenijeti određene poslove i zadatke iz svog redovnog djelokruga rada. Čast viceadmirala traje 4 godine i može biti ponovo biran.

Na godišnjoj skupštini održanoj 5. septembra 1991. godine za viceadmirala izabran je Nenad Želalić iz Bijele. Nenad Želalić je na funkciji viceadmirala naslijedio dr Slavka Mijuškovića.

Rođen je u Bijeloj 21. jula 1932, umro 15. avgusta 1995. godine. Završio je Višu pomorsku školu u Kotoru, a zatim studirao Višu pedagošku na Cetinju. Bio je ukran na brod „Niš“, na kojem je došlo do havarije uslijed velikog nevremena na Baltičkom moru. Pri pokušaju da ispali signalnu raketu ruske proizvodnje koja nije imala postolje došlo je do eksplozije koja mu je raznijela desnu ruku. U Švedskoj mu je amputirana ranjena ruka. Za iskazanu hrabrost predsjednik SRJ maršal Tito odlikovao ga je Ordenom za hrabrost III stepena. Nakon toga bio je rukovodilac „Plovputa“ iz Splita – predstavništva u Kumboru za održavanje svetionika i obalne radio-stanice od Molunta do Ulcinja

uključujući i Skadarsko jezero. Osnovao je Vaterpolo klub u Bijeloj, kao i sekciju ženskog vaterpolo kluba, koja je osvojila državno prvenstvo.

Na godišnjoj skupštini održanoj 24. februara 1996. godine za viceadmirala Bokeljske mornarice izabran je prof. dr Borislav Ivošević. Tu funkciju je nastavio i poslije 26. juna 2000. godine, kada je na godišnjoj skupštini ponovo izabran za viceadmirala Bokeljske mornarice (dva mandata).

Prof. dr Borislav Ivošević bio je redovni profesor Univerziteta Crne Gore. Rođen je 25. juna 1936. godine u Osijeku. Gimnaziju je završio u Kotoru. Diplomirao je na Pravnom fakultetu u Beogradu 1960. godine, na kome je magistrirao 1972. godine i doktorirao 1973. godine

Radni vijek proveo je u Kotoru. Prvo u broderskoj kompaniji „Jugooceanija“, a od 1984. godine na Višoj pomorskoj školi, koja 1984. godine prerasta u Fakultet za pomorstvo, gdje je bio dekan, prodekan i direktor Instituta za pomorstvo i turizam. Od osnivanja Pravnog fakulteta u Podgorici s kraćim prekidima predaje predmet Pomorsko, saobraćajno i međunarodno trgovinsko pravo, sve do penzionisanja. Radio je kao ekspert na pravnim poslovima i poslovima osiguranja u zemlji i inostranstvu. Bio je član državne komisije za izradu Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi. Kao ekspert je angažovan na izradi odgovarajućih zakona kako u Crnoj Gori tako i u Srbiji. Predavao je u SAD, gdje je dva puta boravio kao Fulbrajtov stipendista. Držao je predavanja na poslijediplomskim studijama i seminarima u zemlji i inostranstvu.

Napisao je više knjiga, monografija, rasprava i članaka iz oblasti privrednog, saobraćajnog i pomorskog prava, te prava transportnog osiguranja. Posljednja knjiga je izdata početkom septembra mjeseca 2009. godine pod nazivom *Transportno osiguranje*.

Dobitnik je više priznanja u zemlji i inostranstvu. Počasni je viceadmiral Bokeljske mornarice kao najstarije organizacije pomoraca na svijetu. Počasni je član Bratstva za međunarodno pravo Udruženja američkih studenata prava. Kao penzionisani profesor od školske 2004/2005. godine honorarno predaje Saobraćajno pravo i pravo osiguranja na Pravnom fakultetu univerziteta „Union“ u Beogradu.

Na redovnoj godišnjoj skupštini održanoj 13. novembra 2004. godine za viceadmirala izabran je pomorski kapetan Ilija Radović. Rođen je u Kotoru 22. juna 1934. godine. Srednju pomorsku školu – Pomorski tehnikum, završio je u Kotoru 1956. godine. Nakon završene srednje škole otišao je na odsluženje vojnog roka, kao pitomac Škole rezervnih vojno-pomorskih oficira u vojnoj školi centar Divulje. Po završetku ove škole, ukrcao se kao kadet kod „Jadranske slobodne plovidbe“ (Jadroplov) – Split, te poslije položenog ispita poručnika trgovačke mornarice i dalje ostao da plovi kod iste kompanije.

Godine 1960. upisao je studije na Višoj pomorskoj školi u Kotoru, koju je završio 1962. godine, kada je položio i ispit kapetana duge plovidbe. Poslije položenog ispita, zaposlio se u „Jugoslavenskoj oceanskoj plovidbi“ (Jugooceanija) – Kotor, i nekoliko godina plovio na njenim brodovima. Dalju karijeru nastavio je u direkciji „Jugooceanije“, gdje je radio u službi snabdijevanja brodova, najprije kao referent, šef i na kraju kao direktor radne jedinice „Technokomerc“ koja se bavila spoljno-trgovinskim poslovima, snabdijevanjem brodova, uvozom-izvozom, konsignacijom, trgovinom i duty free poslovima. Penzionisan je 1998. godine. Od 1979. godine intenzivno se uključio u rad Bokeljske mornarice, kao sekretar Podružnice Kotor, a potom i njen predsjednik. Za viceadmirala Bokeljske mornarice izabran je 2004. godine.

Mali admirali

Pored admirala, u Bokeljskoj mornarici se bira i *mali admiral*, dijete do 12 godina života, koji u svojim javnim nastupima prati admirala, a predstavlja simbol generacijskog kontinuiteta u organizaciji, uz dužnost da osam dana prije svečanosti sv. Tripuna (27. januara) izgovori *lode*. Radi se o pohvalama (*lodus*) zaštitniku grada, čiji srednjovjekovni tekst nije sačuvan. Biskup Marin Drago ih oko 1700. godine nanovo sastavlja, pa ih u arhaističkom prevodu sveke godine mali admiral izgovara sa trijema Katedrale.

Mali admiral u odori mornara Bokeljske mornarice simbolizuje podmlađivanje i napredak Bokeljske mornarice.

Izbor malog admirala obavlja se svake godine, 13. januara, na sastanku Admiralata Bokeljske mornarice. Čast Malog admirala traje godinu dana.

Ko su bili Mali admirali ?

1991. g.	Frano Marjana Milošević – Kotor
1992. g.	Tripa Zlatka Moškov – Kotor
1993. g.	Nikolić Roka Adrian – Tivat
1994. g.	Ilija Bijelić – Kotor
1995. g.	Boris Dončić – Kotor
1996. g.	Vjekoslav Iva Pasković – Tivat
1997. g.	Marko Griša Mihović – Stoliv
1998. g.	Igor Jelke Sindik – Tivat
1999. g.	Miloš Ilje Milošević – Kotor
2000. g.	Matija Romea Mihović – Stoliv
2001. g.	Boris Čolović – Herceg Novi
2002. g.	Ivan Božinović – Tivat

2003. g.	Tripun Boška Grgurević – Kotor
2004. g.	Vjekoslav Zlatka Vučinić – Lepetane
2005. g.	Matija Dragana Milošević – Kotor
2006. g.	Gracija Tripa Počanić – Tivat
2007. g.	Miroslav Zorana Crnić – Herceg Novi
2008. g.	Marko Tripa Luković – Tivat
2009. g.	Krsto Nenada Milutin – Kotor

Mali admiral Frano Marjana Milošević je poslije 44 godine neučestvovanja Bokeljske mornarice na proslavi Sv. Tripuna (1946–1990), prvi izgovorio lode sa trijema Katedrale 27. januara 1990. godine Time se obnovila vjekovna tradicija.

IZVOD UZ BIBLIOGRAFIJE DR MILOŠA MILOŠEVIĆA

KNJIGE

Boka Kotorska za vrijeme mletačke vladavine (1420–1797)
Sam na palubi
Testament Đurđa Crnojevića
Samoupravni status Perasta za vrijeme Mletačke republike
Pomorski trgovci, ratnici i mecene

PRILOZI U POSEBNIM PUBLIKACIJANA

800 godina Katedrale Sv. Tripuna
Poezija baroka
Hajduci u Boki Kotorskoj (1648–1718)
Ujedinjenje Crne Gore i Boke Kotorske (1813–1814)
Statut grada Kotora

ČLANCI, RASPRAVE I DRUGI PRILOZI

Nosioci pomorske privrede Perasta, Dobrote i Kotora
XIII godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru
Kolo Bokeljske mornarice
Don Niko i umjetnost
Arhivska građa o zemljotresima u Kotoru i okolini

KOTOR U DOBA TRANSLACIJE MOŠTIJU SV. TRIPUNA

ILIJA PUŠIĆ

Naslov ove teme nam ograničava prikaz lokalne istorije u doba kada se datira prenos moštiju sv. Tripuna iz Male Azije u Kotor. Sva postojeća dokumenta koja rasvjetljavaju srednjevjekovni Kotor nastala su mnogo godina poslije pojedinih istorijskih događanja u Kotoru, a ona njima najbliža zbivanja prihvataju se kao legenda. Do danas je sporno i pitanje postanka Kotora kao naselja ili grada, mada su se tim problemom bavili i najistaknutiji istorijski autoriteti, od Konstantina Jirečeka preko istorijskih sinteza do udžbenika na našem i stranim jezicima. Ne malu zaslugu za vremensku i prostornu ubikaciju Kotora dali su i naši lokalni istraživači u posljednja dva vijeka. Trebalo je dosta truda da se iz te obimne i obilne bibliografije izabere ona koja bi nam i približno zaokružila ovaj problem. Uz to napominjem da ovaj problem sa najranijim Kotorom traje još i danas, kada na najsavremeniji način analiziramo sva dokumenta koja direktno ili indirektno zalaze u pitanje njegovog nastanka, terena na kome je nastao, analize nastanka njegovog imena, pa zatim sva populizaciona ustrojstva koja priliče naselju ili gradu tog vremena.

Mi danas još uvijek aproksimativno prihvatamo prenos moštiju sv. Tripuna početkom IX vijeka, pa čak i precizno godinu 809, prema Andreacijevoj Povelji i po jednom natpisu, ali u svakom slučaju to se dogodilo početkom IX vijeka i to treba da bude okvir za ovaj rad. Razlozi za to su mnogostrani: prvo, treba da se rasvijetli doba ovog najvažnijeg događaja za Kotor za koga su zainteresovani naučni krugovi čija je preokupacija istorija Kotora, a drugo, da bi i svaki Kotoranin, bio on to porijeklom ili duži ili kraći gost toga grada, htio da o Kotoru, koji se upravo prepoznaje po tome, jer su ova dva pojma – Kotor i sv. Tripun – toliko povezani da su kroz istoriju i u svim njenim fazama identifikovani. A treće, što je takođe vrijedno napomenuti, jeste da je i Kotor, kao i sva ostala mjesta i gradovi na našem Jadranu, mijenjao svoje stanovništvo – što je neminovnost – ali to novo stanovništvo je bilo raznih nacija, religija i društvenih i filozofskih opredjeljenja. Oni su u svim vremenima prihvatili tradiciju i osobenost Kotora kao grada sv. Tripuna.

Jedno od najspornijih pitanja u dosadašnjem istorijskom proučavanju Kotora je njegovo ime. Do sada je objavljeno više naslova u naučnoj literaturi, koji na osnovu antičkih dokumenata, te na osnovu terenskih i lingvističkih istraži-

vanja, dovode u vezu antički Akruvium i srednjovjekovni Kotor. Koliko se u tome uspjelo, pokazaćemo u daljem tekstu ovog rada.

Geografske osobenosti lokacije Kotora

Ni jedan dio bokokotorske obale nije tako prirodno ograničen i utvršen kao što je onaj kojega zahvata srednjovjekovni i današnji Kotor. Brdo iznad Kotora, Sveti Ivan ili Sandovani, vrlo strmo se spušta do u sâm Kotor, a sa istoka i sa zapada slapom iz brda izviru dvije rijeke: ona od istoka svojim slapom zatvara i kopneni i morski pristup, dok zapadna rijeka – koja takođe svojim slapom ima tok do mora – ipak otežava pristup i sa zapadne strane. Prvi naseljenici koji su to postali iz bilo kojeg povoda (bijeg, zaklon, spas), nijesu imali skoro nikakvih sredstava za život, za duži opstanak. Obala je u prvim naseljenjima svakako bila bez pristaništa, pa je more sa svojim prirodnim procesima gospodarilo njegovom obalom. Što se tiče klime, Kotor je dijeli sa ostalim djelovima Boke Kotorske, što znači da je i sa tog aspekta moglo da se formira naselje. Ko su bili ti drevni naseljenici, sve do VIII i IX vijeka, mi sa danas raspoloživim – kako pisanim tako i materijalnim – dokumentima ne možemo saznati, ali prema oskudnim podacima arheoloških i pisanih izvora pokušalo se istražiti njegov urbani kontinuitet, slojevitost i genezu njegovih stanovnika.

Pokušaji određivanja urbanog kontinuiteta Kotora

Istraživači ovog problema odmah su se prihvatili antičkih pisaca, sa pretpostavkom da je skoro svaki srednjovjekovni grad na našoj obali imao, direktno ili indirektno, veze sa antičkim gradovima i naseljima tog doba. Iz više radova koji su preko antičkih citata tražili kontinuitet antičkog Agruviuma i Kotora, sa manje materijalnih a više analognih i logičkih razmatranja, do danas se ostalo samo na pretpostavci.

Konstantin Jireček [1] je prvi vezao Kotor sa antiškim Agruviumom i dao povoda da se Agruvium traži na teritoriji današnjeg Kotora. Zatiom se ređa nekoliko radova koji se isključivo bave ubikacijom Kotora. Tu u prvom redu moramo pomenuti rad Antuna Mayera, *Gdje je bio stari Agruvium* [2]. On se u istom radu poziva na Ravenskog geografa, pod imenom Dekadaron ili Dekadaron, te navodi da je iz tog i takvog naziva postao današnji naziv Kotor, čiji korijen nalazi u ilirskoj toponomastici, u značenju „stijena“.

Tragove prvog preciznog ubiciranja Kotora istraživači su našli i prepoznali u djelu vizantijskog cara i pisca Konstantina Porfirogenita (913 – 959). Nje-

govo djelo *De administrando imperio* je poslužilo mnogim istraživačima da precizno ubiciraju Kotor. On Kotor opisuje kao:

„...grad koji je stisnut visokim brdima na kraju mora. Okolo ovoga grada su visoka brda, tako da se sunce vidi samo ljeti u podne, a zimi nikada. U istom gradu počiva sv. Tripun, koji sigurno liječi svaku bolest, a naročito plućne bolesti /koji pate od gušenja pluća. Hram njegov je zasvođen.“

Kao što se vidi, njegov položaj po Konstantinu je potpuno prihvatljiv, ali su proizvoljna njegova tumačenja o nastanku imena grada, o njegovim sunčanim pojavama, kao i o njegovom čudotvornom liječenju, koje ne pominje nijedan drugi hagiografski izvor.

Premda je njegov izvještaj o Kotoru mlađi vijek i po od prihvaćenog datuma kada je preneseno tijelo sv. Tripuna, pretpostavljamo da je i taj vremenski razmak donekle izmijenio urbani kompleks Kotora. Njegovih nekoliko rečenica o Kotoru ne daje nam prostora da ocijenimo njegov razvoj.

Urbani kontinuitet Kotora koji se traži u antičkom Agruviumu nije nađen u valjanim izvorima, nego se pokušavalo tradicionalno, lingvistički, geografski, a naročito prema analognim pojavama, Kotoru naći antičku tradiciju. Na ovom poslu veliki udio su dali naši poznati istraživači kojima je tema bila isključivo ubikacija Kotora.

Pavle Mijović [3] u svom iscrpnom radu ne propušta niti jednu pretpostavku koju su raniji istraživači prihvatili da bi doveli u vezu raniji Agruvium i Kotor. Mijović to vidi i u redosledu pomena Agruviuma u antičkim geografskim kartama, pa nastoji locirati Agruvium. On je otvorio više problema koje bi trebalo razjasniti prije nego što se utvrdi kontinuitet od antičkog Agruviuma do Kotora. Ta proučavanja preuzeće kotorski naučnik Slavko Mijušković u svom radu [4]. Njegove nalaze, upotrebljene iz *Tabule*, arheološkim iskopavanjima potvrdio je i I. Pušić [5]. Ovim istraživanjima oduzeto je svako značajno mjesto antičkom Risnu u *Tabuli* i zaključcima koji su na tome zasnovani. Što znači da je mala uvala Rose, pri ulazu u Bokokotorski zaliv, bija jedna od stanacija na rimskom putu od Epidaurusa do Skadra.

Još jedan izvor koji pominje Kotor u X vijeku je onaj kojega prenosi pop Dukljanin, a odnosi se na poharu Saracena na naše obale, pa se kaže da su Saraceni provalili na teritoriju naše obale i opljačkali gradove Budvu, Rose i donji grad Kotor. Ova jedina rečenica koja pominje Kotor otvara nam samo zabunu, jer u doba saracenskih provala, a to je prva polovina X vijeka, na tlu današnjeg Kotora bile su dvije urbane cjeline – gornji i donji grad. Jeli takvo stanje bilo i u početku IX vijeka mi ne znamo.

Još nekolicini domaćih istaknutih naučnih radnika bila je ubikacija antičkog Agruviuma i njegovog odnosa prema Kotoru naučna preokupacija. To su u prvom redu I. Sindik [6], P. Butorac [7], kao i mnogi drugi autori koji su nastojali riješiti ovo vrlo važno vremensko poglavlje u srednjevjekovnom Kotoru.

Iz čitave raspoložive bibliografije koja je direktno ili indirektno ulazila u ubikaciju antičkog Agruviuma i srednjevjekovnog Kotora, izdvojili smo rad J. Martinovića [8]. On je sabrao kompletnu literaturu koja pronalazi urbane kontinuitete ili lingvističko-semantičke analize između antičkog Agruviuma i Kotora. Poznavajući antičke jezike, a prvenstveno grčku i latinsku paleografiju, Martinović je uz sve te do sada objavljene radove na temu praćenja razvoja dva toponima – Agruviuma i Kotor, dao svoj sud o ovom problemu. On je počeo od antičkih izvora i pratio sve autore koji su na svoj način koristili te izvore. Svi dosadašnji autori su zanemarivali ili nijesu mogli u svom radnom vijeku upoznati rezultate arheoloških nalaza na teritoriji gdje treba tražiti antički Agruvium ili srednjevjekovni Kotor. Pored skromnih materijalnih dokumenata iz arheoloških istraživanja koje je Martinović zatekao, on je rekognoscirao čitavi teren gdje treba tražiti antički Agruvium i izvršio nekoliko arheoloških istraživanja, naročito na onim lokacijama koje su do tada predstavljale neke indicije. Koliko je u svojim istraživanjima uspio reći ćemo u daljem izlaganju.

U arheološkim istraživanjima ma terenu Boke Kotorske nijesu vršena sistematska arheološka istraživanja. Onim što se radilo do sada, odnosno u osamdesetim godinama i dalje, neosporno se popunio fonda saznanja o antičkom dobu u Boki Kotorskoj. Ali, rezultati tih radova nijesu mogli pomoći istraživačima da osvijetle doba ranoga Kotora ni u njegovom urbanom, ni u toponomastičkom kontinuitetu. Otkrivanjem dijela rimske trase na lokalitetu Njivice na sjevernoj strani poluostrva Kobila, definitivno je locirana rimska cesta od Epidaurusa sa stancijom u Rosama [9]. Takođe smo pri jednom obilasku terena u Grblju, na lokalitetu Donja Lastva, otkrili čitavi kompleks antičkih zidova i među njima prepoznali temelje veće građevine neobične osnove, jer je imala dvije apside, na istočnoj i zapadnoj strani pravougaone osnove [10]. Na bazi ovih nalaza u potpunosti se prihvata Martinovićeva preporuka da bi na ovim lokalitetima trebalo da se izvrše sistematska arheološka iskopavanja, kako bi njegove pretpostavke – kao i drugih autora – potkrijepile zaključke o antičkom Agruviumu i srednjevjekovnom Kotoru.

Lokacija i urbana vrijednost Kotora početkom IX vijeka, kada je prihvatio mošti sv. Tripuna

Prema do sada iznjetim dokumentima i objavljenim radovima, Kotor nije urbani nasljednik antičkog Agruviuma. Sve što je do sada napisano o tome su

puke pretpostavke sa više ili manje istorijskih zaključaka, ili sa više ili manje komparativnih ili analognih zaključaka. Mi u doba od VIII do XI vijeka tražimo – i pronašli smo – Kotor onamo gdje smo ranije opisali geomorfološku situaciju, a to je onaj Kotor koga je polovinom X vijeka vidio i opisao Konstantin Porfirogenit. A što je od vidio i opisao, vidjeli smo u ranijema poglavlju. A u ovom poglavlju pokušaćemo da pružimo sliku – pa makar i blijedu – o tome kako je to Kotor izgledao u doba prenosa moštiju sv. Tripuna.

Bez velikih rezervi mi ćemo prihvatiti sve pomene Kotora iz kasnijih vremenskih distanci, samo sa jednim zaključkom – a taj je da se Kotor nije urbano mijenjao od početka IX vijeka do XII vijeka, kada za istoriju Kotor dobija svoju vrijednost. Naročito u doba formiranja društveno-političkih zajednica na prostoru u njemu i oko njega. Najteže je stvoriti sliku o urbanom izgledu Kotora toga doba. Zbog oskudnih arhitektonskih tragova, mi moramo pridati veću vrijednost tragovima iz kontinuiteta nastanka u kasnijoj arhitekturi, i to uglavnom u sporadičnim nalazima ili spolijama sakupljenim na teritoriji današnjeg urbanog Kotora. Ali prije svega da pronađemo i neke pisane tragove iz doba koje obrađujemo, a koji bi, makar u pretpostavci, izvijestili o Kotoru u IX vijeku.

Nauke radi, odmah moramo da ustvrdimo da ne posjedujemo nijedan pisani izvor, pa makar on bio i na lapidu, koji bi nešto bliže rekao o Kotoru toga doba. Mnogo eksploatisani natpis na jednoj arhitektonskoj gredi sa dekoracijom kuka iz 809. godine i natpis na sarkofagu Andreacija, mogu samo da budu prateći dokaz u nekim autentičnijim dokumentima, a njih iz toga doba nema. Legenda – *Lezenda* o prenosu moštiju sv. Tripuna nastala je negdje od XVI do XVIII vijeka i objavljena je u raznim verzijama. U njoj, pored priče o dolasku moštiju sv. Tripuna u Kotor, ima i pomena o gradnji crkve posvećene sv. Tripunu, koju je podigao Andreacije, kotorski građanin. Koliko će nam podaci iz ove *Lezende* pomoći u određivanju urbanog izgleda Kotora u XI vijeku, vidjećemo kasnije jer drugih, savremenijih, pa i onih kasnijih nemamo.

Dvije crkve koje su zasigurno postojale u Kotoru u IX vijeku su one dvije koje pominje i *Lezenda*, a to su sv. Marija i sv. Tripun. Obije crkve su nakon zemljotresa 1979. godine i zaštitnih arheoloških iskopavanja koja su se obavila nakon zemljotresa, dale neke pretpostavke.

Crkva sv. Gospođe, zvana Kolečata ili Infunaria, kako se je zvala u dokumentima, otkrila nam je duboki kontinuitet Kotora u crkvenoj arhitekturi. U svom opsežnom radu, M. Čanak-Medić [11] obradila je ostatke crkve sv. Marije Kolečate i prikazala arhitektonske slojeve od ranog hrišćanstva do novijeg doba. Ovo otkriće nam neosporno potvrđuje da je prije IX vijeka i doba translacije moštiju sv. Tripuna u Kotoru bila ranija crkva, i to vrlo aktivna, jer se je u

njoj otkrila krstionica iz doba ranog hrišćanstva. Naravno da se vrijeme nastanka ove crkve datira u rano hrišćanstvo, koje traje od polovine IV vijeka [12]. U jednom arhitektonskom sloju sv. Marije Koledate prepoznaje se i sloj koji je pripadao razdoblju kada se javlja svečeva translacija koju opisuje *Lezenda*, a u kojoj se spominje Andreacije kao ktitor crkve sv. Gospođe. Da li je baš ova sv. Marija ona koju je gradio Andreacije ne može se sa sigurnošću dokazati, ali ako se u *Lezendi* kaže da ju je gradio Andreacije – on je nije mogao izgraditi jer je ona već postojala u Kotoru i poznata je prema arheološkim nalazima iz ranijih građevinskih etapa.

I druga crkvena građevina koja je izgrađena za vrijeme Andreacija je sv. Tripun, čiji temelji su otkriveni u arheološkoj akciji u Kotoru nakon zemljotresa. O ostacima te crkvene građevine, koja je otkrivena uz temelje današnje katedralne crkve sv. Tripuna, ne zna se ništa više nego što je mr Jovan Martinić obavijestio arheološku javnost u svom izvještaju. Ono što se na samom lokalitetu može vidjeti su temelji koji predstavljaju trobrodnu baziliku manjih dimenzija sa tri apside, spolja pravougaone a iznutra polukružne, a primjećuje se takođe da se sjeveroistočni dio temelja gubi ispod temelja današnje crkve. Jedino što mi sada možemo konstatovati je da temelji ove novootkrivene crkve ne mogu odgovarati onoj rotondi koju je vidio Konstantin Porfirogenit sredinom X vijeka. Ali u bilo kojem slučaju, mi ove temelje pripisujemo crkvenoj građevini iz doba translacije moštiju sv. Tripuna. Mjerodavni dokument, koji nije izostavljen ni u jednom starijem ni novijem radu, je onaj iz natpisa na sarkofagu koji je pronađen uz samu crkvu sv. Tripuna, a koji pominje ktitora Andreacija i njegovu ženu Mariju. Onako kako ovaj natpis interpretira J. Kovačević [13], ne može se izvesti zaključak da je graditelj crkve sv. Tripuna crkvu posvetio upravo sv. Tripunu, jer on konstatuje ovako:

*„...na mjestu gde je danas sv Tripun prvobitno je stajala
porodična grobnica sa kapelom, posvećena sv. Mariji, pa je
zatim Andreacije podigao rotundu posvećenu sv. Tripunu...”*

Znači da prema danas raspoloživim pisanim i epigrafskim spomenicima nijesmo još sigurni koju je crkvu podigao Andreaci i u kojoj je smjestio mošti sv. Tripuna. Za našu temu je ovdje najvažnije da saznamo koje su crkve bile u Kotoru za vrijeme translacije moštiju sv. Tripuna, jer će nam njihovo postojanje u ovom radu otvoriti i druga saznanja o Kotoru u početku IX vijeka.

Iako u Kotoru nije ostalo dovoljno pouzdanih ostataka građevinske konstrukcije crkava iz ovog ranog doba, mi danas raspoložemo sa više nego dovoljno fragmenata dekorativne plastike koji su pripadali upravo tim najranijim crkvama. Dugogodišnjim trudom mi smo u nekoliko navrata prikupljali i dije-

lom identifikovali mnoštvo dekorativnih cjelima ili fragmenata u Kotoru. Po dekorativnim ansamblima crkve i motivima, mi smo mogli te pojave vremenski svrstati upravo u doba koje nas u ovoj temi interesuje, a to je konac VIII, pa IX do zaključno konca XI vijeka, kada se ovoj pojavi gubi svaki trag.

Zbog množine i očuvanosti, ovim pojavama i njihovim fragmentima mi smo odredili i stil, motive u kompoziciji, a prihvatili smo im naziv preromanika [14]. U našim istraživanjima nijesmo mogli saznati kojoj crkvenoj arhitekturi pripadaju pojedini fragmenti iz dva razloga koji ometaju proces istraživanja. Prvi je taj što su pojave i fragmenti preromanike pronađeni kao spolije u novim građevinama i novijoj crkvenoj arhitekturi, a drugi to što u ovoj fazi istraživanja mi još ne raspolažemo podacima o tome da li su svi ovi fragmenti iz Kotora pripadali crkvama iz današnjeg urbanog kompleksa staroga grada, ili su pripadali i nekim crkvama iz tog vremena koje su bile locirane na užem ili daljem području izvan današnjih gradskih zidina. Mi smo u sakupljanju i registrovanju ovih fragmenata zapazili i nekoliko njih koji su bili ugrađeni kao spolije u sadašnjim crkvama, kao naprimjer crkva u Škaljarima, crkva sv. Pavla na Mulu, iz preromaničke epohe, sa jednim fragmentom pronađenim u šutu oko crkve /izgubljeno/, i u arhitektonskim ostacima u patosu crkve sv. Tome na Prčanju /spolije/. Takođe smo u istom radu zaključili da fragmente iz Kotora nijesmo mogli podijeliti na radionice iz kojih su proizašli, iako smo uočili da je u njihovom oblikovanju i tehnici klesanja bilo nekoliko majstora iz nekoliko faza.

Dekoracija koja je pripadala samo crkvenim građevinama pronađena je na čitavom prostoru današnje crnogorske obale i na dijelu središnje zone teritorije Crne Gore, a to su Duklja i Martinička Gradina. Na svim lokacijama gdje je otkrivena dekorativna crkvena arhitektura, sva je pronađena u fragmentima što znači da je pretrpjela namjerno uništenje. Iz prvorazrednih dokumenata srednjeg vijeka znamo da je Nemanja u svojim teritorijalnim ekspanzijama razorio sve gradove u Zeti Primorju osim Kotora. Ovo je dobar dokumenat da se je u istom pronašlo dekorativnih crkvenih elemenata u očuvanom stanju, a najviše djelova ikonostasa sa parapetnim pločama.

Na kraju ovoga poglavlja potrebno je napomenuti da mi ne znamo koliko je geografski prostor zahvatalo naselje – grad Kotoru u VIII, IX i X vijeku. Svakako da su prirodne prepreke oko Kotora uslovljavale njegovu zatvorenost od kopnenih prilaza, ali mora se pretpostaviti da je atar toga grada – naselja morao prelaziti ono skućeno područje između strmog brda, slapa izvora Škurda i kratkog i širokog toka istočne rijeke. Ta komunikacija u nužnim, a naročito u povoljnim uslovima, bila je apsolutno živa.

Etnolingvističko i religiozno stanje u Kotoru u doba prenosa moštiju sv. Tripuna

Prema do sada otkrivenim sakralnim objektima, sa sigurnošću možemo tvrditi da je Kotor imao svoju populacijsku tradiciju. Kler, bez obzira kako je bio hijerarhijski ustrojen, bio je na usluzi populaciji, pa se tada može – ako ne tvrditi a ono bez velike doze rezerve pretpostaviti – da je ta populacija u Kotoru morala da bude i društveno i staleški organizovana. Ta društvena i staleška organizacija je uglavnom zavisila od ekonomije, od ekonomske produkcije njenog stanovništva. Utvrdili smo da je oko Kotora vrlo skučen teren gdje bi se mogla organizovati intenzivna poljoprivredna proizvodnja. Svakako, i da je bila najmanja, na onom prostoru Dobrote i Škaljara ona je postojala, što nam odmah svjedoči da je bilo u šarenilu kotorskog stanovništva i onih koji su se bavili zemljoradnjom. Na ovaj sloj moramo računati jer će se iz njega razviti posjednički, najamnički, a prema tome i sjedilački sloj. Ko su bili nosioci ove grupe stanovnika lako ćemo pretpostaviti ako znamo da je u bližoj i daljoj okolini kotorskog atara bilo starih predslovenskih enklava, zatim raspadnutih latinskih latifundija, a kao faktor koji se ne smije zaobići tu su se pojavljivale grupe ili pojedinci novog slovenskog stanovništva, prvenstveno iz Grblja. Ne smije se bez posebne pažnje pomenuti onaj dio stanovništva koji je bilo kojim povodom našao sklonište ili utočište, pa najzad i stalno prebivalište u Kotoru.

Prema istorijskom, geofizičkom i komunikacionom procesu, taj stalni migracioni sloj (ili povremeni migracioni populacijski slojevi) toga doba u Kotoru, pripadao je i raznim etnolingvističkim tradicijama.

Svi su oni unosili svoju osobenost u svim manifestacijama te kulturne lepze. U ovakvoj situaciji monolitizam je za duži niz vremena bio nemoguć, a uspjeće tek onda kada se crkvena hijerarhija nametne sa svojom filosofijom, propagandom, disciplinom i svojom ekonomskom moći. Za sve te zakone podaništva trebalo je prihvatiti i jezik kojega je bez mnogo truda kler nametnuo. Pa i onaj najneobrazovaniji sloj koji se bio skrasio u Kotoru, putem mise, molitava i propovijedi, bio je vičan latinskom jeziku, makar on bio primitivniji nego u liturgijskoj upotrebi i miješan sa raznim lingvističkim osobinama zatečenog stanovništva.

Postoje podaci koje je iznio Farlati – Koleti u djelu *Illyricum sacrum* da se u Kotoru u 805. godini pominje biskup, kojega on naziva u poglavlju *Episcopi Ascrivenses sive Catharenses*, a što znači da je početkom IX vijeka u Kotoru bila organizovana crkva.

O tom šarenilu etnolingvističkog mozaika mi nemamo pouzdanih izvora ni iz istorije, etnologije ni iz arheologije. Jedini metod koji bi nam pomogao u

rasvjetljavanju ove slike je poređenje i analogija sa drugim bližim i daljim situacijama, a koja je u nas već prihvaćena. I taj metod analogije prihvaćemo da bar donekle prikažemo tu etnolingvističku sliku Kotora u ovom dobu koje nas interesuje.

Kao prva populacija u Kotoru toga doba mora se prihvatiti postojanje antičkih emporija i opiduma upravo na ovom terenu Južnog Jadrana. Kako se jedan dio *civis romanorum* razbježao poslije varvarskih navala, Kotor u svojim prirodnim ogradama mogao je biti jedan od sigurnih refugiuma za te izbjeglice. Etnolingvistički sastav tih izbjeglica bili su članovi porodica Livija, Sergija i drugih koji se pominju u antičkom Risnu, a sa njima i onih autohtonih koji su već ranije primili antički način života, životne filosofije i religije, koja je u doba varvarskih nadiranja bila već hijerarhijski organizovana, a koju nazivamo rano hrišćanstvo. Mi još u VI vijeku imamo u Risnu episkopa Sebastijana, od 590. do 595. godine [15]. Moramo među stanovnicima tog ranog Kotora pomenuti i razne pustolove, bilo kao trgovce ili kao gusare, koji su iz raznih okolnosti svraćali u Kotor i postali njegovi stanovnici.

Kotor u geografskom i političkom okruženju

Kotor je prije i nakon prenosa moštiju sv. Tripuna bio pod političkom dominacijom Vizantije kao i ostali primorski gradovi koji su činili vizantijsku temu Dalmaciju. Ova istorijska stvarnost obavezuje nas da Kotor u to doba uklopimo u sve ostale emporije koji su zahvaćeni vizantijskim carstvom. To znači da je strateg provincije bio najveća instanca u provinciji. Što se tiče lokalne vlasti, ona je bila u rukama domaćih vlastelina i njihova moć u gradu zavisila je od njihove materijalne moći. Od materijalne moći toga načelnika pa i pučana njegovog grada zavisio je uticaj vizantijskog stratega i vizantijskog cara. To najbolje ilustruje hrišćanska organizacija, ne samo Kotora nego i ostalih gradova u Dalmaciji. Jezik i ritual toga hrišćanstva manifestovao se isključivo rimski na latinskom jeziku, počev od biskupa do posljednjeg paroha u njegovoj dijecezi.

U polovini X vijeka Konstantin Porfirogenit nam ostavlja i neke podatke o prvim društvenim zajednicama u oblasti gdje smo locirali Kotor. On bilježi i neke podatke o društvenom, političkom, nacionalnom i etničkom mozaiku na ovom našem prostoru. Naravno, on pominje situaciju iz njegovog doba da su oko Kotora postojale dvije političke zajednice, Duklja i Travunija. On Kotor kao vizantijski emprorijum ne svrstava ni u jednu od tih *sklavinija*, kako ih naziva, ali nam ostavlja dobar dokument da su u njegovo doba, a to je sredina X vijeka, Sloveni već uveliko prisutni oko Kotora, pa i u samom Kotoru. Na osnovu Por-

firogenitovih i nešto kasnijih podataka u *Ljetopisu* Popa Dukljanina, možemo ako ne ustvrditi, a ono prikazati nešto bistriju sliku o Kotoru u doba prenosa moštiju sv. Tripuna u početku IX vijeka.

LITERATURA

1. *Istorija Srba*, Beč, 1911 (preveo J. Radonjić, 1984), str. 66; *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Beč, 1910, posebno izdanje.
2. *Gdje je bio stari Agruvium*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, L, Split, 1932, 5.
3. *Acruvium – Decatera – Kotor u svetlu novih arheoloških otkrića*, Starinar, NS XIII–XIV, Beograd, 1960, 34.
4. *Novo tumačenje jednog fragmenta u „Tabula Peutingeriana“*, Istorijski zapisi, XXIII/1, Titograd, 1966, 65.
5. *Prilog ubikaciji antičkog Akruviuma*, Radovi VI Kongresa arheologa Jugoslavije, Beograd, 1967, 65.
6. *Gde se nalazio Agruvium*, Glasnik Geografskog društva, XXVII–XXVIII, Beograd, 1947, 117.
7. *Boka Kotorska od najstarijih vremena do doba Nemanjića*, Prilog Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split, 1927, 40.
8. *Analiza izvora za ubikaciju Agruviuma*, Godišnjak Pomorskog muzeja, XIX, Kotor, 1971, 29; *Starohrišćanska krstionica ispod crkve sv. Marije „od rijeke“ u Kotoru*, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciji, 29, Split, 1990, 21; *Prolegomena za problem prvobitne crkve sv. Tripuna u Kotoru*, Prilozi za povijest umjetnosti u Dalmaciju, 30, Split, 1990, 2.
9. *Rose in the Early Middle Ages*, Balcanoslavica, 6, 117.
10. I. Pušić, *Boka*, 1, Herceg Novi, 1969, str. 17.
11. *Arhitektura Nemanjićkog doba*, II, Beograd, 1989.
12. *Milanski edikt i Sabor Konstantina Velikoga*.
13. *Srednjevjekovni epigrafski spomenici*, Spomenik SANU, CIII, Beograd, 1954, 42.
14. *Preromanička dekorativna plastika u Kotorui kotorskom Lapidariju*, Boka, 3, Herceg Novi, 1971, 41, 43, 47; *Preromanička umjetnost na tlu Crne Gore*, CANU, Podgorica, 2006, 35.
15. Farlati-Colleti, *Illyricum sacrum*, VI, Venetiis, MDCCC.

SAVREMENA SAGLEDAVANJA KOLA BOKELJSKE MORNARCE, KAO IDENTIFIKOVANOG NEMATERIJALNOG KULTURNOG DOBRA

IVA ANTOVIĆ

Uvod

Kulturna prošlost Boke Kotorske obiluje kulturno-istorijskim spomenicima koji predstavljaju kontinuitet civilizacije od praistorije, ilirskog i grčko-rimskog doba, srednjeg vijeka do najnovijih vremena. Razvoj civilizacije i kulture u svijetu ostavio je vidnog traga u ovoj izvanrednoj prirodnoj luci.

Pomorstvo je utisnulo snažan pečat i dalo karakteristične osobine ljudima i naseljima Boke Kotorske. Pomorska trgovina i plovidbeni putevi su široko otvorili vrata za kulturne i umjetničke uticaje. Za Bokelje more nije bilo samo izvor privrede, ono ih je spajalo sa čitavim svijetom. Samim tim i kulturni uticaji morem su se prenosili u Boku, što se vidi po mnogobrojnim kulturnim spomenicima. Upravo ta kulturna slojevitost, nastala kao spoj mnogobrojnih prekomorskih uticaja i bokeljske tradicije, stvara trezore kulturnog i umjetničkog blaga, kao i spomenike bokeljskog duha koji objedinjuju materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu.

Nematerijalna kulturna baština upravo je jedan od segmenata ključnih za prepoznavanje i definisanje kulturnih identiteta. Ako je jasno da je u eri globalizacije nacionalni i lokalni identitet ugrožen, jasno je i da je značaj nematerijalne baštine istaknut. Danas smo svjedoci ubrzanog nestajanja brojnih jezika, tradicionalnih kultura i njihovih posebnosti, kao i svih ostalih oblika materijalne i nematerijalne baštine, te znanja i običaja koji su se njegovali generacijama i koji su duboko povezani s pojmom „održivosti“. Izumiranje običaja i tradicionalnih znanja, naglašava se u UNESCO¹-vim dokumentima, vrlo često dovode do novih oblika socijalne, kulturne i ekonomske isključivosti.

Zbog specifičnih istorijskih i društvenih uslova u kojima je živio, narod Boke Kotorske i danas je održao mnoge arhaične običaje, što danas definišemo kao trezor nematerijalne kulturne baštine.

Pojaва koja se po značaju i važnosti za ovu tematiku izdvaja u Boki, i to u Kotoru, koji je prema UNESCO-vim standardima „Grad svjetske baštine“, svakako jeste organizacija koja nosi naziv „Bokeljska mornarica“. Ona je u svom

¹ UNESCO – United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (Obrazovna, naučna i kulturna organizacija Ujedinjenih Nacija).

više vijekovnom postojanju, proživljavajući burne istorijske prilike, stvorila čitav niz oblika, pojava i običaja koji čine kulturnu riznicu Boke Kotorske. One mogu biti žive i zanimljive i savremenom čovjeku kao dio jedne, većinom teške ali stvaralačke i svijetle prošlosti. I danas prisutan i naročito privlačan, bogat i zanimljiv segment ove organizacije, predstavlja nematerijalno kulturno dobro od velikog značaja. To je Kolo Bokeljske mornarice, koje se, po isorijskim izvorima, izvodi već nekoliko vijekova. U definisanoj formi ono predstavlja izraziti primjer nematerijalne kulturne baštine koji je ugrožen i podložan procesu zaboravljanja.

Samim tim, predmet ovog rada predstavlja nematerijalnu kulturnu baštinu koja se očitava u pojavnj formi djelovanja Bokeljske mornarice, u Kolu Bokeljske mornarice koje predstavlja osoben i originalni izraz bokeljske duhovne, pomorske i nematerijalne tradicije.

Nematerijalna kulturna baština i potrebe zaštite

U običaju, starom koliko i civilizacija, da se neke stvari izdvajaju i čuvaju, smještena je i čovjekova želja i potreba da očuva dostignuto saznanje o stvarnosti i u njoj da sačuva saznanje o sebi. Ovaj običaj izdvajanja i očuvanja nekog svjedočanstva, bilo umjetničkog, istorijskog, naučnog ili tehnološkog značaja, nazivamo kulturom.²

Poslužimo li se veoma sažetom definicijom, kulturna baština predstavlja zbir vrijednosti određene sredine koje čine materijalna dobra od kulturnog, naučnog, istorijskog značaja, te nematerijalizovani oblici čovjekovog stvaralaštva prošlosti. Ovako određena kulturna baština obuhvata zbir čovjekovog stvaralaštva u kom su naknadno prepoznata spomenička svojstva i zbog kojih se to stvaralaštvo zaštićuje i čuva. Pojedinačni predmeti i pojave kulturne baštine, te njeni pojedini dijelovi, predstavljaju pojedinačno zaštićena kulturna dobra.³

Kulturna baština se ne očitava i ne manifestuje samo u materijalnom obliku već i posredstvom nematerijalnih elemenata. Prenosi se s generacije na generaciju, jednako kao i predmeti i mjesta na kojima su opredmećene ideje ljudskih bića.

Materijalna kulturna i prirodna baština neraskidivo je vezana s nematerijalnom kulturnom baštinom. Nematerijalna kulturna baština jedna je od

² Bulatović, Dragan, *Baštinstvo ili o nezaboravljanju*, Kruševački Zbornik 11, Kruševac, 2005, str. 4.

³ Jović, Borislav, *Organizacija kulturnog života u SFRJ*, Udruženje za istraživanja samoupravnih normativnih delatnosti, Beograd, 1986, str. 14.

temeljnih odredica za prepoznavanje i definisanje kulturnog i nacionalnog identiteta, koji je naročito ugrožen. Istanbulska deklaracija⁴ ističe nematerijalnu kulturnu baštinu kao zajedničko bogatstvo čovječanstva i, istovremeno, kao jedan od temelja kulturnog identiteta. Ona nije statična, nju čini niz živih znanja i vještina, ali joj prijete nestajanje ili marginalizacija. Stoga treba preduzimati aktivnosti za spas i očuvanje nematerijalne kulturne baštine.

Pod nazivom kulturna nematerijalna baština podrazumijevaju se izrazi, umijeća, znanja i predstavljanja, zatim instrumenti, predmeti i kulturni prostori koji objedinjuju različite kulturne aktivnosti, koje društva, grupe, a katkad i pojedinci prepoznaju kao dio kulturne baštine.⁵

Nematerijalno kulturno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na neki drugi karakterističan način, kao na primjer jezik, dijalekti, govori i tiponimika, te usmena književnost svih vrsta, folklorno stvaralaštvo u području muzike, plesa, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne narodne vrijednosti.

Takva baština, nakon što je prenošena s generacije na generaciju bivajući stalno obogaćivana novim interpretacijama i ponovnim kreacijama (kao odgovor na okolinu koja je okružuje, te na interakciju s prirodom i istorijom), omogućuje njenim nosiocima osjećaj i doživljaj identiteta i kontinuiteta.

Ideja zaštite nematerijalnih kulturnih dobara, u stvari, jeste želja da se ta nematerijalna dobra, u vrijednosnom smislu, izjednače sa materijalnim kulturnim dobrima i spomenicima. Cilj svakako jeste i da se omogući prenošenje znanja o pojedinim tradicijama, jer savremeni procesi globalizacije i društvene transformacije nerijetko dovode do izobličavanja, pa čak i nestajanja nematerijalne kulturne baštine. Najčešći uzrok takvih posljedica je često nedostatak metoda i načina očuvanja i zaštite nematerijalnog kulturnog dobra.

U poređenju sa materijalnim kulturnim dobrima koji su predmet Evropske Konvencije o kulturi i drugih posebnih Konvencija o nepokretnom i pokretnom nasljeđu, duhovno, tj. nematerijalno nasljeđe se mnogo teže definiše, pa ga je samim tim i teže zaštititi.

UNESCO i njegova uloga u zaštiti nematerijalne kulturne baštine – Kratak istorijat –

Od 1972. godine, kada je usvojena Konvencija o zaštiti svjetske baštine, pa do danas, UNESCO od izuzetne univerzalne vrijednosti prepoznaje 890 do-

⁴ http://portal.unesco.org/en/ev.php-rl_id=6209&url_do=do_topic&url_section=201.html

⁵ Nikočević, Lidija, *Nematerijalni aspekti kulturne baštine i njihovo mjesto u muzejima*, Informatica museologica, Zagreb, 2003, str. 61–70.

bara, od čega je 689 kulturnih dobara, 176 prirodna i 25 mješovita dobra. Crna Gora ima dva upisana kulturna dobara, među kojima je, od 1979. godine, svakako i Kotor.⁶

UNESCO je svoj koncept zaštite proširio i na nematerijalnu i usmenu baštinu čovječanstva smatrajući je jednako vrijednim dijelom baštine za koju još ne postoje adekvatni instrumenti zaštite.

Usmena i nematerijalna kulturna baština međunarodno je priznata kao bitna i vitalna odrednica očuvanja kulturnog identiteta. Njenim očuvanjem podstiče se i razvija kulturna raznolikost, kao i ljudska kreativnost. Ona ima jako veliku ulogu u području nacionalnog i međunarodnog razvoja te podstiče toleranciju i prožimanje kultura. Nematerijalna kulturna baština prenosi se s generacije na generaciju, a stalno je obnavljaju društvo i zajednica, u okvirima zakona nametnutih istorijskim, kulturološkim i socijalnim razvojem.

UNESCO-va preporuka o očuvanju tradicionalne kulture i folklora, usvojena je od strane Generalne Konferencije 15. novembra 1989. godine. Poslje detaljnijeg razmatranja ovog pitanja, definisan je akcioni plan za zaštitu duhovnog nasljeđa, u skladu sa Rezolucijom 25 B.2, usvojenom od strane Generalne Konferencije UNESCO-a u novembru 1999. godine. Izvršni odbor UNESCO-a je na generalnoj Konferenciji 2001. godine preporučio da ovu akciju nastavi formulisanjem pravnog akta kojim se postavljaju standardi.

U Opštoj deklaraciji o kulturnoj raznolikosti, usvojenoj od strane UNESCO-a 2001. godine, potvrđuje se da kulturu „...treba posmatrati kao skup distinktivnih duhovnih, materijalnih, intelektualnih i emocionalnih obilježja društva ili društvene grupe, te da ona obuhvata, pored umjetnosti i književnosti, i stilove života, načine zajedničkog življenja, sisteme vrijednosti i vjerovanja...” U deklaraciji je istaknut i akcioni plan za njeno sprovođenje, koji obuhvata i definisanje programskih politika i strategija očuvanja i unaprijeđivanja kulturnog i prirodnog nasljeđa, s posebnim osvrtom na usmeno i duhovno nasljeđe.⁷

„Remek djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva“ je titula koju je UNESCO prvi put dodijelio 18. maja 2001. za devetnaest izuzetnih kulturnih prostora i oblika izražavanja iz različitih oblasti svijeta. Ova djela su proglašena svjedočanstvima bogatstva i raznolikosti nematerijalne baštine svijeta.

Kriteriji u procesu odabira bili su:

⁶ www.unesco.org

⁷ Kulturno nasleđe, Izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa, Beograd, 2004, str. 448.

- izuzetna vrijednost;
- ukorijenjena kulturna tradicija;
- afirmacija kulturnog identiteta;
- izvor inspiracije međukulturne razmijene;
- savremena kulturna i društvena uloga;
- savršena primjena vještina;
- jedinstveno nasljeđe u živoj tradiciji;
- opasnost od nestajanja.⁸

Na UNESCO-voj 32. Generalnoj konferenciji u Parizu u oktobru 2003. usvojena je *Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine* (Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage), time su dopunjene već postojeće i davno usvojene konvencije o zaštiti materijalne kulturne baštine.⁹

Nakon prihvatanja Konvencije o zaštiti nematerijalne kulturne baštine održano je *Drugo proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva*. Bitno je napomenuti da je ovo drugo proglašenje održano tek nekoliko nedjelja nakon donošenja ove Konvencije, što je donekle i potvrda dvadesetak godina zalaganja UNESCO-a za zaštitu nematerijalne kulturne baštine.

U novembru 2003. od pristiglih je 60 nominacija iz cijelog svijeta proglašeno 28 remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva.

Prema podacima iz Odjeljenja za nematerijalnu baštinu, 2005. godine za *Treće proglašenje remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* stiglo je više od 70 nominacija iz cijelog svijeta.

U Istanbulu 2008. godine odlučeno je da na Listu zaštićene nematerijalne kulturne baštine budu upisana još 90 dobara koje je predložilo 70 zemalja.

Na posljednjem *proglašenju remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* u Abu Dhabi-u u septembru 2009. godine proglašeno je i zaštićeno 91 remek-djelo.¹⁰

Danas se na UNESCO-voj *Listi remek-djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva* nalazi 181 zaštićeno nematerijalno kulturno dobro.

Imajući u vidu novine u načinu rada muzejskih institucija i različite programe čija je suština postala zaštita nematerijalnog nasljeđa, UNESCO je dao objašnjenje pojma nematerijalna kulturna baština: „Nematerijalna kulturna baština je praksa, prezentacija, izražavanje, kao i udružena znanja i neophodne

⁸ Bižić-Omčikus, Vesna, *Nematerijalna kulturna baština i muzeji*, Diana broj 10, Beograd, 2004/2005, str. 116 – 122.

⁹ UNESCO: *Safeguarding the Intangible Heritage*, ICOM (International council of museums) News, No. 4, 2003, str. 4.

¹⁰ http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00223&shortcut_ok.x=6&shortcut_ok.y=1.

vještine, koje zajednice, grupe i u nekim slučajevima pojedinci prepoznaju kao dio svoje kulturne baštine.

Nematerijalna kulturna baština, koja se ponekad naziva i živa kulturna baština, manifestuje se, između ostalog, u sledećim oblastima:

- usmena tradicija i jezik;
- scenska umjetnost;
- društvena praksa, rituali i praznici;
- znanje i primjena znanja o prirodi i univerzumu;
- tradicionalna umjetnost.

Prenošena s generacije na generaciju, konstantno obnavljana u društvenim zajednicama i grupama kao reakcija na okolinu, kao interakcija s prirodom i istorijskim uslovima postojanja; nematerijalna kulturna baština izaziva osećaj identiteta i kontinuiteta. Značaj nematerijalne kulturne baštine je i u tome što promoviše, održava i razvija kulturni diverzitet i ljudsku kreativnost.“¹¹

Nakon svega navedenog, imajući u vidu značaj koji ima nematerijalna kulturna baština, željeli bismo se osvrnuti na jedan od mogućih modela na kojima bismo mogli primijeniti proces zaštite nematerijalnog kulturnog blaga od velikog značaja. Pokušaćemo pratiti put jednog od segmenata *bokeljske nematerijalne baštine* koji nam otvara svijet gotovo paralelan sa savremenim, u kojem živimo. Baština uopšte, a posebno nematerijalna, može imati tu važnu ulogu u stvaranju potrebne ravnoteže– stvaranja čvrstog uporišta i nužnog nadahnuća za vlastitu kulturu koja će biti temelj novog razvoja. Dakle, neophodno je napomenuti da tradicionalni, autentični, pa i izolirani dio baštine koji pratimo shvatimo i na pravi način protumačimo u savremenom kontekstu zajednice koja na takav način i danas želi prezentovati i očuvati svoj kulturni identitet.

U ovom osvrtu na Konvencije i konferencije željeli smo naglasiti koliko je značajno i važno očuvanje i zaštita tradicionalne nematerijalne kulturne prošlosti jer ono, kao i u našem slučaju, predstavlja kulturni identitet bitisanja jednog naroda.

Savremena sagledavanja Kola Bokeljske mornarice kao nematerijalnog kulturnog dobra

Već smo zaključili, da se nematerijalno duhovno nasljeđe mora sagledati u jednom širem kontekstu koji obuhvata sve oblike tradicionalne i narodne kulture. Ono obuhvata „kolektivna djela“ jedne zajednice, zasnovana na tradiciji

¹¹ Convention adopted on 32nd session of The UNESCO General Conference in September 2003 in Paris.

koja uključuje lokalne običaje, usmenu tradiciju, svečanosti, ples, muziku i druge vještine vezane za materijalne vidove kulture i kulturnog nasljeđa. Očuvanje takvih „kolektivnih djela“ omogućava da se autohtone kulture sagledaju u jednoj istorijskoj perspektivi.¹²

S obzirom da Kolo Bokeljske mornarice ukazuje na kulturnu, tehničku, i socijalnu vrijednost nematerijalnog kulturnog nasljeđa, ono danas predstavlja značajan dio „kolektivne memorije i evropskog identiteta.“ Sama činjenica da se na sadašnjoj teritoriji Evrope nije sačuvala ni jedna slična igra tj. Kolo, a da su njegovom stvaranju doprinijeli prekomorski, mediteranski uticaji, čini ovu igru nezamjenljivim nematerijalnim izrazom bogatstva i raznolikosti evropskog kulturnog nasljeđa.

Budući da je Boka Kotorska tokom cijelog srednjeg vijeka, kao i docnije, ostala u izuzetnom položaju, na tromedi stalnih sukobljavanja istočne, mediteranske, i zapadnoevropske kulture, sasvim je razumljiv debeli kulturni sloj naslaga, sa jasnim tragovima borbe starog s novim i pojedinim kulturno-istorijskim razdobljima.¹³ U oblasti materijalne kulture Boke Kotorske mnogo su jasnije i uočljivije ove pojave, dok je uočavanje ovih elemenata u duhovnoj odnosno nematerijalnoj kulturnoj baštini mnogo teže, nekada gotovo i nemoguće. Ispitivač je često lišen materijalnih dokaza, izuzev tona ili koraka, koji skoro nikada ne može imati onu dokaznu i nepobjedivu snagu arhivske građe ili nekog arhitektonskog spomenika. Možda je i potrebno posebno naglasiti da se, za nas, svaki nematerijalni kulturni oblik, kao ostatak smrvljenih civilizacija i kultura, u vrijedonosnom smislu gotovo ne razlikuje od bilo kog materijalnog kulturnog dobra. Naprotiv, predstavlja još veći izazov za razumijevanje i očuvanje tako krhog i lako izbrisivog segmenta velikog i burnog života Boke Kotorske.

Što, dakle, o životu bokeljskog pomorca možemo saznati na osnovu praćenja jednog od segmenata tadašnjeg života? Možda upravo ono što je taj život i predstavljao – mirnu konstantu koja je uticala na razvoj grada u onoj mjeri u kojoj bi pomorci s povratkom donosili predmete, nova iskustva i osjećaj moći koju može dati samo dosezanje udaljenih tačaka svijeta morskim putem. Sve to je sabrano i slikovito, da ne kažemo figurativno opisano, u jednom primorskom kolu, Kolu Bokeljske mornarice.

Dakle, Kolo Bokeljske mornarice možemo posmatrati kao lokalnu pojavu oko koje se zakonski njeguje i učvršćuje lokalni identitet grada i njegovih gra-

¹² Kulturno nasleđe, *Izbor najznačajnijih dokumenata Saveta Evrope u oblasti kulturnog nasleđa*, Beograd, 2004, str. 446–447.

¹³ St. Lazarević, *Muzički folklor Boke Kotorske*, Spomenik SAN, CIII, Beograd, 1953, str. 240.

đana, ali ništa manje nije važno sagledati ga i kao jedan od vidova medija komunikacije i međukulturne razmjene na Jadranu i Mediteranu.

Iako su Kolo spominjali brojni pisci koji su se bavili Bokeljskom mornaricom, ipak je mali broj onih koji su pokušali da neposredno naučno otkriju njegovu sadržinu. Jako je bitno napomenuti da su mnogi autori, čak i teolozi koji su pisali o Kolu Bokeljske mornarice, zanemarivali duhovnu dimenziju Kola. Tako pored obrednog i sakralnog sloja u Kolu postoji i drugi, laički i znatno mlađi sloj koji govori i karakteriše svakodnevni život pomoraca. Bokeljski mornari su Kolu dali svoj duh i staleško obilježje time što su pojedinim figurama izrazili svoju vojničku disciplinu, vještinu mornarskog prestrojavanja, kao i simboliku svoga poziva. Tako na primjer petom figurom, Kolom mornari formiraju sidro-simbol pomorstva.

Analizom tekstova Milice Ilijin¹⁴ i Pava Butorca¹⁵ pokušali smo doći do zanimljivih i značajnih rezultata, prema kojima se u Kolu, pored novijih elemenata iz svakodnevnog života na moru bokeljskih pomoraca, može izdvojiti i jedno staro obredno jezgro, sa figurama punim simbolike. Takva slojevitost daje ovim starim zaboravljenim fenomenima posebnu kulturnu i životnu draž.¹⁶

Dakle, na osnovu navedenih radova, možemo zaključiti da je Kolo isključivo obrednog karaktera i da je tokom vremena dobilo svoj specifični karakter i oblik igre, kroz koju se još uvijek provlače elementi obrednih igara.

Umjesto zaključka ili

Predlog kandidature za upis Kola Bokeljske mornarice na UNESCO-vu Listu remek – djela usmene i nematerijalne baštine čovječanstva

Kao što smo već spomenuli, svjetski, a samim tim i UNESCO-ovi najnoviji trendovi proučavanja kulture u centru pažnje počinju stavljati nematerijalnu kulturnu baštinu.

Prema UNESCO-ovoj najsavremenijoj definiciji *nematerijalna baština* uključuje: procese koje su ljudi usvojili sa saznanjem, vještinama i kreativnošću koje

¹⁴ Ilijin, Milica, *Kolo sv. Tripuna ili Kolo Bokeljske mornarice*, Spomenik SAN, CIII, Beograd, 1953.

¹⁵ Butorac, Pavao, *Triunjdansko kolo*, Kotor, 1941.

¹⁶ Milošević, Miloš, *Kolo Bokeljske mornarice*, XII vijekova Bokeljske mornarice, Beograd, 1972, str. 186.

ih informišu i koje su oni sami razvili, proizvode koji ljudi stvaraju, kao i resurse, prostore i druge aspekte društvenog i prirodnog konteksta koji su neophodni za njihovu održivost. Ovi procesi daju ljudskim zajednicama osjećaj kontinuiteta sa prethodnim zajednicama i bitni su za kulturni identitet kao i za očuvanje kulturne raznovrsnosti i ljudske kreativnosti.

Oblici nematerijalne baštine uključuju, između ostalog, i jezike, usmenu tradiciju, običaje, muziku, igru, rituale, festivale, narodnu medicinu, pripremu i prezentaciju hrane, zanate i vještinu arhitekture. Rezultate nematerijalne kulturne baštine možemo vidjeti, dodirnuti ili čuti, ali vještinei tehnike kao i sam čin stvaranja nemaju materijalni oblik. Vještine i tehnike su, prema tome, nematerijalne.¹⁷

Jedan od glavnih ciljeva organizacija koje propagiraju zaštitu nematerijalne kulturne baštine jeste podsticanje država članica da započnu identifikaciju, dokumentaciju, istraživanje, očuvanje, zaštitu, promociju, jačanje, kao i revitalizaciju različitih aspekata te baštine. Na programima s temom zaštite neophodno je sarađivati, prije svega sa lokalnim zajednicama, grupama i individuumama. Posebno se treba podsticati saradnja i razmjena informacija, iskustava i zajedničkih inicijativa na regionalnom, nacionalnom, pa i internacionalnom nivou. Dakle, kao što se moglo zaključiti, zaštita nematerijalne kulturne baštine i žive tradicije bazira se na *istraživanju i dokumentovanju, a potom na edukaciji*.

Imajući u vidu činjenicu da nematerijalno kulturno nasljeđe, podjednako kao i materijalno, čini nezamjenjiv izraz bogatstva i raznolikosti evropskog kulturnog nasljeđa, kao predmet istraživanja postavili smo nematerijalnu kulturnu baštinu kao ostatak civilizacijskih dostignuća prošlosti našeg okruženja.

Posmatrajući i proučavajući nematerijalnu kulturnu prošlost, jedan od problema sa kojim smo se suočili je postojanje određenih, do danas sačuvanih, oblika kulturne baštine o kojima ne svjedoče neki raniji pisani dokumenti, i prisutnost onih kulturnih oblika koji se nisu sačuvali, ali o njihovom postojanju svjedoče razni istorijski izvori ili zapisi.

Pri preusmjeravanju interesovanja na nematerijalnu kulturnu baštinu, prednost smo dali onim načinima prikazivanja tradicionalne i popularne kulture, koji naglašavaju neke sadašnje ili prošle vidove tih kultura.

U ovom radu odlučili smo da se zadržimo na problemu i danas očuvane forme kulturne baštine, jedne od javnih formi djelovanja Bokeljske mornarice – njeno Kolo, primjeru očuvanja lokalnog i nacionalnog kulturnog identi-

¹⁷ Bižić-Omčikus, Vesna, *Nematerijalna kulturna baština i muzeji*, Diana broj 10, Beograd, 2004/2005, str. 118.

teta. To je produkt tradicionalnih formi čija suština jeste očuvanje dostignutih kulturnih vrijednosti.

Samim tim, ovim radom nastojali smo da istaknemo značaj kulturnog bogatstva ove organizacije jer ona čini zajedničko nasljeđe čije je očuvanje suštinski važan činilac u postizanju evropskog jedinstva.

Još jedan od povoda koji nas je naveo da se bavimo ovom formom je sve veća prisutnost svjetskih i evropskih asocijacija koje se bave proučavanjem i zaštitom kulture, pa samim tim i projekata i konvencija ovih organizacija koje pokazuju sve veću zainteresovanost za nematerijalnu kulturnu baštinu.

Sam čin izvođenja Kola Bokeljske mornarice „materijalizovao“ je trajnost ovog Bokeljskog pomorskog bratstva, a ne nekadašnja privrženost da se nasljeđe sačuva i definiše. Ono se nije definisalo kao dobro nacionalne baštine, već kao jedan segment ceremonijala, kao dio obreda, ili svetog datuma, koji u kolektivnoj svijesti ili polusvijesti održavaju kalendar, istorija i čovjek.

Kolo Bokeljske mornarice vjerovatno je jedan od najboljih primjera očuvanja kulturnog identiteta određenih sredina, jer predstavlja istinsko svjedočanstvo kulture i tradicije jednog podneblja.

Doista je rijedak primjer u vremenu opšteg zaborava, nestanka tradicionalnih formi i stvaranja sasvim novih pojava oblika koji nemaju utemeljenje u tradiciji. To možemo sa velikom sigurnošću da tvrdimo jer smo uzeli u obzir istraživanja na širim prostorima Evrope, gdje smo ustanovili da je vrlo malo sličnih primjera.

Vrijednost Kola Bokeljske mornarice je u tome što ono predstavlja jedinstveno svjedočanstvo žive kulturne tradicije koja je ostavila neizbrisiv trag u kulturološkoj slici sredine u kojoj je nastajala i trajala.

Na kraju napominjemo da smo našim radom pokušali da zaokružimo jedan, nedovoljno proučen, segment djelovanja Bokeljske mornarice i predstavimo ga u vidu rada koji kao cilj postavlja identifikaciju ovog kulturnog dobra kao nematerijalnog oblika kulturne baštine od izuzetnog značaja. Samom identifikacijom Kola Bokeljske mornarice kao nematerijalnog kulturnog oblika nadamo se da ćemo podstaknuti buduće istraživače da ovo kulturno dobro dokumentuju i čuvaju zapise o njemu, ali i da daju podsticaj prenošenja i zaštite u njegovim izvornim i drugim sredinama. Jer zaštita i očuvanje ovakve i slične nematerijalne baštine treba da teži stvaranju uslova da ovakva i slična kulturna dobra budu priznata kao komponente kulturnog identiteta i izvori inspiracije i stvaralaštva za buduće generacije.

BOKELJSKA MORNARICA U SVOJSTVU STVARAOCA, ČUVARA I PROMOTERA TRADICIONALNIH VRIJEDNOSTI CRNE GORE

ŽELJKO TOMOVIĆ

Doprinos pojedinca, naroda, države, nacije ili ostalih entiteta, mjeri se uticajem na konstituisanje, održavanje i razvoj univerzalnih vrijednosti koje konstituišu civilizovanje ljudskoga bića. To su one vrijednosti u kojima svako može prepoznati sebe uz istovremeno prepoznavanje i vrijednosti drugoga, u ljudskoj zajednici u kojoj bivstvuje a koja je sastavni, integracioni, a ne izolovani dio, opšte ljudske zajednice. Od ovoga uticaja pojedinca, naroda, države, nacije ili nekoga od ostalih entiteta zavisi priznanje i doprinos toga subjekta, civilizaciji.

Proces izgradnje ličnosti koje doprinose izgradnji civilizacije je u institucionalnoj zaštiti, posebno u ograničenjima u interesu ljudske zajednice. Ovaj proces teče od vaspitanja, preko braka, porodice pa dalje, uz očuvanje prirodnih različitosti svakoga pojedinca.

Sposobnost izgradnje zajednice je prirodna sposobnost koja je opredijeljena prirodnim – nasljednim, istorijskim i socijalnim elementima. Integracija ovih elemenata, uz svijest o sebi u svojem vremenu, stvara izuzetno vrijedan sistem življenja koji se ispoljava kroz trajanje. Trajanje u kontinuitetu, bez unutrašnjom destrukcijom izazvanih prekida, izražava se prilagođavanjem, odricanjem i održavanjem načina života na istoj teritoriji, što je rijetka sposobnost koju imamo mi građani države Crne Gore.

U opstanku i razvoju navedenih vrijednosti poseban značaj imaju institucije. Imati tradiciju institucionalnog uređenja života je poseban kvalitet za koji se, oduvijek, borio humani dio ljudskoga roda.

Tradicija je inherentna vrijednost sama od sebe, vrijednost iz sebe – iz sopstvenog stvaranja čiji značaj samo razum poima, ali u mjeri u kojoj doprinosi opštoj kulturi. U mjeri kojom doprinosi opštem razvoju čovjeka – civilizovanju čovjeka. Tradicija podrazumijeva skup materijalnih i duhovnih saznanja, znanja, dostignuća, vrijednosti i obrazaca ponašanja tokom dužega vremen-skoga perioda. Trajanje u kontinuitetu, bez značajnijih prekida, je opredjeljujući elemenat tradicije. Uobičajeno je prenošenje tradicije usmeno. Međutim, od vremena kad je čovjek ovladao pisanjem, posebno je značajan dio tradicije koji nazivamo pisanom tradicijom. Ovo su pisani spomenici kulture. Među ovim spomenicima najznačajniji su dokumenti koji nam jasno pokazuju način na koji

su ljudi regulisali međusobne odnose jer su, na taj način, omogućili sebi da se mirno razvijaju. Usmena predanja čine značajan dio tradicije, ali pisani dokumenti za građanina i njegovu tradiciju, a samim tim i za tradiciju države, imaju najveći značaj. Ovaj dio tradicije čini pravnu kulturu konkretne države.

Pravna kultura Crne Gore još uvijek nije dovoljno istražena, a posebno nije pravilno, hronološki, sistematizovana i prezentirana javnosti. Prvenstveno domaćoj, a zatim i stranoj javnosti. Značajno djelo naše kulture – Opšti imovinski zakonik Crnogorski i brdski iz 1888. godine, poznat kao Zakonik Valtazara Bogišića, jeste veoma značajno djelo sa aspekta sistematizovanja instituta građanskoga prava. Upravo je građansko pravo mjera koja opredjeljuje značaj spomenika pravne kulture. Ovo zbog toga što je razvoj društva zasnovanog na građanskome pravu, istorijska neophodnost. Bez obzira na to da li je neko ove činjenice svjesan ili ne?

Prepoznavanje ove vrijednosti od posebnoga je značaja za sadašnju fazu razvoja građana i države Crne Gore u kojoj, priznavali to ili ne, i dalje imamo probleme sa plemenskom sviješću. Zbog toga nam nepotizam svakodnevno pokazuje svoja razorna dejstva. Zaustavlja i gotovo blokira, razvoj.

Za razvoj građanskog prava od posebnoga su značaja statuti primorskih gradova kojima su građani mediteranskih gradova uređivali međusobne odnose i utvrđivali svoja prava i obaveze koje proizilaze iz činjenice neophodnosti zajedničkog života. Na ovaj način građani su jedan drugoga štitili od međusobne samovolje, a posebno od samovolje feudalaca. Istovremeno, ograničavali su samovolju vlasnika kapitala i njihovu samovolju zaustavljali na granici koja je garantovala sigurnost svakome pojedincu i porodici.

Ovi statuti sadrže glavne smjernice iz kojih je nastala internacionalno priznata koncepcija ljudskih prava, na kojoj počiva civilizacija. Sadrže osnovne pravne institute i temelje institucija za zaštitu prava. Statuti gradova su krajnji rezultat usaglašavanja jer su ishodili iz sporazuma unutar pojedinih slojeva stanovništva koji su bili svjesni svojega položaja i uredili svoje međusobne odnose, kao i odnose sa drugim slojevima društva.

Zbog toga su statuti naših primorskih gradova izuzetno značajni spomenici pravne kulture Crne Gore. Zbog starosti ovih akata možemo se pohvaliti izuzetnom pravnom tradicijom. Na žalost, nismo uspjeli pronaći statut Duklje, koja je bila grad još u predhrišćanskom periodu razvoja civilizacije na teritoriji države Crne Gore.

Još 1558. godine Acosta je zapisao: „Sve do danas nikako da se pronađe u novome svijetu neki Mediteran, takav kakav postoji u Evropi, Aziji i Africi.“ U petom smo vijeku nakon ove konstatacije, ali taj drugi Mediteran nije pronađen. Neponovljiv je, jer je kultura proistekla sa Mediterana. Tu je trgovina usa-

glasila međusobne uticaje rasa, vjera i porijekla u cilju razvoja. Razumijevanje stvaranja takođe potiče sa Mediterana.

Zbog toga na Acostino dodajem sljedeće – Pronađite mi ovako veličanstven spoj stvaranja prirode i stvaranja čovjeka kakav pokazuje Boka Kotorska. Neuporediva je i neponovljiva.

Unutar Boke Kotorske trajno se vjekovima odvija proces razvoja kroz međusobne odnose ljudi a, što je od posebnog značaja, i kroz razvoj institucija, jer je tek stvaranje institucije garancija zaštite prava građana.

U Crnoj Gori imamo osnova da ističemo tradiciju institucionalnog uređivanja života jer, kod nas, postoje dvije veoma stare institucije. To su Hrišćanska crkva i Bokeljska mornarica. Doduše, ove su institucije, zavisno od uticaja inostranih centara moći, imale manje ili više uticaja na život građana.

Na teritoriji naše države Crne Gore, hrišćanska crkva je institucionalno civilizovala čovjeka još od samog početka razvoja Isusovog učenja, od uticaja Benediktinaca, a posebno od IV vijeka, dolaskom mitropolita Basusa iz Rima u Duklju.

Institucionalizacija gradskog života vršena je pisanim aktima – statutima gradova, koji su materijalna i procesna osnova života građana. Statuti gradova proizilaze – ishode iz statuta cehova. Stavovi, izraženi odredbama statuta, dijelom jesu nametnuti od moćnika – nosilaca vlasti. Odnose se na način življenja u gradovima, ali su u velikom dijelu usaglašeni sa stavovima građana, kojima vlada razum, i koji su odlučili da se, u interesu kvaliteta života svoje zajednice, dobrovoljno povinuju režimu života u gradovima.

Bokeljska mornarica je poznata već XII vijekova, kao institucija mornara. Ova činjenica je svrstava u najznačajnije institucije države Crne Gore. Na ovo posebno utiče činjenica da je Bokeljska mornarica danas monumentalna organizacija koja postoji i vrši svoje protokolarne dužnosti. Državi Crnoj Gori je čast da ima ovakvu instituciju.

Monumentalni karakter Bokeljske mornarice je živi spomenik kontinuiranog trajanja ove institucije, od 809. godine. Čin prepoznavanja zajednice mornara, početkom IX vijeka, jasno nam ukazuje na razvijene odnose unutar grada Kotora. Mornari su već tada, među sobom ali i van svoje zajednice, bili identifikovani kao specifična ljudska zajednica. Ovo jasno ukazuje da je cehovsko povezivanje, već tada, bilo razvijeno i da su pojedinci prepoznavani po interesnoj pripadnosti konkretnoj organizaciji, od čega je zavisio kvalitet života tadašnjeg stanovnika Kotora.

Pored značaja same Mornarice, značajni su nam i pojedinci koji, svojim djelom, prezentiraju ovu našu instituciju. Ovom prilikom, posebno ističem admirale dr. Vladislava Brajkovića, dr. Miloša Miloševa kao i Slavka Mijuškovića.

Čuvanje i promociju institucionalnih vrijednosti Crne Gore, pored uniforme, kola i muzike, posebno čini normativna osnova na kojoj su vjekovima mornari Kotora zasnivali svoj položaj u gradu Kotoru.

Ova normativna osnova postala nam je dostupna objavljivanjem „Statuta Bratovštine svetoga Nikole mornara u Kotoru“, ove jubilarne, 2009. godine.

Prije svega, koristim priliku da izrazim svoje divljenje i zahvalim g-dinu Milošu Miloševiću i njegovoj kćerki, g-đi Jeleni Antović, što su priredili ovo djelo. Učinili su nam dostupnim niz značajnih dokumenata koji svjedoče razvoj pravne kulture Crne Gore. Omogućili su nam da kroz instituciju Bokeljske mornarice bolje razumijemo sebe a posebno trajanje i kontinuitet našega građanstva.

Objavljivanje Statuta nam pokazuje da je praksa usaglašavanja interesa u Kotoru bila poznata još od prije više vjekova. S obzirom na porijeklo i dostupnost arhivske građe, osnovano tvrdim da je prof. Brajković svoje učešće u izradi konvencija zasnivao na dokumentima na kojima je svoje trajanje izgradila Bokeljska mornarica.

To su temelji civilizacije. Inače, smatram da je cjelokupna povijest ljudskih prava proistekla upravo iz pomorskog prava, a u tome je Bokeljska mornarica dala jedinstven, nemjerljiv i neponovljiv doprinos. Ovo je glavno obilježje tradicije Bokeljske mornarice o kojem će tek biti govora – zapisa.

Ovome dodajem i značaj djela admirala Bokeljske mornarice, dr. Vladislava Brajkovića. Učesvovao je u izradi mnogih internacionalnih dokumenata iz oblasti pomorske trgovine. Uvjeren sam da je primjere za uređivanja ovih odnosa nalazio u arhivskim dokumentima Boke, posebno Perasta i Kotora. Razumnost koja je rukovala ljudima koji su zaključivali ove dokumente, primjeri i trajanje tih dokumenata, doveli su do internacionalizacije kroz mnogobrojne konvencije koje su danas osnova ponašanja u pomorstvu. I ovo je tradicija Bokeljske mornarice.

Svoj doprinos proslavi XII vjekova Bokeljske mornarice neću svesti na objašnjenja i komentare Statuta, ali moram ukazat na značaj koji ovo kapitalno djelo civilizacije ima za razumijevanje pravne kulture države Crne Gore i naših građana.

Prije svega, obaveza čuvanja tradicije proizilazi iz glave IX, kojom je, između ostalog, propisano „...koji žele da budu članovi naše bratovštine i da poštuju ova naša naređenja, moraju da se upišu zajedno sa svojim brodovima u ovaj naš statut i da se zakunu da će sačuvati sve ono što se u njemu nalazi i što će ubuduće biti naređeno.“

Kad ovome dodamo princip „Poštenja i časti“ (*fidei et honoris*), jasna je osnova tradicije Bokeljske mornarice.

Zbog navedenog predlažem da odred Bokeljske mornarice bude dio protokolarnoga sastava Vojske Crne Gore.

Svim navedenim, želim da istaknem svojstva Bokeljske mornarice kao stvaraoca, čuvara i promotera institucionalizacije građanskih vrijednosti države Crne Gore. Ovim vrijednostima sam neraskidivo vezan za Bokeljsku mornaricu.

LITERATURA

- Brajković, Vladislav, *Osnovna načela zakona o ugovorima o iskorišćavanju pomorskih brodova*, Pravni zbornik, br. 1/60, Titograd, 1960. godine;
- Bogojević-Glušćević, Nevenka, *Jemstvo i ugovorna kazna u srednjovjekovnom Kotoru*, Pravni zbornik, časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika Crne Gore, Podgorica, br. 1-2/2006-2007.
- Mijušković, Slavko, *Kotorska mornarica*, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, Podgorica, 1994. godine;
- Milošević, Miloš, *Pomorski trgovci ratnici i mecene*, eQuilibrium Beograd, CID Podgorica, 2003. godine;
- Nikčević-Grdinić, Jelena, *Založno pravo na brodu*, Fakultet za pomorstvo, Kotor, 2007.
- Šćepanović, Milorad-Mušo, *O Vladislavu Brajkoviću – profesoru pomorskog prava*, Pravni zbornik, časopis za pravnu teoriju i praksu, Udruženje pravnika Crne Gore, Podgorica, br. 1-2/2006-2007;

NAJSTARIJE SAKRALNE GRAĐEVINE U KOTORU

JOVAN J. MARTINOVIĆ

Sistematska arheološka i arhitektonska istraživanja vršena tokom obnove spomenika kulture u zaštićenom starom jezgrou Kotora neposredno nakon zemljotresa 1979. godine dala su veliki broj podataka o genezi i transformacijama sakralnih i profanih objekata tokom proteklih vjekova, a osobito o sukcesiji gradnje dvije najznačajnije romaničke crkvene građevine, katedrale Sv. Tripuna iz 1166. godine i crkve Sv. Marije „od rijeke“ ili Sv. Marije Koledate, poznate i pod imenom Bl. Ozane, iz 1221. godine.

U crkvi Sv. Marije vršena su sondažna ispitivanja u apsidi i na čitavom prostoru broda crkve i prigradene kapele Sv. Ivana a posebno u sakristiji, naknadno prizidanoj uz sjeveroistočni ugao objekta, ispred zvonika podignutog u XVIII vijeku. Da bi se pristupilo istraživanjima bilo je potrebno ukloniti naknadni pod od teraco-betona kao i sloj šljunka što su pokrivali niz grobnica kotorskih građana, ponekih pokrivenih nadgrobniim pločama sa natpisima. U sakristiji crkve su uklonjene dvije takve zidane grobnice za ukop sveštenika, čijom gradnjom je uništen kulturni sloj do dubine od preko 1,60 m, pa su prava arheološka iskopavanja mogla započeti tek od te nivelete naniže. No budući da je urbano jezgro starog grada Kotora, zbijeno na uskom trouglastom naplavin-skom platou ispod strme stijene brijega Sveti Ivan i kratkih tokova plahovite kraške rješice Škurde i podmorskog izvora Gurdić, stalno podložno plavljenju uslijed djelovanja brojnih podzemnih izvora i vodenih tokova, to su se istraživanja mogla vršiti najviše do dubine od 2 m, uz rizik da sondu povremeno is-pune stalno prisutne podzemne vode.

Već na početku iskopavanja u sakristiji, nalaz kamenog zabata oltarne pregrade sa ornamentima preromaničke plastike IX–XI vijeka ukazao je na po-stojanje daljih nalaza. Kada je ukonjen nedirnuti sloj nataložene zemlje ukazala se neka vrsta poda od grubo složenih kamenih blokova u čijoj su sredini bila četiri bloka od mekanog kamena stranog porijekla, formirajući krstoliki tlocrt oko nekog kvadratnog recipijenta. Kada je unutrašnjost recipijenta bila očiš-ćena od šuta i blata, pojavilo se njegovo dno u vidu kvadratne kamene ploče sa plitkim okruglim udubljenjem i rupom u sredini te sa četiri dijagonalna žlijeba za oticanje vode, nesumnjivo klasična rimska stela za libacije ili žrtvovanja. Kako se radilo o recipijentu oblika kocke, sa stranicama od četiri jednaka ka-

mena bloka složena u vidu krsta i dnom od kamene ploče sa rupom za oticanje vode, to je čitav ovaj sklop identifikovan kao donji dio krstolikog bazena za krštavanje odraslih polivanjem. Kako su devastacije tokom XVII–XVIII vijeka potpuno uništile gornji dio ovog krstioničkog bazena, bilo je nemoguće ustanoviti koliko je stepenika imala ova krstionica i da li je njena „kruna“ imala kvadratni ili oktogonalni oblik, kao ni to da li je krstionički bazen imao baldahin u vidu ciborija.

Daljim istraživanjima sakristije ustanovilo se da je u njenom južnom temeljnom zidu, tačno u poprečnoj osi otkrivenog bazena krstionice, sačuvan dio masivnog krstolikog stupca zidanog od pravilnih pritesanih blokova kamena manjih dimenzija, jedinog sačuvanog od šest parova takvih stubaca što su nosili drveni krov jednog većeg zdanja, zapravo ranohrišćanske bazilike koja je već ranije naslućena, a ovim nalazom definitivno potvrđena kao prva faza u životu crkve Sv. Marije „od rijeke“. Takođe je otkriveno da se se djelovi sačuvanih temelja u istočnom dijelu istraživanog prostora sakristije, nakon uobičajenog prelamanja u tzv „rame“, počinju zakrivljavati u oblik polukružne konhe, najvećim dijelom uništene zidanjem zvonika crkve, ali nesumnjivo apside bočnog broda jedne trobrodne bazilike. Tako je postalo jasno da se u ovom slučaju radi o ranohrišćanskoj krstionici sa krstolikim bazenom, smještenoj u istočnom, apsidalnom dijelu sjevernog broda trobrodne bazilike ispod sadašnje stojeće crkve Sv. Marije „od rijeke“.

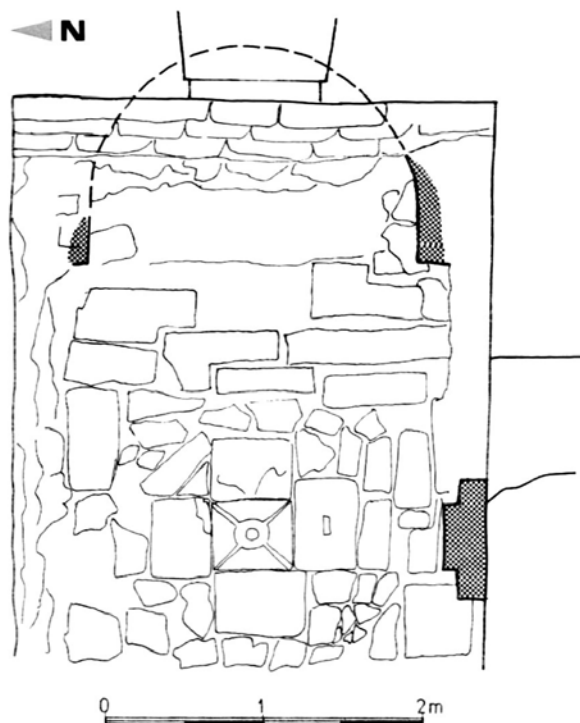

*Krstionički bazen otkriven ispod poda sakristije
sadašnje crkve Sv. Marije „od rijeke“*

U definitivnoj revitalizaciji crkve Sv. Marije odlučeno je da se nalaz krstioničkog bazena sačuva „in situ“ kao ostatak najstarijeg kulnog objekta rano-srednjevjekovnog Kotora, pa se sada krstionica sa krstolikim bazenom može sagledati sa nivoa poda sakristije, dok su djelimično sačuvani krstoliki stubac i dio sačuvanog zakrivljenja apside rekonstruisani u prostoru sakristije.

Otkriće krstionice sa krstolikim bazenom u apsidalnom dijelu sjevernog broda ranohrišćanske trobrodne bazilike ispod crkve Sv. Marije „od rijeke“

otvorilo je nove probleme u arheologiji i istoriji ranog srednjeg vijeka Kotora, a prije svega pitanje hronološkog i tipološkog opredjeljenja novootkrivenog objekta, zatim odnos krstionice prema bazilici i, konačno, položaj ovoga kompleksa u odnosu na ostale kultne objekte u Kotoru.

Položaj krstioničkog bazena, sa iscrtanim podom i ostacima bazilike (šrafirano)

Najbliža analogija ovoj krstionici otkrivena je tokom sanacije manastira Podlastva u Grblju, gdje su ispod sadašnje crkve nađeni ostaci starohrišćanske bazilike sa ostacima mozaičnog poda i krstioničkim bazenom koji se sastoji od četiri okrugle konhe, zidane opekom i omalterisane, ali ovaj nalaz još nije sistematski istražen i objavljen. Drudi je bliski nalaz učinjen na lokalitetu Doljani u Zlatici kod Podgorice, gdje je u sjevernoj prostoriji trodjelnog narteksa ranohrišćanske trolisne crkve otkrivena krstoobrazna piscina za krštavanje odraslih, koja je datirana u justinijanski period sa gornjom granicom do početka VII vijeka.

Sljedeći geografski blizak primjer ovakve krstionice otkriven je u kompleksu kasnoantičke utvrđene vile u Mogorjelu kod Čapljine. Krstionica je bila smještena u srednjem dijelu sjevernog broda jedne od dviju bazilika; u tom prostoru bez apsida nalazio se krstoliki bazen u koga se ulazilo preko dvije stepenice visoke po 45 cm. Pretpostavlja se da je prvobitna krstionica iz V vijeka mogla biti u VI vijeku djelimično popunjena i nadvišena koronom.

Ovakvu dataciju i interpretaciju za dva navedena primjera analogija našeg nalaza prihvatili su i autori koji su sintetski obrađivali problem ranohrišćanskih krstionica na prostorima Mediterana, odnosno, nekadašnjih jugoslovenskih zemalja kao i istočne jadranske obale ili rimske provincije Dalmacije.

Na osnovu ovoga smatramo da uređaj za krštavanje odraslih polivanjem u obliku krstolikog bazena, koji je u našim istraživanjima otkriven u prostoru sa apsidom na istočnom dijelu sjevernog broda ranohrišćanske bazilike ispod

romaničke crkve Sv. Marije „od rijeke“ u Kotoru, treba datirati u VI vijek naše ere budući da takvu dataciju podupiru navedene najbliže analogije. S druge strane, ovakvo datiranje je opravdano velikim valom hristijanizacije koji je početkom VI vijeka zahvatio naše krajeve, poklapajući se istovremeno sa naglašenim zamahom obnove života u primorskim gradovima poslije varvarskih provala Gota tokom V vijeka, te nakon zemljotresa katastrofalnih razmjera koji je 518. godine zahvatio široka prostranstva Balkanskog poluostrva, prekidajući ponegdje svaki dalji oblik života, kao naprimjer u Duklji. Kako se ovi fenomeni istovremeno poklapaju sa periodom vladanja imperatora Justinijana (527–565. godine), predlažemo da se kotorska krstionica, a samim tim i ranohrišćanska bazilika, vremenski opredijele upravo u njegovo doba, odnosno, u drugu četvrtinu VI vijeka.

Važno je napomenuti da se upravo u ovo doba po prvi put pominje u vezi s Kotorom funkcija episkopa kao nosioca crkvene (i ne samo crkvene) vlasti. Neki izvori navode samo postojanje episkopske funkcije u V vijeku, neki autori navode ime toga episkopa kao „*Paulus*“, pomenut u aktima Halkedonskog koncila, 451. godine, dok drugi raspravljaju o tome da li bi izvjesni „*Victor episcopus ecclesiae Martaritanae*“, koji se pominje kao učesnik prvog dalmatinskog crkvenog Koncila u Saloni, 530. godine, u stvari bio taj najstariji zabilježeni kotorski episkop. Bez obzira na ime ovog episkopa, stoji činjenica da je on tada notiran u Kotoru, a da je u isto vrijeme postojala i krstionica sa krstolikim bazenom za krštavanje odraslih polivanjem u kojoj je taj episkop imao pravo i mogućnost krštavanja pagana. Kako je krstionica bila isključivo vezana za sjedište episkopa u urbanom centru, dakle za biskupsku katedru, to sa punim pravom možemo ustvrditi da je ranohrišćanska bazilika, otkrivena ispod romaničke crkve Sv. Marije „od rijeke“, bila prva katedralna crkva u Kotoru, sagrađena i osvećena na prelazu iz prve u drugu četvrtinu VI vijeka.

Crkva Sv. Marije „od rijeke“ oduvijek je imala veoma visoki rang u hijerarhiji kotorskih crkvenih građevina, kojih je u gradu i najbližoj okolini bilo zabilježeno oko pedesetak. Ova crkva je do danas sačuvala status konkatedralne crkve; kotorski biskup je počeo kasnije nositi titulu opata crkve Sv. Marije; kolegij prebendara po kome je crkva dobila epitet „*Koledata*“ (*Collegiata*) kasnije je postao kolegij kanonika, zajednički za ovu crkvu i katedralu Sv. Tripuna; posebni pohvalni govor, tzv. „*Lode*“ (od lat: *laudes* = pohvale), koga mali admiral Bokeljske mornarice izgovara na godišnjoj proslavi gradskog patrona Sv. Tripuna sa terase Katedrale, nekada se ponavljao i ispred crkve Sv. Marije, tako da i ta tradicija svjedoči o značaju i položaju ove crkve i poštovanju njenog nekadašnjeg statusa. Sve ovo potvrđuje našu sugestiju da je crkva Sv. Marije „od rijeke“ u svojoj prvoj ranohrišćanskoj fazi bila najstarija katedralna crkva

Kotora, a to je još jače potvrđeno ispitivanjem odnosa ove bazilike sa drugim kulturnim građevinama otkrivenim u Kotoru u poslijepotresnim istraživanjima, a prije svega sa nalazima u katedrali Sv. Tripuna.

Sadašnja kotorska Katedrala sagrađena je i osvećena 1166. godine kao trobrodna romanička bazilika sa kupolom i dva vitka zvonika na pročelju, ali je tokom svoga postojanja pretrpjela znatne izmjene izvornog koncepta uslijed silnih udara zemljotresne stihije, posebno u XVI vijeku kada je morala da bude uklonjena kupola, te u XVII vijeku kada su glavna fasada i romanički zvonici bili srušeni do temelja i morali biti zamijenjeni novim u baroknom maniru. Katastrofalni crnogorski zemljotres 1979. godine nije ništa srušio, ali je izazvao brojne pukotine koje su zahtijevale sanaciju, a provjera stanja temelja te drenaža i evakuacija podzemnih voda otvorile su mogućnost kompleksnih arheoloških istraživanja u Katedrali i oko nje, istraživanja koja su mogla dati odgovore na pitanje odnosa sadašnje romaničke građevine i pretpostavljene prvobitne crkve, pomenute u izvorima.

Istraživanja su obavljena u dvije faze od kojih je prva, izvođena u prostoru sakristije i ulice između Katedrale i Biskupije, dala značajne rezultate, a tokom druge koja se odvijala u unutrašnjem prostoru Katedrale nisu otkriveni ostaci koji bi ukazivali na postojanje nekog manjeg crkvenog objekta, pogotovo ne objekta kružne osnove kakav bi se mogao očekivati na osnovu opisa iz izvora i već uvriježenog i ozvaničenog naziva „rotunda“.

Istraživanja u sakristiji su započela uklanjanjem poda od kamenih ploča i dvije zatrpane zidane grobnice za sahranjivanje sveštenika. I ovdje je tlo bilo potpuno oštećeno kasnijim prekopavanjima, pa su se stoga prava arheološka iskopavanja mogla očekivati tek kada se skine taj devastirani sloj zemlje, građevinskog šuta i lomljenog kamena debljine 1,5 – 1,7 m. U dubljim otkopnim slojevima pojavili su se na istoku zidovi od većih kamenih blokova spojenih krečnim malterom, koji su bili izvana pravougaoni, a iznutra se zakrivljivali i formirali polukružnu unutrašnju površinu poput veće apside, a na nju se prema jugu nadovezivala manja južna apside. Iz spoja ove dvije apside izlazio je prema zapadu temelj srednjeg zida, a ubrzo je otkriven i južni podužni zid na koga je nalijegao jedan poprečni zid pravca sjever – jug što je odvajao istočni od centralnog traveja. Ovi zidovi su se mogli pratiti samo u velikoj prostoriji sakristije, budući da je u manjoj pomoćnoj prostoriji na njih sjela konstrukcija jedne poznije romaničke grobnice, smještene u memoriji sa dva arkadna luka od kojih je jedan bio vidljiv u ulici između Katedrale i Biskupije.

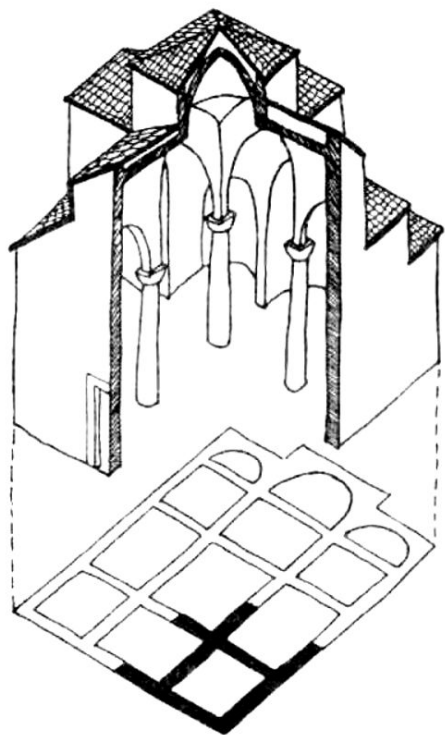
Budući da su položaj veće centralne i manje južne apside i podvlačenje poprečnih zidova pod sjeverni zid sakristije ukazivali na postojanje analogne sjeverne apside, iskopavanja su se nastavila u ulici između sakristije i Biskupije.

Nakon skidanja uličnog pločnika pojavili su se zidovi niza grobnica naslo-njenih na vanjski sjeverni zid sakristije, koje su pripadale romaničkom i gotičkom periodu. Kada su ukonjene grobnice i sloj devastirane zemlje, šuta i ka-mena pojavio se vanjski pravougaoni i djelimično oštećeni polukružni unutrašnji zid sjeverne apside, iz koje su izlazili srednji kao i sjeverni zid što se djeli-mično podvlačio po objekat Biskupije i njenog dvorišta. Otkrivena su u teme-ljima i tri poprečna zida koji su dijelili traveje međusobno kao i zapadni zid glavne fasade, čime je zaokružena jedna manja sakralna cjelina. Kom-pletan tlocrt otkrivenih temeljnih zi-dova je iscrtanom kamenom drugog sloga i boje u pločniku ulice.

Iz svega izloženog slijedi da je to-kom prve faze istraživanja podzemlja kotorske romaničke Katedrale, u pro-storu između ovoga zdanja i obližnje zgrade Biskupije – djelimično pokrivena ili uništena kasnijom romano-gotičkom prigradnjom sakristije i nizom naknadnih grobnica – otkrivena jedna starija crkvena građevina relativno skromnih dimenzija, ali od velikog naučnog interesa, koja po karakteristi-kama i po dubini na kojoj je nađena kao i drugim okolnostima, predstavlja izuzetno značajan nalaz vezan uz naj-stariju istoriju grada Kotora, i osnova-no navodi na pomisao da se radi o naj-starijoj zabilježenoj crkvi u tom gradu, odnosno, o prvobitnoj crkvi Sv. Tripu-na, o kojoj vijest donosi vizantijski car-pisac Konstantin Porfirogenet iz sredine X vijeka.

Da bi se ovo dokazalo izvršena je kritička analiza arheoloških podataka i literarnih izvora, koji se odnose na ovaj jedinstveni spomenik srednjevjekov-nog Kotora. Vršeci arhitektonsku analizu otkrivenih temelja prvobitne crkve Sv. Tripuna došli smo do sljedećih podataka:

- Osnovni oblik građevine je kvadrat dimenzija 10,50×10,50 m, u koga je upisan tzv „grčki krst“ jednakih krakova.

*Idealna rekonstrukcija prvobitne crkve –
martirijuma Sv. Tripuna iz IX v.*

- Uz ovaj osnovni korpus dodat je na istoku apsidalni dio dimenzija 10,50×3,0 m, sa tri izvana pravougaone a iznutra polukružne apside.
- Srednji brod i centralni travej su za trećinu širi od sjevernog i južnog broda, odnosno, od istočnog ili zapadnog traveja.
- Nad presjecištem srednjeg broda i centralnog traveja mogla se uzdizati kupola, koju su mogli podržavati monolitni stubovi ili zidani pilastri.
- Teško je pretpostaviti na koji je način kupola iz kvadratnog prelazila u kružni oblik, da li pomoću trompa ili sfernih trouglova – pandantifa.
- Ostali dio crkve mogao je biti presvođen bačvastim ili krstastim svodovima, a apside polukulatama.
- Može se pretpostaviti da je kupola bila pokrivena četvoroslivnim krovom, dok su srednji brod i centralni travej mogli imati dvoslivne krovove, a bočni brodovi niže jednoslivne krovove.
- Na taj način je unutrašnjost građevine bila potpuno saglediva i dosta prostrana, a obzirom na pretpostavljenu kupolu, svodove, polukružne apside mogla je iznutra davati utisak okrugle, zaobljene građevine, ali u svakom slučaju građevine centralne osnove tipa martirijuma.

Nije potrebno ići daleko od Kotora da bi se pronašla najbliža analogija ovom našem nalazu. Na obližnjem Prčanju su otkriveni ostaci ranosrednjekovne crkve Sv. Tome, koji predstavljaju u osnovi klasičan tlocrt grčkog krsta upisanog u kvadrat, sa tri izvana pravougaone a iznutra polukružne apside na istočnom, sjevernom i južnom kraju krakova krsta, te sa četiri monolitna stuba nosača kupole na presjecištu srednjeg broda i centralnog traveja. Kod obrade ovoga nalaza pronađene su daleke analogije u ranosrednjekovnoj arhitekturi zapadne Evrope, u Italiji i Francuskoj, pa je stoga izrečena teza da njeno arhitektonsko rješenje vodi svoje porijeklo od znamenitog apostolskog martirijuma u Konstantinopolju, od tamošnje crkve Sv. Apostola.

Međutim, u gradu Otranto u italijanskoj pokrajini Puglia postoji gotovo istovjetna analogija po obliku osnove pa čak i po dimenzijama; to je crkva Sv. Petra u starom dijelu grada, ali je ona po nalazima stručnjaka i dokumentaciji građena sredinom XI vijeka.

Iz gore rečenoga mogu se izvući sljedeći zaključci:

- Osnova novootkrivene prvobitne crkve – martirijuma Sv. Tripuna pokazuje veliku slučnost u koncepciji sa osnovom crkve Sv. Tome na Prčanju, jedino su apside sa sjevernog i južnog kraka upisanog grčkog krsta na prčanjskoj crkvi kod naše prvobitne crkve prebačene na istočni kraj sjevernog i južnog bočnog broda.

- I jedna i druga crkva pripadaju tipu martirija, najčešće građenih kao građevine centralne osnove, s tim što je prčanjaska crkva posvećena jednom apostolu, sv. Tomi, a kotorska mučeniku sv. Tripunu, za koga predaja kaže da je rođen u Sampsadi kod Apameje u Frigiji (Mala Azija) i da je stradao u progonima imperatora Decija (250–253. g. n. e.)
- Iako obje crkve pokazuju veliku slučnost sa spomenicima karolinške kulturne sfere, nema sumnje da korijen vuku iz Vizantije, u kojoj je tokom VII–IX vijeka sagrađen znatan broj spomenika centralne osnove tipa grčkog upisanog krsta.
- Budući da ova dva spomenika postoje izdvojeni u području gdje su se uvijek miješali uticaji Istoka i Zapada, mora se ipak ostaviti otvorenim pitanje da li je ovaj tip crkve došao u Boku iz Vizantije ili iz karolinškog kulturnog kruga, ili je pak uticaj došao sa druge strane Jadrana, iz italijanske pokrajine Puglia, koja je u kasnijim vjekovima – a posebno u romanici – znatno uticala na koncepciju i način komponovanja prostora i volumena crkava u Kotoru, što do sada nije u dovoljnoj mjeri istaknuto ni proučeno.

Budući da sve što je dosada izneseno u cjelini ruši ustaljenu predodžbu o prvobinoj crkvi Sv. Tripuna kao građevini kružne osnove, odnosno o tzv Porfirogenetovoj „rotundi“, nepohodno je izvršiti analizu literarnih izvora koji donose makar i oskudne vijesti o postojanju rane crkve posvećene maloazijskom mučeniku sv. Tripunu u Kotoru.

Od izvornih literarnih djela jedini izvor je spis Konstantina Porfirogeneta „*De administrando imperio*“, nastao sredinom X vijeka. Porfirogenetov opis Kotora je mješavina legende i stvarnosti a prevod mu treba donijeti u cjelosti:

„Grad Kotor na jeziku Romeja znači suženo i stisnuto, pošto se more zavlaci kao uski jezik do petnaest ili dvadeset milja, a na kraju mora je grad. Oko ovog grada su vidoke planine, tako da se sunce vidi ljeti samo oko podne, a zimi nikako. U tom gradu počiva sveti Tripun koji dobro liječi sve bolesti, a najbolje one koji su obuzeti zlim duhovima; njegova je crkva okrugla (*ho de náos autoû estin heilematikòs*)“.

Kako se vidi, u ovom Porfirogenetovom pasusu se na prvobitnu crkvu Sv. Tripuna odnosi samo ova posljednja rečenica, dodata na kraju odjeljka, pa bi se skoro moglo posumnjati da predstavlja naknadnu glosu iako izvire iz prethodnog teksta. U paralelnom latinskom prevodu ova rečenica glasi: „*Templum vero ipsius rotundum est,*“ na osnovu čega je izvedena teorija o crkvi kružne osnove, pod udomaćenim nazivom: Porfirogenetova rotunda.

Međutim da bi se dobila jasnija slika ukupne problematike, potrebno je sagledati sve podatke koje Porfirogenet donosi kod opisivanja gradova ili po-

jedinih objekata na istočnoj jadranskoj obali, te podvrgnuti analizi terminologiju koju on upotrebljava. Ovi podaci se mogu grupisati na sljedeći način:

- Porfirogenet daje podatke o gradovima i to sljedećim redoslijedom: Dubrovnik, Split (Dioklecijanova palata), Trogir, Kotor, Zadar.
- Svi ti gradovi su nazvani jednostavno: *kástron*, jedino se za Zadar dodaje atribut: *kástron méga*, što je i razumljivo budući da je Zadar bio sjedište vizantijske teme Dalmacije.
- Gradski zidovi se pominju samo u slučaju Splita i Dubrovnika, ali dok se dubrovačke zidine ne opisuju, u slučaju Splita daje se opis zidova i tehnike gradnje.
- Zgrade profane arhitekture pominju se jedino u slučaju Splita, gdje Porfirogenet opisuje samu Dioklecijanovu palatu navodeći pojmove: dvor (*aulé*), palata (*palátion*), episkopija (*episkopéion*), crkva (*náos*) Sv. Dujma, zapravo Dioklecijanov mauzolej, koje su sve podignute na svodovima (*epáno tôn heilemáton*).
- Porfirogenet opisuje i podrume Dioklecijanove palate, za čiji opis upotrebljava termin: *heilematikás kamáras*.
- Što se tiče crkava u navedenim gradovima, sve se nazivaju istim terminom: *náos*.
- Porfirogenet u odjeljku o Zadru daje vrlo detaljan opis za čak dvije crkve, od kojih je ona Sv. Anastazije izduženog oblika (*dromikòs*), dok za crkvu Sv. Trojice, današnjeg Sv. Donata, dva puta upotrebljava isti termin kao i za kotorsku crkvu Sv. Tripuna: *náos heilematikòs*.

Ovaj izraz preveden na latinski kao: *rotunda*, crkva kružnog tlocrta, ušao je u stalnu upotrebu i navodno otklonio sve dileme čak i kod onih koji su insistirali na upotrebi termina: zasvođen. Stoga je trebalo podvrći analizi termin: *heilematikòs*, tim više što pored ovog pridjeva Porfirogenet upotrebljava termin: *dromikòs* za crkve pravougaone, bazilikalne osnove. Ali opisujući podrume Dioklecijanove palate koji su pravougaonog oblika i prekriveni moćnim svodovima nad kojima su podignute profane i sakralne građevine u Palati, on takođe upotrebljava termin: *heilematikòs*. Iz ovoga slijedi da Porfirogenet termin: *dromikòs* upotrebljava da označi bazilikalnu građevinu bez svoda, sa drvenom krovnom konstrukcijom, dok termin: *heilematikòs* označava kako građevinu kružne osnove pokrivenu kupolom, tako i građevinu pravougaone ili kvadratne osnove prekrivenu svodom ili kupolom. U slučaju našeg nalaza prvobitne crkve Sv. Tripuna ovaj atribut treba definitivno shvatiti kao: crkva-martirij centralne osnove, prekrivena svodovima i sa kupolom.

Pored Porfirogeneta, koji samo uzgredno pominje crkvu Sv. Tripuna u kontekstu isticanja svečevog kulta, podatke o toj prvobitnoj crkvi donose i dva druga literarna izvora, nastala u Kotoru sredinom XV vijeka, navodno po starijim predlošcima. Prvi se naziva „Andreacijeva povelja“, u latinskom originalu *„Instrumentum corporis nostri gloriosi gonfalonis martyris Sancti Tryphonis“*, i donosi priču o tome kako je kotorski građanin Andrea Saracenis, ili Andreaci, kupio od mletačkih pomoraca mošti Sv. Tripuna i sagradio mu crkvu tipa martirija. Drugi dokument je dio lekcija starog brevijara o proslavi Sv. Tripuna, u italijanskom originalu: *„Lezenda di misser San Tryphon martire confalon et protector della Cittade de Catharo.“* Međutim, podaci koje ova dva izvora daju nisu dovoljni da se objasne odnosi tadašnje katedralne episkopske bazilike Sv. Marije „od rijeke“ i novosagrađene crkve-martirija Sv. Tripuna. Ovo tim više što je prilikom radova na sanaciji postojeće crkve Sv. Mihaila u starom gradu Kotoru utvrđeno da je ona sagrađena na temeljima mnogo veće crkvene građevine, koja se može identifikovati sa onom crkvom Sv. Mihaila čiji je opat Petar prisustvovao posvećenju oltara nove romaničke katedrale Sv. Tripuna iz 1166. godine. Ova starija crkva, čiji su se zidovi sa freskama sačuvali do visine od oko 1,50 m, imala je niz od pet pari masivnih stubaca koji su nosili drveni krov srednje lađe, ili možda pet pari pilastara prislonjenih uz zidove što su formirali duboke niše. Na sačuvanom malternom podu nađeni su brojni ulomci bogato dekorisane kamene plutejne pregrade zrelog preromaničkog stila, koji takođe potvrđuju da je prvobitna crkva Sv. Mihaila bila sagrađena i dekorisana prije gradnje romaničke Katedrale. Sve ovo potvrđuje da u periodu preromanike od IX do XI vijeka u Kotoru postoje, pored relativno malog martirija Sv. Tripuna, još i dvije mnogo veće sakralne građevine, i to: starija benediktinska crkva Sv. Mihaila te ranohrišćanska bazilika ispod crkve Sv. Marije „od rijeke“ koja je, kako je to pokazano, imala sve prerogative episkopske crkve, odnosno, prve kotorske katedrale.

U ovakvoj konstelaciji iznesenih fakata, može se sa više sigurnosti uspostaviti hronološki pregled najranije istorije naselja na položaju današnjeg Kotora, anticipirajući ranije iznesenu tezu o paralelnom postojanju jednog antičkog naselja sa pretpostavljenim imenom „Catharum“ te drugog naselja imenom „Agruivum“ na širem području Grbaljskog polja:

- Već od IV vijeka naše ere naselje otvorenog tipa i agrarnog karaktera kakvo je bio Agruvium, počinje gubiti značaj u korist prirodno utvrđeno naselje Catharum na položaju današnjeg Kotora.
- Varvarske najezde zapadnih Gota početkom, te provale Ostrogota pod Teodorihom u drugoj polovini V vijeka, kao i katastrofalni zemljotres

518. godine, još više su podvukle značaj odbrambenog položaja Catharuma za stanovnike Agruviuma, ali i obližnjeg Risiniuma.

- Justinijanova vladavina (527–565) predstavlja prekretnicu kako u restauraciji vizantijske vlasti tako i u graditeljskoj djelatnosti na ovom području, što rezultira gradnjom ranohrišćanske bazlike sa baptisterijem i krstolikim bazenom ispod sačuvane romaničke crkve Sv. Marije „od rijeke“, kao prve katedralne crkve Kotora.
- Tokom VI i VII vijeka počinje stalno naseljavanje Slovena, a iz 680. godine datira pomen Catharuma – Decadorona kao znatnog grada na ovom području, u „Kosmografiji“ anonimnog geografa iz Ravene.
- Kraj VIII i početak IX vijeka karakterišu borbe za prevlast nad istočnom jadranskom obalom između Vizantije i mlade države Karolinga koja je pokazala velike aspiracije i čak uspostavila svoj suverenitet nad tim područjem, što je izazvalo intervenciju vizantijske flote i restauraciju vlasti Vizantije, sankcionisanu Ahenskim mirom 812. godine.
- Upravo u to ratno vrijeme Andreaci kupuje od mletačkih pomoraca mošti Sv. Tripuna i gradi prvobitnu crkvu-martirij, koja svakako nije bila najstarija kotorska katedrala pošto je kao takva identifikovana ranohrišćanska bazilika ispod romaničke crkve Sv. Marije „od rijeke“.
- Već je oko 826. godine organizovana vizantijska tema Drač kojoj su, po Porfirogenetu, pripadali kasteli Lješa, Ulcinja i Bara, ali ne i Kotor.
- Porfirogenet kaže da su u IX vijeku Saraceni iz Južne Italije prodrli flotom i opustošili gradove Budvu, Rose i „donji“ Kotor (*tà kato Dekátera*); postojale su zapravo dvije saracenske navale, prva u 841. i druga u 867. godini, nakon koje je uslijedio vizantijski protivudar i formiranje vizantijske teme Dalmacija.
- U saracenskim navalama na Kotor možda je mali martirij Sv. Tripuna ostao pošteđen, dok je vjerovatno stradala episkopska bazilika ispod Sv. Marije „od rijeke“, koja nakon toga u drugoj fazi života dobija novi kameni crkveni namještaj preromaničkog stila; benediktinska opatijska crkva Sv. Mihaila možda je nastala tek nakon saracenske navale.
- Kako je kult Sv. Tripuna kao iscjelitelja toliko je narastao da je zamenio kult dotadašnjeg gradskog patrona Sv. Đorđa i nije mu bio dostojan mali Andreacijev martirij, a stara episkopska bazilika je i pored popravki postala toliko oronula, to je 1124. godine vijeće kotorskih plemića na čelu sa gradskim knezom, priorom Melom i biskupom Urzacijem, predalo benediktinsku opatiju Sv. Mihaila na Prevlaci crkvi Sv. Tripuna, odnosno, prihode sa toga velikog posjeda za gradnju nove romaničke Katedrale.

- Posvećenje novih oltara katedrale Sv. Tripuna izvršeno je na svečani način 1166. godine, u vrijeme pape Aleksandra III, za vladanja cara Emanuela Komnena i u prisustvu vizantijskog namjesnika Dalmacije i Dioklije „kir“ Izanaka, kao i velikog broja crkvenih velikodostojnika na čelu sa kotorskim episkopom Majom, zatim gradskog kneza, priora Vi-te – onog istog komesa Kotora koji godinu dana kasnije sklapa ugovor o nenapadanju na moru sa knezom Nikolom iz gusarskog grada Omiša.
- Za izgradnju Katedrale trebalo je stvoriti veliki prostor u srcu grada, pa je morao biti žrtvovan i srušen jedan broj objekata, a među njima i naša prvobitna crkva-martirij, čija je funkcija prenesena u novu Katedralu, ali je u spomen na njenog ktitora uz sjeverni zid Katedrale prizidana memorija u obliku trijema sa dva arkadna otvora, pod čijim je sjevernim lukom bio postavljen sarkofag Andreacija i njegove žene Marije, a pod južnim lukom izgrađena nova grobnica za episkopa Maja i njegove nasljednike na biskupskom tronu Kotora.
- Stara episkopska bazilika ispod crkve Sv. Marije „od rijeke“, koja je do izgradnje nove romaničke Katedrale imala funkciju episkopskog sjedišta, bila je na samom kraju XII vijeka uslijed starosti i dotrajalosti srušena, a na njenim temeljima – u nešto smanjenim gabaritima – bila je 1221. godine sagrađena nova, sadašnja romanička crkva Sv. Marije Koledate ili Bl. Ozane.

* * *

Arheološka istraživanja vođena kao zaštitna iskopavanja u sklopu statičke sanacije i revitalizacije kotorskih romaničkih spomenika nakon zemljotresa od 15. aprila 1979. godine pokazala su da je podzemlje Kotora izuzetno bogato nalazima koji se kao kockice mozaika uklapaju u široku sliku istorijskih zbivanja na istočnoj obali Jadrana, i to upravo u doba o kome istorijski izvori daju vrlo malo i to najčešće nepreciznih podataka.

Otkriće krstionice sa krstolikim bazenom u apsidalnom dijelu sjevernog broda ranohrišćanske episkopske bazilike ispod romaničke crkve Sv. Marije „od rijeke“ spustilo je prag dosadašnjih naših saznanja o najranijoj istoriji grada Kotora za puna tri vijeka, sa IX na VI vijek.

Nalaz sakralne građevine u obliku grčkog krsta upisanog u kvadrat, izvan gabarita romaničke katedrale Sv. Tripuna, identifikovane kao prvobitna crkva – martirij Sv. Tripuna koga pominje Konstantin Porfirogenet, konačno je razriješio nepoznanicu oko lokacije ovoga objekta i dileme oko njegovog pravog oblika, a sa druge strane pokazao da su arheološka istraživanja svakog spomenika bitan preduslov za provjeru podataka pisanih izvora i za njihovu potpunu valorizaciju.

PROSTORNI SKLOP KATEDRALE SVETOG TRIPUNA I NJEGOVO POREKLO

MILKA ČANAK-MEDIĆ

Crkvena građevina koja zaokuplja našu pažnju povodom velikog jubileja, katedrala kotorskih biskupa, veliko je graditeljsko delo o čijem početku gradnje postoje obaveštenja iz treće decenije XII veka, posle čega je opisano njeno svečano osvećenje uz prisustvo velikog broja crkvenih visokodostojnika i samog vizantijskog namesnika za Dalmaciju i Duklju, kir Isaka 1166. godine. Od tada, kroz celu istoriju te slavne građevine postoje zapisi o proširenjima i brojnim dopunama njenog unutrašnjeg sadržaja i o posledicama dramatičnih događaja izazvanih zemljotresima. Beležena su i opažanja prilikom vizitacija crkvenih uglednika, a nije izostala ni pažnja gradskih vrhovnika, što se očituje u brojnim odlukama o novčanoj pomoći radovima na njenom održavanju i proširivanju. Nasuprot tih brojnih obaveštenja o istoriji i razvoju katedrale, pokušaji određivanja njene arhitekture javili su se tek krajem XIX veka i prvih godina narednog stoleća.¹ U tadašnjim raspravama zapažanja o građevinskom korpusu katedrale, svodila su se na navođenje njenih osnovnih oblika: da je ona trobrodna bazilika čijim travejima u srednjem brodu odgovaraju po dva u bočnim brodovima. O njenoj gornjoj konstrukciji mišljenja su bila podeljena, jer je postojalo i uverenje da je prvobitno u srednjem brodu bila drvena gornja konstrukcija. Nisu uvek tačno, u tim radovima, ocenjena ni stilska obeležja arhitekture katedrale i njenih skulpturalno obrađenih delova, niti su tadašnji istraživači bili istog mišljenja o vremenu njenog nastanka, kao što nisu jednako sagledali ni njenu shemu osnove. Tako je Jelić pogrešno mislio da je katedrala prvobitno imala samo jednu polukružnu apsidu, a ni vreme njenog građenja nije tačno odredio, smatrajući da je nastala između 1002 i 1125. godine, a da je 1166. godine samo obnovljena,² što je pre njega mislio i Stratimirović.

Tačniju ocenu arhitekture kotorske katedrale donosi, sa osvrtom na pređašnje rasprave, u svojoj studiji Miloje Vasić. Ujedno se dotakao i pitanja porekla

¹ G. Gelcich, *Memorie storiche sulle Boche di Cattaro*, Zara 1880; T. G. Jackson, *Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cetigne in Montenegro and the island Grado*, III, Oxford 1887, 38–48; D. Stratimirović, *O prošlosti i neimarstvu Boke Kotorske*, Spomenik SKA XXVIII (1895), 17–20; L. Jelić, *Contributio alla storia d'arte in Dalmazia*, Supplemento al Bulletino d'archeologia e storia Dalmate XXXV (1912) 105 – 106.

² Ibid.

njene arhitekture, ali u njegovoj raspravi ima i pogrešnih ocena.³ Iako je među romaničkim crkvama XII veka našao brojne paralele krstastom svodu sa jakim rebrima prvog traveja katedrale, ostao je u uverenju da je u njenom srednjem brodu prvobitno bila drvena gornja konstrukcija i da tada nije postojala kupola. Pri tome imao je u vidu takvo rešenje gornje konstrukcije Svetog Nikole u Bariju, na kojeg se, po Vasićevom mišljenju, ugledala kotorska katedrala. Iako je smatrao da je arhitektura kotorske katedrale nadahnuta apulijskom arhitekturom, u pogledu porekla zvonika se dvoumio. Najviše je verovao u normandijsko poreklo tih prostornih oblika prenetih, po njemu, preko Svetog Nikole u Bariju. Uviđao je da postoje prepreke da se taj tok tim putem produži do Kotoru, jer dispozicija kula na pročelju Svetog Nikole nema sličnosti sa zapadnim delom kotorske katedrale. Zato nije isključio ni mogućnost da su zvonici u Kotoru nastali pod uticajem arhitekture benediktinskog reda, prvenstveno njihove matične crkve na Monte Kasinu, iz druge polovine XI veka.⁴

Prvu pravu monografiju o kotorskoj katedrali napisao je Ivo Stjepčević.⁵ Iako je težište svoga izlaganja stavio na istorijske izvore i arhivalije koje se odnose na promene na katedrali, nije propustio da iznese osnovne odlike njene arhitekture i ispravi mnoga pogrešna tumačenja Miloja Vasića i drugih prethodnih istraživača. U opisu osnovnih prostornih odlika katedrale tačno je ocenio da je ona *trobrodna bazilika u romaničkom stilu sa primjesom bizantijskog*, koja je bila zasvedena krstastim svodovima i kupolom u srednjem traveju srednjeg broda, potkrepljujući svoje zaključke podacima iz računskih dokumenata o njenom rušenju. Vrlo je pronicljivo naslutio da su trifore postojale na galeriji i u srednjem i zapadnom traveju, a tačna je i njegova pretpostavka da je apsidalna trifora postojala od početka. Za razmatranje porekla prvobitnog prostornog sklopa katedrale važna je njegova pretpostavka da ona tada nije imala zatvorene galerije nad bočnim brodovima već otvorene terase. To je vodilo zaključku o apulijskom uticaju na njeno uobličavanje, jer je na nekim tamošnjim romaničkim crkvama iz XI i XII veka primenjeno takvo rešenje. Izložene Stjepčevićeve ocene usvojene su u nauci.

Dobru dopunu Stjepčevićevom radu napisao je Cvito Fisković analizirajući stilska obeležja arhitekture katedrale i njenih delova.⁷ Najbitnija zasluga Fiskovićevog proučavanja je utemeljenje, brojnim paralelama, zaključka da je sačuvani krstasti svod u prvom traveju prvobitan i da potiče sa početka druge

³ M. Vasić, *Arhitektura i Skulptura u Dalmaciji, od početka IX do početka XV veka*, Beograd, 1922, 131–143.

⁴ Ibid, 143.

⁵ I. Stjepčević, *Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru*, Split, 1938.

⁷ C. Fisković, *O umetnički spomenicima grada Kotoru*, Spomenik SAN, CIII (1953), 73–79.

polovine XII veka. On je, ujedno, izneo uverljive dokaze da taj svod nije preždivan. Ostale njegove tvrdnje odnose se na vreme nastanka i stilska obeležja poznijih delova katedrale.

Proučavanju porekla graditeljskih ideja koje su uticale na oblikovanje katedrale Svetog Tripuna doprineo je i Ljubo Karaman svojom drugom raspravom o njoj.⁸ Prvo je ispravio svoje ranije pogrešno mišljenje da je gornja konstrukcija katedrale u srednjem brodu bila drvena, usvojivši Fiskovićeve ubeljive dokaze da su tamo i prvobitno postojali svodovi. Posle toga je upozorio na okolnost da se kupole u apulijskim katedralama ne nalaze u središtu, kako je bilo u kotorskoj crkvi, već na preseku podužnog broda i transepta, nad prezbiterijem. Zbog toga je smatrao da nema mesta poređenju kotorske crkve sa apulijskim katedralama. Istakao je, isto tako, kao bitnu okolnost da se kotorska crkva iako je imala kupolu kao vizantijski hramovi, od njih razlikuje, jer u njoj nije bio uobličen upisani krst. Od vizantijskih rešenja se odvaja i time što dva manja traveja presvedena krstastim svodovima u bočnim brodovima odgovaraju jednom kvadratnom u srednjem brodu. Time i ostalim prostornim, oblicima ostvaren je svojstven raspored, koji, po Karamanu, nema paralela ni u Vizantiji niti na Zapadu.

Najiscrpniju studiju o arhitekturi kotorske katedrale napisao je Vojislav Korać, uz osvrt na celokupnu istoriografiju koja se na tu temu odnosi.⁹ On je prvo upozorio na okolnost da trobrodna bazilika kotorske katedrale ima prostorni sklop koji su naročito koristili montekasinski monasi prenoseći ga i na istočnojadransko područje, a koji je svojstven zapadnoevropskoj arhitekturi rane romanike.¹⁰ I pored tačno uočenog opšteg toka u pojavi bazilikalnih građevina, Korać je paralele kotorskoj katedrali video u apulijskoj arhitekturi, pre svih u katedrali u Molfeti. Ona se, međutim, po prostornom sklopu znatno razlikuje od kotorske bazilike. Izvore graditeljske zamisli kotorskog hrama tražio je i u Svetom Nikoli u Bariju, ali je i uviđao da je po sredi samo *opšta sličnost*, a da su shema osnove i struktura na te dve građevine različiti. Smatrao je, ipak, da je spoljašnost Svetog Tripuna ostvarena prema apulijskim katedralama, ili prema Svetom Nikoli u Bariju, od koje je preuzet i unutrašnji sklop sa galerijama iznad bočnih brodova. Istakao je pri tome da je u superstrukciji kotorske crkve kao i apulijskih hramova *produžena tradicija vizantijskih kupolnih crkava*. Za primenu naizmeničnih stubaca i stubova, Korać je usvojio Boško-

⁸ Lj. Karaman, *O slijedu gradnje katedrale u Kotoru*, Prilozi povijesti umjetnosti Dalmacije 9 (Split 1955), 9–12.

⁹ V. Korać, *Prvobitna arhitektonska koncepcija kotorske katedrale XII veka*, Zbornik za likovne umetnosti Matice Srpske 3, Novi Sad, 1968, 3–27.

¹⁰ Ibid, 17.

viševo mišljenje da je lombardijskog porekla. On je raspravljao i o mogućem poreklu zvonika na pročelju kotorskog Svetog Tripuna zaključivši, posle pretresanja svih prethodnih pretpostavki, da slično rešenje ne postoji u susednim oblastima *na koje upućuju ostale umetničke veze*, ali je tačno naslutio da su kule i galileja među njima, mogli biti u vezi sa posebnim obredima zbog moštiju koje su u katedrali čuvane.¹¹

Vasićevu, Fiskovićevu i Koraćevu pretpostavku o apulijskom poreklu arhitekture kotorskog Svetog Tripuna usvojio je i Miloš Milošević, ali je smatrao da nisu mehanički preuzete gotove sheme već da su slobodno u njoj povezane raznovrsne komponente. Pomenio je i moguće uzore u arhitekturi benediktinskog reda, koji je bio vrlo uticajan u Boki.¹²

Uvidom u dosadašnja proučavanja kotorske katedrale Svetog Tripuna, koja se, uglavnom, odnose na neka hronološka pitanja nastanka pojedinih njenih strukturnih delova, došlo se do saznanja da su izložena mišljenja o poreklu njene arhitekture često međusobno nesuglasna ili da su neodređena i, kako će pokazati ova rasprava, nekada netačna.

Da bi se razumeo prostorni sklop kotorske katedrale i otkrilo njegovo poreklo neophodan je osvrt na graditeljske tokove nastale u XI veku, u vreme velike obnove ostvarene u ranoromaničkoj arhitekturi. Tada su male crkvene građevine razučene sheme osnove pređašnjeg preromaničkog razdoblja, zamjenjene prostranim bogomoljama – bazilikama, preuzetim iz starije ranohrišćanske arhitekture, uglavnom iz Justinijanovog doba.¹³ Među tadašnjim bazilikama neke su imale i kupole. Ista pojava ispoljila se već ranije ugledanjem na dela iz vremena Konstantina, u vreme Karla Velikog. U sledećem stoleću u zapadnim oblastima je građen određen tip bazilike, nekad sjedinjen sa prostornim oblicima svojstvenim vizantijskoj arhitekturi, koji su usvojili i prenosili po celom zapadnohrišćanskom svetu benediktinci. Razumevanju te pojave i umetničkih i duhovnih prilika u to vreme u najvećoj meri doprinosi uvid u delatnost Deziderijusa – starešine benediktinskog matičnog manastira, koji je imao velikih zasluga za uvođenje mnogih novina u crkveno graditeljstvo XI stoleća. Pre svega u njegove ideje o opremanju i načinu ukrašavanja manastirske crkve na Monte Kasinu. To je bila prostrana bazilika sa dve snažne kule na

¹¹ V. Korać, *Prvobitna arhitektonska koncepcija kotorske katedrale XII veka*, Zbornik za likovne umetnosti Matice Srpske 3, Novi Sad, 1968, 21.

¹² M. Milošević, *Arhitektura romaničke bazilike iz 1166. godine i nastale promjene tokom vjekova*, 800 godina katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (1166–1966) Kotor 1966, 21–31,

¹³ Dj. Stričević, *La rénovation du type basilical dans l'architecture ecclésiastique des pays centrales des Balkans au IXe – XIe siècles*, XIIe Congrès international des études byzantines, Rapports VII, Ochride 1961, 205–211.

pročelju, poznata po opisu očevidca Lava iz Ostije i iz statuta Farfe u kojem su navedene mere galileje i kula.¹⁴ Da bi postigao što svečaniju i raskošniju unutrašnjost bazilike Deziderijus je doveo iz Carigrada majstore *da izvedu radove čiju su tajnu Latini izgubili*, a to su geometrijski i floralni mozaici od mermera sa emajlom i višebojni pločnik. Pored toga dopremio je za ukrašavanje bazilike razne delove antičkih građevina. Time je ispoljio svojevrсни istorizam i otvorenost prema vizantijskoj umetnosti. To dokazuju i podaci da je dobio zlatarske predmete, kandelabre od bronce i srebra, ikone sa srebrnim okovima iz vizantijskih carskih radionica.¹⁵

Bazilika na Monte Kasinu i njena oprema svedoče o značaju umetničkih dela i o uvažavanju lepote vizantijskih tvorevina. Njen graditeljski program sa dve kule na pročelju uticao je, sa svoje strane, na ideju o crkvenoj građevini, posle kojih su podizane mnoge bazilike po ugledu na Monte Kasino u zemlji Labur, u Kampanji i Abrucu.¹⁶ Ta dela osvetljavaju senzibilitet i shvatanja epohe o crkvenoj građevini koncipovanoj kao tvrđava. Ideje o nebeskoj tvrđavi i nebeskom Jerusalimu, kao i o kapiji Siona, uticale su, naime, na uobličavanje najreprezentativnijih crkvenih građevina i na pojavu dvojnih zvonika na njihovom pročelju.¹⁷ Time i usvajanjem trobrodne bazilike za svoje crkvene građevine, Benediktinci su znatno doprineli velikoj obnovi u zapadnoevropskoj arhitekturi nazvanoj rana romanika i tadašnjoj crkvenoj reformi. Ona se ispoljila ne samo u uvođenju trobrodних bazilika već i reformom crkvenih obreda tima što je prethodna procesionalna (litijska) liturgija, obavljana u preromaničkim crkvama sa više odvojenih odeljenja i više oltara, zamenjena statičnijom liturgijom, ograničenom na prezbiterialni prostor.¹⁸ Za nove potrebe uspostavljen je dubok prezbiterijum svojstven benediktinskim crkvama sa tri apside. Kada su tekovine tadašnjih crkvenih reformi počele prodirati na istočnojadranski prostor, benediktinci su već nekoliko decenija unazad bili bitno reformisani. Zato su mogli biti prenosiooci novog trobrodnog oblika crkava na jadranska ostrva početkom XII veka.¹⁹ Uvedena je, dakle, trobrodna bazilika koju obeležava

¹⁴ V. Mortet, *Recueil de textes relatifs à l'histoire de l'architecture et à la condition des architectes en France au Moyen âge, I*, Paris, 1911, 135–136, cit. po V. Koraću.

¹⁵ E. Bertaux, *L'art dans l'Italie Méridional. De la fin de l'empire Roman à la conquête de Charles d'Anjou*, Paris, 1903, 163–166.

¹⁶ Ibid, 169.

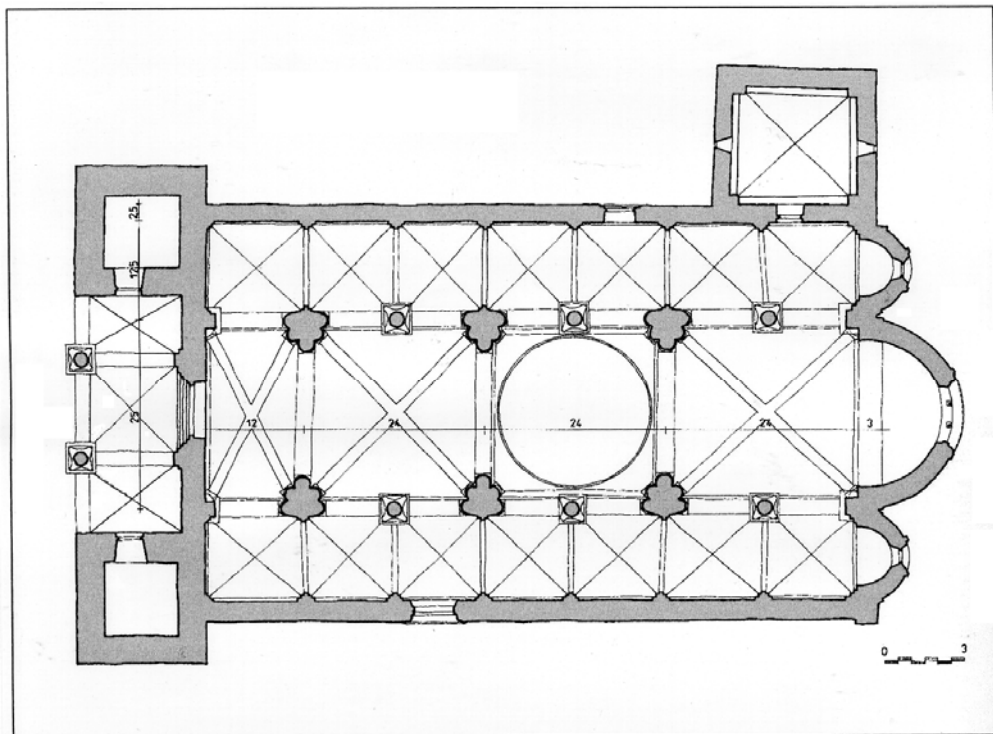
¹⁷ Prve romaničke crkve toga tipa potiču sa početka XI stoleća i građene su na pročelju crkava gornje rajnske oblasiti; T. Schefer, *The Origin of the Two-Tower Façade in Romanesque Architecture*, *Art Bulletin* XXVII (june 1945, Nm. two) 85–108.

¹⁸ M. Jurković, *Crkvena reforma i romanička arhitektura na istočnom Jadranu*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III. svez. 20, Split, 1992, 195, 196.

¹⁹ Ibid, 197.

pregledan unutrašnji prostor u čijem su prezbiteriju skoncentrisani liturgijski obredi.

Opisana obeležja benediktinskih bazilika ima kotorska katedrala. Ona je trobrodna bazilika bez transepta, sa tri spolja i iznutra polukružne apside, čiji su centri krivine u jednoj ravni. Prvobitnoj shemi osnove kotorske katedrale (sl. 1) najkarakterističniji je srednji brod sa svoja tri jednaka kvadratna traveja i

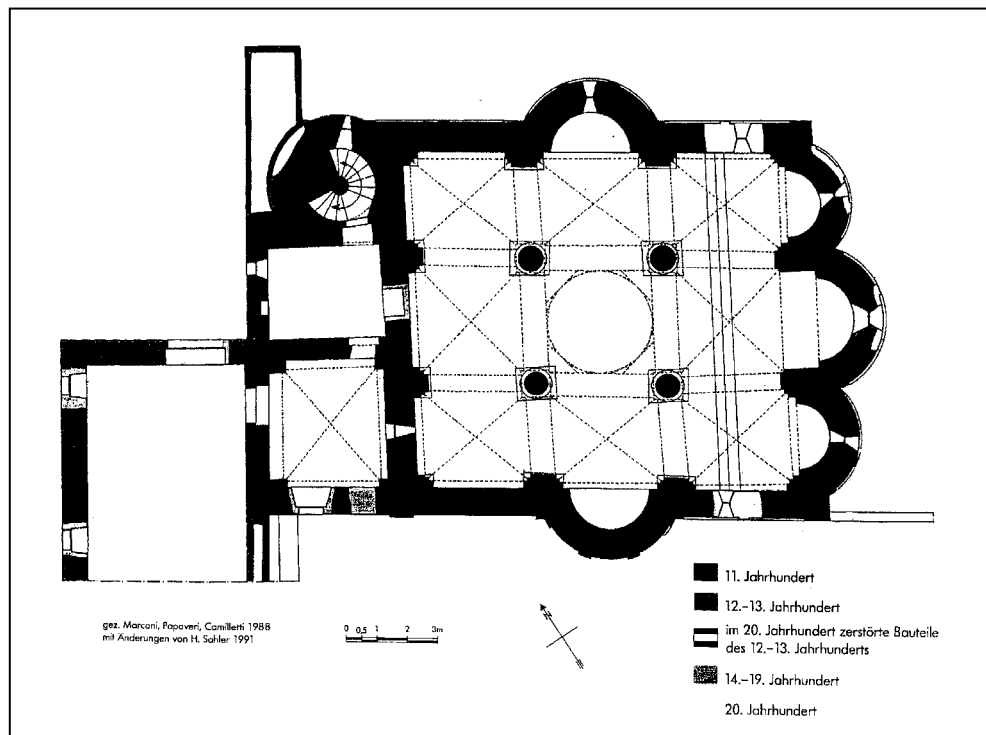

Slika 1.

sa kupolom nad srednjim poljem, čime se vezuje za vizantijske crkve u obliku upisanog krsta. Za takvo rešenje nema paralela u apulijskoj arhitekturi, na šta je upozorio već Karaman. Prvobitna koncepcija je izmenjena već u toku izvođenja temelja time što su brodovi produženi za još jedan kraći travej. Katedrala je, naime, po prvobitnoj zamisli trebalo da se ograniči na tri kvadratna traveja u srednjem brodu. Naknadno, ali već u toku građenja temelja, što je zaključeno po tehnici njihovog izvođenja,²⁰ graditelji su doneli odluku o njenom produža-

²⁰ M. Čanak-Medić, *Katedrala Svetog Tripuna kao izraz umetničkih prilika u Kotoru sredinom XII veka*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 36, Beograd, 1997, 93, gde su tehničke pojedinosti o tome detaljnije izložene.

vanju za jedan upola kraći travej, što je bilo uslovljeno naknadnom odlukom da se nad bočnim brodovima izgrade empore, za čije je međusobno povezivanje to bilo neophodno.

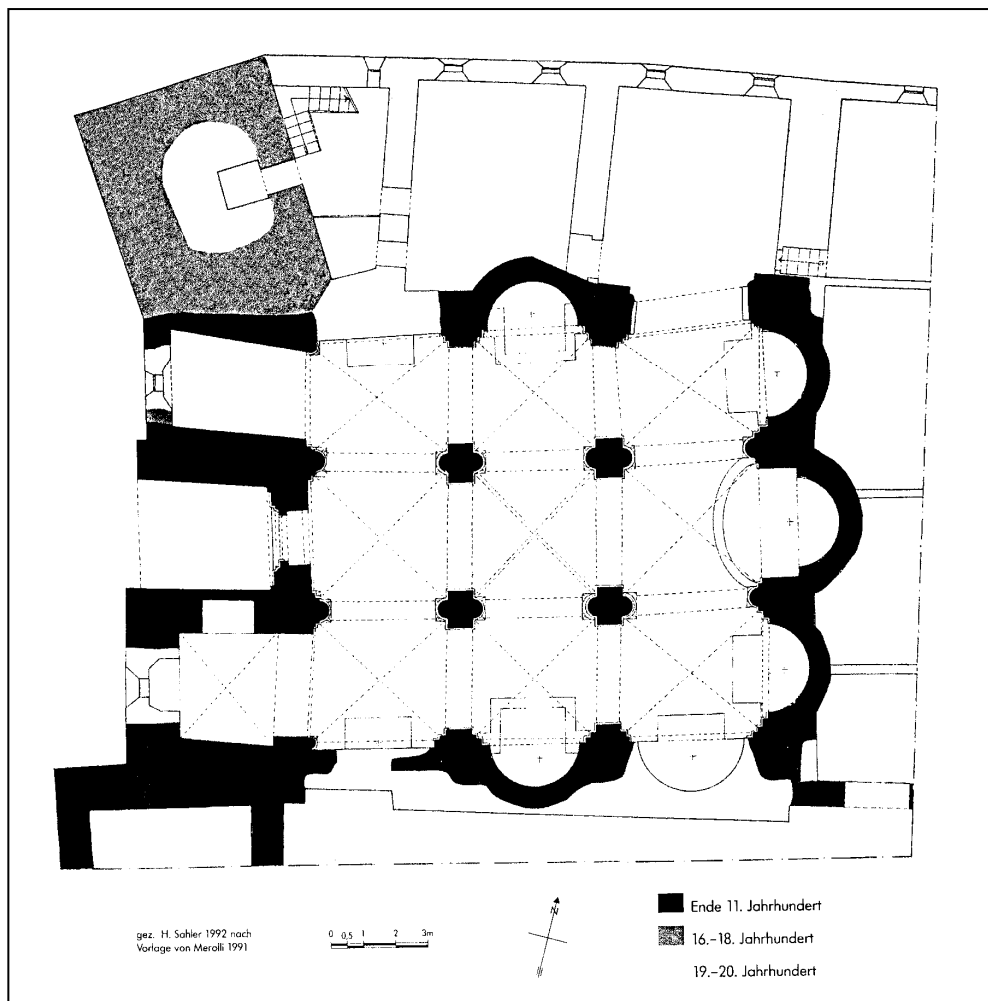
Slika 2.

Prvobitno zamišljeno rešenje, bez zapadnog polutraveja, podudarno je sa shemom osnove nekoliko bedediktinskih crkava u zaleđu Ankone, u provinciji Marke. Njima je svojstvena shema osnove sa tri kvadratna traveja u srednjem brodu i prezbiterijum sa tri spolja i iznutra polukružne apside od kojih dve krajnje imaju centre na istoj ravni, a središnja je neznatno pomerena prema istoku. Nad srednjim travejem srednjeg broda u tim crkvama postoji ili je postojala kupola, a ostali su traveji i u srednjem i bočnim brodovima zasvedeni krs-tastim svodovima.²¹ Ove crkve imaju i kule na pročelju pravougaone ili kružne osnove (sl. 2). Njihova shema osnove ishodi iz vizantijskih rešenja u obliku upisanog krsta, a dokaze o takvom ishodištu pružaju i svojim polukružnim konhama u srednjem traveju bočnih brodova, kojima se vezuju za atosko crk-

²¹ H. Sahler, *San Claudio al Chienti, und die romanischen Kirchen des vierstützentyps in den Marken*, Rhema 1998; P. Brugi i dr. *Il romanico nelle Marche*, I quarni del servizio beni e attività culturali, n. ser. n. 2, Regione Marche, 2004.

veno graditeljstvo.²² Sa druge strane one dokazuju da je njihov graditeljski program nadahnut najslavnijom benediktinskom bazilikom na Monte Kasinu od koje su preuzete kule na pročelju.

Kao primer uzajamnih veza crkava u provinciji Marke i kotorske katedrale može se navesti San Vittore pored Čijuza (Chiusa) podignut početkom XI veka (sl. 2) i Santa Croce dei Conti iz Concoferate, nastala između 1150 i 1204. godine (sl. 3) čija kupola nije sačuvana, ali se pretpostavlja da je bila na osmostra-

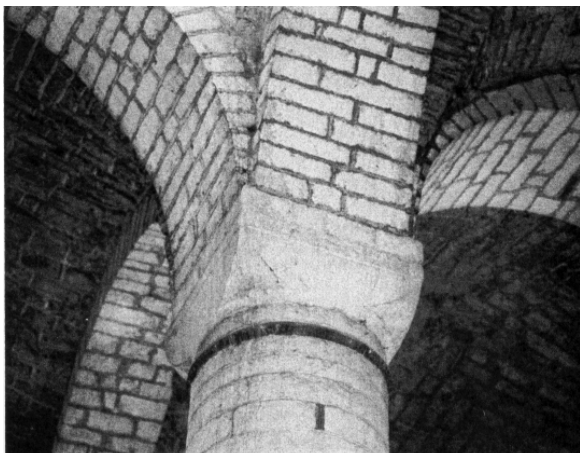
Slika 3.

²² Mark J. Johnson, *Byzantine Influences in Italy: The Cros-in-Square Churches of the Marche*, Seventeenth Annual Byzant Studies Conference – Abstracts of Papers, Ann. Arbor, 1991.

nom tamburu. Crkve istoga tipa su brojne, ali najčešće su mlađe od kotorske katedrale, što svedoče da je taj tip crkvenih građevina bio dugo u primeni. Od pomenutih crkava u provinciji Marke, shema osnove kotorske katedrale se razlikuje prvenstveno naizmeničnim smenjivanjem stubova i stubaca između brodova u kojima po dva traveja odgovaraju jednom u srednjem brodu. Poznato je da su takve podele primenjivane i lombardskoj romaničkoj arhitekturi, ali podsticaj da primene isto rešenje na kotorskoj katedrali, graditelji su mogli naći i u istoj oblasti – Marke, tačnije u samoj Ankoni, gde je isto načelo primenjeno u katedrali San Ciriaco, građenoj gotovo jednovremeno sa kotorskim hramom. Upadljiva razlika u odnosu na crkve u provinciji Marke, koje su navedene kao uzor shemi osnove kotorske katedrale su i znatno uži bočni brodovi u Kotoru, što je posledica usvajanja rešenja za njih iz prethodne katedrale Svete Marije od Rijeke, o čemu će posle biti više reči.

Traganje za poreklom ideje za kotorske zvonike završava se, isto tako, na kulama crkava u provinciji Marke, koje su bile posrednici u prenošenju tih prostornih oblika iz Monte Kasina, odakle su potekle ideje i za kotorske, kako je tačno pretpostavio Miloje Vasić.

Već je rečeno da su pomenute crkve u provinciji Marke zasvedene krstastim svodovima, ali oni nemaju jaka pravougaona rebra kakvi su postojali ne samo u istočnom već i u zapadnom traveju srednjeg broda katedrale. Ta se rebra u Kotoru oslanjaju na kapitеле jednostavnih kubičnih oblika sa polukružnom osnovicom od koje se kapiteli šire i prelaze u pravougaoni oblik. Kapiteli istih obeležja svojstveni su romaničkoj arhitekturi mnogih područja, a najčešće su zastupljeni u graditeljstvu Lombardije, odakle su se proširili i na druge srednjeevropske oblasti.

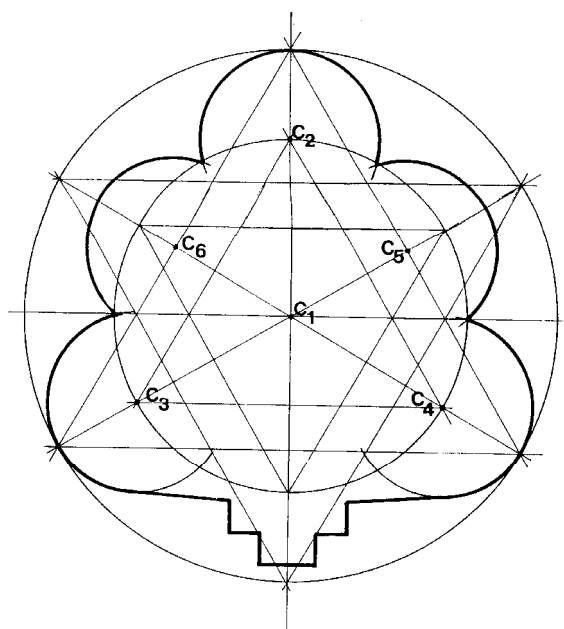
Slika 4

Oni postoje u više crkava u provinciji Marke, odakle je potekla inspiracija i za uobličavanje osnove kotorske katedrale. Takvi su kapiteli u San Vittore delle Chiuse (sl. 4), u Santa Maria di Portonovo, San Lorenzo in Doliolo, ili u Santa Maria delle Marche.²³ Ovi kotorski kapiteli imaju analogije i u kapitelima

²³ H. Sahler, *op. cit.*, fig. 50, 53, 65, 179, 214, 215.

zvonika u Zadru, sagrađenom između 1105. i 1111. godine, kao i u kapitularnoj dvorani uz taj zvonik.²⁴ Po jednoj pretpostavci njih su uobličili klesari koje su doveli francuski benediktinci.²⁵

Složena struktura kotorske katedrale i njeno odstupanje od strukture crkava u provinciji Marke sa kojima je poređena, ukazuje na činjenicu da je imala više ishodišta. Njen je graditeljski program u odnosu na pomenute manastirske crkve u toj provinciji proširen, što je bilo uslovljeno njenom katedralnom funkcijom. Ta proširenja odnose se na uvođenje galerija nad bočnim brodovima u korpus bazilike. Već je izloženo da je odluka o tome doneta već u vreme izvođenja temelja katedrale. Njihova pojava vezuje se za lombardijsku arhitekturu. Iako su empore dosta rano prenete i u apulijsko graditeljstvo, te ne bi bilo

Slika 5

smetnji da se kotorske povežu sa galerijama Svetog Nikole u Bariju, kako je Korać mislio, da ne postoje osnove za pretpostavku da su one posledica ugledanja na lombardske primere. U prvom redu na takvu misao navodi oblik stubaca katedrale sa polustubovima ne samo u pravcu istok – zapad i jednog polustuba u odnosu na njih pod pravih uglova već i nosača istog oblika po dijagonalni stubaca (sl. 5). Takvi oblici nosača postoje i po dijagonalni stubaca slavne milanske crkve Svetog Ambrozija sa kraja XI stoleća i u sastavu stubaca nekih hramova koji su se na nju

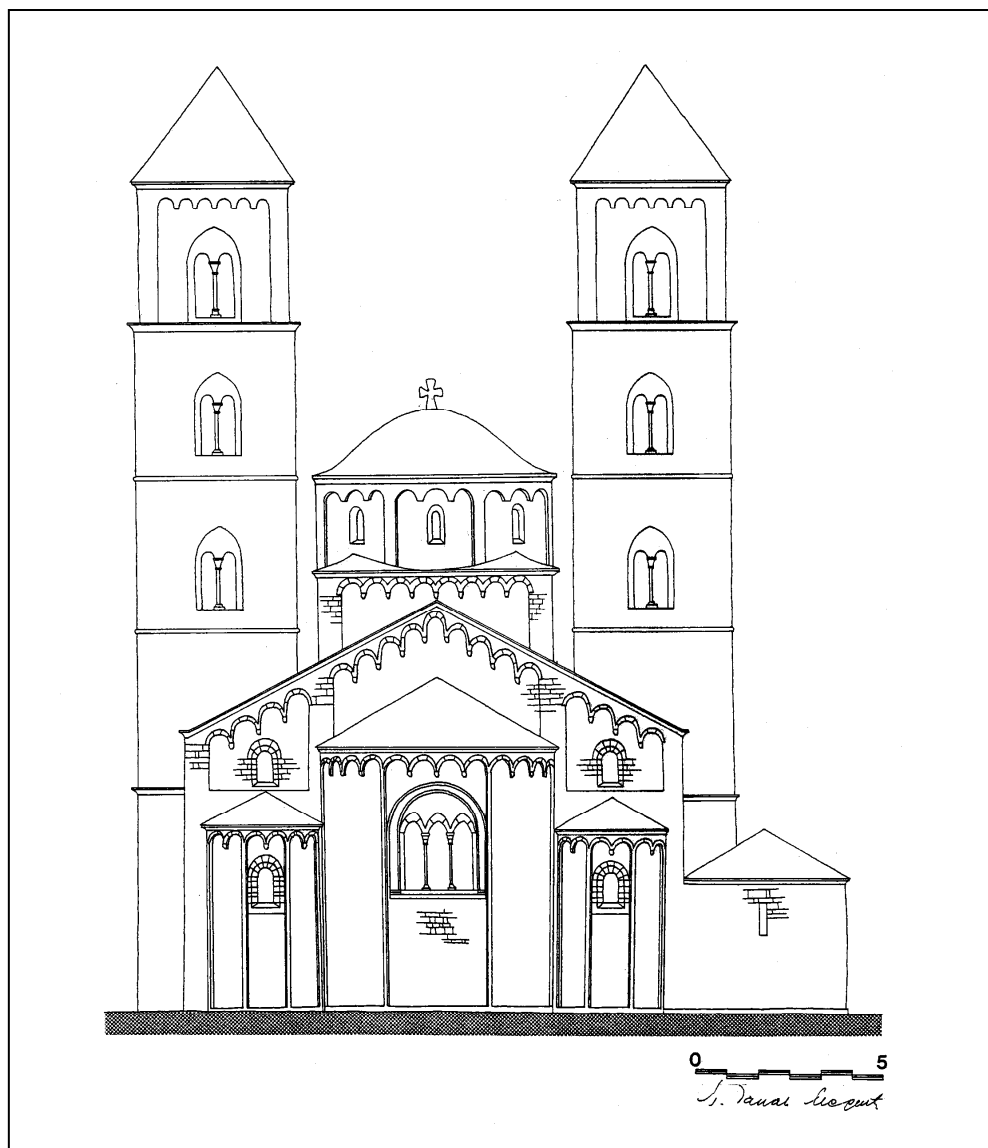
ugledali. Oni su bili uslovljeni zamišljenom gornjom konstrukcijom sa jakim rebrima pravougaonog preseka, kakvi postoje i u pomenutoj milanskoj crkvi za čije su oslonce odabrani dijagonalni polustubovi.

U oblikovanju spoljašnosti kotorske katedrale ispoljio se ponovo uticaj arhitekture crkava u provinciji Marke i u Ankoni. Posle dogradnji galerija na bočnim brodovima, cela je unutrašnjost katedrale stavljena pod jedinstven dvo-

²⁴ I Petricioli, *Od Donata do Radovana*, Split 1990, 17, 73–75.

²⁵ Tu pretpostavku je izneo M. Vasić, *op. cit.*, 120.

vodni krov (sl. 6), a tako su uobličene i benediktinske crkve u pomenutoj provinciji, ali tamo zato što su svodovi u njihovim bočnim brodovima podignuti visoko, tako da njihova spoljašnost ishodi iz unutrašnje strukture.

Slika 6

Saznanja o poreklu graditeljskih ideja za kotorsku katedralu u zaleđu Ankone, navela su na pretpostavku da je i kotorsko postolje kupole bilo spolja raščlanjeno nizom slepih arkadica kao postolje benediktinske crkve u Ankoni

Santa Maria di Portenovo (sl. 7) iz XI veka, što je ponovljeno i na katedrali San Ciriaco u istom gradu. Ta pretpostavka ima oslonac i u okolnosti da isti ukras postoji na postolju crkve manastira Dečana (sl. 8), inače jedinstven u raškoj crkvenoj arhitekturi, za koji se veruje da ih je kotorski graditelj Fra Vita, uz ostala brojna strukturna rešenja poreklom iz kotorske katedrale, preneo u Dečane, te da sledbenik svedoči o onim delovima prethodnika koji nedostaju.²⁶

Slika 7

Slika 8

Pri realizaciji odabrane sheme osnove za kotorsku katedralu polazište u određivanju njenih mera bila je prethodna kotorska katedrala: crkva Svete Marije od Rijeke, čiji se srednji preromanički brod poklapao sa postojećim romaničkim brodom. Njegova širina iznosi 6,59 m, a srednjeg broda nove katedrale 6,60 m, dok su joj bočni brodovi upola uži kao i kod starije preromaničke katedrale. Pored podsticaja iz provincije Marke na određivanje sheme osnove katedrale Svetog Tripuna, pri njenom koncipovanju graditelji su, prema tome, poštujući lokalnu tradiciju, imali u vidu i prostorno rešenje starije katedrale koja je bila trobrodna bazilika bez transepta, sa tri apside spolja i iznutra kružne, čiji su centri krivine i istoj ravni.

Iz pregleda crkava srodne sheme osnove kao shema kotorske katedrale Svetog Tripuna, moglo se zaključiti da su njeni graditelji bili dobro upoznati sa graditeljstvom benediktinaca u zaleđu Ankone i sa velikim hramovima iz is-

²⁶ M. Čanak-Medić, *Arhitektura crkve manastira Morače i njena prvobitna spoljašnost*, Manastir Morača, Beograd, 2006, 122–124.

toga grada i da su im oni služili kao uzor. Isto je tako moglo biti utvrđeno da je kotorski protomajstor poznao i graditeljstvo u Milanu i njegovoj okolini i spajajući rešenja primenjena u te dve oblasti koncipovao shemu osnove i strukturu kotorske katedrale Svetog Tripuna. Tolika povezanost arhitekture kotorske katedrale sa benediktinskim crkvama oko Ankone, navodi na misao da je pokretač ideje o građenju nove katedrale kotorskih episkopa (Ursacije) ili biskup u čije su vreme obavljani završni radovi na njoj (Majo) bio benediktinac. Široko rasprostranjena delatnost monaha i graditelja toga monaškog reda imala je, izgleda, posledica i na uobličavanje monumentalne skulpture kotorske katedrale koja sudeluje u dejstvu uobličenog prostora. Ona ima najviše paralela u apulijskoj skulpturalnoj dekoraciji, ali i neke oblike koji su mogli dopreti iz normandske romanike.

Skulpturalnu dekoraciju kotorske katedrale izveli su svakako klesari dovedeni sa strane, jer u Kotoru nemaju prethodnike, a zadugo nisu imali ni sledbenike. Među isklesanim motivima neki su svojstveni širokom krugu crkava romaničke epohe, ali izdvajaju se oblicima kapiteli trifora katedrale koji imaju paralele u skulpturi nekih apulijskih crkava. Neki od tih motiva, među koje se mogu uvrstiti nizovi uspravnih palminih grančica, poznati su iz starije arhitekture u Dalmaciji.²⁷ Najveći broj, ali samo motiva, ima paralele u apulijskoj skulpturalnoj dekoraciji, a isto ishodište imaju i klesani ornamenti na impostima kotorskih trifora. Ti su se motivi našli na kotorskom triforama čiji su arhitektonika i raspored klesanih motiva jedinstveni, tako da kao celina nemaju paralela u toj oblasti, te se vidi da su preuzeti motivi slobodno komponovani bez uzora u dekorativnom sistemu apulijskih sekundarnih delova. Prenosioci klesanih motiva iz Apulije u Kotor mogli su biti, isto tako, benediktinski majstori. Iz apulijskog benediktinskog monaškog reda je, verovatno, poticao i klesar koji je ukrao zapadni portal katedrale i bifore na istoj fasadi, izgleda posle njenog osvećenja 1166. godine. On je svoj dar i umeće ispoljio i na skulpturalnom ukrasu sekundarnih delova Bogorodičine crkve u Studenici krajem XII veka, ostvarivši remek delo romaničke umetnosti.²⁸

Zato se u zaključku može ponoviti misao Miloša Miloševića da su u arhitekturi kotorske katedrale XII veka, povezane *raznovrsne komponente*, znalački sjedinjene u jednu harmoničnu celinu.

²⁷ N. Jakšić, *Tipologija kapitela 11. stoleća u Dalmaciji*, Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 13, Split, 1983, 211, Tab. IV, 11, 12; V, 15.

²⁸ M. Čanak-Medić, *Kotorska katedrala Svetog Tripuna kao inspiracija neimara i skulptora raških hramova*, Zbornik radova Vizantološkog instituta XLIV, Beograd, 2007, 246–247.

SPISAK ILUSTRACIJA

1. Prvobitna shema osnove katedrale Svetog Tripuna, idealna rekonstrukcija
2. Shema osnove crkve San Vittore delle Chiuse, u provinciji Marke, sa početka XI veka, prema H. Sahleru
3. Shema osnove crkve Santa Croce dei Cordi iz provincije Marke, nastala između 1150. i 1204. godine, rekonstrukcija H. Sahlera
4. Kapitел kubičnog oblika u crkvi San Vittore delle Chiuse
5. Shema osnove prvobitnih stubaca katedrale Svetog Tripuna
6. Istočna fasada katedrale Svetog Tripuna početkom XIII veka, idealna rekonstrukcija
7. Pogled na postolje kupole crkve Santa Maria di Portenovo u Ankoni iz XI veka, sa frizom slepih arkadica ispod završnog venca, snimak J. Neškovića
8. Postolje kupole crkve manastira Dečana, sa frizom slepih arkadica ispod završnog venca.

Re z i m e

Katedrala Svetog Tripuna, izgrađena oko sredine XII veka i osvećena 1166. godine, imala je specifičnu shemu osnove. Ona je trobrodna bazilika bez transepta sa tri, spolja i iznutra, polukružne apside na istočnoj strani čiju se centri krivine u istoj ravni. Za zapadnoj strani imala je od početka dve kule – zvonika. Prvobitnoj shemi osnove (sl. 1) najkarakterističniji je srednji brod sa svoja tri jednaka kvadratna traveja i sa kupolom nad srednjim poljem čime se vezuje za vizantijske crkve u obliku upisanog krsta. Ona se od njih razlikuje rešenjem bočnih brodova. Oni su upola kraći od traveja u srednjem brodu, tako da po dva traveja u bočnim brodovima odgovaraju jednom u srednjem traveju, kao u nekim romaničkim crkvama. Brodovi su međusobno odvojeni naizmeničnim stubovima i stupcima što je, takođe, svojstveno nekim romaničkim hramovima. Već u toku izvođenja temelja katedrala je produžena za jedan upola kraći travej, što je bilo uslovljeno naknadnom odlukom da se iznad bočnih brodova izgrade empore za čije je međusobno povezivanje taj travej bio neophodan.

Prvobitno zamišljeno rešenje, bez zapadnog polutraveja, podudarno je sa shemom osnove nekoliko benediktinskih crkava u zaleđu Ankone, u provinciji Marke, a kao primer autor je navela San Vittore delle Chiuse i Santa Croce dei Conti (sl. 2, 3). Osim što su slične sheme glavnog dela crkve, one imaju i zvonike na pročelju pravougaone ili kružne osnove, kako je bilo na zapadnoj strani kotorske katedrale od početka. Autor pretpostavlja da je i spoljašnost tih crkava uticala na uobličavanje osnovnih prostornih oblika kotorske katedrale i da je isto tako po ugledu na tamošnju crkvu Santa Maria di Portenovo, kotorska katedrala imala prvobitno na postolju kupole niz slepih arkadica (sl.6) Tolika sličnost sa benediktinskim crkvama u zaleđu Ankone, navela je autora na misao da je episkop u čije je vreme započeto građenje katedrale (Ursacije) ili episkop za čije su vreme obavljeni završni radovi na njoj (Majo – Malon) bio benediktinac.

Sva rešenja na kotorskoj katedrali nemaju isto ishodište. Struktura njenih stubaca (sl. 5) i primenjeni konstrukcioni sistem sa krstastim svodovima ojačanim jakim pravougaonim rebrima potekli su iz lombardske arhitekture. Spajanjem u celinu oblika i struktura preuzetih iz navedenih oblasti, a imajući u vidu i prostorno rešenje i mere prethodne kotorske katedrale: Svete Marije od Rijeke, znalački je ostvarena jedna harmonična celina.

OLTARSKA PREGRADA ANDREACIJEVE CRKVE

ZORICA ČUBROVIĆ

Istraživanja sprovedena na prostoru Katedrale sv. Tripuna nakon zemljotresa od 1979. godine iznijela su na svjetlost dana mnoge do tada nepoznate podatke iz istorije ovog srednjovjekovnog sakralnog spomenika grada Kotora. Među njima jedno od najznačajnijih mjesta zauzima otkriće starije crkve koju je prema predanju 809. godine sagradio Andrea Saracenis da bi u njoj počivale relikvije sv. Tripuna, maloazijskog mučenika. U toj crkvi, martirijumu, Andreaci je i sam bio sahranjen sa svojom ženom Marijom o čemu svjedoči sarkofag sa natpisom otkriven sredinom 19. vijeka u ulici između Katedrale i Biskupije.¹

Otkriću temeljnih zidova građevine čiji nadzemni djelovi su se sačuvali samo na istočnoj strani centralne apside, u visini od samo dva reda kamena, gdje je uočen i malter koji je pripadao fasadi, pridruženi su djelovi reljefnog ukrasa, otkriveni tokom arheoloških i arhitektonskih istraživanja, koji su se na osnovu stilskih karakteristika mogli vezati za stariju tj. Andreacijevu crkvu. Zaključeno je da su reljefima izvedenim u mermeru i u kamenu pogodnom za obradu (oker krečnjak) ukrašavani arhitektonski elementi, kao što je stubić bifore kao i elementi liturgijskog namještaja od koga su utvrđeni djelovi ciborijuma, oltarske pregrade i drugi predmeti. Osim o zidovima na ovom stepenu proučenosti martirijuma može se govoriti i o djelovima mermernih stubova koji su nosili centralnu kupolu. Utvrđeno je, naime, da su djelovi dva stabla stuba, izrađena od sivkastobijelog mermera, od kojih je jedan sa astragalom, sudeći po veličini i obradi mogli pripadati stubovima krstoobrazne građevine otkrivene sa sjeverne strane katedralnog hrama, odnosno, stubovima u njenom potkupolnom prostoru.²

Sliku martirijuma sv. Tripuna, pored otkrivene osnove sa temeljnim zidovima i identifikovanih djelova stubova u centralnom dijelu njene unutrašnjosti, značajno upotpunjuju saznanja do kojih se došlo proučavanjem oltarske pregrade.

¹ O arheološkim istraživanjima izvedenim u katedrali sv. Tripuna pisali su: J. Martinović, *Prolegomena za problem prvobitne crkve sv. Tripuna u Kotoru*, Prilozi PUD 30, (Split 1990) 5–29; M. Крижанец, *Археолошка истраживања у цркви Св. Трипуна у Котору*, Гласник српског археолошког друштва 10 (Београд, 1995), 204.

² Dijelovi stubova su otkriveni tokom arhitektonskih istraživanja katedrale i zgrade Biskupije.

Djelovi elemenata oltarske pregrade, istovjetnih stilskih karakteristika i izrađeni od istog oker kamena otkriveni su na više lokacija na samom spomeniku i u njegovoj neposrednoj blizini. Neki od njih upotrijebljeni su kao građevinski materijal u pregradnjama tokom ranije prošlosti katedrale ili u radovima tokom austrijske restauracije. Upravo su okolnosti nalaza ukazivale na moguće putanje kojim su ovi reljefom ukrašeni fragmenti dospjeli do našeg vremena da bi nakon sabiranja i analize ponovo bili sklopljeni u nekadašnje cjeline.

Ustanovljeno je da se u okviru ukupnog broja ulomaka preromaničkih stilskih karakteristika može govoriti o prvobitnoj oltarskoj pregradi izrađenoj od mermera i drugoj pregradi od oker krečnjaka koja je zamijenila prvobitnu. Oltarska pregrada iz poznije faze sačuvana je u većem stepenu i njeno proučavanje teklo je paralelno sa analizom podataka koje pružaju elementi starije pregrade. Stečeni podaci omogućili su sagledavanje mogućeg izgleda mlađe zatim i prvobitne pregrade te njihovu analizu u odnosu na arhitekturu martirijuma. Ispitivan je položaj pregrada u okviru oltarskog prostora a što je nužno zahtijevalo proučavanje mjernih odnosa primijenjenih u gradnji martirijuma te proučavanje mjernih jedinica zastupljenih u koncipiranju Andreacijeve crkve odnosno, pregrada koje su u njoj postojale. Analiza gradjevine zasnivala se na podacima do kojih se došlo u arheološkim istraživanjima martirijuma u kojima su otkriveni ostaci temeljnih zidova ove krstoobrazne crkve, orjentisane u pravcu istok – zapad. Analizom su obuhvaćeni i podaci o zidu na zapadnoj strani, otkrivenom u vrijeme arheoloških istraživanja i za koji je pretpostavljeno da je pripadao narteksu martirijuma, budući da je po svojim karakteristikama istovjetan sa zidovima crkve. Zajedno sa ostalim zidovima otkrivenim ispod poda katedrale sv. Tripuna iz 1166. godine i u ulici sa njene sjeverne strane analiza zidova priprate martirijuma omogućava da se u većoj mjeri, nego što je to do sada bio slučaj, sagleda kompleks Andreacijevog hrama.

U najnovijim arheološkim istraživanjima katedrale, na prostoru lođe, otkriven je sitni ulomak za koji je utvrđeno da pripada reljefu lijevog pauna sa fragmenta koji predstavlja centralni dio tegurijuma, nađenog 1979. godine u potkrovlju zgrade br. 322 u Kotoru (sl. 1, 2). Ovaj fragment otkrila je stručna ekipa koja je utvrđivala štete nastale nakon zemljotresa. Centralnom dijelu tegurijuma pridružena su još dva dijela oslonaca tegurijuma. Dio lijevog oslonca (sl. 3) koji se čuvao u lapidarijumu³, prepoznat je na fotografiji kotorskog lapidarijuma iz 1926. godine⁴ na kojoj je ovaj ulomak dio većeg fragmenta koji je predstavljao lijevi oslonac tegurijuma (sl. 4). U međuvremenu, od 1926. g. do

³ I. Pušić, *Preromanska dekorativna plastika u Kotoru*, Boka 3, Herceg Novi 1971, 45,46; sl. 10.

⁴ Fotografija se čuva u zbirci tih fotografija Istorijskog arhiva Kotor, br. XXXIX/6

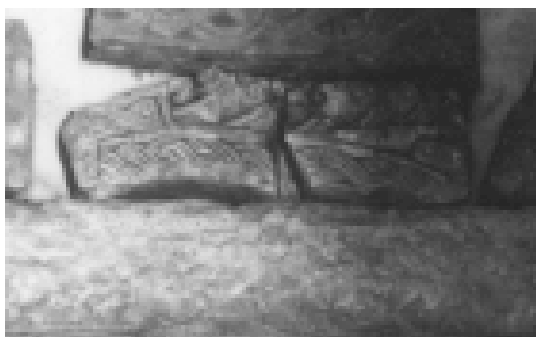
Slika 1

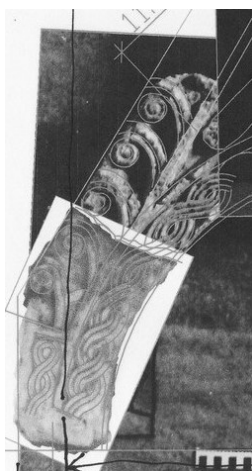
Slika 2

Slika 3

Slika 4

Slika 5

Slika 6

danas, nestao je iz kotorskog lapidarijuma, u kome se čuvao najveći broj kamenih fragmenata iz katedrale, donji dio ovog fragmenta ali je za dalju analizu poslužila pomenuta fotografija uvećana do veličine sačuvanog dijela, od kojeg ga je, sudeći po pomenutoj fotografiji, dijelila pukotina koja ukazuje na prelom (sl. 5). Ulomak desne strane oslonca otkriven je u najnovijim istraživanjima u ispuni svoda sjevernog broda, građenog tokom austrijske restauracije katedrale (sl. 6).

Analizom elemenata ustanovljen je mogući izgled tegurijuma.

Luk tegurijuma obrubljuje traka ispunjena reljefnim motivom tročlane pletenice koja se na osloncu okreće i teče vertikalno do spoja sa kosim stranama zabata. Zakošene strane zabata obrubljene su nizom dvočlanih kuka oslonjenih na istaknutu traku (letvu) koja dijeli rubni pojas od središnjeg polja sa predstavom dva pauna koji se hrane žitom iz bikonične izdužene posude. Ptice (paunovi) su jednom nogom oslonjene na spoljašnji rub lučne trake a drugom na stopu posude. Tijelo paunova popunjeno je sitnim perjem bademastog oblika čiji smjer naznačava njihov anatomski oblik. Krila su priljubljena. Perje na repu je u vidu riblje kosti. Duž vrata paunova sa obje strane urezane su kose linije.

Analizom elemenata na crtežu u razmjeri 1:1 ustanovljen je mogući izgled tegurijuma (crtež 1 u prilogu na kraju rada).

Reljefom ukrašeni fragment parapetne ploče otkriven je 1982. godine prilikom arheoloških istraživanja u srednjovjekovnoj crkvi sv. Pavla u Kotoru,¹ gdje je korišćena u sekundarnoj funkciji kao dio grobne ploče centralno postavljenog groba u starijoj crkvi sv. Pavla. Ploča je motivom bila okrenuta prema unutrašnjosti groba (sl. 7).

Fragment predstavlja desni dio pluteja čiji su reljefi istaknutog stupčića (pilastar) i gornje grede otklesani prilikom prerade pluteja za sekundarnu namjenu. O mogućem korišćenju pluteja za zatvaranje posude pravougaonog oblika, u jednoj od ranijih upotreba, govorili bi ispusti ca tri bočne strane kao i udubljenja za klinove, na četvrtoj, užoj strani.

Površine pluteja sa bočnih strana pilastra ukrašene su reljefnim predstavama. Na lijevoj strani u uzdužno postavljenom polju je tročlana povijena lisnata lozica na čijem vrhu su petolatični cvjetovi a na desnoj strani je vertikalno polje kojeg ispunjavaju tri reljefne scene jednake širine.

U najvišem pravougaonom polju predstavljena su dva grifona okrenuta jedan prema drugom. Njihova krila su podignuta. U srednjem polju predstavljene su dvije ptice povezane girlandom. Oslonjene su na naspramne vertikalne

¹ Istraživanjima je rukovodio arh. Slobodan Barišić.

ivice polja dok su im glave okrenute jedna prema drugoj. Tijelo ptica ispunjeno je bademastim perjem, rep i vrat su riješeni urezanim linijama u vidu riblje kosti.

U najnižem polju sa desne strane otklesanog stupčića predstavljeno je razgranato stablo (drvo života) sa izdancima u vidu pupoljaka, cvjetova, i grozdova. U podnožju stabla su dvije ptice koje kljuju grozd. Polje uokviruje motiv perli.

Slika 7

Karakteristična obrada ptica na srednjem polju pluteja ukazivala je na srodnost ovog nalaza sa tegurijumom oltarske pregrade iz Katedrale na kojem su prikazane ptiče slične obrade (sl. 8, 9). Tu sličnost je potvrđivala ista vrsta kamena (oker krečnjak). Pretpostavke da plutej iz sv. Pavla potiče iz crkve Sv.

Slika 8

Slika 9

Slika 10

Slika 11

Tripuna – koja se nalazi u neposrednoj blizini potkrepljuje i činjenica da u okviru romaničke crkve Sv. Pavla nisu ustanovljeni podaci o starijoj građevini iz koje bi mogli poticati preromanički reljefni ukrasi.

Istih stilskih karakteristika i od istog oker krečnjaka su izrađeni fragmenti dva stupčića (pilastra) oltarske pregrade (sl. 10 i sl. 11) koji su u sekundarnoj upotrebi, početkom 20. vijeka, bili ugrađeni u dvorišni zid Biskupije, iznad bočnih vrata, naglašavajući ulaz koji iz ulice sa sjeverne strane katedrale vodi prema rezidenciji biskupa.

Prednja strana stupčića ukrašena je motivom tročlane razlistale lozice na čijem vrhu je krst. Kraci krsta se proširuju na krajevima i završavaju volutama. U prvom krugu lozice počev od vrha isklesan je motiv «vrtećeg sunca» a u drugom ptica sa zrnem u kljunu. Ptica je nogama oslonjena na unutrašnju ivicu lozice dok je glavom okrenuta na drugu stranu. Perje ptice je bademastog oblika a rep je riješen urezanim linijama u vidu riblje kosti.

Slika 12

donji ravni neukrašeni dio namijenjen je za učepljenje u bazu oltarske pregrade.

U toku najnovijih arheoloških i arhitektonskih istraživanja u katedrali otkrivena su i dva kapitela iste veličine i istih stilskih karakteristika. Njihova analiza je pokazala da odgovaraju kapitelima nad kolonetama koje nose arhitravnu gredu oltarske pregrade (sl. 13).

Na lijevoj strani stubića nalazi se žljeb za povezivanje sa pločom oltarske pregrade dok je desna strana ravna. Ovi podaci ukazuju da je stubić stajao na lijevoj strani prolaza prema oltarskom prostoru.

Sličnost u obradi ptica na središnjem dijelu tegurijuma (sl. 8), srednjem polju parapetne ploče (sl. 9) i na stubiću oltarske pregrade (sl. 12) izražena je u toj mjeri da je moguće pretpostaviti da ih je izradila ista ruka.

Iste debljine ali veće širine je stupčić ukrašen kružnicama od troprute trake isprepletenim sa dvostrukim dijagonalnim trakama (sl. 11).

Žljeb za povezivanje sa parapetnom pločom je na lijevoj strani, a

Po visini kapiteli su riješeni u dvije zone. Donju zonu čini osam jednostavnih blago povišenih listova od kojih su oni postavljeni po dijagonali nešto viši. Gornju zonu čine užji povišeni listovi, postavljeni po dijagonali i širi postavljeni po osama; listovi postavljeni po osama završavaju se dvjema volutama priljubljenim uz korpus kapitela.

U sprovedenim istraživanjima, pak, nisu nađeni fragmenti arhitravne grede, niti stubića koji su je nosili.

Slika 13

Grafička rekonstrukcija oltarske pregrade mlađe faze i prvobitne oltarske pregrade

Nakon identifikacije djelova oltarske pregrade i utvrđivanja srodnosti između pojedinih elemenata u pogledu stila, upotrijebljenog materijala i klesarskih osobnosti pristupilo se grafičkoj rekonstrukciji svakog pojedinačnog elementa a zatim i cjeline nakon čega su dobijeni rezultati mjernim analizama provjeravani u odnosu na osnovu građevine.¹ Postupak je trebalo da pokaže kompatibilnost mjera oltarske pregrade i arhitekture crkve, odnosno, da pruži potvrdu postavljenoj hipotezi o pripadnosti oltarske pregrade starijoj crkvi sv. Tripuna čija osnova je poznata nakon arheoloških istraživanja sprovedenih tokom 1987. godine.

Grafičkom rekonstrukcijom tegurijuma (crtež 1) dobijeni su brojni podaci koji se tiču izgleda ovog elementa oltarske pregrade ali i mjerni podaci koji pokazuju dimenzije lučnog prolaza koji vodi u oltarski prostor, zatim visinu arhitravne grede sa kojom se tegurijum spaja na osloncu kao i pretpostavljeni položaj kamenog krsta na njegovom vrhu². Specifični izgled ovog elementa oltarske pregrade, čiji sačuvani elementi se međusobno ne spajaju, ne omogućavaju precizno utvrđivanje mjerne jedinice korišćene prilikom njegove izrade.

¹ Sve crteže u ovom radu kompjuterski je obradila arh. Ljubica Bungin-Ubović kojoj se ovom prilikom zahvaljujem na izvanrednoj saradnji i pomoći.

² Fragment krsta, od istog oker krečnjaka, otkriven je tokom 2009. godine u arhitektonskim istraživanjima u crkvi sv. Pavla.

U tom smislu znatno veće mogućnosti pruža fragment parapetne ploče iako se njena visina ne može utvrditi zbog oštećenja donjeg dijela i specifičnog likovnog rješenja koje ne daje osnov za pretpostavku da su motivi na lijevom i desnom polju zasnovani na simetriji (crtež 2). Parapetna ploča pruža podatke o širini horizontalne grede i stupčića, debljini ploče, širini desnog polja ali i o veličini mjerne jedinice korišćene za razmjeravanje prilikom izrade oltarske pregrade. Ta mjera koja iznosi 43,5 cm sadržana je u razmaku između osovine inkorporiranog stubića i desne ivice ploče. Udvostručena vrijednost ove veličine iznosi 87 cm što predstavlja tri stope veličine 29 cm. Analizom stupčića (pilastara) oltarske pregrade utvrđeno je da su mogli biti koncipirani korišćenjem mjerne jedinice čija veličina iznosi 29 cm (crtež 3 i 4).

Slika 14

Karakteristikama pluteja u pogledu vrste kamena, debljine i stilskih osobnosti reljefnog ukrasa odgovara i fragment ploče čiju površinu pokriva motiv sa kružnicom ispunjenom radijalno raspoređenim biljnim završecima i dvjema pticama sa bočnih strana (sl. 14). Ploča se nalazila u lapidarijumu.³ Njenu prednju stranu ukrašava kružnica ispunjena troprutom pletenicom sa okcima. Unutar kružnice su radijalno postavljene arkade sa palmetama ispod

³ I. Pušić, nav. dj., 42; sl. 4.

njih. Prostor između arkada i kružnice, obrubljene sa obje strane istaknutom trakom, ispunjen je naizmjeničnim smjenjivanjem motiva trolista smještenih između arkada i motiva biljnih završetaka sa po dva srcolika simetrično postavljena lista koji izrastaju iz tjemena arkada.

Površina između kružnice i okvira ploče je po horizontali podijeljena na dva nejednaka dijela. U gornjem dijelu, u okviru trougaonih površina, predstavljeni su simetrično postavljeni paunovi ispod kojih se nalazi trolist kao pregrada, dok se izgled donjeg motiva na osnovu tragova oštećenog lista ispod trolista na lijevoj strani, može pretpostaviti uz pomoć analogije sa sličnim motivom isklesanim na jednoj od parapetnih ploča nađenih u crkvi sv. Mihaila u Kotoru.⁴

Sa obje bočne strane sačuvani su ostaci ivičnog i podeonog rebra pluteja koji sugerišu da je fragment predstavljao dio dvostruko veće parapetne ploče sa istovjetnim (ili, pak, sa drugačijim motivom) koji je stajao na susjednoj površini (crtež 5).

Pretpostavljeni izgled oltarske pregrade koju su sačinjavali identifikovani elementi (tegurijum, stupčiči, parapetne ploče, kapiteli) mogao je biti provjeren analizom dobijenih mjernih podataka moguće cjeline u odnosu na arhitekturu istočnog traveja martirijuma u kojem je pregrada stajala.

Pretpostavka da je oltarska pregrada imala tri lučna prolaza, u osama triju apsida martirijuma, odredila je i položaj koloneta koje oivičavaju prolaze. Kada se predpostavi da su u centralnom prolazu stajali stupčiči sa krstom na vrhu, a da su u bočnim prolazima stajali stupčiči ukrašeni kružnicama prepletenim sa dijagonalama, veličina razmaka između njih u potpunosti se poklapa sa veličinom poznate parapetne ploče izrađene od mermera i ukrašene sa krstovima.⁵ (sl. 15, crtež 6) Isto tako, omogućuje da se pretpostavi veličina oba pluteja čije djelove predstavljaju opisani fragmenti na sl. 2 i sl. 14. Ovaj podatak koji se odnosi na položaj pluteja sa krstovima određuje u velikoj mjeri i stariju, tj. prvobitnu oltarsku pregradu Andreacijeve crkve budući da se stilske karakteristike pluteja sa krstovima mogu povezati sa fragmentima koji su mogli pripadati drugom pluteju kao i sa mermernim stupčićem (pilastrom) oltarske pregrade. Mermerni plutej sa krstovima na svojoj gornjoj površini ima dva osmougona udubljenja za kolonete koje su nosile arhitrav. Grafičkom analizom položaja pluteja koji je, kako analiza pokazuje, ispunjavao prostor između centralnog i sjevernog lučnog prolaza u sklopu oltarske pregrade, te grafičkom analizom

⁴ Z. Čubrović, *Djela jedne klesarske radionice u kotorskoj crkvi sv. Mihaila*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLI-XLII, Kotor, 1993–1994; fot. 1.

⁵ I. Stjepčević, *Katedrala sv. Tripuna*, Split 1938, 4, J. Maksimović, *O srednjovekovnoj skulpturi Boke Kotorske*, Spomenik SAN CHII, 105; I. Pušić, nav. dj. 41, sl. 1.

Slika 15

Slika 16

Slika 17

podataka o originalnom položaju stubića koji su nosili arhitravnu gredu, utvrđuje se da je raspored koloneta svojim ritmom u sklopu oltarske pregrade jasno naznačavao rješenje unutrašnjeg prostora crkve sa širim centralnim i dva bočna prostora. Stoga, podaci o položaju koloneta na pluteju sa krstovima određuju i raspored stubića oltarske pregrade mlađe faze čiji podaci su odredili položaj pluteja sa krstovima u sklopu istodobne pregrade (crtež 7).

Moguće je, s obzirom na utvrđene karakteristike prvobitne pregrade pretpostaviti da su drugom pluteju koji je stajao na južnoj strani centralnog prolaza ka oltarskom prostoru Andreacijeve crkve sv. Tripuna, pripadala dva mermerna fragmenta ukrašena biljnim i geometrijskim motivima (sl. 16, 17). Njihovom analizom i grafičkom rekonstrukcijom motiva dobijena je veličina pluteja koja odgovara originalnom pluteju sa krstovima pod arkadama. Oba fragmenta nadjena u Katedrali¹ prerađena su tokom prošlosti za potrebe sekundarne namjene. Ista vrsta mermera kao i karakteristike stila pružaju dodatni oslonac pretpostavkama da su oba fragmenta pripadala pluteju koji je stajao na južnoj strani centralnog prolaza ka oltarskom prostoru (crtež 8).

Ugao mermerne ploče ukrašene motivom „dna košare“ čuvan je sa ostalim predmetima u biblioteci na sjevernoj galeriji. Kružnica koja ispunjava kvadratnu površinu pluteja ispunjena je prepletom od dvočlane trake, a u nju je upisan romb unutar kojeg se nalaze karakteristični elementi ovog motiva (dijagonale u vidu lozice sa srcolikim listovima, volutama i trolistom na vrhu).

Na poledini fragmenta nalazi se manje pravougaono udubljenje za čuvanje svetih moštiju koje ukazuje na njegovu sekundarnu upotrebu u funkciji središnjeg dijela ploče oltarske menze. Preradom za potrebe sekundarne namjene debljina ovog dijela parapetne ploče smanjena je na 4,0 cm.

U lapidarijumu je stajao i dio mermerne ploče od sivobijelog mermera čija je prednja strana ukrašena dvostrukim koncentričnim troprutim kružnicama, isprepletenima sa mrežom troprutih traka. Datirana je u kraj 8. ili početak 9. vijeka.²

Prvobitnoj oltarskoj pregradi pripadao je i stupčić pravougaonog presjeka koji je otkriven prilikom najnovijih istraživanja u okviru katedralnog kompleksa u Kotoru. Prednja strana stupčića ukrašena je tročlanom povijenom lozicom sa lišćem. Lozica izlazi iz kantarosa postavljenog na dnu stupčića, a završava se krstom čije se strane šire pri krajevima. Ivice krsta naglašene su urezanom linijom (crtež 9).

¹ Fragment ploče ukrašene biljnim motivom nađen je u biblioteci katedrale, na sjevernoj galeriji, a fragment sa koncentričnim kružnicama je pripadao lapidarijumu.

² J. Stojanović-Maksimović, *O srednjovjekovnoj skulpturi Boke Kotorske*, Spomenik SAN CIII, Beograd, 1953, 104; I. Pušić, nav. dj. 41 i sl. 2.

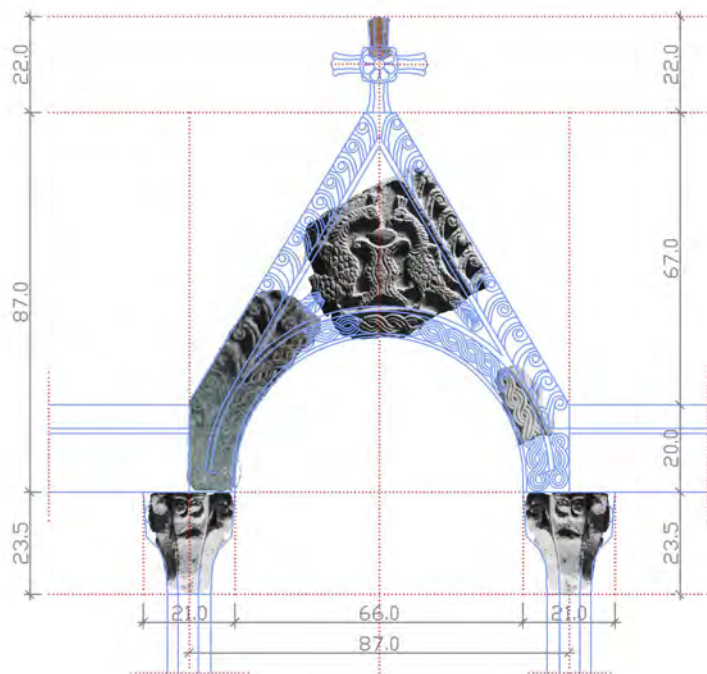
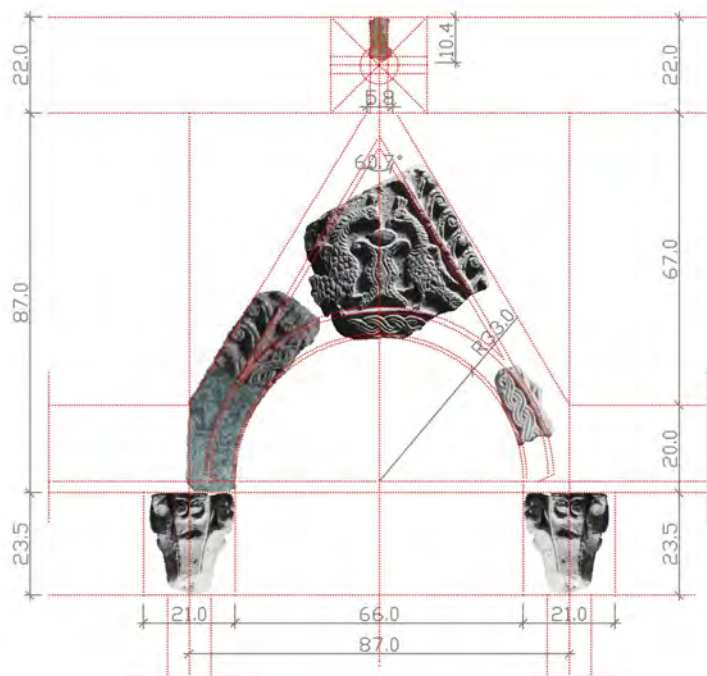

Slika 18

U osovini bočne strane stupčića je žljeb širine 5,0 cm, a dubine 3,0 cm. Sa gornje strane je pravougaono plitko udubljenje koje ukazuje na oslanjanje kolonete koja je nosila arhitravnu gredu (sl. 18).

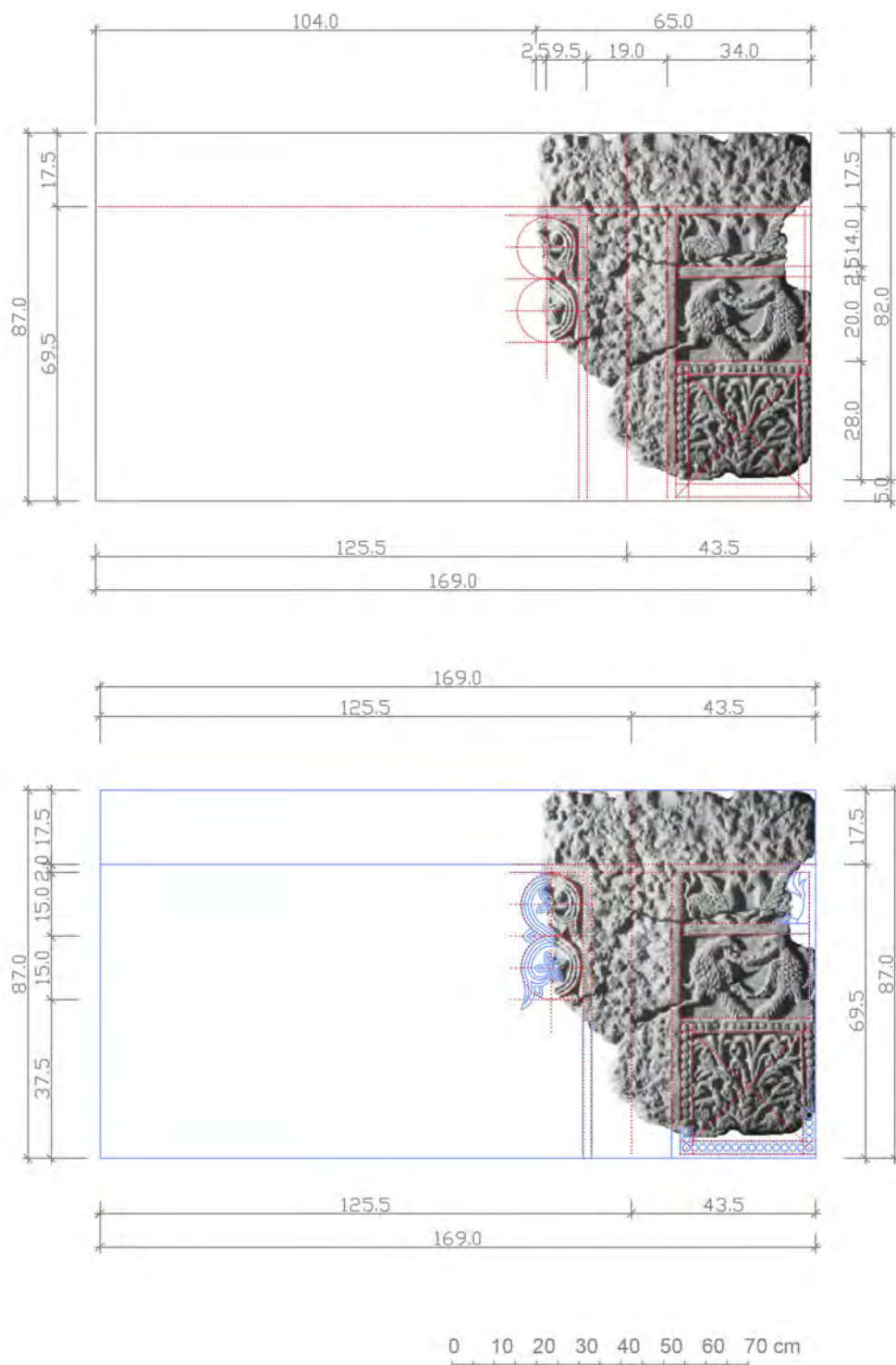
Rezultati mjernih analiza su pružili potvrdu shvatanjima ranijih istraživača katedrale da je mermerni plutej sa krstovima pod arkadama pripadao prvobitnoj crkvi Sv. Tripuna a idealna rekonstrukcija oltarske pregrade (crtež 10), koncipirane na osnovu mjerne jedinice čija veličina iznosi 29 cm, podudara sa veličinama i razmjerama osnove Andreacijeve crkve. Njen glavni brod širine 261 cm a bočni širine 174 cm sadrže 9 odnosno 6 stopa čija veličina iznosi 29 cm. Pod pretpostavkom da su svi zidovi imali veličinu od 2 stope (stvarne veličine kreću se 50–66 cm) sračunata širina unutrašnjeg prostora crkve je 725 cm, što se poklapa sa izmjerenom veličinom koja iznosi 724 cm. Izmjerena vanjska širina crkve iznosi 840 cm, što odgovara veličini od 29 stopa. Izmjerena dužina crkve je 10,60–10,90 m, što može da odgovara veličini od 36 stopa (10,44 m), a sa pretpostavljenom pripratom dužina građevine iznosi 14,65 m, što je najpribližnije veličini od 50 stopa (14,50).

Ukoliko se pretpostavi da su spoljne mjere crkve stajale u odnosu 3:5, tada se može zamisliti da su na vanjskim zidovima crkve postojale lezene ili arkade čija veličina u osnovi je iznosila 14,5 cm, odnosno, polovinu stope. U tom slučaju crkva je imala širinu od 30 stopa što iznosi 8,70 m a dužinu sa pripratom 50 stopa odnosno 14,50 m (crtež 11, 12 i 13).

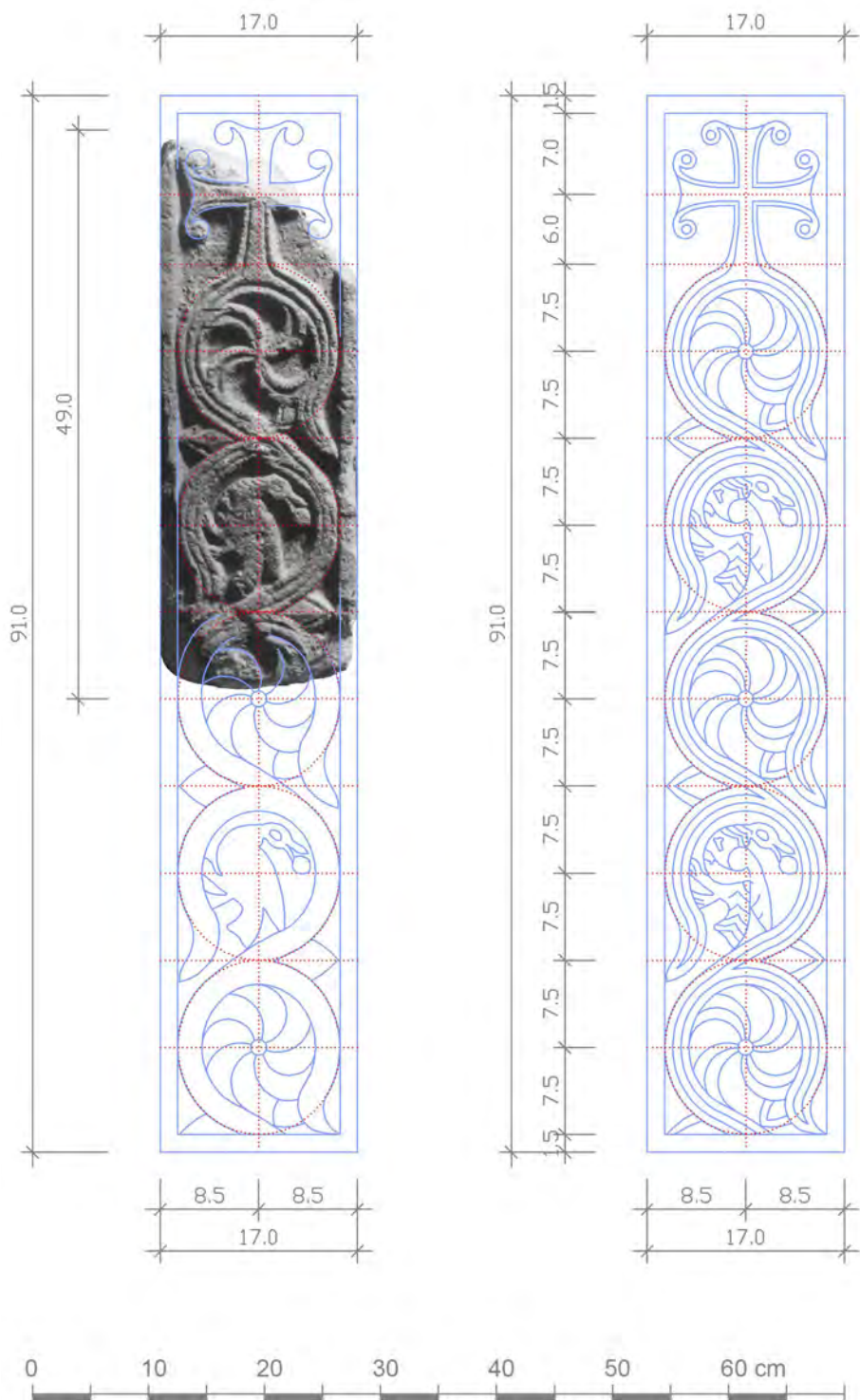

0 10 20 30 40 50 60 70 cm

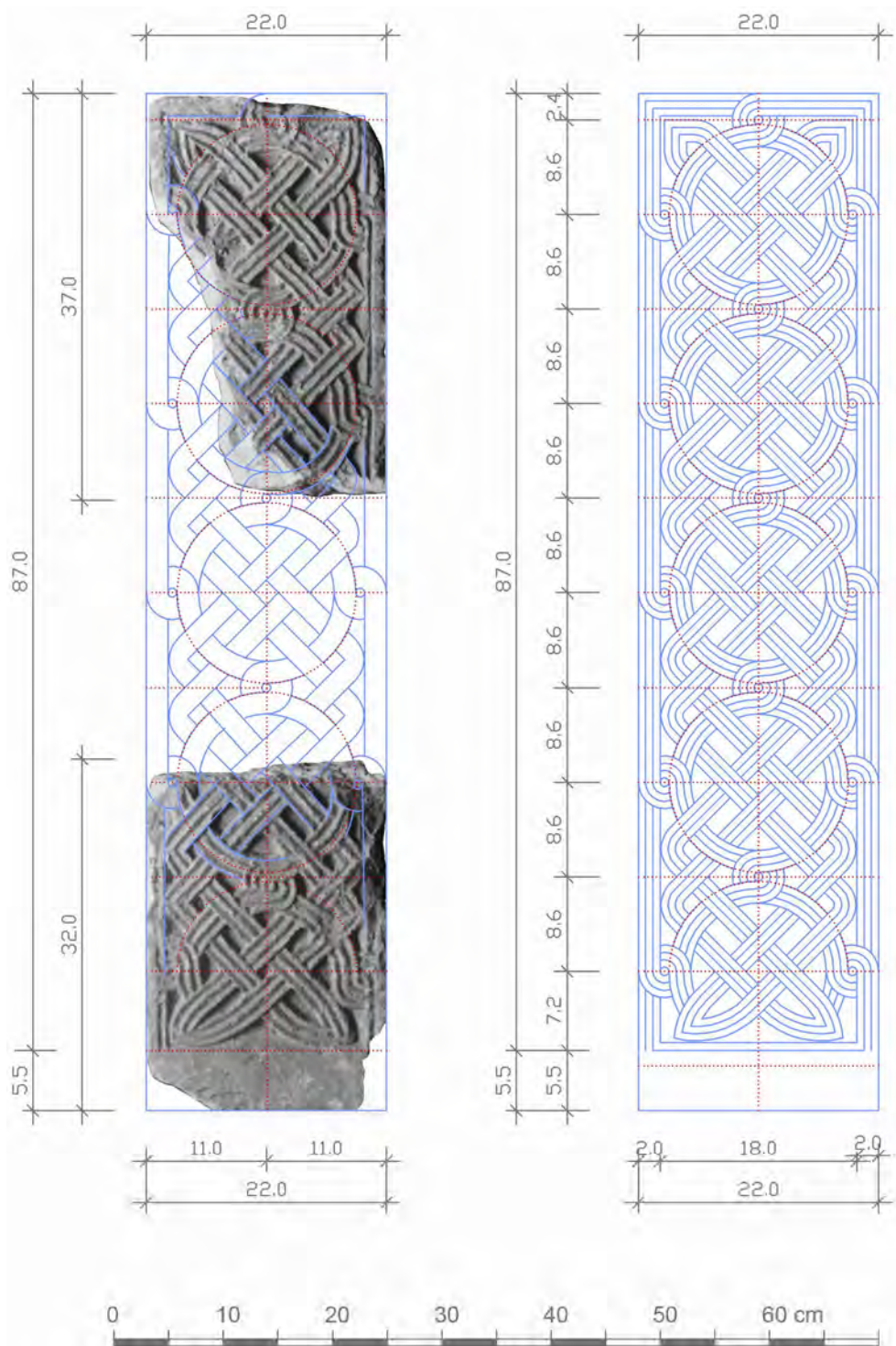
Crtež 1: Tegurijum – idealna rekonstrukcija

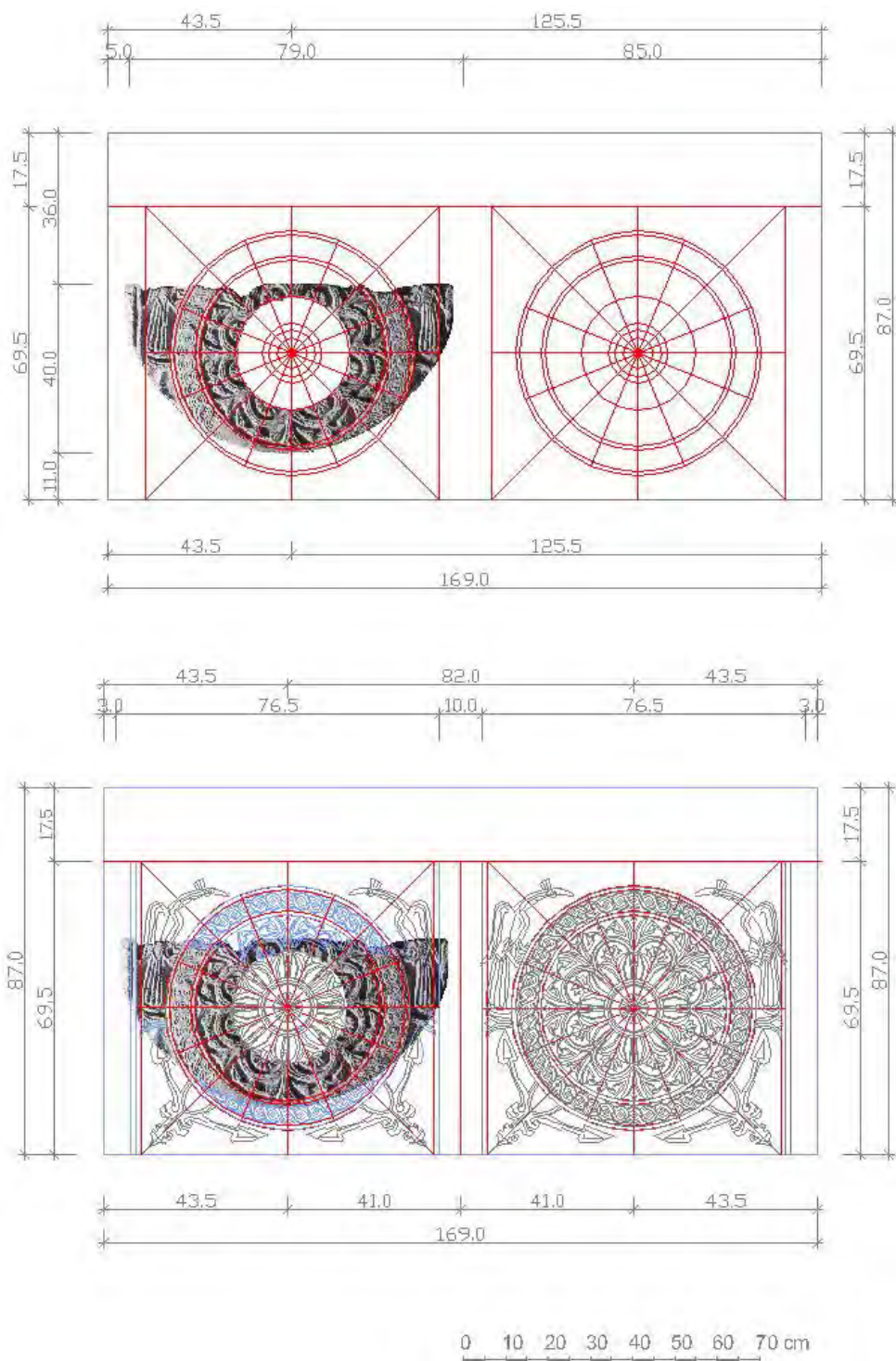
Crtež 2: Parapetna ploča – idealna rekonstrukcija

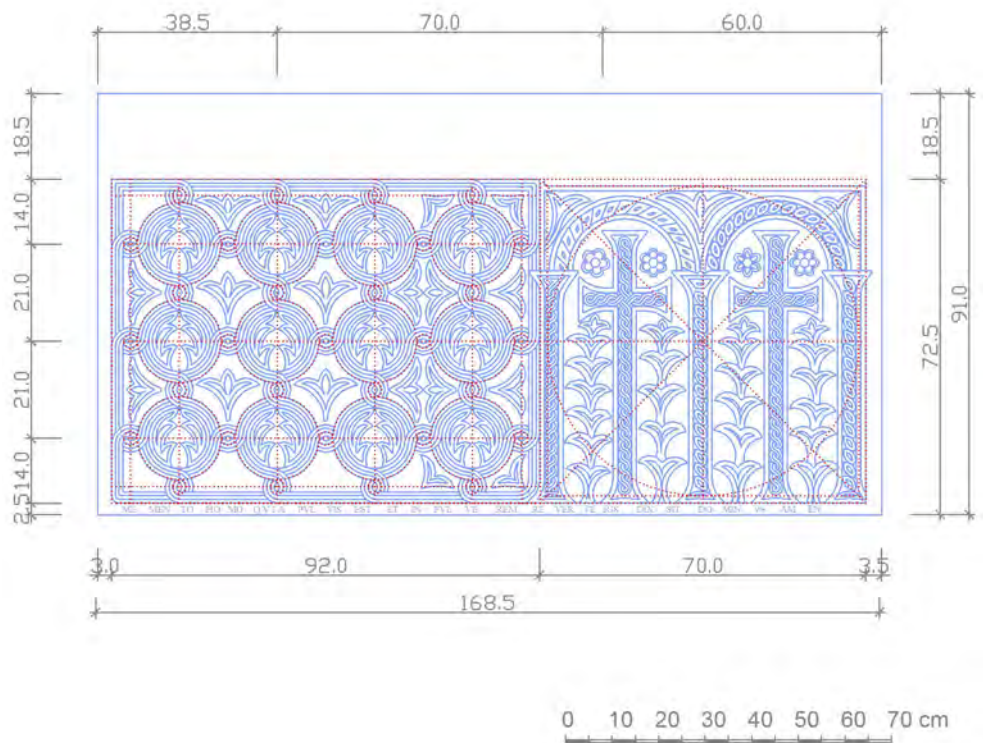
Crtež 3: Stupčić (pilastar) – idealna rekonstrukcija

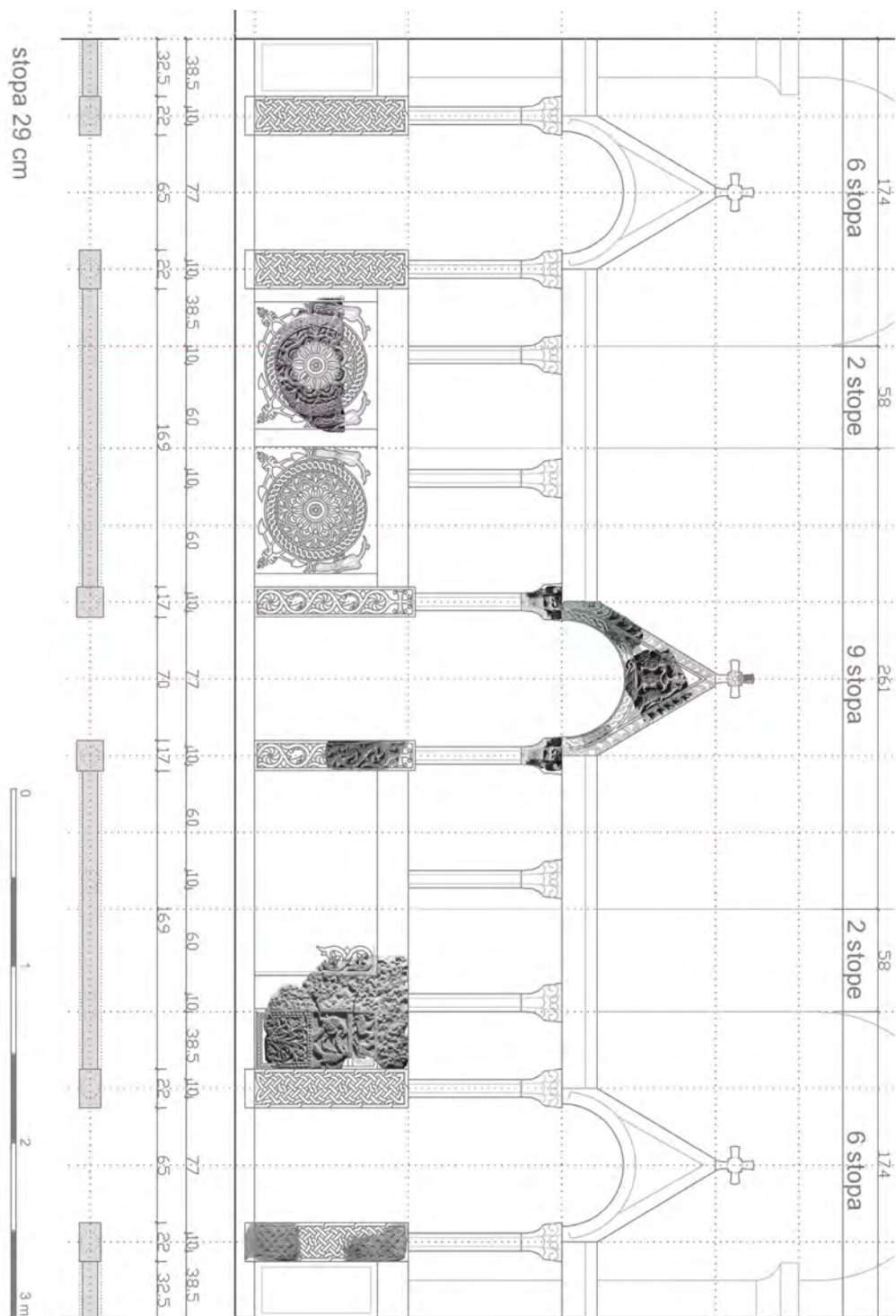
Crtež 4: Stupčič (pilastar) – idealna rekonstrukcija

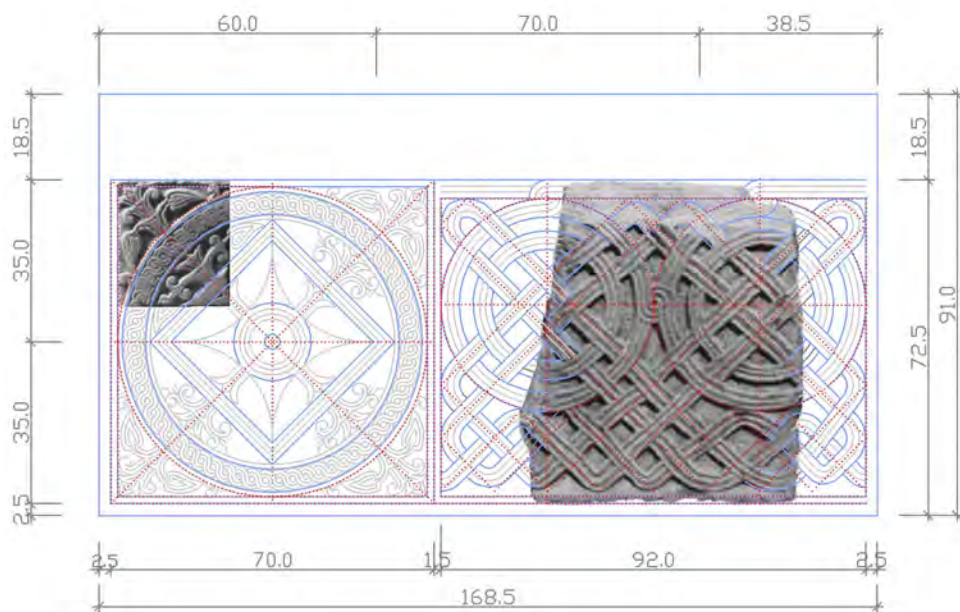
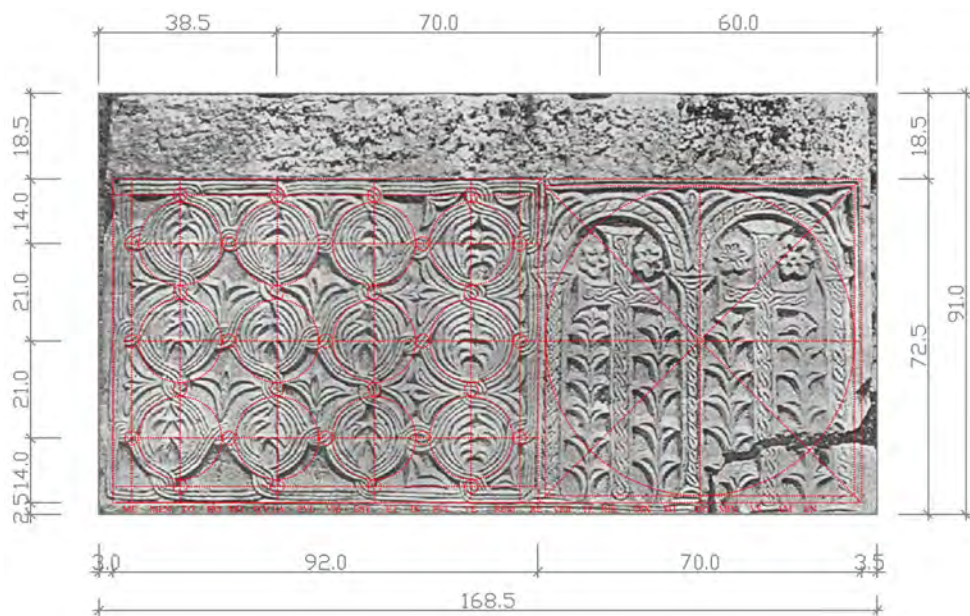
Crtež 5: Druga parapetna ploča oltarske pregrade mlađe faze – idealna rekonstrukcija

Crtež 6: Plutej sa krstovima – mjerna analiza

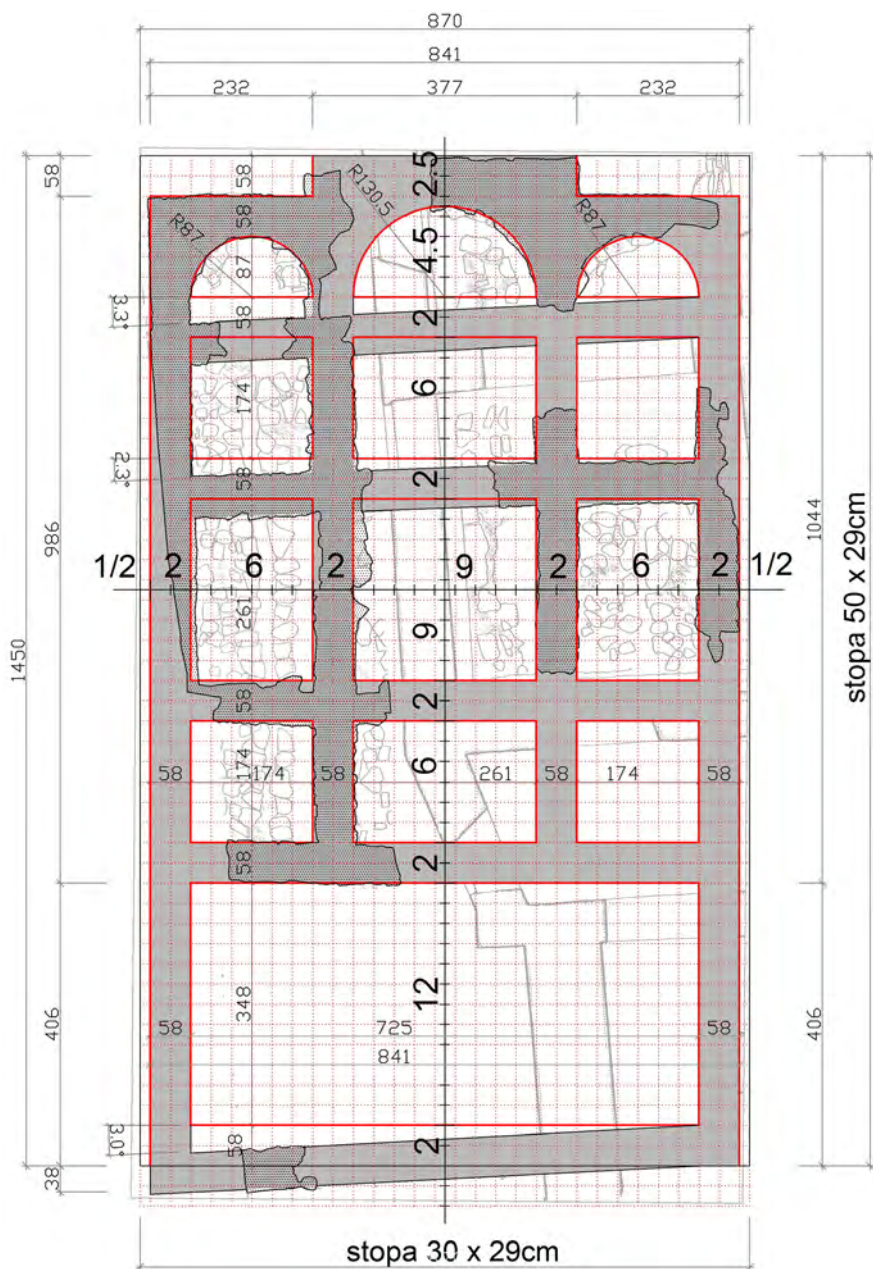

Crtež 7: Oltarska pregrada, mlađa faza – idealna rekonstrukcija

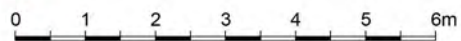
Crtež 8: Mjerna analiza pluteja sa krstovima i idealna rekonstrukcija drugog pluteja prvobitne pregrade

Crtež 11: Osnova Andreacijeve crkve – arheološki ostaci

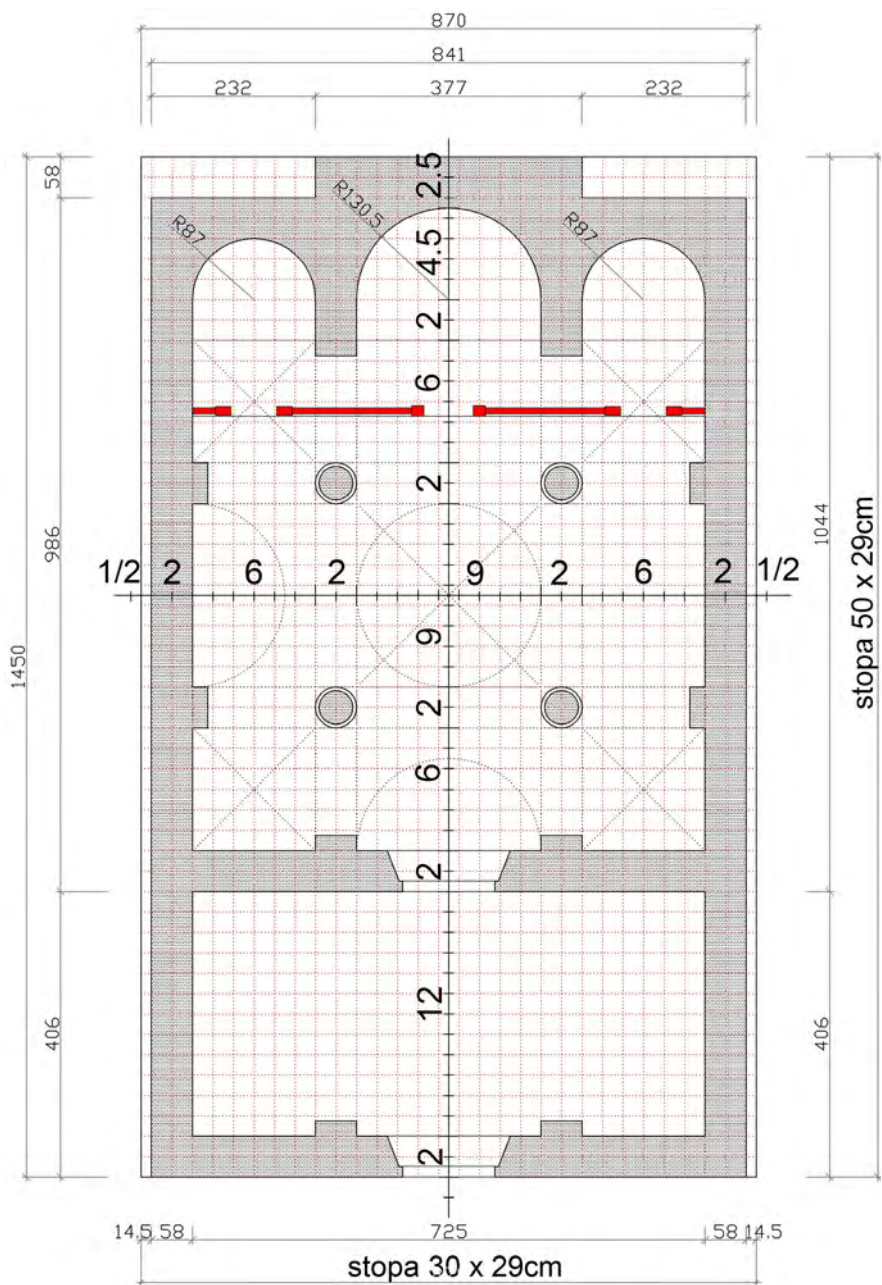

stopa 29 cm

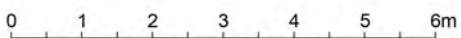
- arheološki ostaci temeljnih zidova
- nedostajući zidovi
- idealna rekonstrukcija temeljnih zidova

Crtež 12: Arheološka osnova Andreacijeve crkve – idealna rekonstrukcija sa proporcijском analizom

stopa 29 cm

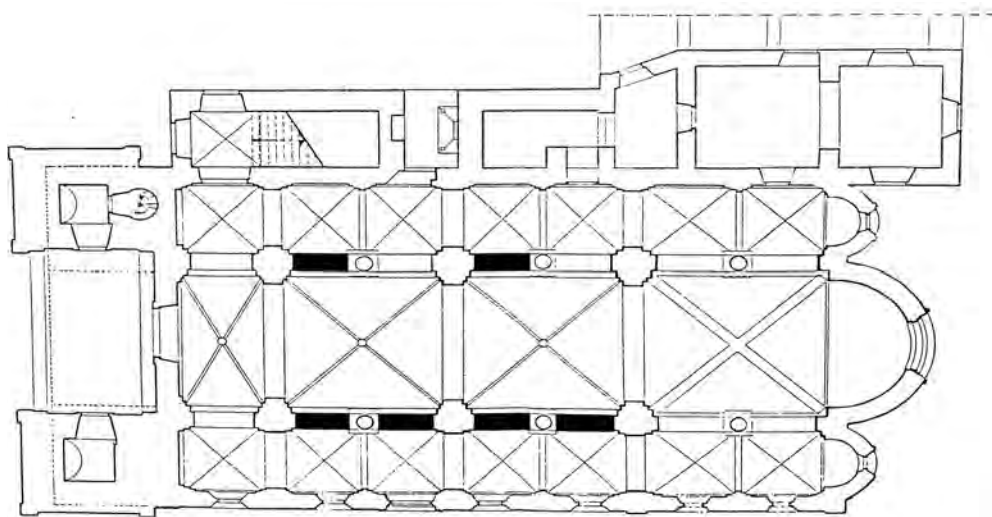

Crtež 13: Osnova Andreacijeve crkve sa oltarskom pregradom i proporcijском analizom

NOVOOTKRIVENE ZIDNE SLIKE U KATEDRALI SV. TRIPUNA U KOTORU

JASMINKA GRGUREVIĆ

Tokom posljednjih sveobuhvatnih istraživanja katedrale Sv. Tripuna u Kotoru, vezanih za njenu sanaciju poslije katastrofalnog zemljotresa 1979. godine, u jesen 1989. godine demontirane su kamene barokne oplata, kojima su bili obloženi podužni luci i stupci njenog glavnog broda.¹ Ispod oplata, na potrbušjima lukova, u srednjem i zapadnom traveju,² otkriveni su ostaci do tada nepoznatih zidnih slika. (slika 1.)

Slika 1. Pololožaj podužnih lukova sa novootkrivenim zidnim slikama

Čišćenje ovih zidnih slika od krečno-pješčanih premaza i konzervatorski radovi na njima izvedeni su u drugoj polovini 1990. god.³

¹ Demontiranje kamenih baroknih oplata, kao i sve projektom predviđene radove na Katedrali, izvela je specijalizovana operativna Regionalnog Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Kotora, pod rukovodstvom Mira Franovića. Prilikom demontiranja baroknih oplata Miro Franović je primijetio fragmente zidnih slika na potrbušjima lukova glavnog broda. Fragmenti su bili prekrečeni i prekriveni slojem krečno-pješčanog maltera.

² Ostaci zidnih slika nijesu pronađeni u lukovima istočnog traveja.

³ Čišćenje ostataka zidnih slika od krečno-pješčanih premaza, naslaga prljavštine i kalcinisanih soli, kao i konzervatorske radove na njima izvela je autor ovog priloga, slikar-konzervator Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Kotor, pod stručnim nadzorom i uputstvima prof. Milorada Medića, višeg savjetnika Narodnog muzeja u Beogradu.

Kao rezultat ovih radova, na šest podužnih lukova otkriveni su dijelovi dvanaest svetiteljskih figura, raspoređenih u parovima, koji se oreolima dodiruju u tjemenu lukova.

Slikarska istraživanja su se nastavila tokom daljih faza radova na Katedrali, i trajala su do 1999. godine, a odnosila su se na analizu podataka o slikarstvu na svim originalnim zidnim površinama, svodovima, stubovima, pilastrima, prozorskim otvorima, kupoli, sakristiji i predprostoru relikvijara.

Tema ovog rada su novootkrivene zidne slike na podužnim lucima, ali istovremeno i osvrt na multidisciplinarni istraživački postupak primijenjen prilikom radova na ovom spomeniku, a koji je rezultirao velikim brojem novih nalaza. Zahvaljujući njima možemo pouzdano tvrditi da je unutrašnjost katorske katedrale, između 1340. i 1532. godine, imala oslikanu unutrašnjost u cjelini, a istovremeno i sa velikom sigurnošću pretpostaviti kako su pojedini njeni dijelovi tada izgledali.

Multidisciplinarnost se ogledala u zajedničkom radu i saradnji unutar stručnog tima (arhitekti, arheolozi, istoričari umjetnosti, istoričari...), u sistematičnoj analizi pronađenih podataka, traženju i uspostavljanju veza sa arhivskim dokumentima, literaturom, rezultatima analiza fotografske dokumentacije koja je pratila radove, kao i konsultacijama sa stručnjacima različitih profesija, od vrsnih zanatlija do specijalista za pojedine oblasti i pojedine periode.

Svakako treba istaći i aktivno učešće članova naučno-stručne komisije za praćenje radova na Katedrali⁴ u svim fazama istraživanja i restauracije, a vezano za zidne slike potrebno je posebno istaći učešće prof. Milorada Medića, njegove sugestije, savjete i stručnu pomoć.

Tema će biti izložena kroz dva poglavlja:

- Izvori za proučavanje zidnih slika u katedrali Svetog Tripuna u Kotoru.
- Nova saznanja o zidnim slikama u katedrali Svetog Tripuna u Kotoru.

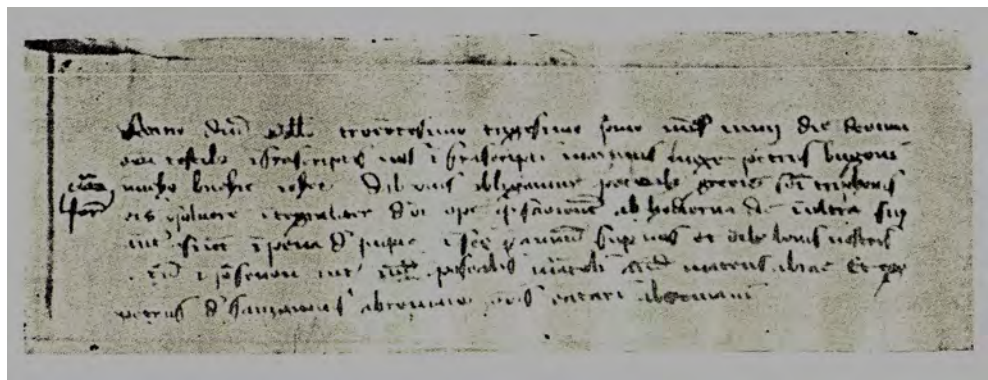
Izvori za proučavanje zidnih slika u katedrali Svetog Tripuna u Kotoru

Najstariji sačuvani dokument u kojem se pominju zidne slike u katedrali Svetog Tripuna u Kotoru je iz 1331. god. i čuva se u Istorijskom arhivu Kotor.⁵ (slika 2.)

⁴ Za predsjednika naučno-stručne komisije za praćenje radova na Katedrali, čiji članovi su bili: prof. Vojislav Đurić, prof. Vojislav Korać, prof. Ivo Petricoli, prof. Jerko Marasović, prof. Tomislav Marasović, dr Čedomir Marković i don Branko Sbutega, izabran je dr Miloš Milošević.

⁵ *Arhiv i nauka*, Izložba dokumenata istorijskog arhiva u Kotoru, Beograd, 1980, 77 i 85;

U ovom dokumentu (ugovoru) saopštava se da nekoliko poznatih kotorskih porodica angažuje grupu grčkih slikara na poslovima slikanja u Katedrali i preuzima obavezu da im isplati za izvedene radove od dana 1. juna 1331. godine, unapred.

Slika 2. Ugovor sa grčkim slikarima oko izrade zidnih slika u katedrali Svetog Tripuna

Imajući u vidu razmjere romaničke trobrodne bazilike sa kupolom, moguće je pretpostaviti da je Katedrala u to vrijeme predstavljala jednu od najvećih slikarskih radionica, ali i da su poslovi na oslikavanju njene unutrašnjosti mogli trajati godinama ili čak decenijama. Pripreme za ove poslove podrazumijevale su angažovanje velikog broja ljudi, a morale su obuhvatiti pripremu kreča, pijeska, dodataka za malter (sječena slama, lomljena cigla, komadići drveta), zatim, izradu kartona sa crtežima, nabavku pigmenata i pripremu veziva. Veliki rad zahtijevala je priprema skela, a posao na najznačajnijem radilištu Kotora podrazumijevao je angažovanje osposobljenih slikara i njihovih pomoćnika.

Međutim, 1331. godinu, koja slijedi 175 godina poslije svečanog osvećenja glavnih oltara u Katedrali,⁶ ne smijemo uzeti kao godinu kada započinju slikarski radovi, već samo kao godinu kada započinje jedna od faza oslikavanja Katedrale. Ovo stoga što je moguće da su radovi otpočeli ranije i da su bili prekinuti ili samo privremeno zaustavljeni zbog okolnosti koje su ih otežavale.

Ovaj dokument – Ugovor sa grčkim slikarima oko izrade zidnih slika u Katedrali Svetog Tripuna, datiran 1. juna 1331. godine, čuva se u Državnom istorijskom arhivu u Kotoru (SN I, 180). U ovom dokumentu pominje se da „grupa grčkih slikara preuzima bojadisanje Katedrale na račun poznatih kotorskih porodica Marina Mekše, Petra Bugona, Miha Buće i Ivana Dabronova.“

⁶ D. Farlati, J. Coleti, *Illyricum Sacrum VI*, Venetis, 1800, 433, 435.

T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slovenije*, II, Zagreb 1904, 102.

Napred navedeno potkrepljuje i činjenica da se te 1331. godine rješava nesporazum između Kotora i Vatikana, koji je prethodnih godina stvarao negativnu klimu i uzrokovao velike nemire u gradu. Nesporazum je započeo 1328. godine, imenovanjem Sergija, kanonika katedrale Svetog Tripuna, za kotorskog biskupa, čemu su se Kotorani oštro suprostavili, našto im je papa Ivan XXII zaprijetio eskomunikacijom i interdiktom. Sporovi se rješavaju upravo te, 1331. godine, kada papa za kotorskog biskupa imenuje učenog karmelitanca Rajmona Agontija. Logično je pretpostaviti da se time stvaraju uslovi za dalje radove i u samoj Katedrali.⁷

Istovremeno, može se pretpostaviti da je Katedrala bila u funkciji dok su se u njoj obavljali slikarski radovi, te da su se ovi radovi obavljali sukcesivno, u pojedinim njenim dijelovima, po fazama.

Na sljedeće podatke o zidnim slikama u Katedrali nailazimo tek u prvoj polovini XVI vijeka u Prvoj knjizi računa Katedrale. Riječ je o isplati za radove na čišćenju zidnih slika u glavnom oltaru. Naime, u ovom dokumentu navedeno je da se 10. avgusta 1520. godine isplaćuje slikar Ivan koji je počeo da čisti figure iza glavnog oltara,⁸ a 27. januara 1523. godine majstoru Tripu Drago vrši se isplata jer je očistio slikarstvo u konhi apside iza velikog oltara.⁹

Sredinom istog, XVI vijeka, nalazimo prvi i jedini pokušaj opisa zidnih slika u Katedrali, i to u dijelu kotorskog pjesnika Ivana Bone Bolice koji, opisujući kotorske crkve i samu Katedralu, a našavši se pred mnogobrojnim slikanim figurama na njenim zidovima, iskazuje nemoć da ih opiše, stihom:

„....Slikanih figura pomen
napor je veliki sada...”¹⁰

⁷ Jovan J. Martinović, *Crkvene prilike u Kotoru prve polovine XIV vijeka*, Perast, 2003, 64, 65.

⁸ Ivo Stjepčević, *Katedrala Svetog Tripuna u Kotoru*, Split 1938, 77... 1520. „poslednjeg dana juna majstoru Nikoli, stolaru da napravi skele poviše velikog oltara da se očiste figure.”

„...dana 10 avgusta slikaru Ivanu sa gali je koji je počeo da čisti figure iza glavnog oltara.” K:R: I, 75

⁹ Ivo Stjepčević, nav. dj. 77...1523. „Dan 27. januara, računato je majstoru Tripu Drago koji je očistio slikarstvo u konhi u apsidi iza velikog oltara ... za njegov trud, uračunavajući skele, takođe za boje i za premaz koji je dao g-din Jakov trgovac.” Ib 79

¹⁰ Stihovi se nalaze u spjevu *Opis zaliva i grada Kotora*, pjesnika Ivana Bone Bolice, objavljenom u prevodu Lenke Blehove Čelebić u knjizi *Đ. Bizanti, Lj. Paskvalić, I. B. Bolica, Izabrana poezija u Književnost Crne Gore od XII do XIX vijeka* 5, Cetinje, 1996, 328; Bolicin spjev objavljen je u najnovije vrijeme u Dubrovniku: *Ivan Bona Bolica* (Matica Hrvatska, Ogranak Dubrovnik) Dubrovnik, 2010, str. 25; Djelo Ivana Bona Bolice *Descriptio Sinus et Urbis Ascrivienensis*, nastalo između 1538. i 1551. godine, posvećeno je Boninom sestriću Iliji Zaguroviću. Prvi ga je štampao Serafin Razzi, kao dodatak svom djelu *Storia di Raugia*, koje je izašlo u Lucci 1595, a u Dubrovniku 1903. godine.

O značaju koji su za građane Kotora imale slike na zidovima Katedrale svjedoči testament Marina Lekje iz 1433. godine, kojim zavještava da se sahrani „ispod svoda crkve Svetog Tripuna, gdje je slika svetog Nikole.“¹¹

Prvi fragment ovog slikarstva, dio scene *Stradanja Hristovih*, pronađen je 1900. godine, prilikom austrijske restauracije Katedrale na južnom dijelu zida njenog glavnog oltara. Ovaj fragment je više od tri vijeka bio zaklonjen kamenim spomenikom kotorskog biskupa Tripa Bizantija, koji je na to mjesto postavljen poslije biskupove smrti, 1532. godine, i koji je tada prislonjen uz već prekrečenu zidnu sliku. Te, 1900. godine, Bizantijev spomenik je premješten na južni zid crkve, desno od glavnog ulaza, gdje i sada stoji, a fragment zidne slike je fotografisan, opisan i ponovo prekrečen.

O ovom nalazu, Milan Karlovac, koji te 1900. godine u svojstvu konzervatora prati radove na Katedrali, izvještava Središnje povjerenstvo za istraživanje i održavanje spomenika u Beču.¹² Detaljniji opis fragmenta objavio je iste godine Kerubin Šegvić u Biltenu za arheologiju i istoriju Dalmacije, u prilogu pod naslovom *Jedan fragment fresce u apsidi katedrale u Kotoru*.¹³ Pored detaljnog opisa scena *Skidanja sa krsta*, *Diobe haljina*, kao i dekorativne bordure u donjem dijelu fragmenta, Šegvić datira ovo slikarstvo smatrajući da ono nije kasnije od XIII vijeka. Važno je istaći da Šegvić prepoznaje upotrebu lokalnih motiva, i to u odjeći („širokim gaćama zelene boje, u bokeškom običaju čvrsto vezanih na sredini potkoljenice“) i da donosi dio sačuvanog natpisa iznad scene *Dioba haljina* i to *dividunt vestiment(a)*, ističući da se radi o gotičkim slovima ispisanim bijelom bojom.

Zidne slike u glavnom oltaru očišćene su, kako smo već ranije iznijeli, 1520. i 1523. godine. Iz navedenog proizilazi da su ove zidne slike 10-tak godina prije postavljanja Bizantijevog spomenika bile u relativno dobrom stanju, te da godinu u kojoj je postavljen spomenik biskupa Bizantija možemo uzeti kao godinu kada je započelo narušavanje njihove cjelovitosti.

Najnovija, pak, arhitektonska i slikarska istraživanja su pokazala su da su zidne slike u potpunosti nestale sa zidova Katedrale u njenoj velikoj obnovi, krajem XVI vijeka, tačnije između 1583. i 1613. godine, kada je cijela njena unutrašnjost barokizirana.¹⁴ Moguće da su bile jako oštećene, između ostalog i

¹¹ R. Kovijanić i I. Stjepčević, *Kulturni život starog Kotora (XIV–XVIII vijek)*, knjiga II, Cetinje, 1957, 100.

¹² Stanko Piplović, *Središnje povjerenstvo za spomenike u Beču i graditeljsko nasljeđe Dalmacije*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, 28/2004, 26.

¹³ Don M. Cherubino Šegvić, *Un frammento di affresco nell'abside della Chiesa Cattedrale di Cattaro*, *Bulletino di archeologia e storia Dalmatia*, 1900, 241, 244.

¹⁴ Milka Čanak Medić, *Katedrala Svetog Tripuna kao odraz umjetničkih prilika u Kotoru sredinom XII vijeka*, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. XXXVI, Beograd, 1997, 87.

uslijed čestih zemljotresa (1563. i 1608. godine),¹⁵ a da je obnova Katedrale samo ubrzala njihovo uklanjanje.

Navedeno potvrđuje veliki broj kamenih blokova sa ostacima zidnih slika koji su tokom arhitektonskih istraživanja Katedrale, između 1983. i 1989. godine izvađeni iz zidova i stubaca zidanih u restauraciji građevine krajem XVI i početkom XVII vijeka.

Povodom proslave 800-godišnjice Katedrale, 1966. godine, fragment zidne slike u glavnom oltaru je očišćen i konzerviran.¹⁶ (slika 3.) Identifikovan je dio scene *Stradanja Hristovih* i to *Skidanje sa krsta* sa dijelom bordure. Ovaj nalaz obradio je Miloš Milošević, vezujući ga za arhivski podatak iz 1331. godine i za grčke slikare koji se u navedenom dokumentu pominju.¹⁷

Slika 3. Dio scene *Stradanja Hristovih* u glavnom oltaru katedrale Svetog Tripuna

¹⁵ Miloš Milošević, *Arhivska građa o zemljotresima u Kotoru i okolini*, CANU, Titograd, 1983, 91.

Jelenko Mihailović, *Seizmički karakter i trusne katastrofe našeg južnog primorja*, SAN, Beograd, 1947, 17.

¹⁶ Konzervatorski radovi izvedeni su u organizaciji Zavoda za zaštitu spomenika kulture SR Crne Gore. Izveo ih je slikar restaurator Dušan Brajević sa saradnicima, *Starine Crne Gore*, Rad zavoda za zaštitu spomenika kulture Crne Gore u 1966. godini, 252.

¹⁷ Miloš Milošević, *Freske u kotorskoj Katedrali*, Zograf br. 1, Galerija fresaka Beograd, 1966, 34.

Tokom 1994. godine na ovom fragmentu su izvedeni neophodni konzervatorsko-restauratorski radovi koji su se sastojali u pažljivom čišćenju bojenog sloja, zamjeni cementnih opšivaka i plombi novim krečno-pješčanim malterom i restauratorskim intervencijama na oštećenjima u nivou pozadine i bordura.¹⁸ Prilikom radova je zaključeno da su dijelovi scene koje opisuje Šegvić, zajedno sa dijelovima natpisa, nažalost, nepovratno izgubljeni.

Nova saznanja o zidnim slikama u Katedrali Svetog Tripuna u Kotoru

Kao što je prethodno izneseno, tema ovog rada su novootkrivene zidne slike na potrbušjima podužnih lukova između glavnog i bočnih brodova u srednjem i zapadnom traveju u Katedrali, ali istovremeno i ostaci slikarstva na originalnim zidovima, svodovima, stubovima, pilastrima, prozorskim otvorima, kupoli, sakristiji, predprostoru relikvijara i na kamenim blokovima pronađenim prilikom arhitektonskih istraživanja spomenika, zahvaljujući kojima možemo sa velikom sigurnošću pretpostaviti kako je unutrašnjost kotorske katedrale izgledala, u periodu između XIV i XVI vijeka.

Konzervatorsko-restauratorski radovi na novootkrivenim zidnim slikama na podužnim lucima rezultirali su otkrićem dvanaest svetiteljskih figura raspoređenih u parovima, koji se oreolima u tjemenu lukova dodiruju. Otkrivene su dvije predstave svetih crkvenih otaca i deset predstava svetih žena, mučenica.

U srednjem traveju otkriveni su sveti Ambrozije i sveti Avgustin, sveta Margareta i sveta Katarina, sveta Marija Magdalena i sveta Marta.

U zapadnom traveju otkrivene su sveta Agata i sveta Tekla, sveta Lucija i sveta Klara, sveta Veneranda i sveta Anastazija.

Zidne slike na podužnim lucima u istočnom traveju, nažalost, nijesu sačuvane. Pažljivim pregledom zidova konstatovani su njihovi tragovi i to na potrbušjima lukova, na svodu i na dijagonalnim rebrima, što potvrđuje pretpostavku da je i ovaj travej bio oslikan u cjelosti.

Sveti Ambrozije i sveti Avgustin, sveti crkveni oci, otkriveni su u srednjem traveju na sjevernoj strani, na zapadnom podužnom luku. (slika 3.)

Sveti Ambrozije je naslikan u odjeći vizantijskog episkopa, u polustavri-
onu sa omoformom ukrašenim smeđim krstovima. Lijeva ruka mu je prekrivena, dok desnom blagosilja. Glava i lice su pažljivo obrađeni; sitne prodorne oči, visoko čelo i istaknute jagodice uokvirene su prosijedom kosom formiranom sa

¹⁸ Radove je izvela Dijana Pešikan, slikar-konzervator u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Kotoru.

visokim zaliscima i dugom sijedom bradom složenom u pravilnim pramenovima. Natpis koji identifikuje ovog svetitelja sačuvan je iznad njegovih ramena, u nivou oreola. Na lijevoj strani je skraćenica *S* od *Santus* (sveti), a na desnoj strani je u dva reda raspoređen natpis *AMB(R)OSIUS*. Slovo *R* je izostavljeno, a zatim umetnuto iznad prva tri slova. (slika 5)

Slika 3. Pretpostavljeni izgled stubaca utvrđen na osnovu sačuvanih fragmenata zidnih slika

Nasuprot njega, na istom podužnom luku prikazan je sveti Avgustin. Obučen je u polustavrion sa omoforom na isti način ukrašen smeđim krstovima. Desnom rukom blagosilja. Predstavljen je kao muškarac srednjih godina, čvrstog lika uokvirenog gustom kosom i kratkom valovitom bradom. Na licu se ističu prodorne oči i odlučno skupljene usne. Natpis je sačuvan sa lijeve i desne strane oreola. Na lijevoj strani je ispisana skraćenica *S* i dva slova *AV*, a na desnoj strani je ispisano u dva reda *GUST ...NU*. (*AVGUSTINUS*).

U istom traveju, na južnoj strani, na zapadnom podužnom luku otkrivene su predstave svete Margarete i svete Katarine. (slika 6.)

Sveta Margareta je prikazana u tamno-plavoj haljini. Zaogrnutu je fino vezanim ogrtačem boje vina koji je po rubu, oko vrata i niz grudi ukrašen biserima. U desnoj ruci drži jednostruki krst bijele boje. Prikazana je sa carskom krunom na glavi, ispod koje se prema ramenima spušta bijeli veo ukrašen crvenom trakom. Kosa joj je prikupljena finom mrežicom. Na oblom, rumenom licu dominiraju oštar pogled i tvrdo skupljene usne. Sjenke su zelene i potenciraju plastičnost. Sačuvan je cio natpis u visini oreola sa desne strane *MARG ARETA* (*MARGARETA*) koji je ispisan u dva reda.

Slika 5. Sveti Ambrozije prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 6. Sveta Margareta i sveta Katarina, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 7. Sveta Marta i sveta Marija Magdalena, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 8. Sveta Agata, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Nasuprot svete Margarete prikazana je sveta Katarina. Sačuvani su djelovi plavog ogrtača kojim je ogrnuta a koji je po rubu i na ramenima ukrašen zlatnim vezom i biserima. Ispod ogrtača se uočava mali ostatak crvene haljine. U desnoj ruci drži dupli krst čiji je donji dio rasčlanjen u vidu biljnog motiva. Kao i sveta Margareta, prikazana je sa krunom na glavi. Ispod krune se prema ramenima spušta bijeli veo. Kosa joj je prikupljena finom mrežicom. Lice je oštećeno. Sačuvana je podslikana površina u zelenom tonu. Natpis je ispisan u dva reda sa desne strane oreola u visini ramena *CAT. RI.* (CATARINA)

U srednjem traveju, na južnoj strani, na istočnom podužnom luku otkrivene su predstave svete Marte i svete Marije Magdalene. (slika 7.)

Sveta Marta je zaogrnuta jednostavnim zelenim ogrtačem sa kapuljačom koji pada u širokim naborima. Njime je prekrivena njena lijeva ruka, dok u desnoj drži jednostruki krst crvene boje. Na licu se ističu duboke tamne oči, izdužen nos i pune usne. Sjenke su zelene i daju liku izvjesnu dozu ozbiljnosti. Izvanredan slikarski efekat postignut je tankom bijelom trakom kojom je uvezana marama oko njene kose i kontrastnim akcentom između crvenog krsta koji drži u ruci i zelenog ogrtača. Ovakvi efekti ukazuju na vještog slikara, ali istovremeno na istoj predstavi uočava se nesrazmjera u veličini između ruke i tijela. Ruka je slikarski korektno urađena, ali je suviše mala i veličinom u odnosu na tijelo djeluje nelogično. Predstava je identifikovana na osnovu natpisa *SCA MARTA*, sačuvanog u nivou oreola.

Sveta Marija Magdalena je obučena u jednostavni crveni ogrtač sa kapuljačom. U desnoj ruci drži dvostruki bijeli krst sa klinastim završetkom. Lijevu ruku je dlanom okrenula prema posmatraču. Lik nije sačuvan, ali se po obliku glave može zaključiti da se radilo o ljupkoj mladoj ženi. Njeno ime *SCA MARIA MGA* ispisano je bijelom bojom.

U zapadnom traveju, na južnoj strani, na istočnom podužnom luku otkrivene su sveta Agata (slika 8.) i sveta Tekla (slika 9.).

Sveta Agata je prikazana u plavoj donjoj haljini. Ogrnuta je crvenim ogrtačem. Jednostruki bijeli krst pridržava na grudima sa obje ruke. Na sitnom troglastom licu izdvajaju se male oči, izdužen uzan nos i čvrsto skupljene usne. Predstava djeluje osobeno, kao da i samim izgledom simbolizuje muke kojima je bila izložena, kada je između ostalog mučena i odsjecanjem dojki koje joj je, po legendi, sam Apostol Pavle izliječio. Natpis sa njenim imenom *A GATA* sačuvan je samo djelimično.

Nasuprot svete Agate na istom podužnom luku prikazana je sveta Tekla. Obučena je u jednostavnu plavu haljinu. U lijevoj ruci drži zatvorenu knjigu. Na izduženom licu ističu se krupne oči. Od natpisa koji je bio ispisan sa desne strane oreola sačuvana su dva početna slova *TE*. Na osnovu analiza i uporedbi

zaključeno je da je ovo predstava svete Tekle koja je prikazana sa knjigom u ruci jer je propovijedala jevanđelje.¹

U istom traveju na istoj, južnoj strani, na zapadnom podužnom luku otkrivene su sveta Klara i sveta Lucija. (slika 10)

Sвета Klara je prikazana u smeđoj haljini i smeđem ogrtaču sa kapuljačom, onako kako to njen red zahtijeva. Ova svetiteljka se poštuje kao osnivač reda siromašnih klarisa i od ostalih sačuvanih predstava na podužnim lucima u kotorskoj Katedrali razlikuje se po tome što u rukama drži zatvoreni svitak. Naime, kao učenica svetog Franje Asirškog, Klara je 1212. godine položila franjevačke zavjete na čistoću, poslušnost i siromaštvo i ubrzo je dobila dozvolu da osnuje svoj red.² Interesantno je svakako pomenuti i činjenicu da se njen kult brzo širio i da je za kratko vrijeme našla svoje mjesto ispod lukova kotorske katedrale.

Natpis uz njenu predstavu *SCA CLA RA* sačuvan je sa lijeve i desne strane oreola.

Nasuprot svete Klare na istom luku prikazana je sveta Lucija. Obučena je u plavu haljinu sa crvenim ogrtačem. Ogrtač je na grudima otvoren tako da se plava haljina pokazuje u vidu vertikalne trake cijelom dužinom predstave. Ovakvim slikarskim efektom naglašen je vertikalizam, potencirana smirenost, a kontrastnim postavljanjem intezivno plave ispod crvene, kao zemaljsko-nebeskom svjetlošću, naglašena je ljepota samog lika. Na izduženom licu dominiraju velike oči. Usne su oblikovane meko i pri tome upadljivo narumenjene. Obrazi i brada su blago zaobljeni. Sjenke su zelene. Svetica desnom rukom na grudima pridržava dvostruki bijeli krst. Njena lijeva ruka je dlanom okrenuta prema posmatraču. Ruke su male i nesrazmjerne u odnosu na lice i tijelo.

Treba istaći da sveta Lucija u kotorskoj katedrali nije prikazana onako kako se prikazuje u zapadnoj ikonografiji, sa očima koje drži u ruci jer ih je, po legendi, sama sebi iskopala da ne bi mladića koji je njima bio očaran navela na zlo.

Uz njen lik sačuvani su dijelovi natpisa *SCA LUC . A.*

Nasuprot njima, u zapadnom traveju na sjevernoj strani, na zapadnom podužnom luku, otkrivene su sveta Veneranda (slika 11.) i sveta Anastazija (slika 12.).

Sвета Veneranda je prikazana u plavoj haljini i zelenom ogrtaču sa kapuljačom. Kao simbol stradanja u ruci drži dvostruki bijeli krst. Na pozadini u

¹ Predstava Svete Tekle na potrbušju podužnog luka između trećeg i četvrtog stuba sjevernog, spoljnog broda u Bogorodici Ljeviškoj u Prizrenu.

² *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog hrišćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, 329.

Slika 9. Sveta Tekla, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 10. Sveta Lucija, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 11. Sveta Veneranda, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

Slika 12. Sveta Anastazija, prije i poslije konzervatorsko-restauratorskih radova

nivou oreola sačuvani su djelovi njenog imena *SCA VENERA*. Natpis je ispisan u dva reda sa bočnih strana oreola.

Nasuprot nje prikazana je sveta Anastazija u oker haljini i smeđem ogrtaču. Na glavi ima visoku bijelu kapu obavijenu velom koji pada do ramena. Za pretpostaviti je da visoka kapa simbolizuje njeno dostojanstvo. Poznato je da se sveta Anastazija, na starijim predlošcima slikala u carskoj odjeći sa krunom na glavi. Sveta Anastazija u kotorskoj Katedrali u lijevoj ruci drži posudu sa pomastima, a u desnoj dvostruki bijeli krst.

Dio njenog imena napisan je sa lijeve strane oreola u više redova *CSA A NA STA*, a sami završetak *SIA* sa desne strane.

Nažalost, dijelovi lica obje svetiteljke su oštećeni. Sačuvani su samo obrisi na osnovu kojih se njihov izgled samo naslućuje.

Ukupna površina novootkrivenih zidnih slika na potrbušjima podužnih lukova u Katedrali iznosi oko 11,6 m². Izvedene su na svježem malteru u skladu sa vizantijskom tehnologijom. Djelovi kompozicija su doslikani na prosušenom ili potpuno suvom malteru. Ovakve površine se prepoznaju po nedostatku staklaste glazure i po nestabilnosti. Malter na kojemu je slikano je spravljen je od čistog kreča u koji su dodati djelovi sječene slame, komadići drveta i komadići lomljene cigle. Malter je na zidove nanošen u dva sloja, prvi, debljine 1,0–3,5 cm, u zavisnosti od neravnina samog zida i drugi sloj čistog kreča, debljine do 0,5 cm, koji je služio da bi se zagladila površina na kojoj se slikalo. U ovaj sloj se urezivao crtež i to oštirim predmetom, a zatim se na ovom sloju, dok je bio svjež, direktno slikalo. Malter je nanošen u vidu površina koje je bilo moguće oslikati za jedan dan, tzv. „đornata“. Spojevi ovih površina mogu se uočiti na ivicama lukova prema glavnom i bočnim brodovima, i to na mjestima bordura.

Figure su naslikane u stojećem položaju, u prirodnoj veličini, visine oko 1,80 m, na pozadini koja je izdijeljena na zonu neba i zonu zemlje, upotrebom plavog i zelenog tona, ukazujući i na taj način na zemaljsko i nebesko u značenju samih predstava. Podatak se može uočiti na sačuvanom dijelu predstave svete Anastasije, i to na izduženom ostatku maltera u donjoj zoni. Nažalost, donji djelovi ostalih figura su oštećeni.

Figure se dodiruju oreolima u tjemenu lukova. Oreoli su obojeni oker tonom. Ivice oreola su naglašene precizno izvučenim krugovima, smeđim i bijelim. Na pozadini, sa lijeve i desne strane oreola ispisani su natpisi koji identifikuju svetačke predstave. Natpisi su ispisani bijelom bojom.

Osam svetih mučenica je obučeno u jednostavne haljine koje padaju u ravnim naborima, dok su dvije od njih, sveta Margareta i sveta Katarina obučene u carsku odjeću i prikazane su sa krunama na glavi, što se objašnjava njihovim

carskim porijeklom. Sveti crkveni oci, sveti Avgustin i sveti Ambrozije, obučeni su u polustavrione sa omoforima.

Upotrebljene boje su nanošene u više slojeva klasičnim vizantijskim postupkom podslikavanja i nadslikavanja. Ponavljaju se isti tonovi crvene, tamno plave, umbre, okera, zelene. Osvjetljenje je riješeno upotrebom bijelog pigmenta kojim je potencirana svjetlost na licima, preklopima i naborima tkanina.

Sačuvani dijelovi likova ukazuju na vješt i pažljiv slikarski postupak. Prvo je cijela površina lica podslikana zeleno, a zatim je nadslikavana u više tanjih namaza, od okera preko ružičastog do cinobera kojim je akcentirano rumenilo na obrazima. (slika 16.) Likovi imaju portretne karakteristike, što je jedna od osobenosti ovog slikarstva. Najbolje su sačuvani likovi svetog Avgustina, svetog Ambrozija i svete Margarite. (slika 13.)

Izvjесne slikarske neusklađenosti, kao npr. pojava nesrazmjerno malih ruku u odnosu na lice i tijelo, mogu se objasniti tehničkim problemima koji su nastajali usled rada na lučnim površinama, koje su zbog samog položaja predstavljale površine nezgodne i teške za rad. Slikar je morao raditi scenu koja se nalazila iznad njegove glave, a pri tome nije mogao blagovremeno, pod pravim uglom da sagledava naslikanu površinu. Moguće je isto tako pretpostaviti da je prilikom rada morao kombinovati različite predloške da bi pojedine dijelove figura mogao da riješi u skladu sa zamišljenom predstavom.

Predlošci po kojima su figure naslikane su vizantijski. U smirenosti, ravnoteži, blagom rumenilu na licima i individualnim karakteristikama likova, osjeća se uticaj gotike.

Sačuvani natpisi su latinski, gotičkog duktusa. (slika 15.)

Kako u srednjovjekovnom slikarstvu ništa nije slučajno već sve ima svoj dublji smisao i simboliku koju treba uočiti i rastumačiti, skrećemo pažnju na raspored naslikanih svetitlja i svetiteljki u kotorskoj katedrali, njihovu međusobnu povezanost i srodnost po načinu na koji su prihvatili hrišćansku vjeru, u načinu na koji su je ispoljavali, odnosno na njihov značaj u kotorskoj sredini koja je njihove kultove poštovala.

Svetog Ambrozija i svetog Avgustina povezuje njihova zajednička misija u hrišćanskoj crkvi. Poznato je i da je sveti Ambrozije, državnik, filozof i pjesnik, svojim propovjedima uticao na svetog Avgustina da prihvati hrišćansku vjeru. On je u svom djelu *Ispovjesti*¹ opisao istorijat svog duhovnog života. Između ostalog, čuven je po tome što je crkveno bogoslužjenje obogatio tzv. „ambrozij-skim pjevanjem.“ Njegovo djelo je i himna *Te Deum* (Tebe Boga Hvalimo).

¹ Sveti Aurelije Avgustin, *Ispovjedi*, Kršćanska sadašnjost, Marulićev trg 14, Zagreb, 1973.

Slika 13a. Sv. Ambrozije i sv. Avgustin

Slika 13b. Sv. Margareta i sv. Katarina

Slika 14. Izgled podužnih lukova poslije radova

Slika 15. Sveta Klara, detalj lika

Slika 16. Sveta Margareta, detalj lika

Slika 17. Originalni fragment potkupnog vijenca sa ostatkom zidne slike

Sveta Margareta i sveta Katarina su naslikane zajedno jer su obje carskog porijekla i obje su poštovane kod žena; prva se priziva u porodijskim bolovima, a druga se slavi kao zaštitnica djevojaka.

Sveta Marta i sveta Marija su sestre i obično se slikaju zajedno. Njihovog brata Lazara Hrist je izliječio. Svoju zahvalnost Marija je iskazala pomazavši mu noge i preobrativši se sa puta grešnice. U ovom slučaju, kako se može pretpostaviti, Mariju, sestru Lazarevu je zamijenila Marija Magdalena, pa je ona naslikana sa svetom Martom na istom podužnom luku. Moguće da je do ove zamjene došlo zbog značaja koji je kult svete Marije Magdalene imao u srednjovjekovnom Kotoru.

Svetu Agatu i svetu Teklu povezuje zajednički podatak iz njihovog životisa, a to je uticaj Apostola Pavla. Svetoj Agati je izliječio odsječene dojke, dok se sveta Tekla zavještala na djevičanstvo kada je čula njegove propovjedi.

Sveta Lucija i sveta Klara zajedno predstavljaju svjetlost, jedna u estetskom, a druga u suštinskom smislu. Ime Lucija potiče od latinske riječi *lux* i znači svjetlost. Sama Lucija je bila izuzetne ljepote. Sveta Klara je osnivač novog franjevačkog reda čiji je cilj zbrinjavanje i vaspitanje siromašnih djevojaka. Ona je svojim djelom unijela svjetlost u crkvu.

Sveta Anastazija i sveta Veneranda se poštuju kao isceliteljke od tjelesnih i duševnih bolesti.

Svete mučenice naslikane na lukovima kotorske crkve se često nazivaju i nevjestama Hristovim jer nijesu sklapale brak već su primile zavjet djevičanstva i s radošću su podnosile stradanja i muke kojima su bile izložene. Zatvarane su u tamnice, njihova tijela su raspinjana na točku, odsjecane su im dojke, a one su trpjele i vjerovalle da ih bol u stvari približava nebeskom mladoženji. Svojom vjerom i žrtvom ugradile su se u samu crkvu, kao njeni stubovi.

Upravo zato treba ukazati na simboličku vezu između njihovih predstava i mjesta u crkvi na kojima su naslikane. Podužni lukovi kao konstruktivni elementi građevine, gledajući odozdo iz naosa, vizuelno čine cjelinu sa kupolom u čijoj kaloti je, može se pretpostaviti, bio naslikan Hrist. Onaj koji se obraćao Hristu morao je da sagleda i one koji su naslikani na podužnim lukovima. Jer kao što lukovi moraju biti čvrsto i pravilno građeni da bi nosili gornje djelove crkve, tako mora biti čvrsta vjera onih koji imaju svoje mjesto do njega.

I sam izbor svetiteljki naslikanih na podužnim lukovima u Katedrali sv. Tripuna pruža potvrdu poštovanja njihovog kulta u Kotoru tokom XIII i XIV vijeka, gdje su u to vrijeme postojale crkve Svete Marije Magdalene, Svete Katarine, Svete Agate, zatim kapela Svete Lucije, a 1346. godine se ženski benediktinski manastir na mjestu današnjeg franjevačkog pregrađuje i povjerava redovnicama svete Klare.

Slikarska istraživanja na Katedrali započela su tokom konzervatorsko-restauratorskih radova na ostacima zidnih slika na podužnim lucima, nastavila su se tokom daljih faza radova na ovom spomeniku i trajala su do 1999. godine. Istraživanja su se odnosila, kako smo već ranije istakli, na analize podataka o slikarstvu na svim originalnim zidnim površinama, svodovima, stubovima, pilastrima, prozorskim otvorima, dijelovima kupole, kao i u sakristiji i predprostoru relikvijara.

Optički su analizirani sačuvani ostaci zidnih slika i ostaci tragova maltera na kojemu je slikano. Tragovi su pažljivo praćeni na svim originalnim zidovima crkve, sakristije i relikvijara. Analizirane su veze zidnih slika sa zidovima na kojima su pronađene i veze sa kamenim blokovima pronađenim u sekundarnoj upotrebi u ispunama zidova, stubaca i prozorskih otvora. Posebna pažnja je poklonjena tretmanu lučnih kamenih blokova na kojima su pronađeni ostaci zidnih slika i uspostavljanju veza sa sačuvanim ostacima stubaca koji su se otkriveni po demontaži kamenih baroknih oplata. Istraženi su originalni prozorski otvori.

Analize su rađene u saradnji sa arhitektom konzervatorom.¹

Na osnovu analize zidova u crkvi i sakristiji zaključeno je da su crkva i sakristija bile oslikane u cjelini i jednovremeno. Tragovi slikarstva pronađeni su i u vratima koja povezuju crkvu sa sakristijom i na zajedničkom zidu između crkve i sakristije. Po optičkim karakteristikama maltera i bojenog sloja ovo slikarstvo se vezuje za zidne slika na podužnim lucima i u glavnoj apsidi.

U sakristiji je prilikom istraživanja otkriveno starije slikarstvo koje se nalazilo na zidovima objekta manjih dimenzija, kvadratne osnove sa romaničkim prozorom na zapadnom zidu i romaničkim otvorom za vrata na južnom zidu. Zaključeno je da je na mjestu današnje sakristije prvobitno postojao zasvedeni objekat manjih dimenzija čija je unutrašnjost u cjelini bila oslikana. Objekat je proširen i nanovo oslikan dok su se u Katedrali izvodili slikarski radovi.

Analizom slikarstva sačuvanog na originalnim djelovima petolisnih stubaca koji su se pojavili ispod baroknih oplata i uspostavljanjem veza sa ostacima slikarstva na lučnim kamenim blokovima pronađenim u ispunama oplata, zidova i prozorskih otvora, rekonstruisan je originalni izgled stubaca. (slika 18.)

¹ Analize zidova i pronađenih podataka rađene su u saradnji sa arhitektom Zoricom Čubrović, rukovodiocem radova na restauraciji Katedrale i Mirom Franovićem, šefom Operative. Važno je napomenuti da je za rezultate ovih istraživanja uveliko zaslužna i Operativa Zavoda koja je izvela radove na Katedrali, budući da su svi njeni članovi bili obučeni da mogu da prepoznaju svaku površinu koja je nosila podatke o slikarstvu.

Slika 18. Originalni lučni blokovi stubaca i kvaderi iz zidova (gore)
i dijelovi stubaca (dolje) sa sačuvanim ostacima zidnih slika

Slika 19. Pogled na južnu stranu Katedrale, poslije radova

Zaključeno je da su petolisni stupci u Katedrali bili oslikani zajedno sa kapitelima. Na sve oble površine stubaca nanošen je sloj maltera, a zatim je cijela površina od baze do kapitela bojena jednim tonom. Ukrašavanje je izvođeno je imitacijom marmorizacije i prskanjem. Svaki valjkasti dio stupca je bio različito obojen. Identifikovano je šest osnovnih tonova boje, i to oker, zelene, smeđe, bijele, i dvije nijanse plave. Logika bojenja odražavala je logiku konstrukcije same građevine. Zaključeno je da su iste boje ponavljane na djelovima stubaca koji su bili povezani po poprečnim lucima, dijagonalnim rebrima i po prislonjenim lukovima. Uglovi kapitela su bili naglašeni crvenom bordurom dok su na njihovim unutrašnjim, ravnim poljima bili naslikani jednostavni floralni motivi. Podaci o slikarstvu na originalnim bazama nijesu pronađeni.

Važni podaci o slikarstvu u katedrali pronađeni su u analizama originalnih prozora.

Na osnovu pronađenih fragmenata originalnih trifora sa galerija iznad bočnih brodova zaključeno je da su i ovi djelovi kamene plastike u Katedrali bili oslikani. Analizom otvora trifore na glavnoj apsidi utvrđeni su tragovi zidnih slika na njenim bočnim stranama koji su potvrdili pretpostavku da je otvor originalan.¹

O tome da su unutrašnje strane prozora u Katedrali bile oslikane raznim dekorativnim motivima potvrđuju i sačuvani djelovi zidnih slika pronađeni u romano-gotičkom prozoru na sjevernom zidu crkve koji se nalazi u nivou vezne prostorije sa Biskupijom. Na ovom prozoru sačuvani su tragovi izvornog slikarstva i na trolistu kojim je ukrašen lučni dio prozora.

Tokom arhitektonskih istraživanja u zidovima Katedrale koji su sagrađeni krajem XVI i početkom XVII vijeka otkriveno je 1,7 m potkupolnog vijenca. Na jednom od tih dijelova otkriven je fragment zidne slike na kojemu je naslikan sitni preplet lozice. Ovaj nalaz pruža potvrdu o postojanju kupole na Katedrali i o njenom unutrašnjem izgledu. (slika 17.)

Napred opisana istraživanjima potvrdila su pretpostavku da je u periodu između 1340. i 1532. godine unutrašnjost katedrale Svetog Tripuna u Kotoru, romaničke trobrodne bazilike sa kupolom, bila oslikana u cjelinu. Njen glavni brod od bočnih brodova dijelili su raznobojni petolisni stupci. Na podužnim lukovima bile su predstavljene svete žene i sveti crkveni oci. Pilastri duž zidova bočnih brodova bili su ukrašeni nizovima trolisnih srebrnih ljiljana na plavoj podlozi. U kaloti kupole, koja je stajala nad srednjim travejem crkve, vjerovatno je bio naslikan Hrist Pantokrator. U podnožju tambura stajao je pot-

¹ Zorica Čubrović, *Prozori u sakralnoj arhitekturi Kotora XII–XV vijek*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLVII–XLIX, 17.

kupolni vijenac ukrašen finim prepletom lozice. Sa bočnih galerija je prodirala je svjetlost osvjetljavajući raznobojne trifore. U glavnoj apsidi, lijevo i desno od centralne trifore, bile su raspoređene scene Stradanja Hristovih.

Na osnovu analize novootkrivenog slikarstva u kotorskoj katedrali i ranije otkrivene kompozicije u glavnom oltaru, konstatujemo da slikarstvo kotorske katedrale po svojim stilskim osobinama odražava specifičan vizantijsko-gotički „kompromis“ i tako ga treba tretirati u sklopu srednjovjekovnog slikarstva Kotora i Boke, u cjelini.

Ne ulazeći ovaj put u dublju analizu, smatramo da objašnjenje ove pojave treba tražiti, između ostalog, u položaju grada Kotora koji se u tom periodu nalazio u okviru srpske srednjovjekovne države, te u njegovim vezama sa Apulijom i Venecijom.

Nadbiskupski centar kotorske biskupije u prvoj polovini XIV vijeka bio je u Bariju.

U Italiji se tokom XIII i XIV vijeka vizantijski uticaji prepliću se sa romaničkim, gotičkim i renesansnim. Grčki slikari stižu i do samog Rima. Prepleti stilova i uticaja dostižu svoj vrhunac na mozaicima nastalim krajem XIII i početkom XIV vijeka, među kojima treba posebno izdvojiti one u crkvi Santa Maria Maggore i Santa Maria in Trastevere u Rimu.² Vizantijsko-gotičke preplete virtuosno osmišlja i izvodi Đoto, italijanski slikar čiji je mozaik *Navicella*³ početkom XIV vijeka bilo moguće vidjeti u crkvi Svetog Petra u Rimu.

Istovremeno, na teritoriji srpske države u čijem sastavu se u vrijeme oslikavanja katedrale Kotor nalazio oslikavaju se zidovi Bogorodice Ljeviške u Prizrenu, manastira Banje u Priboju, Kraljeve crkve u Studenici, Gračanice kod Prištine, Starog Nagoričina kod Kumanova,⁴ a prije svega Hilandara na Svetoj Gori u Grčkoj. Krajem prve polovine XIV vijeka, istovremeno kada i kotorska katedrala, oslikavaju se Visoki Dečani na kojima je, u ulozi protomajstora, angažovan Fra Vito, mali brat iz Kotora.

Slikarstvo u srednjovjekovnoj Srbiji razvija se na vizantijskim uzorima koji stižu direktno iz Konstantinopolja. Na takvim uzorima formira se i raška slikarska škola.

² Walter Oakeshott, *Mozaici Rima*, Izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1977, 279. Posebno treba obratiti pažnju na mozaike u crkvi Sta Maria Maggore i na seriju *Život Bogorodice*, koju je radio istaknuti umjetnik Toriti između 1290–1325. godine. Iz ove serije treba izdvojiti scenu *Smrt Bogorodice* koja, iako začeta na vizantijskim osnovama, novinama koje uvodi – ritam, kontrapunkt odjeće, individualiziranost lica – otvara novu epohu u istoriji rimskog mozaika.

³ Ovaj mozaik je, nažalost, nepovratno izgubljen.

⁴ Makedonija krajem XIII i početkom XIV vijeka ulazi u sastav srpske države.

Veze između unutrašnjosti srpske države i Primorja bile su jake i rezultirale su povezanošću na različitim poljima, u trgovini, zanatstvu, rudarstvu itd. Karavanski putevi koji su od Primorja vodili prema unutrašnjosti zemlje i obrnuto, bili su prometni. Sa karavanima su putovali slikari, njihovi pomoćnici, pigmenti, četkice, predlošci... U poslovima je važilo pravilo da nema granica između istoka i zapada.

Godinu 1331. iz koje je sačuvan ugovor sa grčkim slikarima, označava promjena na prijestolu srpske države. Te godine, kralja Stefana Dečanskog smjenjuje njegov sin, kralj, kasnije car Dušan. Poznato je na osnovu arhivskih podataka da su Kotorani iz plemićke porodice Buća česti gosti na njegovom dvoru, kao što su ranije bili i na dvoru njegovog oca. Poznato je da je Nikola Buća bio protovestijar cara Dušana.⁵ Njegov brat Mihailo Buća bio je jedan od četvorice staratelja imovine katedrale Svetog Tripuna koji se spominju u sačuvanom dokumentu – ugovoru o slikarskim radovima iz 1331. godine.⁶ On je održavao žive veze sa srpskim dvorom, a ističe se i kao zakupac srebra, olova, bakra i zlata iz čuvenih rudnika Srbije.

Napomene radi, značajnu ulogu u trgovačkom životu Srbije imali su i njihov otac Petar i stric Trifun.

Motiv ljljana sa tri lista na plavom polju, koji se nalazi u grbu ove kotorske porodice,⁷ pronađen je na više fragmenata slikarstva u Katedrali, za koje je na osnovu analiza zaključeno da predstavljaju dijelove pilastara prislonjenih uz zidove bočnih brodova i dijelove originalnih romaničkih dijagonalnih rebara.

Notarske knjige kotorskog arhiva iz XIV vijeka, iz perioda kada su sačuvane, između 1326. i 1327. godine i između 1395. i 1400. godine, pominju nekoliko grčkih slikara koji su živjeli i radili u Kotoru.⁸ Izdvajamo Georgija Grka koji se pominje kao pokojnik 1398. godine, a kod kojeg 1377. godine uči slikarstvo Teodor Savin iz Kotora.⁹ S obzirom na to da je 1377. godine Georgije Grk već formirani slikar, koji ima svog učenika, možemo pretpostaviti da je on četrdesetak godina ranije mogao učestvovati u slikarskim radovima u Katedrali, makar kao jedan od pomoćnika. Ovo je svakako samo pretpostavka koja se zasniva na ranije iznesenoj tezi da su slikarski poslovi u Katedrali, pored

⁵ Risto Kovijanić, *Kotorski medaljoni*, Beograd, 1980, 47.

⁶ O Mihailu Bući, Risto Kovijanić, *Kotorski medaljoni*, Beograd 1980, 49; Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život starog Kotora*, Kotor, 1977, 432, 434.

⁷ Mirko Vukasović, *Grbovi kotorskih i peraških plemićkih porodica*, Kotor–Beograd, 2008, 87, 89.

⁸ Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život starog Kotora (XIV–XVIII vijeka)*, knjiga I, Cetinje, 1957, 93, 101.

⁹ Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život starog Kotora (XIV–XVIII vijeka)*, knjiga II, Cetinje, 1957, 97.

poslova u Visokim Dečanima, mogli predstavljati veće poslove te vrste u širem regionu, krajem prve polovine XIV vijeka i da su pretpostavljali angažovanje velikog broj slikara i njihovih pomoćnika.

Kako se zna da su slikari dolazili i odlazili, a da bi se zadržavali u mjestima u kojima su imali veće poslove, sama činjenica da o grčkim slikarima u Kotoru znamo najčešće iz dokumenata u kojima se govori o sudskim procesima koje poslije njihove smrti vode njihove žene ili neki drugi članovi njihove porodice, svjedoči o tome da su oni sa svojim porodicama živjeli u Kotoru, a samim tim i o mogućim velikim slikarskim poslovima koje su obavljali u Kotoru.

Najveći od tih poslova svakako je bilo oslikavanje katedrale Svetog Tripuna.

NOVAC IZ KATEDRALE SVETOG TRIPUNA U KOTORU (ISTRAŽIVANJA 1987–1999)

MILICA KRIŽANAC

Tokom zaštitnih arheoloških i aritektonskih radova sprovedenih u katedrali Sv. Tripuna u Kotoru od 1987. do 1999. godine, na prostoru unutar i oko crkve nađeno je ukupno 460 novčića širokog vremenskog raspona, od II veka pre naše ere do početka XX veka (čišćenje i fotografisanje novčića uradio je Zlatko Križanac; crteže je izradila autorka teksta). Nađeni novac, sem četiri primerka od srebra (kotorski i dubrovački), je načinjen od bakra. Od ukupnog broja, skoro 10 posto novčića je potpuno nečitko (42), dok je i među determinisanim primercima veliki broj onih na kojima je vidljiv samo neki detalj, tako da i njihovo određenje često ostaje na nivou pretpostavke. Ovako slaba očuvanost novca, verovatno je bila uslovljena sredinom – zemljom koja je usled podizanja nivoa mora često bila vlažna – u kojoj su nalazi bili pohranjeni.

Novac o kojem govorimo zapravo je zaostali deo nalaza koji je po prvi put otkriven početkom XX veka kada je don Ivo Stjepčević vršio radove na obnovi poda u Katedrali. Tom prilikom unutrašnjost crkve je prekopana, a u zemlji je nađen veći broj novčića. Novac iz perioda mletačke vlasti u Kotoru, kao i onaj koji joj je prethodio, publikovao je Karl Štokert u svojim radovima, dok novčići iz ranijih vremena, ako su i nađeni, nisu bili predmet njegovog interesovanja.

Najstariji primerak novca nađenog u Katedrali tokom najnovijih radova, je novčić kovan za vreme vladavine ilirskog kralja Balajosa u II veku p.n.e. (inv. br. 533; sl. 1). Iako se ime ovog vladara ne spominje u istorijskim izvorima, Balajosova vladavina je potvrđena nađenim novcem sa njegovim imenom. Iako je oblast Rizona (Risan), u kojem je postojala kovnica novca i u kojem se on pominje kao kralj, bila pod vlašću Rimljana, Balajos je uspeo da se izdigne na nivo lokalnog dinasta. Njegova vlast, ali ne kao *kralja* (sudeći po nalazima novca sa Hvara gde se njegovo ime pominje bez titule) je postojala na širem prostoru dalmatinske obale. Na ikonografiji novca kralja Balajosa, kao i uopšte ilirskog novca, vidan je uticaj Grčke (M. Гарашанин 1967, 113, 114, 120). U Risnu je kovano više vrsta novca ovog ilirskog kralja, a novčić nađen u Kotoru pripada tipu na čijem je aversu poprsje vladara okrenuto na desno sa naznačenom kosom kao kapom, a na reversu predstava boginje Artemide sa naglašenim pokretom na desno i natpisom: (BASILEOS) levo i (B)ALLAIO(Y) desno od nje (D. Ujes, V. Kovačević 1992, 9–24, sl. br. 44, 77, 78).

U vreme Rimskog carstava, Kotor, kao i teritorija današnje Crne Gore, bio je u okviru provincije Ilirik, a od vremena vladavine Oktavijana Avgusta (27. g. p.n.e – 14. g. n.e.) pripala je njenom južnom delu – Dalmaciji, koja je od 11. g. n.e. postala carska provincija. Na mestu današnjeg Kotora, sudeći po arhitektonskim ostacima i arheološkim nalazima, svakako je postojalo rimsko naselje, a da li je to bio Acruvium ili ne, u nauci još nije utvrđeno (M. Гарашанин 1967, 143–144; П. Мијовић 1962–1963, 37 i dalje). Iako je na prostoru Katedrale u poslednjim istraživanjima nađena samo pet rimskih novčića, oni potiču iz perioda koji su bili od izuzetnog značaja za grad – vreme cara Avgusta, doba Tetrarhije i doba kasne antike.

Veoma oštećeni novčić (inv. br. 357; sl. 2) na čijem se aversu nazire poprsje cara okrenuto na levo, a na reversu list lovorovog venca? bi mogao biti sestercij kovan u vreme Oktavijana Avgusta. Prepolovljen je namerno da bi služio kao sitan novac (RIC 1984, 75a ili 77a, Pl. VIII/483).

Iz perioda Tetrarhije nađena su dva novčića, Dioklecijana (284–305) i Galerija (293–311). Dioklecijanovom administrativnom reformom (297) kada je Rimsko carstvo podeljeno na četiri prefektore, današnja teritorija Crne Gore gotovo se podudarala sa novoformiranom provincijom Prevalis, otcpljenom od Dalmacije. Ona je prvo bila u okviru Mezijske dijeceze (do Konstantina Velikog), a od 400. g. Dačke dijeceze. Teodosijevom podelom Rimskog carstva (395) Prevalis je, u sastavu Istočnog Ilirika, pripao Istočnom delu, odnosno Vizantiji (M. Гарашанин 1967, 241). Novac – antoninian, kovan za vreme cara Dioklecijana (inv. br. 206; sl. 3/1), koji je relativno slabo čitljiv, na aversu ima poprsje cara okrenuto na levo sa zrakastom krunom oko koje ide natpis DIOCLETIANUS (PF AVG) a na reversu su obrisi dve stojeće figure (car kako od Jupitera sa skiptrom prima Viktoriju?) i legenda CONCOR(DIA MILITVM) (RIC 1962, Pl. XII/5; RIC 256). Na Galerijevom bronzanom novcu (inv.br. 335; sl. 3/2) na aversu je slabo vidljivo poprsje cara sa zrakastom krunom okrenuto na levo i natpis P MAXIMIANUS (NOB)C. Na reversu je samo natpis (V)O(T)/XX. Ova vrsta novac kovana je u vreme kad je Galerije bio Cezar (297–298) (RIC 1962, 306, No. 703, RIC 87b).

Iz druge polovine IV veka, sačuvana su dva novčića, sinova cara Konstantina I, Konstancija II (337–361) koji je upravljao Istočnim i Konstansa (337–350) koji je vladao Zapadnim rimskim carstvom. Na aversu Konstancijevog novčića (inv. br. 750; sl. 4/1), koji je bolje čitljiv, je poprsje cara okrenuto na levo i natpis: D(N CONS)TATIVS P(F AVG). Na reversu se nazire obrisi dva ratnika (RIC VIII (1981), 80b, Pl. I/1, 49). Konstansov novac (inv. br. 362; sl. 4/2) na aversu ima poprsje cara okrenuto na levo i natpis DN CONST(ANS) P(F AVG). Na reversu je stojeća predstava cara u čamcu sa labrumom u levoj i pticom feniks

A 533

R 533

R-1.6 cm

Sl. 1

A 357

R 357

R-2 cm

Sl. 2

A 206

R 206

R-1.9 cm

Sl. 3/1

A 335

R 335

R-1.9 cm

Sl. 3/2

A 750

R 750

R-1.7 cm

Sl. 4/1

A 362

R 362

R-1.7 cm

Sl. 4/2

A 263a

R 263a

R-2.3 cm

Sl. 5/1

A 733

R 733

R-2.7 cm

Sl. 5/2

A 6

R 6

R-2.5-2.7 cm

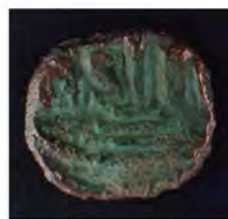
Sl. 6/1

A 11

R 11

R-1.7 cm

Sl. 6/2

A 8

R 8

R-2.8-2.9 cm

Sl. 7/1

A 724

R 724

R-2.6 cm

Sl. 7/2

u desnoj ruci. Boginja Viktorija je na krmi. Natpis: FEL (TEMP RE)PARATIO (RIC VIII (1981), 53).

Kod tzv. Ravenskog geografa (VII vek) Kotor se prvi put pominje pod nazivom Dekadaron ili Dekadaron. Kada su Avari i Sloveni u VII veku uništili vizantijsku upravu na Jadranskoj obali, ona se zadržala samo u dalmatinskim gradovima, među kojima je bio i Kotor, gde je opstalo romansko stanovništvo. U okvirima nominalne vizantijske vlasti grad će ostati do 1185. godine. Zbog teško održive povezanosti dalmatinskih gradova i prestonice Carigrada i radi stabilizacije vlasti, Vizantija je započela sa formiranjem arhontija, iz kojih će se kasnije razviti teme. U ostaloj oblasti rimske provincije Prevalis formirala se slovenska oblast Duklja (J. Ковачевић 1967, 176, 347, 348, 277).

Iz vremena Vizantije u Katedrali je nadjeno 29 bakarnih novčića, od kojih su pet potpuno nečitka (inv. br. 351, 172, 305, 344, 728a). Car Anastasije I (498) je reformisao kasnorimski novčarski sistem, koji je nasleđen u ranovizantijskom periodu. Od te reforme bakarni vizantijski novac se naziva folis. Folis je vredeo 40 (grčka oznaka M) ranijih bakarnih novčića, numma, a jedan solid (zlatan novac), sadržavao je 420 folisa. I ikonografija novca je promenjena; car se predstavlja anfas, umesto u profilu, a počinju da se koriste i hrišćanski simboli (najčešće krst, ali i bista Hrista na solidima od Justinijana II).

Iako je u Kotoru i njegovoj okolini, sa hristijanizacijom slovenskog življa, usledila jača graditeljska delatnost u prvoj polovini IX veka, a tokom druge polovine veka (oko 870) osnovana Dalmatinska tema koja je imala za cilj da učvrsti vizantijsku vlast prilično uzdrmanu nakon saracenskih napada (840–841), u čiji sastav je ušla i Boka Kotorska, najraniji nadjeni vizantijski novac u Katedrali potiče tek iz prve polovine X veka. Jedanaest novčića nađenih u Katedrali kovano je u vreme careva Makedonske dinastije, koja je vladala Vizantijom od 867. do 1056. Od njih, za šest primeraka veoma loše očuvanih, se na osnovu nekih detalja može pretpostaviti samo u vreme kojih vladara su kovani.

Iz vremena cara Konstantina VII Porfirogenita (913–959), pisca dela *De administrando imperio*, potiču dva novčića, od kojih je jedan gotovo nečitak (inv. br. 319). Čitak folis (inv. br. 263a; sl. 5/1) je kovan za vreme vladavine cara i njegove majke Zoje (914–920) u Konstantinopolju u periodu od 914. do 920. godine. Na aversu su poprsja cara i carice sa krunama sa krstovima, kako drže patrijaršijski krst između, a na reversu je natpis u pet redova: CONS/TANTINO/CEIO(H) BA/SILIS RO/MEON (W. Wroth 1908, Pl. LII/2; B. Радић, В. Иванишевић 2006, 160, к. б. 532). Jedan folis (inv. br. 733, sl. 5/2), kovana je za vreme Romana I Lakapina (920–944) u Konstantinopolju. Na aversu je poprsje cara sa labrumom u levoj ruci i natpis: (+RωMAN) bASI(LE)VS

(RωM), a na reversu natpis u četiri reda: +RωMA/nEh (ΘE) ωbA/SILEVSRω/MAIω(n) (W. Wroth 1908, Pl. LI/9, 10; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 160, к. б. 637).

Iz vremena duge i značajne vladavine cara Vasilija II (976–1025), koji je ojačao vizantijsku vlast na Balkanu, mogao bi biti jedan folis (inv. br. 729a) mada je on veoma slabo očuvan. Za vreme vladavine cara Mihaila IV (1034–41) na Balkanu je izbio veliki ustanak Slovena (1037) koji je u znatnoj meri oslabio vizantijsku vlast i omogućio knezu Stefanu Vojislavu, nakon bitke kod Bara (1042), da Duklju, u vreme vizantijskog cara Konstantina IX Monomaha (1042–1055), oslobodi vizantijskog suvereniteta. Kratkotrajna vladavina carice Teodore (1055–1056), poslednje pripadnice Makedonske dinastije, nastupila je ubrzo nakon konačnog raskida između zapadne i istočne hrišćanske crkve (1054). Nakon kratkotrajnih vladavina careva Mihaila VI (1056–57) i Isaka I Komnina (1057–1059), na vlast je došla dinastija Duka, sa svojim prvim predstavnikom Konstantinom X Dukom (1059–1067). Proglašenju Nićifora Votaniyata za vizantijskog cara (1078–81) prethodio je još jedan slovenski ustanak na Balkanu (1072) koji je ugušen, ali je vizantijska vlast na Jadranu sve više slabila, tako da se Duklja približila Rimu (Г. Острогорски, 1969, 308–310, 319–323).

U Katedrali je nađeno ukupno devet bakarnih novaca – takozvanih anonimnih folisa, kovanih u Konstantinopolju tokom ovog perioda (976–1075). Anonimni folisi sa predstavom Hrista i krsta umesto portreta cara i njegovog imena, kovani su tokom X i XI veka, ističući u prvi plan religioznu formulu, posebno *Isus Hrist-Kralj nad Kraljevima*.

Od dva anonimna folisa (Grupa A2), kovanih u periodu od 976?–c.1030/5., jedan (inv. br. 247) je gotovo nečitak. Na drugom folisu (inv. br. 6; 11; sl. 6/1), je na aversu vidljivo poprsje Hrista sa nimbom kako desnom rukom blagosilja, a levom drži Jevanđelje, a na reversu je natpis u četiri reda: (I)hSU(S)/XRISTU(S)/bASILEU/bASILE (W. Wroth 1908, Pl. LVII/2; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 168, к. б. 697).

Od tri anonimna folisa (grupa B) kovanih u periodu od oko 1030/5–1042. jedan (inv.br. 11; sl. 6/2) je delimično čitak, dok su ostala dva (inv. br. 652) u lošem stanju. Na aversu je poprsje Hrista sa nimbom, a na reversu krst na dva stepenika i natpis (IS) (XS)/(bAS) (ILE)/(b)AS I(LE) (W.Wroth 1908, Pl. LVIII/2; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 176, к. б. 764, 767–769).

Jedan anonimni folis (inv. br. 8, sl. 7/1) kovan u periodu od 1042?–c.1050. (Grupa C), ima gotovo nečitak avers, dok je na reversu ukrašeni krst i oko njega natpis: IC XS/(N)I KA (W.Wroth 1908, Pl. LX/6; В.Радић, В.Иванишевић 2006, 178, к. б. 774), a jedan (inv. br. 724, sl. 7/2) iz oko 1050. do oko 1060. godine (Grupa D), na aversu ima predstavu Hrista sa nimbom kako sedi na pre-

stolu sa naslonom. Desnom rukom blagosilja, a u levoj drži Jevanđelje. Na reversu je poremećen natpis: IS XS/(b)AS(ILE)/bASIL (W. Wroth 1908, Pl. LX/10; В. Радић, В. Иванишевић 2006, к. б. 794).

Od tri slabo očuvana anonimna folisa (Grupa I), kovana u periodu od oko 1075. do oko 1080. godine, dva (inv. br. 263b, 727a) su slabo a jedan (inv. br. 730, sl. 8/1) je bolje očuvan. Na aversu je polufigura Hrista sa nimbom i natpis IC-XC, a na reversu je krst sa globulima na kracima u čijim uglovima su slova: C (Φ) / N (D) (W. Wroth 1908, Pl. LXIII/10; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 192, inv. br. 884).

Ostali vizantijski novčići iz Katedrale (10) potiču iz vremena vladavine Alekseja I Komnina (1081–1118) i možda Jovana II Komnina (1118–1143). Iako je u Katedrali sačuvan relativno veći broj bakarnog novca iz perioda duge vladavine cara Aleksije I, koji se nakon njegove reforme (1092) naziva tetarteron (a zlatan novac – solid se zamenjuje hyperpyronom), on je prilično loše sačuvan. Šest od njih (inv. br. 727b, 353, 354, 355b, LIX; inv. br. 356, sl. 8/2) pripada jednom tipu koji na aversu ima ornamentisani krst na dva stepenika sa globulama na kracima i slova (CΦ/ΜΔ), a na reversu poprsje cara koji u levoj ruci drži glob sa krstom (W. Wroth 1908, Pl. LXV/19, 20; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 196, к. б. 921). Drugi tip tetarterona (inv. br. 751, sl. 9; inv. br. 17, 7) na aversu ima poprsje Hrista sa nimbom kako u levoj ruci drži Jevanđelje i IC-XC, a na reversu poprsje cara sa globom u levoj ruci (W. Wroth 1908, Pl. LXV/9; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 196, к. б. 915). Na novcu, čankastog oblika (inv. br. 563) kovanom u vreme Alekseja I ili Jovana II Komnina, delimično je čitljiv samo avers na kojem se naziru konture Hrista na niskom prestolu (W. Wroth 1908, Pl. LXIV/4, 5; В. Радић, В. Иванишевић 2006, 194, к. б. 898, 899). Na suženom delu novčić je perforiran, tako da je verovatno služio kao privezak. Jedan anonimni folis (inv. br. 326) na čijem se reversu nazire patrijaršijski krst sa globulama na krajevima, a na aversu Hristovo poprsje sa nimbom, mogao bi pripadati Grupi M, koja je kovana 1081–1092.

Početak vlasti cara Alekseja I je započeo borbama sa Normanima koji su iz južne Italije 1081. osvojili Drač prodrvši na Balkansko poluostrvo gde vizantijska vlast ponovo slabi. U ovim borbama dalmatinski gradovi usprotivili su se Vizantiji i stali na stranu Normana (Г. Острогорски 1969, 336–338). Za vreme cara Manojla I Komnina (1143–1180), unuka Alekseja I, po *Barskom rodoslovu*, Kotor je bio pod vlašću zetskog kneza Radoslava. Posle smrti ovog cara, srpski župan Nemanja je proterao poslednjeg zetskog vladara, kneza Mihaila i zauzeo čitavu njegovu državu sa primorskim gradovima (1185). Kotor će u okviru srpske srednjovekovne države, kao njena glavna pomorska luka preko koje se odvijala trgovina sa unutrašnjošću, ostati sve do 1371. (Ј. Ковачевић

1967, 402, 403, 408). Grad je kao najveći i najznačajniji srpski, primorski, trgovački i zanatski centar, imao privilegiju da kuje svoj novac za lokalnu upotrebu. Neki autori navode da je u Kotoru kovan novac još u XI veku, što bi kotorsku kovnicu u tom slučaju svrstalo među najranije u Dalmaciji. Zajedničko svim novcima kovanim u Kotoru, bez obzira ko je imao vlast nad gradom, je predstava Svetog Tripuna, zaštitnika grada.

Najstariji novac kovan u Kotoru (XIII vek?) ima na aversu lik Svetog Tripuna a na reversu gradsku kulu. Iz ovog perioda na prostoru Katedrale nađeno je 22 folara i 37 polufolara (oboli). Na folarima je na aversu stojeća figura sv. Tripuna kako u desnoj ruci drži koplje na čijem je vrhu ljljan, a na polufolarima poprsje sveca sa oreolom i skrštenim rukama na grudima. Predstava gradske kule na reversu na folarima ima izdignut središnji deo a na polufolarima se na središnjem zupcu kule vijori zastava. Natpisi na aversu se donekle, a na reversu bitnije razlikuju.

Šest folara (inv. br. 596, 508, 470, 458, 352, 481) je u lošem stanju očuvanosti. Od ostalih mogu se izdvojiti tri varijante. Prva (inv. br. 735, sl. 10; 334, 324) ima kulu sa krupnijim blokovima i izrazito izdignutim središnjim delom i po jedan sasvim mali bočni zubac. Ova vrsta ima natpis S TRIPhON na aversu i CATAR CIVIT na reversu (C. Stockert 1911, T. I/1, Abb. 4, 6). Na drugoj varijanti (inv. br. LII, sl. 10/1; LVIII, 28, 309, 343, 492, 648, 598) kula ima sedam viših zubaca, a natpis na aversu je SANTVS TRIFON, a na reversu CATARI CIVITAS (C. Stockert 1911, T. I/2, Abb. 8.). Treća varijanta (inv. br. 509, sl. 10/2; 132, 329, 242, 328) ima kulu od sitnih blokova, uzdignut središnji deo i po dva manja zupca sa strane. Natpis na aversu je SANTVS TRIFON i na reversu CATARI CIVITAS (C. Stockert 1911, T. I/3, Abb. 9). Jedan folar (inv. br. 475, sl. 10/2a) iz ove treće varijante, za razliku od svih ostalih, ima, poput polufolara, zastavu okrenutu na desno izdignutu na kraćem štapu na središnjem delu kule (K. Stockert 1911, Abb. 12).

Šest polufolara (inv. br. 415, 738, 255, 260, 18, 487) je gotovo nečitko. Predstave poprsja Sv Tripuna na aversu su gotovo iste dok natpis okolo ide u dve varijante – SANTUS TRIFONIS (inv. br. 474, sl. 11/1; 623, 360, 632, 636, 514, 649, 629, 627, 625, 633, 489, 619, 617, 471, LIV, 23, 20, 13, 723, 605, 476, 339, 18) i SANTVS TRIFONIS (inv. br. 526, sl. 11/2; 628, 480, 641, 603, 519), dok se po jedan primerak javlja sa greškom: SANTUS TRIFONISS (inv. br. 489) i SATUS TRIFONIS (inv. br. 471). Na reversima je natpis uvek isti M CATARENSIS, ali se predstava kula donekle razlikuje po krupnijim i sasvim sitnim blokovima (inv. br. 623, 514, 627, 625), po predstavi ulazne kapije kao i bočnih zubaca na vrhu kule, od kojih su neki dosta a neki slabo naglašeni. Svaka kula na najvišem centalnom zubcu ima po jednu zastavu na dužem štapu (sem inv. br. 632

A 730

R 730

A 356

R 356

R-2 cm

Sl. 8/1

R- 2 cm

Sl. 8/2

A 751

R 751

R- 1.8 cm

Sl. 9

A 735

R 735

R- 2 cm

Sl. 10

A LII

R LII

A 509

R 509

A 475

R 475

R- 2 cm

Sl. 10/1

R- 1.7cm

Sl. 10/2

R- 1.8 cm

Sl. 10/2a

A 474

R 474

R- 1.7cm

Sl. 11/1

A 526

R 526

R- 1.7 cm

Sl. 11/2

A 622

R 622

R- 2 cm

Sl. 12/1

A 526

R 526

R- 1.7 cm

Sl. 12/2

A 642

R 642

R- 1.7 cm

Sl. 13/1

A 640

R 640

R- 1.8 cm

Sl. 13/2

koji greškom pri kovanju ima dve zastave) okrenutu na levo (inv. br. 625,628, 633, 489, 619,617, 603,637, 339, 526, 641, 514, 649, 629, 627) ili na desno (inv. br. 360,623, 632, 636, 474, 480, 471, 23, 20, 13, 605, 476, 498, LIV) (K. Stockert 1911, T. I/5, 5a, 6, 6a).

U Kotor se kovao i novac srpskih vladara – srebrni groši i polugroši po uzoru na dubrovačke dinare, sa imenima careva Dušana i Uroša Nemanjića. U Katedrali prilikom poslednjih areholoških iskopavanja nije nađen ni jedan potpuno čitak novčić koji bi se sa sigurnošću mogao pripisati srpskim vladarima.

Car Uroš, poslednji srpski vladar iz dinastije Nemanjića, je u više navrata tražio od Venecije zaštitu Kotora od lokalnih dinasta, ali pošto su se Kotorani uverili da je srpski car potpuno nemoćan a da pravu pomoć neće dobiti ni od Pape ni od Mlečana, grad je 1370. ili početkom 1371. priznao vrhovnu vlast Ugarske u čijim okvirima će ostati do 1382. (P. Михаљчић 1981, 579–581). U periodu ugarske dominacije, za vreme vladavine Ludviga I (1342–1382), Kotor je zadržao pravo kovanja novca. Od šest nađenih novčića iz ovog perioda na prostoru Katedrale, zastupljena su dva tipa. Prvom tipu pripadaju dva novčića (inv. br. 622, sl. 12/1; 510) koji na aversu imaju stojeću figuru sv. Tripuna u dužoj odeždi sa palminom grančicom i krstom u rukama, okruženu tačkastom mandorlom i natpisom: S TRIPhON (CATH)ARENSI(S), a na reversu je kralj na prestolu sa krstom i šarom u rukama i natpis: (LO)DOVICUS R(E)X VNGARI (C. Stockert 1911, 132–55; Abb. 61, T IV/16). Drugom tipu pripada četiri novčića (inv. br. 642, sl. 12/2; 482, 454, 366) koji na aversu ima stojeću figuru sv. Tripuna u kraćoj odeždi sa palminom granom u desnoj ruci i natpis SANTVS (TR)IFON. Na reversu je ugarski grb i natpis (M C)A(TARE)NSIS (C. Stockert 1911, T I/11).

Politička previranja nakon smrti ugarskog kralja iskoristio je bosanski kralj Tvrtko I koji je dobio na upravu Kotor (1384) od naslednice ugarskog prestola. Vlast nad gradom Tvrtko je zadržao do 1391. I u periodu bosanske vlasti, u Kotoru je kovan novac. Prvi tip, od kojeg je u Katedrali nadjeno devet primeraka (inv.br 626, sl. 13/1; 466, 213, 207, 451, 515, 517, 630, 754), na reversu ima veliko slovo T sa bosanskom krunom iznad i natpisom CATARENSIS, a na aversu stojeću figuru sv. Tripuna u kraćoj odeždi sa palminom grančicom u desnoj ruci i natpis SANTUS TRIFONI (K. Stockert 1911, T. II/1). Od drugog tipa Tvrtkovog novca sačuvano je dvanaest primeraka (inv. br. 640, sl. 13/2; 467, 9, 12, 250, 313, 478, 494, 513, 571, 634, 639) koji na aversu imaju stojeću figuru sv. Tripuna u dužoj odeždi sa palminom grančicom u desnoj ruci i natpisom SANTUS TRIFONIS, a na reversu otvorenu (bosansku) krunu i legendu ChATARENSIS (Ljubić, T. XVI/19–21; Z. Radimiri, 1995–1998, 316; C. Stockert 1911, T. II/3, 4 ih pripisuje Ladislavu Napuljskom).

Kralja Tvrtka je nasledio Stjepan Dabiša (1391-1395), njega udovica Jelena (1395-1398), a zatim je gradom vladao kralj Ladislav Napuljski, koji je 1409. prodao sva prava na Dalmaciju Veneciji (Z. Radimiri, 2007, 150)

Period relativne nezavisnosti Kotora (1402-1420), kada je grad imao potpunu samoupravu, mada opterećenu ogromnim ratnim i privrednopolitičkim poteškoćama, uspostavljen je nakon smrti bosanskog kralja Tvrtka, a trajao je dok grad nije došao pod zaštitu i upravu Mletačke republike.

Iz ovog perioda u Katedrali je nađeno 29 folara, od kojih je jedanaest delimično ili gotovo nečitko (inv. br. 196, 323, II, 2, 308, 465, 732, 452, 423, 734, 445). Svi primerci i na aversu i na reversu imaju stojeću figuru sv. Tripuna sa štapom u desnoj ruci na čijem vrhu je krst i na aversu natpis: S TRIFON. Razlikuju se po predstavi Sv. Tripuna na aversu i po natpisu na reversu. Na pet primeraka svetac ima kraću odeždu (inv. br. 576, sl. 14/1; LVII, 728b, 301, 330) na aversu i natpis CATARA na reversu (C. Stockert 1911, T. I/10), a na osam dugačku (inv. br. 27, sl. 14/2; 752, LV, 32, 35, 284, 631, 363) odeću na aversu i natpis na reversu: CI KTARI (C. Stockert 1911, T. I/8). Samo jedan primerak (inv. br. 36) na reversi ima natpis CI KATRI.

Iz prevenecijanskog perioda u Katedrali se sačuvalo i 13 polufolara (obola) kovanih u dve varijante. Obe na aversu imaju poprsje sv. Tripuna sa skrštenim rukama na grudima, dok se reversi razlikuju. Kod prvog tipa, kod kojeg su sem jednog (inv. br. 44a) svi ostali novčići delimično čitljivi (inv. br. 477, 507, 595, 653, 336, 755, 597, 448, 479, 269, 364) na reversu je jednokraki krst. Natpis se javlja u dve varijante. Prva: SANTUS TRIPhONIS na aversu i S CATARENSIS na reversu (inv. br. 477, sl. 15) i druga: SANTVS TRIPHONIS na aversu i CHATARENSIS na reversu (inv. br. 507) (C. Stockert 1911, T. II/6). Druga varijanta na reversu ima stojeću figuru sveca sa kopljem u desnoj ruci i natpis: SA(N)TU(S) TRIFONIS na aversu i CA(TARENSIS) na reversu (inv. br. 19). Natpis na reversu ide preko svečeve glave, a ostali deo natpisa V NE u suprotnom pravcu, tako da se stiče utisak da je revers prekovan.

Međutim, Kotor je bio primoran da pred turskim pritiskom i učestalim napadima lokalne vlastele Balšića, a potom i Crnojevića, traži zaštitu moćnih Mletaka, koja je, posle više neuspehlikih pokušaja, uspostavljena 1420. (P. Михаљчић 1981, 26, 28). Pod Mletačkom republikom grad je ostao do 1797. i u tom periodu doživeo je procvat u oblasti gotovo svih zanata. Kotor je pod Venecijom uživao odredjeni stepen nezavisnosti tako da je prvi od dalmatinskih gradova dobio odobrenje da kuje sopstveni novac (1434-1640). Kotorska kovnica je najverovatnije bila smeštena unutar grada na Trgu od oružja u kojoj su radili kotorski kovničari. Po statutu, po dva kovničara su se smenjivala svakih šest meseci (Z. Radimiri 2007, 152, 154; И. Синдик 1950, 100).

A 576

R 576

R- 1.7 cm

Sl. 14/1

A 27

R 27

R- 2 cm

Sl. 14/2

A 477

R 477

R- 1.6 cm

Sl. 15

A 602

R 602

R- 1.8 cm

Sl. 16/1

A 731

R 731

R- 1.5 cm

Sl. 16/2

A 600

R 600

R- 1.8 cm

Sl. 17/1

A 453

R 453

R- 1.6 cm

Sl. 17/2

A 493

R 493

R- 1.5 cm

Sl. 18/1

A 214

R 214

R- 1.6 cm

Sl. 18/2

A 375

R 375

R- 1.4 cm

Sl. 19/1

A 435

R 435

R- 1.5 cm

Sl. 19/2

Iz perioda mletačke uprave Kotorom, na prostoru Kaedrale, nađen je najveći broj novčića (140). Novac potiče iz 15. veka, najverovatnije od osnivanja kovnice, tokom 16. pa do početka druge decenije 17. veka, mada ne u kontinuitetu (nedostaje novac oko 34 providura, ako se računa da su svi obavljali dužnost po tri godine). Tokom ovog perioda od oko 150, i više, godina monete se nisu bitno menjale ni u sastavu metala, veličini odnosno težini, ni u likovnim predstavama (Z. Radimiri, 2007, 152). Na aversu folara je uvek predstava sv. Tripuna u kraćoj odeći sa palminom granom u desnoj ruci, a često i sa modelom grada u levoj ruci, ponekad sa dugim ogrtačem (od providura Matea Bemba koji je upravljao gradom od 1538. do 1540.) i natpisom: SANTVS TRIFON ili SANTUS TRIFON. Na reversu je uvek krilati, mletački lav sa oreolom najčešće u tačkastom krugu, frontalno postavljen, ispod kojeg se često javlja i trougaoni grb providura (sem kod inv. br. 581, gde je grb u obliku šestougla), oko kojeg ide natpis: S MARCVS VENETVS ili S MARCUS VENETUS na reversu. Od providura Đeronima Orija (1492–1494), među novcem nađenim na prostoru Katedrale, oko pomenutih predstava na aversu i reversu nalazi se nešto izmenjen natpis: S TRIFON CATARI/S MARCVS VENETI. Od providura Vičenza da Kanala (1581–83) revers folara se menja, krilati lav je u istačkanom kvadratu sa grbom na donjoj stranici, a pored ostalih strana su slova S–M–V.

Iz ovog perioda osim folara nađeno je i pet četiri, kao i tri srebrna novčića.

Mletački folari, kao i ostali novčići iz Katedrale, prilično su loše očuvani. Od ukupno 131 folara, oko 14 posto, tj. 20 komada (inv. br. 39 c, 47, 96, 100, 101, 171, 265, 267, 283, 295, 404, 424, 436, 437, 441, 455, 457, 505, 521, 744) je gotovo nečitko, ali ih je na osnovu nekih detalja bilo moguće svrstati u ovu grupu kotorskog novca. Jedan od ovih novčića (inv. br. 404) je namerno prepolovljen na dva dela koja su verovatno korišćena kao sitan novac.

Trinaest primeraka (inv. br. 602, sl. 16/1; 589, 486, 624, 635, 450, 609, 669, 589, 601, 610, 673, 663) nema inicijale providura (C. Stockert 1911, T.II/9; str. 24, Abb.7), a jedan (inv. br. 731, sl. 16/2;), sa obe strane stojeće figure sv. Tripuna koji u levoj ruci drži model grada?, ima dve zvezdice (C. Stockert 1911, T.IV/13?; Abb.309, 315?). Na aversu je natpis: SANTVS TRIFON, a na reversu: S MARCVS VENETVS.

Ostali folari imaju sa obe strane sveca inicijale providura, na osnovu čije uprave Kotorom je moguće odrediti preciznije period u kom su kovani.

Šest primeraka (inv. br. 600, sl. 17/1; 660, 439, 279, 662, 664) ima inicijale L–B koji pripadaju providuru Leonardu Bembu/Leonardo Bembo koji je upravljao Kotorom od 1442. do 1445. (C. Stockert 1911, 25; Abb.14).

Tri folara sa inicijalima I–L (inv. br. 440, 195, 177) kovana su za vreme providura Cuana Johanesa Liona/Zuann (Iohannes) Lion (1449–1451) (C. Stockert 1911, 26; Abb.26).

Osam (inv. br. 599,258, 661, 658, 287, 665, 209, 672) ima inicijale A–B koji potiču od imena providura Alvisea Bafa/Alvise Baffo (1451–1453) ili Alvizea Lodovica Bona/Alvise Lodovico Bon (1465–1467) (C. Stockert 1911, 26; Abb. 35; Z. Radimiri, 1995–1998, 318).

Jedan foliar (inv. br. 427,), sa sačuvanim slovom Z sa desne strane sveca, kovan je, najverovatnije, u vreme providura Cuana Barba/Zuann Barbo (1454–1456). Specifičnost ovog folara je što izgleda sv. Tripun u levoj ruci drži model grada, a slovo Z zamenjuje S u natpisima (ZANTVZ T(R)IFO(N))/(S MA)RCVZ VENE(TVS) (C. Stockert 1911, T.II/12).

Na dva novčića (inv. br. 200,;VI) javljaju se slova A–D, inicijali providura Arsenija Duoda/Arsenio Duodo (1457–1459) ili Antonija Dona (1459–1462) (C. Stockert 1911, 27; Abb.42).

Tri folara (inv. br. 248, 97, 197) imaju inicijale S–B providura Staea Balbe/Stae Balba (1467–1469) (C. Stockert 1911, 27; Abb.45).

Pet (inv. br. 194, 464, 296 b, 21, 670), sa inicijalima B–G, je kovano u vreme providura Bertuća Gabrijela/Bertuccio Gabrielo (1470–1473). Na reversu, ispod krilatog lava, frontalno postavljenog, vidljiv je njegov grb (C. Stockert 1911, 30, Abb. 74).

Osam folara (inv. br. 199, 590, 725, 198, 99, 438, 425, 443) ima sa strane slova F–L, inicijale providura Frančeska Lipomana/Francesco Lippoman (1477–1481) ili Frančeska Liona/Francesco Lion (1485–1486) (C. Stockert 1911, T.III/1; str. 29, Abb. 62; Z. Radimiri, 1995–1998, 318, 319).

Od pet novčića, na tri (inv. br. 453, sl. 17/2; 488, 491), su se sa desne strane sačuvala slova IE, a ispod leve ruke u kojoj sv. Tripun drži model grada, slovo O, što su inicijali imena providura Đeronima Orija/Geronimo Orio (1492–1494). Na reversu je ispod lava, frontalno postavljenog, njegov grb sa tri horizontalne linije. Na ostala dva primerka (inv. br. 417, 234) sačuvalo se samo početno slovo prezimena – O (C. Stockert 1911, T. III/4). Na aversu i reversu ovih novčića natpisi se razlikuju u odnosu na folare iz prethodnih perioda: S TRIFON CATARI i S MARCVS VENETI. Ovi natpisi zadržaće se na novcima i kasnijih providura.

Na dva izuzetno slabo sačuvana novca (inv. br. 42; 416), vidljiva su, najverovatnije, slova P–L, početna slova imena providura Pjetra Liona/Pietro Lion (1496–1497) (C. Stockert 1911, 29; Abb. 66; T. III/3).

Dva, takođe, veoma slabo čitljiva novčića (inv. br. 176, 495), na osnovu inicijala S–C, mogla su biti kovana u vreme providura Sebastijana Kontarinija/Sebastiano Contarini (1501–1503) (Stockert, 33; Abb. 105). Na trećem novčiću (inv. br. 205) vidljivo je samo slovo C, koje može pripadati prezimenu ovog providura ili njegovom prezimenjaku Olivijeriju Kontariniju/Olivieri

Contarini koji je upravljao gradom dve godine nakon njega (1505–1507), a od kojeg se na prostoru Katedrale sačuvao jedan foliar (inv. br. 512) sudeći po grb u čijem je gornjem delu ljljan (C. K. Stockert 1911, str. 68).

Iz vremena providura Paola Valaresa/Paolo Valaresso (1508–1510) sačuvala su se dva folara (inv. br. 708, 266) koji imaju inicijale P–V (C. Stockert 1911, T.III/6; str. 33).

Četiri novčića (inv. br. 401, 270, 230, V) sa inicijalima P–Z kovani su za vreme providura Pjera Zona/Piero Zon (1514–1515), kome je Mletački senat odobrio da naruči nove kalupe kod dubrovačkih zlatara, obezbedivši na taj način bolji kvalitet kotorskog novca. Na tri primerka ispod lava, frontalno postavljenog, sačuvao se i grb, podlejn kosim linijama (C. Stockert 1911, T.III/7; str. 34, Abb.134; Z. Radimiri, 1995–1998, 319).

Na folaru (inv. br. 447) vidljiv je samo avers koji ima sv. Tripuna sa modelom grada u levoj ruci, ispod koje je vidljivo slovo T. Sudeći po ikonografiji i početnom slovu prezimena, mogao je biti kovan u vreme providura Vičenca Trona/Vicenco Tron (1517–1520) (C. Stockert 1911, T.III/8).

Jedan gotovo nečitak novac (inv. br. 124) na osnovu nekih detalja i sačuvanog slova M, sa desne strane, mogao bi pripadati vremenu providura Moiza Venijera/Moise Venier (1523–525) ili Marka Barba/Marco Barbo (1527–1528) (C. Stockert 1911, T.III/9, 13; Abb.144, 158).

Sedam folara (inv. br. 493, sl. 18/1; 102, 442, 259, 506, 497, 179) kovano je u vreme providura Domenga Gritija/Domenigo Gritti (1526–27). Na aversu su inicijali D–G, a na četiri primerka na reversu je grb koji u gornjoj polovini ima + (C. Stockert 1911, T.III/12; Abb. 154).

Četiri, sem jednog, prilično slabo očuvana novčića (inv. br. 403, 181, 456, 671), sa inicijalima M–B, pripadaju vremenu providura Marka Barba/Marco Barbo (1527–1528). Na aversu ovih novčića sv. Tripun u levoj ruci drži model grada, a na reversu se u jednom slučaju nalazi veći grb ispod lava, frontalno postavljenog (C. Stockert 1911, 37, Abb. 158).

Dva folara (inv. br. 214, sl. 18/2; 264) imaju inicijale B–V, početna slova imena i prezimena providura Benedeta Valierija/Benedetto Valieri (1530–32). Na čitljivijem novčiću i na aversu i na reversu natpis je nešto izmenjen: (S TRIP)HON CATHAR(I) i (S MARCVS VENET)VS (C. Stockert 1911, 37, Abb. 166).

Na delimično čitljivom novcu (inv. br. 742) na aversu su vidljivi inicijali providura Frančeska Sanudoa/Francesco Sanudo (1533–34), a na reversu ispod lava, frontalno postavljenog, je njegov grb (C. Stockert 1911, 38, Abb. 174).

Iz vremena kotorskog providura Canea Johanesa Matea Bemba/Zano (Iohannes) Matteo Bembo (1538–1540), sa inicijalima IM–B, sačuvalo se pet

folara (inv. br. 375, sl. 19/1; 272, 211, 418, 407). Na ovim novčićima sv. Tripuna na aversu, ima dugački ogrtač a u levoj ruci drži model grada. Na reversu se ispod lava, frontalno postavljenog, nalazi providurov grb podeljen na tri polja u kojima je po jedan stilizovan krst (C. Stockert 1911, 39, Abb. 193).

Gotovo nečitak novac (inv. br. 39a) koji se na osnovu grba sa kosim linijama na reversu može vezati za providura Lorenca Salomona/Lorenzo Salomon (1542–1543) (C. Stockert 1911, 56, Abb. 327).

Iz vremena providura Batista Barbara/Battisto Barbaro (1546–1548) na prostoru katedrale sačuvalo se deset folara u dve varijante. Prva na aversu ima sv. Tripuna sa dugačkim ogrtačem i modelom grada u rukama i slovima B–B sa strane (inv. br. 435, sl. 19/2; 516, 103b, 165, 405, 408, 410, 412, 736), a druga poprsje sv. Tripuna sa modelom grada u levoj ruci i inicijalima B–B ispod poprsja (inv. br. 182, sl. 20/1). Oba tipa na reversu imaju grb sa *kružnicom* ispod lava, frontalno postavljenog (C. Stockert 1911, 40, Abb. 200, 206).

Tri folara sa inicijalima F–P (inv. br. 189, sl. 20/2; 178, 286) kovani su za vreme uprave providura Frančeska Priulija/Francesco Priuli (1562–1563). Na aversu sv. Tripun ima dugačak ogrtač, a na reversu je grb providura (C. Stockert 1911, 41, Abb. 222).

Jedan jako izlizan novčić (inv. br. 10) na aversu ima stojeću figuru sv. Tripuna sa dugačkim ogrtačem i modelom grada u levoj ruci ispod kojeg je vidljiv inicijal C, koje bi mogao biti početno slovo prezimena providura Jakopa Celzia/Jakopo Celsio (1563–1565) (C. Stockert 1911, 42, Abb. 226).

Dva slabije očuvana novčića (inv. br. 141, 114) na aversu imaju sv. Tripuna sa dugim ogrtačem i inicijale V–C koji upućuju na providura Vićenca da Kanala/Vicenzo da Canal (1581–1583). Novina na ovim novčićima je da se na reversu krilati lav nalazi, frontalno postavljen, u kvadratu na čijoj je donjoj stranici grb providura koji je vertikalnom linijom podeljen, i u svakom delu se nalazi po tri ljljana. Pored ostale tri stranice kvadrata su slova (S)–M–V (C. Stockert 1911, T. IV/3; 47, Abb. 267).

Folar (inv. br. 581, sl. 21/1) na aversu ima sv. Tripuna u kraćoj odeždi i palminom granom u desnoj ruci a sa strane inicijale MA–V koji su početna slova imenu providura Marka Antonija Venijera/Marco Antonio Venieri (1583–1586). Na reversu je krilati lav, frontalno postavljen, u kvadratu sa šestougaonim grbom na donjoj starnici i slovima (S)–M–V (C. Stockert 1911, 47, Abb. 273).

Na novčiću (inv. br. 709) na aversu je vidljiv samo donji deo kraće odeće sv. Tripuna, a na reversu, koji je takođe slabo očuvan, vidljiv je deo krilatog lava, frontalno postavljenog, i kvadrata sa grbom ukrašenim predstavom krsta, koji je pripadao providuru Can Frančesku Bragadinu/Zan Francesco Bragadin (1604–1606) (C. Stockert 1911, 51, Abb. 298).

Tri folara (inv. br. 271, 70, 667) kovana su za vreme providura Đeronima da Moline/Geronim da Molina (1610–1612). Na aversu sv. Tripun u levoj ruci drži model grada a pored njega su inicijali G–M. Na reversu je krilati lav, frontalno postavljen, u kvadratu i ispod grb providura (C. Stockert 1911, 51, Abb. 300).

Iz perioda mletačke uprave nad Kotorom u gradu su kovani i polufolari, od kojih je na prostoru Katedrale nađeno četiri primeraka (inv. br. 395, sl. 21/2 ; 607, 666, 233). Oni na aversu imaju poprsje sv. Tripuna sa skrštenim ili savijenim rukama na grudima i natpis: SANTVS TRIFONIS, a na reversu krilatog lava i natpis SANTVS MARCVS (C. Stockert 1911, 5, Abb. 2).

Od srebrnih novčića – polugroša iz vremena mletačke uprave nad gradom, sačuvala su se tri primerka (inv. br. 580, sl. 22; 164a, 232). Oni po ikonografiji liče na folare sa natpisom S TRIFON CATARI na aversu i S MARCUS VENETUS na reversu. Razlika je što se svetac na aversu nalazi, kao i krilati lav, frontalno postavljen, na reversu, u tačkastom krugu. Na osnovu sačuvanih inicijala na aversu, znamo da su polugroši nađeni u Katedrali kovani za vreme providura Alvizea Minotoa/Alviso Minotto (1565–1567) i Cuana Loredana/Zuann Loredano (1590–1592) (C. Stockert 1911, Abb. 368, 357, 69–70).

Na prostoru Katedrale nadjeni su i novčići iz drugih dalmatinskih gradova koji su kovali svoj novac – Dubrovnika, Bara, Ulcinja, Skadra i Drivasta.

U Dubrovniku je radila kovnica od 1337. do 1803. godine. U vreme kada je grad bio pod vrhovnom vlašću Venecije (1205–1358) dobio je pravo da kuje sopstveni novac. Od 1358. do 1526. Dubrovnik priznaje vlast Ugarske, a nakon njene propasti na čelu sa domaćim knezom je pod vrhovnom vlašću Turske (do 1815). Kotor i Dubrovnik bili su tesno povezani trgovačkim poslovima i rodbinskim vezama, ali su često bili i u sukobu zbog ličnih interesa.

Od dubrovačkog novca u Katedrali je nađeno sedam bronzanih novčića – minci i jedan srebrni – polugroš.

Mince (inv. br. 174, sl. 23/1; 377, 261, 655, 608, 606, 604) potiču iz sredine XIV veka. Na aversu imaju profil mladića u rimskoj togi sa lovorovim vencem na glavi, bez ikakvog natpisa. Na reversu je gotičko slovo R (od Ragusa) okruženo sa četiri zvezdice (M. Pemmerap 1925, str. 9, tip 1, T. 1, 2, 3).

Srebrni dubrovački novac, groseto/grossetto ili dinarić (inv. br. XXIII, sl. 23/2) potiče iz 17. veka. Na aversu je stojeća figura sv. Vlaha, zaštitnika grada, i natpis S BLA(S)IVS (RAGUSII), a na reversu je stojeća figura Isusa Hrista i legenda TVTA SA(LVS)/sigurno spasenje. Na aversu sa obe strane sveca ispisana je godina 16–66. (M. Pemmerap 1925, str. 136).

Za južnodalmatinske gradove se ne zna tačno kada su počeli da kuje sopstveni novac, ali je on sigurno kovan u vreme vladavine zetske vlastele Balšića.

Balšići su kovali novac u periodu od 1372. do 1420. Kovnice su postojale u Skadru (1372–1392), a zatim u Baru i Ulcinju. U ovim kovnicama kovan je bronzani novac – folari kao i srebrni – dinari.

Skadar je bio pod vlašću Vizantije do oko 1040. kada ulazi u sastav Zete, koju je 1185. osvojio srpski knez Nemanja. Od 1355. gradom vlada porodica Balšića, koja je tu imala i kovnicu novca, u kojoj su osim folara kovani i dinari Balše II Balšića (1378–1385), Đurđa II Stracimirovića (1385–1403) i Konstantina Balšića (c. 1391–1395). Od 1391. grad je pod vlašću Mletačke republike (do 1403.), pa Balšići kovnicu premeštaju u Bar (B. Радић, B. Иванишевић 2001, 68). Iz skadarske kovnice na prostoru Katedrale nađeno je deset folara, lošije sačuvanih, koji se mogu podeliti u tri varijante. Prve dve emisije anonimnih folara kovane su u drugoj polovini XIV veka, a treća emisija folara krajem XIV i početkom XV veka.

Od prvog tipa sačuvala su se tri novčića (inv. br. 38, sl. 24/1; 31, LVI) koja na aversu imaju stojeću figuru svetitelja sv. Stefana sa bisernim oreolom i natpisom S STEFANVS, a na reversu stojeću figuru Hrista sa bisernim oreolom i natpis SCVTARENSIS (K. Јиричек, Ј. Радоњић 1984, 204; K. Stockert 1910, str. 19/43, Typus III,1).

Od drugog tipa sačuvala su se tri novčića, od kojih je jedan (inv. br. 472) gotovo nečitak. Ostala dva (inv. br. 192, sl. 24/2; XXXVI) na aversu imaju stojeću figuru sveca sv. Stefana sa tačkastim nimbom i natpis (STEF)A NE, a na reversu grb podeljen horizontalnom linijom. U gornjem užem delu su tri ljljajana, a donji deo je ištraftan kosim linijama koje se seku. Okolo ide natpis: (SCVTRINENSIS) (K. Stockert 1910, str. 16/29 ILI 33, Typus I,3).

Od trećeg tipa kovanog za vreme mletačke uprave sačuvala su se četiri folara (inv. br. 657, sl. 25/1; IV, 659, 4). Oni na aversu imaju stojeću figuru sv. Stefana u mandorli i natpis S STEFANVS SCVTARENSI, a na reversu je mletački, krilati lav, frontalno postavljen, u tačkastom krugu i legenda (S MARC)VS V(ENET)IARVM. Na osnovu sačuvanih inicijala na aversima folara, znamo da su dva (inv. br. IV, 4) sa slovima S–ST i ispod P–M, kovana za vreme providura Paola Morozinija/Paolo Morosini (1439–1440), a jedan sa slovima S–(ST) i ispod (–)B, za vreme Đovana Cuona Boldua/Giovanni Zuone Boldu (1435–1437) (K. Stockert 1910, str. 34/154).

Iz Drivasta, koji se nalazio u neposrednoj blizini Skadra, na prostoru Katedrale, nađeno je devet novčića (inv. br. LIII, sl. 25/2; 34, 322, XXXVI, 254, 3, 33, 208, 316), prilično loše očuvanih. Svi pripadaju jednom tipu. Na aversu je svetac sa tačkastim nimbom koji sedi na prestolu oko kojeg ide natpis DRIVASTI, a na reversu je Bogorodica koja sa malim Hristom u krilu sedi na ukrašenom prestolu sa visokim naslonom iznad kojeg je ligatura MR–☉v (Corpus Nummorum Italicorum, knj. VI, 1923, str. 450, Tav. XXXIX/5).

A 182

R 182

R- 1.6 cm

Sl. 20/1

A 189

R 189

R- 1.5 cm

Sl. 20/2

A 581

R 581

R- 1.6 cm

Sl. 21/1

A 395

R 395

R- 1.7 cm

Sl. 21/2

A 580

R 580

R- 1.7 cm

Sl. 22

A 174

R- 1.5 cm

Sl. 23/1

R 174

A XXIII

R- 1.7 cm

Sl. 23/2

R XXIII

A 38

R- 2.1 cm

Sl. 24/1

R 38

A 192

R- 2 cm

Sl. 24/2

R 192

A 657

R- 2 cm

Sl. 25/1

R 657

A LIII

R- 2 cm

Sl. 25/2

R LIII

U Baru se započelo sa kovanjem groša Đurđa II Stracimirovića, nakon gubitka Skadra (1391)(В. Радић, В. Иванишевић 2001, 68). U barskoj kovnici, do 1443. kada grad dolazi pod upravu Mletačke republike, kovane su i dve vrste anonimnih folara, i obe su nađene u Katedrali. Od prvog tipa sačuvano je tri primerka (inv. br. 163, sl. 26/1; 504, 674) u prilično dobrom stanju. Na aversu je sv. Djordje sa nimbom kako jaše na konju, okrenutom na desno, i dugačkim kopljem ubija aždaju. Sa leve strane iznad konja su slova S G. Na reversu je stojeća figura sveca sa nimbom u ratničkom odelu kako dugim kopljem ubija aždaju i natpis D ANTIVR (С. Димитријевић 1977, str. 138, br. 98). Od drugog tipa sačuvan je jedan, slabo čitljiv, folar (inv. br. 43, sl. 26/2) na čijem aversu je veliko slovo A od ANTIBAR, a na reversu je veliko latinično slovo G od GEORGIUS (С. Димитријевић 1977, str. 138, br. 97).

Iz kovnice u Ulcinju (1391–1423), koja je zadovoljavala lokalne potrebe za sitnim novcem, u Katedrali su nađena dva anonimna folara koja pripadaju različitim varijantama. Oba na reversu imaju predstavu Bogorodice sa malim Hristom u krilu kako sedi na ukrašenom prestolu sa visokim naslonom. Na aversu jednog novčića (inv. br. 29, sl. 27/1) je *Božje jagnje* koje prednjom nogom pridržava zastavu sa krstom na vrhu i natpis M (DE D)VLCINO (С. Димитријевић 1977, br. 98). Na aversu drugog novčića (inv. br. 650, sl. 27/2) je gradska tvrđava sa palmom na kružnom ulazu (*Историја Црне Горе* 2, 1970, 64, sl. 6, Fototeka S. Dimitrijevića).

U Katedrali su nađena i 73 novčića koji su kovani u Veneciji i eventualno drugim italijanskim gradovima.

Devet bronzanih novčića kovano je u Veneciji tokom XVI i XVII veka. Najveći broj novčića, njih sedam (inv. br. 359, sl. 28/1; 281, 382a, 166, 729b, 103a, 173) na aversu imaju jednokraki krst u krugu a na reversu mletačkog, krilatog lava, frontalno postavljenog. Natpisi se razlikuju u zavisnosti od dužda u čije vreme je novac kovan. Na samo dva novca su ostali vidljivi natpisi. Prvi (inv. br. 359), koji na aversu ima legendu (PET L)AVREDA DVX a na reversu s S MARCVS VENET, kovan je za vreme dužda Pjetra Loredana/Pietro Loredan (1567–1570) (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. II, 302, T.XXXII/5). Drugi (inv. br. 281) bi mogao da ima natpis na aversu (IOAN COR)NE(L) D, a na reversu SA(NCT)V(S)M(ARCVS V)E(N) koji se vezuju za dužda Đovanija Kornera/Giovani Corner (1625–1629) (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 191/121; T.LXVII/8). Za vreme dužda Pjetra Loredana (1567–1570) kovan je još jedan novčić (soldino) (inv. br. 294), drugog tipa, koji na reversu takođe ima krilatog lava, frontalno postavljenog, i natpis S(MAR)CV(S)V(ENETVS), dok je na aversu predstava dužda u duplom krugu, koji kleči i drži obema rukama zastavu, a natpis glasi P(ETRVS LAVR)ED(AN) (D)VX (N.

Papadopuli Aldobrandini 1907, str. 303; T. XXXII/9). Treći tip zastupljen je jednim novcem (inv. br. XXV, sl. 28/2) koji na reversu ima predstavu sa jedne strane sv. Marka okrenutog na desno kako desnom rukom drži zastavu, a sa druge dužda koji obema rukama drži zastavu i natpis S M VENA PRI. Na aversu je stojeća figura Hrista u krugu koji u levoj ruci drži knjigu, a desnom blagosilja. Ovaj novac je možda kovan za vreme dužda Antonija Priulija/Antonio Priuli (1618–1629) (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, T. LXIV/5 – samo sličan).

Još jedan novac nađen u Katedrali se vezuju za Veneciju. Dobro očuvani cekin/zecche minori (inv. br. 66, sl. 29/1) s kraja XVI veka, na aversu ima krilatog lava okrenutog na desno u tačkastom krugu i natpis PASCALC(I)CINIA DVCE VENET(IA)R ET C DNI 1593. Na reversu je krst u tačkastom krugu i ispod PALMA (grad Palmanove, u provinciji Udine) oivičeno šemati-zovanim bedemom i iznad IN HOC SIGNO TVTA. Po rubu novca ide natpis: FORIIVLII ITALIE ET CHRIS FIDEI PRO(P)VGNACVLVM (Corpus Nummo-rum Italicorum, knj. VI, 1923,). Novac je kasnije perforiran i nošen je kao medaljion.

Jedan vrlo slabo vidljiv novčić (inv. br. 212), na reversu ima jednokraki krst u krugu i možda natpis (CI)V(ITAS), a na aversu možda veliko slovo A? (oko kojeg ide natpis P A D V). Ako je ova ikonografija tačna, onda on pripada tipu novčića kovanih u Padovi za vreme Frančeska II da Karara/Francesco II da Carrara (1390–1405) (Corpus Nummorum Italicorum, knj. VI, 1923, T. XIX/26).

Preostala četiri tipa novaca kovani su u Veneciji za dalmatinske gradove i jonska ostrva.

Najstariji tip nađen u Katedrali, kovan od 1519. do 1604. godine za dal-matimske gradove, na aversu ima Bogorodicu sa tačkastim nimbom koja u rukama drži malog Hrista i slova okolo R C L A. Ispod nje su različiti inicijali u zavisnosti od dužda u čije su vreme kovani. Na reversu je krilati, mletački lav, frontalno postavljen, u kvadratu sa četiri zvezdice pored stranica. Od ovog tpa na prostoru Katedrale nađeno je 31 primerak od kojih je šest (inv. br. 449, 468, 39e, 113, 753, 39f,) gotovo nečitko. Na devet novčića (inv. br. 740, 756, 210, 125, 24, 473, 446, 275b, 490) ispod crte, ispod Bogorodice, se nalaze inicijali A C, početna slova dužda Alvizea Kontarinija/Alvise Contarini (1547–1548) (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 470 i dalje, NB. 276–297; T. XLIV i dalje). Na dva (inv. br. 484, 739) su inicijali V S, početna slova imena dužda Vetora Zalomona/Vettor Salomon (1539–1544). Na tri primerka (inv. br. 485, sl. 29/2; 406, 428), su inicijali A V, na dva (inv. br. 737, 389) N D, na jednom (inv. br. 469) L A, na jednom (inv. br. 268) N M, a na osam novčića (inv. br. 400, 422, 39b, 39d, 180, 204, 678, 741) se nisu sačuvala slova.

A 163

R 163

R- 1.9 cm

Sl. 26/1

A 43

R 43

R-1.9 cm

Sl. 26/2

A 29

R 29

R- 2 cm

Sl. 27/1

A 650

R 650

R-1.6 cm

Sl. 27/2

A 359

R 359

R- 1.2 cm

Sl. 28/1

A XXV

R XXV

R-2 cm

Sl. 28/2

R- 4.2 cm

Sl. 29/19

R-1.8 cm

Sl. 29/2

R- 2.9 cm

Sl. 30/1

R-2.7 cm

Sl. 30/2

R- 2 cm

Sl. 31

Sledeća vrsta novca – gazete/gazette, namenjene Dalmaciji i severnoj Albaniji, od kojih je u Katedrali nađeno 21 komad, kovana je u periodu od 1640. do 1797. Na najvećem broju primeraka (inv. br. 381b, sl. 30/1; 384, 94, 136, 134, 93, 123, 67, I, 240, 370, 680, 621, 253, 399), na aversu je natpis u tri reda: DALMA/ET/ALBAN, a na reversu je krilati, mletački lav, frontalno postavljen, oko kojeg ide natpis: S MARC VEN ili SAN MARC VEN (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 927/ N.8; T. CXLVIII/4, 7). Nešto skraćena varijanta (inv. br. 137, 231, 135, 68, 542, 140) na aversu ima natpis DALM/ET/ALBAN, a na reversu oko lava ide natpis S MARC VEN (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 932/ N. 42; T. CXLVIII/6). Jedna gazeta ima najduži natpis na aversu DALMAT/ET/ALBAN, a na reversu oko lava ide natpis S MARC VEN (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 931/ N. 37; T. CXLVIII/5). Na reversu ispod crte, ispod lava, svi ovi novci imaju rimsko II (oznaka da se sastoje od 2 bakrena solda).

Na prostoru Katedrale nađena je još jedna vrsta gazeta (9) kovana za jonska ostrva. Na reversu se nalazi krilati, mletački lav, frontalno postavljen i natpis S MARCVS VEN. U dnu je rimsko II, oznaka da se sastoje od 2 bakrena solda. Na aversu većeg broja primeraka (inv. br. 574, sl. 30/2; 138, 139, 69, 749, VII) nalazi se nešto kraći naziv tri jonska ostrva (Krf, Kefalonija i Zakintos) u tri reda: CORF/CEFAL/ZANT, a na dve gazete (inv. br. XII, VIII) duži natpis: CORFV/CEFALON/ZANTE (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, str. 941/108).

Od još jedne slične vrste, bakarnog novca – solda u Katedrali su nađena dva primerka. Na aversu (inv. br. 532, sl. 31; XXVI) se nalazi ispisano u dva reda SOL/DINO. Iznad natpisa je jedna, a ispod tri zvezdice. Na reversu je krilati, mletački lav, frontalno postavljen, sa dve zvezdice pored njega. Ispod crte, ispod zmaja je I 4 (po nominalnoj vrednosti polovina od prethodnih) (N. Papadopuli Aldobrandini 1907, knj. III, T. CL/4).

Najpoznija vrsta novca nađenog u Katedrali potiče iz vremena kada je Kotor bio pod austrijskom odnosno austrougarskom vlašću. Posle Mletačke republike, 1797. grad je došao pod upravu Austrije, da bi ga već 1810. zauzeo Napoleon. Međutim, 1814. Kotor je ponovo vraćen Austriji (do 1918).

Iz vremena Franca II (1768–1835), poslednjeg nemačkog i prvog austrijskog cara i ugarskohrvatskog kralja, sačuvao se jedan bakreni krojcer (inv. br. 257, sl. 32/1; XXVI) koji na aversu ima bistu cara u profilu, okrenutu na levo i natpis FRANC II D G R I S A (G)E HV BO REX A A. Na reversu je oznaka nominalne vrednosti – 1 u ukrašenom krugu koji je deo dvoglavog orla koji u kandžama drži po jedan dugački mač. Levo i desno od njega vidljiva je godina kovanja 1800 (L. Huszár 1979, str. 295/2027).

Ostalih pet krojčera potiču iz vremena Franca Jozefa I (1848–1896), prvog austrougarskog i eventualno Franca Ferdinanda (1896–1914) poslednjeg austrougarskog cara. Dva primerka (inv. br. 583, 378) su kovana 1861. i imaju nominalnu vrednost od četiri krojčera, što je zapisano na reversu: 4/1861/B. Okolo je venac. Avers je potpuno nečitak (L. Huszár 1979, str. 309/2168). Jedan krojčer (inv. br. 618) kovan je 1868, što se vidi sa reversa: 1/1868/(KB). Okolo je venac koji se samo nazire. Avers je potpuno nečitak (L. Huszár 1979, str. 311/2183). Poslednja dva novca (inv. br. 616, sl. 32/2; 434) imaju nominalnu vrednost od dva krojčera, a kovana su 189_, što je zapisano na reversu, a na aversu je vidljiv samo dvoglavi orao, dok natpis nije. Ako je godina kovanja posle 1896. onda je novac kovan u vreme Franca Ferdinanda (L. Huszár 1979, str. 310/2174, samo sličan).

Na prostoru Katedrale nađen je i jedan turski i pet srednjovekovnih islamskih novčića.

Osmanlijski bakarni novac – mangir (inv. br. 278, sl. 33/1) kovan je za vreme cara Selima I (1512–1520) u Istanbulu (novac je pročitao S. Srećković).

Od islamskog srednjovekovnog, ili poznijeg, novca sa natpisima na arapskom jeziku, dva su gotovo nečitka (inv. br. 345, 310), dok ostala tri (inv. br. 575, sl. 33/2.; 643, 726) imaju relativno čitljive natpise u više redova.

LITERATURA:

- N. Papadopuli Aldobrandini, *Le monete di Venezia*, parte II (1472–1605) e parte III, Venezia, 1907.
- С. Димитријевић, *Средњовековни српски новац*, Београд, 1977.
- М. Гарашанин, *Црна Гора у освит писане историје*, Историја Црне Горе 1, Титоград, 1967, 89–143.
- М. Гарашанин, *Црна Гора у доба Римског царства*, Историја Црне Горе 1, Титоград, 1967, 143–281.
- Група аутора, *Corpus Nummorum Italicorum*, knj. VI, *Veneto: Zecche minori*, Roma, 1923.
- L. Huszár, *Münzkatalog Ungarn, von 1000 bis Heute*, Battenberg, 1979.
- V. Ivanišević, *Novčarstvo srednjovekovne Srbije*, Beograd, 2001.
- К. Јиричек, Ј. Радоњић, *Историја Срба*, књ. II, Београд, 1984.
- Ј. Ковачевић, *Од доласка Словена до краја 12. вијека*, Историја Црне Горе 1, Титоград, 1967, 281–447.
- Š. Ljubić, *Opis jugoslavenskih novaca*, Zagreb, 1875.
- П. Мијовић, *Acrivium–Decatera–Котор у светлу нових археолошких открића*, Старинар н.с., 1962–1963, XIII–XIV, 37
- Р. Михаљчић, *Два царства*, Историја српског народа, I, Београд, 1981, 579 – 581
- Р. Михаљчић, *Доба обласних господара*, Историја српског народа, II, Београд, 1981.

A 257

R 257

R- 2.3 cm

Sl. 32/1

A 616

R 616

R- 1.9 cm

Sl. 32/2

A 278

R 278

R- 1.3 cm

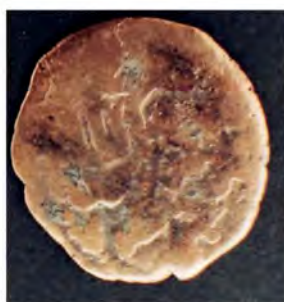
Sl. 33/1

A 575

R 575

R- 1.9 cm

Sl. 33/2

- Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1969.
- З. Radimiri, *Jedan nalaz starog kotorskog novca*, Godišnjak Pomorskog muzeja XLIII–XLVI, Kotor, 1995–1998.
- З. Radimiri, *Kotorska kovnica pod mletačkom upravom (1434–1640)*, Radovi sa naučnog skupa Novac u Crnoj Gori, (Cetinje 19–20. april 2006), Cetinje, 2007.
- В. Радић, В. Иванишевић, *Византијски новац из Народног музеја у Београду*, Београд, 2006.
- Н. П. Рајић, *Илустровани каталог новца, српских царева, краљева, кнжева, деспота, великих жупана и осталих српских великаша*, Београд, 1940.
- М. Rešetar, *Дубровачка нумизматика*, Београд, 1925.
- RIC, *Roman Imperial Coinage Vol. V*, ed. by H. Mattingly, E.A. Sudenham, London, 1962.
- RIC, *Roman Imperial Coinage Vol. VIII*, ed. by C. H. Sutherland, London, 1981.
- RIC, *Roman Imperial Coinage Vol. I, Revised edition*, ed. by C. H. Sutherland, London, 1984.
- И. Синдик, *Комунално уређење Котора од срезе половине XII до почетка XV столећа*, Београд, 1950.
- К. Stockert, *Die Münzen der Städte Nordalbanien*, Wien, 1910.
- С. Stockert, *Una raccolta di monete Cattarine nel Museo archeologico di Spalato*, Split, 1911.
- Д. Ујес, В. Ковачевић, *Novac kralja Balajosa sa iskopavanja u Risnu (1988)*, Numizmatičar br. 15, 1992, 9–24.
- W. Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum*, Vol. 2, London, 1908.

Istorija

ONE ŽIVE VEZOM KROZ VJEKOVE

NADEŽDA-NADA RADOVIĆ

Postoje predjeli razigrani i topli kao ljudska duša. Na njima su utisnuti tragovi vremena i ljudi, koji ih kroz predanje tkaju i čuvaju. Kamen, nebo i more skrivaju ih. Izvlačimo ih iz njih i pretačemo u svoju misao. Da ne bismo bili nezahvalni, uzvraćamo, nikad jednako jer ne možemo, ali hoćemo jer želimo.

Takva je moja Boka i u njoj svako čovjekovo stanište bilo da je grad ili seoce na obali ili na brdu. Svako ima svoje mjesto u njenoj draguljnoj ogrlici, svoju priču istinitu ili legendu. Tu je i Dobrota, gnijezdo dobrih ljudi na prostoru od sedam kilometara. Epitet dobrih utiče na utemeljenje njenog imena dvojakog akcenta Dobrota ili Dobrota. Zahvalnost za snagu imena i prostora pripada ženi Dobročanki – smjernoj, duhom jakoj, srcem nježnoj. Bila je i temelj i krov kuće. bila je i čuvar, i vaspitač, i esteta. Sve u njoj, sve u tom krhkom biću. A bila je i ostala umjetnik. Tim dragocjenim darom prirode utisnula je trag u kraju svog postojanja, pa kao nebeska zvijezda sjaji čistom, jarkom svjetlošću. Ali, da li je prevaga egoizma i gospodarstva muškarca ili je fenomen u protoku vremena njeno ime nije sačuvano, živi u tami proteklih vjekova pa je zovem BEZIMENA. Njoj posvećujem niz svojih misli, njoj koja je mene odabrala da je pomenem i sačuvam od zaborava, njoj i njenom djelu skrivenih misli koje se zove dobrotka čipka ili dobrotki vez.

Po riječima don Gracije Ivanovića, sakupljača, čuvara, naratora, čovjeka čije ime se izgovara sa dužnim poštovanjem, čipka je tu postojala već u XII vijeku. Kako je stigla? Kojim putem? Da li ju je od Venecije, tj. Burana, donio pomorac, pripadnik Bokeljske mornarice, da li je trgovac, žena ili svešteno lice ostaće tajna za čovjeka i nauku. Ovo predanje ne hrani, ne potvrđuje ni jedno materijalno djelo dalekih vezilja, koje bi ga moglo potvrditi a postoje i oltarnici, i ručnici, i misne košulje, i...Ali, postoji i CACARA – kapa savršenstvo njenog rada nastalo u XV – XVI vijeku.

Ona potvrđuje prenošenu usmenu riječ da je korijen ovog jedinstvenog rada u nekom od proteklih vjekova. Cacara, remek-djelo vezilja, utemeljuje ove riječi jer je samo izvježbana ruka mogla stvoriti takvo djelo. Do danas su sačuvane dvije.

Zemljotresi, ratovi, upadi pirata sa mora ili kopna uništitelji su dijela kulturnog blaga Zaliva, od čega ni Dobrota nije bila pošteđena. Iza takvih nepogoda ostajali su vidljivi tragovi sa pitanjima bez odgovora. Danas bi naš zavičaj krasila djela kao čudotvorstva ruku, koja bi uz bogatstvo prirode nudila jači epitet porodici kulturnog blaga svijeta.

Umjetničku i stručnu ocjenu o dobrotskoj čipki dala je Marijana Gučić, naučnik etnolog 1958. godine. Crkva Sv. Stasije u Dobroti otkrila joj je svoje sačuvano blago a kroz njene odaje vodič joj je bio umni don Gracija Ivanović. Tu je bio prvi susret dobrotске šipke i naučnika. Nahranila je sebe ljepotom, raznovrsnošću i originalnošću motiva. Saznala je kako je vezilja dolazila do motiva. „Svuda oko tebe, veziljo, motiv je. Uzmi ga, udahni mu novi život i predaj ga budućnosti“ – bile su riječi kojim su od starijih učene mlađe vezilje. Sačuvati odabrane i ubrane pupoljke prirode bila je i hrabrost i izazov a one su to svojim istančanim

Cacara (15–16. v.) iz komoa porodice Sabljic – Dobrota

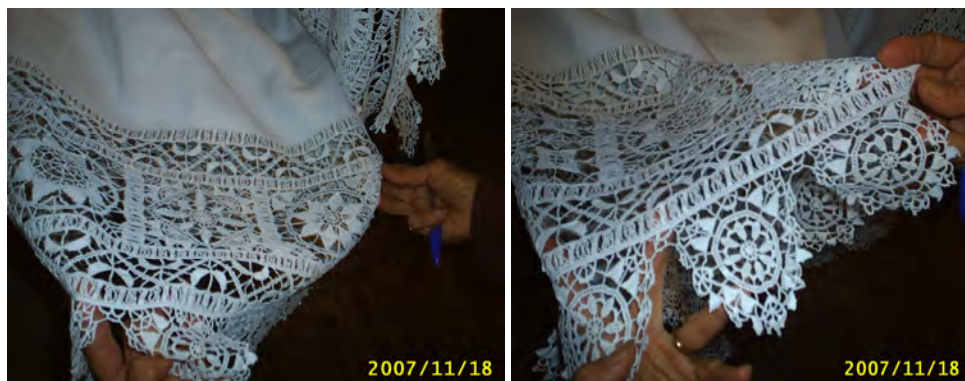
smislom za lijepo znale da urade. Tako su znale i mlađe vezilje sa sedam, osam godina života da uvode u ovaj čarobni svijet. Bile su malenih ručica i prstića, ali gladne želje za naukom rada. Motivi su originalni, naši, uzeti od kamen, cvijeta, mora, oblaka, neba, drveta...pripadaju ovom podneblju, pa su time dragocijeniji. Ovo je još jedan temeljac snage duha BEZIMENE.

Etnolog, naučnik Marijana Gučić nadahnuta izazovnom ljepotom ostavila je za dolazeća vremena riječju i crtežom prvi obimni zapis dobrotске čipke ocijenivši ga najjačom ocjenom svoje stručnosti. Sačuvala je i objelodanila ga u časopisu Glasnik cetinjskih muzeja, knjiga 13. tom 13. (1980) i tako budućnosti predala rad Bezimene. Svojim otkrićem stigla je do XX vijeka ali nije znala da u Dobroti žive i rade dobrotsku čipku sestre Anđica Đurović i Pina Latković. Njihovo zavjetno djelo je oltarnik, tada rađen za crkvu Blaženog Gracije – Muo. Bogato i raskošno djelo svake godine na Dan blaženog Gracije krase jedan oltar crkve, a poštovaoci tog veza mogu u njemu uživati.

Ove dvije vezilje, kao i njihove prethodnice, mislima i osjećanjima duge sate, mirne i bez razgovora, predavale su svom radu. Svoje misli i osjećanja upletale su sa nitima, otkrivajući samo sebi, ljubomorno ih čuvajući od drugih. tako je pletom misli i niti konca nastalo djelo divljenja.

Gospođa Anđica Đurović svoje znanje rada čipke prenijela je 1964. godine učenici Nadeždi Nadi Radović, koja veze i danas.

Ona je posljednja čuvarica viševjekovnog traga originalnog djela dobrot-skih vezilja. Tako, slijedeći želju vezilja za originalnošću, odlučila je da djelo primijenjene umjetnosti dopuni djelom likovne – minijaturom.

Oltarnik (20. v.) u crkvi Blaženog Gracije – Muo, rad sestara Anđice Đurović i Pine Latković

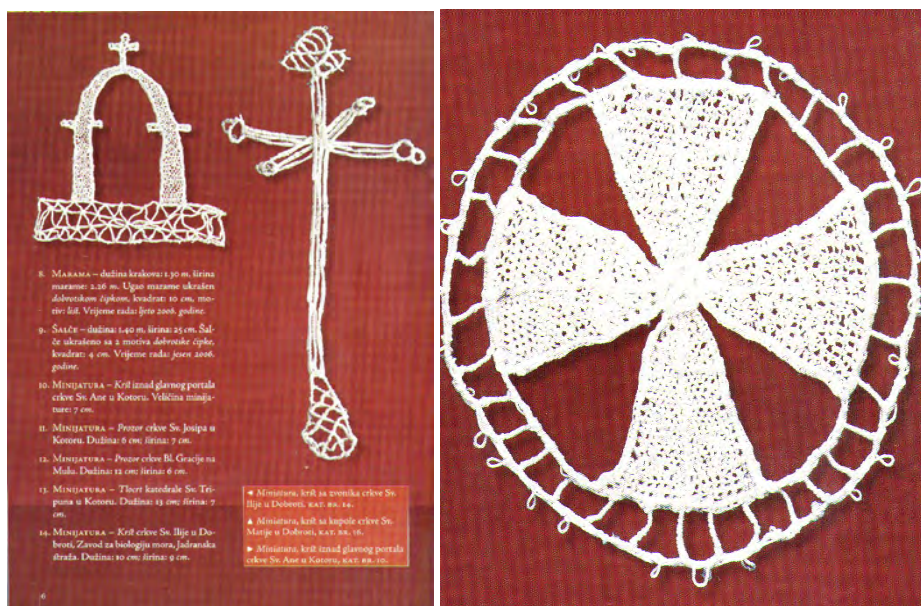
Početno parče dobrot-ske čipke (1964. g.), rad Nadežde-Nade Radović

Polazeći od istine da minijatura živi svoj život na kamenu, drvetu, na koži, u plemenitim metalima srebru i zlatu uradila je pontom dobrot-ske vezilje. Tako je nastala njena prva kotorska priča posvećena Bezimenoj – koja je stvarala u molitvi i mislima upućenim dalekim nepoznatim krajevima, koji su bili

miroljubivi ili kruti prema njihovim najmilijim sinu, bratu, ocu, mužu. To su deset minijatura a čine ih detalji sakralnih spomenika prostora na kojem je živjela i stvarala vezilja, te svoj dragocjeni dar kao trag ostavila.

Da živi čudotvorka ovog veza njenom djelu treba svjetlost, treba ga izvaditi iz baula, komoa, vitrina i predati pogledu željnom ljepote. Tako će Bezi-mena da živi i da nastavi svoj hod kroz vjekove.

Hvala admiralu Bokeljske mornarice dr Milošu Miloševiću i viceadmiralu kap. Iliji Radoviću koji su omogućili ovom eseju da bude dio programa Međunarodnog naučnog skupa „12. vjekova Bokeljske mornarice.“

Motivi u dobrotom čipki (21. v.), rad Nadežde-Nade Radović

Začudena sam, to moram reći, da etnolozi i historičari umjetnosti moga kraja nijesu sagledali vrijednost ovog jedinstvenog djela, pa ih pozivam da čuju glas don Gracije Ivanovića, dr Miloša Miloševića i don Branka Sbutega, da rade na promociji njegovoj i da traže njegovu zaštitu. Pažani su svoju čipku, pašku čipku, zaštitili kod UNESCO-a, a pretpostavljam da je naša starija. U ruci mi je cacara, djelo iz XV–XVI vijeka. Kad pomislim na ovo djelo, kad ga pogledam, kad mi je u ruci, uzdrhti mi duša. Ovo djelo traži da bude predstavljeno. Predstavimo ga preko poštanske marke, da tako stigne do čovjeka našeg i dalje, pa dalje, da ga vide, da čuju za njega. Predstavimo ovo djelo i sva nastala poslije njega. Zaštitimo ih kao dragulj u kruni umjetničkog blaga Crne Gore.

POLITIČKI I DRUŠTVENI ŽIVOT KOTORA U GODINI MILENARNOG JUBILEJA BOKELJSKE MORNARICE

ANITA MAŽIBRADIĆ

Kotor ove, 2009. godine, slavi jubilej XII vjekova Bokeljske mornarice. Postojanje jedne takve organizacije koja danas, prije svega ostalog, ima civilizacijsko i kulturološko značenje, nije odvojivo od turbulentnog sadržaja proteklih vjekova na ovom prostoru u smislu čestih političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih mijena. Naime, istorijsko ozračje na području Boke Kotorske za svaki civilizacijski iskorak bilo je, uglavnom, složeno i teško. Nalazeći se na raskršću Istoka i Zapada, u prepletu raznih vjera, nacija, i običaja, vjekovima pod udarom stranih imperijalnih vjetrova, Kotoru je bilo naporno održati tradicijske vrijednosti. Ipak, Grad je tokom dugog i dramatičnog razdoblja umio sam sebi stvoriti povlasticu da bira i da u svoju škrinju uspomena pohrani i sačuva sve ono što je njemu bilo vrijedno i čime se i danas diči. Jedna od mnogih dragocjenosti iz kotorske škrinje je i Bokeljska mornarica – organizacija uvezana riječima „*Fides et honor*“ – taj izuzetan simbol bokeljskog pomorstva. Bokeljski mornari spominju se već u IX vijeku za vrijeme navale saracenskih gusara i 809. godine, kada su na ulazu u Boku preuzeli od mletačke lađe tijelo sv. Tripuna, mučenika iz III vijeka, rodom iz Kampsade u Frigiji. Od 809. sv. Tripun zaštitnik je grada Kotora i pokrovitelj Bokeljske mornarice. Svom svecu u čast Kotorani su izgradili veličanstveni hram i svake godine sjajnim svetkovinama slavili njegovo pokroviteljstvo, u kojima je Kotorska mornarica imala glavnu ulogu.

Okupacione francuske vlasti u Boki (1807–1813) zabranile su Mornarici ili znamenitom bratstvu sv. Nikole mornara svaku djelatnost. Bratovština pomoraca bila je i formalno ukinuta 15. aprila 1811. godine, stare joj povlastice oduzete, a imetak zaplijenjen.

Zadržali bismo se na priči o Kotoru u 1809. godini, kada je Kotorska mornarica dosegla hiljadu godina svoga postojanja. Treba spomenuti, ipak, neka istorijska dešavanja koja su dovela do francuske okupacije Boke Kotorske.

Krajem 18. vijeka francuska revolucija je poput vihora uzdrmla prijestolja, države, narode i duhove u Evropi. Zanosne ideje i socijalne parole o slobodi, jednakosti i bratstvu ugrozile su stari poredak. Sa francuskim vojnicima u sjevernu Italiju umarširao je demokratski duh. Vjekovima moćna Venecija nije izdržala, a konzervativna Austrija odmah se potrudila da spašava Evropu od

revolucije. Stara dama Venecija prva se našla na udaru novog sistema i ustuknula pred Napoleonom. Dana 12. maja 1797. godine srušena je moćna mletačka oligarhija i postavljena nova demokratska vlada. Nova vlast u Veneciji raspustila je plaćeničku vojsku, pa su se mnogi Bokelji tada vratili kućama. Nepovratno su za Kotor prohujala četiri vijeka mletačke vladavine, koja je bila stanovnicima poznata i donekle priznata, jer je Kotor sam zatražio. Tada, na samom kraju XVIII i početkom XIX vijeka, Kotoru je njegova sudbina bila nepoznata i nepredvidiva. Bokelji, odnosno Kotorani, u to vrijeme, nisu bili sigurni do posljednjeg časa čija će flota uploviti u Zaliv, ili, čije će trupe kopnom stići do prvih utvrđenja u Boki. Mogli su samo da osluškuju političke vijesti i očekuju dolazak neke od velikih sila, Francusku, Austriju i Rusiju, koje su po završetku svojih ratnih igara na evropskoj pozornici sklapale mirovne ugovore za zelenim stolom na kojemu je redovno bila i karta Boke Kotorske.

Od pada vjekovima istrošene aristokratske Venecije, do prodora novog poretka sa ruševina Bastilje, pratio je Kotor dramatične igre velikih sila na evropskoj sceni. Okusio je izvjestan broj godina (1797–1807) još dvije strane uprave – austrijsku i rusku, prema kojima je bokeljsko stanovništvo imalo dvojaki odnos, zavisno od nacije i vjere kojoj su pripadali..

Mirovni ugovor u Tilzitu sklopljen između Napoleona i ruskog cara Aleksandra 7. jula 1807. dodijelio je francuskom suverenu pravo na pokrajinu Boku Kotorsku. Dana 12. avgusta iste godine, francuski general Loriston (*Lauriston*) ušao je u Boku kopnenim putem sa svojim bataljonima i inženjerijskom jedinicom.

Ako je Kotor 809. godine bio samo grad sa jednom tvrđavom, 1809. godine bio je već impozantno političko i ekonomsko središte prepoznatljivo po izvanrednom urbanom rasporedu prelijepih kamenih kuća, trgova i pjaceta, plemićkih palata, velelepni crkava i samostanskih klaustara, što je sve, već dugo do tada, bilo smješteno u neprobojnoj kori visokih zidina i tvrđava. Troja gradska vrata koja su u prošlosti odbijala opasne neprijatelje, a širom se otvarala za sve vrijedne dobonamjernike, bila su pod strogom kontrolom francuskih vlasti. Katedrala sv. Tripuna, od XII vijeka u središtu grada, sa svojim tornjevima i nestvarnom ljepotom oglašavala se zvonjavom, prkoseći protoku vremena, zemljotresima i istorijskim mijenama. U baroknim palatama još se održavalo pomalo dekadentno plemstvo, a u kamenim kućama pulsirao je život njegovih poduzetnih stanovnika, zanatlija, trgovaca i činovnika stranoga porijekla koje nije za sobom povukla, na kraju svoga vijeka, umiruća Venecija. Strmoglave litice Lovćena gledale su dolje u tornjeve katedrale pred kojom su golubovi dočekivali i ispraćali namjernike sa vječnoga trga sv. Tripuna, srca starog Kotora. Katedrala je bila jedno od brojnih utočišta Kotorana, kako onih „plemenitih“,

tako i pripadnika puka. U njoj su se novorođeni krštavali, mladi vjenčavali. Gradski dostojanstvenici, predstavnici sveštenstva, vojništva, činovništva i građana o svečanim danima ulazili su u katedralu, pozivani na *Te Deum* prigodom rođendana suverena ili pobjede njegove armade nad neprijateljem. Jer, 1809. bila je treća po redu godina francuske okupacije Boke Kotorske i Napoleonove vladavine u tadašnjoj pokrajini Boki. A Kotor i Kotorani (i cijela Boka), još se nisu bili snašli pred silnim promjenama koje su mu se dogodile od 1797. do 1807. godine. Četiri vijeka mletačke vladavine Bokom bila su u Kotor utisnula pečat iluzije o širokoj gradskoj autonomnosti i širokim ovlastima domaće administracije; po načinu vladanja rektora i providura; po gospodarskim beneficijama i ustaljenim običajima i odnosima plemstva i bogatih građana s jedne, i puka s druge strane.

Krajem avgusta 1807. godine, u vrijeme Marmonove (*Auguste de Marmont*) objave o privremenoj vojnoj i civilnoj organizaciji pokrajine Boke Kotorske došlo je do sastanka tog francuskog generala i crnogorskog vladike Petra I u Kotoru, na kojemu su i jedan i drugi objavili želju da žive u miru.

Boka Kotorska postala je distrikt, Kotor i okolina jedan njen kanton (kotar) sa francuskim kraljevskim pokrajinskim delegatom na čelu, Budva drugi, a Herceg-Novi treći, na čelu sa poddelegatima, direktno odgovornim kotorskom delegatu i vrhovnoj vojnoj vlasti koju je predstavljao vrhovni vojni zapovjednik general Marmon. Francuski generali Klozel (*Clauzel*) i Delzon (*Delzons*) smjeњivali su svoja prisustva u Boki, već prema trenutnoj političkoj situaciji. Pravoslavno stanovništvo pokrajine Boke otvoreno je pokazivalo svoj otpor, a sa nametnutim kontribucijama stanovništvu, otpor je do kraja 1813. bio opšti i 29. oktobra te godine rezultirao je narodnom skupštinom u Dobroti, gdje su se predstavnici bokeljskih opština i crnogorski prvaci na čelu s vladikom Petrom I Petrovićem dogovorili o ujedinjenju Crne Gore i Boke Kotorske, a 1. decembra donijeli uredbu o organizaciji vlade ili „pokrajinskog vijeća dviju pokrajina“ i Centralne komisije pri istoj vladi. Privremena vlada se u službenoj komunikaciji sa opštinama služila uglavnom italijanskim jezikom i starim pečatom kotorske katedrale sv. Tripuna. Opšti ustanak protiv Francuza koji su već 1809. trpjeli prve poraze u Evropi, završio se kapitulacijom Kotora i generala Gotjea (*Gauthier*) 4. januara 1814. godine. Kotor je vrlo kratko bio u rukama vladike, jer je austrijski general Milutinović, već u to vrijeme bio sasvim blizu Kotora, u opsadi Dubrovnika...¹

¹ Pavao Butorac, *Boka Kotorska nakon pada Mletačke Republike do Bečkoga kongresa (1797–1815)*, Zagreb, 1938, str. 163–173.

Teritorijalne snage francuskih vlasti ili žandarmerija (*Forza territoriale*) na čelu sa serdarima i kapetanima odmah je formirana. Policijski komesar Stjepan Bubić, na čelu svih policijskih snaga u pokrajini, imao je sjedište u Budvi.

Već postojeći kotorski prvostepeni Tribunal rješavao je krivične, a mirovni sudovi, po jedan u Kotoru, Budvi i Herceg-Novome građanske sitne sporove.

Najteži teret za stanovništvo u pokrajini u prvim godinama francuske vladavine bio je obavezan rad na građenju puteva, regrutovanje ljudi u francusku mornaricu i veoma teške kontribucije u novcu na ime direktnih i indirektnih poreza, trošarina i taksi na sve u gospodarskom smislu. Poznavaoci vojnih prilika toga doba tvrde da je Napoleonova vojska došla u ove lijepe krajeve bez novčanih rezervi. A njihovo prisustvo ovdje, navodno, bilo je u funkciji utjerivanja novca i sredstava koji su im itekako bili potrebni za dalji vojni pohod na Istok. Što je za njih značila čarobna ljepota Boke najbolje ilustruje jedno pismo koje je Austrijanac, markiz *Ghislieri* napisao francuskom generalu Molitoru, kada se ovaj već nalazio na putu za Zadar: „Dragi moj generale, – napisao je *Ghislieri* – prikovan sam za svoju naslonjaču kako bi odaslao pisma na sve četiri strane svijeta, dok ne krenem na petu, budući da Boka Kotorska ne liči ni na koju od njih, već predstavlja svijet za sebe.“² Smatramo da je Austrijanac „opominjao“ Molitora na sve teškoće vladanja Bokom zbog njenog geografsko-strateškog položaja, njenog okruženja, specifične strukture stanovništva i njenog raznolikog odnosa kako prema susjedima tako i prema aktuelnim vlastima. Prirodne ljepote Boke, svakako, nisu bile u mislima *Ghislieria*. Uostalom, ruski kapetan Vladimir Bogdanovič Bronjevski, koji je opisao svoje doživljaje u Dalmaciji, Boki Kotorskoj i Crnoj Gori 1806. godine i kojemu se činilo da je vojni pohod Napoleonove armade na Kotor neostvarljiv, napisao je: „Čini se da ni najčastoljubiviji vojskovođa neće preduzeti takav pohod, jer pokoravanje ovoga kraja ne može da donese toliko koristi koliko će za to biti potrebno žrtava.“³ Ruski car Aleksandar I sam je jednom prilikom Boku nazvao „jedinom pozicijom koja bi mogla da zaustavi francuske napore protiv Istoka.“⁴

Francuzi su u avgustu 1807. godine ušli u Boku koja je sačinjavala, u sklopu pokrajine Dalmacije, dio kraljevine Italije (*Regno d' Italia*), pod vlašću vicekralja Eugena Boarnea (*Beauharnais*). Zanošeći se idejom stare rimske imperije i

² L'Abbe Paul Pisani, *La Dalmatie de 1797 a 1815*, Paris, 1893, p. 158. Markiz je bio veliki neprijatelj tog Francuza, koji ga je „prognao“ iz njegove domovine, ali je hinio ljubaznost sve do časa (1806) kada će doživjeti veliku zadovoljštinu tako što će Boku Kotorsku prepustiti Rusima, a ne Francuzima.

³ DACG (Državni arhiv Crne Gore), IAK (Istorijski arhiv Kotor, dalje u tekstu: IAK), POIVEL (Porodični fond Ivelić), fasc. I, 44.

⁴ P. Butorac, n. d., str. 163.

planovima novih osvajanja, Napoleon je od bivših austrijskih posjeda i pokrajine Dalmacije 14. oktobra 1809. godine proglasio Iliriju ili Ilirske pokrajine kojoj je na čelu bio maršal Marmon, sa neograničenom vlašću, a pomoć mu je bio, osim u sudskim i vojnim poslovima, građansko lice, generalni intendant. Sjedište Ilirije bilo je u Ljubljani.⁵

U svakom naselju pokrajine Boke Kotorske i prije formiranja Ilirskih pokrajina, osjećao se otpor francuskoj upravi koji se posebno izražavao u Grblju, Mainama, Poborima, Brajićima, Krivošijama i drugim mjestima. Otpor je bio veoma žestok kao, naprimjer u Brajićima, ali i tih poput onog koji je tjerao ugledne Bokelje da odbiju važnu funkciju mjesnog načelnika (*capitano, podesta*) ili, pak vladinog činovnika. U tom svjetlu treba tražiti razlog molbi vladinog sekretara Tripa Lukovića kojom traži razriješenje od te funkcije „zbog bolesti.“ Tim povodom došlo je do prepiske kotorskog delegata Paulučija (*Luigi Paulucci*) sa generalnim administratorom Domenikom Garanjinom (*Domenico Garagnin*) u Dubrovniku. Garanjin ovlašćuje delegata da problem sam riješi, jer je sam i postavio Lukovića za sekretara. Tada je delegat istakao da već dugo od Lukovića nije vidio nikakve koristi („...*giacche dalla sua opera e per molto tempo niun vantaggio ho rissentito...*“) i predložio novog sekretara. Luković je 30. novembra delegatu ponovo uputio molbu za razriješenje, a Garanjin je čekao dolazak vojvode od Dubrovnika (Marmona) da bi u skladu sa njegovom odlukom donio rješenje. Odluka je donijeta 21. decembra, a 28. je Luković razriješen dužnosti.⁶

I kapetan Stoliva Blažo Milatović u septembru 1809. tražio je od vladinog delegata da ga razriješi dužnosti navodeći razloge koji su se ticali i same službe i privatnog života. Do 18. oktobra Milatović još nije bio razriješen.⁷ Ni Petar Lazari ni Jozo Maras(ović) iz Prčanja nisu bili raspoloženi da obavljaju dužnost načelnika opštine.⁸ Naime, francuske vlasti stalno su zahtijevale kontribucije od strane bokeljskih opština. Tako je po naređenju generalnog administratora Garanjina iz Dubrovnika, vladin delegat Pauluči morao obezbijediti za vojsku pratnju, konje, barke i sve što vojsci bude potrebno dok bogati bokeljski trgovci ne predaju 200 zlatnih cekina za potrebe kotorskog garnizona, uz mjeničnu garanciju, doduše, koju će primiti načelnik Prčanja Nikola Verona. Tada je Jozo Paškov Sbutega predao 10 cekina, koliko i svi ostali prčanjski posjednici.⁹ Fran-

⁵ P. Butorac, n. d., str. 88.

⁶ IAK, DEBOF (arh. fond: *Spisi francuske kraljevske generalne delegacije provincije Boke Kotorske*) fasc. XIV, br. lista 14–14/16.

⁷ IAK, DEBOF, XV, 87–87/10.

⁸ IAK, DEBOF XII, 2.

⁹ IAK, DEBOF XIV, 85–85/11.

cuži su, odmah po dolasku u Kotor, formirali tzv. komisiju za nastambu koja se brinula o smještaju vojnih lica, takođe i o snabdijevanju vojske namještajem, posuđem, posteljinom, ogrijevom i osvjetljenjem.

Ugledni Bokelji, dakle, izbjegavali su da služe francuskoj upravi, kojoj su na svakom nivou dužnosti bili podređeni. Odani vlastima bili su samo dokazani frankofili. Drugima je, međutim, radno mjesto za koje su od strane same vlasti izabrani, bilo dragocjeno, prije svega, u ekonomskom smislu. Uslov da preuzmu na sebe novu dužnost, naročito u poslovima finansija – porezima, carinama, trošarinama – kao i u preuzimanju monopola u trgovini solju, duvanom itd. bio je veoma zanimljiv sa stanovišta današnjih prilika. Francuska vlast je umjela da se u potpunosti zaštiti od svakog finansijskog rizika. Zapošljavajući činovnike, pribjegla je jednom pravnom propisu, odnosno činu jamstva ili zaloga. Različiti poslovi vezani za manipulaciju novcem predstavljali su rizik za eventualnu prevaru, pronevjeru, krijumčarenje ili načinjenu štetu zbog nesposobnosti. U tom cilju podrazumijevala se kaucija radi kasnijeg, eventualnog obeštećenja države. Budući poreznik, carinik, blagajnik, morao je lično garantovati za svoje poštenje, a ako nije bio ekonomski sposoban, za njega je garantovao neki dobrostojeći Kotoranin. Cijena garancije, odnosno jamstva dostizala je sumu do 30.000 lira. Na ime sigurne izvršivosti služio je zalog (hipoteka) u vidu zemljišta i kuća. Sam čin jamstva, odnosno izjavu o jamstvu bilježio je zvanični pisar u opštinskoj kancelariji u prisustvu jednoga sudije. U slučajevima koji su nam poznati, to su bili sudije Valeri i Luković. Naprimjer, 10. septembra 1809. trgovac Ilija Pribilović (na drugom mjestu: Pravilović), uložio je francuskoj delegaciji molbu da na trošarini soli zamijeni preminulog Stanka Mosketa i pritom naveo Anta Božovog Radimirija iz Dobrote kao svog jamca.¹⁰ Radimiri je 26. septembra stvarno zajamčio iznosom od 6000 lira u venecijanskoj valuti da će Pravilović valjano obavljati svoju dužnost, a u smislu izvršivosti zalažio svoju kuću u Kotoru, u predjelu Rijeke (*Fiumera*), na broju 446.¹¹ Kako je za pok. Musketa kojega Pravilović treba da zamijeni bio jamac dobrostojeći Kotoranin Ilija Lombardić, on je 11. septembra pokušao kod vlasti pro-

¹⁰ IAK, DEBOF XV, 51.

¹¹ IAK, OK (Opština Kotor), I/O, *Registro Estraordinario Civil* 1809, str. 50. „Il signor capitano Antonio Radimiri quondam Natale da Dobrota, per tale all' officio conosciuto, quale sponte con questo ed ogni altro miglior modo si costituisce e si e costituito peggior e garante per Elia Pribilovich di questa citta per la buona amministrazione di publico gabeloto de' Sali in questa medesima citta a cui fu destinato dal Governo obbligandosi detto costituente in caso di difetto di detto Pribilovich di sottostare al risarcimento verso il Regio Erario di qualunque mancanza sino alla somma di lire venete seimilla, relativamente agli obblighi che saranno in detto incarico prescritto a detto gabelotto, il tutto sotto special obbligazione di lui casa posta in questa citta nel Riparto Fiumera al numero 446....”

dužiti valjanost svoje kaucije, što bi bilo dobro djelo u odnosu na Musketovu udovicu i maloljetnu kćer.¹² Međutim, vlasti su tražile novoga jamca.

Činovnici nižeg i višeg ranga koji su radili u državnoj službi svakodnevno su podnosili izvještaj kraljevskoj delegaciji o rezultatima rada, a posebno o visini dnevnih prihoda od trgovine soli, poreza, carina itd. Svakodnevni izvještaj o dolasku i odlasku brodova slao je i *Sebastian Alberti*, lučki kapetan iz Rosa; razumije se, i poddelegati, *Caboga* iz Herceg-Novoga i Mirislav Zanović iz Budve; tako i mirovni suci iz tih mjesta; i svi ostali koji su se nalazili na čelu neke državne službe. Godine 1809. kraljevskoj delegaciji u Kotoru stajao je na čelu već pomenuti delegat Luidi Pauluči, tada odgovoran generalnom administratoru u Dubrovniku Domeniku Garanjinu; on, pak, maršalu Marmonu, vojvodi od Dubrovnika.

Kraljevski delegat Luidi Pauluči bio je iz stare porodice iz Peruđe koja je od 1500. godine pripadala tamošnjem patricijatu. Krajem XVI vijeka preselila se u Pezaro. Jedan njen član (*Francesco*), u papskoj službi zaradio je titulu markiza (1738.) i prešao u Modenu. Njegov sin Đuzepe (*Giuseppe*) potvrdio je porodičnu titulu, pa se šestorici sinova već i time spremao buran život u vojničkom i političkom smislu. Treći po redu sin, Luidi, rođen je 1774. što bi značilo da je u Kotoru, 1809. godine, o kojoj ovdje govorimo, imao 35 godina.¹³ Tu je i započela njegova prava politička karijera, (naslijedio u Kotoru delegata Forlanija), budući da je svoj prvi potpis stavio na jednu kopiju dokumenta. (vjernu originalu) od 1. septembra 1807. Riječ je o povjerljivom dokumentu. kojega je generalni providur Vicko Dandolo iz Zadra 1. septembra 1807. godine uputio podkralju Italije, u kojem su bile teške kritike na račun generala Marmona. Dakle, Pauluči je u Zadru bio samo u providurovoj kancelariji.¹⁴ U svakom slučaju, Pauluči, po svom dolasku u Kotor, bio je dorastao svim situacijama koje su se 1809. dešavale – u vezi svojih pretpostavljenih (u Zadru, Milanu i Dubrovniku) i u vezi onoga što je morao rješavati u Kotoru, odnosno pokrajini Boki. Po stvaranju Ilirskih provincija krajem 1809. pokazao je odanost „velikom Napoleonu.“ A Francuzi nisu puno vjerovali Italijanima, kojih je u to vrijeme bilo puno u Kotoru, naročito u vojsci. Pretpostavlja se da je Pauluči napustio Kotor poslije avgusta 1811. godine.¹⁵

Odnosi među nižim činovnicima ponekad nisu bili dobri. Bili su predmet žalbi upućenih vlastima. Tako se Andrija Krivelja, kraljevski blagajnik, te 1809.

¹² IAK, DEBOF XV, 50.

¹³ Luigi Paulucci, *Le Bocche di Cattaro nel 1810 con notizie sul Montenegro a cura di Almerigo Apollonio*, pag. 55–56.

¹⁴ Isto, str. 66–67.

¹⁵ Isto, str. 69–70.

godine požalio delegatu da ga pristav (*aggionto*) iz mirovnog suda, Pavle Koda (*Paolo Coda*) svuda, u gradu i po lokalima (*nel Circolo e nelle boteghe*), javno, blati.¹⁶

U Kotoru su u administraciji radili i domaći i strani činovnici. Bilo je i činovnika sa italijanskim prezimenima koji su radili u Kotoru za vrijeme mletačke vladavine pa su tu ostali kao aktivni ili penzionisani činovnici. Porijeklo im je bilo iz Italije ili Dalmacije.

Ima se utisak da je Kotor te, 1809. godine živio pomalo „autistično“ u odnosu na prohujala doba mletačke, austrijske i ruske vladavine. Naime, već ulaskom francuskih trupa u Boku, počela je naglo propadati bokeljska flota, pa time i pomorska privreda, koja je bila doživjela svoj procvat u XVIII vijeku. Bavljenje pomorstvom za Bokelje vjekovima je bio ne samo izvor ekonomskog napretka, već i svojerversni „prozor u svijet“. Danas na području Perasta, Dobrote i Prčanja, kao i u drugim, manjim mjestima Boke, ne bi bilo toliko spomeničnog blaga – baroknih palata, lijepih kamenih kuća, velelepni crkava i riznica u njima, da nije bilo tih vrijednih bokeljskih pomoraca koje je vjekovima na more tjerala škrt zemlja.

Za vrijeme francuske dominacije broj brodova bokeljske mornarice bio je sveden na četvrtinu. Bilo je Bokelja koji su, sticajem okolnosti, plovili po nalogu francuskih vlasti, kao što su, naprimjer Krsto Visković, Anton Radimiri i mnogi drugi.. Francuska je mornarica bila omražena kod bokeljskih pomoraca i domaćeg stanovništva, zbog prisilne regrutacije 1808.godine. Inače su francuske vlasti donosile odluke i preduzimale mjere koje su pogađale interese bokeljskih pomoraca.¹⁷ Vladin delegat Pauluči je 6. oktobra 1809. naložio lučkom kaptanu Albertiju u luci Rose da zabrani isplavljanje patrunu Božu Janoševiću iz Dobrote dok ne izmiri godišnje opštinske obaveze.¹⁸ Ovo je bila jedna od lakših mjera zabrane.

Do godine 1809. u kotorskom Tribunalu povlačili su se predmeti sporova o povraćaju zaplijenjenih brodova i tereta. Tada kao i ranije, počevši od 1807, u Kotor su dolazili Dubrovčani i brodovlasnici iz Dalmacije radi potraživanja svojih brodova i brodskih tereta ili, pak, radi dobijanja obeštećenja, ako je zaplijenjeni brod bio preprodan ili uništen. Naime, mnogi pomorci iz Boke bili su se otrgli kontroli francuskih vlasti, pa su za račun Rusije, kao i za račun Engleske, gusarili i plijenili francuske (i italijanske) brodove. Gusarenje za račun

¹⁶ IAK, DEBOF XIV, 66.

¹⁷ Slavko Mijušković, *Francusko proskribovanje bokeljskih pomoraca*, Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor (GPMK) III, 1954, str. 97–108; Jedna odluka pomorskog karaktera glavnog francuskog funkcionera u Boki Kotorskoj iz 1810. godine, GPMK VIII, 1959. str. 235.

¹⁸ IAK, DEBOF XV, 120.

jedne države bio je legitiman čin. Međutim, jedna tačka mirovnog ugovora iz Tilzita predviđala je da se svi brodovi zaplijenjeni od strane bokeljskih gusara poslije 7. jula 1807. moraju povratiti pravim vlasnicima. Sporovi su bili dugo-trajni jer se plijen (brod sa opremom i teretom) često prodavao trećem licu.

Kotorski Tribunal (*Il Regio Tribunale di Prima Istanza*) bio je smješten u prostorijama palate plemićke porodice Paskvali, Jerolima i njegovog brata, pok. Nikole, koji su je još za vrijeme austrijske uprave dali u najam putem ugovora sa tadašnjom državnom blagajnom (*Cesareo Regio Fisco*). U prostorijama palate tada je bila i Pretura i vladina kancelarija (*Cancelleria Governiale*). U vrijeme o kojemu govorimo, u prostorijama palate Paskvali bio je, dakle, Tribunal i njegova odjeljenja (*Sessioni*), kancelarije mirovnog sudije, kancelarije načelnika opštine (*podesta*) i vojske (samo jedna prostorija), kao i Pretura. Pošto se tokom 1808. godine jedan lokal (*bottega*), obuhvaćen ugovorom o zakupu od 6. juna 1805, još nalazio u rukama Paskvalija, vlasti su naredile vlasniku da ga isprazni. Paskvali je onda od francuskih vlasti zatražio sve zaostale najamnine. Naime, Paskvali je, po ugovoru, izvršavao sve restauratorske radove na prostorijama, a na ime najma dobijao 30 fjorina (vrijednost 15 carskih talira) odnosno 360 fjorina godišnjeg prihoda, odnosno 150 venecijanskih lira mjesečno. Francuske vlasti su odredile isti odnos fjorina i lire, samo što je tada, krajem 1808. godine taj kurs bio 2,5 venecijanske lire za 1 fjin. U vrijeme sklapanja ugovora fjin je vrijedio 5 venecijanskoh lira, a onda upola manje i porodica se nije mirila s tim s obzirom na prostor zgrade i značaj njene namjene. Inače zgrada je nosila broj 110, i imala 21 prostoriju, ne računajući prizemlje u kojemu je bio zatvor Tribunala (Okružnog suda) i vojni stan (*quartier militare*). Tu je privremeno stanovala jedna vojna porodica. Francuskim vlastima prostorije za zatvor bile su nasušna potreba; za to se nisu štedjela sredstva. Predsjednik tadašnjeg Tribunala predao je 1808. godine kraljevskom delegatu na uvid predračun radova za adaptaciju zatvora u prizemlju zgrade Paskvali Pima. Bilo je potrebno 10 kofa (*coffe*) kreča i 20 kofa pijeska, što je iznosilo 38 lira, a izvođenje radova koštalo je 24 lire. Predračun je potpisao tadašnji zidar (*muratore*) Santo Tron.¹⁹

Glavni kotorski zatvor bio je na Gurdiću. Tu su upućivani kriminalci, dezerteri i, uopšte, vojnici. U julu 1809. godine do generalnog administratora u Dubrovniku stigla je žalba vojnika Dalmatinaca na nesnosne uslove u zatvoru i surovo postupanje od strane tadašnjeg komandanta grada. Saznaje se da je čak general Marmon, prije svog puta iz Zadra za Kotor, preporučio delegatu da vojnici u zatvoru treba da budu dobro tretirani, iako su državni neprijatelji

¹⁹ IAK, DEBOF V, 311–311/21.

(*benche essi fossero rei di alto delitto di Stato*).²⁰ Crnogorci uhvaćeni u krađi stoke u Škaljarima, na primjer, takođe su tu služili kaznu. Postoji podatak da jedan od njih koji je bio ranjen od strane francuskog vojnika nikako nije pristajao da ga liječi gradski hirurg, već je zahtijevao da ga liječe njegovi iz sela.

Poštanska služba u Kotoru 1809. bila je dobro organizovana. Vlasti su pristupile njenoj organizaciji odmah, 1807. godine, jer je u datim okolnostima brza dostava službenih pošiljki bila dragocjena. Poštanski saobraćaj odvijao se, uglavnom, na potezu Kotor–Dubrovnik, Kotor–Skadar i obrnuto. U Skadru je, naime, bilo sjedište francuskog konzula (*Marco Bruere*), od kojega su u Kotor dopirale najvažnije političke vijesti. Stizale su i od policijskog komesara Bubića iz Budve, a sa morske strane od lučkog kapetana Albertija. Kapetan je budno pratio prolaz neprijateljskih brodova, posebno brodova pod engleskom zastavom i naravno, gusarskih brodova. Na čelu poštanske službe u pokrajini bio je Đakomo Dekarno (ital. *Decarno* i franc. *Descarneau*) iz Marseja. Zanimljiv je podatak da se taj Francuz, nešto kasnije, 1813. godine, oženio sa Katarinom Milatović iz Stoliva. Vjenčanje je obavio kotorski biskup Grgurina, uz prisustvo svjedoka Vicka Rafaelija, tadašnjeg lučkog kapetana i Joza Perinovića Andrića, kao i mnogih drugih iz Stoliva.²¹ Na čelu poštanskog ureda u Kotoru bio je Kotoranin Tripun pok. Frana Zifre. Tu dužnost povjerio mu je upravnik civilnih pošta u pokrajini sa sjedištem u Dubrovniku, zbog čega je Zifra, u smislu sigurnog i poštenog poslovanja svoga ureda, jamčio za sebe iznosom od 2.400 italijanskih lira i na ime toga stavio pod hipoteku državnom Eraru svoju kuću u ulici sv. Dominika, u predjelu *Fiumere*, koju je malo prije toga kupio. Erar se tako mogao oštećiti u slučaju kakvoga manjka²² Inače, Zifra je krajem 1808. godine molio vladinu delegaciju da mu za potrebe službe, tj. radi smještaja poštanske dokumentacije i protokola samo na jednom mjestu, dodijeli malu prostoriju (*il piccolo camerino*) blizu crkve sv. Luke, koju je tada zauzimao Kalligari (Callegari), hirurg (*regio chirurgia italico*) koji je želio da se iz nje, kao neprikladne, iseli.²³

Grad Kotor imao je 1809. godine oko 295 kuća od kojih su dvije trećine bile naseljene samim mještanima a u 80 kuća stanovali su pripadnici vojske i francuski oficiri.²⁴ Kuće su bile u privatnom vlasništvu, pa su ih sami vlasnici o svom trošku popravljali i dovodili u red radi potreba vojske. Tako je 18. avgu-

²⁰ IAK, DEBOF XIV, 27–27/3.

²¹ BAK (Biskupski arhiv Kotor), Matrimoni Numero 2, str. 259/t.

²² IAK, OK I/O, Registro Estraordinario Civil, 1808, str. 15.

²³ IAK, DEBOF IX, 114–114/3.

²⁴ Anita Mažibradić, *Poštanska služba u Boki Kotorskoj za vrijeme francuske vladavine 1807. godine*, GPMK XXXV–XXXVI/1987–1988, str. 137–141.

sta 1809. godine vladin delegat Pauluči zatražio od načelnika opštine Kotor da naredi popravak kuće na uglu pjace „*Porta Fiumera*“, a preko puta kuće u kojoj je tada stanovao zapovjednik francuskog bataljona *Bekly*, jer je pomenuta kuća u ruševnom stanju predstavljala opasnost. Njen vlasnik bio je Andrija Tripković, koji je morao popraviti kuću o svom trošku.²⁵

Kotorske plemićke porodice još su imale svoje palate u Kotoru, ali su mnogi članovi tih porodica već bili krenuli put Venecije i drugih italijanskih gradova.

Njihove ljetnikovce u Tivtu već su bili otkupili „plemeniti“ i dobrostojeći Prčanjani i Dobročani. Tužan je opis jedne od kuća Vrakjen u Tivtu, na lokalitetu Taraca koja se već 1808. nalazila u ruševinama.²⁶ Najzad, 1809. godine Marija, rođena Marinović, udovica Marina Buće, potpuno je sama u svom ljetnikovcu u Tivtu (*nella casa di sua abitazione...sita al Teodo*), gdje, u prisustvu notara, sklapa jedan ugovor o adopciji (usvajanju) radi uzajamnog pomaganja.²⁷ U to doba, na primjer, Marko Grgurina pok Frana, u svoje i u ime svog odsutnog brata Nikole (*Domenico Nicolo*), prodao je braći Verona – Iliji, Špiru, Andriji i Adamu pok. Anta iz Prčanja – imanje (*stabili e terreni*) u Škaljarima (između ostalog zemlju i magacin na lokalitetu Bartulovina), i u Mrčevcu: kuću i zemljište iznad i ispod kuće kao i zemlju na lokalitetima Zgradica, Pod Vodom (blizu Božinovića), Babaljina, Velja Peča, Kostanjica Gornja, Kostanjica Donja i Selo za 152.000 venecijanskih lira.²⁸

Mora se istaći da Francuzi u Boki nisu kovali svoj novac, već je u opticaju 1809. godine tu bilo puno vrsta stranog novca, najviše mletačkog, austrijskog i dubrovačkog, ali i francuskog, njemačkog, mađarskog, holandskog, engleskog i turskog.²⁹ Tek je 1810. godine vrhovni zapovjednik Ilirskih provincija maršal Marmon donio dekret, prema kojemu su franak i fjin važili kao zvanična valuta u pokrajini; sve iznose prihoda i rashoda u mletačkim lirama ili drugim monetama trebalo je prikazati vlastima u vrijednosti franka ili fjin.³⁰ Tek će

²⁵ IAK, DEBOF XIV, 113–113/1.

²⁶ IAK, OKOF I, 1808. Bez datuma: „*Izpoviedam ja ozdola podpisani parok od Tivta u Zerni Plat da kucha gospodina Alviza Vrachien koja se nalazi u mojoj parochii zvana Terazza kako na broj 138 prozieniena fiorina 100. Ista kuchia nahodi se na padagniu....*“

²⁷ IAK, OK I/O, Registro *Estraordinario Civil*, 1809, 65/t–66.

²⁸ IAK, OK I/N, Registro *Instrumenti con stride e senza stride*, Libro I, 1809, p. 51–53: „...la casa in Mercevez con li adjacenti fabbricati, abenze, pertinenze ed ogni altro uso con li terreni sopra la casa...nonche li terreni sottoposti alla casa stessa, consita con masiere, viti, olivari ed altri alberi fruttiferi, cui confina il venditore Gregorina da tre lati e da un lato, cioe di sotto, la strada comune.“ U kupoprodaji pominju se „li terreni in Pianura di Merzevez“ Dokument je od 1. avgusta 1809.

²⁹ Anita Mažibradić, *Novac stranog porijekla u opticaju u Boki Kotorskoj za vrijeme francuske vladavine*, Novac u Crnoj Gori – Radovi sa naučnog skupa, Cetinje, 19–20. april 2006; Cetinje, 2007, str. 177–200.

³⁰ Isto, str. 177.

1813. godine, u oktobru, francuski general Gotje (*Gauthier*), braneći Kotor od opsade Bokelja i Crnogoraca, narediti da se iskuje novac u komadima od 5 i 10 franaka. Pošto su se novčana sredstva od prinudnog zajma u tu svrhu istrošila, radi kovanja novca poslužilo je srebro iz kotorskih crkava.³¹

Snabdijevanje stanovništva hranom vršilo se preko tzv. komisije za prehranu (*La Commissione annonaria*). Stalno je bilo teškoća sa nabavkom hrane, jer su potrebe bile velike zbog prisustva vojske u gradu. Avgusta 1809. godine povjerenstvo za prehranu se, na primjer, žalilo vladinom delegatu da ih mlinari iz Grblja ne snabdijevaju dovoljnom količinom brašna koje je, inače, skupo, pa traže dvostruku cijenu za mljevenje. Tada je Jovo Tujković, grbaljski knez, tvrdio da mlinari svakodnevno snabdijevaju kotorske pekare brašnom, štoviše, daju sopstvene konje za transport. Žalio se kako kotorski pekari plaćaju samo 80 gazeta³² po konju (teretu brašna) što je malo za tako sušnu godinu.³³ Problema sa nabavkom uvijek je bilo.

Pijačna trgovina u Kotoru obavljala se na tzv. Crnogorskom pazaru. Komisija za prehranu stanovništva je 10. septembra 1809. godine obavijestila vladinog delegata da je zbog političkih prilika zatvoren Crnogorski pazar, kako pred vratima Rijeke, tako i na Gurdiću, dok se u Škaljarima još trguje sa Crnogorcima. Istakao je tada da se namirnice unose u grad bez zdravstvene kontrole, pa predstavljaju opasnost po stanovništvo.³⁴ Već sutradan delegat Paulucci je zabranio stanovnicima Škaljara da drže pazar u selu i da trguju sa Crnogorcima, dok ne odgovaraju za ružno ponašanje (*finoche i Montenerini non abbiano dato soddisfazione delle atrocità da essi comesse*)³⁵ Butorac je napisao da su francuski vojnici dobro postupali sa Crnogorcima; kad su, međutim, u Kotor stigle Napoleonove italijanske čete, izbila su nasilja s objiju strana.³⁶ Stoga se u ljeto 1809. novi guverner pokrajine, maršal Bertran (*Bertrand*), sastao sa crnogorskim vladikom u manastiru Lastvi (grbaljskoj) i tom prilikom su ugovorili mir (sastanku su prisustvovali kotorski delegat markiz Pauluči, zapovjednik legije narodne garde konte Grgurina, pukovnik žandarmerije Bubić, i pukovnik Viala de Somier (*Vialla de Sommieres*). Dogovor je bio da se pazari otvore Crnogorcima, da se Crnogorkama kad silaze na pazar jamči zaštita, da se otete

³¹ Jelena Antović, *Novac iskovan u Kotoru 1813. godine za vrijeme francuske vladavine*, Novac u Crnoj Gori..., str. 201–221.

³² Gazeta (gazetta) je stara mletačka moneta koja je imala vrijednost dnevnih novina, špo čemu je i dobila naziv...

³³ IAK, DEBOF XIV, 64–64/8

³⁴ IAK, DEBOF XV, 55.

³⁵ IAK, DEBOF XV, 49.

³⁶ P. Butorac, n. d. str. 78.

stvari s obiju strana vraćaju; vladika je bio spreman da izručuje francuske dezertere.³⁷ Mir su ipak narušavali pojedinci u nekim incidentima koji su se dešavali, uglavnom, na Crnogorskom pazaru.

Kazne po pitanju trgovine uopšte, kao i po pitanju prometa hranom, bile su veoma stroge. Još je predhodni kraljevski delegat Forlani izdao naredbu koja se morala objaviti po svim kotorskim trgovima. Nijedan trgovac (*bottegaio*) nije smio prodavati robu po višoj cijeni od propisane; životne namirnice se nisu smjele iznositi iz grada. Za prekršioce je bila određena kazna zatvora od 8 dana, u okovima na nogama, i samo na hljebu i vodi. A cjenovnik je morao biti izložen na svakom dućanu.³⁸

Za duhovni život Kotora značajnu ulogu imala je crkva; kako katolička tako i pravoslavna. Gdje god su Francuzi početkom XIX vijeka stigli širili su protucrkvne tendencije. Jedan od prvih Napoleonovih dekreta 1805. bio je da se ukinu svi samostani koji se nisu bavili njegovom bolesnika i obrazovanjem. Tako su u Boki ukinuti samostani franjevac reformata, premda su se vjekovima bavili podučavanjem mladeži i držali male ljekarnice, sa bratom bolničarom za njegu bolesnika. Neke kotorske samostane i crkve Francuzi su pretvorili u kasarne za potrebe vojske. Samostan redovnica franjevki Gospe od Anđela u kojemu su se školovale kćeri kotorskih plemića, pretvoren je u kasarnu, a samostanska crkva u skladište. I kotorska crkva sv. Pavla u kojoj su bile redovnice dominikanke pretvorena je u vojno skladište, a samostan srušen. Isto tako, nastradale su i mnoge pravoslavne svetinje na području Boke, kao na primjer, grbaljski manastir sv. Bogorodice, koji je bio obnovljen 1813. godine. U školama se nije učio vjeronauk.³⁹

Godine 1809. crkva sv. Dominika u Kotoru bila je, već godinu unazad, hram za pravoslavne vjernike grada i okoline. Naime, na zauzimanje kotorske crkvene opštine Francuzi su tu crkvu, dotad katoličku, na osnovu dekreta vrhovnog zapovjednika i vojvode od Dubrovnika, Marmona, od 15. juna 1808. godine, darovali pravoslavcima da je upotrijebe i udese za potrebe svoje vjere. U Kotoru je akt sa potpisom kraljevskog delegata Forlanija objavljen 18. juna t.g. U aktu se ističe kako će zbog te odluke „(crkvena opština) prepoznati očinsku i blagotvornu namjeru Njegove Ekselencije da se u svakoj prilici, i bez razlike, zauzme i zadovolji svoje vjerne i voljene podanike.“⁴⁰ Svakako da je iznjeti podatak veoma značajan za istoriju grada Kotora.

³⁷ Isto.

³⁸ IAK, DEBOF V, 326.

³⁹ P. Butorac, n. d., str. 128.

⁴⁰ IAK, List BOKA, br. 22, od 5. (18) juna 1908. na str. 4, povodom stogodišnjice darovanja crkve pravoslavcima donosi originalan tekst delegata Paulučija: „*La Regia Delegazione*

Dok su Francuzi u svojim upravnim metodama unosili strogi vojnički duh u društveni život grada, donijeli su i novine, do tada Kotoru nepoznate. Malo prije pada Mletačke republike, 1797. godine, u Kotoru je blo osnovano prosvjetno društvo pod nazivom *Casino nobile* (Klub plemića), u kojemu su se okupljali pojedini članovi kotorskog plemstva na razgovor i „pristojnu“ zabavu. Tu su se o pokladama održavali plesovi i zabave. Kotsorske gospođe i gospođice nisu u njih zalazile, jedino su posjećivale zabave po privatnim kućama. Po dolasku Francuza i francuskih oficira u Kotor, njihove supruge i kćeri odlazile su na javne plesove i zabave u „Kazino“. U početku je konzervativni Kotor to kritikovao, ali ubrzo se počeo tako ponašati i domaći ženski svijet. Nisu ih u tome spriječavale ni opomene izrečene sa crkvenih oltara; plesalo se i dalje i održavale su se zabave. Kotoranke su, dalje, smatrale da nisu privlačne u svojoj starinskoj narodnoj nošnji, pa su se počele odijevati po francuskoj modi. Tako odjevene odlazile su građanke i plemkinje i nedjeljom u crkvu što je izazivalo sablazan okoline i strah da će golotinja istisnuti stidljivost, „taj najljepši ukras kršćanke“. A stari, već osamdesetogodišnji kotorski biskup Mark Antun Grgurina, građankama Kotora uputio je okružnicu kojom im strogo zabranjuje da, ma kakvom društvenom sloju pripadale, uđu u crkvu dekoltirane i otkrivenih ruku, i naredio da pokriju golotinju „kako ne bi obeščastili kuću Boga živoga“ Nova francuska moda dovela je do takvih nesuglasica i svađa u samome društvu *Casino nobile*, da je napokon propao. A propao je i stari, lijepi običaj po kojemu su, do tada, na Tripundan, 3. februara poslije podne svake godine, Dobročanke običavale plesati svoje staro narodno kolo, u svojoj lijepoj narodnoj nošnji i okićene zlatnim nakitom i bisernim ogrlicama.⁴¹

Imendani Nj. V. cara i kralja tada su postali razlog za velike proslave u Kotoru. Po nalogu generalnog administratora Garanjina, vladin delegat Pauluči upućivao je pozive svim bokeljskim opštinama, vojnim, civilnim i crkvenim vlastima da u čast imendana suverena dođu u Katedralu na svečanu pjevanu misu. Poziv se slao i za druge prilike koje su Francuzi smatrali važnima. U jednom takvom pozivu stoji obavještenje da će u palati vladinog delegata biti priređen bal.⁴²

Governale in Provincia Alli Signori Procuratori della chiesa del rito Greco in Cattaro, con Decreto 15. corrente, Sua Eccellenza Generale in Capo e Duca di Ragusa Marmont, ha determinato che la Chiesa di San Domenico, sita in questa Citta, sia posta immediatamente a disposizione del culto greco. Tale determinazione o Signori, vi fara vie maggiormente riconoscere quanto l' animo paterno e benefico di Sua Eccellenza prende parte in ogni argomento, che accontentar possa indistintamente questi fedeli ed amati sudditi. Io mi affretto con compiacenza dietro comunicato anco del Regii amministratore di porgervene la grata notizia, onde possiate risponere della medesima per l' implorato e contemplato effetto.“

⁴¹ A. Milošević, Prosvjetna (kulturna) društva u Kotoru, Glasnik Narodnog univerziteta br. 1–4/1934. g, str. 38–39.

⁴² IAK, DEBOF XIV, 95.

Francuskim vlastima, kako civilnim, tako i vojnim, kao i njihovim porodicama bila su, svakako potrebna kulturna dešavanja. Stoga su odmah po svom dolasku u Boku zahtijevali izgradnju lokalnog pozorišta, ističući da je to potreba francuskih oficira i činovnika, ali i ovdašnjeg građanstva. U vezi osnivanja pozorišta treba istaći ličnost maršala Marmona, vojvode od Dubrovnika, oličene francuskih stremljenja toga doba, koji je dekretom od 12. oktobra 1808. godine ustupio opštini Kotor pozorište i to na traženje predsjednika opštine. Već je general Loney (Launay) 1807. zgradu *Quartierone*, izgrađenu za vrijeme mletačke vladavine 1762. bio odredio za kotorsko pozorište, koje je radilo već od 1808. godine. Imalo je 350 mjesta u parteru i u dva nivoa loža. Sjedišta u parteru su se mogla pomjerati, pa su u toku karnevalskih svečanosti tu održavani balovi i zabave koje su se završavale u ranim jutarnjim satima.⁴³

Igre na sreću, izgleda, bile su uhvatile maha u vrijeme francuske uprave u Kotoru. To je, svakako bila posljedica liberalnih shvatanja koje su Francuzi unijeli kotorsko društvo. Međutim, već krajem 1808. godine, vladin delegat Pauluči donio je dekret o zabrani hazardnih igara. Zabranio je igre na sreću na svim mjestima, osim na onim koje je vlada odredila i uz propise koje je ona izdala. Krčmar ili bilo koje drugo lice koje je dozvolilo igre na sreću trebalo je da se kazni sa 100 lira globe prvi put, a u ponovljenom prekršaju trebalo je da se kazni zatvorom. I svako ko je držao sto za igru na sreću ili pozivao na igru, takođe se kažnjavao sa 100 lira globe i oduzimao se i sto i sav novac koji je kod njega zatečen. Policijski komesar bio je zadužen da dekret bude objavljen javno, na uobičajenim mjestima i u svim kafanama (*botteghe di caffè*), prostorijama za bilijar i svim gostionicama i svratištima (*locande*).⁴⁴

Novi liberalistički nazori francuskih vlasti unijeli su u Boku i sjeme slobodnog zidarstva (masonerije). Prema diplomi Stjepana Aleksandra Barcheleta, člana kotorske lože (9.01.1809) ova se zvala Loža sv. Ivana. Njeni članovi bili su mnogi ovdašnji ljudi, kao što su kanonici, župnici, opati, vojni ljekari i mnogi koji su se nalazili tada na istaknutim zapovjednim mjestima u pokrajini. Najjača kotorska loža, prema Butorcu, brojila je 96 članova, a sjedište je imala u kući konta Beskuće, takođe masona.⁴⁵ Vladin delegat Pauluči takođe je bio član lože slobodnih zidara u Kotoru.

Treba, međutim istaći dvije oblasti života grada Kotora s početka XIX vijeka kojima su, sa civilizacijskog aspekta, Francuzi dali svoj doprinos. To su zdravstvo i školstvo.

⁴³ Dr Darko Antović, *Sjaj scene*, dnevni list Pobjeda od 17. novembra 1996. g., str. 10. Od istog autora je djelo *Kotorsko pozorište u XIX vijeku*, Podgorica, 1998.

⁴⁴ IAK, DEBOF IX, 129.

⁴⁵ P. Butorac, n. d., str. 130–133.

Francuzi su veoma vodili računa o zdravlju ljudi. Osim cijepljenja radi zaštite od zaraznih bolesti, provodili su i zaštitu od dodira i komunikacije sa zaraženim lukama i mjestima. Iako je u pomorskom saobraćaju bilo stroge kontrole (održavanje karantina u lazaretu u Meljinama) krijumčarilo se kopnenim putem. Francuska vlada je 1809. godine ukinula stare zdravstvene urede (*Collegetti di Sanita*) u Kotoru, Herceg-Novome i Perastu, mada su dobro funkcionisali i zamijenila ih pomorskim sindakatima i lučkim kapetanijama. Razlog tome treba tražiti u težnji vlasti da ukinu što više prerogativa bokeljskim opštinama. Međutim, ove nove zdravstvene organizacije nisu u potpunosti ispunjavale svoju ulogu, jer su ograničile svoje djelovanje na trgovački promet na moru.⁴⁶

Vlada je, zatim, u principu, zabranila ukopavanje mrtvih u mjestu ili u crkvama. U kotorskoj crkvi sv. Nikole mornara, naprimjer, bratinskoj crkvi kotorske bratovštine pomoraca, postojale su zajedničke grobnice za bratime ili strane mornare koji bi preminuli u mjestu. Zabrana od strane francuskih vlasti bila je dobrodošla u doba kada je bio običaj da se grobnice privatnika grade po mjesnim crkvama.⁴⁷ U godini o kojoj govorimo još nije bilo izgrađeno groblje van grada. Čim se francuska vlast konstituisala u Kotoru, primala je razne žalbe, pa tako, između ostalog i žalbu građana koji su stanovali u kućama u blizini crkve sv. Luke. Kako su se mrtvi tu (in campo) sahranjivali, građani su se žalili da ne mogu otvoriti prozore svojih kuća zbog neprijatnih mirisa.

Još u maju 1808. godine, Burović kao gradonačelnik, predlagao je vladinoj delegaciji da vojna bolnica bude van grada, na Mulu, u zgradi jednog magacina čiji je vlasnik bio konte Grgurina, u prostranoj i sunčanoj prostoriji, gdje je bolnica bila i za vrijeme austrijske uprave, uz plaćanje najma u iznosu od 4 fjorina i 10 karantana mjesečno, kao i za vrijeme mletačke uprave.⁴⁸ Ljekar Kaponi (*Capponi*), pak, zalagao se za bolnicu unutar grada i to za bolesnike sa povratnom groznicom (*da febbri intermittenti*) i za bolesnike kojima je bio potreban hirurški zahvat, jer nisu predstavljali opasnost širenja bolesti. A bolesnike sa заразним bolestima (*da mali epidemici, cioe febbri putride acute, maligne e difteriche*), po njemu, trebalo je udaljiti iz grada, ali tako što bi se izgradila (*erigendo*) bolnica na Mulu.⁴⁹

U Kotoru su, prema spisima, 1809. godine postojale dvije apoteke. Jednu je vodio Đovani Kosta (*Giovanni Costa*), a drugu Antun Rossi. Farmaceutski mate-

⁴⁶ P. Butorac, n. d., str. 110.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ IAK, DEBOF IX, 90–90/1.

⁴⁹ IAK, DEBOF IX, 93–93/1.

rijal su nabavljale iz Dubrovnika. Međutim, taj materijal je, prilikom transporta, često bio plijen gusara, pa su apoteke povremeno bile loše snabdijevane. Stoga je još 1807. godine apotekar Rossi bio riješio da svoju ženu pošalje u Veneciju sa kapitalom od 4.000 franaka radi nabavke lijekova. Izvjesni *Clerici* imao je u Kotoru, u svojoj kući, jednu malu drogeriju sa sopstvenim preparatima ali 1807. nije bila još registrovana i nije imao dozvolu za rad. Inače, francuske vlasti su apotekarima davale rok od dva mjeseca za nabavku lijekova, u protivnom su prijetile zatvaranjem apoteke. Apoteke su morale biti otvorene od ranog jutra do kasne večeri, uključujući tu i praznike. A svi trgovci medicinskih preparata morali su robu stavljati na uvid farmaceutske komisiji radi utvrđivanja kvaliteta i njihovog ustupa apotekama po proizvodnoj cijeni.⁵⁰

Kao što je već rečeno, francuska uprava imala je svoje zasluge u oblasti školstva, koje se mogu pripisati Mlečaninu Vicku Dandolu, koji je bio na čelu dalmatinske uprave u Zadru (*proveditore generale*) od 26. aprila do godine 1810. i maršalu Marmonu, guverneru Napoleonove Ilirije. Marmon je, naime, potpisao 4. jula 1810. naredbu o novom sistemu školstva u Ilirskim pokrajinama. Sve dotadašnje škole morale su obustaviti rad, da bi se osnovale narodne osnovne, srednje niže, više i visoke centralne škole. Povodom te naredbe, Pauluči je godinu kasnije izdao raspis da će se 14. aprila otvoriti u Kotoru gimnazija i to u jednoj kući na trgu sv. Tripuna. „Oni koji budu pohađali Gimnaziju, a ne budu se vladali s dužnom pristojnošću i poštovanjem, kao i oni koji bi remetili mir i red na predavanjima, biće najstrože kažnjeni i zauvijek izagnati iz Gimnazije“ – bio je jedan od normativa izdatih 7. marta 1811. godine iz palate Vladine delegacije u Kotoru.⁵¹

Budući da je na području grada Kotora bila stacionirana francuska vojska, bilo je slučajeva sklapanja braka između Kotoranki i francuskih oficira. Iz arhivskih spisa saznaje se da je 1809. godine Andriana rođ. Grgurina u braku sa *Pietrom d'Aubry-em*, zapovjednikom francuskog bataljona, u službi Napoleona I (*in servizio dell' Augusto Nostro Imperatore Napoleone I*).

Porodica Grgurina doselila se krajem XVII vijeka u Kotor iz Kopra u Istri i bila agregirana u gradski patricijat Kotora. Dala je Gradu nekoliko značajnih

⁵⁰ IAK, DEBOF IV. 144/1–2.

⁵¹ Petar D. Šerović, *Naredba francuskog vladinog delegata Paulucci-a o otvaranju gimnazije u Kotoru*, Istoriski zapisi, god. XI, knj. XIV, 1–2, Cetinje, 1958, str. 300–303: Kotor je još u XIII vijeku imao svoju javnu, tzv. gramatikalnu školu koja je 1797. godine prestala da postoji. Privatna gimnazija, nakon toga osnovana, nije dugo trajala. Stoga je grad 1802. godine tražio od Austrije (pod čijom je upravom bio od 1797. do 1806. god.) otvaranje jedne javne škole; kotorski građani su 1804. tražili od austrijske vlade osnovnu školu, gimnaziju i bogosloviju, ali im molba nije bila uvažena. Up.: Risto Kovijanić i Ivo Stjepčević, *Kulturni život staroga Kotora*, Im Cetinje, 1957, str. 23 i 29.

ličnosti, među kojima se isticao konte i kavalier Marko, poznati trgovac i pomorac koji je sagradio porodičnu palatu u gradu, a posjedovao je kuće i magazine van grada. Konte Marko, između ostalog, posredovao je oko dolaska u Kotor mletačkog vajara Frančeska Kabjanke (*Francesco Cabianca*), da bi izveo vrijedne skulptorske radove na ukrašavanju Relikvijara katedrale sv. Tripuna i napravio mramorne oltare u crkvama sv. Klare i sv. Josipa, tokom 1704–1708. godine. Iz ove porodice je bio kotorski biskup Mark-Antun Grgurina, posrednik u pregovorima između crnogorskog vladike Petra I Petrovića i francuskog maršala Marmona. Bogata je istorija i porodice Grgurina i njene palate koja je danas Pomorski muzej Kotora.⁵²

Andriana kontesa *de* Grgurina bila je kćer pok. Vicka konta Grgurine i kontese Katarine Marković. Ugovor o njenom mirazu i braku sa *Pietrom Aubrisem*, sinom pok. *Giuseppe Aubrisa* i Ane Fortis sačinjen je u Kotoru 24. oktobra 1807. godine, a uz svjedočenje Aleksandra Lava *de Lauristona*, divizijskog generala, Napoleonovog ađutanta, i jednog od zapovjednika Legije časti i drugog svjedoka *Giovanni Maria Augusto Antonio de Launay* generala na čelu 6. brigade. Uz pristanak majke, kontese Katarine i svog strica Tripuna Enrika konta Grgurine, kavalijera Reda sv. Stjepana Mađarskoga i u prisustvu Luke de Valeri i Ivana Vjekoslava konta Burovića kao svjedoka, dobrovoljno su se jedan drugome obećali mlada Andriana i Petar, tada grenadirski kapetan 23. puka pješadijskog puka i član Legije časti. Budući supružnici sporazumjeli su se da će nakon vjenčanja unijeti u bračnu zajednicu sva svoja dobra, kako pokretna, tako i nepokretna. Supružnik je u bračni ugovor unio iznos od 3.000 franaka (*valore di Francia*) koje su mu ostavili pok. roditelji, kao rentu koju će mu u godišnjem iznosu od po 150 franaka slati njegov brat. Andijanin stric, konte Tripun Grgurina, njen rođak konte Marko Grgurina, kao i majka dali su joj miraz od 10.000 franaka i to u tri rate: 2000 na dan vjenčanja, 4.000 nakon šest mjeseci i 4.000 nakon godinu dana. U svoje i muževljevo ime, na osnovu punomoćja od 2. decembra 1808, i dokumenta od 9. februara 1809. godine, u kući u kojoj je stanovala, pred sudijom Ivanom Valeri, svečano je izjavila da je od svog strica kavaliera Tripuna Grgurine za račun svoje porodice primila cjelokupni iznos novca koji joj je prilikom udaje miraznim ugovorom bio namijenjen. Svečano je tom prilikom potvrdila da preko toga ništa više na ime miraza neće potraživati.⁵³ Možemo samo pretpostavljati koliko je bilo sjaja prilikom vjenčanja Andriane i Pietra, a u tome nam može pomoći nezaobilazna ljepota postojeća palate u baroknom stilu (današnji muzej), sa balustradama na prvom i

⁵² Jovan J. Martinović, *Sto kotorskih dragulja*, Rijeka Crnojevića, 1995, str. 103.

⁵³ IAK, OK I/O, *Registro Estraordinario Civil*, 1809, od 3. avgusta 1809.

drugom spratu, portalima od korčulanskog kamena, prostranom terasom sa lođom i vrtom. Na terasi je je uzidan grb porodice Grgurina, koji na štitu ima kozu – simbol grada Kopra, kao uspomenu na porijeklo porodice. Mali mermeri umivaonik sa inicijalima M. G. možda je rad Frančeska Kabjanke.⁵⁴ Kada se i danas uđe u salone Pomorskog muzeja, može se zamisliti sjaj prilikom vjenčanja pomenutog para. Ako imamo na umu porijeklo domaćina, društveni status kumova i gostiju, neminovno nam se nameće misao da u Kotoru toga doba, ni prije toga ni poslije toga, nije nedostajalo kosmopolitskog ozračja u životu Grada, čemu je doprinio znatan uticaj francuske kulture u kućnom namještaju (stilovi: rokoko, *directoire*, *empire*) i drugom kućnom priboru (veliki krevetski zastori po francuskom ukusu, sekreteri (*secretaire*), razno ukrasno srebrno posuđe i dr.).

Još jedna kotorska građanka udala se za Francuza. Mlada Andriana Simonetti 25. marta 1809. vjenčala se sa Đuzepeom Matjeom, poručnikom dalmatinske čete u službi francuske vojske (*Giuseppe Mattieu, tenente della truppa dal mata al servizio francese*).⁵⁵

Institucija braka ni tada nije trajala dok supružnike „smrt ne rastavi“. Bilo je razvoda brakova i te, 1809. godine. Supružnici, dakle muž ili žena, obraćali su se prvo vladinom delegatu molbom da se on zauzme kod ckvenih vlasti (*coro ecclesiastico*) radi sticanja prava na razvod. U jednom slučaju žena je tražila razvod pomenutim putem, ali je i načelnik mjesta gdje je živjela morao dati „službeno“ mišljenje. U njegovom dopisu vlastima stoji da je ona po njegovom mišljenju nečasna žena (*una donna di pocchissima onesta*).⁵⁶ A Maria Antonia Castelli Pasquali obratila se vladinoj delegaciji molbom da bude oslobođena iz kućnog zatvora na koji je bila osuđena dok je trajala sudska procedura razvoda braka od muža Antona Paskvalija, poznatog kotorskog građanina. Budući da je biskupska kurija donijela odluku o razvodu (*atto solenne*), ona je dobila pravo da izađe iz kućnog pritvora uz uslov da se čestito i pristojno ponaša. (*ad ogni onesta ed educata persona*).⁵⁷

U Kotoru su se 1809. godine i rađali i krštavali novi njegovi građani i umirali stari. U januaru te godine rođena je Leticija Katarina od oca Ivana Vickovog Nikolića i majke Ane pok. Marka Trevizana. Dana 11. januara, dan po rođenju, kum na krštenju bio je zapovjednik pokrajine Boke general Delzon a kuma Katarina Dabović žena plemenitog kneza (*comes*) Ivana Stanislava Burovića Zmajevića.⁵⁸

⁵⁴ J. J. Martinović, n. d., str. 104–105.

⁵⁵ BAK, II knjiga vjenčanih (1697–1824).

⁵⁶ IAK, DEBOF XV, 59.

⁵⁷ IAK, DEBOF XII, 55–55/5.

⁵⁸ BAK, VI knjiga rođenih, str. 166/t.

Krajem godine, 3. oktobra 1809. Đovani Morel (*Giovanni Morel*), Francuz, i Paulina, kćer kotorskog plemića Jerolima Paskvali Pime dobili su sina kojemu su dali ime Luiđi (*Luigi*) Napioleone. Krštenje se obavilo 17. oktobra, u krugu porodice, u kući roditelja, radi sigurnosti po život (*privatamente battezzato per pericolo di vita*). Na krštenju dijete je držao djed Jerolim Paskvali, u prisustvu (kumova) Frančeska Manžena (*Francesco Mangin*), zaovjednika pokrajine Boke i Marijete Felićinović, supruge kotorskog delegata Luiđija Paulučija. I sam Pauluči će, nakon toga, 3. marta 1810. godine u Kotoru dobiti sina Ogista (*Augusto Andrea*) kojega će na krštenju, sutradan, držati Zuliani, ljekar (*medico fisico*) iz Kotora.

Tekao je, tako, politički, društveni i porodični život u Kotoru, te 1809. godine, kada je trebalo slaviti hiljadu godina od jednog dana daleke 809. godine, kada je Kotor dočekaio moći svog budućeg zaštitnika, sv. Tripuna, i kada se zametnulo sjeme cehovske organizacije bokeljskih mornara – slavne Bokeljske mornarice, koja i danas uživa ugled i značaj i igra važnu ulogu u društvenom i turističkom životu grada Kotora.

NOŠNJA BOKELJSKE MORNARICE U LIKOVNIM PRIKAZIMA OD XVIII DO XX STOLJEĆA

MARIJA MIHALIČEK

Uniforma koju nosi odred Bokeljske mornarice na raznim svečanostima, prema predanju vuče daleke korijene iz XVI stoljeća, sa elementima preuzetim iz Italije i Španije.¹ Svakako da poticaje za oblikovanje ovog odijela, prihvatanje dominantnih materijala, kroja, detalja i ukrasa treba tražiti u dodirima bokeljskih pomoraca sa svijetom Mediterana, ali i u staroj tradiciji kotorskog zanatstva, u segmentu izrade materijala i odjevnog inventara. Tražeći sličnost kroja i elegancije narodnog odijela sa „zajedničkom mediteranskom kulturom“, Pavao Butorac je na osnovu arhivskih podataka ukazao na kompleksnost raznih uticaja na nošnju i oružje, a posebno istakao neke osobenosti u načinu odijevanja Peraštana. Opisujući „glavne oznake pravog bokeljskog odijela“, donosi zaključak da „odijelo današnje Bokeljske mornarice, koja se nadovezala na staro kotorsko bratstvo mornara, nije ništa drugo nego stara bokeljska nošnja.“²

Među mnogim istoriografima koji su opisali tradicionalno odijelo je i Petar Šerović, koji rezimira: „Ovo je divna nošnja na kojoj se ogleda bogatstvo starih Bokelja iz vremena kada je pomorstvo Boke cvjetalo. Osobito je krasno oružje kakvo je teško naći i u mnogim velikim muzejima Sve je to, što je sačuvala Bokeljska mornarica, svakome Bokelju mila uspomena na slavu prošlost kada je svoje ime slavom pronosio širom cijeloga svijeta i bio poznat kao jedan od najboljih i najhrabrijih pomoraca.“³

* * *

Prikazi odjeće pomoraca i tradicionalnog odijela iz Boke Kotorske, koje baštini Bokeljska mornarica u likovnoj umjetnosti, mogu se pratiti od XVIII do polovine XX stoljeća.

Likovni prikazi, po njihovoj saznoj vrijednosti, spadaju u kategoriju vizuelnih izvora i posjeduju vrijednost dokumenata, te uz pisane – arhivske

¹ Nošnju Bokeljske mornarice je opisao etnolog Jovan Vukmanović u *Nošnja i oružje Bokeljske mornarice*, Spomenik CIII – zbornik izveštaja o istraživanjima Boke Kotorske, Beograd, 1953, str. 216–225.

² Pavao Butorac, *Kulturna povijest Perasta*, Perast, 1999, str. 278–193.

³ Petar Šerović, *Bokeljska mornarica*, Pomorski zbornik II, JAZU, Zagreb, 1962, str. 1858.

vijesti, posebno u vremenu prije postojanja foto-dokumentacije, su značajni za praćenje ranijih oblika narodnog odijela.

Istraživanjem dijela bogatog likovnog materijala iz XIX stoljeća apostrofirat ćemo likovnu dokumentaciju: slike, crteže i grafičke prikaze, koji zavisno od preciznosti viđenja njihovih autora dokumentiraju izgled nošnje koju baštini Bokeljska mornarice. Iznijet ćemo i primjere likovnih prikaza iz vremena XX stoljeća koji potvrđuju kontinuirani interes umjetnika za tradicionalnu nošnju iz Boke Kotorske kao motiv.

Prema likovnoj građi koja mi je bila dostupna, moguće je prikazati nekoliko cjelina, koje predstavljaju nezaobilazne vizuelne izvore o narodnom odijelu koje će u XIX stoljeću postati uniforma Bokeljske mornarice:

- Portretno slikarstvo XVIII stoljeća: barokni portreti pomoraca
- Ilustracije putopisa XIX stoljeća: crteži, bakropis, litografije
- Etnografski albumi i zbirke koji su nastali ciljano da bi se vjerodostojno zabilježili svi detalji narodnog odijela.
- Nošnja kao inspiracija slikara u XIX i XX stoljeću

Portretno slikarstvo XVIII stoljeća (barokni portreti pomoraca iz Boke)

Odjeća pomoraca u XVII i XVIII stoljeću, koju upoznajemo preko portreta pomoraca, potvrđuje ekonomske moći, ukusa i životnog standarda pomoraca u prošlosti. U doba vladavine Venecije nije postojala propisana pomorska uniforma.⁴ Iako već početkom XVIII stoljeća, uz ranije dominantne tragove Venecije, prodiere uticaj francuske mode u načinu odijevanja pomoraca i ostalih stanovnika Boke, odijelo „po narodnom običaju“ ostaje jedan od dokaza očuvanja etničkog i kulturnog identiteta za vrijeme vladavine Venecije. Uz arhivske izvore, jedini nosioci informacija o odjeći pomoraca iz vremena XVIII stoljeća su njihovi portreti, iz prostog razloga što iz tog doba nemamo sačuvan materijalni inventar. Uporedno praćenje vizuelnih – likovnih izvora, sačuvanih kroz portretno slikarstvo i istovremenih arhivskih zapisa (popisa imovine pomoraca, koji uključuju i odjevne predmete), omogućava potpunu rekonstrukciju izgleda odijela bokeljskih pomoraca u XVIII stoljeću. Popis garderobe iz sanduka kapetana Marka Kamenarovića iz Dobrote, koji je spašen poslije

⁴ O uniformi i odjeći pomoraca u prošlosti, pisao je Josip Luetić u *Mornaričkom glasniku*, Split, 1956. br. 1, str. 67 i *Mornaričkom glasniku*, Split, 1957, br. 4.

požara koji je zahvatio njegov brod – pulaku „Madonna del Rosario e S. Giovanni Battista,“ donosi vijesti o odjevnim predmetima i oružju. Između ostalog, pominje se sljedeći dio odijeće koja koja se može uzeti kao potvrda karakterističnog narodnog odijela: bluza od platna.⁵

Na portretima su pomorske ličnosti prikazane isključivo u polufiguri; izostaju prikazi kompletnog odijela, ali nalazimo prve likovne predstave na kojima se prepoznaju detalji karakterističnog narodnog odijela. Portreti pomoraca su zato uz istorijski i umjetnički značaj svojevrsna svjedočanstva o značajnom obliku tradicionalne materijalne kulture.

Portreti iz XVIII stoljeća, s obzirom na vrijeme njihovog nastanka, urađeni po istovjetnoj baroknoj ikonografiji, što podrazumijeva isticanje reprezentativnosti, samosvijesti ličnosti koje prikazuju. Ono što se nameće kao utisak pri pogledu na ove stare slike, a što svakako treba istaknuti, je da tu paradnost i reprezentativnost posjeduju portreti starih bokeljskih pomoraca bilo da na sebi imaju odijelo koje možemo smatrati pomodnim (sa naglašenim detaljima tadašnje odjeće karakteristične za pomorski život čitavog Mediterana), ili su u vojnom metalnom oklopu, ili pak u odjeći koja ima prepoznatljive elemente *narodnog odijela*.

Postojanje brojnih portreta pomoraca koji nose odjeću i pribor su, dakle, varijetet do danas sačuvane nošnje u obliku uniforme Bokeljske mornarice. Važno je istaknuti da odijelo „*po narodnom običaju*“⁶ u tom vremenu nose ličnosti najvećeg socijalnog i društvenog statusa – pomorski kapetani i pomorski trgovci iz Boke Kotorske. Zavisno od slikarskog umijeća autora njihovi likovi su više ili manje studije psiholoških i karakternih osobina, ali kod svih slikara je zajedničko nastojanje da se njihovo odijelo prenese na platno što vjernije sa svim elementima odjevnih predmeta, oružja i nakita. Zavisno od umijeća autora da istakne materijalizaciju tkanina moguće, je utvrditi tkanine od kojih su odijela napravljena (platno, velud, čipku), te ukrase, nakit i oružja (srebro, zlato, sedef).

Po broju sačuvanih portreta pomoraca Perast je s razlogom na prvom mjestu u periodu od dva stoljeća najvećeg pomorskog, ekonomskog i kultur-

⁵ Vinko Ivančević, *Brodsko garderoba bokeljskog kapetana pri kraju 18 st.*, Godišnjak PM u Kotoru, XVIII/1970, str. 164.

⁶ Miloš Milošević u *Nosioci pomorske privrede Dobrote prve polovine XVIII v.*, Godišnjak PM u Kotoru, VIII/1959. je dao opis svakodnevnog odijela dobrotorskog pomorca iz 1724. koji je „tada nosio nošnju koju najčešće i mletačke vlasti navode u aktima kao oblačenje ‘po narodnom običaju’, ječerma mu je od crvenog sukna sa malim srebrnim dugmetima, zatim nosi široke, duge gaće od plavog parheta, sa ljubičastim dokoljenicama umjesto čarapa. Na nogama ima cipele, a ogrnut je kaputićem prebačenim ‘po mornarskom običaju’.“

nog procvata – XVII i XVIII stoljeću.⁷ Mnogi od njih mogu se uzeti kao ilustracija tradicionalnog narodnog odijela, posebno karakterističnih dijelova kao što su: bijela platnena ili svilena *košulja ukrašena čipkom*, *ječerma* od veluda u raznim bojama sa zlatnim gajtanima i kićankama, *koret* na isti način ukrašen sa zavrnutim rukavima. Oko struka je *omotan svileni pas (pojas)*, koji pridržava *ćemer* ukrašen zlatovezom; za *ćemer*, o pasu su ponekad prikazane *ćese* spremišta za prah, *tobolac* za novac ili duvan. Pomorci su prikazani sa perikom ili bez nje, a karakteristične kapetanske trorođe šešire nose ispod ruke. Oružje koje se slika obavezno na portretima pomorskih kapetana predstavlja venecijanski ili skjavone mač o pojasu koji simbolizira kapetansko zvanje, uz štap koji nose u ruci.

Zadržat ćemo se na sačuvanim portretima pomorskih kapetana iz Perasta, Dobrote i Prčanja, koji nam donose likovna svjedočanstva o odjeći pomoraca, koja uključuje potvrde o detaljima odijela koje će u kasnijem vremenu biti izraženo kao narodna bokeljska nošnja, a krajem XIX stoljeća postati i zvanična nošnja Bokeljske mornarice.

Pomorski kapetan *Josip Kolović* (XVIII stoljeće), na portretu iz 1769. nosi tamni kaput – *dolamu*, prsluku – *kružatu* sa zlatnim gajtanima, kićankama. Ispod je bijela košulja sa visokim ovratnikom, i čipkanim orukavljem, a oko vrata je svezana čipkana mara. Oko pojasa je pas o kojem visi mač sa košarastim branikom.

KAP. JOSIP KOLOVIĆ (XVIII st.), ulje na platnu
nepoznatog autora

Kavalir *Matija Balović* (1713–1794) nosi nošnju koja je po svim detaljima nalik na opisanu, samo je krasi najveće venecijansko odlikovanje kavaljera – viteza sv. Marka.

⁷ Marija Mihaliček, *Barokni portreti iz Perasta*, Godišnjak PM u Kotoru, XXXIX–XL/1991–1992, str. 47–59.

Josip Visković (1728–1804), posljednji peraški gradski kapetan, nosi bijelu košulju sa čipkom oko vrata i rukava, ječermu sa zlatnim ukrasima, koja se kopča dugmadima; tamno plavi kaput je sa zlatno-žutim trakama (gajtanima) koje se završavaju kičankama. Pas je smeđi, a mač ima lijepo slikan rukobran.

Portret *Joza Lukovića*, poznatog kapetana i predsjednika opštine Prčanj, iz kraja XVIII st., pokazuje nam najpotpuniji i najljepši primjer slikanja bokeljske nošnje u baroknom portretnom slikarstvu Boke Kotorske. Detaljno prikazana nošnja dopunjena je kapom *čivericom* sa cvijetom, kao i nakitom: prstenjem koje nosi na obje ruke U lijevom uhu je *naušnica* sa jednim biserom, što predstavlja nerijetki primjer ukrašavanja ovim nakitom „prema starom mornarskom običaju.”⁸

Nikola Verona, poznati pomorski trgovac sa Prčanja, nosi isti nakit, u desnom uhu naušnicu sa biserom i raskošni prsten na malom prstu. Na portretu koji je urađen oko 1800. godine naslikana je narodna bokeljska nošnja crne boje sa zlatovezom, za crveni pojas provučen je jatagan. Bijela košulja ima uzdignuti

okrugli okovratnik sa nabranim ukrasom na prsima.

Ove slike dokumentarne, kulturološke i povijesne vrijednosti potvrda su, može se reći, jednobrazne nošnje koja je u osnovi narodna nošnja. Postoji razlika je jedino u bojama pojedinih djelova odjeće, koja će tek u kasnijem razdoblju XIX stoljeća postati isključivo crna. Unošenje u odjevni inventar leptir mašne je najnoviji detalj, koji je zamijenio crnu maramu koja se vezivala oko vrata u XIX stoljeću, a ranije je, kako vidimo na portretima, bila bijela i često ukrašena čipkom kao i košulja.⁹

KAP. NIKOLA VERONA (kraj XVIII st.), ulje na platnu nepoznatog autora

⁸ Josip Luetić, *Iz inventara pokretne imovine mornara i kormilara koji su plovili na jedrenjacima Dubrovačke republike 1780–1804*, Zbornik za narodni život i običaje, JAZU, Zagreb, 1983, str. 325–349.

⁹ Miloš Milošević smatra da „leptir mašna kvari izgled cjeline i daje pogrešan utisak o relativnoj recentnosti cijele nošnje.“ Drugi detalj nošnje koji se vremenom izgubio su doko-

Iz tog vremena datiraju i prvi tekstualni zapisi o ovom najznačajnijem obliku materijalne kulture Boke Kotorske. Iz perioda prve polovine XIX stoljeća je prvi tekstualni opis odijela iz pera Vuka Karadžića, koji je, uz odijelo Rišnjana, opisao „pravo bokeljsko odijelo koje se i danas oko zaliva najviše nosi.“¹⁰

U ovo vrijeme se počinje koristiti izraz „nošnja“ kao sinonim za odijelo ili kostim koji je prihvaćen od široke populacije pojedinog naroda ili regije, a povezuje se sa počecima ozbiljnijeg i stručnijeg zanimanja za ovaj najznačajniji oblik materijalne kulture. Ako se ova definicija primijeni na Boku, odijelo koje su prvobitno nosili pomorci dobija obilježje *narodne nošnje*, prihvatanjem ovakvog načina odijevanja od strane i ostalih stanovnika u jugoistočnom priobalju zaliva. Prvobitno prihvaćena u najrazvijenijem pomorskom mjestu toga vremena – Dobroti, nošnja se imenuje *dobrotskom*, a kasnije se, zavisno od mjesta u kojem se koristi, naziva još *tivatskom* i *lastovskom*. Ova narodna nošnja je prihvaćena kao *uniforma Kotorske mornarice*, a Statutom Bokeljske mornarice iz 1874. postaje *uniforma Bokeljske mornarice*.

Uz tekstualne zapise, likovni prikazi u raznim tehnikama: crteži, akvareli, bakrorezi, bakropisi, litografije i hromolitografije, u XIX stoljeću su izuzetno vrijedna djela višestrukog dokumentarnog, etnografskog i kulturološkog i umjetničkog značaja. Iako su autori likovnih prikaza narodne nošnje bili motivirani prije svega da zabilježe viđeno, često je prisutan subjektivni pristup i doza slobodne interpretacije motiva nošnje. Urađeni na terenu, najčešće kao crteži ili akvareli, kasnije su umnožavani grafičkim tehnikama, posebno u XIX stoljeću usavršenom litografijom i hromolitografijom (bojenom), u albumima i zbirkama sa prikazima nošnji ili kao ilustracija putopisa.

Ilustracije putopisa u XIX–XX stoljeću

Značajan izvor za praćenje likovnih prikaza nošnje su grafički prikazi iz XIX i početka XX stoljeća, koji prate tekstualne opise u putopisima i drugim publikacijama.¹¹

ljenice ili gete koje su nošene umjesto današnjih crnih čarapa. O ovome v. Miloš Milošević, *530 godina Statuta Bokeljske mornaricetada zvane „bratovština sv. Nikole mornara u Kotoru“*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XLI–XLII, Kotor, 1999, str. 180–181.

¹⁰ Vuk Stef. Karadžić, *Crna gora i Boka Kotorska*, Beograd, 1953, str. 43–45, opisuje sve dijelove narodnog odijela.

¹¹ Mnogo prije ovog vremena, o tome su pisali putopisci iz XVI st., među kojima je i Cesare Vecellio, koji 1598. donosi opise kostima raznih naroda u djelu „*Habiti antichi et moderni di tutto il mondo*“. Između 420 drvoreza Cristopha Chriegera sa prikazom kostima iz čitavog poznatog svijeta su i prikazi odjeće mletačkih posada galija, za koje kaže da su Slaveni, a može se uslovno uzeti kao primjer pomorske odjeće. Mletački kartograf Vincenzo Coronelli, u svom Izolaru donosi bakrorez Peraštanina, čuvara venecijanske zastave. U XVIII st. Alberto

Istraživanjem likovnog materijala, nastalog za vrijeme austrijske vladavine čiji su autori stranci, može se zaključiti da su mnogo zastupljeniji primjerci prikaza nošnje stanovnika iz zaleđe Boke Kotorske i iz Crne Gore. Površno, pa čak i potpuno nepoznavanje predjela i stanovnika budilo je želju autora da ga, kroz tada popularnu ilustrovanu putopisnu literaturu, otkrije Evropi.

Putopisi su veoma omiljena književna vrsta, koja se njeguje tokom XIX stoljeća i u kojoj nailazimo na bezbrojne primjere opisa narodnog odijela, kao najslikovitijeg dijela materijalne kulture. Uz tekstualne zapise putopisi su ilustrovani prikazima nošnje, tako da se tek XIX stoljeće može smatrati za vrijeme u kome je izražen interes za nošnju u kontekstu zanimanja za osobenosti pojedinih naroda.

Prostor Boke Kotorske je razmatran u sklopu tematskih cjelina, zajedno sa priobalnim područjem, posebno Dalmacijom. Najbrojnija su austrijska izdanja, s obzirom na interes političkih i kulturnih austrijskih krugova Beča za područja koja su bila sastavni dio monarhije.

Među putopisima je i jedan malo poznat autora *H. F. Rödlicha*: *Skizzen des physisch-moralischen zustandes Dalmatien und der buchen von Cattaro* (Skice fizičko-moralnog stanja Dalmacije i Boke Kotorske), štampan njemačkom goticom u Berlinu, 1811. godine.¹² Autor je austrijski major kotorske tvrđave 1801. a 1803–1804. u službi baruna Bradija. Sadržaj ove knjige je u stvari izvještaj sa topografskim, istorijskim, statističkim i antropološkim karakteristikama Dalmacije i Boke, sa podacima koje je autor prikupljao za svog boravka u Kotoru i Zadru, u vremenu neposredno poslije vladavine Venecije.¹³ Autor se u ovom iscrpnom izvještaju ne zadržava na opisu odijela, već u uvodnom dijelu navodi da su „nošnje vjerno prikazane i podijeljene na područja odakle potiču stanovnici“¹⁴. Stanovnike obale opisuje kao „dobre mornare, patrone i kapetane koji se na palubama brodova pokazuju u lijepim odijelima.“¹⁵ Primjećuje da skoro svako

Fortis (Padova, 1741 – Bolonja, 1803.), mletački prirodnjak i putopisac, ostavio je podatke o običajima i nošnjama Dalmacije u popularnom putopisu *Viaggio in Dalmazia*.

¹² Primjerak se nalazi u biblioteci Istorijskog arhiva u Kotoru (br. IV–5), na koji mi je ukazala direktorka Jelena Antović, a prevodom uputila u sadržaj g-đa Spomenka Stanković, zato im se ovim putem najtoplije zahvaljujem.

¹³ Putopis sadrži 91 stranicu teksta: o Dalmaciji 37 strana, a o Boki Kotorskoj 54 stranice. Boku opisuje u poglavljima koja sadrže: izvode iz stare i nove istorije B. K. i posebno dva grada H. Novog i Budve; o stanovništvu, ekonomskim prilikama: pomorstvu, „kao pravom zanimanju Bokelja“; trgovini; poljoprivredi, stočarstvu, pčelarstvu, ribarstvu, svilarstvu; karakteru i običajima stanovništva; religiji i crkvama; jeziku; stanju sudstva pod venecijanskom upravom.“

¹⁴ Rödlich, str. 3.

¹⁵ Isto, str. 18–19.

mjesto u Boki Kotorskoj ima posebno i potpuno svoje odijelo i navodi primjer Risna.¹⁶

Kao i u tekstu, Boka Kotorska je i likovno više zastupljena od Dalmacije. Na pet listova u bakropisima čiji je autor *Carl Thiele* su po dvije nošnje:

KAPETAN TRGOVAČKOG BRODA IZ BOKE
(poč. XIX st.), bakropis iz putopisa H. F.
Röedlicha

Paštrović i Morlak iz Kotara; Rišnjani i Grbljanin; Kapetan trgovačkog broda iz Boke i Žena kapetana trgovačkog broda iz Dobrote; Crnogorci (žena i muškarac) i Stanovnici Škaljara (muškarac i žena). Iako je, pored istinito oblikovanog oružja, moguće prepoznati neke karakteristične elemente narodne nošnje, preovlađuje utisak da su ovi kostimi više plod autorove imaginacije nego vjerni prikazi, kako navodi pisac.

Za našu temu svakako je važno djelo autora *Frana Karara* (Carrara) *La Dalmazia descritta*.¹⁷ Karara (1812–1854) je jedan od najistaknutijih dalmatinskih intelektualaca prve polovine XIX stoljeća. Ovo njegovo djelo je značajno, prije svega iz razloga što su do tada o Dalmaciji pisali strani autori, ali i zbog toga što je rezultat njegovih opsežnih istraživanja, koja su objavljena u 24 sveska od 1846 na 1848. Ambiciozni projekt nažalost nije okončan, a rezultati istraživanja su objavljeni fragmentarno u dvije opsežne studije: o geografskim i prirodnim karakteristikama Dalmacije i o etnografskim karakteristikama Morlaka – stanovnika brdskih krajeva iz zaleđa Dalmacije. Ambiciozno je bila zamišljena i ilustracija, kako se navodi u naslovu, sa čak 48 minijaturnih prikaza koje predstavljaju naj-

¹⁶ Isto, str. 81.

¹⁷ Originalni naslov knjige u prevodu glasi: *DALMACIJA kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara, konzervator u carsko-kraljevskom Muzeju starina u Splitu, član carsko-kraljevskog univerziteta u Padovi, vanjski dopisni član Orjentalističkog društva u Parizu, te počasni vanjski član arheološkog instituta u Ateni, dopisni član povijesničkog društva u Minhenu, itd. s 48 minijaturnih prikaza predstavljajući najvažnije narodne nošnje*, Zadar, Braća Battara izdavači i tiskari, 1846.

važnije narodne nošnje, ali je objavljena samo polovina. To su likovni prikazi narodnih nošnji od Brača do Boke Kotorske. U izradi ilustracija pominju se nekoliko autora, koje su angažovali braća *Battara*, zadarski štampari (*V. Poirot* uradio je 1845. akvarele za Cararrinu knjigu, ali oni nijesu bili prihvaćeni zbog nedostatka vjerodostojnosti, slikar – diletant iz Splita *Petar Zečević* i dr. su radili predloške). Konačnu verziju likovnih prikaza urađenih u bojenoj litografiji, za Cararrinu knjigu o Dalmaciji je dao slikar *Roberto Focosi*.

Karara je građu za Boku Kotorsku prikupljao za svog boravka 1845. zabilježio je da „muškarci iz okruga Kotora imaju skupocjena oružja, najljepša i najbrojnija.“¹⁸ U kontekstu Kararinih interesovanja za stanovništvo koje živi u zaleđu obale, ne iznenađuje da su i na likovnim prikazima zastupljene nošnje tamošnjih stanovnika Boke Kotorske: Kruševica, Krivošija i Ubala. Uz prikaz muške risanske nošnje i muškarca i žene sa Krivošija i Ubljanina na jednoj od litografija je likovno dokumentovana muška nošnja iz Dobrote. *Dobročanin* je prikazan u prepoznatljivom ambijentu u pozadini sa brdima i gradom Kotorom. Ovaj prikaz kao i svi ostali se odlikuju živim bojama i dobrim crtežom. Svakako je interesantna napomena da su podatke za ovu nošnju dali *Dabinovich Filipo* i *Vida Antonio*, a *Dapčević* – priču o junaštvu dvije Dobročanke.

DOBROČANIN (XIX st.), litografija iz putopisa
F. Carrare

O popularnost likovnih prikaza nošnje koji su se zbog svoje ljepote uramljivali i ukrašavali zidove kuća, govori navod *P. Butorca*, da su u kući Ćorko „dvanaest koloriranih bakroreza, a predstavljaju dalmatinske narodne nošnje prošlog stoljeća, između drugih djevojku s Kruševica i Ubljanina. Načinio ih je Jocosì, a izdao Battara u Zadru.“¹⁹

¹⁸ *Dalmacija kako ju je opisao profesor doktor Frane Carrara*, prevod Božidarka Ščerbe-Haupt, izdanje Etnografskog muzeja Split, 2006, str. 101.

¹⁹ Pavao Butorac, *Kulturna povijest grada Perasta*, Perast, 1999, str. 448.

S druge strane, veoma izražen interes za Crnu Goru rezultirao je sa bezbroj pisanog i likovnog dokumentarnog materijala. Svjedočanstva o pejzažu, ljudima, istorijskim događajima, ako što su bile herojske borbe sa Turcima, nastala su iz interesovanja Evropljana za egzotičan i do tada nepoznat prostor u zaleđu Boke Kotorske. Tako Francuz *Šarl Irijarte* (Charles Yriarte), stručnjak za političku geografiju, novinar, publicist, a ujedno slikar i kritičar umjetnosti, u svom putopisu *La Damatie*²⁰ iz 1874. godine, u kome je dio posvećen Boki Kotorskoj, piše o životu na ovim prostorima, o ljudima koje susreće, o običajima i risanskoj i dobrotskoj nošnji: „...a Dobrota, il farsetto, le brache, le calze, la cravatta, il berretto, tuto è nero, e il solo punto colorato del vestiario è il leggiere ricamo d'oro che decora il fez e il panciotto. Ma c'è una nota strillamente, che distrugge il carattere dell' insieme: la cravatta all' europea sopra la camicia volgare.“²¹

Put do najčešćeg odredišta – Crne Gore i Cetinja, vodio je preko Boke i Kotora, pa zato ovo područje i njegova tradicijska kultura u književnim i likovnim djelima nisu u centru njihove pažnje, već su opisani usputno, za njihovih kratkih boravaka u prolazu.

Kao primjer uzet ćemo putopis *Montenegro, Bosnie, Herzegovine*, čiji su autori francuski publicisti *Anri Avelo* (Henri Luis Avelot) i *Nezijer* (J. De La Neziere). Putopis je objavljen u Parizu, 1895. godine, a sadrži poglavlje o Bokotorskom zalivu. Avelo se našao u Kotoru na dan crkvene proslave sv. Trojice, na kojoj je učestvovala Srpska garda, koja je zadržala uniforme Bokeljske mornarice i nastupala u njima. Njegovu pažnju privukla je nošnja za koju kaže da je „*raskošna*“ i daje opis „...napravljena je od crnog satena, ima usukane rese i široke ljubičaste ili tamnocrvene pojaseve. Međutim, oružje ovih civilnih vojnika, koje se sastoji od tri revolvera, jednog zlatnog noža, dva srebrna redenika i jedne inkrustirane gotovo dva metra duge puške, čudno odudara od čipkanog umetka kojim je ukrašen njihov grudnik, od ruže koja uljepšava zapuščak, a naročito od kapice sa zlatnim kitama, poput one koju su nosili kućepazitelji u Balzakovo vrijeme. Oficiri nose kalpak sa perjanicom, kao nekadašnji hrvatski banovi, i sablje u koricama od velura sljezove boje.“²² Tekst je ilustrovan crtežima grupe Bokelja, te studijama pojedinačnih likova sa ove svečanosti koju je imao priliku vidjeti. Crteže je uradio jedan od autora

²⁰ Putopis je objavljen u tada najpopularnijem časopisu u Francuskoj, koji je objavljivao zapise sa putovanja i putopisne avanture *Le tour du monde nouveau journal des voyages*, Paris, 1876. a prevod na italijanski jezik, pod naslovom *La Dalmazia*, objavljen je u Milanu, 1878.

²¹ Koristila sam primjerak knige iz porodične biblioteke Visković, inv. br. 593, Carlo Yriarte, *La Dalmazia*, Milano, 1878, str. 281.

²² A. Avelo Ž. de la Neziere, *Crna Gora i Hercegovina*, CID, Podgorica, 1996, str. 30.

putopisa, *Anri Avelo*, poznati francuski crtač, ilustrator, karikaturista i jedan od osnivača Akademije lijepih umjetnosti.

Likovni prikazi nošnje iz Boke Kotorske kao ilustracije putopisa javljaju se u XIX stoljeću u dva osnovna oblika, kao predstave nošnje ili kao „štafaža“ – likovi stanovnika koji se pojavljuju na slikama i grafikama koje donose prikaze pojedinog mjesta ili kraja..

ŽENA I MUŠKARAC IZ TIVTA (kraj XIX st.), crtež L. H. Fishera

Ovdje treba svakako izdvojiti kao značajne austrijske slikare – pejzažiste iz porodice Alt: *Jakoba* (1789–1872) i sina *Rudolfa* (1812–1905.) koji slikaju krajolike Boke Kotorske. Ovim likovnim prikazima je ilustriran putopis geografa *Franca Petera* (Franz Petter) *Das Königreich Dalmatien*, Beč, 1841. Posebni dio putopisa posvećen je kotorskom okrugu (*kreis Cattaro*),

ilustrovanom topografskom kartom i bojanim litografijama sa vedutama Kotora, Dobrote, Prčanja. *Robert Alt* je uradio prikaz *Tabačine i crnogorskog pazara* sa nekoliko likova koji nose narodnu nošnju.²³

Francuski slikar *Teodor Valerio* (Theodore Valerio) specijalizirao se za etnografske motive. Njegove serije bakropisa sa nošnjama iz Dalmacije, a posebno Crne Gore korištene su kao ilustracije putopisa.

Da se nošnja iz Boke Kotorske percipirala kao osobitost i vrijednost kulturnog nasljeđa u godinama prvih turističkih dolazaka i početka razvoja turizma, uvjerava nas *Rajnard Peterman* (Reinhard Petermann), austrijski pisac i novinar autor je *Ilustrovanog vodiča kroz Dalmaciju* (*Fuehrer durch Dalmatien*) iz 1899.²⁴ U

²³ Katalog izložbe *Izgledi gradova crnogorskog primorja* (kolekcija Đ. Radivovića i fondovi i zbirke Istorijskog arhiva Kotor, Kotor, 1995.

²⁴ Koristila sam izdanje *Guide en Dalmatie*, koje je publikovalo Societe protectrice des interrets du Royaume Dalmatie, prevod sa njemačkog kontese Marianne de Harrach, Vienne–Paris, 1900. (Porodična Biblioteka Visković, inv. br. 369., Muzej grada Perasta).

dijelu o Boki Kotorskoj opisuje Kotor, a u posebno poglavlju posvećenom svečanosti sv. Tripuna i mornarici.²⁵ Ovaj turistički vodič je ilustrovan sa 160 crteža *Ludviga Hansa Fišera* (Ludwig Hans Fischer), koji je dao vjerne minijature likovne prikaze ženske i muške nošnje. Ilustracije nose naslov: *Tivčanka* (*Femme de Teodo*) i *Tivčanin* (*Homme de Teodo*)²⁶

Etnografske zbirke i albumi

Tokom XIX stoljeća likovne prikazi nošnje povezani su sa zanimanjem za prikupljanje i bilježenje osobenosti tradicionalne narodne materijalne i duhovne kulture. Tada tradicionalna nošnja i prizori iz narodnog života postaju čest motiv u slikarstvu i grafici, ali javljaju se čitave zbirke i albumi sa likovnim prikazima koji nastaju ciljano da bi se izgled odijela što vjernije zabilježio. Kao primjer dat ću ilustraciju muškarca i žene u narodnoj nošnji iz Boke, pod nazivom *Kotorani* (*L'uomo dalla Bocche di Cattaro*) na akvarelu nepoznatog slikara-amatera iz 1830. godine.²⁷ Ovaj akvarel je rađen vjerovatno s namjerom da bude dio nekog etnografskog albuma ili zbirke prikaza nošnje, jer postoje sačuvana još dva rada istog autora (*Šibenčani* i *Zadrani*).

Četrdesetih godina XIX stoljeća u Beču je publikovan album „*Das pittoreske Oesterreich oder Album der oesterreichen Monarchie*“, koji je izlazio u svescima od 1840 do 1843. Uz tekst o istarskom, zadarskom, splitskom, dubrovačkom i kotorskom okrugu, naizmjenično su prikazane litografije sa nošnjama i predjelima, urađene prema crtežima Josepha Riegera, Jakoba i Rudolpha Alta.

Interesovanje za nošnju nalazimo u romantičarskim, panslavenskim i prosvjetiteljskim idejama koje zaživljavaju u periodu XIX stoljeća. To je vrijeme značajnih poduhvata prvih etnografa, među kojima posebno mjesto zauzima srpski etnograf *Nikola Arsenović* (Osijek, 1823 – Beograd, 1885), koji je sam finansirao putovanja po južnoslavenskim krajevima u cilju prikupljanja građe za pojedine nošnje. Kao rezultat njegovih istraživanja koja su trajala dvije decenije, nastala je najbogatija zbirka likovnih prikaza narodnih nošnji koje nose muškarci i žene na Balkanskom prostoru, poznata kao *Veliki etnografski album*. Tu su sabrani likovni prikazi za 265 nošnji urađenih u tehnici akvarela, čiji je autor sam Arsenović.

U Kotoru je naslikao dva akvarela s prikazom *admiralske i mornarske uniforme Kotorske mornarice*. Sem u nekim sitnim detaljima njegove odore odgova-

²⁵ Isto, str. 298–300.

²⁶ Isto, str. 289.

²⁷ Marijana Schneider, *Narodne nošnje u slikarstvu i grafici XIX stoljeća*, Zagreb, 1971.

raju opisu koji je dao etnolog *Jovan Vukmanović*. Ovi prikazi nose originalne nazive *Komandir varoške garde (marinericera)* i *Varoški gardista (marinericer)*. Akvareli se čuvaju zajedno sa ostalom bogatom i vrijednom etnografskom građom u Etnografskom muzeju u Beogradu.²⁸

*KOMANDIR VAROŠKE GARDE (lijevo) i VAROŠKI GARDISTA (desno) (XIX st.),
akvareli Nikole Arsenovića*

Prikazi stanovnika u narodnoj nošnji na vedutama XIX stoljeća

Privlačnost prirodnog ambijenta i arhitektura primorskih mjesta su motiv koji je inspirisao mnoge strance slikare-amatere i profesionalce koji su privremeno živjeli ili pohodili Boku u XIX stoljeću. Danas pogled na ove romantične prizore omogućava uranjanje u prošlost i davno iščezli život Kotora i Boke Kotorske.

²⁸ Ljiljana Gavrilović, *Balkanski kostimi Nikole Arsenovića*, Etnografski institut SANU, Beograd, 2004, str. 53–60.

Za našu temu su ove vedute interesantne, ukoliko sadrže kao štafažu prizore iz životne svakodnevice, koji uključuju i prikaze stanovnika u nošnji, o čemu je prethodno već bilo riječi u dijelu ilustracije putopisa.

U poznatom albumu *Sto veduta sa istočne jadranske obale (100 vedute delle coste orientali del mare Adriatico diseguate dal colonello conte Fedor Karacsay)* nalaze se i brojni motivi primorskih mjesta iz Boke Kotorske. Autor je Feodor Karačaj (Pheodor Karascay, 1787–1859), austrijski pukovnik i zapovjednik Kotora i kotorske tvrđave 1837.²⁹ Dokumentarna vrijednost ovih veduta, urađenih akvarelom je u izgledu Kotora i drugih mjesta u prošlosti, ali za našu temu važno je prisustvo pojedinačnih likova ili čitavih skupina u odjeći koja se nosila u to vrijeme. Dobro se mogu razaznati na kotorskim trgovima i obalama zaliva ljudi u građanskom odijelu, austrijskoj uniformi, nošnji stanovnika iz zaleđa, ali i oni u tradicionalnom bokeljskom odijelu. Iako se radi o minijaturama, zahvaljujući Karačajevom preciznom crtežu i koloritu, te istančanom smislu za detalj, ovi pomalo naivni prikazi slikani rukom amatera, pretvaraju ove slike u autentično svjedočanstvo o gradskom životu i potvrda su da je bokeljska nošnja u prvoj polovini XIX stoljeća bila uobičajeno odijelo domaćeg stanovništva.³⁰

Još jedan slikar amater, *Johan Hegelmiller* (Johann Högelmmüller), austrijski oficir, autor je mape litografija *Erinnerung an Dalmatien*, štampane oko 1845. godine u Beču, sa vedutama Kotora i Dobrote, oživljenim prizorima brodova i ljudi u narodnim nošnjama.

Vičenco Poare (Vincenzo Poirot), Tršćanin francuskog porijekla, koji je slikarstvo studirao u Veneciji, a od 1838. živi u Dalmaciji, za izdavače braću Battara je radio crteže i akvarele predjela i nošnje, koje je litografirao Linassi u Trstu za *Album pittoresco della Dalmazia*, Zadar, 1840.

Interesovanje za likovno bilježenje etnografske građe u svojim radovima pokazuje i trojica poznatih splitskih slikara-amatera: *Anton Barač*, *Petar Zečević* i *Frano Bratanić* slikaju akvarele i rade crteže gradova i mjesta na obali i zaleđu, kao i figure u narodnim nošnjama i građanskim odijelima.

Ovi prikazi imaju likovnu privlačnost i kulturno-povijesni značaj ne samo zbog izgleda gradova u prvim decenijama XIX stoljeća, već i zbog vizualizacije života sa bezbroj ljudi u živopisnim nošnjama.

²⁹ Cvito Fisković, *Boka Kotorska u akvarelima Fedora Karascay-a iz prve polovice 19. stoljeća*, Spomenik CXXVII, Odeljenje istorijskih nauka 5, Zbornik izveštaja o istraživanjima Boke Kotorske III (1985), Beograd, 1986.

³⁰ Zahvaljujem gosp. Zvonku Nikoliću ustupljenim fotografijama Karačajevih akvarela sa vedutama Kotora.

Bokeljska (dobrotska) nošnja kao inspiracija poznatih slikara u XIX i XX stoljeću

U periodu druge polovine XIX stoljeća fotografija, kao novi medij, postaje najčešći i najpouzdaniji dokument o uniformi Bokeljske mornarice.

Praćenjem likovne dokumentacije o nošnji Boke Kotorske kroz ovo razdoblje, vidimo da na portretima pomoraca iz Boke Kotorske tokom ovog perioda dominiraju građansko odijelo ili mornarička austrijska uniforma. Rijetko su se portretisane ličnosti slikale u nošnji kotorske, kasnije bokeljske mornarice.

Iz prve polovine XIX stoljeća je i portret na kome je *Anton Božov Radimir* (1760–1833), kapetan i borodovlasnik iz Dobrote. Na sebi ima uniformu koja se može uzeti kao primjer slobodnije autorske interpretacije nešto stilizovane bokeljske nošnje, sa udvojenim zlatnim trakama i kičankama, trorigim šeširom ispod ruke, pozlaćenom sabljom i štapom. Svečani ton uniforme još više ističe bogati žabò bijele košulje na prsima, nabrana orukavlja, visoka čvrsta kragna oko koje je svezana široka crna marama.

Iz sredine XIX stoljeća postoji arhivski dokumenat – zapisnik datiran 5.08.1847, sačinjen u austrijskom konzulatu u Skadru, poslije smrti Andrije Kosića, zapovjedika i suvlasnika dobrotskog jedrenjaka „Valente Giovannino“. Popis predmeta lične ostavštine sadrži odjevne predmete koji su upisani kao *narodna nošnja*.

KAP. ĐURO RADIMIR (prva pol. XX st.), ulje na platnu Stjepana Bakovića

Portreti u nošnji se javljaju jedino u prilikama kada je portretisani želio da istakne članstvo i funkciju u Bokeljskoj mornarici. To potvrđuju dva portreta poznatih ličnosti u nošnji Bokeljske mornarice:

Portret kap. *Marka Dabinovića*, člana Bokeljske mornarice iz kraja XIX ili početka XX st., donosi do detalja prikaz nošnje Bokeljske mornarice. Nosi paradnu sablju i oficirski šešir.

Realistički portret dobrotskog kapetana *Đura Radimira* (1892–1997.) iz 1928, koji je naslikao *Stjepan Baković* iz Dubrovnika, odlikuje se gotovo potpu-

nom vjerodostojnošću izgleda uniforme Bokeljske mornarice Sa fotografskom tačnošću dati su kapa, ječerma, čemer, metalna kutija(ćesa) za prah, srebrne kubure i jatagan za pojasom. Bijela košulja ima savremen kroj, kopča se zlatnim dugmadima, a ispod kragne proviruje crna traka umjesto tek kasnije prihvaćene leptir-mašne.

Sredinom XIX stoljeća u kontekstu preporodnih ideja i buđenja nacionalne svijesti, interes za narodnu nošnju pokazuju mnogi slikari. Iz tog razloga i nošnja iz Boke Kotorske postaje inspiracija mnogim poznatim umjetničkim imenima. Tako *Vjekoslav Karas*, „prvi ilirski slikar“, ima u svom slikarskom opusu prizore iz života različitih naroda. Interes za ove motive pokazuje još za vrijeme školovanja u Rimu, kojom prilikom je izradio niz studija i slika italijanskih narodnih nošnji; iz tog ciklusa je i njegova čuvena slika „Rimljanka sa lutnjom“. Karas slika ličnosti u narodnoj nošnji iz Dalmacije i Boke, 1848. i 1849. godine, uvijek u prepoznatljivom krajoliku sredine iz koje potiče. Prilikom boravka u Boki Kotorskoj uradio je nekoliko prikaza dobrotorske nošnje, ali se, na žalost, ne zna sudbina tih slika, osim prikaza „Rišnjana“, koji se čuva u Povijesnom muzeju Hrvatske u Zagrebu.

U literaturi su zabilježeni radovi sa motivom nošnje iz Boke Kotorske kod slikara *Vlaha Bukovca*, *Joze Bužana*, *Josipa Lalića* i drugih.

Crnogorska narodna nošnja je u slikarstvu XIX i prvih decenija XX stoljeća u portretnom slikarstvu prisutna na mnogim portretima, koji se čuvaju na Cetinju. *Ferdo Quiquerez*, *Jaroslav Čermak* i *Vlaho Bukovac* rade portrete uglednih Crnogoraca, dok je gotovo teško naći primjer štafelajnog slikarstva sa prikazom bokeljske nošnje.

Zato se jedan likovni prikaz sa motivom nošnje Bokeljske mornarice može smatrati jedinstvenim u slikarskoj baštini XX stoljeća. Riječ je o slici *Vjekoslava Paraća* (Solin, 1904–1986) koja pripada njegovom poznatom ciklusu istorijskih kompozicija sa temom pomorske prošlosti „*Naše more*“, slikanih u toku 60-tih godina prošloga stoljeća.³¹ Ovaj likovni prikaz, tempera na kartonu, pod nazivom „*Polazak Bokeljske mornarice*“, je realistička studija brodova i mornara u trenutku priprema za odlazak na more, koja nosi izraženu naraciju u nekoliko segmentiranih cjelina sa bezbroj likova u nošnjama, oružja, opreme i niza drugih prepoznatljivih detalja pomorskog života iz prošlosti.³² Pretpostavljamo

³¹ O ovom slikarskom ciklusu V. Paraća je pisao Miro Montani, u članku *Naše more u slikarstvu Vjekoslava Paraća*, Pomorski zbornik Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, knj. 7, Zadar, 1969, str. 1187–1189. Ciklus je prezentiran na tematskoj izložbi pod nazivom *Vjekoslav Parać – kompozicije i drugi radovi iz ciklusa Naše More*, organizovanoj u Pomorskom povijesnom muzeju u Rijeci, 1979.

³² Reprodukcijska ove slike je objavljena u monografiji *12 vijekova Bokeljske mornarice*, Beograd, 1972, str. 98–99.

da je autor zamislio da ovo bude predložak za monumentalnu kompoziciju, kakve je Parać radio za Pomorski muzej u Splitu i hol Pomorske škole u Zadru.

*POLAZAK BOKELJSKE MORNARICE (60-te god. XX st.),
tempera na kartonu Vjekoslava Paraća*

Zaključak

Likovna dokumentacija na kojoj su sačuvani prikazi nošnje, kao najznačajnijeg i najslikovitijeg dijela materijalne kulture, je nezaobilazna u istraživanjima nastanka i promjena, od tradicionalnog odijela pomoraca u XVIII stoljeću, prihvatanja odijela u XIX stoljeću, koje su kao *dobrotsku narodnu nošnju* nosili stanovnici u jugoistočnom dijelu Bokokotorskog zaliva, do nošnje koja je danas poznata kao uniforma memorijalne organizacije Bokeljske mornarice.

Hronološkim praćenjem likovnih prikaza koje tematski – motivski ilustruju i dokumentiraju nošnju, iznijet je pregled najznačajnijih vizuelnih izvora koji su potkrijepljeni primjerima.

Od najveće važnosti su barokni portreti pomoraca iz XVIII stoljeća, koji nose prva vizuelna svjedočanstva o tada već prihvaćenim oblikovnim i deko-

rativnim elementima pojedinih odjevnih predmeta i pribora, koji se i pored promjena prepoznaju u uniformi Bokeljske mornarice

Portreti pomoraca iz Boke Kotorske posjeduju autentičnu vrijednost dokumenata koji su, uz pisane izvore u vremenu prije postojanja foto-dokumentacije, jedini izvor za rekonstrukciju tradicionalnog odjela.

Likovni izvori sa prikazom nošnje iz XVIII i prve polovine XIX stoljeća: portretno slikarstvo, akvareli, crteži, grafički prikazi, posebno popularne i rasprostranjene litografije u XIX stoljeću, na koje smo skrenuli pažnju ovim radom, nude različite mogućnosti vrednovanja.

Prisustvo živopisne nošnje iz Boke Kotorske u djelima poznatih slikara u XIX i prvoj polovini XX stoljeća, potvrda su stalnog interesa umjetnika za ovu tematiku.

Ovaj segment likovne umjetnosti, koji smo prikazali u periodu od XVIII do XX stoljeća, nerijetko posjeduje umjetničku i estetsku vrijednost, a posebno je istaknuto dokumentarno značenje kao vizuelnog izvora, nezaobilaznog u istraživanjima nošnje, ali i sveobuhvatih etnoloških, kulturnih i civilizacijskih odlika regije Boke Kotorske.

POVEZANOST BOKELJSKE MORNARICE SA SV. TRIPUNOM, ZAŠTITNIKOM GRADA KOTORA

MARIJA SAULAČIĆ

Neraskidive su veze Bokeljske mornarice, tj. Bratovštine kotorskih pomoraca ili Katorske mornarice sa proslavama zaštitnika grada Kotora sv. Tripuna. Istorija grada Kotora je usko povezana sa istorijom crkve sv. Tripuna i istorijom Bokeljske mornarice. Ne može se zamisliti život i razvoj grada Kotora odvojeno od života i razvoja crkve sv. Tripuna i Bokeljske mornarice. Gradska vlast, crkva sv. Tripuna i Bokeljska mornarica tri su glavne komponente koje su kroz dugi niz stoljeća bila odlučujuće za život i razvoj grada Kotora.

Po tradiciji, već kod dolaska moćiju sv. Tripuna iz Male Azije u Kotor 13. januara 809. god., u gradu je nastalo veliko veselje kojom prilikom su kotorski mornari bijelim maramicama i igrom pozdravili dolazak jedrenjaka sa moćima sveca. Međutim, o nekom kontinuiranom postojanju mornarice ne može se s tvrdnjom govoriti.¹

Za vrijeme Mletačke republike (1420–1797), pored mnogih povlastica koje su olakšale pomorsku aktivnost Bratovštine pomoraca, Mletačka republika je potvrdila još ranije ustaljenu praksu da Bratovština prilikom proslave sv. Tripuna, zaštitnika grada, u kojoj je ona učestvovala u mornaričkim uniformama i pod oružjem, igrajući tom prilikom svoje tradicionalno kolo, preuzme za tri dana vlast u gradu, primajući tom prilikom od mletačkog rektora (kao i ranije od gradskog kneza) simbole vlasti: sablju, štap i ključeve gradskih vrata.

U alegatima priloženim prvom Statutu mornarice, tj. Bratovštine sv. Nikole mornara iz 1463. god.,² ove godine tiskanog u Kotoru, vidimo da mornarica snosi troškove bubnjara, trubača, stražara i ostale troškove oko svečanosti sv. Tripuna.

Takođe Statutom grada Kotora određuje se 17. januara 1417. god. ceremonijal za proslavu sv. Tripuna u kojem učestvuje i Mornarica. Po dokumentima možemo utvrditi da od polovine XVI st. Mornarica preuzima glavnu organizaciju proslave sv. Tripuna.

¹ Prof. G. Gelcich: *Storia documentata della Marinerezza bocchese, Ragusa 1889*, tj. dokument *Lezenda de Misser San Tryphon martire confalon et protector della citta de Catharo*.

² Statut bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru, Kotor 2009. – fototipsko izdanje, br. 6: „...tih novih 20 solada ići će za isplatu bubnjara velikih i malih bubnjeva, trubača, stražara i za ostale troškove oko svečanosti sv. Tripuna.”

Mletačka republika je osim toga poštivala Bratovštini ranije stečenu povlasticu, da prigodom tripundanskih svečanosti podnosi prijedloge za pomilovanje osuđenika. U alegatima Statuta su navedena i brojna dodjeljivanja oprosta od kazni povodom svečanosti sv. Tripuna. Ovakve prijedloge su mletačke vlasti skoro uvijek prihvatale. Ove povlastice su doprinijele ugledu Kotorske mornarice i ostale su sve do pada Venecije 1797. god.

Glavni elementi učešća Mornarice u proslavi sv. Tripuna su bili: autonomni izbor članstva 13. januara (*cariche*), najavljivanje glavne svečanosti od strane „malog admirala“ 27. januara (*lode*), trodnevno preuzimanje izvršne vlasti u gradu 1. februara (grb, barjaci, ključevi grada i zatvora), pravo davanja azila i pravo predlaganja pomilovanja tokom tri dana prije i poslije Tripundana i 3 februara igranje Kola sv. Tripuna.³

Poslije pada Venecije i zauzimanja Boke od strane Austrije, zbog neprijateljskog stava istaknutih pripadnika Kotorske mornarice prema okupatoru, mornarici nije dozvoljeno nastavljanje bilo kakve djelatnosti.

Za vrijeme kratkotrajne ruske vladavine Bokom (mart 1809 – august 1807), Mornarica je ponovno nastavila svoju djelatnost. Poštovano je i prijašnje pravo pomilovanja zatvorenika za vrijeme tripundanskih svečanosti. Tada je veliki broj bokeljskih brodova pod ruskom zastavom, učestvovao u borbama protiv francuske flote.⁴

Zbog takvog odnosa Kotorskoj mornarici je odmah po zauzimanju Boke od strane Francuza 1811. god. zabranjen rad i donešena je odluka o njenom ukidanju.

Za vrijeme kratkotrajne vladavine Crnogorsko-bokeljske uprave (1813–1814) ponovno je uspostavljena Kotorska mornarica.

Iako kod druge okupacije Austrije nije bio dozvoljen rad Kotorske mornarice, od 1814. do 1817. bilo je dozvoljeno nekim bokeljskim pomorcima da u uniformama Mornarice učestvuju u proslavi patruna grada sv. Tripuna.

Kotorska mornarica je ponovno uspostavljena 1833 god. sa staleškim ali ne i vojničkim kompetencijama. Međutim, bilo joj je dozvoljeno da učestvuje vojnički postrojena i pod oružjem u ophodu gradom jedino prilikom tripundanskih svečanosti.

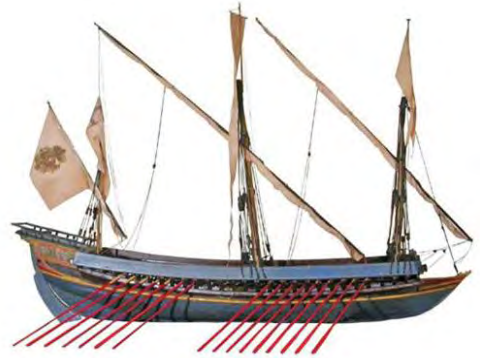
Poslije revolucionarnih zbivanja u Boki 1848. god. ponovno dolazi do ukidanja Kotorske mornarice. Nastojanjem Bokelja i crkvenih krugova mornarica je ponovno obnovljena 1859. god. Umjesto naziva Bratovštine kotorskih pomo-

³ Dr Miloš Milošević, *Proslava sv. Tripuna*, Kotor, 1995.

⁴ Ruski admiral Senjavin Dmitrij Nikolajevič (1763–1831), zapovjednik ruskih pomorskih oružanih snaga na sredozemnom moru protiv francuskih snaga u drugoj ratnoj ekspediciji protiv francuskih snaga (1805–07) osvaja Kotor.

Proslava sv. Tripuna uz učešće Mornarice

Srednjovjekovna galiya

Mramorni sarkofag u kome su donesene moći sv. Tripuna

Canaletto, Venecija

Statut Mornarice

Statut grada Kotora

Galijun Republike Venecije (XVIII st.)

Beč (poč. XIX st.)

Ruski admiral Senjavin

Ruski admiralski brod

Francuski maršal Marmont

Kotorski novac iz vremena francuske okupacije

raca, tj. Kotorske mornarice, osnovana je „*Bokeljska mornarica*“, sa punim nazivom „*Plemenito tijelo Bokeljske mornarice*“. Od onda učestvuje isključivo pod oružjem prilikom proslave Tripundana. Tako je od svojih ranijih funkcija zadržala samo onu koja je bila vezana za proslavu sv. Tripuna ¹.

Dobroćanin Pavao Kamenarović, pjesnik² i narodni zastupnik, je u doba preporoda 1871. god. predložio da Mornarica napravi Statut, koji je 1874. god. dostavljen Damatinskom namjesništvu na odobrenje. Ciljevi udruženja su po Statutu bili: da se u Bokeljima sačuva živom uspomenom na slavna dijela njihovih predaka i to sakupljajući se u dane nacionalnog praznika Bokelja sv. Tripuna 2. i 3. februara. Tada bi od Općine primala gradski stijeg sa likom sv. Tripuna i to svako put kada bi nastupala prema propisima Statuta.

Statutom su bila određena pravila svečanih nastupa, na održavanju pohvala (lode) od strane malog admirala, koje su morale biti izvedene na narodnom jeziku, na igranje kola Mornarice i na zvanice koje toj igri moraju da prisustvuju.

Iako vlasti nisu odobrile predloženi Statut, on je za Mornaricu bio na snazi, jer se ona po njemu upravljala do donošenja novog Statuta plemenitog tijela Bokeljske mornarice 1934. god.

Po Statutu iz 1934. god. precizno su određene dužnosti i funkcije Bokeljske mornarice prigodom i za vrijeme trajanja proslave sv. Tripuna Mučenika, pokrovitelja grada i Mornarice.

Bokeljska mornarica je nastavila sa svojim radom do italijanske okupacije Boke 1941. god., kada je bila zabranjena.

Poslije oslobođenja 1944. god. Bokeljska mornarica nastupa u raznim narodnim manifestacijama, bez obzira na ranije statute po kojima je nastupala samo u određene dane, ali nije učestvovala u tripundanskim svečanostima.

Interesantan je član 2. novog Statuta Bokeljske mornarice usvojen 1964. godine: „Grb Bokeljske mornarice je crtež starog grada Kotora sa zidinama postavljenim na dlan desne ruke.“

Poslije 45 godina tradicija je obnovljena 1990. god., kada se zaigralo kolo 1182. put pred katedralom sv. Tripuna u čast zaštitnika Kotora i kotorske biskupije.

Svečanost je po tradiciji započela sedmicu dana prije, tj. 27. januara, podizanjem stijega (bijela zastava sa likom sv. Tripuna) na lođi katedrale sv. Tri-

¹ Dr Slavko Mijušković, *Kotorska mornarica*.

² Napomena autora: Pavao Kamenarović je napisao tekst za kolo sa idejama narodnog preporoda: „Dan odvjetnika kotorskog, braćo, veselo slavimo... igru začnimo stogodnu... u ljubav se združimo... svete moći slavimo... mučeniku Tripunu pjevajmo pobožno... svi zajedno svi u kolo rukama ruke stisnimo... potvrdimo svim okolo da slogu bratsku ljubimo.“

puna i čitanjem loda od strane malog admirala, najavljujući nastupajuću svečanost. Mornarica je po tradiciji odavala počast stijegu.

Dana 2. februara naveče su za vrijeme svečane službe Božje, po tradiciji, ugledni građani pravoslavne i katoličke vjere kadili moći sveca, a mornari Bokeljske mornarice su čuvali počasnu stražu.

Na samu feštu 3. februara 1990. god. tačno u 10 sati bilo je svečano postrojavanje Mornarice pred katedralom, a časnik je podnio raport: „Gospodine majore (novi admiral nije bio još izabran), odred starodrevne bokeljske mornarice postrojen je u slavu Boga i sv. Tripuna.“ Nakon toga je kolovođa zatražio od biskupa blagoslov da može započeti igrati starodrevno kolo sv. Tripuna. Uz sviranje kotorske gradske glazbe odred bokeljske mornarice je zatim zaigrao kolo u čast sv. Tripuna. Nakon sv. mise u katedrali krenula je procesija ulicama grada sa svečevim moćima, a odred mornara bokeljske mornarice nosio je relikvije raznih svetaca postavljenih na katafalku. Kao i kroz mnogo stoljeća prije, od 1990. god. učešće Bokeljske mornarice ponovno uveličava feštu patrona grada sv. Tripuna.

U XII figuri Kola, koje se danas pleše oko predstavnika crkve i države, u srednjem vijeku je bila igra u crkvi oko moćiju sv. Tripuna.

U posljednjem Statutu Bokeljske mornarice Kotor iz 2004. god., članom 6.1. se propisuje da „Glavni odred Bokeljske mornarice nastupa: na gradskim svečanostima Sv. Tripuna u Kotoru.“

Na taj način se dvaneststoljetna tradicija povezanosti Kotorske, tj. Bokeljske mornarice i proslave patrona grada sv. Tripuna nastavlja.

R e z i m e

Neraskidive su veze Bokeljske mornarice, tj. Bratovštine kotorskih pomoraca ili Kotorske mornarice, sa proslavama zaštitnika grada Kotora sv. Tripuna. Istorija grada Kotora je usko povezana sa istorijom crkve sv. Tripuna i istorijom Bokeljske mornarice. Gradska vlast, crkva sv. Tripuna i Bokeljska mornarica tri su glavne komponente koje su kroz dugi niz stoljeća bile odlučujuće za život i razvoj grada Kotora. Po tradiciji već kod dolaska moćiju sv. Tripuna iz Male Azije u Kotor 13. januara 809. god., kotorski mornari su bijelim maramicama i igrom pozdravili dolazak jedrenjaka sa moćima sveca. Za vrijeme Mletačke republike Bratovština je imala povlasticu, da prigodom tripundanskih svečanosti vrši tri dana apsolutnu vlast u gradu i podnosi prijedloge za pomilovanje osuđenika. Mornarica se brinula o proslavi patrona grada sv. Tripuna, a mnogobrojne povlastice su doprinijele ugledu Kotorske mornarice i ostale su sve do pada Venecije 1797. god. Za vrijeme prve austrijske okupacije Bokeljska mornarica je

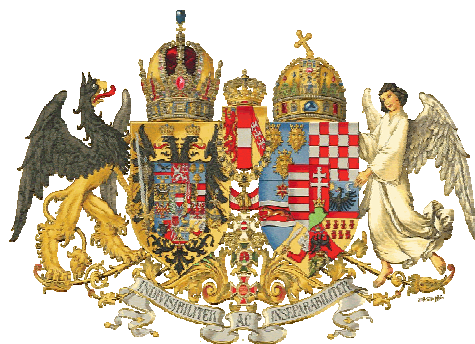
Stari put za Crnu Goru

Panorama Kotora na kojoj se vidi stari put za Crnu Goru

Odred mornara Bokeljske mornarice

Grb Austrougarske monarhije

Pavao Kamenarović

Bark „Nemirna“, posljednji bokeljski jedrenjak

Stari Kotor – pristanište

Stari Kotor – sat kula

Admiral Brajković sa časnicima

◀ *Statut Bokeljke mornarice iz 1934. god.*

Obnovljena proslava sv. Tripuna

Admiral dr Miloš Milošević vrši smotru na proslavi sv. Tripuna

ukinuta, pa zatim za kratkotrajne vladavine Rusa obnovljena, pa za okupacije Francuza opet ukinuta i zatim obnovljena za vrijeme Austrije nastojanjem Bokelja i crkvenih krugova 1859. god. Umjesto naziva Bratovštine kotorskih pomoraca, tj. Katorske mornarice, osnovana je „Bokeljska mornarica“, sa punim nazivom „Plemenito tijelo Bokeljske mornarice“. Od onda učestvuje isključivo pod oružjem prilikom proslave Tripundana.

Po novom Statutu iz 1934. god. precizno su određene dužnosti i funkcije Bokeljske mornarice prigodom i za vrijeme trajanja proslave sv. Tripuna Mučenika, pokrovitelja grada i Mornarice. Poslije drugog svjetskog rata mornarica nije sve do 1990 god. učestvovala u proslavama patruna grada sv. Tripuna, kada je obnovljena tradicija koja traje do danas.

ŠKOLOVANJE UČENIKA IZ BOKE KOTORSKE U POMORSKIM ŠKOLAMA OD DRUGE POLOVINE XIX PA DO KRAJA DRUGE DECENIJE XX VIJEKA

MOMČILO D. PEJOVIĆ

Školovanje omladine iz Crne Gore i Boke Kotorske već dugo godina bolje reći nekoliko decenija nije bilo predmet posebnog interesovanja istoričara pa ni ostalih javnih i kulturnih radnika. Iz tih razloga ni bibliografija radova te i takve vrste nije na nekom zadovoljavajućem nivou odnosno malobrojna je i većinom se odnosi na izučavanje poznatijih pojedinaca, političara, književnika, pomoraca pa i ostalih znamenitijih intelektualaca. Do sedamdesetih godina XX vijeka istoriografija o problematici školovanja omladine iz Crne Gore i Boke je veoma oskudna, kako u tadašnjoj jugoslovenskoj tako i u crnogorskoj literaturi. Od učesnika i savremenika iz perioda druge polovine XIX vijeka i gotovo čitavog XX vijeka ostalo je po nešto članaka objavljenih u dnevnoj štampi ili pojedinim časopisima, ali više sa tendencijom hronološkog i političkog prikazivanja prosvjetnih i kulturnih prilika u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj, nego tematskog pokušaja da se obrade pojedina pitanja iz oblasti školovanja crnogorske omladine u pojedinim državama do kraja prvih decenija XX vijeka.

Nerazvijeni društveni odnosi, karakteristični za plemenski život u Crnoj Gori na kraju XVIII vijeka, znatno su uticali da se duhovni život ljudi zadrži na nivou patrijarhalno-plemenske svijesti. Sve do tridesetih godina XIX vijeka stanovništvo u Crnoj Gori se opismenjavallo i obrazovalo najvećim dijelom u manastirskim školama ili kod privatnih učitelja. Pismenih ljudi u Crnoj Gori do sredine prve polovine XIX vijeka bio je vrlo mali broj. Stvaranjem pretpostavki za samostalnu državu stvoreni su uslovi za brži kulturni napredak i stvaranje inteligencije koja će se školovati u Crnoj Gori i izvan njenih granica.

Želje i naponi da se u Crnoj Gori formiraju prve svjetovne prosvjetno-kulturne institucije ostvaruju se tek sredinom četvrte decenije XIX vijeka otvaranjem prve osnovne škole, osnivanjem štamparije i dolaskom prvih učitelja. Oslobođenjem teritorije ispod tuđinske vlasti, dobijanje nezavisnosti na međunarodnoj političkoj sceni i ubrzan razvoj crnogorske države zahtijevali su i veći broj školovanih ljudi.

U drugoj polovini XIX vijeka i početkom XX vijeka dolazi do značajnijih promjena u crnogorskom društvu, koje se javljaju kao posljedica privrednog napretka i društvenih zbivanja koje snažno prodiru u sve oblike života. Među-

tim, u Boki Kotorskoj, koja se do 1918. godine nalazila pod vlašću Austrijske Ugarske, prosvjetne prilike bile su mnogo povoljnije za djecu i omladinu dorašlu za školovanje u osnovnim i srednjim školama. Još od sredine XIX vijeka pored osnovnih škola postojale su srednje škole u koje su se upisivala djeca sa završenom osnovnom školom. Manji broj učenika po završetku osnovne škole upisivao je Pomorsku školu u Kotoru u početku dvorazrednu a kasnije trirazrednu, i naravno, po njenom završetku polagali su završni ispit, a najvećim dijelom školska omladina upisivala se u gimnaziju, takođe u Kotoru, u četvorogodišnjem, kasnije šestogodišnjem trajanju ili kasnije osmorazrednu ili potpunu gimnaziju, već od početka osamdesetih godina XIX vijeka. Takvo stanje u prosvjeti – školstvu Crne Gore ostalo je sve do druge polovine XX vijeka kada će se otvaranjem viših škola i univerziteta steći uslovi da se omladina školuje i da stiče diplome na visokoškolskim ustanovama.

S obzirom da nijesu postojali uslovi za školovanje na visokoškolskim ustanovama dorašla omladina je bila prinuđena da odlazi u susjedne države u kojima su postojale škole koje su mogle zadovoljiti potrebe onih koji su željeli da nastave svoje obrazovanje i stručno usavršavanje. Dakle, od druge polovine XIX vijeka srednjoškolska i studentska-visokoškolska omladina iz Crne Gore i Boke odlazila je na školovanje u druge zemlje-države, prije svega u Srbiju, Austro-Ugarsku, Rusiju i Italiju, a zatim u Francusku, Tursku i druge zemlje.

Omladina iz Crne Gore i Boke Kotorske od srednjih škola većinom je pohađala gimnaziju, a u mnogo manjem broju trgovačku, tehničku, pomorsku i ostale srednje škole. Od viših škola većinom je pohađala učiteljsku ili bogoslovsko-učiteljsku školu. Sve do 90-tih godina XIX vijeka od fakulteta najposjećeniji je bio medicinski fakultet, da bi u kasnijim godinama, pri kraju toga vijeka, došlo do naglog povećanja broja studenata na pravnom, a zatim na filozofskom, medicinskom, tehničkom i drugim fakultetima. Na ostalim fakultetima crnogorska studentska omladina bila je brojno slabije zastupljena. Od omladine koja je završavala bilo srednju, višu ili visoku školu-fakultet, nešto više od jedne trećine se vraćalo u Crnu Goru, a ostali su ostajali u mjestu školovanja ili su odlazili u druge zemlje i tamo nalazili zapošljenje.

U vremenu od 70 godina, kojim je obuhvaćena problematika školovanja omladine iz Crne Gore i Boke i njen uticaj i djelovanje po povratku u zemlju, a na prostoru koji nije tako veliki, ali koji je u toku svoje prošlosti bio pod tuđinskom vlašću i uticajem raznih kultura i naroda, srednjoškolska i studentska omladine odlazila je na školovanje u susjedne zemlje, koje su pružale izvjesne mogućnosti za nastavak započetog školovanja u mjestu rođenja odnosno svojoj domovini, a jedan manji dio te omladine odlazio je i u najudaljenije države da nastavi školovanje ili da se stručno usavršava da bi se po završetku školovanja

izvjestan broj njih vratio i zaposlio u pojedinim službama u Crnoj Gori i Boki Kotorskoj.

Poznato je da se Boka Kotorska sve do Prvog svjetskoga rata nalazila u sastavu velikog Austro-Ugarskog carstva i da se njena srednjoškolska i visokoškolska omladina pretežno školovala u zemljama koje su bile u sastavu toga moćnoga carstva sve do konačnog raspada odnosno prestanka 1918. godine. Brojna je bila omladina iz Boke Kotorske koja je svoje školovanje nastavljala u zemljama Austro-Ugarskog carstva kao što su Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i manjim dijelom u drugim zemljama Mađarskoj (Ugarskoj), Češkoj i tako dalje.

Od jugoslovenskih zemalja koje su se nalazile u sastavu Austro-Ugarske, odnosno pod tuđinskom vlašću, sve do 1918. godine, bile su: Slovenija, Hrvatska, Slavonija, Boka Kotorska, Dalmacija, Srem, Vojvodina i Banat, Bosna i Hercegovina. Izučavajući problematiku školovanja omladine sa prostora današnje Crne Gore mi smo Boku Kotorsku posmatrali kao integralni njen dio, a što se tiče statističkog dijela brojnih podataka dali smo zasebno kao omladine koja se školovala shodno svome ličnom interesovanju i dijelom po teritorijalnoj pripadnosti.

Među zapadnoevropskim državama u kojima se školovala brojna srednjoškolska i visokoškolska omladine i Crne Gore i Boke Kotorske bila je i Austro-Ugarska. Kao značajni administrativni, politički i kulturni centar Austro-Ugarskog carstva Beč, Grac, Prag i Budimpešta privlačili su posebnu pažnju ukupne tadašnje srednjoškolske i studentske omladine sa prostora južnoslovenskih zemalja.

Iz Boke Kotorske u periodu od 1848. godine pa sve do kraja druge decenije XX vijeka u srednjim, na višim i visokim školama-fakultetima školovalo se nešto više od 400 učenika, što čini gotovo 14 odsto ukupnog broja školovanih sa današnjeg prostora Crne Gore i Boke, na školovanju u inostranstvu, a prije svega u gradovima: Beču, Gracu, Zagrebu, Zadru, Dubrovniku i tako dalje.¹ Od srednjih škola koje su pohađali većinom su bile zastupljene: gimnazija, trgovačka, zanatska, poljoprivredna i srednje vojne škole i tako dalje. Na studijama-visokim školama – fakultetima u Austro-Ugarskoj školovalo se oko 8 procenata ukupnog broja studenata školovanih u inostranstvu. Najčešće su bili zastupljeni fakulteti: medicinski, tehnički i farmaceutski, a bilo je studenta i na pravnom, filozofskom i drugim fakultetima, kao i na akademijama. Analizirajući podatke školovane omladine dolazimo do podataka da se iz Boke Kotorske

¹ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica 2000, str. 197–198, 200–205; Momčilo D. Pejović, *Prilog proučavanju školovanja omladine iz Boke u XIX vijeku i početkom XX vijeka (Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10–12. novembra 1988)*, Titograd 1991. godine, str. 257–265.

školovalo 28 đaka-studenata, a za njih nijesmo mogli utvrditi mjesto rođenja. Statistika brojnog stanja đaka-studenata iz Boke Kotorske u Austro-Ugarskoj može se pratiti od 60-tih godina XIX vijeka sa izvjesnim prekidima do kraja toga vijeka, a od tada u kontinuitetu sve do 1915/16. godine.

Nalazeći se pod vlašću Austro-Ugarske srednjoškolska i studentska omladina, uslovljena političkim i ekonomskim prilikama, pored ostalog, i dosta dobrim komunikacijama, bila je orijentisana na škole i univerzitete u Austro-Ugarskoj ili zemljama koje su se nalazile pod njenom vlašću. S obzirom da su u drugoj polovini XIX vijeka u Boki Kotorskoj postojali uslovi za srednjoškolsko obrazovanje, bilo u pomorskoj školi ili kotorskoj gimnaziji, većina omladine sticala je osnovno i srednje niže ili više obrazovanje u Kotoru, tako da nije bila primorana da ide van Boke. Nešto veće interesovanje školske omladine iz Boke za produžetak školovanja može se zapaziti tek od 70-tih godina XIX vijeka, posebno u gradovima: Beču, Gracu, Dubrovniku, Zadru, Zagrebu i tako dalje.²

Brojno stanje učenika po mjestu rođenja iz Boke Kotorske u srednjim, na višim i visokim školama u inostranstvu je sljedeće: Kotor 114, Boka Kotorska 68, Nerceg-Novci 38, Dobrota 35, Prčanj 17, Risan 17, Perast 15, Luštica 1, Lepetani 2, i tako dalje.³ Statistika đaka i studenata iz Boke Kotorske koji su se školovali u inostranstvu u periodu 1848-1918. godine izgleda ovako: u svim srednjim školama nalazilo se 165 učenika, na višim školama 81 učenik i na fakultetima 192 studenta.⁴ Od srednjih škola đaci iz Boke Kotorske najvećim dijelom pohađali su gimnaziju, pa zatim nautičku-pomorsku srednju školu.⁵ Niže ili više razrede gimnazije pohađalo je nešto više od 100 učenika, a nautičku školu oko 40 učenika. Dakle, po brojnosti učenika, druga po redu bila je pomorska škola – nautika u Dubrovniku.

Pomorska-nautička škola je bila veoma popularna sve do posljednje četvrtine XIX vijeka, jer se svaki učenik po završenoj školi mogao odmah zaposliti, a drugi razlog je bio što je prirodna vezanost za morem i orijentisanost stanovništva bila određujuća kao jedno u početku osnovno zanimanje za moreplovstvom.

Pomorsku školu u Zadru i Rijeci (Fijumi) pohađalo je 6 učenika.⁶ Nautičku školu u Rijeci Fijumi i Trstu, pohađao je Gelčić Eugen, rođen u Kotoru 1854.

² Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*, Podgorica, 2000, str. 197–200, 203–233, Statističke tabele na str. 458–468, 512–513.

³ Isto, str. 202. Grafikoni: br. 9, 13 na str. 540, 544.

⁴ Isto, str. 202.

⁵ Isto, str. 202–203.

⁶ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*, Podgorica, 2000, str. 203.

godine. Pomorsku akademiju završio u Rijeci. Školovao se u pomorskoj školi u periodu od 1867–1874. godine. Bio je profesor i direktor Nautičke škole u Kotoru. Nautičku školu u Zadru pohađali su: Albori Frančeska Ferdinand, rođen 1837. godine. Nautičku školu pohađao 1852–1853; Balović Kristifora Andrija, rođen oko 1841. godine u Perastu. Učio I razred nautičke škole 1855–1856; Mersa Mata Špiro (1853–1854), Patasović Viodato, iz Kotora. Rođen 1839. godine, vjeroispovijed katolička. Učio I razred nautike 1853–1854, i Tomanović Špira Cirijak, iz Kotora, vjeroispovijed katolička. Rođen 1837. godine. Učio I razred nautike u Zadru 1853–1854.

Od učenika iz Crne Gore koji su se u tadašnjim prilikama školovali u inostranstvu – izvan granica tadašnje Crne Gore – Pomorsku-nautičku školu u Kotoru pohađali su sljedeći učenici: Novaković-Zuber Andrije Lale-Rako. Rođen na Ugnjima oko 1888. godine. Učio od 1903–1906. godine. Bio je stipendista knjaza-kralja Nikole I Petrovića i primao je jedno vrijeme stipendiju Austro-Ugraske; Vrbica Sava Stefan, rođen na Njegušima 1868. godine. Pomorsku školu učio od 1883–1886. godine; Poček Jovana Mihailo, rođen na Cetinju 1870. godine. Učio Pomorsku školu od 1883–1886. godine; Đokić Filipa Aleksandar. Učio pomorsku školu od 1903–1906. godine. Bio je stipendista knjaza Nikole i stipendista Austro-Ugarske. Primao je stipendiju u iznosu od 300 fiorina godišnje; Gavrilov(ić) Pano iz Podgorice, učio pomorsku školu od 1885–1888. godine; Debelja Nikola iz Bara, učio pomorsku školu od 1885–1888. godine; Đokić Filipa Ivan, učio pomorsku školu od 1885–1888. godine.⁷

S obzirom da je u Boki Kotorskoj u Kotoru već postojala pomorska-nautička škola, osnovana Carskom poveljom od 24. septembra 1849. godine, a otpočela je sa radom 22. aprila 1850. godine, iako u jednogodišnjem trajanju od 1852. godine ta škola je bila dvorazredna, a kasnije trirazredna sve do pred kraj XIX vijeka, tako da je imala pet razreda od kojih dva pripremna i tri stručna razreda od 1896. godine, za nastavak školovanja po završetku osnovne škole dorošla omladina imala je mogućnost da pohađa tu školu u mjestu rođenja odnosno u svome zavičaju, a s druge strane i pomorske škole u Dubrovniku i Zadru bile su širom otvorene za prijem učenika iz susjedstva odnosno iz Boke Kotorske, koja je bila u sastavu velikog Austro-Ugarskog carstva sve do 1918. godine.

⁷ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica 2000, str. 197–200, 203–233; Momčilo D. Pejović, *Prilog proučavanju školovanja omladine iz Boke u XIX vijeku i početkom XX vijeka (Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10–12. novembra 1988)*, Titograd 1991. godine, str. 257–265; Zbornik Pomorske škole u Kotoru, br. 1. Kotor 1974. godine; Program c. k. Nautičke škole u Kotoru 1882/83, 1899/1900, 1900/01, 1908–1910; Programma della I. R. scuola Nautica 1893/94, Kotor.

Nautičku školu u Dubrovniku pohađali su: Baletini Matea Nikša, rođen u Risnu 6. decembra 1897. godine. Učio II razred nautičke škole 1916–1917; Baletini Matea Vlaho, rođen u Risnu 6. avgusta 1900. godine. Učio pomorsku školu 1916–1917; Beara Luke Miroslav, rođen u Kotoru 31. oktobra 1897. godine. Učio II razred 1914–1915), Bućin Vujna Damiano, iz Kotora. Rođen 1. oktobra 1872. godine. Učio I i II razred 1889–1891; Vrabec Luidia Antonio, rođen u Kotoru 12. septembra 1899. godine. Pohađao II razred nautičke škole 1915–1916; Vujović Spiridona Oliviero, rođen u Kotoru 28. marta 1898. godine. Učio II razred 1915–1916; Vukasović Lazo, iz Boke Kotorske, rođen oko 1883. godine. Učio nautičku školu – gimnaziju u Dubrovniku 1899–1900; Galcigna Dujam Tulio, rođen oko 1900. godine u Budvi (negdje piše datum rođenja 20. maj). Učio I i II razred nautičke škole 1916–1918. godine; Đunio (Guino) Đakoma Makasimilijan, iz Risna, rođen 19. maja 1880. godine. Učio nautičku školu 1893–1894. godine; Dobrilović Luka, iz Dobrote, rođen 21. juna 1883. godine. Učio II razred 1897–1898; Ivanac Marka Đovani, iz Herceg Novog, rođen 30. januara 1891. godine. Vjeroispovijed katolička. Učio II razred 1908–1909; Ivanac Marka Simeon, iz Herceg Novog, rođen oko 1893. godine. Učio II razred 1910–1911. godine; Janković Dušan, iz Kotora – Dalmacija; Janković Nikola, iz Igala – Herceg Novi. Rođen 31. maja 1871. godine. Učio I–IV razred nautičke škole 1885–1890; Jurišić Đovani, rođen u Herceg Novom 12. aprila 1882. godine. Učio nautičku školu 1896–1897. godine; Kamenarović Pavao, pomorski kapetan (Dobrota 1821–1908). Školovao se u Trstu i Livornu. Napisao tekst himne kotorske mornarice; Kamenarović Nikola, iz Dobrote, rođen 1886. godine. Učio nautičku školu 1883–1884; Karmelo Leonida Simonuti, iz Boke Kotorske, rođen oko 1900. godine. Učio II razred nautičke škole 1914–1916; Kovačević Vida Dušan, iz Kotora, rođen 12. aprila 1867. godine. Učio I i II razred 1880–1882; Kremer Nikole Rudolf, iz Kotora. Rođen oko 1884. godine. Učio I razred nautičke škole 1876–1877; Mandić Mila Mirko, rođen u Herceg Novom 30. oktobra 1894. godine. Učio I–II razred 1913–1915; Markićević Konstantina Uroš, iz Budve. Rođen 27. avgusta 1878. godine. Učio nautičku školu 1893–1894; Marović Ljubomira Natale, iz Meljina. Rođen 16. jula 1899. godine. Učio I–II razred 1915–1917; Mitrović Đorđa Dušan, iz Kotora. Rođen oko 1900. godine. Učio I–II razred 1914–1916; Mustur Spiridona Petar, iz Baošića. Rođen 29. jula 1899. godine. Učio I–II razred 1913–1915; Nikezić M. Petar (1908–1909), Oparenović Luidia Krunoslav, iz Dobrote. Rođen 27. septembra 1897. godine. Učio I–II razred 1914–1916; Popović Miloša Radovan, rođen oko 1902. godine. Učio I–II razred 1917–1919; Račić Mika Vićenco, iz Dobrote. Rođen 21. januara 1901. godine. Učio I–II razred nautičke škole 1915–1917; Rikardo Alfreda Kavalieri Bari, rođen oko 1901. godine. Učio I–II razred nautičke škole 1914–1916; Senkić Stefana

Trifun, iz Kotora. Rođen 8. februara 1895. godine. Vjeroispovijed katolička. Otac Stefan, opštinski sekretar. Učio I–II razred 1910–1912; Čulić Đorđa Ilija (1864–1865), Hutelindi Vitoria Luidi, iz Kotora. Rođen 25. novembra 1879. godine. Učio nautičku školu 1895–1896; Ciko Đovanija Đuzepe, rođen u Kotoru 8. aprila 1897. godine. Učio I–II razred 1914–1916; Šimac Đovanija Pavle, rođen u Kotoru 15. juna 1878. godine. Učio I razred 1893–1894; Šimac Đovanija Romano, rođen u Kotoru 8. oktobra 1884. godine. Učio I–II razred 1900–1902; Škero Todor, rođen oko 1862. godine. Učio I razred nautičke škole u Dubrovniku 1875–1876. godine.⁸ Dakle, prema našim podacima pomorsku školu u Dubrovniku, Zadru i Rijeci Fijumi pohađalo je 37 učenika koji su rodom iz Boke Kotorske. Za navedene učenike ne raspolažemo sa potpunijim podacima o njihovom školovanju i posebno o nastavku školovanja ili o njihovoj pomorskoj aktivnosti po završetku trogodišnjeg školovanja i dobijanja diplome – matricule kao dokaza o stučnoj osposobljenosti za upravljanjem brodom navigacijom na otvorenom moru. Od navedenog broja učenika koji su pohađali pomorsku-nautičku školu izvan prostora Boke Kotorske u drugoj polovini XIX vijeka 16 učenika je pohađalo pomorsku-nautičku školu u Dubrovniku, Zadru i Rijeci Fijumi, a ostali učenici školovali su se u prvim decenijama XX vijeka.

Kretanje broja učenika srednjih škola koji su se školovali izvan Boke Kotorske može se pratiti od početka druge polovine XIX vijeka, sa malim prekidima u 1861–1863. godini, i 1866., pa sve do 1918. godine. Sve do kraja XIX vijeka broj učenika po godinama u srednjim školama ujednačen je prilično sa tendencijom blagoga rasta, ali neće prelaziti preko 27 u toku godine, što je i maksimum za cijeli taj period, postignut u 1898/99. godini.⁹

Na visokim školama-fakultetima školovala su se 192 studenta, ili oko 48 odsto od ukupnog broja svih školovanih iz Boke Kotorske.¹⁰ Od toga se najveći broj studenata školovao u Zagrebu, na Sveučilištu, ukupno 122 studenta.¹¹ Studenti iz Boke Kotorske najvećim dijelom pohađali su pravni fakultet, pa u mnogo manjem broju filozofski, medicinski, tehnički fakultet i tako dalje. Ana-

⁸ *Datumi rođenja učenika dati su po starome kalendaru, onako kako se nalaze u upisnim knjigama.*

⁹ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica 2000, str. 197–200, 203–233; Momčilo D. Pejović, *Prilog proučavanju školovanja omladine iz Boke u XIX vijeku i početkom XX vijeka* (Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10–12. novembra 1988), Titograd 1991. godine, str. 257–265; Vidi: grafikoni, br. 8–13.

¹⁰ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica 2000, str. 205–233; Momčilo D. Pejović, *Prilog proučavanju školovanja omladine iz Boke u XIX vijeku i početkom XX vijeka* (Zbornik radova sa naučnog skupa održanog u Kotoru 10–12. novembra 1988), Titograd 1991. godine, str. 257–265.

¹¹ Isto, str. 205. Vidi: grafikon br. 8–13.

liza statističkih podataka pokazuje da se od 80-tih godina XIX vijeka može pratiti porast broja studenata iz Boke na Sveučilištu, koji u prvoj deceniji XX vijeka dostiže svoj maksimum, da bi poslije balkanskih ratova došlo do postepenog opadanja. Ali, srednjoškolska i studentska omladina nije se školovala samo u Hrvatskoj, nego i u drugim zemljama koje su bile pod vlašću Austro-Ugarske, zatim Srbiji, Rusiji, Turskoj i u mnogo manjem broju u drugim zemljama.

Ukupno brojno stanje svih koji su se školovali u inostranstvu u periodu 1848–1918. godine, a po mjestu rođenja su iz Boke Kotorske, može se pratiti od samog početka druge polovine XIX vijeka u kontinuitetu sve do 1918. godine. U tom pogledu jasno se mogu uočiti tri faze. Prvu fazu čini vrijeme do 70-godina XIX vijeka, koju karakteriše ujednačenost i sasvim mali broj učenika. Drugu fazu, koju karakteriše naglo povećanje, od 70-tih godina pa sve do školske 1908/09. godine, kada dostiže svoj maksimum od 112 đaka-studenata. Treća faza obuhvata period od školske 1908/09. godine pa sve do kraja druge decenije XX vijeka. U ovoj fazi dolazi do naglog smanjenja broja svih đaka i studenata koji su se školovali u inostranstvu.¹² Političke prilike i događaji u Austro-Ugarskoj i zemljama pod njenom vlašću, a posebno u jugoslovenskim, kao i politički događaji u cijeloj Evropi, u periodu 1848–1918. godine, imali su znatan uticaj i na porast ili smanjenje broja đaka-studenata iz Boke Kotorske školovanih u inostranstvu u pojedinim državama. U vrijeme ratnih događaja te oscilacije su znatno izražajnije.

Đaci-studenti iz Boke Kotorske – kako smo već rekli – u najvećem broju školovali su se u Austro-Ugarskoj, posebno u jugoslovenskim zemljama koje su bile pod njenom vlašću, kao što je bila Hrvatska, ali se izvjestan broj srednjoškolske i studentske omladine školovao i u Srbiji, Rusiji, Turskoj, Grčkoj, Češkoj, Švajcarskoj, Francuskoj i Italiji. S obzirom da se Boka Kotorska nalazila pod upravom Dalmatinskog namjesništva, odnosno pod vrhovnom vlašću Austro-Ugarske, i njena školska omladina bila je usmjerena na one teritorije koje su bile pod njenom upravom, a imale su brojne obrazovne institucije za nastavak njihovog školovanja. Na to je uticala i okolnost da je Boka u ono vrijeme bila povezana dosta dobrim komunikacijama sa gradovima na obali Jadranskog mora, pa je bilo i prirodno da se u gradovima: Dubrovniku, Splitu i Zadru nalazio veliki broj đaka iz susjedne jor Boke.¹³

¹² Isto, str. 209. Vidi: grafikon br. 8–13.

¹³ Dr Momčilo D. Pejović, *Školovanje Crnogoraca u inostranstvu 1848–1918*. Podgorica 2000, str. 211; Ivo Perić, *Školske prilike u Dalmaciji u drugoj polovini XIX stoljeća* (Zbornik za historiju školstva i prosvjete, 7), Zagreb 1972–1973, str. 45–72; Ivo Perić, *Prošlost Dubrovačke gimnazije* (Poseban otisak iz Godišnjeg izvještaja Gimnazije „M. Radeljević“ u Dubrovniku za škol-

Od posebnog je značaja da se stanovništvo vjekovima bavilo pomorstvom kao osnovnom privrednom granom, pa je i veliki broj srednjoškolske omladine odlazio u pomorske škole u cilju da po njenom završetku nađu odmah zaposlenje na nekom od brodova koji su krstarili Jadranskim ili Sredozemnim morem a i izvjesni su bili na prekookeanskim jedrenjacima ili brodovima.

R e z i m e

U Boki Kotorskoj, koja se do 1918. godine nalazila pod vlašću Austro-Ugarske, prosvjetne prilike bile su povoljne za djecu i omladinu dorašlu za pohađanje osnovnih i srednjih škola. Pomorska škola i Gimnazija u Kotoru pružale su velike mogućnosti za školovanje i stručno usavršavanje školske omladine. Međutim, školske prilike i postojeće ustanove neće pružati neke veće mogućnosti omladini da poslije završetka srednjega obrazovanja nastave svoje školovanje u Boki Kotorskoj, pa će sa tih razloga brojni đaci biti primorani da visokoškolsko obrazovanje i stručno usavršavanje potraže u susjednim državama ili u gradovima u okviru Austro-Ugarskoga carstva.

Pomorska škola u Kotoru samo je donekle mogla zadovoljiti potrebe brojne omladine za stručnim i višim obrazovanjem, tako da će škole u susjedstvu – Dubrovniku i Zadru – dati veće mogućnosti đacima iz Boke da se stručno usavršavaju u pomorskim vještinama, izučavajući stručne predmete neophodne za tu vrstu zanimanja, a po završetku redovnog školovanja da polažu završni ispit i da sa diplomom – matrikulom brže nađu zaposlenje na nekom od domaćih ili stranih jedrenjaka i brodova.

sku 1965/66. godinu), Dubrovnik 1966, str. 29–33, 43–46; Ivo Perić, Stanje i razvoj srednjoškolskog obrazovanja u Dalmaciji krajem XIX i početkom XX stoljeća (poseban otisak iz Radova Centra JAZU u Zagrebu, sveska XXII–XXIII), Zadar 1976, str. 372–373, 386–388, 389; 150 godina Zadarske gimnazije (napisao prof. Ljubomir Maštrović), Zadar 1954, str. 38–40, 55–58, 63; Vojislav Bojčević-Vuleković, Gimnazija „Stefan Mitrov Ljubiša“ u Kotoru 1865–1965. (Zbornik kotorske sekcije društva istoričara Crne Gore), Kotor 1973, br. 1, str. 10–40; Programma dell’i I. R. Ginnasio superiore di Zara 1859–1860, 1868–1869, 1887–1888, 1881–1882, 1890–197. Zadar; Službeni glasnik kr. Hrv. slav. dalm. zemaljske vlade – Odjel za Bogoštovlje i nastavu, 1883–1908. Zagreb; Izvještaj c. kr. Državne velike gimnazije u Kotoru za 1900–1903, 1907/08, 1908–1912, Kotor. Program c. kr. Državne Velike Gimnazije u Kotoru 1887–1895. Program c. kr. Realnog i Velikog gimnazija u Kotoru za 1877–1880. Prvi program c. k. Realnog i Velikog gimnazija u Kotoru 1872/73; Godišnje izvješće Državne velike gimnazije u Kotoru za 1883/84, Kotor 1884; Historijski arhiv Dubrovnik: a) fond: Gimnazija u Dubrovniku 1847–1917. b) fond: Nautika – I. R. (Istituto Nautico Navale Di Ragusa 1859–191, IR. Scuola normale di Zara (Zadra) školske 1849–1859. v) fond: Izvještaj c. k. Nautičke škole u Dubrovniku 1900–1910. Primo programma dell’i scuola nauticia di Ragusa 1881–1900; Arhiv Hrvatske, Zagreb, a) fond: Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada. Odjel za Bogoštovlje i nastavu od 1892–1918. godine; Arhiva Rektorata Sveučilišta u Zagrebu. a) Pravni fakultet 1888–1899, Apso-lutorij, b) Imenik upisanih slušača od školske godine 1874/75–1903/04.

IVO VISIN, METAFORA JEDNE ISTORIJE

BRANKO V. SBUTEGA

Pre skoro 80 godina, 5. januara 1930, don Niko Luković je održao predavanje na narodnom univerzitetu u Beogradu pod naslovom „Postanak i razvitak trgovačke mornarice u Boki Kotorskoj.“ Izlaganje je u celini štampalo Udruženje Bokelja – Beograd, a posvetilo „Presvetnom i poštovanom Gospodinu Franu Ućelini Ticu Kotorskom biskupu, apostolu sloge i ljubavi Srba i Hrvata jednokrvne istojezične braće i dobrotvoru Boke Kotorske“.

Prateći žuto potrošene stranice ove dragocene monografije dolazi se do sledećih bokeških verodostojnosti.

Kada je pala Mletačka republika, 1797. godine, Boka je imala ukupno 264 velika patentirana broda i nebrojeno malih za obalnu plovidbu. Godine 1805. taj broj je bio 400 za patentirane, 209 nepatentiranih, uz 3000 mornara.

Brodovi tipa nava, barka, brika i škune plove svim morima sveta i nose imena kao, na primer, „Ban Jelačić“, „Miloš Obilić“, „Cetinje“, „Jedinstvo“, „Majka Slavija“, „Zora“, „Sloboda“, „Iskra“, „Plam“ itd.

Godine 1832. dve trećine trgovačke flote koja plovi pod austrijskom zastavom ima za zapovednike bokeljske kapetane, a 1851. osniva se u Kotoru Državna Nautička Škola, koja je 1922. godine postala Akademija.

1852. godine na put oko sveta oko pogubljenog rta Horn krenuo je Ivo Visin i posle silnih iskušenja koja su i danas nestvarnija no ikad okončao svoju misiju 1859. god.

Kapetan Ivo Visin je rođen 3. novembra 1806. godine na Prčanju. Po završetku osnovne škole započeo je svoju pomorsku biografiju kao „mali od palube“, što je tada bilo uobičajeno. U rodnom mestu pri samostanu Sv. Nikole završio je pomorsku školu, a kapetanski ispit položio u Trstu sa odličnim uspehom.

Posle više godina rada i odricanja sakupio je dovoljnu količinu novca, te je 1850. godine u 44 godini života poručio brod kod Andrije Zanona, poznatog graditelja iz Rijeke. Brod je bio dužine 30 m i sa svega 311 tona nosivosti, tipa „brik“, sa dva jarbola opremljena križnim jedrima i naoružan sa dva topa.

U zanosu vlastitog ushićenja Visin mu je dao ime „Splendido“, odnosno *Sjajni*.

Birajući adekvatnu posadu učinio je pravi izbor u Fridrihu Belaviti, tada mladiću od 18 godina, koji je inače bio sin njegovog dobrog prijatelja sa Prčanja.

Dakle, ukupno je posada imala 11 članova.

Dana 11. februara 1852. brod je uz pomoć remorkera napustio luku Antwerpen u pravcu Valparaísa, sa ambicioznim kapetanom spremnim da se uhvati u koštac sa nepoznatim krajevima i morima. Koliko je bio odlučan u vlastitoj nameri, govori najviše njegovo poslednje obraćanje svom rođaku Špiru Visinu: „Ili bogatiji i slavniji od tebe, ili mrtav.“

Pregled izvršenih putovanja po odlasku iz Antverpena pa sve do dolaska u Trst nalazi se u *Annuario Marittimo* 1860 (Pomorski godišnjak). Ovaj pregled je samo delimična i nepotpuna slika velikog poduhvata, patnji i stradanja koje je kap. Visin sa svojom posadom doživeo na 30 putovanja oko sveta.

Tačnu sliku bi mogao dati jedino dnevnik koji je vodio poručnik Belavita, u kome su se, koliko je poznato, nalazili ne samo podaci o navigaciji već i brojna zapažanja o mestima i lukama sa crtežima, pličinama i ostrvima. Dnevnik je bio poslat Ministarstvu trgovine u Beču kao prilog traženja da se kap. Visinu dodeli „bijela počasna zastava“, koja je ustanovljena patentom od 16. aprila 1850. kao odlikovanje za značajne pomorske podvige.

Prema dostupnim podacima dnevnik nikada nije bio vraćen Pomorskoj vladi u Trstu.

Iz navedenog pregleda proističu sledeće činjenice:

1. Da je u toku 30 putovanja brod „Splendido“ prešao oko 101.297 nautičkih milja (Nm).
2. Da je jednu trećinu te miljaže proveo izložen udarima tajfuna i ciklona.
3. Da je celo putovanje trajalo 2.757 dana, što iznosi 7 godina, 6 meseci i 19 dana.
4. Da je prosečna brzina broda bila iznad 4 Nm u samo 9 putovanja, a manja od 2 Nm u sedam, što govori o tome koliko su vetrovi na tom putovanju bili nepovoljni.
5. Da je u 30 putovanja izvršio samo 13 putovanja sa teretom, jedno sa 12 putnika i ostalih 16 u balastu.

Dakle, cela ruta oko sveta se može podeliti u nekoliko etapa, a to su bile: Antvepen–Valparaíso, Valparaíso–San Francisko, San Francisko–Honolulu, Honolulu–Vampo, Južno Kinesko More – Sundajska ostrva i Australija–Singapur–Trst.

Zbog iscrpljenosti, bolesti, defetizma i pobune na brodu kapetan Visin je bio prisiljen da devet puta menja delimično ili potpuno posadu, tako da su celi poduhvat izveli od početka do kraja samo on i poručnik Belavita.

Dolazak u Trst je za to vreme bio prvorazredni događaj, jer je to bio prvi brod koji je pod austrijskom zastavom oplovio svet, u konkretnom slučaju bokeljski brod sa vlasnikom i kapetanom Ivom Visinom, čime je dat podstrek za razvitak i otvaranje novih pomorskih i trgovačkih puteva.

Svi zatečeni brodovi u luci Trst su pozdravili topovskim salvama dolazak „Splendida“, a pisani mediji toga vremena su danima na udarnim mestima izveštavali o poduhvatu sjajnog pomorca.

Centralna pomorska vlada u Trstu je odredila posebnu komisiju koja je ispitivala putovanje kapetana Visina i u tu svrhu mu postavila 13 pitanja iz raznih grana pomorstva, trgovine na koje je morao dati pismeni odgovor. Pitanja sa bila veoma detaljna i odnosila su se na brodsku posadu, snabdevanje i popravke broda, opasnosti i prepreke na putu, pakovanje i ukrcavanje robe, havarije, bolesti, osiguranje, trgovačke operacije...

Iz odgovora kapetana Visina na postavljena mu pitanja proizilazi: da su odgovori na sva pitanja jasni, određeni i potpuni. Kada se ima u vidu da je ove odgovore dalo stručno lice na bazi vlastitog iskustva, jasno je da su od velike koristi za buduće generacije.

Da je kapetan Visin bio elitni pomorac najbolje svedoči činjenica da je u prvom delu svog putovanja morao da zaobiđe rt Horn, i to u pravcu zapada, što je neuporedivo teže nego kada se cela procedura čini u pravcu istoka.

Kakve su bile nautičke sposobnosti Visina možda najbolje potvrđuje činjenica da je oko pet godina plovio u Kineskom moru, gde postoje hiljade malih ostrva, grebena i neistraženih plićina sa jakim morskim strujama, bez i najmanje havarije, što je u istoriji pomorstva redak slučaj.

To se posebno mora istaći u odnosu na istinu da je tada pomorska signalizacija bila izuzetno skromna, a pomorske karte, mahom holandske i britanske, nepouzdanе kada je u pitanju dubina, posebno u krajevima promenljive vulkanske prirode.

Kapetan Visin je posebno imao prilike da pokaže svoje znanje iz meteorologije kada je dva puta u roku od 15 dana izbegao središte tajfuna i veštim manevrima spasao brod i posadu sigurne propasti.

Na temelju analize svih parametara putovanja Ministarstvo finansija u Beču 30. maja 1860. pod rednim brojem 20.958.278 učinilo predlog caru Franju Josifu da se odlikuju kapetan Ivo Visin i Fridrih Belavita. 16. juna 1860. car je odlikovao kapetana Visina belom počasnom zastavom i viteškim krstom reda Franje Josipa, a kapetana Belavitu „zlatnim krstom za zasluge“. Kapetanu

Vosinu je počasna zastava predata na svečanosti 31. jula 1860. u Trstu na ratnom brodu „Belona“, koji je u luku uplovio posebno radi toga. Iste godine je kapetan Ivo Visin postao počasni građanin Trsta.

Da se počasna zastava dodeljivanja samo izuzetno, govori i činjenica da je niko drugi nije primio za zasluge u miru od ustanovljena 16.4.1850. do propasti Austrije 1918. godine.

Danas, kao neko ko baštini tradiciju tih vremena i sećanja, ne mogu da se u poslednjih šesdeset godina prisetim nijednog udžbenika istorije ili povesti sa prostora bivše nam države koji makar simbolično spominje podvig ovog Južnog Slovena kao prvoga koji je na jedra obišao svet. Normalno je i jasno da smo svi pre ili kasnije učili o podvizima Magelana ili Vasca de Game i da, danas u rodnom mu Prčanju sretnete meštane nižeg ili višeg obrazovanja koji za slavnog kapetana nikada nisu ni čuli, a još manje znaju gde mu se nalazi rodna kuća.

Istorija nije davno oformljeno mrtvo tkivo koje služi samo sećanju, ona se piše i sada i sutra, a i mi prisutni danas ovde od ovog časa postajemo deo njenog budućeg rukopisa. U traganju za zaboravljenim duhom te Boke i tog kapetana, u intimnim željama i nastojanjima da se nađu prihvatljivi uzori i obrasci, jedino ćemo tako spoznati samog sebe i predstaviti se drugome u svetlu toga što imanentno delimo sami sa sobom.

1902. godine se potopio poslednji brod na jedra, „Nemirna“, a vek kasnije ugasila se i kotorska „Jugooceanija“, sa svim svojim modernim plovilima koja nikada, ni u jednom slučaju, nisu ponela ime našeg slavnog pretka.

Pomorski muzej je ustanovio nagradu za životno delo „Merito navali“ i, uz svečani ceremonijal dodele, nas sa oskrnavljenog portreta prati oštar pogled nemog kapetana sa obaveznom leptir mašnom, ali bez odličija viteza na grudima.

Zašto smo to dozvolili, ustanovili nagradu, a dopustili da ne znamo gde je zastava čijim se imenom ponose laureati.

Kako smo dozvolili da ne znamo šta se i kada zbilo sa dnevnikom sa puta našeg „Magelana“

Gde su to bili Bokelji kada je režim neznanog vođe proglasio kapetana za nepodobnog?

Jedino što znamo o neznanom sa sigurnošću, da je bio za vreme te iste Austro-Ugarske monarhije soldat sa one druge strane nišana.

Zašto su Bokelji bili tako slavni na moru, a neslavno završili na kopnu?!

Mi nemamo više prava da ne znamo, a u vremenu koje nas tako brzo i bezobzirno pretiče preostajemo kao neka retka vrsta pred izumiranjem.

Da li će se to zaista i desiti, sasvim izvesno od nas zavisi.

Istorija i buduće generacije nam neće oprostiti kopnene slabosti i ne treba da to čine.

Boka Kotorska je tipičan primer multikulturalnosti, gde se uvek srećemo sa problemom identiteta i to kako nas drugi vide, a ne kako mi percipiramo sami sebe. Biti istinski Bokelj znači ne pripadati ni jednoj opciji koja nas deli, bilo nacionalno ili verski – moramo biti to nešto drugo, samosvojstveno u različitosti pripadanja.

Zato u rukopisu ovih redova osećam poštovanje i odgovornost prema precima u svetlu činjenice da su mi deca sedma generacija pod svodom istog kapetanskog doma.

Današnje političke elite, tri države Crne Gore, Srbije i Hrvatske, koje su istorijski utemeljene u matičnom tkivu Boke Kotorske, imaju isti problem ili zadatak, a to je kako da ispune kriterijume za ulazak u vrednosni sistem evropskih integracija.

Naši slavni preci su upravo pre par stotina godina to postigli i svojim delima i vizijama i bili sastavni deo evroatlanskih i evropacifičkih integracija.

U to ime predlažem da sa ovog mesta nadležne institucije razmotre opravdanost zahteva da luka Kotor ponese ime Ive Visina i da se na ulazu u luku podigne spomenik slavlom kapetanu kao personifikacija svih znanih i zaboravljenih junaka, jedrenjaka i fortunala.

Na kraju ću učiniti ono što sam do danas od sebe najmanje očekivao.

Na ulazu u Stari grad na pročelju vrata stoji na neprimerenom mestu, primereni citat neznalog, koga su mnogi zvali TITO: „Tuđe nećemo, svoje ne damo.“

Za opomenu, sve što smo mogli do sada smo dali. Čak i ono što nam nikada niko nije ni tražio.

LITERATURA

1. Luković N., *Postanak i razvitak trgovačke mornarice u Boki Kotorskoj*, Udruženje Bokelja Beograd, 1930.
2. Lipovac M., *Putovanje kapetana Visina oko svijeta (stručan prikaz)*, Kotor, 1952.

POBUNA MORNARA U BOKI KOTORSKOJ 13. FEBRUARA 1918. GODINE

CSABA MAGYAR

U v o d

Inicijativu da pišem o pobuni mornara u Boki Kotorskoj 13. februara 1918. godine na Austro-Ugarskoj ratnoj floti pokrenuo je dr Miroslav Marić, predsjednik Podružnice Bokeljske mornarice Herceg Novi kada je povodom obilježavanja 90-godišnjice pobune u Đenovićima, 1. februara 2008. godine, pored ostalog rekao:

„Sa ove vremenske distance i dostupnih dokumenata tzv. službenog stava Austro-Ugarskih vlasti, skromnih ustaničkih izvora, učesnika ovih događaja i suđenja u Kotoru, ostao je veliki broj nepoznanica.

Veo tajni pokriva i posljednja naredba Austro-Ugarskog cara Karla I. u pogledu buduće sudbine flote pa možda i uzroka pobune u Boki.

Razlozi ovakvog stava se nalaze i u započetim mirovnim pregovorima u Brest-Litovskom 2. decembra 1917. godine i prekida tih pregovora 9. januara 1918. godine o uslovima mira i samoopredjeljenja naroda u Austro-Ugarskoj.

Razloga ima i u nerazjašnjenju ulozi kadeta Antuna Sessana kao izvršioca namjere da flota odmah nakon pobune isplovi prema Italiji.

Pobuna u Boki je ugušena ali je ipak pokazala tadašnjoj Evropi slobodarski duh pobunjenika raznih nacionalnosti: Hrvata, Mađara, Italijana, Čeha, Slovačka i drugih.“

Za ovaj moj rad koristim navode iz knjige Bernarda Stullija *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, u izdanju Pomorske biblioteke Split, 1959. Ovo iz razloga što su u toj knjizi dosada najdokumentovanije opisane istorijske okolnosti koje su uticale na izbijanje pobune, hronologija pobune i suđenja pobunjenicima pred prijekim vojnim sudom u Kotoru 7–10. februara i redovnim vojnim sudom na zatvoreničkom brodu usidrenom ispred Mua kod Kotora, od 16. septembra 1918. godine.

Koristim takođe i dio *Autobiografije* moga oca Adorjana Magyara (1887–1978) iz Zelenike, koji je za vrijeme prvog svjetskog rata u činu podoficira, bio službeni prevodilac-tumač pri vojnom sudu u Kotoru (govorio je mađarski

maternji jezik, njemački, srpsko-hrvatski, italijanski i francuski).¹ Adorjan je bio i prevodilac pri istražnom postupku uhapšenih mornara koji su izjave davali sa neposrednim utiscima o pobuni, kada još nijesu bili prinuđeni davati „naučene izjave“ na glavnim sudskim raspravama. Naime, iz službenih zapisnika sa suđenja se ne može steći prava slika o događajima jer su sudske i vojno-operativne vlasti redigovali zapisnike o svjedočenjima, tj. onome što su zapravo optuženi govorili pred sudom.²

Adorjan Magyar kao podoficir, nije bio prevodilac na glavnim sudskim raspravama prijekog vojnog suda 7–10. septembra i redovnog vojnog suda od 15. septembra 1918. godine, jer je cjelokupni sudski sastav bio isključivo sa oficirskim činovima.³

Političke prilike u Austro-Ugarskoj prije pobune mornara u Boki Kotorskoj

Opšte prilike u zaraćenim državama nakon tri godine rata bile su pune nevolja i patnje, a ljudske i materijalne rezerve dovedene su do kritičnih faza. Slaba je bila opremljenost i prehrana vojnih jedinica i sve veća iscrpljenost radne snage. To je uzrokovalo ogorčenje, nezadovoljstvo i moralno slabljenje na frontovima i u militarizovanoj pozadini. Iz tog razloga vlasti Austro-Ugarske su sve više propagirale tobožnji opšti mir. Čitav ovaj proces u zaraćenim zemljama se sve više intenzivirao tokom 1917. godine, kada je došlo do opšteg antiratnog revolta. Ovo antiratno raspoloženje se odvijalo neorganizovano i stihijski i bez većeg neposrednog uspjeha. Takođe, bez povezanosti sa vojskom i ikakvog organizacijskog iskustva. Bile su to u početku samo malobrojne ulične demonstracije.^{4 4)}

U samoj vojsci otpor ratu se uglavnom svodio na dezerterstvo, prebjegavanje protivničkoj strani na frontu i slične manje akcije. Uzevši u cjelini, bili su to samo spontani, stihijski, izolovani i neorganizovani poduhvati bez većeg neposrednog uspjeha.

¹ Izjava Špira Tomanovića, pok. Antuna, pom. kapetana, i Antuna Špirova Tomanovića obojice iz Kotora, da je Adorjan Magyar bio sudski prevodilac pri Vojnom sudu u Kotoru za vrijeme prvog svjetskog rata. Izjava je zavedena pod br. Z.B. 1001. od 15. septembra 1920. godine i ovjerena od strane javnog bilježnika dr Andrije Jovanića iz Kotora.

² B. Stulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 309, 315, 317.

³ A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 129.

⁴ B. Stulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 21.

Изјава

Дорожнима поч. гос. Дра Антона Мађара позната сам је већ од првих дана њена дојавка у Боклу. О њој непоштом нимало дуго, већ сам добро да кажем. Кога је наша познатио био је у вријеме г. др. А. Мађар, добар пријатељ нашег народа а најбоље се види из тога, што је у својој радњи имао вишег радног човека, измишљеног нашег човека. Достаје српски поч. Дра А. Мађара, који је син г. Адорјана Мађар и мађарски остали некреним пријатељем нашег народа, што показује своје дјело, каже: Да вријеме вријемега рата био је поч. Адорјан Мађар неки вријеме најбољег, кад оварује аустријског војског суда као писар и писар српског рата. У то је вријеме био додан од наших одличних грађана радног човека, те према војном суду као окривеник доје вриједије. Пошто су раднијеним стили државнијим лором да проту, проту ризиу поч. Мађара, као писара, поч. А. Мађар показује је да вриједије и знаменитије стили, који су окривенима претилим еда би у неким стилијима мањим, које је стилие нашим познатије лор доје и што и то проту мањим ризиу, пошто није био с лором, који окривенима лично познати.

Котор, 2. септембра 1920.

М. Мањаровић
Потписане Мањаровић
М. Мањаровић
свој. тисак

PARA 50.
GRADJEVINO
SRBAHRVATA
SLOVENACA

3. 11. 1907.
Na temelju današnje vjerske i političke situacije,

Пројект вриједије, да су познати: Миливоје Мањаровић
поч. Мањар, потписане Мањаровић и Антон Мањаров
Мањаровић, извршени писанике, одјуча у Котору,
има лично познати, доставилим својеродно у мањ
користију своје познатије лор ризиу еда мање. -
Потпис, Мањаровић (11) септембра, свјетскије лор
у вриједије (1920).

Др. Милоје Јововић
Котор

Kopija dokumenta da je Adorjan Magyar bio tumač na Vojnom sudu u Kotoru 1946– 1918. godine

Razbijenost i neorganizovanost pokreta za mir u Austro-Ugarskoj pogodovali su vlastima da ih postepeno ugušuju i privremeno savladaju, iako su se te akcije stalno odvijale čas na jednoj, čas na drugoj strani države. Zapravo su kontinuirano trajale, stavarajući situaciju opšte ugroženosti režima.

Ni oktobarska zbivanja u Rusiji nijesu imale nekog neposrednog odjeka kod tadašnjeg evropskog proleterijata, uslijed nedostatka političkih organizacija koje bi mogle preuzeti i povesti ove pokrete, sve do kraja 1918. godine.⁵

Nakon objave rata SAD-a Njemačkoj, 7. decembra 1916. godine, postalo je jasno da centralne sile (Austro-Ugarska, Njemačka, Turska i Bugarska), gube rat i da će time doći i do raspada dvojne monarhije. Zato je u vladajućim krugovima Austrije bilo dosta pristalica nagodbenog mira sa saveznicima (Francuskom, Engleskom, Italijom i SAD), ali takav mir nije bio moguć jer ga vlasti Njemačke nijesu htjeli, a ni saveznici koji su uz pomoć SAD-a bili sigurni u svoju pobjedu.

Ovakvo stanje načelo je i nacinalno pitanje u Monarhiji, koje je nametnuto na prvom obnovljenom zasjedanju parlamenta, 30. maja 1917. godine, sa prijedlogom ustavne reforme, pretvaranjem Monarhije u saveznu državu oslobođanjem Italijana, Slovena, Rumuna i Čeha u jednakopravne države.

U to vrijeme, 7–8. novembra 1917. godine, na II sveruskom kongresu radničkih i vojničkih deputata donesen je poznati *Dekret o miru*, kojim se predlaže svim zaraćenim narodima i njihovim vladama neodložno započinjanje pregovora o pravednom miru, bez aneksije i kontribucija.⁶

Sovjetskoj strani je mir bio potreban radi održavanja vlasti nad iskrvavljenim ruskim narodom. Stoga je sovjetska vlast bila prinuđena da pristupi separatnim pregovorima sa centralnim silama, pa je sovjetska vlada 27. novembra 1917. godine dala nalog o primirju na ruskom frontu sa Njemačkom. Vlada Austro-Ugarske je takođe prihvatila 29. novembra pregovore o miru iz razloga što već ni ona nije imala snage za vođenje agresivnog rata i mir joj je trebao za sopstveni spas. (Izjava Austro-Ugarskog ministra vanjskih poslova grofa Ottokara Czerina)⁷

Ruski dekret o miru nije prihvaćen od saveznika jer bi to značilo priznavanje nove sovjetske vlasti.

U Brest-Litovskom pregovori o separatnom miru sa delegacijama Austro-Ugarske, Njemačke, Turske i Bugarske započeti su 6. decembra. Zbog dugih pregovora primirje je produženo do 14. januara 1918. godine. Međutim, uslijed

⁵ B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 28, 47.

⁶ Isto, str. 50.

⁷ Isto, str. 75, 76.

taktiziranja njemačke delegacije oko uslova mira, pregovori su zastali 9. januara. Ovo otezanje oko zaključenja mira i taktiziranje Njemačke silno je uznemirilo građanstvo Austro-Ugarske, tim više što je Vlada Austrije najavila od 14. januara nove restrikcije brašna i kruha.

Već 14. januara u austrijskim industrijskim centrima započeli su masovni protestni štrajkovi sa zahtjevom neodložnog zaključenja mira sa sovjetskom Rusijom i okončanje rata. Ubrzo zatim štrajkovi su zahvatili i druge krajeve Monarhije, Mađarsku i Češku sa oko 700.000 radnika. Iz bezbjednosnih razloga Vlada je bila primorana da sa italijanskog fronta povuče nekoliko povjerljivih divizija.

Uslijed organizacionih nesposobnosti i nepovezanosti štrajkača protestni štrajkovi u Austriji postepeno su jenjavali da bi 15. januara potpuno prestali. Međutim, od 18 januara štrajkovi su zahvatili i Mađarsku gdje je u Budimpešti štrajkovalo oko 150.000 radnika, zahtijevajući separatan mir sa Rusijom bez obzira na opstrukciju Njemačke. Slično kao i u Austriji uslijed neorganizovanosti, štrajkovi su 20. januara splasnuli. Neorganizovanost štrajkova i u ostalim pokrajinama od Poljske i Čehoslovačke na sjeveru do jadranske obale na jugu (Trstu i Puli) postepeno su likvidirani.⁸

Pobuna mornarice na jedinicama Austro-Ugarske ratne flote 1–3. februara 1918. godine kao najznačajnijeg pokreta za mir je u stvari epilog zakašnjelih događaja iz glavnog perida štrajkačkih akcija od 15–25 januara radi sklapanja separatnog mira u Brest-Litovskom.

Pobuna mornara u Boki Kotorskoj 1–3. februara 1918. godine

O pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1–3. februara 1918. godine razmjerno se dosta pisalo. Najviše je priloga bilo u novinarskoj štampi a kao izvorna dokumentacija korišćena je gotovo odreda službena dokumentacija austro-ugraskih vojnih i civilnih vlasti. Stoga je cjelokupna raspoloživa dokumentacija na svoj način jednostrana pa je potrebna kritičnost pri njenoj upotrebi.

Karakteristično je za ratnu luku Boke Kotorske da su za cijelo vrijeme rata jedinice IV ratne flote Austro-Ugarske pasivno mirovale izuzev krstarica „Helgoland“ i „Novara“ sa nekoliko torpiljarki u manjim borbenim akcijama.⁹ Ovakva neaktivnost flote, duga i beskrajna ratna služba, slaba ishrana, nečovječno postupanje oficira sa posadom i druga sva moguća ograničenja izazi-

⁸ B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 59, 42, 107.

⁹ Isto, str. 197.

valo je stalno nezadovoljstvo mornara. Prva negodovanja su naročito bila izražena početkom 1918. godine. Istovremeno se oficirski kor kao elitni dio mornarice još uvijek razmetao i bančio sa ženama na brodovima. Prilikom istražnog postupka navedeno je da je jedan oficir na ovim banketima sa podignutom čašom šampanjca uzviknuo: „Hundert Jahre soll der Krieg dauern!“ (Neka rat potraje sto godina).¹⁰ U to vrijeme kada su mornari gladovali komandant krstarice „Monarch“ prisvajao je brodske namirnice da hrani svog majmuna na brodu i bečkim šniclama hranio psa.¹¹

Boka je u to vrijeme značila kao daleko provincijsko mjesto, ni u blizini nije bilo neko drugo značajnije političko središte.¹² Neosnovane su tvrdnje da je na pobunu uticala bilo kakava veza sa političkim organizacijama ili sa mornarima iz najbliže ratne luke u Šibeniku.¹³ Sve teze o internacionalnim uticajima na pobunu kojima obiluju napisi o „revoluciji“ zasnivaju se na demagoškim špekulacijama, isključivim frazama u skladu sa aktuelnom politikom i prisvajanjem moralno-političkog kapitala pobune. Nema čak nikakvih informacija da je takvih aktivnosti bilo među radnicima Arsenala u Tivtu gdje je koncentracija radništva bila najveća. Radnici Arsenala cijelo vrijeme pobune ostali su pasivni prema tim događanjima.¹⁴ Isto kao i u Trstu i Puli i u Boki se radilo o buntu nezvezano ni organizaciono ni vremenski sa talasima štrajkova 14–20. januara u Austriji i Mađarskoj radi okončanja rata i ratom izazvane bijede.

Da se u Boki nije radilo o „revoluciji mornara“ dovoljno je navesti samo jednu bitnu činjenicu: da je pobuna imala karakter „revolucije“, prvo što bi mornari uradili bilo bi skidanje Austro-Ugarske državne ratne zastave sa krme brodova! Međutim, ratna zastava na svim pobunjenim brodovima cijelo vrijeme od 1–3. februara ostale su nedirnite na svojim mjestima.¹⁵ Istaknuta crvena zastava na prednjim jarbolima i na pramčanim zastavinim kopljima bila je simbol solidarnosti sa pobunom višenacionalnog sastava posade brodova bez ikakve političke pozadine.¹⁶

O toku priprema za pobunu do sada nije bilo pouzdanih podataka. Nema ni podataka o radu komiteta mornara na pobunjenim brodovima „St. Georg“ i

¹⁰ A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 130.

¹¹ B. Stulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 316.

¹² Isto, str. 120.

¹³ Isto, str. 122, 165, 220.

¹⁴ Isto, str. 120, 165, 220.

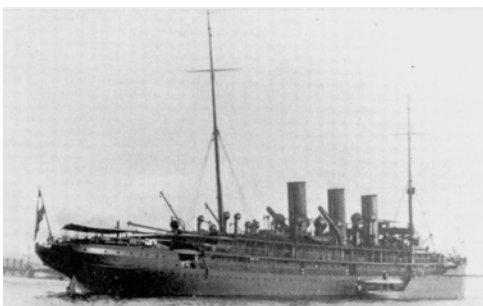
¹⁵ Isto, str. 130, 315, 318, 380.

¹⁶ A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 131.

„Gea“¹⁷ Međutim, Adorjan Magyar na str. 129 svoje autobiografije gdje piše o saslušanju uhapšenih mornara izričito konstatuje da su: „pobunu organizovali mornari italijanskog porijekla iz Trsta, Istre i Dalmacije na čelu sa kadetom – zastavnikom Antonom Sessanom“ (na str. 129 autobiografije A. Magyar piše da se prezime Sessan piše sa dva „s“ a ne kao u dostupnoj literaturi kao Sesan) koji je u civilu bio pomorski kapetan.

Oklopna krstarica SMS „St. Georg“

Torpiljerka „Gea“

Sessan je iskoristio nezadovoljstvo mornara i podstrekivao ih na pobunu sa jasnom namjerom da preuzimanjem komande na pobunjenim brodovima odmah isplovi iz zaliva i preda brodove u Italiji Saveznicima.¹⁸ Činjenica je da je Sessan kao vođa pobune došao na „St. Georg“ sa pripremljenim pomorskim navigacionim kartama.¹⁹ Došavši na komandni most izdao je naredbu da se brodovi stave pod par u i u pripravnost za pokret. Oglasio je uzbunu za potpunu brobenu gotovost. Naredio je zatvaranje nepromočivih vrata i da se obiju sva vrata spremišta municije. Najviše naoružanja držali su u rukama upravo mornari italijanskog porijekla. Najglasniji u podstrekivanju pobune uzvikom „hura“ bili su takođe mornari Italijani porijeklom iz Trsta i Istre.²⁰ Odmah po izbijanju pobune ložac I klase Italijan Angelo Pizignach je upozorio da treba oficire zatvoriti da ne bi pokvarili brodske strojeve i onesposobili brod za pokret.²¹

¹⁷ B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 125, 205, 259.

¹⁸ Londonskim sporazumom potpisanim sa Saveznicima 26. aprila 1915. godine italijanskoj vladi je obećana Dalmacija i Albanija ako uđe u rat protiv Austro-Ugarske. Dopunskim protokolom potpisanim u Parizu 10. maja osnovana je Prva savezničke flote na Mediteranu sa bazom u Brindizima. Komanda nad ovom flotom povjerena je Italijanima. Iz ovih razloga Italijani su imali veoma dobro organizovanu obavještajnu službu i u Boki Kotorskoj.

¹⁹ B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 258.

²⁰ Isto, str. 180, 256, 257, 258, 260, 262.

²¹ Isto, str. 132.

U hronologiji pobune od prvog dana pa sve do okončanja pobune 3. februara u 12:00 časova, neprekidno se provlači nagovještaj isplovljavanja za Italiju što je bio i jedini realan uslov da pobuna bude uspješna s tim da se iskoristi momenat zabune i nepripravnost Komande ratne luke za ugušenje pobune.

Nakon uspješno provedene pobune došlo je do nesporazuma između mornara italijanskog i slovenskog porijekla koji su se suprostavili Sessanovoj namjeri isplovljavanja za Italiju i predaji flote Saveznicima.²² Bili su uvjereni da će se pobuna proširiti na flotu u Šibeniku i Puli, da će se pobuni priključiti i kopnena vojska, da je pobuna zahvatila i gradove u Monarhiji i da će se rat brzo završiti.²³ Pobunjenici su bili uvjereni da su radio emisiju sa „St. Georga“ o pobuni primili i brodovi u Puli.²⁴

O aktivnostima italijanske obavještajne službe u Boki osvjedočio se po završetku rata i A. Magyar, pišući: „Komandna kancelarija feldmaršala Rollingera za vrijeme rata nalazila se u sobi br. 14 našeg rekviriranog hotela. Kroz potkrovlje do ove kancelarije bile su provedene tri telefonske linije. Poslije završetka rata kada sam preuzeo hotel, za neke popravke bile su mi potrebne žice ovih bivših telefonskih linija. Skidajući žice primjetio sam da je na ove tri linije vješto prikriveno bila priključena još jedna telefonska linija koja je, takođe prikriveno, kroz potkrovlje vodila do istočnog krila hotela do sobe br. 28. U ovoj sobi se nalazila kancelarija jednog austrijskog oficira (ne sjećam mu se imena) porijeklom Italijana iz Trsta (Trst je tada pripadao Austriji), koji je bio zadužen za ekonomat komande i stalno je boravio u ovoj kancelariji. Sa ovim oficirima sam ponekad imao službenog posla ali u neformalnim razgovorima zapazio sam da je veoma dobro obaviješten o stanju na frontovima. Jednom prilikom mi je čak rekao da rat neće još dugo trajati. Očigledno je da je bio italijanski obavještajac koji je podatke prisluškivajući telefone iz komande dostavljao Italijanima.“²⁵

²² B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 258, 368; A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 129.

²³ Stanislav Vujošević, *Bilješka jednog učesnika. Dnevnik Jura Benzie*. Godišnjak Pomorskog muzeja Kotor XVI, 1968. Na str. 184 Benzia 2. II. bilježi: „Dobili smo vijest od ‘St. Georga’ da djeluje u demnostraciji čitava marina, ona u Šibeniku i Puli a povrh toga u gradovima Austro-Ugarske Beču, Budimpešti, Pragu, Grac, Zagreb, Krakov, Lavov, Sarajevo itd.“

²⁴ Bilješka Vj. Šipčića, hrvatskog poslanika u bečkom parlamentu: „Talijani bi htjeli uzeti obalu, uzeti Dalmaciju, valja da je branimo.“ Vidi u B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 199, 333.

²⁵ A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 134.

O stanju u Herceg Novom poslije prvog svjetskog rata saznajemo iz zapisa Toma K. Popovića: „U zaliv su uplovili neki italijanski ratni brodovi a jedan broj italijanskih vojnika smjestio se u Zelenici i Meljinama.“²⁶ Dalje on piše: „Pokušaj Italijana da prisvoje Dalmaciju pa i Boku imali su odraza i na događaje u Boki. Tako italijanski general u Kotoru javlja 25.XI.1918. g. francuskom kontraadmiralu za Boku i komandantu srpske vojske u Kotoru da preuzima svu komandu nad savezničkom vojskom u Boki. Francuski i srpski komandant odmah su energično protestovali tražeći da se italijanski oficir izjasni ko mu je izdao takvo naređenje.“²⁷ Zatim, 10 septembra 1919. godine, T. Popović je zabilježio: „Pronose se glasovi da će Gabriel Danunzio sa pristalicama bivšeg crnogorskog kralja Nikole zauzeti Boku i Crnu Goru itd.“

Međutim, ova obavijest se nije čula van Boke Kotorske jer su lojalni podoficiri na „St. Georgu“ u međuvremenu onesposobili jaki brodski radio predajnik, a pobunjenici nijesu imali u svojim rukama najjaču radio stanicu na Klincima.²⁸

Namjera mornara slovenskog prijekla je bila da se flota sačuva za buduću državu južnih Slovena²⁹ prema već opštepoznatom prijedlogu rješenja nacionalnog pitanja u Monarhiji ustavnom reformom i federalizacijom pokrenutom na skupštini održanoj u Beču 30.V.1917. godine. Da bi dobili u vremenu pobunjenici su se upustili u besmislene pregovore sa komandantom „St. Georga“, kontraadmiralom Hansom, i komandantom Ratne luke Boka, generalom Gusekom, koji su pak razvlačili pregovore i u međuvremenu uspjeli pozvati III flotu iz Pule, koja je 3. II. ujutro oko 7:00 sati uplovila u Boku, usidрила se ispred Herceg Novog i blokirala izlaz iz zaliva. Pobunjenici su bili prinuđeni da okončaju pobunu i u 12:00 sati se predaju.

Uvidjevši slom pobune, kadet Sessan iskoristio je poslednju priliku da pobjegne. Pošto je hidroplanska stanica u Kumboru još bila u rukama pobunjenika, 3.II. ujutro oko 8:00 sati zajedno sa još dvojicom Poljaka sjeo je u hidroavion K-207 i odletio za Italiju.³⁰

²⁶ Marija Crnić-Pejović, *Herceg Novi poslije prvog svjetskog rata po zapisima Toma K. Popovića*, „Boka“ – Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 15–16, Herceg Novi, 1984, str. 137.

²⁷ Marija Crnić-Pejović, *Herceg Novi poslije prvog svjetskog rata po zapisima Toma K. Popovića*, „Boka“ – Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 15–16, Herceg Novi, 1984, str. 139.

²⁸ B. Stulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 144, 137.

²⁹ A. Magyar, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 129.

³⁰ B. Krizman, *Prilog historiji ustanka mornara u Boki Kotorskoj (1.II–3.II.1918.)* Dnevnik generala Stjepana Sarkotića, zemaljskog poglavara Bosne, Hercegovine i Dalmacije u vrijeme

Epilog

Epilog pobune mornara u Boki Kotorskoj 1–3. februara 1918. godine je poznat. Uhapšeno je oko 1.500 mornara. Od toga njih 40 je izvedeno pred prijetki sud. Na smrt osuđena su četvorica, na duge vremenske kazne 32, a dvojica su oslobođeni odgovornosti.

Pred redovnim vojnim sudom 16. septembra optuženo je 380 mornara, ali uslijed raspada Monarhije krajem oktobra 1918. godine suđenje nije dovršeno.

Ono što hroničari pobune zanemaruju, je sudbina austro-ugarske flote nakon sloma Monarhije. Buduća sudbina flote je bila jedan od razloga neuspjeha pobune jer su brodove pobunjenici htjeli zadržati za buduću državu južnih Slovena. Ova namjera pobunjenika nakon devet mjeseci zamalo da se i ostvari. Naime, vojni slom i raspad Austro-Ugarske početkom oktobra 1918. godine bio je očigledan. Tada su počele i pripreme za sprovođenje rješenja nacionalnog pitanja u Monarhiji. U Zagrebu je već 6. oktobra formirano Narodno vijeće Hrvata, Slovenaca i Srba za uspostavljanje vlasti u djelovima Monarhije u kojoj većinu naseljavaju južni Sloveni.³¹ Manifestom cara Karla Habzburškog od 16. oktobra se obećava pretvaranje dvojne Monarhije u „saveznu državu u kojoj svaka nacija tvori vlastitu državnu zajednicu.“³² Zatim, 30. oktobra slijedi i posljednja naredba cara Karla kao vrhovnog komandanta ratne mornarice u kojoj pored ostalog stoji: „Flota, mornaričke institucije i ostalo vlasništvo mornarice biće predato Narodnom vijeću u Zagrebu – Puli preko Brodskog komiteta.“ Car Karlo se još nadao da neće doći do potpunog urušavanja Austro-Ugarske monarhije i da će savezna država južnih Slovena ostati pod krunom sv. Stefana. Postupajući po ovoj naredbi dio flote koja se nalazila u Puli, u ime Narodnog vijeća preuzeo je admiral Janko Vuković na palubi bojnog broda „Viribus Unitas“, 31. oktobra.³³

U Boki Kotorskoj kontraadmiral Horthy je 1. novembra ovdje zatečene brodove predao poslaniku Dalmatinskog sabora i izaslaniku Narodnog vijeća iz Zagreba, Franiću. Prilikom predaje brodova skinuta je austrijska zastava i

prvog svjetskog rata, str. 168, telegram 3/2 FZM. Gusek: glavni kolovođa pomorski kadet Šesan pobjegao hidroplanom.

³¹ B. Sttulli, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Pomorska biblioteka, Split, 1959, str. 377.

³² Isto, str. 379.

³³ Kap. b. b. J. Vojislavljević i por. b. b. B. Visković, *Vojno pomorska istorija*, Vojna štamparija, Split, 1968, str. 280.

izvješena zastava sastavljena od srpske, hrvatske i slovenačke zastave.³⁴ Ovako ostvarena vizija mornara pobunjenika da flota ostane sačuvana za buduću državu južnih Slovena bila je kratkotrajna. Nekoliko dana kasnije, tačnije 11. novembra, u Boku uplovljavaju francuski, italijanski, američki i engleski ratni brodovi i kao ratni plijen saveznici preuzimaju brodove.³⁵ Naime, saveznička konferencija za primirje od 29. oktobra nije priznala predaju austro-ugarskih brodova Narodnom vijeću.

Nakon što su Saveznici među sobom podijelili veće brodove, novoj državi S.H.S. pripalo je svega 12 torpiljerki.³⁶

LITERATURA

- Zloković Maksim: *Bokelji u mornarskoj pobuni 1918. godine*, Godišnjak PM u Kotoru, II, 1953, str. 120–133).
- Zloković Ignjatije: *Iz mornarske pobune u Boki Kotorskoj (1-3. februara 1918)* (Godišnjak PM u Kotoru, II, 1953. str. 5–8).
- Luković Niko: *Proučavanje pobune mornara u Boki Kotorskoj*, Godišnjak PM u Kotoru, VII, 1968, str. 7–14)
- Čurić Hajrudin: *Novi prilozi građi o pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Godišnjak PM u Kotoru, X, 1962, str. 347–352)
- Krizman Bogdan: *Prilog istoriji ustanka mornara u Boki Kotorskoj (1.II.–3.II. 1918)*. (Godišnjak PM u Kotoru, XVI. 1968. str. 167)
- Vujošević Stanislav: *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1.-3. 1918. godine. Bilješka jednog učesnika*, Godišnjak PM u Kotoru, XVI, 1968, str. 179–191.
- Štulli Bernard: *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj*, Pomorska biblioteka, Split, 1959.
- Wolf Friedrich: *Die Matrosen von Cattaro*, Aufbau Verlag, Berlin, 1961.
- Jindrich Veselý: *Postam v Boce Kotsrske*, Naše Vojsko, Praha, 1968.
- Ploschke Richard Georg: *Cattaro-Prag – Revolte und Revolution*, Verlag Hermann Bohlaus. Nachf., Graz-Köln, 1963.
- Vasiljević Jovan, kap. b. b. i Visković Berislav, por. b.b., *Vojno pomorska istorija*, DSNO – Vojna štamparija, Split, 1968.
- 12 vjekova *Bokeljske Mornarice*, „Monos“, Beograd–Zagreb, 1972.
- Luković don Niko, *Značaj ustanka mornara bivše Austro-Ugarske mornarice*, str. 200.
- Milatović Veljko, *Povodom otkrivanja spomen groblja streljanim mornarima*, str. 205.

³⁴ Marija Crnić-Peجویć, *Herceg Novi poslije prvog svjetskog rata po zapisima Toma K. Popovića*, „Boka“ – Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 15–16, Herceg Novi, 1984, str. 135.

³⁵ Isto, str. 137.

³⁶ Kap. b. b. J. Vojislavljević i por. b. b. B. Visković, *Vojno pomorska istorija*, Vojna štamparija, Split, 1968, str. 280.

Magyar Adorjan, *Autobiografija*, Zelenika, 1974, str. 127–134.

Prehanc Rafael, *Upor mornarjev v Boki Kotorski*, Partizanska knjiga, Ljubljana, 1976.

Crnić-Pejović Marija, *Herceg Novi poslije prvog svjetskog rata po zapisima Toma K. Popovića*, „Boka“ – Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, 15–16, Herceg Novi, 1984, str. 133 i 139.

Stulli Bernard: *Revolucionarni pokret mornara 1918*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, 1988.

Istorijski arhiv Kotor 1995, *Ustanak mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine*, Izložba dokumenata Istorijskog arhiva Kotor i eksponata Pomorskog muzeja Kotor povodom 80-godišnjice ustanka mornara u Boki Kotorskoj 1918. godine.

FOTOGRAFIJE SA NAUČNOG SKUPA

Sala koncertne dvorane u kojoj je održan naučni skup

Admirali kap. Ilija Radović (lijevo) i dr Miloš Milošević (desno) pozdravljaju učesnike skupa

Gradonačelnica Kotor Marija Ćatović otvara naučni skup

Ministar kulture, sporta i medija Crne Gore prof. Branislav Mićunović pozdravlja skup

Mr Željko Tomović, advokat, izlaže svoj referat

Mr Jovan J. Martinović izlaže referat

Prof. dr Milka Čanak-Medić izlaže svoj referat

Mr Zorica Čubrović izlaže svoj referat

Zajednički snimak učesnika naučnog skupa na terasi Pomorskog muzeja u Perastu

ISBN 978-9940-9216-2-0

9 789940 921620 >